

TOKAT
GAZİOSMANPAŞA
ÜNİVERSİTESİ

TOKAT
GAZİOSMANPAŞA
UNIVERSITY

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

The Journal of Social
Sciences Research

Cilt/ Volume:20 • Sayı/ Issue:1 • Haziran/ June:2025

e-ISSN: 2564-680X

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES RESEARCH

Cilt/Volume 20 • Sayı/Issue 1 • Haziran/June 2025

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ | THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES RESEARCH

**Tokat Gaziosmanpaşa
Üniversitesi Adına Sahibi**

Owner on Behalf of Tokat
Gaziosmanpaşa University

Rektör
Prof. Dr. Fatih YILMAZ

Rector
Prof. Dr. Fatih YILMAZ

Yazışma

Correspondence

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Taşlıçiftlik
Yerleşkesi/60250-Tokat-TÜRKİYE
Tel: +90 356 252 16 16 Dahili: (3073-3157)

Tokat Gaziosmanpaşa University, Graduate School of Education Taşlıçiftlik
Campus, 60250 Tokat, TÜRKİYE
Phone: +90 356 252 16 16 (Ext: 3073-3157)

Yayın Türü

Publication Type

Yaygın Süreli
Periodical

Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi yılda iki kez yayımlanan ulusal hakemli
bir dergidir.

The Journal of Social Sciences Research is a nationally peer-reviewed
journal published twice a year.

Dergide yer alan yazılardan ve aktarılan görüşlerden yazarlar sorumludur.
Authors bear responsibility for the content of their published articles.

Yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

The publication languages of the journal are Turkish and English.

Endeks Bilgisi

Indexing Information

Bu dergi, TÜBİTAK ULAKBİM tarafından yürütülen TR Dizin'de taranmaktadır.
This journal is indexed in TR Dizin (by TÜBİTAK ULAKBİM).

Dergi Kurulları

Editorial Management

Editörler
Editors-in-Chief

Prof. Dr. Yusuf TEMÜR
Doç. Dr. Fatih YETER

Editör Yardımcıları
Co-Editors

Doç. Dr. Nalan KANGAL
Dr. Öğr. Üyesi Murat AKSU

Alan Editörleri
Field Editors

Prof. Dr. İlhan EROĞLU (İktisat)
Prof. Dr. Ahmet İNANIR (İlahiyat)
Prof. Dr. Çetin BEKTAŞ (İşletme)
Prof. Dr. Mihriban COŞKUN ARSLAN (İşletme)
Prof. Dr. Türker ŞİMŞEK (İktisat)
Doç. Dr. Murat SERDAR (Tarih)
Doç. Dr. Elif BOYRAZ (İşletme)
Doç. Dr. Emre ASLAN (İşletme)
Doç. Dr. Yavuz ACUNGİL (Kamu Yönetimi)
Doç. Dr. Şevki BABACAN (Coğrafya)
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ozan ŞAHİN (Siyaset Bilimi ve Ulus. İlişkiler)
Dr. Öğr. Üyesi Yalçın KULAÇ (Türk Dili ve Edebiyatı)

Teknik Editör
Technical Editor

Dr. Öğr. Üyesi Oğuzhan SÖNMEZ

İngilizce Dil Editörü
English Editing

Arş. Gör. Emine DEMİR
Arş. Gör. Mustafa SIRAKAYA

Kapak Tasarım
Cover Design by

Öğr. Gör. Mehmet Edip ASLAN

İçindekiler

Table of Contents

Araştırma Makalesi Research Article	
Japonya'nın Kalkınmasının Temel Belirleyicileri <i>Fundamental Determinants of Japan's Development</i>	1
Adem Doğan, Sezgin Zabun	
Araştırma Makalesi Research Article	
Gençlerin Kamusal Faaliyetlere Gönüllü Katılım Algısı <i>The Perception of Youth Voluntary Participation in Public Activities</i>	23
Rukiye Mehtap Özlü	
Araştırma Makalesi Research Article	
Taşıma Modlarının İhracat Üzerindeki Etkileri: AB Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme <i>The Effects of Transport Modes on Exports: An Empirical Evaluation on EU Countries</i>	47
Salim Üre, Çağatay Karaköy	
Araştırma Makalesi Research Article	
Politika Faizi, Döviz Kuru, Enflasyon ve CDS Primlerinin Bankaların Finansal Performansına Etkileri: Türkiye Örneği <i>The Effects of Policy Interest, Exchange Rates, Inflation, and CDS Premiums on the Financial Performance of Banks: The Case of Türkiye</i>	69
Necati Altemur	
Araştırma Makalesi Research Article	
Cinsiyete Göre Nüfus Yaşlanmas ve Gelir Eşitsizliği: Panel Fourier Nedensellik Analizi <i>Population Aging and Income Inequality by Gender: Panel Fourier Causality Analysis</i>	88
Onur Yağış	
Araştırma Makalesi Research Article	
Dijital Platformlarda Çevrimiçi İtibar Yönetimi: Belek ve Kaş Bölgelerindeki Otellerin Müşteri İlişkileri Yönetimi Stratejilerinin Analizi <i>Online Reputation Management on Digital Platforms: An Analysis of CRM Strategies of Hotels in Belek and Kaş</i>	114
Ahmet Büyükeke	
Araştırma Makalesi Research Article	
Turizm Lojistiğinde Havalimanı-Otel Operasyonları: Maliyet-Kalite Ödünleşimi <i>Airport-Hotel Operations in Tourism Logistics: Cost-Quality Trade-Off</i>	144
Adem Tüzemen	

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ | THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES RESEARCH

Araştırma Makalesi Research Article	
Dağılan Yugoslavya Karşısında Türkiye'nin Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ni Tanıma Sürecine Bir Bakış <i>An Overview of Türkiye's Recognition of the Republic of North Macedonia Amid the Disintegration of Yugoslavia</i>	165
Gürkan Fırat Saylan	
Araştırma Makalesi Research Article	
II. Meşrutiyetten Erken Cumhuriyet'e Türkiye'de Kızamık ve Kızamıkla Mücadele (1908-1938) <i>Measles and Measles Control in Türkiye from the Second Constitutional Era to the Early Republican Period (1908-1938)</i>	192
Süleyman Sinin	
Araştırma Makalesi Research Article	
Evaluation Of Development Agencies in Türkiye From a Governance Perspective: Discussions on Their Structural and Functional Problems <i>Türkiye'de Kalkınma Ajanslarının Yönetişim Perspektifinden Değerlendirilmesi: Yapısal ve İşlevsel Sorunları Üzerinden Tartışmalar</i>	210
Adnan Karataş	
Araştırma Makalesi Research Article	
Yeşil Pazarlamanın Evrimi ve Dijitalleşen Dünyada Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarına Etkisi <i>The Evolution of Green Marketing and Its Impact on Sustainable Consumer Behavior in a Digitalizing World</i>	234
Bülent Şen	
Araştırma Makalesi Research Article	
Türk Edebiyatında Farsçadan Geçen Bir Kopya Deyim: Kemer Bağlamak <i>A Copied Idiom from Persian in Turkish Literature: Kemer Bağlamak</i>	256
Filiz Kaynak	
Araştırma Makalesi Research Article	
Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Devrek'in Alternatif Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi <i>Determination of Alternative Tourism Potential of Zonguldak Devrek within the Scope of Sustainable Tourism</i>	279
Mert Can Tekeler, Sibel Özdemir	
Araştırma Makalesi Research Article	
Türk Vergi Sisteminde Engelli Bireylere Sağlanan Vergisel Ayrıcalıklar ve Değerlendirilmesi <i>Evaluation of Tax Advantages for Disabled Individuals in the Turkish Tax System</i>	311
Gazi Sonkur	
Araştırma Makalesi Research Article	
Kitle Psikolojisi: Modern Finansal Sistemlerde Sürü Davranışını Keşfetmek <i>The Psychology of Crowds: Exploring Herd Behaviour in Modern Financial Systems</i>	334
Üzeyir Aydın, Zihni Tuncsiper, Selim Şanlısoy	

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ | THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES RESEARCH

Araştırma Makalesi | Research Article

- Durmuş Hocaoglu ve Fizikten Teori Ödünç Alarak Sosyal Bilimlerde Çalışmanın İmkanını Tartışmak**
Durmuş Hocaoglu and Discussing the Possibility of Studying in Social Sciences by Borrowing Theories from Physics **363**
Serkan Kekevi

Araştırma Makalesi | Research Article

- Anadolu Halk Kültüründe Soğan ve Sarımsak: Tabu-Ritüel-Mistik Anlam**
Onion and Garlic in Anatolian Folk Culture: Taboo-Ritual-Mystical Meaning **380**
Mutlu Özgen

Araştırma Makalesi | Research Article

- Sosyal Medya ve Popülizm: Bir Bilimsel Haritalama Çalışması**
Social Media and Populism: A Science Mapping Study **400**
Atif Çiçekli

Araştırma Makalesi | Research Article

- Üçüncü Yol Yaklaşımı Bağlamında Ak Parti Politikalarının Değerlendirilmesi**
Evaluation of AK Party Policies in the Context of the Third Way Approach **429**
Burak Kavaslar, Eray Acar

Araştırma Makalesi | Research Article

- BRICS-T Ülkelerinde Beşeri Sermaye, Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi**
Causality Analysis Between Human Capital, Renewable Energy Consumption, and Economic Growth in BRICS-T Countries **450**
Mücahit Ülger

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES RESEARCH

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Japonya'nın Kalkınmasının Temel Belirleyicileri

Adem DOĞAN¹, Sezgin ZABUN²

ÖZ

Japonya İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkıma rağmen sanayileşmeyi ve kalkınmayı hızlı bir biçimde başarabilmiştir. Bu başarı ilgili literatürde mucize olarak nitelenmiştir. Ülkenin mucizevi kalkınma başarısına katkı yapan kültürel, sosyal, siyasal ve ekonomik birçok faktör sayılabilir. Bu çalışmada Japonya'nın hızlı sanayileşmesine ve kalkınmasına yol açan ve onun tecrübesini diğer gelişmekte olan ülkelerden farklılaştıran temel etkenlerin neler olduğunun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Konuyla ilgili literatüre dair kapsamlı okumalar ve incelemeler sonucunda Japonya'nın hızlı kalkınmasında en önde gelen etkenlerin şunlar olduğu kanaatine ulaşılmıştır. Bu etkenler; yüksek bir eğitim düzeyinin varlığı, tasarruf oranlarının yüksek düzeyde olması, stratejik sanayi politikalarının uygulanması ve işletme yönetim sistemiyle bağıntılı şirketler arasındaki dayanışma ağlarının varlığı olarak sıralanabilir. Yüksek eğitim düzeyi hem işgücün hem de toplam faktör verimliliğinin artmasına yol açmaktadır. Yüksek tasarruf düzeyi yüksek yatırım düzeyine ve sermaye birikiminde artışa neden olmaktadır. Sanayi politikası araçlarıyla kaynaklar stratejik sektörler yönleştirilmektedir. Güven ve birbirini kollamanın merkezi değerler olarak öne çıktığı şirket ağları, ekonomik krizlere karşı güvence unsuru teşkil etmektedir. Elbette ki bu tecrübe birebir diğer gelişmekte olan ülkeler tarafından taklit edilemez. Ancak dünya ekonomik konjonktüründeki değişimi ve her bir ülke ekonomisinin yapısal koşullarındaki farklılıkları dikkate alarak bu tecrübeden yararlı dersler çıkarılabilir.

Anahtar Kelimeler: Japon Kalkınması, Eğitim, Tasarruf, Sanayi Politikası, Şirket Ağları

¹ Prof. Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sivas/Türkiye, ORCID:0000-0001-7874-8455, e-posta: ademdogan@cumhuriyet.edu.tr, (Sorumlu Yazar)

² Doç. Dr. Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sivas/Türkiye, ORCID: 0000-0003-2566-2513 e-posta: sezginzabun@cumhuriyet.edu.tr

Fundamental Determinants of Japan's Development

Adem DOĞAN¹, Sezgin ZABUN²

ABSTRACT

Despite the devastation brought by World War II, Japan was able to rapidly achieve industrialization and development. This success has been described as a miracle in literature. There are many cultural, social, political, and economic factors that contribute to the country's miraculous development success. This study aims to identify the main factors that led to Japan's rapid industrialization and development and differentiate its experience from other developing countries. As a result of extensive readings and examinations of the literature on the subject, it has been concluded that the most prominent factors in Japan's rapid development are as follows: These factors can be listed as the existence of a high level of education, high savings rates, the implementation of strategic industrial policies, and the existence of solidarity networks between companies related to the business management system. A higher level of education leads to an increase in both labor force and total factor productivity. A high level of savings leads to a high level of investment and an increase in capital accumulation. Resources are directed to strategic sectors through industrial policy tools. Corporate networks where trust and looking out for each other are central values constitute a safeguard against economic crises. Of course, this experience cannot be imitated exactly by other developing countries. However, useful strategies can be derived from this experience by taking into account the changes in the world's economic context and the differences in the structural conditions of each country's economy.

Keywords: Japanese Development, Education, Saving, Industrial Policy, Company Networks

¹ Prof. Dr. Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Sivas/Türkiye, ORCID: 0000-0001-7874-8455, e-mail: ademdogan@cumhuriyet.edu.tr, (Corresponding Author)

² Assoc. Prof. Dr. Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Sivas/Türkiye, ORCID: 0000-0003-2566-2513, e-mail: sezginzabun@cumhuriyet.edu.tr

1. Giriş

Japon kalkınması akademik yazında oldukça ilgi çeken bir konudur. Bu durumun iki ana sebebi bulunmaktadır. Birincisi Batı dışında sanayileşmeyi ilk başaran Doğu ülkesi olması, ikincisi ise, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği büyük yıkım sonrası yaklaşık çeyrek yüzyıllık dönemde (1950-1973) mucizevi bir toparlanmayı başarak dünyanın sayılı ekonomileri arasına girebilmiş olmasıdır.

Japonya Batı aksı dışında sanayileşmeyi ilk başaran ülkedir. Diğer bir ifadeyle geç sanayileşen ilk doğu ülkesidir. Bununla ilintili olarak Doğu Asya kalkınmasının ve sanayileşmesinin öncüsüdür. Bugün dünya ekonomisinde Doğu Asya ülkelerinin ağırlığı giderek artıyorsa bu durumda Güney Kore, Tayvan gibi ülkelerin Japonya'nın örnekliliğinden yararlanmalarının önemli payı vardır. Japonya'nın Doğu Asya ülkelerine en büyük katkısı "rol modeli" görevi yapmasıdır. Japonya, uygun politik koşullar altında kamu müdahalesi ve özel girişimin doğru kombinasyonu ile muhteşem sonuçlar elde edilebileceğini göstermiştir. Doğu Asya ülkeleri birçok kurum ve politika demetini Japonya'dan kopyalayıp kendi yerel koşullarına uyarlamıştır (Rowthorn, 1996: 2). Japon kalkınması dalga dalga önce birinci kuşak yeni sanayileşen Doğu Asya ülkelerine; (Güney Kore, Tayvan, Hong Hong, Singapur), daha sonra ikinci kuşak yeni sanayileşen Doğu Asya ülkelerine (Malezya, Tayland, Endonezya) yayılmıştır. Bu gelişme şeması bir "V" formasyonu biçiminde uçan kazlar (japonca ganko keitai, ingilizce flying geese) sürüsüne benzetilmiştir. Uçan kazlar görüşü, gökyüzünde uçan bir kaz sürüsüne öncülük eden ve sürünün sağ salim uçmasını sağlayan lider ekonomiyi ve onun peşinden gelen diğer ekonomilerin ticaret ve yatırım ağlarıyla birbirleriyle olan ilişkilerinin sürekliliğini ifade eder. Buna göre Japon ekonomisi bütün doğu Asya ülkelerini peşinden sürükleyen lider ekonomiyi temsil etmektedir (Sönmez, 2001: 79).

Japon sermayesi, Doğu Asya ülkelerinin sanayileşme sürecine önemli katkılar sağlamıştır. Japon ekonomisi olgunlaşıp refah düzeyi ve ücretler yükseldikçe tekstil, konfeksiyon gibi emek yoğun dallarda rekabet gücü zayıflamış bu sanayiler önce ücretlerin daha düşük olduğu G. Kore'ye daha sonra da Malezya, Tayland, Endonezya gibi ülkelere yönelmiştir. Doğu Asya ülkelerinin yeni sanayileşme sürecinde Japon şirketlerinin sanayi üretiminin önemli bir kısmı Doğu Asya ülkelerinde üretilmiş ve buralardan ihraç edilmiştir. Japonya Doğu Asya ülkelerini bir ihracat platformu olarak kullanmıştır (Sönmez, 2001: 80).

İkinci Cihan Harbi'nde toplam servetinin yaklaşık 1\4'ünü kaybetmesine, enerji ve hammadde yokluğu nedeniyle 1945-46'da ülke üretimi savaş zamanının yüzde 20'sine, savaş öncesinin ise yüzde 30'una gerilemesine, işsizlik kısa vadede 10 milyonu aşmasına ve gıdanın karneye bağlanmasına rağmen (Palacioğlu, 2018: 82), ülke adeta küllerinden yeniden doğmuş ve mucizevi bir kalkınmayı başaramıştır. 1950-1973 arasında Japon ekonomisi yıllık ortalama olarak yüzde 9.25'lik bir oranla büyümüştür. Bu büyüme oranının dikkat çekiciliği diğer büyük ekonomilerin aynı dönemdeki büyüme oranlarıyla kıyaslandığında çok daha iyi anlaşılmaktadır. Nitekim aynı dönemde Almanya, Fransa, ABD ve Birleşik Krallık ekonomileri sırasıyla yıllık ortalama olarak yüzde 5.99, yüzde 5.02, yüzde 3.92, yüzde 2.96 oranlarında büyümüşlerdir (Maddison, 1995: 41).

Özellikle, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya'nın göz kamaştıran ekonomik kalkınmasının ya da yaygın deyimi ile Japon Mucizesi'nin dayandığı temel faktörler nelerdir? Elbette ki bir ülkenin kalkınması tek faktörlü izahlarla açıklanamaz. Ekonomik kalkınma çok boyutlu ve karmaşık bir olgu olduğundan bu sürece yol açan faktörlerin de çoklu ve çok boyutlu olması gayet doğaldır. Kalkınma sürecine katkı sağlayan ekonomik faktörler olduğu gibi, kültürel, sosyal, siyasal vb faktörler söz konusudur. Dahası bu faktörler arasındaki karşılıklı ilişkiler de ayrı bir izahat gerektirmektedir.

Bu çalışmada öncelikle Japonya'yı diğer gelişmekte olan ülkelerden farklı kılan ve kalkınma sürecine olumlu katkılar sunan en temel, en öne çıkan faktörler nelerdir sorusunun cevabı aranmıştır. Bu amaç doğrultusunda konuyla ilgili teorik literatüre dair okumalar ve incelemeler neticesinde ulaştığımız genel kanaatimiz şudur. Kanımızca, Japonya'yı kalkınma sürecinde öne çıkaran ve zamanın diğer gelişmekte olan ülkelerinden farklı kılan, dört temel hususiyete sahip olmasıydı. Bu hususiyetler: kalkınma sürecinin başlangıç koşulu olarak görece yüksek bir eğitim düzeyine sahip olması, ülke kültürel kodlarının ve özendirici uygulamaların bir yansıması olarak görece yüksek tasarruf oranlarına sahip olması, kamu müdahalesi ve özel girişimin doğru kombinasyonu olarak sürdürdüğü stratejik sanayi politikaları, dayanışma mekanizması olarak işleyen işletme yönetim sistemi ve özel şirketler arasında dayanışma ağlarının kurulabilmesi olarak sıralanabilir. Çalışmanın müteakip sayfalarda bu dört hususun içeriği belirginleştirilmeye çalışılmış ilk olarak Japonya'nın kalkınma sürecinin uzun vadeli görünümü verilmiştir.

2. Japonya'nın Kalkınmasının Çarpıcı Görünümü

Japonya, İkinci Dünya savaşı, Çin ve Pasifik çatışmaları nedeniyle yaklaşık sekiz yıl savaş konjonktürü yaşamış ve bu uzun çatışma dönemi ülke ekonomisini oldukça zayıflatmıştır. Savaş konjonktüründe ülkenin sanayi kapasitesinin çoğu tahrip olmuş, altyapının çoğu çökmüş, tarımsal üretim en düşük düzeylere gerilemiştir. Bütün bu gelişmelerin sonucunda 1946 yılında ülkenin reel GSMH'sı 1934-36 dönemi düzeyinin yüzde 55'ine kadar gerilemiştir (Hunter, 1998: 83).

1950' de Kore Savaşı'nın patlak vermesi Japonya'nın hızlı kalkınma sürecinin başlamasına önemli derecede katkıda bulunmuştur. Kore Savaşı Japon mallarına ciddi talep yaratmıştır. Bazı askeri malların üretilmesine izin verilmese de araç lastikleri ve paletler gibi malların üretilmesi bir bütün olarak ekonomisinin canlanmasına yol açmıştır. Küçük firmaların toparlanmasını onların büyük muadillerinin toparlanması takip etmiştir. Çelik ve kömür gibi temel endüstrilerde üretim maliyetlerini düşürmeye yönelik hükümet programları 1950'lerin başında uygulamaya konulmuştur. 1950'lerin sonlarında demir-çelik, gemi yapımı ve makine gibi sektörlerde özel bir büyüme yaşanmış, 1960'lı yıllarda bu sektörlerin yıllık büyüme oranları yüzde 10'nu aşmıştır. Keza petro- kimyasal, sentetik lif ve elektronik gibi yeni endüstrilerde genişlemiştir. 1973 Petrol Şoku adı geçen sektörlerin büyüme hızını aşağıya çekmiştir. 1970'lerin başlarında Japonya'nın ekonomik büyüme hızı, ithal petrolün fiyatının artması, işçilik maliyetlerinin yükselmesi, ulusal para birimi olan Yen'in değerinin yabancı para birimlerine karşı

yükselmesi ve Japon mallarına yönelik genel küresel talep zayıflamasıyla yavaşlamaya başlamıştır. Ancak 1970 ve 1980'lerde ortalama yüzde 4-5 büyüme hızı sürdürülmüştür (Hunter, 1998: 83-84).

Bütün bu gelişmeler Japonya'nın imalat üretimi açısından büyük bir atılım yapmasına ve toplam imalatta dünyanın öncü ekonomileri arasında yer almasına yol açmıştır. Bairoch'un hesaplamalarına göre, Birleşik Krallığın toplam imalat üretiminin 1900'lerin başlarındaki düzeyine 100 denildiğinde, 1953 yılında öncü ekonomiler olan ABD, Birleşik Krallık, Batı Almanya, Fransa ve Japonya'nın sırasıyla toplam imalat üretim düzeyi 1373, 258, 180, 98 ve 88 düzeyinde idi. 1980 yılına gelindiğinde ise, imalat üretim düzeyi ABD'de 3475, Birleşik Krallık'ta 441, Batı Almanya'da 590, Fransa'da 362, Japonya'da ise 1001'e yükselmiştir (Bairoch, 1998: 14-15). Bu verilere göre, 1953-1980 arasında imalat üretim endeksi yaklaşık olarak ABD'de 2,5, Birleşik Krallıkta, 1,7, Batı Almanya'da 3,2, Fransa'da 3,6 artarken Japonya'da 11,3 kat artmıştır.

Japonya'nın dünya üretiminde hızla artan payı ve dünya imalat üretiminin öncü ülkelerinden biri haline gelmesi tablo 1'den rahatlıkla izlenebilmektedir.

Tablo 1: Öncü Sanayileşmiş Ülkelerin Dünya İmalat Üretimindeki Yerleri (1963- 1994)

Ülkeler	Dünyadaki Sırası			Dünya imalat sanayi katma değerindeki payı (%)		
	1963	1987	1994	1963	1987	1994
ABD	1	1	1	40.3	24.0	26.9
Japonya	5	2	2	5.5	19.4	21.0
Almanya	2	3	3	9.7	10.1	11.6
Fransa	4	4	4	6.3	5.4	4.5
Birleşik Krallık	3	5	5	6.5	3.3	4.1
İtalya	6	6	9	3.4	2.2	2.2
Kanada	7	7	10	3.0	1.8	1.7

Kaynak: Dicken, 1998: 28.

Başlıca sanayileşmiş ülkeler içerisinde, İkinci Dünya Savaşı'ndan en azından 1990'ların başlarına kadar imalat performansı en çarpıcı biçimde artan ülkenin Japonya olduğu görülmektedir. Japonya 1963 yılında dünya imalat üretiminin yüzde 5,5'ini üreten ve dünya üretim liginde beşinci sırada yer alan bir ülkedir. 1994 yılına gelindiğinde Japonya'nın dünya imalatındaki payı yüzde 21'e çıkarken, dünya üretim liginde de ikinci sıraya yükselmiştir. 1960'lı yıllarda Japonya'da imalat üretiminde büyüme yüzde 13,6 civarındaydı ve bu aynı dönemde ABD'nin imalatındaki büyümenin (%5,3) yaklaşık 2,5 katı iken, Birleşik Krallığın imalatındaki büyümenin (%3,3) ise yaklaşık dört katı civarındaydı (Dicken, 1998: 28).

Japonya 1950 yılı ile birinci petrol krizinin yaşandığı 1973 yılına kadar çok hızlı ve ihracata dayalı bir büyüme dönemi yaşamıştır (Yülek, 2014: 4). İhracat büyümenin lokomotifini oluşturmuş sonuçta üretim ve gelir hızla büyümüş, refah düzeyi artmıştır (Tablo 2).

Tablo 2: Japonya’da Kişi Başına Gelir ve İhracatın Seyri (1960– 2000)

	1960	1970	1980	1990	2000
Kişi Başına GSYİH Cari Fiyatlarla (\$)	508	2100	9668	25801	39169
GSYİH’nın Yüzdesi Olarak İhracat	...	10.1	12.8	10.1	10.5
Mal ihracatının yüzdesi olarak imalat malı ihracatı	...	92.5	94.7	95.9	93.9

Kaynak: Dünya Bankası, <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source> (10. 04.2025).

1973 yılındaki petrol krizinden sonra gelişmiş ülkeler Japonya’ya ekonomisini serbestleştirmesi, para birimini gerçek değerine yükseltmesi ve kendi isteğiyle ihracatını sınırlandırarak ABD ve Avrupa ile olan ticaret fazlasını düşürmesi için Japonya’ya baskı uygulamışlardır. 1970’lerin sonlarında ve 1980’lerde yurtdışındaki, özellikle ABD’deki Japon yatırımları büyük uluslararası rezervler tarafından finanse edilmiştir (Yülek, 2019: 137).

1950’li yılların ortalarından 1990’lara kadar Japonya benzeri görülmemiş, istikrarlı bir büyüme yaşanmış ve bu büyüme sürecine özellikle otomobil ve elektronik sektörlerinin hızla gelişmesi, Toyota gibi Japon şirketlerinin inovasyon ve kalitede küresel liderler olarak yükselişi, sürdürülebilir büyümeyi besleyen yüksek tasarruf oranları ile eğitim yatırımları ve yaşam boyu istihdam gibi benzersiz Japon yönetim uygulamaları eşlik etmiştir. Sonuçta 1980’li yıllarda Japonya’nın yaşam standardı diğer gelişmiş ülkelerdeki seviyelere ulaşmıştır.

3. Kalkınmanın Başlangıç Koşulu Olarak Eğitim Düzeyi

Eğitimin ekonomik kalkınmaya katkısı iki yolla gerçekleşmektedir. İlk olarak işgücünün eğitim düzeyinin yükseltilmesi çalışan her kişinin verimliliğinin artmasına, işgücü veriminin artması da toplam üretimde artışa yani ekonomik büyüme yol açmaktadır. İkinci olarak, bir üretim faktörü olarak çalışan kişinin yüksek niteliklere sahip olması, doğal kaynaklar, sermaye, teknoloji gibi diğer üretim faktörlerinin de verimliliğinin artmasına diğer bir ifadeyle toplam faktör verimliliğinin artmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla kalkınma sürecinde başlangıç koşulu olarak görece yüksek eğitim düzeyine sahip olmak hızlı büyüme sürecine girmek için artı bir avantaja sahip olmak demektir. Eğitim ekonomik büyüme olumlu katkı yaptığı gibi ekonomik büyümede eğitime olumlu katkıda bulunmaktadır. Çünkü ekonomik büyüme sonucunda resmi eğitim süreci yaygınlaşmaktadır. Dolayısıyla eğitim ve ekonomik büyüme arasında birbirini besleyen bir karşılıklı ilişki bulunmaktadır.

R. A. Easterlin’in dikkat çektiği üzere eğitimde öncü olan ülkeler kalkınmada da öncü olmuşlardır. Avrupa’nın eğitimi erken yaygınlaştırabilen ve eğitim açısından en gelişmiş ülkeleri olan Kuzey ve Batı Avrupa ülkeleri ilk kalkınan ülkeler arasında yer almışlardır. Benzer bir durum ABD ve Japonya için de geçerli olmuştur. Japonya’nın Meiji Restorasyon döneminden bile önce eğitimde sağladığı ilerleme çok belirgindir. Modern ekonomik büyümenin altında yatan teknolojik yayılma büyük ölçüde nüfusun

formel eğitim sistemi aracılığıyla uygun özellikleri ve güdülerini edinme düzeyine bağlı olmuştur (Easterlin, 1996: 75-79).

Japonya da modernleşme sürecinin ilk yıllarında temel eğitimin geliştirilmesi yüksek öğretime göre daha öncelikli bir konu olarak algılanmıştır. Temel eğitimin yüksek öğretime göre önceliğe sahip olması anlayışı uzun süre devam etmiştir. Daha 1885 yılında eğitim bütçesinin yüzde 84'ü altı yıllık temel eğitime ayrılmıştır (Tilak, 2002: 22). 1871'de Japon Eğitim Bakanlığı kapsamlı bir eğitim stratejisi hazırlamış ve plan dâhilinde 25.000 temel eğitim okulu açılmıştır. Meiji döneminin sonlarına doğru ülkede 6 yıllık temel eğitim zorunluluğu vardı ve bu temel okullara kaydolma oranı hem erkekler hem kızlar için yüzde 90'ın üzerindeydi (Kıncal, 2016: 5). 1872 yılında kabul edilen Temel Eğitim Kanunu'nda; *öğrenmek hayatta başarılı olmanın anahtarıdır ve kimse öğrenmeyi ihmal etme lüksüne sahip değildir. Bundan sonra temel eğitim geniş halk kesimlerine kadar götürülecektir. İleri düzeyde eğitim ise her ferdin kendi yetenek ve olanaklarına bırakılmıştır. Kız veya erkek çocuğunu okula göndermeyen aileler görevlerini ihmal etmiş sayılacaklardır* denilerek eğitimin önemine ve eğitim sürecinin denetleneceğine dikkat çekilmiştir (Benli ve Buçaklar, 2015). 1873 yılında yüzde 28 olan ilk öğretim düzeyinde okullaşma oranı, 1900- 1905 arasında yüzde 98'e ulaşmıştır (Sönmez, 2001: 227). Temel eğitime verilen öneme rağmen çoğu aile altı yıllık süre boyunca eğitim masraflarını karşılamakta zorlandığından dolayı 1890 yılında okula devam etme oranı yüzde 50'lerin altında kalmıştır. 1900'den sonra ilk öğretim parasız olduğunda okula devam arzu edilen düzeye gelebilmiş ve 1907 yılında çocukların yüzde 98'inden fazlası altı yıllık eğitim alabilir hale gelmiştir. 1920'lerde halkın neredeyse yüzde 100' ü okuryazar duruma gelmiştir (Hunter, 2002: 267-268). Japonya 1920'li yıllarda okuryazarlık oranında yüzde yüze ulaşmayı başarırken bu konuda bulunduğu coğrafi bölgedeki diğer Doğu Asya ülkelerinden oldukça öndeydi. Nitekim diğer Doğu Asya ülkeleri Japonya'dan yaklaşık kırk yıl sonra 1960 yılında hâlâ toplumun tümünü okuryazar kılamamışlardır. 1960 yılında Filipinler, Güney Kore ve Tayvan'da okuryazarlık oranları sırasıyla yüzde 72, yüzde 71, yüzde 54 düzeylerinde gerçekleşmiştir (Chang, 2011: 230).

M. Turgut (2001: 158-159) Japon eğitim sisteminin okul sayısı, okuma yazma nispeti gibi nicel tarafından daha önemli olan tarafının içeriği ve hangi hedefe yönlendirdiği olduğuna dikkat çekmektedir. Yazara göre, özellikle ilk okullarda tatbik edilen ders programlarının en çarpıcı tarafı, kalkınmak isteyen pek çok ülkede görülenin aksine, Japonların kendi millî değerlerine ve kültürlerine uygun olacak şekilde ve gelecekteki modern Japonya'nın ihtiyaçlarını karşılayacak ölçüde düşünülmüş ve hazırlanmış olmasıydı. Çok şeyi bilmek yerine, az şeyin yapılması tercih edilmiştir. Eğitim sisteminde yapılacakları tespit etmek için çok geniş araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmaların neticesinde, o devirde kendilerine en yakın gelen veya en kolay intibak edilebilecek sistem olarak Alman eğitim sisteminde karar kılınmıştır. Bu eğitim sisteminin parolası, *otoriteye itaat, disipline riayet ve çok çalışmaya dikkat* olarak formüle edilmiştir. Japonlar böyle bir sistemi almışlar ve kendilerine uydurarak tatbik etmişlerdir.

Bu dönemdeki eğitim sistemini *katı bir disiplin ve tek tip insan yaratma düzeni* olarak tasvir eden J. E. Hunter, ilk öğretimde alınan resmi eğitimin nadiren akademik başarıya ulaştığını, tüm çocukların

kültürel ve siyasal bir beyin yıkamanın hedefi olduğunu, eğitime bireyin gelişmesinin değil devlet tarafından kontrol edilmesinin bir aracı olarak bakıldığını iddia etmektedir (Hunter, 2002: 268).

20. yüzyıl başlarında, eğitime olan talep hızla büyümeye devam etmiş, fakat bu talebi karşılayacak imkanlar yetersiz kalmıştır. Bu nedenle devletin desteklediği okulların yanı sıra, yerel idarelere bağlı kurumların ve özel kuruluşların verdiği eğitim hizmeti arttırılmıştır. Özellikle Japon sanayisi için gerekli kalifiye eleman ihtiyacını karşılamak amacıyla devlet ve yerel yönetimler tarafından meslek okulları kurulmuştur. İlkokulu bitirenlerin gidebildikleri bu okullar, 20. yüzyılda Japonya'nın gelişmesinde çok önemli bir rol oynamışlardır (Benli ve Buçaklar, 2015). Meslek okullarının ülkenin kalkınma sürecine katkısının araştırıldığı ampirik bir çalışmada ekonomik kalkınmada mesleki eğitimin önemli bir role sahip olduğu sonucu ulaşılmıştır. Özellikle kadınların mesleki eğitimlerindeki gelişmenin Japonya'nın kalkınma sürecinin erken safhalarında hem gayrisafi yurt içi hasıla artışını hem de sermaye emek oranı artışını hızlandırdığına dikkat çekilmiştir. Bu sonucun gelişmekte olan ülkeler için izlenebilir bir politik ders olduğu vurgulanmıştır. Yüksek düzeyde ticarileşmiş tarım sektörüne ve hızla genişleyen imalat sektörüne sahip gelişmekte olan ülkelerde özellikle kadınların mesleki eğitimi kalkınma sürecinde nedensel bir rol oynamaktadır (Self ve Grabowski, 2005: 15).

İkinci Dünya Savaşı'na doğru Japon Milli Eğitim Bakanlığı güçlü bir konuma gelmiş, halkın neyi okuması, neyi öğrenmesi ve neye inanması gerektiğine devlet temsilcisi olarak karar verir duruma gelmiştir. 2. Dünya Savaşı boyunca ülkedeki bütün okullar ordunun denetimine girmiştir. Savaş sonlarına doğru kazanma umudu azalınca ilköğretim dışındaki bütün okullar kapatılarak öğrenciler çalıştırılmak üzere fabrika ve çiftliklere gönderilmiştir. Savaş sona erdiğinde 200'den çok ilkokul, 38 meslek okulu, 100'ün üzerinde kolej ve üniversite ile 64 öğretmen okulu enkaz yığını haline gelmiştir. Eğitime devam edebilecek çok az sayıda okul kalmıştır (Benli ve Buçaklar, 2015).

Eğitim sisteminin yeniden yapılandırılmasına dair çalışmaların ağırlık kazandığı savaş sonrası dönemde (1945-1969), *eğitimin demokratikleştirilmesi* ve *fırsat eşitliği* gibi yaklaşımlar çerçevesinde eğitim sisteminde köklü reformlar gerçekleştirilmiştir. Eğitimin demokratikleşmesi, 1947 yılında bir kararname ve ilgili yasalar ile güçlendirilmiştir. Eğitimde fırsat eşitliği hususunda, dezavantajlı bölgelerde yaşayan, imkân bulamayan ya da finansal sorunlar yüzünden okula devam edemeyen kesimlere yönelik olarak okulda öğle yemeği ve sağlık hizmetlerinin sağlanması gibi düzenlemeleri içeren bir dizi tedbir hayata geçirilmiştir. Bu tedbirler sonucu okullaşma oranı yüzde 100'ü bulmuş ve nicelikten ziyade eğitimde niteliği artıracak çalışmalara ağırlık verilmeye başlanmıştır (Ekinci, 2010: 34). Bu dönemde temel vurgu, geleneksel Japon değerlerinin ve evrensel değerlerin işlenmesine dayalı olmuştur. Yapılan düzenlemelerle eğitim sisteminin hızlı ekonomik büyüme boyunca, her bir bireyin yaratıcılığının, yaşam boyu öğrenmenin ve daha yüksek düzeyde bir eğitimin sağlanmasına dayalı olmasına çalışılmıştır. Bu dönemde Japon eğitim sistemi, evrensel ve geleneksel Japon değerlerinin harmanlamasından oluşmuştur. Amaç öğrencilerde yaşama hazzı oluşturma, öğrencilerin kendileri için çalışmalarını ve düşüncelerini sağlama, topluma katkıda bulunacak girişimci ve iyi donanımlı genç insanların

gelişimlerini cesaretlendirme ve yetişen insanları, uluslararası bir toplumun üyeleri olarak artan bir bilinç ile hayata hazırlamak olarak belirlenmiştir (Ekinci, 2010: 34).

Japon eğitim sisteminin genişliğine izah edilmesi bu çalışmanın kapsamını aşmaktadır. Burada vurgulamak istediğimiz husus şudur ki Japonya kalkınma sürecinin erken evrelerinde temel eğitimi hem erkek hem de kızlar düzeyinde toplumun tümünü kapsayacak biçimde yaygınlaştırmayı başarabilmiştir. Daha önceki satırlarda vurgulandığı üzere bu açıdan zamanın çoğu gelişmekte olan ülkesinden önde olmuştur. Bu zemin ülkenin yenilikleri benimseyebilme ve uygulamaya geçirebilme potansiyelini artırmıştır.

4. Yüksek Yatırımların Kaynağı Olarak Yüksek Tasarruf Düzeyi

Yatırımların ana kaynağını tasarrufların teşkil ettiği iktisat biliminin yaygın kabullerinden biridir. Buna göre yüksek tasarruf düzeyi yüksek yatırım düzeyine yol açmaktadır. Yatırımların artması da sermaye birikiminde artışa dolayısıyla ekonomik büyümeye neden olmaktadır.

Japonya iç tasarruf oranlarında artış olmadan 1950'li yıllardan 1970'li yıllara kadar devam eden yatırım oranlarında sürekli ve çarpıcı artışı başaramazdı. 1950'lerin ilk yıllarında gayri safi milli hasılanın yüzde 24'ü olan brüt sabit sermaye yatırımları 1960'ların sonlarında gayri safi milli hasılanın yüzde 40'ına ulaşmış, özel ekipman yatırımları ise 1950'lerin ilk yılları ile 1960'ların son yılları arasında ikiye katlanarak gayrisafi milli hasılanın yüzde 17'sine yükselmiştir. İç tasarruf oranları da keza hızlı bir artış göstermiştir. 1950'lerin ilk yıllarındaki yaklaşık yüzde 24'lük düzeyden 1960'ların ilk yarısında yüzde 36'lık düzeye, 1970'li yılların ilk yıllarında ise yüzde 40'lık düzeye yükselmiştir (Akyüz ve Gore, 1998: 330).

Tablo 3'de 1953-1972 döneminde Japonya ve bazı gelişmiş ülkelerde tasarruf oranları verilmektedir. Tablodan da izlenebileceği üzere gerek toplam gerekse sektörel düzeyde Japonya diğer gelişmiş ülkelere göre çok daha yüksek düzeylerde tasarruf eğilimine sahiptir. Akyüz ve Gore göre (1998: 331), iç tasarruflarda hızlı artış yol açan ana etken firmaların elde ettiği yüksek kârlardır. Yüksek kârlar firmaları yeni yatırım yapmaya ve yeni yatırımlar için finansman kapasitelerini artırmaya özendirmiştir. Artan yatırımlar sermaye kullanım oranlarını ve verimlilik düzeyini artırarak kârların daha da artmasını beslemiştir. Kâr oranlarının artışıyla birlikte tasarruf ve yatırım eğilimi birlikte artmıştır.

Tablo 3: Japonya ve Bazı Gelişmiş Ülkelerde Brüt Tasarruf Oranları (1953-1972)

(Cari fiyatlarla GSMH'nin yüzdesi olarak)

Ülkeler	Toplam	Hanehalkı (a)	Şirketler (b)	Kamu
Japonya	36.9	15.8	13.5	7.8 (b)
Fransa	25.0	10.2	10.4	4.3
Almanya	27.1	9.6	11.2 (c)	6.3
İtalya (d)	23.4	12.6	9.7 (c)	1.1
Birleşik Krallık	18.3	5.0	8.8	4.3
ABD	18.0	8.0	7.7	2.4 (b)
Finlandiya	28.4	10.0	9.6	8.9
Hollanda	27.1	9.1	12.9 (c)	5.1
İsviçre (e)	28.3	12.6	10.2	5.4

Kaynak: Singh, A, 1999: 114.

Notlar: (a) Anonim olmayan işletmeler dahil, (b), Kamu şirketleri dahil, (c), Anonim olmayan işletmelerin amortisman ödenekleri dahil, (d), 1961-72, (e), 1953-69.

Japonya'da uygulanan prim (bonus) sistemi sayesinde bireysel tasarruflarla şirket kârları birbirine bağlanmıştır. Bu sistem aracılığıyla çalışanların ücretlerinin önemli bir kısmı şirket kârlarına bağlı kılınmıştır. 1950'li yıllarda toplam ücret ödemelerinin yaklaşık yüzde 16'sı, 1960'lı yıllarda ise yaklaşık yüzde 20'si prim sistemi aracılığıyla ödenmiştir. Bu tür geçici ve sürekliliği olmayan gelirlerden tasarruf etme eğilimi düzenli gelirlerden tasarruf etme eğiliminden daha yüksektir. Uzun dönem tasarruf oranları ile geçici gelir oranlarında uzun vadeli artış arasında yakın bir korelasyon gözlenmektedir (Akyüz ve Gore, 1998: 334). Prim sistemi işçilerin tasarruflarını büyük ölçüde şirket yatırım ve kârlarına taşımayı içermektedir. Yatırımların canlanması firmaların gelirlerinin artmasına dolayısıyla işçilerin prim gelirlerinin artışına yol açmaktadır. Prim gelirinin artışıyla birlikte tasarruf oranı da yükselmektedir. Bu mekanizma Japonya'da hane halkı tasarruflarının görece yüksek oluşunun ana nedenidir.

İç tasarruf oranlarının yüksek olmasında ekonomik büyümenin yol açtığı hızlı gelir artışının da önemli bir etkisi vardır. Yapılan bazı uygulamalı çalışmalar Japonya'da gelir artışının tasarruf düzeyini açıklamada etkili olduğuna işaret etmektedir (Sönmez, 2001: 250). Ekonomik büyüme kişisel gelirleri arttırmakta ve bireylerin ilave gelirin tamamını harcamayacağı varsayımları altında, milli gelir artışı toplam yurt içi tasarruf artışına neden olmaktadır. Ayrıca gelir bireylerin tasarruf oranlarını pozitif yönlü etkilemekte ve yüksek gelire sahip bireyler daha düşük gelir grubuna ait bireylere göre daha fazla tasarruf etmektedir.

Japonya'da özellikle hane halkı tasarruflarını özendiren mikro faktörler olarak eğitim harcamaları, arazi ve konut alımları ile emeklilik yılları için tedbirli olma davranışı öne çıkmaktadır (Kawasaki, 1990). Ülkede İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde kolej veya üniversiteye giren çocuk sayısı hızla artmış, 1960 yılındaki yüzde 10,3 düzeyinden 1975 yılında yüzde 37,8'e yükselmiştir. Bu oranlar, ilgili yıllar itibariyle OECD ülkeleri içinde en yüksek oranlardı. Yüksek eğitim talebinde hızlı artış ve 1960'lardan 1970'lerin ortalarına kadar devam eden hızlı ekonomik büyüme eğitim için tasarrufları özendirmiştir.

Arazi ve konut fiyatlarının yüksekliği, ev sahibi olma eğiliminin yüksek olması, yüksek peşinat şartı ve konut kredilerine ulaşmada görece sıkıntılar ev satın alımı için tasarrufu teşvik etmiştir. Ömür boyu gelir hipotezine göre, tasarruf için öncelikli motivasyon emeklilik için gelir sağlamadır. Çalıştıkları yıllarda tasarruf eden fertler emeklilik yıllarında bu tasarruflarını eritirler. Japonya'da hane halkı tasarruf oranları bu döngüye uygun biçimde hareket etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında yaşam beklentisi kısa olduğundan harcanabilir gelirin çoğu tüketime gitmiştir. Çalışan genç nüfusun hızla artmasıyla yaşam beklentisi yükselmiş ve hane halkı tasarrufları artmıştır (Kawasaki, 1990: 11-14).

Japon hane halkı kültürel kodları gereği görece düşük bir tüketim ve yüksek bir tasarruf zihniyetine sahiptir (Özgüven, 1984: 130). Öyle ki günümüzde Japon Tasarruf Sanatı (Kakeibo) diye bir olgudan söz edilmektedir. Kakeibo sisteminin 1904 yılından buyana Japon halkı tarafından kullanıldığına dikkat çekilmektedir. Hane halkı bütçesinde yüzde 35'e kadar tasarruf vaat eden Kakeibo geleneğinin temeli, gider gözlemi yapmaya ve aylık hedefler belirlemeye dayanmaktadır. Bu gelenekte dört temel soru ve bunlara verilecek cevapların sürekli izlenmesi önerilmektedir (<https://www.garantibbva.com.tr/blog/kakeibo-nedir>, 02.02.2023). İlk soru, kullanabileceğim para ne kadar sorusudur. Bunun cevabı için izlenilecek yöntem her ayın başında sabit gelir ve giderlerin yazılmasıdır. Aradaki fark ile ayın kalanında ne kadar paranın kalacağı öğrenilmektedir. Buradaki en önemli nokta hem gelir hem de giderleri kalem kalem doğru bir şekilde hesaplamak ve kayıt altına almaktır. İkinci soru, ne kadar biriktirmek istiyorum sorusudur. Bu sorunun temel işlevi aylık birikim hedefi belirlemeye yardımcı olmasıdır. Hedef belirledikten sonra yapılması gereken şey haftalık harcama limiti oluşturup bu limite sadık kalmaktır. Üçüncü soru, ne kadar harcıyorum sorusudur. Bu sorunun cevabı aylık harcama tutarına karşılık gelmektedir. Harcamaların günlük ve kategoriyle birlikte not edilmesi tavsiye edilmektedir. Dördüncü ve son soru ise, gelecek ay değiştirmem gerekenler neler sorusudur. Bu soru ilk üç sorunun cevaplarının yazıldığı notların incelenerek hedeflerin ne kadarının gerçekleştiğiyle yüzleşmeyi ve gelecek ay için yeni kararlar alınmasını sağlamaktadır. Kakeibo sistemini uygulamanın değişmez kuralı soruların cevaplarının yazılı olarak kayıt alınmasından ibarettir.

Japonya'da tasarrufları özendirmek ve yatırımlara kanalize etmek amacı doğrultusunda geleneksel bankacılık sistemi dışında görece özgün kurumsal yapılar oluşturulmuştur. Bunlardan bir tanesi Posta Tasarruf Bankacılığı uygulamasıdır. Özellikle kırsal kesimlerde düşük gelirli hane halklarında tasarrufu özendirmek ve küçük tasarrufları yatırımlara aktarabilmek amacı doğrultusunda çok erken dönemlerde Posta Tasarruf Bankacılığı denen özgün bir sistem kurulmuştur. İlk olarak 1875 yılında uygulamaya konulan bu sistem sayesinde düşük gelirli kırsal nüfusun ve işçilerin tasarruflarını toplamak için ülkenin en uzak ve ulaşılması güç kırsal yerlerine kadar ulaşan bir ağ tesis edilmiştir. 1988 yılına kadar posta tasarruf hesaplarından kazılan faiz gelirlerinden gelir vergisi alınmamıştır. 1950'li yıllardan itibaren toplam tasarrufun yaklaşık yüzde 25'i bu sistem aracılığıyla toplanmıştır (Sönmez, 2001: 251).

5. Kaynakları Stratejik Sektörlere Yönlendirmenin Bir Aracı Olarak Sanayi Politikaları

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Japonya'nın hızlı ekonomik kalkınmasında, başta MITI (Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı) olmak üzere, kamu kuruluşları tarafından yürütülen “sanayi politikaları” etkili olmuştur (Yülek, 2014: 1). Sanayi politikası, ulusal ekonominin uluslararası düzeyde rekabet gücünün sürdürülmesi ve korunması amacıyla çeşitli endüstri kollarının geliştirilmesi ya da kısıtlanmasına yönelik kamu müdahaleleri olarak tanımlanmaktadır (Johnson, 1984: 7). Sanayi politikası uygulamasının dayandığı ana gerekçe, bir ulusun refah ve çıkarının yalnızca özel piyasa tarafından optimize edilemeyeceği anlayışdır. Bu anlayış çerçevesinde piyasa mekanizması tarafından başarılmayan sanayileşmeyi devletin etkin müdahaleleri ile sağlamaya yönelik kurumsal düzenlemelere gidilmektedir. Sanayi politikası uygulamalarıyla birçok amacın gerçekleştirilmesi hedeflenmektedir. Bu amaçlar; ekonomik kalkınma ve büyümenin ilerletilmesi, iç endüstriyel yapının arzu edilen yönde dönüşümünün hızlandırılması, belirlenmiş ürünlerin uluslararası rekabet gücünün artırılması, yeni teknolojilerin gelişmesinin özendirilmesi, zayıf endüstrilerin yeniden organize ve rasyonalize edilmesi için destek sağlanması, iç istihdamın korunması ve bölgesel kalkınmanın programlanması olarak sıralanabilir (Ozaki, 1984: 48).

Sanayi politikaları işlevsel olarak ülkelerin kendi kriterlerine ve uluslararası rekabet ortamına göre öncelikli olarak belirledikleri sanayi alt dallarına yapılan yatırımlara çeşitli araçlarla koyulan parasal ve parasal olmayan teşvikler bütününü ifade etmektedir. Sanayi politikaları ile dış ticaret stratejileri arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Sanayi ve dış ticaret politikalarının eşgüdümlü bir biçimde uygulanmasıyla ülkenin önceden sahip olmadığı karşılaştırmalı üstünlüklerin oluşturulması ve geliştirilmesi hedeflenmektedir.

Sanayi politikaları fonksiyonel ve endüstri spesifik olarak ikiye ayrılmaktadır (Wade, 1990: 234). Fonksiyonel sanayi politikalarında tüm yahut birçok endüstriyel sektöre destek amaçlanır. Örneğin, işgücünün eğitimi ve araştırma ve geliştirme faaliyetleri için verilen destekler bu kapsamdadır. Endüstri spesifik sanayi politikasında ise belirli endüstrilerin desteklenmesi hedeflenmektedir. Çelik, petrokimyasallar ve yarı iletkenler gibi ülkenin ekonomik geleceği bakımından stratejik görülen sektörlerde yatırımların desteklenmesi ve yönlendirilmesi gibi.

Ülkelerin sanayi politikası kapsamında benimsediği hedefler ve bunlara ulaşmada kullandığı araçlar farklılaşabilmektedir. Japonya'da İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde sanayi politikası için genellikle üç temel araç kullanılmıştır. Bunlardan ilki hızlı kalkınma için anahtar sanayilerin hedeflenmesi olmuştur. İkincisi yeni doğan ve stratejik görülen sanayilerin, erken dönemlerde ithalatın kısıtlanması yoluyla dış rekabetten korunması ve düşüş gösteren sanayilerin sübvansede edilmesidir. Son ayak ise pazarlama kurumları ve diğer ihracat mekanizmaları gibi hükümet destekleri yoluyla özellikle mamul malların ihracatının özendirilmesidir (Uzun, 2010: 65).

Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı sonrası hızlı büyüme döneminde sanayi politikasının temelini sektörel hedefleme/seçicilik teşkil etmiştir (Yülek, 2014: 10). Temel sanayiler olan kömür ve demir çelik sektörleri yanında petrokimya, elektronik gibi sektörler öncelikler arasına alınmıştır. Demir çeliği takip eden sektörlerden olan otomobil, tersanecilik, makina ve elektrikli makine sanayileri de öncelikli sektörler olarak muamele görmüş, sektör seçimleri, tekstil makinelerine ininceye kadar ayrıntılandırılmıştır. Önceliğin ağır/sermaye yoğun sanayilere verilmesi batının hayat standardına yetişebilme hedefi doğrultusunda bu endüstrilerin ürettiği ürünlere olan talebin gelir esnekliğinin yüksek olması, bu endüstrilerin olumlu taşıma etkilerine sahip olması, hızlı teknolojik gelişme potansiyelinin bulunması ve emek verimliliğini hızla artırma imkânı içermesidir (Yülek, 2014: 10).

Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı (MITI), yüksek gelir esnekliği olan ve hızlı verimlilik artışı potansiyeli bulunan endüstrileri hedeflemiştir. MITI'nın politikaları ve iş dünyasının liderliğinin bileşimi yüksek rekabetçi bir ortam yaratmıştır ve bu anlamda endüstriyel hedefleme başarılı olmuştur (Smith, 1995: 15).

Japonya'da kamusal desteklerin kullanımında seçici bir yaklaşımla hareket edilmiştir. Herkesi desteklemek yerine öncelikli ya da kalkınma bölgeleri olarak belirlenen spesifik sektörler hedef alınmıştır. Rekabetçi avantaj kavramı izlenmiş, gittikçe inişe geçen ya da düşük katma değerli endüstrilerin aşamalı olarak ortadan kaldırılması ve kaynakların yeni ya da gelişmekte olan alanlara yönlendirilmesi sağlanmıştır. Kamu kuruluşları rekabet avantajlarını sezerek piyasaya öncülük etme rolünü üstlenmişlerdir. Örneğin MITI, yeni enformasyon teknolojilerinin kazanılması, özümsemesi ve yaratımında piyasaya öncülük etmiştir (Weiss ve Hobson, 1999: 179-180).

Japon kalkınmasında sanayileşme ve ihracat birlikte ilerlemiştir. Sadece ithal ikamesini çağrıştıran politikaları izlemek yerine aynı anda ihracat da desteklenmiştir. Böylece imalat sektörü ihracat yaparak öğrenmiştir. Bunun için kullanılan slogan, ihracatı teşvik et ithalatı kısıtla (yushutu shinko, yunyu boatsu) olmuştur. Ülkenin uluslararası ticaret ve sanayi politikalarını tek bir çatı altında toplayan Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı'nın (MITI) İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulması, Japon politika yapıcılarının sanayileşme için sadece iç pazarı değil, tüm dünyayı pazar olarak kullanmaları gerektiği prensibini erken bir evrede öğrendiklerini göstermektedir. Böylece Osaka şehri Doğu'nun Manchester'ı haline gelmiştir (Yülek, 2019: 131).

MITI, İkinci Dünya Savaşı sonrası ulusal sanayinin tamamen yeniden kurulmasını başlatmış, devam eden yıllarda da bütün ülkeye sanayi politikasını aşılamıştır. Savaşın getirdiği acı hayal kırıklığı üzerine ekonomiye öncelik ana slogan haline gelmiştir. MITI aracılığıyla ülkenin en gelişmiş beyinleri, yeteneklerini sanayi hizmetine sunmuşlardır. Bir dizi sanayi grubu ve büyük girişim desteklenmiştir. Öncelikli sektörler olarak, petrol arıtımı, petrokimya, suni tekstil ve elyaf, makine malzemesi ve özellikle de elektronik ve araba sektörleri benimsenmiştir. Caydırıcı gümrük vergileri getirilerek aynı ürünlerin ithalatı yasaklanmış ve ulusal sanayiye koruyucu önlemler alınmıştır. Devlet, Japon İthalat-İhracat Bankası ve Japon Kalkınma Bankası aracılığıyla cazip faizi krediler vererek kalkınma programlarını

desteklemiştir. Bazı durumlarda, seçkin şirketlerin ihracattan doğan karları vergi dışı tutulmuştur. Sonuç olarak MITI, çok yönlü ve sabit bir devlet yardımı sağlamıştır. MITI'nin gücü öylesine büyüktü ki, Japon girişimlerinin başkanları öğütlerine karşı gelmeye cesaret edememişlerdir. Böylece MITI'ye ait olan yaklaşık on beş yirmi bin kişilik kadro yıllar boyunca Japonya'nın kalkınma başarısını şekillendirmiştir (Kozlu, 1995: 58).

Japonya'da 1960'lar ve 1970'lerin bir olgusu olarak ağır sanayi üzerinde yoğunlaşma, varlığını büyük ölçüde kamu politikalarına borçludur. Dev. sınai holdinglerin (kreitsu) önemli bir kısmı devlet tarafından finanse edilmiştir (Weiss ve Hobson, 1999: 181). Ağır sanayiler (gemi yapımı, demir-çelik, demiryolu ekipmanı vb) aracılığıyla devlet sanayileşmeye iki yoldan katkıda bulunmuştur. İlk olarak kamu iktisadi teşebbüsleri vasıtasıyla doğrudan imalatın içinde yer almıştır; ikinci olarak ise özel sektörün bu alanlarda bulunmasını özendirmiştir. Kamu iktisadi teşebbüsleri ağır sanayi sektörlerine gerekli makineleri ithal ederek bu sektörlerle öncülük etmişlerdir. Zamanla özel şirketler de ağır sanayi sektörlerinde faaliyet göstermeye başlamışlardır. Özel sektör, birer işbaşı meslek okulu rolü de oynayan devlet işletmelerinden mühendis ve işçi transfer etmiştir. Keza devlet işletmelerinde çalışan bazı mühendisler zamanla kendi işletmelerini kurmuşlardır (Yülek, 2019: 135).

Krugman ve Obstfeld'e göre, İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'li yıllara kadar Japonya bir "kıtık" ekonomisi olarak faaliyetine devam etmiştir. Hem döviz kurları hem de faiz oranları arzın talebe eşitlendiği düzeyin diğer bir ifadeyle piyasa denge düzeylerinin altında tutulmuş ve döviz ve kredi tayinlaması söz konusu olmuştur. Bu kıt kaynakların tahsisi zorunlu olarak hükümet özellikle de Finans Bakanlığı ve MITI'nin kontrolünde kalmıştır. Hayati kaynaklar üzerindeki kontroller bu bakanlıklara ekonominin büyümesini yönlendirmede büyük bir güç vermiştir. Bu güç seçilmiş endüstrilerde korumaya yönelik ithalat kısıtlamaları ve tarifelerin kullanılmasıyla daha da kuvvetlenmiştir. 1950 ve 1960'lı yıllarda hükümet, fonları tekstil gibi geleneksel emek yoğun sektörlerden çekerek işçi başına yüksek katma değere sahip ağır endüstrilere kanallı etmiştir. Şimdikinden ziyade gelecekteki karşılaştırmalı avantajını yansıtacağına inanılan endüstriler özendirilmeye çalışılmıştır. Çelik ve otomobil gibi endüstriler özel öneme verilmiştir. Sonuçta Japonya olağandışı hızlı bir büyümeyi gerçekleştirebilmiştir (Krugman ve Obstfeld, 2000: 285-286).

1950'lerden 1970'lerin ilk yıllarına kadar Japon ekonomisinde kamu kurumlarının kaynakların tahsisinin direkt kontrolünde büyük etkisi olmuştur. 1970'li yıllardan sonra hükümetin ekonomideki rolü daha azalmış ve belirsizleşmiştir. Japon hükümetinin elektronik ve bilgisayar endüstrilerine müdahaleleri gemi yapımı çelik ve diğer ağır endüstrilerdeki müdahalelerine göre daha zayıf kalmıştır (Krugman ve Obstfeld, 2000: 285). 1970'li yıllardan sonra, yakalama politikalarından, teknoloji ve yenilik politikalarına geçmiştir. Yeni ekonomide belirleyici olacağı düşünülen alanlara daha fazla kaynak aktarılmıştır ki bu alanlar mikro elektronik, bilgisayar mühendisliği gibi alanlardır. Özellikle 1980'lerden sonra sanayi politikasının ağırlığı araştırma-geliştirmeye kaymıştır: MITI 14 yüksek teknoloji sanayiye hedefleyerek onlara direkt ödünçler, AR-GE'ye dönük sübvansiyon, ticarî koruma,

ithalat kısıtlamaları gibi birçok destek sağlamıştır. Özellikle G. Kore, Tayvan, Singapur gibi Güney Doğu Asya ekonomilerinin kalkınması, Japonya'yı daha rekabetçi olmaya ve katma değeri daha yüksek ürünler üretmeye zorlamıştır. Bilgisayarlaşmaya çok erken dönemlerde önem verilmeye başlanmasında bu rekabet baskısının da etkisi vardır. Japonya ABD'den sonra teknoparklar kuran ikinci ülke olmuştur (Kıncal, 2016: 9).

Japonya küçük, kıt doğal kaynaklarıyla tecrit edilmiş bir ada olarak ekonomik gücünü dikkatli sektörel stratejiler ve uzun vadeli planlama yoluyla inşa etmiştir. Ortaya çıkan güçlü büyüme modeli, Japon siyasi liderliğini ve mevcut kurumsal düzenlemeleri meşrulaştırmıştır (Fajnzylber, 1990: 325). Tablo 4'de Japon kalkınma ve sanayileşme biçiminin özgün yönleri ABD ile karşılaştırmalı biçimde verilmektedir.

Tablo 4: Japonya ve ABD'nin Kalkınma ve Sanayileşme Biçimleri

Japonya	ABD
Ekonomik meselelere yönelik olarak, stratejik ve uzun vadeli bir yönelim vardır.	Ekonomik meselelere yönelik olarak taktiksel ve kısa vadeli bir yönelim vardır.
Yüksek tasarruf seviyelerine doğru açık bir eğilim bulunmaktadır.	Yüksek tüketim seviyelerine doğru açık bir eğilim bulunmaktadır.
Doğal kaynakların kıtlığı sınai gelişmeyi neredeyse zorunlu kılar.	Doğal kaynakların bolluğu ve "kita ekonomisi" ekonominin sektörleri arasında tarafsızlığa izin verir.
Firmalar uluslararası pazarların ele geçirilmesine fethedilmesine yöneliktir.	Firmalar büyük ve güvenli yerel pazarlar etrafında yoğunlaşmıştır.
Doğal kaynakların kıtlığı veri alınarak eğitim sistemi ulusal bir öncelik olarak kabul edilir.	Eğitim sistemi, maliyet fayda değerlendirmesine tabi olarak insan kaynaklarına yapılan bir yatırım olarak kabul edilir.
Mühendislik gibi teknoloji ile ilgili kariyerlerin görece bir üstünlüğü vardır.	Yasal ve finansal organizasyonla ilgili kariyerlerin yaygınlığı vardır.
Yönetici seçkinlerin siyasi meşruiyeti için toplumsal bütünleşme esastır.	Toplumsal düzen büyük ölçüde piyasa güçlerinin işleyişi aracılığıyla yapılandırılır.

Kaynak: Fajnzylber, 1990: 325

6. Dayanışma Mekanizması Olarak İşletme Yönetim Sistemi ve Şirket Ağları

Japonya'nın ekonomik başarısının ardında Japonlara has işletme yönetim tarzının da azımsanmayacak bir etkisi vardır. Bu tarz, pek çok açıdan Batı'daki benzerlerinden farklılaşır. Zira Batı'da bireycilik ve kazanılmış statü varken, Japonya'da kolektivist kültür ve verilmiş statü vardır ki bu değerler Japon işletme yönetim tarzının özünü oluştururlar. Şirketler çalışanlarına "yaşam boyu istihdam garantisi" sunarlar ve karşılığında yüksek sadakat beklerler. Çalışanlar ile şirket; güven, bağlılık ve utanma duygusu temelinde bir ilişkiye sahiptir ve bir aile gibidir. İşçi pozisyonuna uyum sağlayamaz ve kendisinden istenen performansı gösteremezse, işten çıkarılmaz, şirket işçiye yeni bir pozisyon veya

iş bulur. Japon firmalarının büyüme stratejileri uzun vadeli: Uzun vadeli teknolojik hedefler, AR-GE çalışmaları ve örgütsel hafızanın korunması için yaşam boyu istihdam önemlidir (Kıncal, 2016: 10).

Japonya’da büyük boy şirketler İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana yaşam boyu istihdam uygulamasını kurumsallaştırdılar. Bir çalışan herhangi bir şirkette iş hayatına atıldığı zaman, yönetimin kendisini istihdam etmeye devam edeceğine dair bir anlaşma söz konusudur. Anlaşmada çalışanın payına düşen koşul ise daha iyi bir iş veya başka bir şirkette daha yüksek ücret arayışına girmemesidir. Gerçi arada yazılı bir sözleşme olabilir ama sözleşmenin zorlayıcılığı sözleşmeden kaynaklanmaz. Anlaşmayı hukuki bir dile dönüştürmede ısrarcı olmak genellikle hoş karşılanmaz ve çalışanın yaşam boyu iş sisteminden tamamıyla dışlanmasına yol açabilir. Resmi bir niteliğe sahip olmayan sözleşmenin çiğnenmesinin cezası çok ciddi olabilir. Daha iyi ücret önerdiği için başka bir firmaya geçip yaşam boyu istihdam sağlayan şirketinden ayrılanlar, iş hayatının dışına itilebilir. Bu yaptırımların zorlayıcı yasalara değil, yalnızca ahlaki baskıya dayalıdır (Fukuyama, 1998: 172).

Japonya’da ücret ödemeleri klasik iktisadın bakış açısına göre irrasyonel biçimde yapılır. Aynı işler için eşit ödeme yapılması ilkesi söz konusu değildir. Ücret sistemi daha çok kıdeme veya çalışanın bakması gereken geniş bir ailesinin olup olmadığı gibi iş performansı ile ilgisi olmayan diğer faktörlere dayandırılır (Fukuyama, 1998: 173). Şirketler çalışanlarının ücretlerinin görece büyük kısmını ikramiye şeklinde öderler. Bazı ikramiyeler bireysel çalışmayı ödüllendirme için verilse de çoğu kez bireysel çabadan ziyade şirketin bir bölümü veya bütünü için ortaya konulan kollektif çabanın karşılığı olarak ödeme yapılır. Bir çalışan mevcut sistemi çiğneyen aşırı davranışlar hariç işten atılmayacağını bilir. Eğer çalışan şu ya da bu şekilde yetersiz veya işe uygun değilse, şirket onu kovmaktansa, çoğu kez arada kaynayıp gideceği bir iş bulur. Şirket yönetimi işgücüne yalnızca ekonomik sarsıntı zamanlarında o da büyük zorluklarla azaltılabilecek bir sabit maliyet olarak bakar.

Yaşam boyu istihdam, verimliliği ve iş etliğini olumsuz yönde etkilememektedir. Yaşam boyu istihdam sözleşmesi istikrarlı bir istihdam yapısına ve çalışanın şirketi için en üst düzeyde çaba gösterdiği düzenli bir gelişmeye yol açmaktadır. Şirketi onun uzun dönemli refahını gözettiğinden çalışan şirketi için en iyisini ortaya koymaya çalışır. Bu sadakat duygusuyla gece saat 10'lara kadar ofiste kalmaya ve hafta sonları çalışmaya özen gösterir (Fukuyama, 1998: 61, 173).

Japonya’da İkinci Dünya Savaşı sonrasında geçmişi savaş öncesine dayanan (zaibatsu) sınai ve ticari gruplaşmalar meydana gelmiştir. Sözlük anlamı düzen, sistem olan Keiretsu olarak isimlendirilen bu yapılanma, “bir yetkili tarafından ortak firma üyelerini ve taşeronlarını örgütleyen ve kısmen finanse eden, yükümlülüklerin toplandığı büyük bir şirketin dikey hiyerarşisine sıkı sıkıya bağlılık olarak” tanımlanmaktadır. Keiretsu girişimleri genellikle karşılıklı iş birliği içinde faaliyet gösterirler. Olanak elverdiğinde belli alanlarda sürekli birbirlerine dönerek karşılıklı dayanışmayı güçlendirirler. Ortak idare heyetleri kurulsa da şirketler arasındaki bağlar genellikle gayri resmi düzeydedir. Keiretsu’lar Japonya’nın ihracat başarısındaki ana unsurlardan biridir. Bu gruplar, emrindeki bilgi toplama, mali ve

verimlilik kapasite olanaklarının olağanüstülüğüyle diğer ülkelerde ancak devletlerin üstlenebileceği büyüklükteki işleri yürütebilecek güce sahiptirler (Hunter, 2002: 191).

Keiretsu genelde bir bankayı merkez alan grup şirketlerinden ya da şirketler ittifakından oluşur. Grup içerisindeki şirketler birbirlerinin hisselerine sahiptir ve tercih hakkı olan bir temelde birbirleriyle iş yaparlar. En büyük altı keiretsu'da grup başına ortalama 31 şirket düşmektedir (Fukuyama, 1998: 76). Keiretsu grupları Japon endüstrisinin özelliği olan ikili sisteme uygun olarak geliştirilmişlerdir. Birincisi Mitsui, Mitsubishi, Sumitomo, Sanwa, Daichi Kangyo ve Fuji Banks gibi büyük holdingler arasındaki karşılıklı yakınlaşma, destekleme ve savunma gibi simetrik ve yatay ilişkiler kümesidir. İkinci ise, küçük firmalar, ile büyük firmalar arasındaki asimetrik değişim ve dikey denetim ilişkileridir. İkinci durumda dikey ilişkinin tabanında bulunan küçük firmalar büyük firmalara bağlı olup, boşta kalan işçileri kabul ederek ya da sözleşmelerden feragat ederek ebeveyn firmayı piyasanın dalgalanmalarından korumakta tampon görevi görmektedirler (Özdemir, 2005: 102).

Özdemir'e göre (2005: 101-102), Keiretsu ağları, Japon ekonomisinde piyasa işlemlerinin kültürel ve sosyal ilişkilerini organize eden ve piyasaya derinlik kazandıran organizasyonlardır. Bu ağlar, Japon geleneksel değerlerini veya moral değerlerini çağın teknolojisi ile birleştirerek geliştiren, koruyan ve kollayan piyasanın networkü, can ağıdır. Bu ağlar, Japon ekonomisinin ulusal ve uluslararası rekabet gücünün yükselmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Ağa üye firmaların başarısızlık riskinin asgari olmasını sağlarken, üretim maliyetinin düşürülmesi konusunda alternatif stratejiler geliştirir ve firmaların uzun vadeli yüksek hızla büyümesini sağlayacak politikalar önerirler. Böylece piyasalar ve sektörler arasında Japon ekonomisinin büyümesine yönelik konsensüs sağlanmış olur.

Keiretsu şirket ağlarında güven ve birbirini kollama merkezi değerlerlerdir. Bu güven ilişkisini pekiştirmek için Keiretsu içindeki şirketler birbirlerinin hisselerini satın alırlar. Şirket ağlarının üyeleri her zaman birbirlerini korurlar. Örneğin 1974 yılında petrol krizi sebebiyle Mazda batma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığında, Mazda'nın üyesi olduğu keiretsu'nun ana bankası Sumitomo Trust harekete geçerek şirketin yedi direktörünü azletmiş, Mazda'ya yeni üretim teknikleri benimsetmiş, keiretsu'nun diğer üye şirketleri de otomobil alımlarını Mazda'ya yönlendirmiştir. Neticede şirket üyesi olduğu ağ tarafından batmaktan kurtarılmıştır. Aynı dönemde ABD'de Chrysler sarsıntıya girmiş ve şirketi kurtarmak için Japonya'daki gibi bir ağ desteği olmadığından kurtarma operasyonu hükümet tarafından yapılmıştır (Kıncal, 2016: 11).

Keiretsu ağına dahil olan bir şirket mal alması gerekiyorsa malı, şirket ağı içindeki başka bir şirketten almaya özen gösterir. Bu davranış tarzı, Amerikan-Japon ilişkilerindeki başlıca rahatsızlıklardan birini oluşturur. ABD firmaları çoğu kez, Japon firmalarından daha düşük fiyat verdikleri halde Japon müşterilerinin yine diğer Japon firmalarını tercih etmesine anlam verememektedir. Ağ içindeki güven temelli bu ilişki tarzının radikal bir yansıması da keiretsu içindeki şirketlerinin bilgi paylaşmadaki cömertliğidir. Japonya'da ana şirketler, etkinlik düzeyini arttırma adına sık sık birlikte çalıştıkları taşeron firmanın her unsurunu ayrıntılı olarak incelemek isterler. Taşeronlar

da bilgilerin kötüye kullanılmayacağı konusunda güven duydukları için bunu kabul ederler (Kıncal, 2016: 11).

7. Sonuç

Japonya İkinci Dünya Savaşı'nın kaybedeni olarak tarihin o güne kadar görmediği bir felaketle karşı karşıya kalmış, iki şehri atom bombasıyla yerle bir edilmiştir. Böyle büyük bir yıkımın ardından mucizevi bir toparlanmayı savaşı takip eden yaklaşık 25 yıllık bir zaman diliminde başarabilmiştir. Ülkenin bu olağanüstü kalkınma sürecini başarabilmesi elbette ki kültürel, sosyal, ekonomik, siyasi, konjonktürel birçok faktör ve etkenin bir araya gelmesi ve karşılıklı etkileşimin bir sonucudur. Burada bize göre genel olarak Japon kalkınmasının özelde Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı yıkımı sonrası olağanüstü toparlanmasının en önde gelen etkenleri olarak; kalkınma sürecinde başlangıç avantajı sağlayan görece yüksek bir eğitim düzeyine sahip olunması, yüksek düzeyde yatırım yapılmasına imkan sağlayan görece yüksek tasarruf oranlarına ulaşılabilmesi, kamu müdahalesi ve özel girişimin doğru kombinasyonu olarak sürdürülen stratejik sanayi politikaları ile bir dayanışma aynı zamanda kriz atlatma mekanizması olarak işleyen işletme yönetim sistemi ve özel şirketler arasında dayanışma ağlarının kurulabilmesi öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- Akyüz, Yılmaz ve Gore, Charles, (1998), "The Investment-Profits Nexus In Asian Development", İçinde, Export-Led versus Balanced Growth in the 1990s: vol 13, (Editör: Singer, Hans, Hatti, Neelambar ve Tandon, Rameshwar), B.R. Publishing Corporation, Delhi, ss: 325-342.
- Bairoch, P. (1998), "International Industrialization Levels From 1750-1980", İçinde, Industrialisation: Critical Perspectives on World Economy Volume II, (Edited: O'Brien, Patrick), Routledge, London, ss: 3-35.
- Benli, Yunus Emre ve Buçaklar, Dilber, (2015), "Japon Eğitim Sisteminin Tarihsel Gelişimi", <http://www.tugbacansali.com/2015/12/japon-egitim-sisteminin-tarihsel.html> (24.01.2023).
- Chang, Ha-Joon, (2011), Kapitalizm Hakkında Size Söylenmeyen 23 Şey, (Çeviren: Tupal, Belgin), Say Yayınları, İstanbul.
- Dicken, Peter, (1998), Global Shift: Transforming the World Economy, Third Edition, Paul Chapman Publishing, London.
- Ekinci, Abdurrahman, (2010), "Japon Eğitim Sisteminden Türk Eğitim Sistemine İyi Örnekler", Milli Eğitim, Sayı: 188, Güz/2010, ss: 32-49.
- Easterlin, Richard A. (1996), "Niye Bütün Dünya Kalkınmış Değil", (Çeviren: Öztürk, Sedef), İçinde, Kalkınma İktisadı Yükselişi ve Gerilemesi (Derleyen ve Hazırlayan: Şenses, Fikret), İletişim Yayınları, İstanbul, ss: 65-91.
- Fajnzylber, Fernando, (1990), "The United States and Japan as Models of Industrialization", İçinde, Manufacturing Miracles: Paths of Industrialization in Latin America and East Asia, (Edited: Gereffi, Gary ve Wyman, Donald L.), Princeton University Press, Princeton, New Jersey, ss: 323-352.

- Fukuyama, Francis, (1998), Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması, (çeviren: Buğdaycı, Ahmet), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Hunter, Janet E. (1998), "The Japanese Experience of Economic Development", İçinde, Industrialisation: Critical Perspectives on World Economy Volume IV, (Edited: O'Brien, Patrick), Routledge, London, ss: 71-141.
- Hunter, Janet E. (2002), Modern Japonya'nın Doğuşu, İmge Kitabevi, Ankara.
- Kozlu, Cem, (1995), Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modelleri, 3. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Kawasaki, Kenichi, (1990), The Saving Behaviour of Japanese Households, OECD Department Economics and Statistics, Working Papers No:73, <https://www.oecd.org/japan/2002567.pdf> (01.02.2023).
- Johson, Chalmers, (1984), "Introduction: The Idea of Industrial Policy", İçinde, The Industrial Policy Debate, (Editör: Johson, Chalmers), ICS Press, San Francisco, ss: 3-26.
- Kıncal, Ali, (2016), "Japon Kalkınması: Tarihsel Süreç ve Politikalar", DERİN Dokuz Eylül Üniversitesi Araştırma ve İnovasyon Dergisi, Sayı: 6, ss: 76-86.
- Krugman, Paul R. ve Obstfeld, Maurice, (2000), International Economics Theory and Policy, Fifth Edition, Addison-Wesley Publishing Company, New York.
- Maddison, Angus, (1995), Monitoring The World Economy 1820-1992, Development Centre Studies, OECD, Paris.
- Ozaki, Robert, S. (1984), "How Japanese Industrial Policy Works, İçinde, The Industrial Policy Debate, (Editör: Johson, Chalmers), ICS Press, San Francisco, ss: 47-71.
- Özdemir, Zekai, (2005), "Japon Kalkınması ve Piyasa Özgürlüğünün Sonu", Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: XX, Sayı:1, ss: 95-106.
- Özgüven, Ali, (1984), "Japon Mucizesi", İçinde, Ord. Prof. Dr. Şükrü Baban'a Armağan, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını, ss: 91-131.
- Palacioğlu, Tezer, (2018), Hiçbir Şey Tesadüf Değildir: Japonya Örneğinde Dünya Ticaret Tarihi, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2018-3, Ağustos, İstanbul.
- Rowthorn, Robert, (1996), "East Asian Development: The Flying Geese Paradigm Reconsidered", UNCTAD, East Asian Development: Lessons for a New Global Environment, Study No: 8, Cenevre.
- Self, Sharmistha ve Grabowski, Richard, (2005), "Gender, Vocational Education, and Economic Development: The Japanese Experience", Review of Applied Economics, Vol.1, No.1, ss: 1-37.
- Singh, Ajit, (1999), "Savings, Investment, and The Corporation in the East Asian Miracle", İçinde, East Asian Development: New Perspectives", (Editör: Akyüz, Yılmaz), Frank Cass, London, ss: 112-137.
- Smith, Heather, (1995), Industry Policy in East Asia: A Literature Review, Working Paper, Australian National University, September, Canberra, 1995/9.
- Sönmez, Attila, (2001), Doğu Asya "Mucizesi ve Bunalımı: Türkiye İçin Dersler, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Tilak, Jandhyala B. G. (2002), Building Human Capital in East Asia: What Others Can Learn, The World Bank, Washington.
- Turgut, Mehmet, (2001), Japon Mucizesi ve Türkiye, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

- Uzun, Ayşe Meral, (2010), “Savaş Sonrası Japonya’da Sanayi Politikası: MITI (Uluslararası Ticaret ve Sanayi Bakanlığı) Ne Kadar Başarılıydı?” Sosyal Bilimler Dergisi, (4), ss: 63-72.
- Wade, Robert, (1990), “Industrial Policy in East Asia: Does It Lead or Follow the Market?”, İçinde, Manufacturing Miracles, (Editör: Gereffi, G ve Wyman, D.L.), Princeton University Press, Princeton, ss: 231-266.
- Weiss, Linda ve Hobson, John M. (1999), Devletler ve Ekonomik Kalkınma, (Çeviren: Dündar, Kıvanç), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Yülek, Murat A. (2014), “Kalkınma Tartışmalarında Japon Modelinin Yükselişi, Düşüşü ve Tekrar Yükselişi” http://www.mcivriz.com/uploads/yuklemeler/Kalkinma_Tartismalarinda_Japon_Modelinin_Y%C3%BCkseli%C3%BCs_i_ve_D%C3%BCs_%C3%BCs_%C3%BCs.pdf (17.01.2023).
- Yülek, Murat, (2019), Ulusların Yükselişi: İmalat, Ticaret, Sanayi Politikası ve Ekonomik Kalkınma, 2. Baskı, Kronik Kitap, İstanbul.

Extended Abstract

Despite the devastation brought by World War II, Japan was able to rapidly achieve industrialization and development. This success has been described as a miracle in literature. There are many cultural, social, political, and economic factors that contribute to the country's miraculous development success. This study aims to identify the main factors that led to Japan's rapid industrialization and development and differentiate its experience from other developing countries. As a result of extensive readings and examinations of the literature on the subject, it has been concluded that the most prominent factors in Japan's rapid development are as follows: These factors can be listed as the existence of a high level of education, high savings rates, the implementation of strategic industrial policies, and the existence of solidarity networks between companies related to the business management system. A higher level of education leads to an increase in both labor force and total factor productivity. In the early years of modernization in Japan, the development of basic education was perceived as a priority over higher education. The understanding that basic education should have priority over higher education has continued for a long time. In 1885, 84 percent of the education budget was allocated to six-year basic education. In the early stages of its development, Japan was able to expand basic education to include all of society, both boys and girls. In this respect, it was ahead of most developing countries of the time. This ground increased the country's potential to adopt and implement innovations.

A high level of savings leads to a high level of investment and an increase in capital accumulation. Japan achieved a sustained and dramatic increase in investment rates from the 1950s to the 1970s, thanks to the significant increase in domestic savings rates. Domestic saving rates rose from approximately 24 percent in the early 1950s to 36 percent in the first half of the 1960s and to 40 percent in the early 1970s. Thanks to the bonus system implemented in Japan, individual savings and company profits are linked. Through this system, a significant portion of employees' wages are tied to company profits. In the 1950s, approximately 16 percent of total wage payments, and in the 1960s, approximately 20 percent, were paid through the premium system. The propensity to save from such temporary and irregular incomes is higher than the propensity to save from regular incomes. The bonus system has largely transferred workers' savings to company investments and profits. The recovery of investments led to an increase in the income of companies and, therefore, to an increase in the premium income of workers. As premium income increased, the savings rate also increased. This mechanism was the main reason for the relatively high household savings in Japan.

Resources are directed to strategic sectors through industrial policy tools. Industrial policies functionally refer to the set of monetary and non-monetary incentives provided by various means to investments in industrial sub-branches that countries have determined as priorities according to their own criteria and the international competitive environment. After World War II, "industrial policies" implemented by public institutions, especially MITI (Ministry of International Trade and Industry), were effective in Japan's rapid economic development. The industrial policy implemented in Japan in the post-World War II period generally progressed on three main pillars. The first of these was to target key industries for rapid development. The second is to protect newly born and strategic industries from foreign competition by restricting imports in the early stages and to subsidize industries in decline. The final leg is to encourage exports, especially of manufactured goods, through government support such as marketing institutions and other export mechanisms. Sectoral targeting/selectivity formed the basis of Japan's industrial policy during the rapid growth period after World War II. The Ministry of International Trade and Industry (MITI) has targeted industries with high income

elasticity and potential for rapid productivity growth. In addition to the basic industries such as coal, iron, and steel; sectors such as petrochemicals and electronics have been prioritized. Following iron and steel, the automobile, shipbuilding, machinery, and electrical machinery industries were also treated as priority sectors, and sector selections were detailed down to textile machinery. A selective approach was taken in the use of public support. Instead of supporting everyone, specific sectors identified as priority or development areas were targeted. The concept of competitive advantage was followed, gradually eliminating declining or low value-added industries and directing resources to new or developing areas. Public institutions have assumed the role of leading the market by sensing their competitive advantage. For example, MITI has led the market in the acquisition, assimilation, and creation of new information technologies. Industrialization and exports progressed together in Japanese development. Instead of pursuing policies that only evoke import substitution, exports were also supported at the same time. Thus, the manufacturing sector learned by exporting.

Corporate networks, where trust and looking out for each other are central values, constitute a safeguard against economic crises. Behind Japan's economic success, the Japanese style of business management has a significant impact. Companies offer their employees a “lifetime employment guarantee” and expect high loyalty in return. A lifetime employment contract leads to a stable employment structure and regular development in which the employee makes the best effort for his company. The employee strives to do his best for his company because his company is concerned with his long-term well-being. Keiretsu networks are organizations that organize the cultural and social relations of market transactions in the Japanese economy and add depth to the market. Trust and looking out for each other are central values in Keiretsu corporate networks. To reinforce this trust relationship, companies within the Keiretsu purchase each other's shares. Members of corporate networks always protect each other.

Of course, this experience cannot be imitated exactly by other developing countries. However, useful lessons can be learned from this experience by taking into account the changes in the world's economic context and the differences in the structural conditions of each country's economy.

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES RESEARCH

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Gençlerin Kamusal Faaliyetlere Gönüllü Katılım Algısı*

Rukiye Mehtap ÖZLÜ¹

ÖZ

Bu çalışma, genç bireylerin kamusal faaliyetlere gönüllü katılım algı ve eğilimlerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Kamusal faaliyetlere gönüllü katılım, bireyin herhangi bir maddi karşılık ya da kişisel çıkar gözetmeksizin; bilgi, yetenek, zaman ve enerjisini kamu yararı doğrultusunda, kamu hizmetlerinin sunumuna katkı sağlamak amacıyla kullanması şeklinde tanımlanabilir. Çalışmanın kapsamı, kamu kurumlarının ev sahipliğinde yürütülen gönüllülük faaliyetleriyle sınırlandırılmış; sivil toplum kuruluşları ve özel sektör bünyesinde gerçekleştirilen gönüllülük etkinlikleri kapsam dışı bırakılmıştır. Araştırma, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü öğrencileriyle gerçekleştirilmiş olup veri toplama aracı olarak yapılandırılmış bir anket formu kullanılmıştır. Veriler SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiş; açıklayıcı faktör analizi ve güvenilirlik testleri uygulanmıştır. Açıklayıcı faktör analizi, ankette yer alan ifadelerin *kamu hizmeti ve yönetimi*, *ekonomi ve sorumluluk* olarak adlandırılan üç faktör altında kümelendiğini ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, öğrencilerin genel gönüllülük algılarının yüksek ve orta düzeyde olduğunu ortaya koyarken; ekonomi ve sorumluluk faktörlerinde algının kamu hizmeti ve yönetim faktörüne kıyasla daha düşük düzeyde olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca bazı öğrencilerin belirli ifadelerle ilişkin bilgi eksikliği yaşadığı tespit edilmiştir. Araştırma, gönüllülük farkındalığının artırılması ve gönüllü katılımın yaygınlaştırılması açısından kamu kurumlarının mümkünse iş birliği içerisinde gençlere yönelik politikalar ve eğitim programları geliştirmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Gönüllü Katılım, Gönüllülük, Kamu Hizmeti, Yönetişim, Sorumluluk, Ekonomi, Kamusal Faaliyet

* Bu çalışma; 23-25 Mayıs 2024 tarihinde Tokat'ta düzenlenen 1.Uluslararası İktisadi ve İdari Çalışmalar Kongresi'nde sözlü olarak sunulan "Kamusal Faaliyetlere Gönüllü Katılım" başlıklı bildirinin genişletilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

¹ Doç. Dr. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü, Tokat/Türkiye, ORCID: 0000-0002-7505-458, e-mail: mehtap.dolek@gop.edu.tr (Sorumlu Yazar)

The Perception of Youth Voluntary Participation in Public Activities*

Rukiye Mehtap ÖZLÜ¹

ABSTRACT

The study aims to evaluate the perceptions and tendencies of young individuals regarding voluntary participation in public activities. Voluntary participation in public services is defined as the act of individuals contributing their knowledge, skills, time, and energy to the delivery of public services without expecting any material compensation or personal gain, and solely for the public good. The scope of the study is limited to volunteer activities organised by public institutions; volunteerism within non-governmental organisations or the private sector is excluded. The research was conducted with students from the Department of Public Administration at the Faculty of Economics and Administrative Sciences, Tokat Gaziosmanpaşa University. A structured questionnaire was utilised as the primary data collection instrument. The collected data were then analysed using SPSS software, with explanatory factor analysis and reliability tests applied. Exploratory factor analysis revealed that the items clustered under three factors: *public service and governance, economy and responsibility*. The findings indicate that students generally hold a high perception of volunteerism. However, the economy and responsibility factors were perceived less strongly than the public service and governance factor. Moreover, the responses revealed a lack of sufficient knowledge among some students regarding specific questionnaire items. The study highlights the need to enhance awareness of volunteerism and to broaden youth participation through the development of targeted policies and educational programs by public institutions, ideally in collaboration with other stakeholders.

Keywords: *Voluntary Participation, Volunteering, Public Service, Governance, Economy, Responsibility, Public Activity*

* This study is the expanded and revised version of the paper titled “*Voluntary Participation in Public Activities*”, which was presented at the 1st International Congress on Economic and Administrative Studies held in Tokat on May 23–25, 2024.

¹ Assoc. Prof. Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Tokat/Türkiye, ORCID: 0000-0002-7505-458, e-mail: mehtap.dolek@gop.edu.tr (*Corresponding Author*)

1. Giriş

Kamusal faaliyet, siyasi kamusal bir kararlar usulüne uygun belirlenmiş bir hizmetin, kamu adına yürütülmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu faaliyetlerin yürütülmesi kural olarak kamu personelinin sorumluluğunda olmakla birlikte modern toplumlarda, özellikle ekonomik ve demokratik sebeplerden ötürü, halkın gönüllü olarak bu faaliyetlerin sunumuna katkı sağlaması önem arz etmektedir.

Gönüllülük kavramı çoğu zaman, bireylerin dini veya hayırsever amaçlarla gerçekleştirdiği her türlü faaliyetle özdeşleştirilmektedir. Bu çerçevede bireyler, önceden belirlenmiş kutsal bir amacı gerçekleştirmek için birleşerek dernek ve vakıf gibi kuruluşların bünyesinde toplumsal fayda oluşturmak adına faaliyetlerde bulunmaktadır.

Türk toplumunda gönüllü çalışma, yardımlaşma, dayanışma değerleri oldukça önemli olup toplumun ihtiyaçlarına cevap vermek amacıyla çeşitli biçimlerde ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti döneminde gönüllülük, hayır kurumları özellikle vakıflar ve loncalar aracılığıyla toplumsal hizmetlerin sağlanmasında kritik rol oynamıştır (Arslan, 2018). Loncalar, esnaf ve sanatkarların gönüllü olarak bir araya geldiği yerel sivil girişimler olarak ortaya çıkmıştır (Arslan, 2018). Vakıflar ise zengin ve hayırsever kişilerin bağışlarıyla finanse edilmiş ve geniş sosyal hizmet ağları sunmuştur (Yediyıldız, 1996: 12–18). Bu dönemde vakıflar aracılığıyla eğitim, sağlık, dini hizmetler ve sosyal yardımlaşma gibi alanlarda gönüllü faaliyetler yürütülmüştür.

Osmanlı Devleti döneminde kurulan birçok sivil toplum kuruluşu (STK), Cumhuriyet'in ilanından sonra modern devlet yapısının gereksinimlerine göre yeniden şekillenmiştir. 1863'te kurulan Darüşşafaka Cemiyeti, 1868'de temelleri atılan Türkiye Kızılay Derneği, günümüzde faaliyetlerini sürdüren önemli STK örneklerindendir. STK'lar faaliyetlerine çok daha erken tarihlerde başlamış olmakla birlikte özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sayıca artmış, çeşitlenmiş ve yaygınlaşmıştır. 1980 ve 1990 sonrası dönemde insan hakları, çevre, kadın ve çocuk gibi tematik alanlarda faaliyet gösteren STK'ların çoğalmasıyla birlikte gönüllülük, toplumsal sorunların çözümüne katkı sağlamıştır (Yılmaz, 2011: 47-53).

Ülkemizde gönüllü katılımın toplumsal kazanımları fark edildikçe kamusal faaliyetlere gönüllü katılım, önem kazanmıştır. Öncelikle afet ve kriz dönemlerinde kamusal faaliyetlere yönelik katılımın önemi fark edilmiş ve özendirilmiştir. Bu kapsamda İçişleri Bakanlığı'na bağlı Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı kapsamında yürütülen gönüllü katılım faaliyetleri oldukça önemlidir. Bununla birlikte olağan dönemlerde de gönüllülerin kamu hizmetinin sunumunda yer aldıkları görülmektedir. Bu nedenle bakanlıklar, belediyeler, il özel idareleri ve üniversiteler başta olmak üzere birçok kamu kurum ve kuruluşu kendi görev alanlarına giren konularda gönüllülük programları oluşturmaktadır.

Türkiye'de gönüllülük bilincinin artırılması ve gönüllülük faaliyetlerine katılımın yaygınlaştırılması amacıyla resmi belge ve stratejik planlarda bu konuya yer verilmektedir. Nitekim 12. Kalkınma Planı (2024-2028) gönüllülüğün geliştirilmesi hedefini ortaya koymaktadır. Bu Planda, sürdürülebilir ve

kapsayıcı büyüme hedefleri doğrultusunda çeşitli sosyal, ekonomik ve çevresel alanlarda gönüllülüğün teşvik edilmesi planlanmıştır. Özellikle Planın “gençlik” başlığında 746.11 numaralı hedefinde, “*gençlerin gönüllülük faaliyetlerine ilişkin bilinçlendirilmesi ve katılımlarının artırılmasına yönelik çalışma yürütülecektir*” ifadesine yer verilerek, genç bireylerin toplumsal sorumluluk ve aktif yurttaşlık bilinci doğrultusunda gönüllü faaliyetlere katılımının teşvik edilmesi amaçlanmaktadır. Bu hedef, kamu yönetiminin genç nüfusa yönelik katılımcı politikalarının güçlendirilmesi ve sosyal dayanışmanın artırılması açısından önemli bir stratejik yaklaşımı ortaya koymaktadır.

Milli Eğitim Bakanlığı, Gençlik ve Spor Bakanlığı ve Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın gönüllülüğe yönelik girişimleri, gençlerin sosyal sorumluluk bilinciyle donatılmasını ve aktif yurttaşlık rollerini benimsemelerini hedefleyen bütüncül bir kamu politikası yaklaşımını yansıtmaktadır. 12 Eylül 2019 tarihli ve 30886 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Milli Eğitim Bakanlığı Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği’nin 7. maddesi, gönüllülük bilincinin ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde geliştirilmesini amaçlayarak, erken yaşta toplumsal katılım alışkanlıklarının kazandırılmasına yönelik kurumsal bir iradeyi göstermektedir.

Öte yandan yükseköğretim düzeyinde de gönüllülüğün teşvik edilmesi amacıyla Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı ile Gençlik ve Spor Bakanlığı arasında 2020 yılında imzalanan protokol çerçevesinde, lisans ve ön lisans öğrencilerine yönelik seçmeli “Gönüllülük Çalışmaları” dersinin müfredata dahil edilmesi, gönüllülüğün kurumsallaştırılması ve akademik bir çerçevede tanımlanması açısından kayda değerdir (Anadolu Ajansı, 2024).

Bu gelişmeler, gönüllülük faaliyetlerinin Türkiye’de kurumsal düzeyde tanınmakta ve teşvik edilmekte olduğunu; dolayısıyla gençlerin bu faaliyetlere katılımının yalnızca bireysel bir tercih değil, aynı zamanda kamu politikası açısından desteklenen bir toplumsal değer haline geldiğini göstermektedir. Bu yüzden çalışmada, özellikle genç bireylerin kamusal faaliyetlere gönüllü katılım algıları değerlendirilmektedir. Kamusal faaliyetlere gönüllü katılım; bireyin herhangi bir maddi karşılık ya da kişisel çıkar gözetmeksizin, yakın çevresi dışındaki bireylerin ve diğer canlıların yararına olacak şekilde bilgi, yetenek, enerji ve zamanını, kendi özgür iradesiyle bir kamu idaresi bünyesinde kamu hizmetinin sunumuna tahsis etmesi biçiminde tanımlanabilir. Bu tanım doğrultusunda, kamuya yararlı dernek veya vakıf statüsünde olmayan sivil toplum kuruluşları ile özel hukuk hükümlerine tabi şirket ve kurumlarda yürütülen gönüllülük faaliyetleri çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Araştırmanın evrenini, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü öğrencileri oluşturmuştur. Çalışmada, öğrencilerin gönüllü olarak kamusal faaliyetlere katılımı nasıl anlamlandırdıkları, bu katılımı ne ölçüde gerekli, faydalı buldukları ve gönüllülük eğilimleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Veri toplama sürecinde yapılandırılmış bir anket formu kullanılmış; elde edilen veriler SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Analiz sonucunda, öğrencilerin gönüllü katılıma ilişkin algıları; kamu hizmeti ve yönetişim, ekonomi ile sorumluluk olmak üzere üç boyut çerçevesinde değerlendirilmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde, gönüllülük ve kamu gönüllülüğü kavramlarının yanı sıra kamusal faaliyetlere gönüllü katılım olgusu; kamu hizmeti ve yönetim, sorumluluk ve ekonomi faktörleri çerçevesinde ele alınmaktadır.

2.1. Gönüllülük ve Kamu Gönüllülüğü

Gönüllülük; üzerinde fikir birliğine varılan, açık ve net bir tanıma sahip olan bir olgu değildir. Kavramın tanımlanmasını güçleştiren temel etken, gönüllülüğün teorik temellerden çok pratik uygulamalara dayanması ve gündelik yaşamla sıkı bir ilişki içinde olmasıdır. Gönüllülük olgusu, içinde yer aldığı her toplumda ya da toplulukta, o yapının sosyoekonomik ve kültürel dinamiklerine bağlı olarak farklı biçimlerde ortaya çıkmakta ve çeşitli anlamlar kazanmaktadır. Bu kapsamda gönüllülüğün iki yüzün üstünde tanımı ve farklı uygulama türleri bulunduğu iddia edilmektedir (Hustinx, Cnaan & Handy, 2010, 415).

Uluslararası örgütler, devletler, kamu kurumları ve STK'lar kendi gönüllülük program ve politikasını geliştirmekte olup farklı gönüllülük tanımları yapmaktadır. Birleşmiş Milletler Gönüllüleri'ne (UNV) göre gönüllülük, insanların kendi rızalarıyla, hiçbir menfaatleri olmaksızın; toplumsal çevreye yarar sağlama, yardımlaşma, dayanışma gibi hedeflerle bilgi, deneyim, beceri, zaman ve fiziksel gücün kullanılması şeklinde tanımlanmaktadır (UNV, 2020).

2005 tarihli İl Özel İdaresi ve Belediye Hizmetlerine Gönüllü Katılım Yönetmeliği'ne göre gönüllü; *“bilgi, beceri ve yeteneğini, her türlü ortak çalışma, imkan ve zamanını ortaya koyarak çalışma alanı konusunda maddi bir kazanç bekleme-sizsin yerel yönetim hizmetlerine katılan gerçek ve tüzel kişiler ile bünyesindeki gönüllüleri bu hizmetlerde görevlendirecek kamu kuruluşlarını”* ifade etmektedir.

Türk Kızılayı Derneği Yönetmeliği'ne göre Kızılay gönüllüsü, *“zaman ayırarak fikri ve bedeni çalışmaları ile Kızılay'ın insani faaliyetlerine maddi çıkar gözetmeksizin katkıda bulunan gerçek ve tüzel kişi”* olarak tanımlanmaktadır. Kızılay gönüllülüğü dil, din, politik görüş, etnik veya sosyal köken ve cinsiyet ayrımı olmaksızın herkese açıktır.

AFAD Gönüllülüğüne İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönerge hükümlerine göre gönüllü; *“olağan görev, yükümlülük ve sorumluluklarının dışında, sahip olduğu bilgi, tecrübe ve donanımı kendi özgür isteği ve iradesi ile maddi ve manevi karşılık beklemeden toplumun hizmetine sunan birey ve/veya topluluktur”*. Gönüllü katkı; bilgi paylaşma, teknik yardım, materyal, donanım sağlama ya da fon geliştirme, ofis ya da iletişim çalışması vb. olmak üzere, yüz yüze ya da sanal ortamdan yararlanılarak, farklı biçimlerde geniş bir yelpazeye ve faaliyet konularına yayılabilmektedir.

Düzenleyici işlem niteliğinde olan bu hukuki kaynaklarda, gönüllü faaliyetlerin nasıl ve kimler tarafından yürütüleceğine kısa cevaplar verilmektedir (Çelik, 2020, 3845). Gönüllülük konusunda hazırlanmış olan kanun önerisi başlangıç düzeyinde olup yasal süreçle ilgili gelişme şu an için öngörülmemektedir. Gönüllülük Kanun Taslağı başlığıyla kaleme alınan düzenleme; İçişleri Bakanlığı

Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanmış ve kamuoyunun görüşüne sunulmuştur (Sivil Toplum, 2024). Bu düzenleme, gönüllülük faaliyetlerinin yasal çerçevesini belirlemeyi amaçlamaktadır. Söz konusu düzenlemeye göre gönüllülük, “*yapanın rızası ve yararlananın isteği veya ihtiyacı üzerine, belirli bir zaman diliminde, ücret karşılığı olmaksızın gerçekleşen, zorunlu değil temel insani değerlerin gereği olarak yapılan, bireysel olarak veya kurumlar bünyesinde yürütülen, üzerinde düşünülmüş, sistematik, düzenli ve bilinçli faaliyetleri*” ifade etmektedir. Düzenleme; gönüllülük kavramının tanımlanmasının yanı sıra gönüllülük faaliyetlerinin yürütüldüğü kamu kurumları, mahalli idareler, eğitim kurumları ile dernekler ve vakıflar gibi STK’ların gönüllülerle kurduğu ilişkileri; gönüllüler ile ev sahibi kurumların hak ve sorumluluklarını; ayrıca gönüllü yönetiminin etkin ve verimli bir biçimde gerçekleştirilmesine yönelik ilke ve esasları kapsamaktadır. Özel hukuka tabi bir kurum veya kuruluş bünyesinde yürütülen gönüllülük faaliyetleri bu düzenlemenin kapsamı dışında bırakılmaktadır.

Bunun yanında Avrupa Birliği tarafından desteklenen Sivil Katılım Projesi kapsamında, gönüllülük alanının iyileştirilmesine yönelik çalışmalar devam etmektedir. Bu çerçevede, Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü koordinasyonunda, gönüllülük ve ilgili politikaların geliştirilmesi amacıyla Gönüllülük için Yeşil Kitap Taslağı, Nisan 2024’te yayımlanmıştır (Sivil Katılım, 2024). Yeşil Kitap Taslağı, Türkiye’de gönüllülüğün yaygınlaştırılması, gönüllü katılımın teşvik edilmesi ve gönüllülük ekosisteminin güçlendirilmesi amacıyla hazırlanmış stratejik bir belgedir. Söz konusu belge, gönüllülüğü destekleyen politika seçenekleri ile yasal düzenleme önerilerini ortaya koyarak aktif vatandaşlığın ve sivil katılımın artırılmasına, dolayısıyla daha dayanışmacı ve kapsayıcı bir toplum yapısının inşasına katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda hazırlanan çalışma, gönüllülüğü teşvik edecek mekanizmalar oluşturmayı, yönetime katılımı ve farkındalığı arttırmayı hedefleyen politikalar önermektedir. Bunun yanında gönüllülerin haklarını ve sorumluluklarını belirleyerek gönüllülüğün sürdürülebilirliği konusunda ve gönüllü yönetişiminin hukuki çerçevesini güçlendirmeye yönelik politika önerileri geliştirmiştir. Yeşil Kitap Taslağı’nın oldukça önemli konuları gündeme getirdiği için gönüllülük konusunda hazırlanacak her türlü hukuki düzenlemenin hazırlanmasında dikkate alınması gerektiği düşünülmektedir. Bu çerçevede gönüllülüğün kurumsal altyapısının güçlendirilmesine yönelik hazırlanacak olan bu tür girişimler, kamu hizmetlerinin sunumunda gönüllü katılımın rolünü yeniden değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda kamusal faaliyetlerde gönüllü katılımın kamu hizmeti ve yönetim anlayışıyla ilişkisi daha yakından incelenmelidir.

2.2. Kamu Hizmeti ve Yönetişim Bağlamında Kamusal Faaliyetlere Gönüllü Katılım

Kamu idaresi, ekonomik sebepler başta olmak üzere birçok sebebe bağlı olarak hizmet sunumunda alternatif yöntemler aramaktadır. Kamusal faaliyetlere gönüllü katılım, bir hizmet sunma yöntemi olarak kabul edilmektedir (Ferris, 1988; Brudney, 1990; Karaman, 1990; Kang, 2020; Acartürk, 2001; Uçar Kocatürk, 2024). Gönüllüler, merkezi ve yerel düzeyde kamusal faaliyetlere katılım

sağlayarak hizmet sunumunda önemli roller üstlenmektedir (Karaman, 1990; Zengin, 1999; Palabıyık, 2011; Altın & Şahin, 2019).

Gönüllüler, sağlık hizmetlerinden eğitim faaliyetlerine, çevre korumadan sosyal hizmetlere kadar geniş bir yelpazede hizmet sunmaktadırlar. Örneğin sağlık hizmetlerinde gönüllülerin hastanelerdeki faaliyetleri, hastaların moral ve motivasyonlarının artmasına yöneliktir. Gönüllüler; dezavantajlı gruplara yönelik hizmetlerde, yaşlı bakımı, çocuk koruma ve engelli bireylere destek gibi alanlarda aktif olarak yer alarak sosyal hizmetlerin sunumunda çok kıymetli roller üstlenmektedir. Gönüllülerin, özellikle kriz dönemlerinde ve acil durumlarda, kamu hizmetlerinin devamlılığını sağlama konusunda önemli görevler üstlendiği görülmektedir. Özellikle 2020 yılında dünya çapında yaşanan COVID-19 pandemi sürecinde, sağlık çalışanlarına destek veren gönüllüler, önemli görev ve sorumluluklar üstlenmiştir (Dostal, 2023; Jezowski, 2021; Jezowski & Poszytek, 2022).

Kamusal faaliyetlere gönüllü katılım sayesinde kamu hizmetleri daha geniş kitlelere ulaşmaktadır. Gönüllüler, kamu hizmetlerinin sunumunda esneklik, etkinlik ve verimlilik sağlamaktadır (Brudney, 1990; Cuthill & Warburton, 2005; Brudney, 2012).

Kamu hizmetinin sunumunda gönüllülerin istihdam edilmesi bazı önemli sakıncaları da beraberinde getirebilmektedir (Brudney, 1993). Gönüllü personelin yeterli eğitim ve deneyime sahip olmaması, hizmet kalitesinde düşüşe neden olabileceği gibi görevlerini yerine getirme konusunda yaşanabilecek güvensizlik, yüksek devamsızlık oranları ve görevden erken ayrılmalar da kamu hizmetin sürekliliğini olumsuz etkilemektedir. Bu durum, gönüllü emeğine dayalı hizmetlerin etkinliğini azaltmakta ve kamu hizmetlerinde profesyonellikten sapma riskini doğurmaktadır.

Kamusal faaliyetlere gönüllü katılım, bir yönetim aracı olarak da değerlendirilebilir. Yönetişim kavramı, “*yönetim kelimesine -biraz zorlamayla da olsa- “işteşlik” (karşılıklılık) ekinin eklenmesiyle ortaya çıkmış olup*” yönetimde karar verme ve uygulama süreçlerinde tek merkezli bir yapının aksine katılımcı mekanizmaların olduğu bir modeli tanımlamaktadır (Okçu, 2011: 44). Yönetişim, toplumun tüm aktörlerinin kamu yönetiminde karar alma süreçlerine farklı kademelerde dahil edilmesi anlamına gelmektedir. Böylece kamu yönetimi süreçlerine idarenin yanı sıra STK ve özel sektör temsilcileri ile bireyler de dahil olmaktadır. Stoker'a göre yönetim, tek başına devletin karar alma ve uygulama süreçlerini aşan, çoklu aktörlerin katılımına dayalı bir yönetim yaklaşımıdır (1998). Özellikle gönüllü katılım, yönetim süreçlerinin güçlenmesi ve toplumsal sorunların çözümüne yönelik katılımcı bir yapı kurulması açısından önemlidir. Bu bağlamda gönüllülerin katkısı hem toplumsal sorunları ele alırken çeşitli bakış açıları kazandırmakta hem de idare ile toplum arasındaki etkileşimi artırmaktadır. Gönüllü katılım, aynı zamanda yönetim ilkeleri bakımından tolerans, şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılımcılık gibi değerlere de katkı sağlamaktadır (Brudney & Kim, 2003; Cuthill & Warburton, 2005; Gazley & Brudney 2005; Bovaird, 2007; Nesbit & Brudney, 2013). Kamu hizmetlerine gönüllü katılım sayesinde idare, toplumsal güveni de pekiştirmektedir. Böylece gönüllü katılım, yönetimde çok önemli bir rol oynamakta ve yönetim süreçlerinin daha kapsayıcı hale gelmesini sağlamaktadır.

2.3. Kamusal Faaliyetlere Gönüllü Katılım ve Ekonomi Boyutu

Kamusal faaliyetlere gönüllü katılımın ekonomik değerinin tanınması, gönüllülüğün sürdürülebilirliği ve istikrarı açısından çok kıymetlidir. Kamusal faaliyetlere gönüllü katılım kamuya, önemli ekonomik avantajlar sağlamaktadır (Ferris, 1988; Brudney, 1993; Brudney & Duncombe, 1992: 475-478; Ivonchik, 2009; Brudney & Harris, 2018; Musso, Young & Thom, 2019):

- Gönüllü katılım, kamu hizmetlerinin maliyetini düşürmekte ve ekonomik verimliliği artırmaktadır.
- Gönüllüler, kamu hizmetlerinin maliyetini düşürürken aynı zamanda hizmet kalitesini de artırmaktadır.
- Gönüllülerin kamu hizmetlerinin sunumunda sağladıkları maliyet tasarruflarıyla kamu bütçesinin daha verimli kullanılması sağlanmaktadır.

Ivonchik'in gönüllülüğün kamu sektöründeki maliyetlere etkisini analiz ettiği çalışmasında, gönüllülerin uzun vadeli katılımının idarenin harcama düzeyi ve ücretli personel sayısında olumlu bir maliyet tasarrufu sağladığı; gönüllü katılımı arttıkça harcamaların azaldığı ancak sunulan hizmet sayısında herhangi bir düşüş yaşanmadığı sonucuna varmıştır (2019).

Gönüllüler de herhangi bir maddi karşılık beklemezsizin bilgi, beceri ve zamanlarını kamusal hizmetlere sunarken aynı zamanda iş gücü piyasasına yönelik önemli kazanımlar elde edebilirler. Bu süreçte edinilen deneyim ve geliştirilen yetkinlikler, bireylere mesleki anlamda rekabet avantajı sağlamak ve istihdam edilebilirliklerini artırmaktadır (Kang, 2020). Ayrıca gönüllülük, bireylerin profesyonel ağlarını genişleterek sosyal sermayelerini zenginleştirmekte, bu yönüyle iş piyasasındaki görünürlüklerini ve fırsatlara erişimlerini artırmaktadır. Dolayısıyla gönüllü faaliyetler, doğrudan gelir elde etmeye yönelik olmasa da bireylerin ekonomik geleceğini destekleyici bir unsur olarak öne çıkmaktadır.

Öte yandan, gönüllülük temelli çalışmaların bireyler ve kurumlar açısından doğurabileceği ekonomik maliyetler de göz önünde bulundurulmalıdır. Gönüllü emeğini ücretsiz iş gücü olarak değerlendirmek, gönüllülük kavramının çok boyutlu doğasını göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Gönüllü programlarının başarısı, yalnızca gönüllülerin varlığına değil; aynı zamanda bu kişilerin uygun şekilde eğitilmesine, motive edilmesine, yönlendirilmesine ve sürdürülebilir katılımının sağlanmasına bağlıdır (Brudney, 1993). Bu süreçlerin her biri özellikle kısa vadede belirli bir maliyet, planlama ve kurumsal kapasite gerektirmektedir (Brudney, 1990). Dolayısıyla gönüllülüğün her koşulda maliyetleri düşürdüğü iddiası, bu dinamiklerin yeterince dikkate alınmaması durumunda yanıltıcı olabilir. Nitelikli ve etkili bir gönüllülük sistemi, belirli bir organizasyonel altyapı ve sürekli koordinasyon çabası gerektirdiğinden gönüllü emeği, ücretsiz değil; farklı maliyet kalemlerine sahip bir kaynak olarak değerlendirilmelidir.

Ayrıca gönüllülüğün ücretsiz iş gücü olarak konumlandırılması, bu olgunun ücretli/maaşlı istihdamla kurduğu çok katmanlı ve zaman zaman çelişkili ilişki dinamiklerinin de analiz edilmesini gerekli kılmaktadır. Akademik yazında gönüllülük çoğunlukla boş zaman etkinliği ya da bireysel tatmin sağlayan bir uğraş olarak değerlendirilmekte olup (Chambre, 1984) bu yaklaşımlar gönüllülüğün emek boyutunu ve kamusal işlevini arka plana itmektedir. Özellikle sosyal bakım, çevresel koruma ya da gençlik politikaları gibi alanlarda gönüllülerin aktif rol alması, gönüllülüğü kamusal hizmetlerin destekleyicisi hatta zaman zaman ikamesi haline getirmektedir. Bu durum, emek sömürsüne açık bir alan yaratabilmektedir (Wilson & Musick, 1997; Mutchler, Burr & Caro, 2003; Overgaard, Petrowski & Hermansen, 2018).

2.4. Kamusal Faaliyetlere Gönüllü Katılım ve Sorumluluk Boyutu

Halkın kamu hizmetlerine gönüllü katılımı hem gönüllüler hem de kamu idaresi açısından hukuki çerçevesi açık biçimde tanımlanmış sorumlulukların üstlenilmesini zorunlu kılmaktadır. Taraflar arasında karşılıklı olarak yerine getirilmesi gereken bu sorumluluklar, kamu hizmetlerinin etkinliğinin artırılması ve toplumsal refahın güçlendirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir.

İlgili mevzuat, Gönüllülük Kanun Taslağı ve Gönüllülük için Yeşil Kitap Taslağı, gönüllüler ile kamu idarelerinin üstlenmesi gereken sorumluluk alanlarını tanımlamaktadır. Bu çerçevede gönüllüler, yerine getirdikleri görevleri kamu idaresi tarafından belirlenen ilke, kural ve standartlara uygun biçimde; yüksek düzeyde özen ve sorumluluk bilinciyle yürütmekle yükümlüdür.

Gönüllülerin, kamu kurumları tarafından sunulan eğitimlerden yararlanmaları da beklenmektedir. Bu bağlamda gönüllüler, görev aldıkları hizmet alanlarına ilişkin bilgi ve becerilerini geliştirerek daha nitelikli hizmet sunma imkânı elde etmektedir. Özellikle sağlık hizmetleri ve afet yönetimi gibi yüksek risk içeren alanlarda faaliyet gösteren gönüllülerin, örneğin temel ilk yardım eğitimi almış olmaları ve kriz durumlarında nasıl hareket edeceklerine dair yeterli donanıma sahip olmaları elzemdir. Aksi takdirde gönüllü katılım; kamu idaresi açısından maliyet azaltıcı bir unsur olmak yerine, ek mali yükler doğurabilecek bir niteliğe bürünebilir (Uçar Kocaoğlu & Seçkiner Bingöl, 2015).

Buna ek olarak, gönüllülerin kamu hizmetinin etik ilkelerine uygun hareket etmeleri de gerekmektedir. Kamu hizmeti etiğinin temel değerleri olan dürüstlük, saygı, gizlilik ve tarafsızlık gibi ilkeler, gönüllülük faaliyetlerinde de geçerlidir ve gönüllülerden bu ilkelere riayet etmeleri beklenmektedir.

Öte yandan ev sahibi statüsündeki kamu idaresinin de gönüllülüğü yönetmek konusunda üstlenmesi gereken sorumluluklar bulunmaktadır. İlgili mevzuata göre gönüllülerin katılımıyla yürütülen kamu hizmetlerinden doğabilecek her türlü hukuki sorumluluk, gönüllülere değil ilgili kamu idaresine aittir. Ülkemizde gönüllülerin kamu hizmetlerine katkısı, yetki ve karar alma mekanizmalarına katılımı değil; belirli hizmet alanlarında sağlanan emek temelli destek ile sınırlıdır. Bu doğrultuda

hizmetin geç, eksik ya da hiç sunulamaması halinde ortaya çıkabilecek hukuki sorumluluk, gönüllülere değil, ilgili kamu idaresine aittir.

Kamu idarelerinin gönüllülüğü yalnızca teşvik etmekle kalmayıp, aynı zamanda etkili ve sürdürülebilir bir biçimde yönetme yükümlülüğü de bulunmaktadır. Gönüllülerin güvenli, etkin ve verimli biçimde görev yapabilmeleri, büyük ölçüde kamu idaresi tarafından geliştirilecek stratejik planlama, organizasyon ve destek mekanizmalarının yeterliliğine bağlıdır. Bu bağlamda, kamu idarelerinin görev ve yetki alanları doğrultusunda, kurumsal bir gönüllülük politikası çerçevesinde özel programlar geliştirmesi gerekmektedir. Söz konusu programlar, gönüllülük esasına dayalı kamusal faaliyetlerin ilke, yöntem ve uygulama biçimlerini açık şekilde tanımlamalıdır (Sivil Katılım, 2024; Sivil Toplum, 2024).

Ülkemizde gönüllü katılım hakkında yürürlükte olan mevzuata göre kamu idaresi, gönüllülerin etkin biçimde yönlendirilmesi ve desteklenmesi amacıyla gerekli tüm araç ve kaynakları temin etmelidir. Gönüllülük programının başarıya ulaşabilmesi, faaliyetin niteliğine uygun şekilde yapılandırılmış bir eğitim sürecinin varlığına bağlıdır (Brudney, 1990; Ivonchik, 2019). Bu kapsamda, gönüllülerin bilgi ve beceri düzeylerini artırmaya yönelik eğitim içerikleri hazırlanmalı; eğitim sürecini başarıyla tamamlayan bireylerin gönüllülüğe kabul edileceği güncel ve erişilebilir bir gönüllü kayıt sistemi oluşturulmalıdır. Ayrıca kamu idaresi; gönüllü haklarının korunmasından sorumlu olup gönüllülerin güvenli bir çalışma ortamında faaliyet göstermelerini sağlamalıdır. Bu sorumlulukların idarece üstlenilmesi ve gereğince yerine getirilmesi halinde gönüllülük faaliyetleri hem nitelik hem de süreklilik açısından kurumsal bir çerçeveye kavuşacaktır.

3. Yöntem

Bu çalışmada, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü öğrencilerinin kamusal faaliyetlere gönüllü katılım algı ve eğilimlerinin ortaya konması amaçlanmıştır. Araştırmada, veri toplama aracı olarak yapılandırılmış bir anket formu kullanılmıştır. Saha çalışması öncesinde Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Araştırmalar Etik Kurulunun 11.06.2024 tarihli ve 10.23 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Anket formundaki ifadeler, ilgili hukuki düzenlemeler ve literatürde yer alan Brudney (1993) ile Tozbey (2023) tarafından ortaya konan çalışmalardan esinlenilerek, araştırmanın bağlamına uygun şekilde özgünleştirilmiş ve içerik geçerliliği gözetilerek yapılandırılmıştır. Brudney'in kamu hizmetlerinin sunumunda gönüllü katılımın avantaj ve dezavantajlarına yönelik değerlendirmeleri; anket formunda kamu hizmeti ve ekonomi unsurları kapsamında oluşturulan ifadelerde temel referans noktalarından biri olmuştur. Brudney gönüllülüğü alternatif bir hizmet sunma aracı olarak konumlandırırken bu çalışmada gönüllülük olgusu, bir yönetim aracı olarak da değerlendirilmiştir. Sorumluluk boyutuna ilişkin oluşturulan ifadeler, ülkemizdeki mevzuat çerçevesinde ve çalışmanın içeriğine uygun şekilde düzenlenmiştir. Bununla birlikte Tozbey'in gençlerin afet gönüllülük algı, eğilim

ve farkındalığını ölçtüğü çalışmasında kullandığı veri toplama aracında yer alan bazı ifadeler içeriksel düzeyde atıf yapılmış; bu ifadeler araştırmanın kuramsal çerçevesine uygun şekilde yeniden formüle edilmiştir. Bu doğrultuda kullanılan anket formu, bir ölçek geliştirme sürecine tabi tutulmamış, literatür temelli özgün ifadelerden oluşmuş ve geçerlik-güvenirlik testleriyle desteklenmiştir.

Veri toplama aracı, üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, katılımcıların kamusal faaliyetlere gönüllü katılım algısını ölçmeye yönelik 28 Likert tipi ifadeye yer verilmektedir. İkinci bölümde, öğrencilerin kamusal faaliyetlere gönüllü katılım eğilimlerini ölçmeye yönelik ifadeler yer almaktadır. Son bölümde, öğrencilerin kişisel bilgilerini öğrenmeye yönelik sorular bulunmaktadır. Araştırmada katılımcıların anket formundaki ifadeler katılım düzeylerini belirlemek amacıyla 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır (1=Kesinlikle katılmıyorum, 2= Katılmıyorum, 3=Ne katılıyorum ne katılmıyorum, 4=Katılıyorum, 5=Kesinlikle katılıyorum). Bununla birlikte pilot çalışma neticesinde öğrencilerin konu hakkında bilgi sahibi olmadığı ifadeler için ne katılıyorum ne katılmıyorum seçeneğine yöneldiği fark edildiğinden ankete, "0 = Fikrim yok" seçeneği de eklenmiştir. Ardından Google Form platformuna yüklenen anket, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü öğrencileri tarafından doldurularak veriler toplanmıştır.

Verilerin analizine başlanmadan önce veri seti incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda 179 veriden 13 tanesi eksik doldurma nedeniyle veri setinden çıkarılmış olup 166 veri, değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Veriler, SPSS 25 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Çalışmada ilk olarak, kamusal faaliyetlere gönüllü katılım boyutlarının geçerliliğini test etmek için açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analizde faktör modelinin uygunluğu test edilmiş olup Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi sonuçları incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre KMO değeri 0,936'dır ve Barlett küresellik testi ve Ki-kare değeri anlamlıdır. Üç madde, binişiklik sorunu yaşadığı için çıkarılmıştır. Açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre kamusal faaliyetlere gönüllü katılım farkındalık düzeyine ilişkin ifadeler, üç faktörlü bir yapı sergilemiştir. Birinci faktör, yönetim ve kamu hizmeti; ikinci faktör, ekonomi ve üçüncü faktör, sorumluluk olarak isimlendirilmiştir. Kamu gönüllülüğünün yönetim ve kamu hizmeti faktörüne ilişkin (1-7 ve 9-12) 11, ekonomik faktöre ilişkin (13-18) 5, sorumluluk faktörüne ilişkin (21-25) 5 ifade analize dahil edilmiştir. Faktörler, toplam varyansın %67,795'ini açıklamaktadır. Güvenilirlik katsayıları incelendiğinde her üç faktörün yüksek güvenilirlikte olduğu görülmektedir. Alpar'ın güvenilirlik yorumu doğrultusunda önerdiği şekilde (2013: 849) Cronbach alfa değerinin 0.6'den büyük olması çalışmada hedeflenmiş ve tüm faktörler için istenilen düzey elde edilmiştir (genel: 0,958; 1. Faktör: 0,950; 2. Faktör: 0,833; 3. Faktör: 0,902). Veri seti üzerinde gerçekleştirilen faktör ve güvenilirlik analizlerinin ardından, bulguların değerlendirilmesine geçilmiştir.

4. Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde, araştırma kapsamında elde edilen veriler doğrultusunda katılımcıların kamusal faaliyetlere gönüllü katılım eğilimleri ile bu konudaki algılarına ilişkin bulgular sistematik biçimde sunulmakta ve değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

4.1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Ankete katılım sağlayan öğrencilerin demografik özellikleri Tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo1: Katılımcıların demografik özellikleri

Cinsiyetiniz nedir?	Frekans	Yüzdelik
Kadın	90	%54,2
Erkek	76	%45,8
Total	166	100,0
Hangi ülke vatandaşısınız?	Frekans	Yüzdelik
Türkiye	125	75,3
Azerbaycan	30	18,1
Türkmenistan	2	1,2
ÇAD	5	3,0
Senegal	3	1,8
Sudan	1	,6
Total	166	100,0
Hangi sınıftasınız?	Frekans	Yüzdelik
1. Sınıf	73	44,0
2. Sınıf	32	19,3
3. Sınıf	8	4,8
4. Sınıf	45	27,1
Yüksek Lisans	3	1,8
Doktora	5	3,0
Total	166	100,0
Medeni durumunuz nedir?	Frekans	Yüzdelik
Bekar	163	98,2
Evli	3	1,8
Total	166	100,0
Kaç yaşındasınız?	Frekans	Yüzdelik
17-22	116	69,88
23-28	42	25,3
29-34	6	3,62
35-50	2	1,2
Total	166	100,0

Katılımcıların 90'ı kadın, 76'sı erkektir. Kadın katılımcıların erkek katılımcılara göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bu duruma, anketin uygulandığı dönemde kamu yönetimi bölümüne kayıtlı ve aktif olarak öğrenim gören kadın öğrenci sayısının erkek öğrencilere göre daha yüksek olmasının etkili olduğu değerlendirilmektedir. Benzer şekilde kamu yönetimi bölümünde öğrenim gören uluslararası öğrenci sayısı ile paralel olarak, katılımcıların %24,7'sinin yabancı uyruklu öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. Bu kapsamda ankete katılan öğrencilerin 30'u Azerbaycan, 2'si Türkmenistan, 5'i Çad, 3'ü Senegal ve 1'i Sudan uyrukludur.

Bununla birlikte ankete lisans, yüksek lisans ve doktora düzeyinde katılım sağlanmıştır. Birinci sınıftan doktora derecesine kadar sırasıyla; 73, 32, 8, 45, 3 ve 5 öğrenci ankete katılmıştır. Ankete katılan öğrencilerin %44'ü, birinci sınıf öğrencileridir. Söz konusu dönemde birinci sınıf öğrenci sayısının görece yüksek olması, bu dağılımı açıklamaktadır. Bu dönemde kamu yönetimi bölümüne kayıtlı yaklaşık 175 birinci sınıf öğrencisi varken üçüncü sınıf öğrenci sayısı 25'tir. Ankete katılanların yaş ortalamaları öğrenim kademelerine paraleldir. 17-22 yaş aralığında 116, 23-28 yaş aralığında 42, 29-34 yaş aralığında 6 ve 35-50 yaş aralığında 2 öğrenci ankete katılmıştır. Ankete katılan öğrencilerin %98,2'si bekarken diğerleri evlidir.

4.2. Katılımcıların Kamusal Faaliyetlere Gönüllü Katılım Eğilimi

Ankete katılan bireylerin kamusal faaliyetlere katılım eğilimlerinin analiz edebilmesi amacıyla, gönüllü katılım durumları sorgulanmıştır. Katılımcıların 97'si, yani %58,4'ü kamusal faaliyetlerde gönüllü olarak yer aldıklarını belirtmiştir. Katılımcıların yarısından fazlasının gönüllü katılım sağlamış olması, bu alandaki farkındalığın ve katılım istekliliğinin önemli bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bununla birlikte mevcut kamu politikaları ve stratejik programlar doğrultusunda bu oranın daha da artırılması gerektiği düşünülmektedir.

Gönüllü olarak katılım sağlayan öğrencilere, gönüllülük faaliyetlerine nasıl karar verdikleri de sorulmuş ve birden fazla seçeneği işaretleyebilecekleri belirtilmiştir. Katılımcıların 82'si gönüllülüğe kendi isteğiyle karar verdiğini belirtirken; 18'i arkadaşlarının, 10'u ise ailelerinin yönlendirmesiyle bu kararı aldığını ifade etmiştir. Bu bulgular, öğrencilerin gönüllülük faaliyetlerine katılımında bireysel motivasyonun belirleyici bir unsur olduğunu göstermektedir. Bununla beraber sosyal çevre (arkadaş ve aile) etkisinin de karar alma sürecinde tamamlayıcı bir rol oynadığı söylenebilir.

Kamusal faaliyetlere katılım sağlayanlara hangi kamu kurum ve kuruluşu bünyesinde gönüllü olduğu sorulmuş olup birden fazla ifadeyi işaretleyebilecekleri belirtilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplar Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Katılımcıların kamusal faaliyetlere gönüllü katılım sağladığı kurum ve kuruluşlar

Nerede?	Frekans
Merkezi idare (Bakanlık ya da AFAD gibi Bakanlığa bağlı bir kurum)	23
Belediyeler	16
İl özel idareleri	13

Üniversiteler	44
Kamuya yararlı sivil toplum kuruluşları (Kızılay, Yeşilay etc.)	53
Total	149

Öğrencilerden 53'ü kamuya yararlı STK'larda özellikle Kızılay ve Yeşilay gibi derneklerde gönüllü faaliyet gösterdiğini belirtmiştir. Katılımcıların 44'ü üniversitelerde, 23'ü merkezi idarede yani bakanlık ya da AFAD gibi bakanlığa bağlı bir kurumda, 16'sı belediyelerde ve 13'ü il özel idarelerinde gönüllü olduğunu beyan etmiştir. Bu dağılımda, ilgili kurumların geliştirdiği gönüllülük programlarının etkili olduğu düşünülmektedir. Zira Türkiye'de kamuya yararlı dernekler ve AFAD gibi kurumların aktif gönüllülük politika ve programları bulunmakta; bu programların tanıtımında sosyal medya başta olmak üzere çeşitli iletişim araçları kullanılmaktadır.

Gönüllü katılım sağlayan öğrencilere, hangi hizmetin sunumunda görev aldığı sorulmuş olup birden fazla ifadeyi işaretleyebilecekleri belirtilmiştir. Katılımcılar tarafından verilen cevaplar, Tablo 3'te gösterilmektedir. Katılımcıların en fazla, çevre kirlenmesinin önlenmesine yönelik hizmetlerde; en az trafik ve itfaiye hizmetlerinde görev aldığı görülmektedir. Ayrıca katılımcıların sağlık ve sosyal hizmetler yanında spor ve hayvanlara yönelik hizmetlerin sunumunda daha çok görev aldıkları görülmektedir.

Tablo 3: Hizmet türü

Hizmet	Frekans
Sağlık ve sosyal hizmetleri	36
Spor hizmetleri	28
Kütüphane, tiyatro, sinema gibi kültürel hizmetler	25
Bilişim, meslek edindirme kursları, kreş gibi eğitim hizmetleri	15
Çevre kirlenmesinin önlenmesine yönelik hizmetleri	40
Hayvanlara yönelik hizmetler	29
Trafik ve itfaiye hizmetleri	9
Arama-kurtarma ve acil yardım hizmetleri	23
Total	205

Kamusal faaliyetlere gönüllü katılım düzeyine ilişkin katılımcıların değerlendirmesi amacıyla ankette 5'li Likert tipi ölçekle hazırlanmış üç ifadeye yer verilmiştir. Bu ifadelere ilişkin madde ortalamaları Tablo 4'te sunulmaktadır. Elde edilen bulgular, katılımcıların Türkiye genelinde kamusal faaliyetlere gönüllü katılım düzeyini düşük olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Benzer şekilde, üniversite öğrencilerinin gönüllülük bilincinin de düşük bulunduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca katılımcıların, gönüllülük bilincini geliştirmeye yönelik yürütülen çalışmaları yeterli bulmadıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Kamusal faaliyetlere gönüllü katılım düzeyine ilişkin katılımcıların değerlendirmesi

İfadeler	Ortalama
Türkiye'de kamusal faaliyetlere gönüllü katılım yeterli düzeydedir.	2,42

Üniversite gençliğinde gönüllülük bilinci yeterli düzeydedir.	2,60
Üniversite eğitiminde kamusal faaliyetlere gönüllü katılımı ilgili çalışmalar yeterlidir.	2,64

Bu bulgular, üniversite öğrencileri özelinde gönüllülük kültürünün henüz kurumsallaşmadığını ve yaygınlaşmadığını ortaya koymaktadır. Katılımcıların gönüllü katılım düzeyine yönelik eleştirel tutumları, mevcut kamu politikalarının ve yükseköğretim kurumlarının gönüllülük konusunda daha sistemli ve etkili programlar geliştirmesi gerektiğine işaret etmektedir. Bu bağlamda gönüllülük eğitiminin yaygınlaştırılması, gönüllü katılımın teşvik edilmesi ve gönüllülüğün toplumsal değerine ilişkin farkındalık çalışmalarının artırılması önemli bir ihtiyaç olarak değerlendirilebilir. Özellikle üniversitelerde, gönüllülük kültürünü güçlendirecek derslerin ve programların artırılması ile gençlerin aktif katılımını teşvik edecek stratejilerin geliştirilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca gönüllülük faaliyetlerinin görünürlüğünü artırmak, gönüllülüğün sosyal faydasını kamuoyuna daha açık şekilde yansıtmak ve gönüllülüğü bir kamusal sorumluluk olarak konumlandırmak da önem arz etmektedir. Aksi takdirde gönüllülük, dar bir çevrede bireysel motivasyonlara dayalı bir etkinlik olmaktan öteye geçemeyecek ve kamusal fayda üretme kapasitesi sorgulanacaktır.

4.3. Katılımcıların Kamusal Faaliyetlere Gönüllü Katılım Algısı

Bireylerin gönüllülük olgusuna ilişkin algılarının anlaşılması, yalnızca mevcut tutum ve davranışları değerlendirmek açısından değil, aynı zamanda kamusal faaliyetlere gönüllü katılımın gelecekteki sürdürülebilirliğini öngörebilmek açısından da kritik bir önem taşımaktadır. Zira bireylerin herhangi bir faaliyete katılım düzeyi, büyük ölçüde o faaliyete yönelik algılarıyla şekillenmektedir. Bu çerçevede, gönüllülüğe ilişkin algının olumlu olması, bireylerin katılım motivasyonunu artırıcı bir etki yaratmakta; dolayısıyla gönüllülük faaliyetlerinin kurumsal ve toplumsal düzeyde yaygınlaşmasına katkı sunmaktadır.

Katılımcıların kamusal faaliyetlere gönüllü katılım algısı, öncelikle açıklayıcı faktör analizinde ortaya çıkan faktörlerin ortalama hesaplaması yapılarak değerlendirilmiş olup ifadelerle fikrim yok diyen katılımcılar, analiz dışı tutulmuştur.

Tablo 5: Katılımcıların kamusal faaliyetlere gönüllü katılım algısı

	Ortalama
Kamu hizmeti ve yönetim	3,66
Ekonomi	3,35
Sorumluluk	3,32

Katılımcıların kamusal faaliyetlere gönüllü katılım algısının faktörlere göre dağılımı, Tablo 5'te gösterilmektedir. Katılımcıların kamusal faaliyetlere gönüllü katılımın kamu hizmeti ve yönetim faktörü algı ortalaması, diğer faktörlerinkine kıyasla daha yüksek çıkmıştır. Diğer iki faktörün algı ortalamaları birbirine çok yakın olup orta düzeyde çıkmıştır. Katılımcıların kamu hizmeti ve yönetim faktörüne ilişkin algı düzeylerinin diğer iki faktöre kıyasla daha yüksek çıkması, gönüllülüğün toplumsal faydayla ve demokratik katılım süreçleriyle ilişkilendirilme eğilimini ortaya koymaktadır. Ortalama 3,66

gibi görece yüksek bir skor, gönüllü katılımın yönetim ve kamu hizmet sunum süreçlerinde bir değer olarak görüldüğünü göstermektedir.

Kamu hizmeti ve yönetim faktöründe yer alan ifadelerin ortalaması ve her ifade için fikri olmayan katılımcı sayısı, Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Kamu hizmeti ve yönetim

	Kamu hizmeti ve yönetim	Fikri olmayan katılımcı frekansı	Ortalama
1	Kamusal faaliyetlere gönüllü katılımın, kamu yönetimine doğrudan bir katılım şekli olduğunu düşünüyorum.	11	3,60
2	Kamusal faaliyetlere gönüllü katılımın yönetimde demokrasinin gelişmesine katkı sağladığına inanıyorum.	11	3,76
3	Kamusal faaliyetlere gönüllü katılımın yönetişimin gelişimine katkı sağladığına inanıyorum.	7	3,82
4	Kamusal faaliyetlere gönüllü katılımın kamu işlerinde daha fazla farkındalık oluşturduğunu düşünüyorum.	13	3,78
5	Kamusal faaliyetlere gönüllü katılımı birlikte vatandaşlık duygusu ve toplumsal dayanışmanın geliştiğine inanıyorum.	10	3,79
6	Gönüllü katılımı birlikte yönetimde, kutuplaşmanın önüne geçileceğini düşünüyorum.	14	3,44
7	Kamusal faaliyetlere gönüllü katılım sayesinde kamuoyunun desteği ya da tepkisi anlaşılabilir.	8	3,82
8	Kamusal faaliyetlere gönüllü katılımın, bir kamusal hizmet sunma yöntemi olduğunu düşünüyorum.	15	3,58
9	Kamusal faaliyetlere gönüllü katılımın, kamunun hizmet sunma kapasitesini geliştirdiğine inanıyorum.	9	3,62
10	Kamusal faaliyetlere gönüllü katılım sayesinde kamunun başka türlü gerçekleştirilmesi zor olan kamu hizmetlerini sunma imkanına sahip olduğunu düşünüyorum.	14	3,47
11	Kamusal faaliyetlere gönüllü katılımın, mevcut kamusal kaynaklarla daha fazla hizmet sunma kabiliyetini arttırdığına inanıyorum.	9	3,57

Ankete katılım sağlayanların kamusal faaliyetlere gönüllü katılım kamu hizmeti ve yönetim faktörü algı ortalaması, her bir ifade için yüksek ya da çok yüksek çıkmıştır. Kamu hizmeti ve yönetim faktörü genel algı ortalaması, 3,66'dır. Bu ortalama, katılımcıların kamusal faaliyetlere gönüllü katılım yönetim ve kamu hizmeti faktörü algısının yüksek olduğunu göstermektedir. Buna rağmen ankette yer alan ilgili ifadeler katılımcıların toplamda 121 defa hiçbir fikri olmadığını beyan etmesi, bu alanda bilgi ve farkındalık oluşturulması gerektiğini göstermektedir. Faktör kapsamında yer alan her ifade için en az 7 katılımcı hiçbir fikrinin olmadığını beyan etmiştir. Fikir sahibi olmadıklarını en fazla beyan ettikleri ifade, "kamusal faaliyetlere gönüllü katılımın, bir kamusal hizmet sunma yöntemi olduğunu

düşünüyorum” olmuştur. Bununla birlikte “gönüllü katılımı birlikte yönetimde, kutuplaşmanın önüne geçileceğini düşünüyorum” ve “kamusal faaliyetlere gönüllü katılım sayesinde kamunun başka türlü gerçekleştirilmesi zor olan kamu hizmetlerini sunma imkanına sahip olduğunu düşünüyorum” ifadeleri için 14’er katılımcı hiçbir fikri olmadığını belirtmiştir. Bu durum, gönüllülüğün hala sistematik bir kamu hizmeti sunma modeli olarak görülmediğini göstermektedir.

Tablo 7’de görüleceği üzere ekonomi faktörü kapsamında yer alan her bir ifadenin ortalaması, orta düzeyde çıkmıştır. Ekonomi faktörü algısının ortalaması, 3,35’tir. Bu ortalama, katılımcıların kamusal faaliyetlere gönüllü katılımının ekonomi faktörü algısının orta düzeyde olduğunu göstermektedir. Ayrıca katılımcılar, toplamda 79 defa hiçbir fikri olmadığını beyan etmiştir. Faktör kapsamında yer alan her ifade için en az 11 katılımcı hiçbir fikrinin olmadığını beyan etmiştir. Fikir sahibi olmadıklarını en fazla beyan ettikleri ifade, “kamu gönüllüsüne, hizmeti karşılığında ufak bir ücret ödenmesi gerektiğini düşünüyorum.” olmuştur. Fikir sahibi olmadıklarını en az beyan ettikleri ifade, “kamusal faaliyetlere gönüllü katılımın idareye maliyet tasarrufu sağladığını düşünüyorum” olmuştur.

Tablo 7: Ekonomi

	Ekonomi	Fikri olmayan katılımcı frekansı	Ortalama
1	Kamusal faaliyetlere gönüllü katılım, sadece kriz ve risk yönetiminde (deprem, sel, heyelan vb) kamuya katma değer sağlamaktadır.	17	3,11
2	Kamusal faaliyetlere gönüllü katılım, kriz ve risk yönetimi (deprem, sel, heyelan vb) haricinde de kamuya katma değer sağlamaktadır.	16	3,58
3	Kamusal faaliyetlere gönüllü katılımın idareye maliyet tasarrufu sağladığını düşünüyorum.	11	3,31
4	Kamusal faaliyetlere gönüllü katılımın sosyal sermaye sağladığına inanıyorum.	14	3,50
5	Kamu gönüllüsüne, hizmeti karşılığında ufak bir ücret ödenmesi gerektiğini düşünüyorum.	21	3,26

Ekonomi faktörü alanında yer alan ifadeler için fikri olmayan katılımcı sayısı kamu hizmeti ve yönetim faktörüne göre daha yüksektir. Bu durum, gönüllülük ile ekonomi arasındaki ilişkinin katılımcılar nezdinde yeterince açık ve anlaşılır olmadığını göstermektedir. Özellikle “gönüllülüğe ufak bir ücret verilmesi gerektiği” ifadesi için ortaya konan yüksek belirsizlik, gönüllülüğün ücretli istihdamla sınırlarının henüz netleşmediğini düşündürmektedir. Katılımcıların bu alandaki bilgi eksikliği, kamu politikalarının gönüllülüğü sadece sosyal dayanışma çerçevesinde değil, aynı zamanda ekonomik boyutlarıyla da ele alması gerektiğini göstermektedir.

Sorumluluk faktörüne ilişkin algının ortalama değeri 3.32’dir. Bu değer katılımcıların kamusal faaliyetlere gönüllü katılım bağlamında sorumluluk algısının orta düzeyde olduğunu göstermektedir.

Tablo 8’de de görüleceği üzere bu faktör kapsamında yer alan tüm ifadelerle ait ortalama puanlar orta düzeydedir.

Tablo 8: Sorumluluk

	Sorumluluk	Fikri olmayan katılımcı frekansı	Ortalama
1	İdarenin, gönüllülerden beklediği hizmeti ayrıntılı ve açık bir şekilde açıkladığına inanıyorum.	16	3,30
2	Gönüllü faaliyetin gerçekleştirilmesini kolaylaştıracak önlemleri idarenin aldığına inanıyorum.	20	3,30
3	Potansiyel gönüllülere kolay ulaşmak için idarenin güncel bir veri tabanına sahip olduğuna inanıyorum.	18	3,37
4	İdarenin, gönüllü katılımı arttıracak politika ve faaliyetlerini her türlü iletişim araçlarını kullanarak duyurduğuna inanıyorum.	15	3,12
5	Gönüllülerin katılımı ile yapılan hizmetlerden doğan sorumluluk, ilgili idareye aittir.	17	3,51

Bununla birlikte katılımcılar, toplamda 86 defa hiçbir fikri olmadığını beyan etmiştir. Her bir ifade için en az 15 katılımcı, fikir sahibi olmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların en fazla fikir sahibi olmadıklarını belirttikleri ifade “gönüllü faaliyetin gerçekleştirilmesini kolaylaştıracak önlemlerin idare tarafından alındığına inanıyorum” olmuştur. Ayrıca “potansiyel gönüllülere kolay ulaşmak için idarenin güncel bir veri tabanına sahip olduğuna inanıyorum” ve “gönüllülerin katılımı ile yapılan hizmetlerden doğan sorumluluk, ilgili idareye aittir” ifadelerine ilişkin olarak katılımcılar arasında yüksek oranda fikri olmayan bireylerin bulunması dikkat çekicidir. Özellikle ikinci ifade, yani gönüllülerle yürütülen kamusal hizmetlerin nihai sorumluluğunun ilgili kamu idaresine ait olduğu bilgisi, gönüllülüğün yasal ve kurumsal çerçevesi açısından temel bir ilkedir. Katılımcıların bir kısmının bu konuda yeterli bilgiye sahip olmadığını beyan etmesi, gönüllülük süreçlerine ilişkin hukuki bilinç düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir.

Bu durum aynı zamanda kamu kurumlarının gönüllülük faaliyetlerini yeterince şeffaf, planlı ve erişilebilir bir şekilde yürütmediğine dair bir algıyı da ortaya koymaktadır. Gönüllülerin hak ve sorumluluklarının açık bir şekilde tanımlanmaması, sürecin çeşitli aşamalarında belirsizlik yaratmakta ve bu da katılımı olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Ayrıca gönüllülüğün kurumsallaşmasına yönelik iletişim eksiklikleri, potansiyel gönüllülerin sürece dahil olmasını zorlaştırmakta ve gönüllü faaliyetlerin sürekliliğini tehdit etmektedir.

5. Sonuç

Bu çalışmada, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü öğrencilerinin kamusal faaliyetlere gönüllü katılım eğilim ve algı düzeyleri incelenmiştir. Öğrencilerin kamusal faaliyetlere gönüllü katılım algısı; kamu hizmeti ve yönetim, ekonomi ve sorumluluk faktörleri üzerinden değerlendirilmiştir. Elde edilen veriler, öğrencilerin gönüllülük faaliyetlerine ilişkin genel bir farkındalığa ve olumlu tutuma sahip olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte faktör bazlı analizler öğrencilerin gönüllülüğün kamu hizmeti ve yönetim boyutuna dair daha bilinçli olduklarını ancak konuya ilişkin bilgi eksikliklerinin sürdüğünü ortaya koymuştur.

Kamusal faaliyetlere gönüllülük algısını etkileyen değişkenlerden biri, katılımcının ilgisi ve aktif rolü olarak düşünülebilir. Buna rağmen çalışmada, kamuda gönüllü olanların olmayanlara kıyasla kamusal faaliyetlere gönüllü katılım algısının anlamlı şekilde farklılaşmadığı görülmüştür. Bu durum, gönüllülük algısının yalnızca deneyimle değil, aynı zamanda bilgi düzeyi, sosyal çevre, akademik içerik ve kurumsal yönlendirme gibi faktörlerle şekillendiğini düşündürmektedir. Ayrıca kamu gönüllülüğüne ilişkin algının eğitim düzeyi arttıkça yükselmesi beklense de elde edilen veriler anlamlı bir artış göstermemiştir. Bu sonucun ortaya çıkmasında, araştırmaya katılan bireylerin eğitim düzeylerine göre homojen bir dağılım sergilememesinin etkili olduğu düşünülmektedir.

Her ne kadar kamu yönetimi öğrencilerinin kamusal faaliyetlere gönüllü katılım algı ortalaması, yüksek ve orta düzeyde çıksa da ankette yer alan ifadelerle ilişkin hiçbir fikri olmadığını beyan eden katılımcılar da vardır. 276 kez fikrim yok yanıtının verilmesi, gönüllülüğün sadece uygulama değil, kavramsal düzeyde tanıtılmasına ve toplumsal bilinçle desteklenmesine ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Bu durum, kurumsal gönüllülük politikalarının yalnızca uygulama eksenli değil, iletişim ve farkındalık odaklı olarak da yapılandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Ülkemizde yürütülen gönüllülük faaliyetlerini düzenleyen sistematik ve kapsamlı bir kanun düzenlemesi bulunmamaktadır. Mevcut kaynaklar, düzenleyici işlem niteliğinde olup gönüllülük konusu, çok temel alanlarda dar bir şekilde düzenlenmiştir. Bu bağlamda yasa koyucunun bu alandaki boşluğu doldurması gerekmektedir. Böylece gönüllülük politika ve programları kapsamında belirlenen ilkeler, yeknesak, bütüncül ve sistematik şekilde uygulanma imkanı bulacaktır.

Bunun yanında gönüllülüğün kurumsallaşmasında iletişim eksikliği ve kurumsal kapasite yetersizliğinin önemli bir engel teşkil ettiği söylenebilir. Bu çerçevede, kamu idaresinin daha etkin bir gönüllülük altyapısı oluşturabilmesi için güncel ve erişilebilir veri tabanları geliştirmesi, eğitici faaliyetlerle gönüllülük bilincini artırması ve bilgilendirme süreçlerini çok kanallı iletişim stratejileriyle güçlendirmesi gerektiği düşünülmektedir.

Eğitim, gönüllülük bilincinin kazandırılmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Ancak katılımcılar; üniversite eğitiminde kamusal faaliyetlere gönüllü katılımı ilgili çalışmaları yetersiz bulmaktadır. Nitekim ankete katılım sağlayan öğrencilerin eğitim gördüğü Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde lisans ve lisansüstü

düzeyde gönüllülük ile ilgili zorunlu ve seçmeli ders bulunmamaktadır. Bu yüzden bölümde, gönüllülük faaliyetleri hakkında dersler ve seminerler düzenlenerek gençlerin bilgi sahibi olmaları sağlanmalıdır. Kısa sürede bu mümkün olmazsa TOGÜ 015 kodlu Değerler Eğitimi dersi müfredatına gönüllülük farkındalığını arttıracak bir içerik eklenebilir. Ayrıca üniversiteler bünyesinde gönüllülük uygulamalarının öğrenci kulüpleri, saha uygulamaları ve toplumsal hizmet projeleriyle desteklenmesi sağlanabilir.

Son olarak, kamu gönüllülüğü yalnızca hizmet sunumuna destek olmakla sınırlı kalmamakta; aynı zamanda bireylerin toplumsal sorumluluk bilincini geliştiren, katılımcı vatandaşlık anlayışını pekiştiren ve kamu-yurttaş etkileşimini güçlendiren önemli bir yönetim aracı olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle, kamu politikalarının gönüllülüğü teşvik edecek şekilde yapılandırılması, gönüllü katılımın yönlendirici ve sürdürülebilir kılınması açısından stratejik bir gerekliliktir. Özellikle genç kuşakların gönüllülük yoluyla kamu yaşamına aktif katılım göstermeleri hem bireysel gelişimleri hem de demokratik toplumun güçlendirilmesi açısından büyük bir potansiyel oluşturmaktadır. Bu kapsamda gönüllülük kültürünün kurumsallaşması ve yaygınlaştırılması, toplumsal bütünleşme ve ortak iyilik hedefleri doğrultusunda önemli bir adımdır.

Kaynakça

- Acartürk, E. (2001). Yerel Yönetimlerin Hizmet Sunumunda Alternatif Yöntemler. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(6), 46-60.
- Alpar, R. (2013). *Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*, 4. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Altın, A. & Şahin O. E. (2019). Yerel Yönetimlerde Alternatif Hizmet Sunma Yöntemi Olarak Yerel Hizmetlere Gönüllü Katılım. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 6(3), 89-114.
- Anadolu Ajansı. (2024). Gönüllülük çalışmaları üniversitelerde seçmeli ders olacak, Erişim Adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/egitim/gonulluluk-calismalari-universitelerde-secmeli-ders-olacak/1806781>, Erişim Tarihi: 16.07.2024.
- Arslan, S. (2018). Osmanlı'dan Günümüze Sivil Toplum Kuruluşları ve Vatandaşlık Eğitimine Katkıları. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(9), 59-76.
- Bekkers, R., & Wiepking, P. (2011). A literature review of empirical studies of philanthropy: Eight mechanisms that drive charitable giving. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 40(5), 924-973.
- Bovaird, T. (2007). Beyond engagement and participation: User and community coproduction of public services. *Public Administration Review*, 67(5), 846-860.
- Brudney, J. L. (1990). *Fostering volunteer programs in the public sector: Planning, initiating, and managing voluntary activities*. Jossey-Bass.
- Brudney, J. L. (1993). Volunteer involvement in the delivery of public services: Advantages and disadvantages. *Public Productivity Management Review*, 16(3), 283-297.
- Brudney, J. L., & Duncombe, W. D. (1992). An economic evaluation of paid, volunteer, and mixed staffing options for public services. *Public Administration Review*, 52(5), 474-481.

- Brudney, J. L. & Kim, D. (2003). *The 2001 volunteer center survey: A report on findings and implications*, Points of Light Foundation.
- Brudney, J. L., & Harris, J. L. (2018). Volunteers in the public sector. In A. Farazmand (Ed.), *Global encyclopedia of public administration, public policy, and governance*, Springer, 1-10.
- Chambre, S. M. (1984). Is volunteering a substitute for role loss in old age? An empirical test of activity theory, *The Gerontologist*, 24, 292-298.
- Cuthill, M., & Warburton, J. (2005). A conceptual framework for volunteer management in local government. *Urban Policy and Research*, 23(1), 109-122.
- Çelik, V. (2020). Gönüllülük, Katılım ve Yönetim Kültürü İlişkisi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 15(25), 3819-3850.
- Dostál, J. (2023). European Solidarity Corps projects responding to COVID-19: Implications for future crises. *Journal of Public and Nonprofit Affairs*, 9(2), 224–260.
- Ferris, J. M. (1988). The use of volunteers in public service production: Some demand and supply considerations. *Social Science Quarterly*, 69(1), 3-23.
- Gazley, B., & Brudney, J. L. (2005). Volunteer involvement in local government after September 11: The continuing question of capacity. *Public Administration Review*, 65(2), 131-142.
- Hustinx, L., Cnaan, R. A. & Handy, F. (2010). *Navigating Theories of Volunteering: A Hybrid Map for a Complex Phenomenon*. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 40(4), 410-434.
- Ivonchik, M. (2019), The Costs and Benefits of Volunteering Programs in the Public Sector: A Longitudinal Study of Municipal Governments. *American Review of Public Administration*, 49(6), 689-703.
- Jeżowski, M. (2021). Solidarity in times of COVID-19–The perception of the notion and value of solidarity by European Solidarity Corps volunteers during a pandemic. In A. Rybińska & Ö. Şenyuva (Eds.), *Evidence-based approach in Erasmus[Seminar]. Foundation for the Development of the Education System*, Erişim Adresi: Warsaw https://issuu.com/frse/docs/evidence_based_2020_online/1, Erişim Tarihi: 19.12.2024.
- Jeżowski, M., & Poszytek, P. (2022). Theoretical foundations and practical applications of e-volunteering within the European Solidarity Corps during the outbreak of Covid-19 pandemic in Poland. 13th International Multi-Conference on Complexity, Informatics and Cybernetics (IMCIC 2022), Erişim Adresi: <https://www.iis.org/CDs2022/CD2022Spring/papers/ZA335KA.pdf>, Erişim Tarihi: 19.12.2024.
- Kang, S. C. (2020). Volunteer use as a service delivery alternative: The case of law enforcement agencies. *Administration & Society*, 53, 248-272.
- Karaman, Z. T. (1990). Yerel Hizmetlere Gönüllü Katılım. *Amme İdaresi Dergisi*, 23(1), 49-68.
- Mutchler, J. E., Burr, J. A., & Caro, F. G. (2003). From paid worker to volunteer: Leaving the paid workforce and volunteering in later life. *Social Forces*, 81, 1267-1293.
- Musso, J. A., Young, M. M., & Thom, M. (2019). Volunteerism as co-production in public service management: Application to public safety in California. *Public Management Review*, 21(4), 473-494.
- Nesbit, R., & Brudney, J. L. (2013). Volunteer use in local government service delivery. In *The municipal year book*, International City/County Management Association, 79-88.
- Nesbit, R., Christensen, R. K., & Brudney, J. L. (2018). The limits and possibilities of volunteering: A framework for explaining the scope of volunteer involvement in public and nonprofit organizations. *Public Administration Review*, 78(4), 502-513.

- Okçu, M. (2011). *Değişen Dünyayı Anlamak İçin: Önemli Bir Kavram: Yönetişim*, Ankara Sanayi Odası Yayın Organı, Kasım – Aralık.
- Overgaard, C., Petrowski, E., & Hermansen, J. (2018). Volunteer care workers: A case for challenging resource theories on volunteering. *Journal of Civil Society*, 14, 153-172.
- Palabıyık, H. (2011). Gönüllülük ve Yerel Hizmetlere Gönüllü Katılım Üzerine Açıklamalar. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 9 (1), 83-114.
- Sivil Toplum. (2024). Gönüllülük Yasa Taslağı, Erişim Adresi: https://www.siviltoplum.gov.tr/kurumlar/siviltoplum.gov.tr/Mevzuat/Taslaklar/Gonulluluk-Mevzuat-Tas_.pdf?utm_source=social&utm_medium=social, Erişim Tarihi: 01.01.2025.
- Sivil Katılım. (2024). Yeşil Kitap, Erişim Adresi: <https://www.sivilkatilim.org.tr/wp-content/uploads/2024/08/Yesil-Kitap-Ozeti.pdf>, Erişim Tarihi: 01.01.2025.
- Stoker, G. (1998). Governance as theory: Five propositions. *International Social Science Journal*, 50(155), 17-28.
- Wilson, J., & Musick, M. A. (1997). Work and volunteering: The long arm of the job. *Social Forces*, 76, 251-271.
- Tozbey, Ş. (2023). *Afet Yönetimi ve Gönüllü Katılım: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Öğrencilerinin Afetlere Gönüllü Katılımına Yönelik Bir Araştırma*, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uçar Kocaoğlu, B. & Seçkiner Bingöl, E. (2015), Belediye Hizmetlerine Gönüllü Katılım: Konya Örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 17(29), 53-62.
- Uçar Kocaoğlu, B. (2024). Kamu Hizmetlerinin Sunumunda Gönüllü Katılım: Faydalar ve Sorunlar. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 7(3), 883-893.
- UNV. (2020). *Measuring Volunteering for the 2030 Agenda Toolbox of Principles, Tools and Practices*, Erişim Adresi: <https://knowledge.unv.org/system/files/2022-03/Measuring%20Volunteering%20for%20the%202030%20Agenda-21032022.pdf>, Erişim Tarihi: 01.01.2025.
- Yediyıldız, B. (1996). *Osmanlı Vakıf Sistemi ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yılmaz, H. (2011). *Türkiye'de Sivil Toplum ve Gönüllülük: Tarihsel ve Sosyolojik Bir İnceleme*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zengin, E. (1999). Yerel Hizmetlere Gönüllü Katılım. *Türk İdare Dergisi*, 71(422), 111-132.

Extended Abstract

The objective of this study is to evaluate the perceptions and tendencies of young individuals regarding their voluntary participation in public activities. Voluntary participation in public services is defined as the contribution of an individual's knowledge, skills, time, and energy to the delivery of public services for the common good, without expecting any financial return or personal benefit.

Volunteering is often associated with activities undertaken for religious or charitable purposes. In this context, individuals frequently participate in initiatives organized by associations or foundations with the aim of achieving a predetermined moral or social goal. As the societal benefits of voluntary participation have become increasingly recognized in Türkiye, its importance in the context of public service delivery has grown. Consequently, numerous public institutions—particularly ministries, municipalities, special provincial administrations, and universities—have established volunteering programs aligned with their mandates.

This study focuses exclusively on volunteer activities carried out under the auspices of public institutions, excluding those organized by civil society organizations or the private sector. The research was conducted among students from the Department of Public Administration at Tokat Gaziosmanpaşa University's Faculty of Economics and Administrative Sciences. Data were collected through a structured questionnaire. The survey items were adapted from relevant legal frameworks and academic literature, particularly the works of Brudney (1993) and Tozbey (2023), and modified to suit the study's context while maintaining content validity. The questionnaire was not developed as a formal scale but comprised original, literature-based statements supported by validity and reliability analyses. A five-level Likert scale with an additional option—"0 = No opinion"—was used to measure respondents' perceptions of voluntary participation in public services. Data were analyzed using SPSS software, and passed reliability tests.

Exploratory factor analysis revealed that the items clustered under three factors: public service and governance, economy, and responsibility. The findings suggest that students' overall perception of volunteering is moderate to high. However, perceptions concerning the economic and responsibility factors were lower than those related to public service and governance factor.

The mean score for the governance and public service factor was 3.66. This average indicates that participants have a high perception of the governance and public service factor of voluntary participation in public activities. Nonetheless, the fact that 121 responses were marked as "no opinion" suggests a lack of sufficient awareness and education in this area. In particular, responses to the item "I believe voluntary participation in public activities is a method of delivering public services" indicate that volunteering is not yet fully recognized as a systematic model for public service provision. This underscores the need for enhanced conceptual and institutional understanding of public volunteering.

The mean score for the economic factor was 3.35, reflecting a moderate awareness of the economic contributions of volunteering, such as cost savings and support for public budgets. However, the 79 "no opinion" responses indicate a need for public policy to frame volunteering not only in terms of social solidarity but also as having tangible economic implications.

The responsibility factor yielded a mean score of 3.32, also suggesting moderate awareness. Yet, 86 "no opinion" responses reflect uncertainty among participants regarding institutional responsibilities. For instance, many participants were unclear about the fundamental principle that "responsibility for services provided

through volunteer participation lies with the relevant public authority.” The fact that some participants reported insufficient knowledge on this matter indicates a low level of legal awareness regarding volunteering processes. This highlights a notable lack of transparency and openness in the administration of volunteering processes by public institutions. The absence of clearly defined volunteer rights and responsibilities creates ambiguity, which may discourage participation. Additionally, communication gaps continue to pose a significant barrier to the institutionalization of volunteering by limiting accessibility and undermining the continuity of volunteer engagement.

Based on these findings, public institutions must develop more effective data management systems, educational mechanisms, and communication strategies to support volunteer-based public service delivery. Strengthening such infrastructure would foster trust and engagement among volunteers and enable public institutions to define and fulfill their responsibilities more transparently and effectively. These developments would also contribute to the institutionalization of volunteering as a governance-compatible and sustainable model for public service delivery.

In conclusion, this study highlights the importance of increasing awareness and expanding participation in volunteering. It recommends that public institutions—preferably in collaboration—develop youth-oriented policies and educational programs to promote volunteering among younger generations.

Taşıma Modlarının İhracat Üzerindeki Etkileri: AB Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme

Salim ÜRE¹, Çağatay KARAKÖY²

Öz

Uluslararası ticaretin yapılabilmesi için gerekli olan lojistik faaliyetler içerisinde birçok taşıma modu mevcuttur. Avrupa'da başlayan coğrafi keşifler, sanayi devrimi ve II. Dünya Savaşı taşıma modlarının gelişmesine ve devletlerin bu faaliyetlerin önemini farkına varmasına sebep olmuştur. Özellikle II. Dünya Savaşı'nda Avrupa'da yaşanan büyük kayıplar sonrasında, ülkelerinin eski gücüne kavuşabilmesi için Avrupalı devlet adamlarının çalışmaları sonucunda 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) kurulmuştur. Bu topluluk, 1993 yılından sonra Avrupa Birliği adını almış ve günümüzde 27 ülkeden oluşan bir entegrasyon haline gelmiştir. Bu çalışma, Avrupa Birliği ülkelerinde taşıma modlarının ihracat üzerindeki kısa ve uzun dönem etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. 2008'in ilk çeyreğinden 2024'ün ilk çeyreğine kadar olan veriler, Panel ARDL yöntemiyle incelenmiştir. Analiz sonuçları, karayolu taşımacılığının uzun dönemde ihracat üzerinde en güçlü pozitif etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Havayolu ve denizyolu taşımacılığı sırasıyla ikinci ve üçüncü sırada gelirken, demiryolu taşımacılığının uzun dönemde anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Kısa dönemde ise denizyolu taşımacılığı ihracat üzerinde en güçlü etkiye sahiptir ve diğer taşıma modlarının etkileri daha sınırlıdır. Çalışma ayrıca sanayi üretim endeksi ve tüketici fiyat endeksi gibi kontrol değişkenlerinin ihracat üzerinde olumlu ve anlamlı etkiler sağladığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa Birliği, Taşıma Modları, İhracat*

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, Sivas/Türkiye, ORCID: 0000-0003-4207-3761, e-posta: salimure92@gmail.com (Sorumlu Yazar)

² Dr. Öğretim Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sivas/Türkiye, ORCID: 0000-0001-9072-3963, e-posta: ckarakoy@cumhuriyet.edu.tr

The Effects of Transport Modes on Exports: An Empirical Evaluation on EU Countries

Salim ÜRE¹, Çağatay KARAKÖY²

ABSTRACT

There are many modes of transportation within the logistics activities required for international trade. Geographical discoveries that started in Europe, the industrial revolution and World War II caused the development of modes of transportation and the states to realize the importance of these activities. Especially after the great losses experienced in Europe in World War II, the European Coal and Steel Community (ECSC) was established in 1951 as a result of the efforts of European statesmen to regain the former power of their countries. This community took the name of the European Union after 1993 and has become an integration consisting of 27 countries today. This study aims to analyze the short- and long-term effects of modes of transportation on exports in the European Union countries. Data from the first quarter of 2008 to the first quarter of 2024 were examined with the Panel ARDL method. The analysis results show that road transportation has the strongest positive effect on exports in the long term. While air and maritime transportation come in second and third places, respectively, it was determined that railway transportation has no significant effect in the long term. In the short term, maritime transportation has the strongest effect on exports and the effects of other modes of transportation are more limited. The study also reveals that control variables such as industrial production index and consumer price index provide positive and significant effects on exports.

Keywords: *European Union, Transport Modes, Export*

¹ Dr., Independent Researcher, Sivas/Türkiye, ORCID: 0000-0003-4207-3761, e-mail: salimure92@gmail.com (Corresponding Author)

² Asst. Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Sivas/Türkiye, ORCID: 0000-0001-9072-3963, ckarakoy@cumhuriyet.edu.tr

1. Giriş

Uluslararası ticaret, ülkeler arasındaki ekonomik bağların temelini oluşturarak küresel ekonominin büyümesine ve refahın artmasına önemli katkılar sağlamaktadır. Ülkeler, ticaret sayesinde karşılaştırmalı üstünlüklerine uygun olarak üretim yapabilir, kaynaklarını daha verimli kullanabilir ve küresel pazarın sunduğu fırsatlardan yararlanabilirler. Bu durum, Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük teorisine (Ricardo, 1817) dayanmaktadır. Ayrıca, uluslararası ticaretin refahı artırıcı etkileri, hem klasik hem de modern ticaret teorilerinde vurgulanmıştır (Krugman, 1979; Helpman & Krugman, 1985). Balassa (1965) da ticaretin, kaynakların daha verimli kullanılmasını ve ekonomik büyümeyi teşvik ettiğini ifade etmiştir. Küresel ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki rolü, özellikle gelişmekte olan ülkeler için sürdürülebilir kalkınmanın önemli bir aracı olarak tanımlanmıştır (Dollar & Kraay, 2004).

Ticaretin bu kritik rolü, taşıma modlarının etkili kullanımını zorunlu kılmaktadır. Ticaretin fiziksel olarak gerçekleşmesini sağlayan taşıma modları, malların bir noktadan diğerine güvenli, hızlı ve ekonomik bir şekilde ulaşmasını sağlamaktadır. Karayolu, denizyolu, havayolu ve demiryolu taşımacılığı, ticaretin etkinliği ve maliyetler üzerindeki doğrudan etkileri nedeniyle küresel ticaretin vazgeçilmez unsurları arasında yer almaktadır. Bu modların lojistik faaliyetlerdeki etkinliği, ülkelerin rekabet gücü açısından da belirleyici olmaktadır.

Uluslararası ticaretin nedeni ve işleyişi hakkında iktisatçılar tarafından birçok teori geliştirilmiştir. Bu teoriler arasında Tinbergen (1962) tarafından matematiksel bir model olarak formüle edilen ve Newton'un Evrensel Çekim Kanunu'ndan esinlenen çekim modeli (Gravity Model) dikkat çekmektedir. Çekim modeli, ülkeler arasındaki ticaret hacmini, ülkelerin ekonomik büyüklükleri ve aralarındaki mesafe ile ilişkilendirmektedir. Evrensel Çekim Kanunu'nda olduğu gibi, modelde ticaret hacmi ekonomik büyüklüklerle doğru, aralarındaki mesafeyle ise ters orantılıdır. Anderson ve van Wincoop (2003), bu modelin ticaret maliyetleri, lojistik altyapı ve ticaret politikaları gibi faktörleri açıklamakta güçlü bir araç olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, taşıma maliyetlerinin düşürülmesi ve lojistik altyapısının geliştirilmesi, ticaret akışlarının artırılmasında merkezi bir öneme sahiptir.

Çekim modeli, ülkelerin ticaret performanslarını analiz ederken taşıma maliyetleri ve lojistik altyapı kalitesinin önemine işaret etmektedir. Örneğin, Hummels (2007), uluslararası ticaretin maliyetlerinin sadece gümrük tarifeleri değil, aynı zamanda taşıma süreleri ve lojistik verimlilik gibi unsurlardan da büyük ölçüde etkilendiğini belirtmiştir. Lojistik altyapıdaki iyileşmeler, özellikle yüksek hacimli ve ağır yüklerin taşınmasını kolaylaştırarak ticaret hacmini artırabilmektedir. Öte yandan, taşımacılık maliyetlerinin yüksek olduğu bölgelerde, ticaret hacmi potansiyelinin tam anlamıyla değerlendirilemediği de vurgulanmaktadır (Lima & Venables, 2001).

Ticaret teorileri, aynı zamanda taşıma modlarının seçimi ve ticaret akışları arasındaki ilişkiye de dikkat çekmektedir. Karayolu, denizyolu, havayolu ve demiryolu taşımacılığı ticaretin maliyet, hız ve güvenlik açısından verimliliğini belirleyen temel unsurlar arasında yer almaktadır. Rodrigue vd. (2016), taşıma modlarının uluslararası ticaretin sürdürülebilir büyümesine olan katkısının, lojistik performansın

artırılmasıyla doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle denizyolu taşımacılığı, düşük maliyet avantajıyla büyük hacimli yüklerin taşınmasında kritik bir rol oynarken, havayolu taşımacılığı zaman duyarlılığı yüksek ürünlerin taşınmasında önemli bir rekabet avantajı sağlamaktadır (Cho ve Lee, 2020).

Uluslararası ticaretin sürdürülebilirliği açısından lojistik altyapının önemi, özellikle gelişmiş ülkelerde sıkça vurgulanmıştır. Avrupa Birliği örneğinde olduğu gibi, entegre lojistik sistemler ve iyi yapılandırılmış taşıma modları, ticaret maliyetlerini azaltarak bölgesel entegrasyonu desteklemektedir (Rosik ve Wójcik, 2022). Bununla birlikte, demiryolu taşımacılığı gibi daha çevre dostu seçeneklerin uzun vadede karbon emisyonlarını azaltarak ticaretin çevresel sürdürülebilirliğine katkıda bulunabileceği belirtilmektedir (Saidi et al., 2020). Bu nedenle, taşıma maliyetlerini düşürmek ve taşıma modlarının etkinliğini artırmak, ticaret akışlarının sürdürülebilir büyümesine katkı sağlayan stratejik bir politika aracı olarak değerlendirilmektedir.

Sonuç olarak çekim modeli, uluslararası ticaretin temel dinamiklerini açıklamak için güçlü bir teorik çerçeve sunarken, taşıma maliyetleri ve lojistik altyapının rolünü de açıkça ortaya koymaktadır.

Uluslararası ticaret, aynı zamanda iktisadi entegrasyonların da temel taşıdır. Bu bağlamda, Avrupa Birliği (AB), uluslararası ticaretin ve ekonomik entegrasyonun başarılı bir örneği olarak dikkat çekmektedir. 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT) olarak başlayan entegrasyon süreci, 1993 yılında Maastricht Anlaşması ile Avrupa Birliği'ne dönüşerek, günümüzde 27 ülkeden oluşan bir ekonomik ve siyasi yapı halini almıştır. AB'nin gümrük birliği ve ortak dış ticaret politikaları, üye ülkeler arasında ticaret serbestisini artırmış ve lojistik faaliyetlerin verimliliğini desteklemiştir.

Bu çalışmanın amacı, Avrupa Birliği ülkelerinde farklı taşıma modlarının uluslararası ticaretin bir kanadı olan ihracat üzerindeki etkilerini hem kısa hem de uzun dönemde incelemektir. 2008-2022 dönemine ait çeyreklik veriler kullanılarak gerçekleştirilen Panel ARDL analizi ile taşıma modlarının ihracat üzerindeki etkileri değerlendirilmiş, elde edilen sonuçlar uluslararası ticaret politikalarına yönelik önemli çıkarımlar sunmuştur. Çalışma, taşıma modlarının uluslararası ticaretteki rolüne ilişkin literatüre hem teorik hem de ampirik katkılar yapmayı hedeflemektedir.

2. Literatür Taraması

Uluslararası ticaretin gelişiminde taşıma modları ve lojistik altyapının oynadığı rol, literatürde geniş bir şekilde incelenmiştir. Ticaretin hacmini ve etkinliğini artıran bu unsurlar, ülkelerin ekonomik büyümesi ve rekabet gücüne doğrudan katkı sağlamaktadır. Özellikle taşıma modlarının seçimi, maliyet avantajı, hız ve güvenlik gibi faktörlerle ticaretin yapısını şekillendirmektedir. Bu bağlamda, mevcut çalışmalarda taşıma modlarının uluslararası ticaret üzerindeki etkileri çeşitli teorik modeller ve ampirik analizlerle ele alınmıştır. Yapılan literatür taraması, taşıma modlarının ticaret üzerindeki etkisine odaklanarak, bu çalışmanın teorik ve analitik çerçevesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

Ulaşım modlarının seçimi ve ticaret akışlarının belirleyicileri üzerine yapılan çalışmalarda Kim, Nicholson ve Kusumastuti (2014), Yeni Zelanda'da ticari taşımacılığın karayolundan demiryolu ve iç su yoluna kaydırılması üzerindeki kısıtlamaları analiz etmiş ve taşımacılık alanında faaliyet gösteren 183 paydaşla yapılan anket sonuçlarına dayanarak, firmaların zamanlama faktöründen dolayı iç su yolu ve demiryolunu tercih etmediğini ortaya koymuştur. Bu çalışma, ulaştırma modlarının ticaret üzerindeki etkisini anlamada önemli bir katkı sağlamaktadır.

Behar ve Venables (2010), ulaşım maliyetlerinin uluslararası ticaret üzerindeki etkisini araştırmış ve ulaştırma maliyetlerindeki artışın ticaret hacmini önemli ölçüde azalttığını tespit etmiştir. Çalışma, kara ile çevrili ülkelerde ulaşım maliyetlerinin %50 daha yüksek olduğunu ve bunun ticaret hacmini %30-60 oranında düşürdüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca, altyapı yatırımlarının ve lojistik iyileştirmelerin ticaret hacmini artırmada kilit bir rol oynadığı vurgulanmaktadır.

Başka bir çalışmada Korinek ve Sourdin (2011), lojistik hizmetlerinin ticaret üzerindeki etkilerini ele almıştır. Çalışmada, yüksek kaliteli lojistik hizmetlerinin ihracatı güçlendirdiği ve altyapı yatırımlarının ticaret üzerindeki olumlu etkisinin özellikle orta gelirli ülkelerde daha belirgin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, gümrük işlemlerindeki iyileştirmelerin hem ithalat hem de ihracat üzerinde önemli etkiler yarattığı belirtilmiştir.

Saeed (2020) ise İngiltere ve Norveç arasındaki ikili ticaret akışlarını etkileyen makroekonomik faktörleri incelemiş ve ticaret hacminin deniz taşımacılığı ve diğer ulaştırma modları üzerinden değerlendirildiği dört farklı model geliştirmiştir. Çalışma, Marshall-Lerner koşulunun yalnızca deniz yolu taşımacılığı dışındaki modlarla gerçekleşen ticari faaliyetler için geçerli olduğunu bulmuş ve ticaret akışlarının iki ülkenin reel gelir düzeyleri tarafından şekillendiğini vurgulamıştır. Bu sonuçlar, deniz taşımacılığının ticaret üzerindeki uzun vadeli etkilerini anlamada önemli bir katkı sunmaktadır.

Lojistik altyapının ekonomik büyüme ve ticaret üzerindeki etkileri üzerine yapılan çalışmalarda, Munim ve Schramm (2018), 91 ülkede lojistik performansın ve liman altyapı kalitesinin deniz ticareti üzerindeki etkisini yapısal eşitlik modeli kullanarak incelemiş ve gelişmekte olan ülkelerde liman altyapısının lojistik performansı ve deniz ticaretini artırdığını, ancak ekonomik kalkınma ile bu etkinin zayıfladığını ortaya koymuştur. Bu bulgu, altyapı yatırımlarının lojistik performans üzerindeki farklılaşan etkilerine dikkat çekmektedir.

Bask ve Rajahonka (2017), Avrupa Birliği'nde taşımacılığın ikinci en büyük sera gazı emisyonu kaynağı olduğunu ve çevresel sürdürülebilirlik ile intermodal taşımacılığın taşımacılık modu seçimindeki rolünün giderek daha fazla önem kazandığını ortaya koymuştur. Sistematiik bir literatür taraması ile, taşımacılık modu seçiminde maliyet etkinliği ve fayda odaklı kriterlerin ön planda olduğunu, ancak son yıllarda çevresel sürdürülebilirlik ve intermodal taşımacılığın dikkate alındığını belirtmiştir. Çalışma, teklif çağrıları, ihaleler ve taşımacılık sözleşmelerinin de seçim sürecinde etkili olduğunu vurgulamaktadır. Bulgular, teorik çerçeveler arasında tercih modelleri ve toplam maliyet teorilerinin baskın olduğunu göstermektedir.

Bajor vd. (2024), Avrupa Birliği'ndeki lojistik ve taşımacılık sektörünün ekonomik büyüme, ticaret ve sürdürülebilirlik üzerindeki kritik rolünü incelemiştir. Çalışmada, lojistik performansının ekonomik faaliyetlerle güçlü bir korelasyon gösterdiği ve özellikle denizyolu taşımacılığının küresel ticaretteki önemi vurgulanmıştır. Ayrıca, dijitalleşme ve sürdürülebilir lojistik sistemlere yapılan yatırımların AB ekonomisinin rekabet gücünü artıracığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışma, lojistik altyapısının bölgesel kalkınma ve krizlere karşı esneklik sağlama açısından önemini de ortaya koymaktadır.

Ticaretin serbestleşmesi ile ulaştırma lojistiği arasındaki ilişkiyi inceleyen Lai vd. (2019), ASEAN ülkelerindeki ulaştırma lojistiği gelişiminin hem bölgesel hem de küresel ticareti desteklediğini ve bu iki unsurun birbirini güçlendirdiğini göstermiştir. Benzer şekilde, Tang ve Abosedra (2019), Asya ülkelerinde ihracata dayalı büyüme hipotezinin lojistik performansa dayandığını ve lojistik performansın ekonomik büyüme için bir kaldıraç etkisi yarattığını tespit etmiştir.

Katrakylidis ve Madas (2019), lojistik performans, uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki karşılıklı nedensel ilişkileri PMG-ARDL modelleri ve Toda-Yamamoto nedensellik testi kullanarak değerlendirmiştir. Çalışma, lojistik performansın hem kısa hem de uzun vadede ekonomik büyümenin önemli bir itici gücü olduğunu ortaya koymuştur.

Türkiye özelinde yapılan bir çalışmada, Yangınlar (2019), deniz ulaştırma altyapısının Türkiye ekonomisindeki önemini belirlemiş ve liman altyapısına yapılan yatırımların ve liman kalitesinin yıllar içinde artış gösterdiğini tespit etmiştir. Benzer bir şekilde, Özer vd. (2021), Türkiye'de demiryolu ve denizyolu konteyner taşımacılığının iktisadi büyüme üzerindeki etkisini ARDL modeli kullanarak analiz etmiş ve denizyolu taşımacılığının hem uzun hem de kısa dönemde iktisadi büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu, ancak demiryolu taşımacılığı için anlamlı bir ilişki bulunamadığını göstermiştir.

Wang vd. (2021), Çin'de lojistik altyapı ile ekonomik kalkınma arasındaki nedensel ilişkiyi VAR ve VECM yöntemleriyle analiz etmiş ve deniz taşımacılığı altyapısının uluslararası ticareti teşvik etmede kilit bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, lojistik altyapının ticaret ve ekonomik büyüme üzerindeki kritik rolünü desteklemektedir.

Deniz taşımacılığı yatırımlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini değerlendiren Fratila vd. (2021), Avrupa Birliği'nin 20 ülkesinde 2007-2018 döneminde sekiz panel veri regresyon modeli kullanarak deniz taşımacılığı, ilgili yatırımlar ve hava kirliliğinin ekonomik büyüme ile pozitif ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Bu çalışma, çevresel etkilerle ekonomik kalkınma arasındaki dengeyi incelemesi bakımından özgündür.

Ulaştırma modlarının ekonomik etkilerini inceleyen Magazzino ve Giolli (2021), İtalya'da 1861-1970 döneminde demiryolu ağları, enerji tüketimi ve reel GSYİH arasındaki ilişkiyi Panel ARDL analizi ile değerlendirmiş ve demiryolu ağlarının ekonomik büyüme üzerinde hem kısa hem de uzun vadede pozitif bir etkisi olduğunu göstermiştir.

Ananda vd. (2020), ASEAN-10 ülkelerinde ekonomik büyüme ve havayolu taşımacılığı arasındaki kısa ve uzun vadeli ilişkileri Panel ARDL yöntemiyle analiz etmiş ve hava taşımacılığı hizmetlerindeki gelişimin ekonomik büyümeyi destekleyen önemli bir faktör olduğunu bulmuştur.

Son olarak, Saidi vd. (2020), ulaştırma ve lojistik altyapısının doğrudan yabancı yatırımları çekme ve sürdürülebilir ekonomik büyüme sağlama üzerindeki etkisini 2000-2016 döneminde 46 gelişmekte olan ülkenin verileriyle analiz etmiş ve altyapı yatırımlarının hem DYY hem de ekonomik büyüme üzerinde pozitif etkileri olduğunu ortaya koymuştur.

İncelenen çalışmalar, ihracat ve taşıma modları arasındaki ilişkiye dair farklı yöntem ve yaklaşımlar ortaya koymaktadır. Taşıma modlarının maliyet, hız ve erişim avantajlarının ticaret akışlarını etkilediği, ancak bu etkinin coğrafi, ekonomik ve lojistik altyapıya bağlı olarak değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu çalışma, Avrupa Birliği ülkelerinde taşıma modlarının ihracat üzerindeki etkisini inceleyerek mevcut literatüre önemli bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Panel ARDL analizi ile kısa ve uzun dönem etkilerin ayrı ayrı ele alınması ve tüm taşıma modlarının birlikte kullanılması, literatürdeki teorik ve ampirik eksikliklerin giderilmesine yönelik özgün bir yaklaşım sunmayı hedeflemektedir.

3. Veri ve Yöntem

Taşıma modlarının ihracat üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanan bu çalışmada AB ülkeleri araştırılmıştır. Veriler, EUROSTAT'tan temin edilmiş olup ihracat rakamları Euro cinsinden, taşımacılık miktarları ise mevsimsellikten arındırılmış ton cinsinden derlenmiş ve panel veri seti haline getirilmiştir. Bağımlı değişkenin Euro cinsinden, bağımsız değişkenlerin ise ton cinsinden analizlere dahil edilmesi, endojenlik veya içsel ilişki olarak bilinen ekonometrik sorunun ortadan kaldırılmasına katkı sağlamaktadır. Endojenlik, bağımsız değişkenlerin hata terimiyle ilişkili olması durumunda ortaya çıkar ve bu durum tahminlerde yanlışlık yaratır (Greene, 2003: 381). Özellikle araç değişkenler veya ölçek farklılıkları, bu tür bir sorunun etkilerini hafifletmekte etkili bir yöntem olarak değerlendirilmektedir (Greene, 2003: 397-398). İhracat değeri taşınan ürünlerin toplam mali değerini ifade ederken, taşıma miktarları ise bu ürünlerin fiziksel hacmi veya ağırlığını ifade etmektedir. Bu ölçek farklılığı, analizde doğrudan bir içsel ilişki olmadığına işaret etmektedir.

AB'ye üye 27 ülkeden Kıbrıs, Malta, İrlanda ve Macaristan verilerinin eksik olmasından dolayı veri setine dahil edilmemiştir. Macaristan'ın denizyolu, Kıbrıs ve Malta'nın demiryolu ile karayolu, İrlanda'nın ise demiryolu verileri analizlerde tolere edilemeyecek kadar eksiktir. Bu durumun söz konusu ülkelerden Kıbrıs, Malta ve İrlanda'nın ada ülkesi, Macaristan'ın ise karayla çevrili ülke olmasından kaynaklanması muhtemeldir.

Endüstriyel üretim endeksi ve tüketici fiyat endeksi, literatürde ticaret ve taşımacılık talebini etkileyen önemli faktörler olarak değerlendirilmektedir. Keynesyen teorilere göre ekonomik faaliyet düzeyindeki değişimler ticaret talebini doğrudan etkilemektedir, çünkü ekonomik aktivite toplam talebi

artırarak dış ticareti teşvik edebilmektedir (Keynes, 1936: 23-29; Blanchard & Johnson, 2013: 86-102). Buna karşılık neoklasik teoriler, fiyat değişimlerinin ticaret talebine etkisini vurgulamakta ve özellikle fiyatların ticaret akışlarını yönlendiren bir mekanizma olduğunu öne sürmektedir (Samuelson, 1948: 35-40; Dornbusch, Fischer & Samuelson, 1977). Bu teorik çerçeveler doğrultusunda, çalışmada ekonomik faaliyet düzeyini ve fiyat değişimlerini temsil eden endüstriyel üretim endeksi ve tüketici fiyat endeksi kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmiştir. Ayrıca, He et al. (2019) ve Saidi et al. (2020) gibi çalışmalar da benzer analizlerde bu değişkenleri kontrol değişkeni olarak kullanmış ve ticaret ile taşımacılık üzerindeki etkilerini vurgulamıştır. Söz konusu bu iki değişken ise Uluslararası Para Fonu (IMF) veri bankasından elde edilmiştir ve tüketici fiyat endeksi verisi, bir önceki yılın aynı dönemine göre artış cinsindendir.

Veri seti bu haliyle 23 AB üyesi ülke için 2008'in ilk çeyreğinden 2024'ün ilk çeyreğine kadar olan dönemde, 65 çeyreklik gözlemden oluşmaktadır. İhracat ve taşıma miktarlarına ait veriler, çifte sayımı önlemek amacıyla AB ülkelerinin AB dışına yaptıkları dış ticaret faaliyetlerini kapsamaktadır. Analizlerin daha açık ve anlaşılabilir olması açısından, Tablo 1'de kullanılan değişkenlere ve kısaltmalarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Kısaltmalar ve Açıklamalar

Kısaltmalar	Açıklamalar
IHR	Çeyreklik İhracat Rakamları (Euro cinsinden)
DNZ	Denizyolu İhracat Miktarı (ton cinsinden)
DMR	Demiryolu İhracat Miktarı (ton cinsinden)
HVA	Havayolu İhracat Miktarı (ton cinsinden)
KRA	Karayolu İhracat Miktarı (ton cinsinden)
EUE	Endüstriyel Üretim Endeksi
TUFE	Tüketici Fiyat Endeksi
Kısaltmalar	Açıklamalar

Analizlerden önce Endüstriyel Üretim Endeksi (EUE) ve Tüketici Fiyat Endeksi (TUFE) referans yılına göre normalize edilmiş oranlar olduğundan logaritmik dönüşüme tabi tutulmamış, diğer miktar ve değer bazlı değişkenler, ölçek etkilerini azaltarak modelin doğrusallığını ve elastikiyet yorumlarını güçlendirmek amacıyla logaritmik olarak dönüştürülmüştür.

Çalışmada analiz yöntemi olarak Panel ARDL kullanılmıştır. Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen Panel ARDL modeli, diğer eş-bütünleşme analizlerine göre bazı avantajlara sahiptir. Bu avantajlardan ilki, değişkenlerin aynı seviyede durağan olma zorunluluğunun olmamasıdır. Yani diğer eş-bütünleşme testlerinde tüm değişkenlerin I(0) veya I(1) olması zorunluysa, Panel ARDL modelinde bu şekilde bir zorunluluk bulunmamaktadır. Modelin bu çalışmada tercih edilmesinin bir diğer nedeni, kısa dönem dinamikleri ve uzun dönem dengeseli ilişkileri aynı anda modelleyebilmesidir (Arawomo,

2014; He vd., 2019). Taşıma modlarının ihracat üzerindeki etkilerini analiz etmek için bu özellik oldukça önemlidir.

Havayolu taşımacılığı zaman duyarlılığı yüksek olan ürünlerin taşınmasında öne çıkan bir taşımacılık modudur. Elektronik cihazlar, taze gıda ürünleri ve sağlık sektöründe kullanılan kritik ekipmanlar gibi yüksek katma değerli ve zaman hassasiyetine sahip ürünler için tercih edilmektedir. Bu nedenle havayolu taşımacılığı, kısa dönemde ticaret hacmi üzerindeki etkisini daha hızlı bir şekilde gösterebilen bir yapıdadır. Ancak, yüksek maliyetli bir seçenek olması nedeniyle uzun dönemde ticaret hacmi üzerindeki etkisi sınırlı kalabilmektedir.

Diğer yandan karayolu ve denizyolu taşımacılığı gibi modlar, uzun dönem ticaret ilişkilerinde daha belirgin katkılara sahiptir. Karayolu taşımacılığı, sınır komşusu ülkeler arasında ticaretin sürdürülmesi ve bölgesel tedarik zincirlerinin yönetilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Lojistik esnekliği ve düşük maliyeti sayesinde karayolu taşımacılığı, özellikle kısa ve orta mesafeli ticarete etkin bir çözümdür. Benzer şekilde, denizyolu taşımacılığı büyük hacimli yüklerin ekonomik bir şekilde taşınması için en uygun yöntemlerden biri olarak bilinmektedir. Bu mod enerji ürünleri, ağır sanayi malları ve konteyner taşımacılığı gibi sektörlerde uzun vadede büyük ticaret hacimlerinin gerçekleşmesine olanak tanımaktadır. Denizyolu taşımacılığının düşük birim maliyet avantajına sahip olması, uluslararası ticarete zaman dezavantajına rağmen sıklıkla tercih edilmesini sağlamaktadır. Bu nedenle kısa ve uzun dönem etkileri aynı anda değerlendirebilme yeteneği, çalışmanın ana sorunsalını ele almak için ideal bir zemin hazırlamaktadır. Bu durum, farklı taşıma modlarının ticaret üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde incelemek için Panel ARDL yönteminin uygun bir seçim olmasını sağlamaktadır.

Ayrıca Panel ARDL yöntemi hata düzeltme mekanizması (ECM) sunarak, değişkenler arasındaki ilişkinin herhangi bir şok durumunda dengeye dönüş hızını analiz etmeye de olanak tanımaktadır. Bu sayede uzun dönemde mevcut ilişkilerin kalıcı olup olmadığı test edilebilecektir (Pesaran vd, 2001).

Çalışmada kullanılan modelde bağımlı değişken ihracat ($\ln IHR$) olarak belirlenmiş; bağımsız değişkenler ise ihracat sırasında gerçekleşen denizyolu ($\ln DNZ$), demiryolu ($\ln DMR$), havayolu ($\ln HVA$) ve karayolu ($\ln KRA$) taşımacılığına ait mevsimsellikten arındırılmış taşıma miktarlarının logaritmalarıdır. Ayrıca modelde kontrol değişkenleri olarak Endüstriyel Üretim Endeksi ($\ln EUE$) ve Tüketici Fiyat Endeksi ($\ln TUF$) kullanılmıştır. Söz konusu modele ait formül şu şekildedir:

$$\ln IHR_{i,t} = \alpha_i + \sum_{p=1}^P \phi_p \ln IHR_{i,t-p} + \sum_{q=0}^Q \beta_q \ln DNZ_{i,t-q} + \sum_{q=0}^Q \gamma_q \ln DMR_{i,t-q} + \sum_{q=0}^Q \delta_q \ln HVA_{i,t-q} + \sum_{q=0}^Q \eta_q \ln KRA_{i,t-q} + \sum_{q=0}^Q \kappa_q \ln EUE_{i,t-q} + \sum_{q=0}^Q \lambda_q \ln TUF_{i,t-q} + \epsilon_{i,t} \quad (1)$$

Formülde:

- i : ülkeyi,
- t : zaman dilimini (çeyrek dönem),
- $\ln$: logaritması alınmış değişkenleri,

- α_t : sabit terimi,
- ϕ_p : bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarını,
- $\beta_q, \gamma_q, \delta_q$ ve η_q : bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerinin katsayılarını,
- κ_q ve λ_q : kontrol değişkenlerinin gecikmeli değerlerinin katsayılarını,
- $\epsilon_{i,t}$: hata terimini ifade etmektedir.

4. Analiz

Analizlerin ilk aşamasında tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Söz konusu istatistikler Tablo 2’de görülmektedir. Tanımlayıcı istatistikler, veri setinin özelliklerini ve karakteristiklerini anlamak, veriler arasındaki ilişkileri değerlendirmek, aykırı değerleri tespit etmek ve verilerin genel yapısını özetlemek için kullanılır. Veri setinin merkezi eğilimini, değişkenliğini, dağılımını ve ilişkilerini tanımlamaya yardımcı olur. Temel amacı, veri setindeki bilgileri özetlemek ve anlamlı çıkarımlar yapmaktır. Çalışmada kullanılan tanımlayıcı veriler incelendiğinde en yüksek oynaklığın endüstriyel üretim endeksinde (EUE), en düşük oynaklığın ise karayolu ihracat miktarında (lnKRA) olduğu görülmektedir. Bu durum sanayi üretim endeksinin zaman içinde ve ülkeler arasında önemli dalgalanmalar yaşadığını, buna karşılık karayolu ihracat taşıma miktarının daha stabil bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Verilerin normal dağılımını ifade eden Jarque-Bera test istatistikleri ve olasılık değerleri incelendiğinde ise, verilerin normal dağılmadığı tespit edilmiştir. Bu durum AB ülkelerine ait verilerin kullanıldığı panel yapısında homojenlik olmadığına işaret etmektedir. Veri seti içerisinde Almanya ve Fransa gibi büyük ölçekli ekonomilerin yanı sıra Romanya ve Bulgaristan gibi daha küçük ölçekli ülkelerin var olması bu durumu anlaşılabilir kılmaktadır. Son olarak, tüm değişkenler için 1495 gözlem bulunmaktadır ve bu durum veri setinin Panel ARDL gibi uzun ve kısa dönem ilişkileri inceleyen bir yöntem için uygun olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 2: Birinci Modele Ait Tanımlayıcı İstatistikler

	lnIHR	lnHVA	lnDMR	lnKRA	lnDNZ	TUFE	EUE
Ortalama	9.933	10.198	11.129	13.232	14.592	2.725	0.867
Medyan	9.866	10.058	11.724	13.281	14.766	1.852	1.151
Maksimum	12.925	14.335	14.226	16.246	17.015	23.768	53.988
Minimum	7.131	5.697	3.497	9.762	6.973	-3.750	-31.119
Std. Sapma	1.360	1.979	1.998	1.160	1.510	3.520	7.866
Çarpıklık	0.146	0.069	-1.306	-0.444	-0.576	2.384	0.377
Basıklık	2.036	2.123	4.690	3.089	3.317	10.383	8.788
Jarque-Bera	63.20	49.10	602.82	49.55	89.06	4811.84	2122.34
Olasılık	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
Gözlem	1495	1495	1495	1495	1495	1495	1495

Ekonometrik analizlerde sahte regresyon sorunu oluşmaması ve doğru tahminlerin elde edilmesi açısından değişkenlerin durağanlık seviyesinin ölçülmesi önemlidir. Panel verilerle yapılan analizlerde ise iki tür birim kök testi yer almaktadır. Bunlar birinci ve ikinci nesil birim kök testleri olarak bilinmektedir. Değişkenler arasında yatay kesit bağımlılığı yoksa birinci nesil birim kök testleri olan LLC, IPS veya Maddala ve Wu testleri uygulanmaktadır. Ancak yatay kesit bağımlılığı gözlemlenmiş ise ikinci nesil birim kök testleri olarak bilinen Pesaran CIPS birim kök testi uygulanmalıdır. Bu amaçla öncelikle değişkenlerin yatay kesit bağımlılığına ait sonuçlar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılığı Testleri

	Breusch-Pagan LM		Pesaran CD	
	İstatistik	Olasılık	İstatistik	Olasılık
lnIHR	13342.88	0.0000	110.9394	0.0000
lnDNZ	4873.117	0.0000	58.05756	0.0000
lnKRA	4926.969	0.0000	48.14040	0.0000
lnDMR	1929.202	0.0000	11.93827	0.0000
lnHVA	2733.335	0.0000	24.02207	0.0000
EUE	8064.196	0.0000	87.72874	0.0000
TUFE	12631.05	0.0000	112.1873	0.0000
Dahil edilen dönemler (t): 65		Dahil edilen kesitler (n): 23		

Yapılan yatay kesit bağımlılığı testi sonucunda dahil edilen dönemlerin (t) 65, dahil edilen kesitlerin (n) ise 23 olması nedeniyle ($t > n$) Breusch-Pagan LM testi sonuçları dikkate alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre yatay birimler arasında ilişki olduğu tespit edilmiştir. Yani yatay kesitler arasında bağımlılık yoktur şeklinde kurgulanan yokluk hipotezi reddedilmiştir. Avrupa Birliği (AB) ülkeleri arasındaki ekonomik entegrasyon, üyeler arasındaki ticari, finansal ve lojistik bağları kuvvetlendirmiştir. Özellikle, ortak bir ekonomik politika çerçevesinde hareket eden ülkeler arasında mal ve hizmet ticareti, yatırım akışları, ortak pazar düzenlemeleri ve lojistik altyapılarının entegre yapısı, ülkeler arasındaki bağımlılığı artırmaktadır. Ekonomik entegrasyonun bir sonucu olarak, herhangi bir üye ülkedeki ekonomik, lojistik veya ticari bir gelişme, diğer üye ülkeleri de etkileyebilmektedir. Bu nedenle, AB ülkeleri arasında yatay kesit bağımlılığının yüksek olması, beklenen ve literatürde sıkça vurgulanan bir durumdur.

Değişkenler arasındaki yatay kesit bağımlılığının varlığı analizlerin bir sonraki aşamasında ikinci nesil birim kök testi Pesaran CIPS testinin uygulanmasını gerektirmektedir. Pesaran'ın (2007) geliştirdiği CIPS (Cross-Sectionally Augmented IPS) testi, panel veri analizlerinde kesitler arası bağımlılığı dikkate alarak birim kök varlığını test etmek için kullanılan bir yöntemdir. Geleneksel birim kök testlerinden farklı olarak, seriler arasında bağımlılık durumunda daha güvenilir sonuçlar sağlar. Söz konusu teste ait sonuçlar Tablo 4'te görülmektedir. Panel ARDL analizinde, değişkenlerin farklı durağanlık seviyelerinde olması analizlerin yapılmasına engel oluşturmamaktadır. Ancak, değişkenlerin ikinci seviyede durağan olması, değişkenlerin Panel ARDL modeline uygun olmayacağını

göstermektedir. Ayrıca söz konusu analizler, değişkenlerin farklı seviyelerde durağan yani $I(0)$ ve $I(1)$ olduğu durumda kullanılmalıdır.

Tablo 4: CIPS Birim Kök Testleri

	Seviye	t-istatistik	p-değeri
lnIHR	CIPS:	-2.04340	≥ 0.10
	Kırılmış CIPS:	-2.04340	≥ 0.10
lnDNZ	CIPS:	-2.82086	< 0.01
	Kırılmış CIPS:	-2.81209	< 0.01
lnKRA	CIPS:	-2.09810	≥ 0.10
	Kırılmış CIPS:	-2.09810	≥ 0.10
lnDMR	CIPS:	-2.88225	< 0.01
	Kırılmış CIPS:	-2.87580	< 0.01
lnHVA	CIPS:	-2.15505	< 0.10
	Kırılmış CIPS:	-2.15505	< 0.10
EUE	CIPS:	-2.34892	< 0.01
	Kırılmış CIPS:	-2.34892	< 0.01
TUF	CIPS:	-2.70683	< 0.01
	Kırılmış CIPS:	-2.70019	< 0.01
	Seviye	CIPS	Kırılmış CIPS
	1%	-2.34	-2.34
	5%	-2.19	-2.19
	10%	-2.10	-2.10

Pesaran CIPS birim kök testi sonuçlarına göre, değişkenlerden lnDNZ, lnDMR, EUE ve TUF seviyede yani $I(0)$ durumunda durağandır. lnIHR ve lnKRA ise birinci farkta yani $I(1)$ durumunda durağan olmaktadır. Ayrıca lnHVA, seviye yalnız sınırda durağandır. Bu haliyle Panel ARDL analizinin ön koşulu olan verilerin $I(0)$ ve $I(1)$ durumunu içermesi zorunluluğu karşılanmaktadır.

Ekonometrik analizlerde kullanılan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusallık sorununun varlığı, modelin tahmin gücünü ve değişkenlerin etkilerinin doğru bir şekilde yorumlanmasını olumsuz etkileyebilir. Çoklu doğrusallık, bağımsız değişkenler arasındaki güçlü ilişkiler sonucunda modelde yer alan katsayıların istatistiksel anlamlılığını azaltabilir (Greene, 2003). Bu durumu değerlendirmek ve değişkenler arasındaki ilişkilerin gücünü belirlemek amacıyla korelasyon analizi yapılmıştır. Korelasyon analizi sonuçları, çoklu doğrusallık riskinin var olup olmadığını anlamada ilk adımı oluşturmaktadır. Tablo 5'te bağımsız değişkenlerin korelasyon analizi verilmiştir.

Tablo 5: Korelasyon Analizi

	lnDMR	lnHVA	lnKRA	lnDNZ	EUE	TUFE
lnDMR	1.0000					
lnHVA	0.0489	1.0000				
lnKRA	0.5290	0.5274	1.0000			
lnDNZ	0.0520	0.8091	0.6390	1.0000		
EUE	0.0769	-0.0610	0.0298	-0.0431	1.0000	
TUFE	0.0917	-0.0584	-0.0185	-0.0768	0.0692	1.0000

Korelasyon analizi sonuçlarına göre, lnHVA (havayolu taşımacılığı) ile lnDNZ (denizyolu taşımacılığı) arasında (0.8091) yüksek düzeyde pozitif bir korelasyon tespit edilmiştir. Bu yüksek korelasyon değeri, modelde çoklu doğrusallık sorunlarının varlığına işaret edebileceğinden, bu durumu daha ayrıntılı değerlendirmek amacıyla Varyans Şişirme Faktörü (VIF) testi uygulanmalıdır.

Varyans Şişirme Faktörü (VIF) testi, regresyon analizinde bağımsız değişkenler arasındaki çoklu doğrusallık düzeyini ölçmek için kullanılan bir yöntemdir. VIF, bir bağımsız değişkenin diğer bağımsız değişkenlerle ne kadar ilişkilendirildiğini gösterir. VIF değeri 10'un üzerinde olan değişkenler genellikle ciddi çoklu doğrusallık sorununa işaret eder (Gujarati ve Porter, 2009). Bu nedenle, modelin güvenilirliği açısından VIF sonuçlarının değerlendirilmesi önemlidir. Tablo 6'da VIF testi sonuçları görülmektedir.

Tablo 6: Varyans Şişirme Faktörü Test Sonuçları

Değişken	VIF	1/VIF
lnDNZ	3.93	0.254237
lnKRA	2.90	0.344350
lnHVA	2.90	0.344359
lnDMR	1.74	0.576120
TUFE	1.02	0.980462
EUE	1.02	0.985211
Ortalama VIF	2.25	

Varyans Şişirme Faktörü (VIF) testi sonuçlarına göre, modelde yer alan değişkenlerin VIF değerleri 1.02 ile 3.93 arasında değişmektedir ve ortalama VIF değeri 2.25 olarak hesaplanmıştır. lnDNZ (denizyolu taşımacılığı) değişkeni en yüksek VIF değerine (3.93) sahiptir ancak bu değer, çoklu doğrusallık açısından genellikle kabul edilebilir eşik değer olan 10'un altındadır. Diğer değişkenlerin VIF değerleri de oldukça düşük olup, modelde ciddi bir çoklu doğrusallık sorunu olmadığını göstermektedir. Bu durum, bağımsız değişkenlerin model içinde güvenilir şekilde kullanılabileceğini göstermektedir.

Panel ARDL modelinde, Havuzlanmış Ortalama Grup (PMG) ve Ortalama Grup (MG) modellerinden hangisinin daha uygun olduğunu belirlemek için Hausman testi uygulanmıştır. PMG modeli, uzun dönem katsayılarının tüm birimler için homojen olduğunu, MG modeli ise bu katsayıların

heterojen olabileceğini varsayar. Hausman testi, birimler arasında uzun dönem katsayılarının homojen olup olmadığını değerlendirir. Teste ait sonuçlar Tablo 7’de aktarılmıştır.

Tablo 7: Hausman Testi Sonuçları

	(b) mg	(B) pmg	(b-B) Fark
lnDNZ	0.5243904	0.255756	0.2686345
lnDMR	-0.0432363	-0.0772809	0.0340445
lnKRA	0.3327139	0.4971021	-0.1643882
lnHVA	0.0578564	0.2676529	-0.2097964
TUFE	0.050376	0.0213816	0.0289944
EUE	0.0175821	0.0183785	-0.0007964
Ki ²	16.91		
Olasılık	.018		

Hausman testinin temel hipotezi (H_0), uzun dönem katsayılarının sistematik bir farklılık göstermediğini ifade etmektedir. Test sonucunda, Ki² 138.09 ve olasılık değeri 0.018 olarak hesaplanmıştır. Bu durumda, H_0 hipotezi reddedilmiş, yani uzun dönem katsayılarının birimler arasında homojen olmadığı tespit edilmiştir. Bu sonuç, MG (Ortalama Grup) modelinin, birimler arası heterojenliği dikkate alması nedeniyle analiz için daha uygun bir model olduğunu göstermektedir.

5. Bulgular

Analizlerin son aşamasında Panel ARDL analizleri gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 8’de verilmiştir. Uzun ve kısa dönemli etkilerin gözlemlenmesi için gerçekleştirilen Ortalama Grup Panel ARDL testleri sonucunda ayrıca, taşıma modlarının ihracat üzerindeki etki derecesi ve ani şoklara verilen tepkilerde gözlemlenebilmektedir.

Tablo 8: Panel ARDL Analiz Sonuçları

Değişken	Katsayı	Std. hata	Z-istatistik	Olasılık
Uzun Dönem				
lnDNZ	0.255756	0.078810	3.25	0.001
lnDMR	-0.077281	0.087204	-0.89	0.376
lnKRA	0.497102	0.153239	3.24	0.001
lnHVA	0.267653	0.104860	2.55	0.011
TUFE	0.021382	0.005858	3.65	0.000
EUE	0.018379	0.004534	4.05	0.000
Kısa Dönem				
ECM	-0.229009	0.040592	-5.64	0.000
lnDNZ D1.	0.119416	0.024377	4.90	0.000
lnDMR D1.	0.013583	0.006620	2.05	0.040
lnKRA D1.	0.094755	0.029159	3.25	0.001
lnHVA D1.	0.023246	0.009282	2.50	0.012
TUFE D1.	0.005886	0.001416	4.16	0.000
EUE D1.	0.002277	0.000326	6.99	0.000

Analiz sonuçlarına göre, uzun dönemde denizyolu, karayolu ve havayolu taşımacılığının ihracat üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, demiryolu taşımacılığının uzun dönemde ihracat üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Taşıma modları arasında ihracat üzerindeki en güçlü etki, 0.49 katsayısıyla karayolu taşımacılığına (lnKRA) aittir. Bunu, 0.26 ve 0.25 katsayılarıyla havayolu (lnHVA) ve denizyolu (lnDNZ) taşımacılığı takip etmektedir. Bu sonuçlar, uzun dönemde karayolu, havayolu ve denizyolu taşımacılığında meydana gelecek %1'lik bir artışın, ihracatı sırasıyla %0.49, %0.26 ve %0.25 oranında artıracağını göstermektedir. Ayrıca, kontrol değişkenleri olan sanayi üretim endeksi (EUE) ve tüketici fiyat endeksi (TUFE) de uzun dönemde ihracat üzerinde olumlu ve anlamlı etkiler sağlamaktadır.

Kısa dönem analiz sonuçlarında da denizyolu, karayolu ve havayolu taşımacılığının ihracat üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri bulunmaktadır. Denizyolu taşımacılığı (lnDNZ) 0.12 katsayısıyla ihracatı en güçlü şekilde etkilerken, karayolu (lnKRA) ve havayolu taşımacılığı (lnHVA) sırasıyla 0.09 ve 0.02 katsayılarıyla pozitif ve anlamlı etkiler göstermektedir. Demiryolu taşımacılığı (lnDMR) ise 0.01 katsayısıyla sınırlı düzeyde pozitif ve anlamlı bir etki sağlamaktadır. Kontrol değişkenlerinden sanayi üretim endeksi (EUE) ve tüketici fiyat endeksi (TUFE) de kısa dönemde ihracat üzerinde pozitif ve anlamlı etkilere sahiptir.

Öte yandan, hata düzeltme terimi (ECM) katsayısı 0,23 olarak bulunmuş ve %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, modelde uzun dönem dengesinin varlığını doğrulamaktadır. Buna göre, ani şoklar karşısında bozulan uzun dönem ilişkilerinin bir dönemde %23 oranında düzeldiği; yani yaklaşık 4 çeyrek dönem içinde uzun dönem ilişkilerin yeniden dengelendiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Özetle, karayolu taşımacılığı uzun dönemde ihracat üzerinde en güçlü pozitif etkiye sahipken, denizyolu ve havayolu taşımacılığı da önemli katkılar sağlamaktadır. Demiryolu taşımacılığı ise uzun dönemde anlamlı bir etkisi olmamakla birlikte, kısa dönemde sınırlı bir pozitif etkiye sahiptir. Kontrol değişkenleri ise ihracat üzerindeki etkilerini hem kısa hem de uzun dönemde sürdürmektedir. Bu bulgular, taşıma modlarının ihracat performansı üzerindeki farklılaşan etkilerini net bir şekilde ortaya koymaktadır.

6. Sonuç

Bu çalışmada, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde farklı taşıma modlarının ihracat üzerindeki kısa ve uzun dönem etkileri incelenmiştir. Veriler, EUROSTAT ve IMF veri tabanlarından temin edilmiş ve 2008'in ilk çeyreğinden 2024'ün ilk çeyreğine kadar olan dönemi kapsamaktadır. Çalışmada yöntem olarak Panel ARDL modeli tercih edilmiştir. Bu yöntem, hem değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkileri inceleme imkânı sunması hem de veri setinde birimler arası heterojenlikleri dikkate alabilmesi açısından uygun bir seçimdir (Pesaran vd, 2001). Modelde, euro cinsinden ihracat miktarı bağımlı değişken olarak belirlenmiş; denizyolu, karayolu, demiryolu ve havayolu taşımacılığına ait ton cinsinden ihracat miktarları ise bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. Ayrıca, endüstriyel üretim endeksi ve tüketici fiyat endeksi kontrol değişkenleri olarak modele dahil edilmiştir. Keynesyen teori, ekonomik faaliyet düzeyindeki artışların ticaret talebini teşvik edebileceğini öne sürerken, neoklasik teori fiyat değişimlerinin ticaret akışları üzerindeki yönlendirici etkisini vurgulamaktadır. Bu teorik temeller doğrultusunda, ekonomik faaliyet düzeyini ve fiyat değişimlerini temsil eden bu iki gösterge, modelde kontrol değişkenleri olarak kullanılmıştır.

Analiz sonuçları, taşıma modlarının ihracat üzerindeki etkilerinin hem kısa hem de uzun dönemde farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle, havayolu taşımacılığı kısa dönemde ihracat hacmini artırmada daha etkili olurken, denizyolu ve karayolu taşımacılığı uzun dönemde daha belirgin katkılar sunmaktadır. Bu bulgu, Hummels (2007), Rodrigue vd. (2016) ve Behar & Venables (2011) tarafından yapılan çalışmalarda ortaya konulan teorik çerçeve ile uyumludur. Buna karşın demiryolu taşımacılığının ihracat üzerinde etkisiz olması ve tüketici fiyat endeksindeki artışın kısa dönemde ticareti yavaşlatıcı bir etkisi varken, bu etkinin uzun dönemde azalması çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan ayırmaktadır.

Karayolu taşımacılığı, hem esnekliği hem de yaygın ulaşım ağıyla ihracat üzerinde en yüksek etkiye sahiptir. Özellikle sınır ticareti ve kısa mesafeli uluslararası ticaret faaliyetlerinde karayolu taşımacılığının kritik bir rol oynadığı görülmektedir. Ayrıca Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Lüksemburg ve Slovakya gibi AB ülkelerinin karayla çevrili olması, büyük oranda karayolu taşımacılığına bağımlı hale gelmelerine neden olmuştur. Denizyolu taşımacılığı da uzun vadede ihracata önemli katkılar sağlamaktadır. Bu etki, denizyolunun özellikle ağır ve büyük hacimli ürünlerin taşınmasında rekabet avantajı sağlamasından ve deniz aşırı ticarete en uygun maliyetli mod olmasından kaynaklanmaktadır. Havayolu taşımacılığı ise

yüksek maliyetlere rağmen, hızlı teslimat gereksinimi olan ürünlerde kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle, Covid-19 pandemisi döneminde, Şen (2021) ve James (2021) tarafından yapılan çalışmalarda da vurgulandığı üzere, aşılardan belirli sıcaklık koşullarında korunarak hızlı bir şekilde teslim edilmesi gerekliliği, havayolu taşımacılığına olan talebi artırmıştır.

Demiryolu taşımacılığının uzun dönemli etkisinin anlamsız olması ise dikkat çekicidir. Bu durum, altyapı eksikliklerinden kaynaklanabileceği gibi, AB ülkelerinde demiryolu taşımacılığının diğer modlara kıyasla daha az tercih edilmesinden de kaynaklanabilmektedir. Demiryolu taşımacılığı genellikle daha düşük maliyetli olmasına rağmen, Rogrigue, Comtois ve Slack (2016) tarafından da belirtildiği gibi taşımacılık süresinin uzunluğu ve esneklik eksikliği, ihracat süreçlerinde dezavantaj yaratmaktadır. Ayrıca, Martens (2015) ile Di Pietrantonio ve Pelkmans (2004), demiryolu taşımacılığında sınır ötesi koordinasyon sorunlarının, dış ticaret sürecinde zaman kaybına ve maliyetlerin artmasına neden olduğunu, bu sebepten ötürü AB ülkelerinin demiryolu yerine farklı taşıma modlarını tercih ettiğini belirtmişlerdir. Tüm bu etkenler dikkate alındığında, ihracat faaliyeti gibi karmaşık bir süreç içerisinde karayolu, havayolu ve denizyolu taşımacılığının daha çok tercih edilmesi daha anlaşılır hale gelmektedir.

Kısa dönemde taşıma modlarının ihracat üzerindeki etkileri farklılık göstermektedir. Denizyolu taşımacılığı, kısa vadede ihracat üzerinde en güçlü ve anlamlı pozitif etkiye sahiptir. Bu durum, denizyolunun büyük hacimli ve ağır yüklerin taşınmasında kısa vadede de etkili bir seçenek olduğunu ortaya koymaktadır. Karayolu taşımacılığı, kısa dönemde ihracat üzerinde kayda değer bir pozitif etki yaratırken, havayolu taşımacılığı ise sınırlı da olsa pozitif bir katkı sağlamaktadır. Demiryolu taşımacılığı ise kısa dönemde ihracat üzerinde oldukça düşük düzeyde pozitif etkiler göstermektedir. Bu durum, demiryolu ile taşınan yüklerin genellikle dökme ürünler (örneğin tahıl, kömür, cevher ve hurda) olması ve bu ürünlerin ağırlıklarına oranla mali değerlerinin düşük olmasından kaynaklanmaktadır. Uzun dönemde demiryolu taşımacılığının etkisinin anlamlı olmaması da bu bağlamda daha anlaşılır hale gelmektedir.

Kontrol değişkenleri incelendiğinde, sanayi üretim endeksi ve tüketici fiyat endeksinin hem uzun hem de kısa dönemde ihracat üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Sanayi üretim endeksinin etkisi, sanayi sektörlerindeki üretim faaliyetlerinde yaşanan artışların ihracatı doğrudan desteklediğini ve AB ülkeleri için rekabet avantajı oluşturduğunu göstermektedir. Tüketici fiyat endeksi de kısa ve uzun dönemde ihracat üzerinde pozitif bir etki yaratmaktadır. Özellikle, ihracatın genellikle yüksek katma değerli ürünlerden oluştuğu AB ekonomilerinde, ürünlerin fiyat esnekliğinin düşük olması, fiyat artışlarına rağmen uluslararası talebin azalmamasını ve ihracat gelirlerinin artmasını sağlamaktadır. Ayrıca, Euro'nun 2008'den bu yana dolar karşısında değer kaybetmesi, tüketici fiyatlarındaki artışlara rağmen AB ülkelerinin ihracatının canlı kalmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bunun yanı sıra, tüketici fiyatlarındaki talep kaynaklı artışların ve benzer bir talep mekanizmasının AB dışındaki ülkelerde de görülmesinin, tüketici fiyatları ile ihracat arasında birlikte hareket eden bir ilişki doğurduğu değerlendirilmektedir.

Elde edilen bulgular, taşıma modlarının ekonomik büyüklükler üzerindeki etkilerini anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır. Havayolu taşımacılığı, zaman duyarlılığı yüksek ürünlerin taşınmasında kısa dönemli bir avantaj sağlarken, karayolu ve denizyolu taşımacılığı daha sürdürülebilir bir ticaret altyapısı oluşturmaktadır. Bu sonuçlar, Korinek & Sourdin (2011) tarafından yapılan çalışmanın bulgularıyla paralellik göstermektedir. Bu bulgular, AB ülkelerinde taşımacılık altyapısının geliştirilmesinin ihracatın artırılması açısından stratejik önem taşıdığını göstermektedir. Denizyolu ve karayolu taşımacılığı gibi daha etkili taşıma modlarına öncelik verilmesi, ihracatın sürdürülebilir bir şekilde büyümesine katkı sağlayabilecektir. Havayolu taşımacılığında yüksek maliyetlerin azaltılması ve teknolojik gelişmelerle verimliliğin artırılması, bu modun etkin kullanımını destekleyecektir. Demiryolu taşımacılığının ihracatı destekleyen bir unsur haline gelebilmesi için ise altyapı yatırımları yapılmalı ve lojistik entegrasyon mekanizmaları geliştirilmelidir. Ayrıca, çevresel sürdürülebilirlik hedefleri doğrultusunda demiryolu taşımacılığının karbon emisyonlarını azaltmadaki rolü göz önünde bulundurularak, bu taşıma moduna stratejik yatırımlar yapılmalıdır. Bu çalışmada elde edilen bulgular, lojistik ve dış ticaret politikalarının uyumlu bir biçimde şekillendirilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Gelecek çalışmalar için, taşıma modlarının etkilerinin sektörel düzeyde incelenmesi önerilmektedir. Ayrıca, farklı ticaret bloklarında veya gelişmekte olan ülkelerde ithalatı da dahil ederek benzer analizlerin yapılması, taşımacılığın dış ticaret üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı bir perspektifle değerlendirme imkânı sunacaktır. Bunun yanı sıra, çevresel sürdürülebilirlik ve karbon ayak izi gibi faktörlerin taşıma modları üzerindeki etkilerinin incelenmesi, politika yapıcılara daha geniş bir perspektif sağlayabilir. Bu çalışma, taşımacılık ve ihracat arasındaki ilişkinin anlaşılmasına katkı sağlamış ve bu alandaki araştırmalar için bir temel oluşturmuştur.

Kaynakça

- Amin, C., Mulyati, H., Anggraini, E., & Kusumastanto, T. (2021). Impact of maritime logistics on archipelagic economic development in eastern Indonesia. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 37(2), 157–164.
- Ananda, R., Jamal, A., & Mahmud, M. S. (2020). Is the economic growth of ASEAN-10 related to air transportation? A panel ARDL approach. *Jurnal Ekonomi Dan Studi Pembangunan*, 12(1), 10–17.
- Anderson, J. E., & van Wincoop, E. (2003). Gravity with gravitas: A solution to the border puzzle. *American Economic Review*, 93(1), 170–192.
- Arawomo, D. F. (2014). Nexus of capital goods import and economic growth: Evidence from panel ARDL model for WAMZ. *Journal of International and Global Economic Studies*, 7(2), 32–44.
- Bajor, I., Torok, A., Rožić, T., & Novačko, L. (2024). The EU logistics sector. *Periodica Polytechnica Transportation Engineering*, 52(3), 229–234.
- Balassa, B. (1965). Trade liberalisation and ‘revealed’ comparative advantage. *The Manchester School of Economic and Social Studies*, 33(2), 99–123.
- Bask, A., & Rajahonka, M. (2017). The role of environmental sustainability in the freight transport mode choice: A systematic literature review with focus on the EU. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 47(7), 560–602.

- Behar, A., & Venables, A. J. (2011). Transport costs and international trade. *Handbook of Transport Economics*, 97–118.
- Blanchard, O., & Johnson, D. R. (2013). *Macroeconomics* (6th ed.). Boston: Pearson.
- Cho, H., & Lee, J. (2020). Does transportation size matter for competitiveness in the logistics industry? The cases of maritime and air transportation. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 36(4), 214–223.
- Di Pietrantonio, L., & Pelkmans, J. (2004). The economics of EU railway reform. *Journal of Network Industries*, (3–4), 295–346.
- Dollar, D., & Kraay, A. (2004). Trade, growth, and poverty. *The Economic Journal*, 114(493), 22–49.
- Dornbusch, R., Fischer, S., & Samuelson, P. A. (1977). Comparative advantage, trade, and payments in a Ricardian model with a continuum of goods. *American Economic Review*, 67(5), 823–839.
- Fratila, A., Gavril, I. A., Nita, S. C., & Hrebenciuc, A. (2021). The importance of maritime transport for economic growth in the European Union: A panel data analysis. *Sustainability*, 13(14), 7961.
- Greene, W. H. (2003). *Econometric Analysis* (5th ed.). New Jersey: Prentice Hall.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). *Basic Econometrics*. New York: McGraw-Hill Education.
- He, P., Ning, J., Yu, Z., Xiong, H., Shen, H., & Jin, H. (2019). Can environmental tax policy really help to reduce pollutant emissions? An empirical study of a panel ARDL model based on OECD countries and China. *Sustainability*, 11(16), 4384.
- Hummels, D. (2007). Transportation costs and international trade in the second era of globalization. *Journal of Economic Perspectives*, 21(3), 131–154.
- James, E. R. (2021). Disrupting vaccine logistics. *International Health*, 13(3), 211–214.
- Katrakylidis, I., & Madas, M. (2019). International trade and logistics: An empirical panel investigation of the dynamic linkages between the logistics and trade and their contribution to economic growth. *International Journal of Economics and Business Administration*, 7(4), 3–21.
- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest, and Money*. London: Macmillan.
- Kim, H.-C., Nicholson, A., & Kusumastuti, D. (2014). Freight transport mode choice and mode shift in New Zealand: Findings of a revealed preference survey. In *Sustainable Logistics*, 6, 165–192.
- Korinek, J., & Sourdin, P. (2011). To what extent are high quality logistics services trade facilitating? *OECD Trade Policy Working Papers*, No. 108, Paris: OECD Publishing.
- Krugman, P. (1979). Increasing returns, monopolistic competition, and international trade. *Journal of International Economics*, 9(4), 469–479.
- Lai, K., Pang, Y., Wong, C. W. Y., Lun, Y. H., & Ng, Y. N. (2019). Are trade and transport logistics activities mutually reinforcing? Some empirical evidences from ASEAN countries. *Journal of Shipping and Trade*, 4(1), 1–17.
- Lima, N., & Venables, A. J. (2001). Infrastructure, geographical disadvantage, and transport costs. *World Bank Economic Review*, 15(3), 451–479.
- Magazzino, C., & Giolli, L. (2021). The relationship among railway networks, energy consumption, and real added value in Italy. Evidence from ARDL and wavelet analysis. *Research in Transportation Economics*, 90, 101126.
- Munim, Z. H., & Schramm, H.-J. (2018). The impacts of port infrastructure and logistics performance on economic growth: The mediating role of seaborne trade. *Journal of Shipping and Trade*, 3(1), 1–19.

- Özer, M., Canbay, Ş., & Kırca, M. (2021). The impact of container transport on economic growth in Turkey: An ARDL bounds testing approach. *Research in Transportation Economics*, 88, 101002.
- Pajić, V., Andrejić, M., & Kilibarda, M. (2022). Sustainable transportation mode selection from the freight forwarder's perspective in trading with western EU countries. *Sustainable Futures*, 4, 100090.
- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265–312.
- Ricardo, D. (1817). *On the Principles of Political Economy and Taxation*. London: John Murray.
- Rodrigue, J. P., Comtois, C., & Slack, B. (2016). *The Geography of Transport Systems*. London: Routledge.
- Rosik, P., & Wójcik, J. (2022). Transport infrastructure and regional development: A survey of literature on wider economic and spatial impacts. *Sustainability*, 15(1), 548.
- Saeed, N. (2020). The effects of exchange rate on Norway's bilateral trade flow to the UK via maritime and other transport modes: Does the 'Marshall-Lerner' condition hold? *Journal of International Logistics and Trade*, 18(2), 61–76.
- Saidi, S., Mani, V., Mefteh, H., Shahbaz, M., & Akhtar, P. (2020). Dynamic linkages between transport, logistics, foreign direct investment, and economic growth: Empirical evidence from developing countries. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 141, 277–293.
- Samuelson, P. A. (1948). *Economics: An Introductory Analysis*. New York: McGraw-Hill.
- Şen, G. (2021). Covid-19 aşılarının lojistiğinde havacılık endüstrisinin rolü. *Journal of Aviation*, 5(2), 127–141.
- Tang, C. F., & Abosedra, S. (2019). Logistics performance, exports, and growth: Evidence from Asian economies. *Research in Transportation Economics*, 78, 100743.
- Tinbergen, J. (1962). *Shaping the World Economy: Suggestions for an International Economic Policy*. New York: Twentieth Century Fund.
- Wang, C., Kim, Y.-S., & Kim, C. Y. (2021). Causality between logistics infrastructure and economic development in China. *Transport Policy*, 100, 49–58.
- Yangınlar, G. (2019). Investigating the relationship between sea transportation infrastructure investments and the quality of the port infrastructure investments: The case study of Turkey. *Congress Book Series*, 71.

Extended Abstract

This study examines the long- and short-term impacts of transport modes on exports in European Union (EU) countries. International trade forms the backbone of global economic relations, fostering growth and prosperity. Transport modes such as road, rail, sea, and air play a crucial role in ensuring the efficient, safe, and cost-effective movement of goods across borders. By analyzing data from the first quarter of 2008 to the first quarter of 2024, this study explores how these modes influence export performance. Data for exports and transport volumes were sourced from the Eurostat database, while control variables, namely the industrial production index (IPI) and consumer price index (CPI), were obtained from the International Monetary Fund (IMF) database.

The European Union, a model of successful economic integration, began as the European Coal and Steel Community in 1951 and has evolved into a 27-member union. This integration has significantly boosted intra-regional trade, underpinned by advancements in transport and logistics infrastructure. Economic theories, such as the gravity model, suggest that trade flows are influenced by factors like economic size and geographical distance, with transportation playing a pivotal role. This study provides empirical evidence on how transport modes contribute to export activities within the EU, with implications for trade policy and infrastructure development.

The analysis employs the Panel Autoregressive Distributed Lag (Panel ARDL) model, which is suitable for datasets with variables exhibiting different levels of stationarity ($I(0)$ or $I(1)$). This method also accounts for the heterogeneity among EU countries. The dependent variable is the logarithmic value of exports, while the independent variables include the logarithmic values of transport volumes by road, rail, sea, and air. Control variables, such as IPI and CPI, capture the broader macroeconomic factors influencing trade.

The findings reveal distinct impacts of transport modes on exports in both the short and long term. Road transport emerges as the most influential mode, with its extensive network and flexibility making it the preferred choice for cross-border and regional trade. Sea transport significantly supports exports, particularly for heavy and bulk goods, due to its cost-effectiveness in international shipping. Air transport, while more expensive, plays a vital role in the rapid delivery of high-value or time-sensitive goods. In contrast, rail transport shows no significant long-term effect on exports, likely due to infrastructural and operational challenges within the EU. Additionally, control variables like the industrial production index and consumer price index exhibit positive and significant relationships with export performance, underlining the importance of industrial activity and price levels in driving trade.

In the short term, sea transport has the strongest positive impact on exports, followed by road and air transport. Rail transport contributes positively but to a lesser extent. The error correction mechanism coefficient indicates that deviations from the long-term equilibrium are corrected at a rate of 23% per quarter, suggesting that the trade system is resilient to short-term shocks and adjusts towards stability over time.

The study highlights the strategic importance of transport modes in shaping export outcomes. Road transport's dominance reflects its adaptability and efficiency, particularly for shorter distances within Europe. Sea transport remains essential for intercontinental trade, especially for large and heavy shipments, while air transport is indispensable for high-value goods requiring swift delivery. The limited role of rail transport underscores the need for targeted investments in infrastructure and logistical integration to enhance its

contribution to trade. Previous studies have also pointed to cross-border coordination issues and infrastructure deficiencies as barriers to rail transport's effectiveness in international trade.

The results of this study have significant policy implications. Governments and policymakers are encouraged to prioritize investments in road and sea transport infrastructure while seeking to optimize air transport through cost reductions and technological advancements. Addressing the infrastructural and logistical barriers facing rail transport could make it a more viable option for international trade. Furthermore, aligning logistics and trade policies would amplify the efficiency of transport systems, thereby enhancing their contribution to economic growth and trade competitiveness.

This research makes a valuable contribution to the literature by providing a detailed analysis of transport modes' effects on exports in EU countries. The findings emphasize the varying impacts of different transport modes, offering insights into how policymakers can design more effective trade and infrastructure strategies. Future research could expand on this study by exploring sector-specific effects of transport modes or by comparing these effects across different trade blocs to gain a broader perspective. Such analyses could further inform decisions on infrastructure investments and trade facilitation policies, ensuring sustainable growth in international trade.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Politika Faizi, Döviz Kuru, Enflasyon ve CDS Primlerinin Bankaların Finansal Performansına Etkileri: Türkiye Örneği

Necati ALTEMUR¹

ÖZ

Banka kârlılığı, finansal istikrar ve kredi mekanizmasının etkinliği açısından kritik bir göstergedir. Makroekonomik değişkenlerin banka kârlılığı üzerindeki etkileri, özellikle gelişmekte olan ekonomilerde, para politikası aktarım mekanizmasının anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, politika faizi, enflasyon, CDS (Kredi Temerrüt Takası) primleri ve döviz kuru gibi makroekonomik faktörlerin Türkiye'deki bankaların kârlılığı üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Ocak 2016-Mayıs 2024 dönemine ait aylık veriler Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif (ARDL) modeli ile incelenmiş ve kısa ile uzun dönem ilişkiler değerlendirilmiştir. Bulgular, kısa dönemde döviz kuru dalgalanmalarının bankaların aktif kârlılığı (ROA) üzerinde önemli ölçüde negatif etkiler yarattığını, ancak özkaynak kârlılığı (ROE) üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu göstermiştir. Uzun dönemde ise politika faizindeki artışlar ve CDS primlerindeki yükselişlerin hem ROA hem de ROE üzerinde olumsuz etkiler yarattığı tespit edilmiştir. Döviz kuru dalgalanmalarının kârlılık üzerinde negatif bir etkisi olduğu, enflasyonun ise her iki kârlılık göstergesi üzerinde pozitif bir etkisi bulunduğu belirlenmiştir. Çalışma, politika yapıcılar ve bankacılık sektörü için politika faizinin olumsuz etkilerini minimize edecek stratejiler geliştirilmesi ve döviz kuru risklerine karşı etkili risk yönetimi stratejilerinin uygulanması gerektiğine dikkat çekmektedir. Bu bulgular, Türkiye'deki bankacılık sektörünün makroekonomik dalgalanmalara yüksek derecede duyarlı olduğunu ve özellikle politika faizi ile döviz kuru dalgalanmalarından önemli ölçüde etkilendiğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Bankacılık, Finansal Performans, Politika Faizi, ARDL Yöntemi

¹ Dr. Öğr. Üyesi/Giresun Üniversitesi, Şebinkarahisar MYO, Giresun/TÜRKİYE, ORCID: 0000-0002-5325-1167, necati.altemur@giresun.edu.tr (Sorumlu Yazar)

RESEARCH ARTICLE

The Effects of Policy Interest, Exchange Rates, Inflation, and CDS Premiums on the Financial Performance of Banks: The Case of Türkiye

Necati ALTEMUR¹

ABSTRACT

Bank profitability is a critical indicator of financial stability and the effectiveness of the credit transmission mechanism. The impact of macroeconomic variables on bank profitability is particularly important for understanding the monetary policy transmission mechanism in emerging economies. This study analyzes the effects of macroeconomic factors—such as the policy interest rate, inflation, Credit Default Swap (CDS) premiums, and exchange rate—on the profitability of banks in Turkey. Using monthly data from January 2016 to May 2024, the study employs the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model to examine both short- and long-term relationships. The findings reveal that exchange rate fluctuations have a significantly negative effect on return on assets (ROA) in the short run, while their impact on return on equity (ROE) is relatively limited. In the long run, increases in the policy interest rate and CDS premiums are found to have adverse effects on both ROA and ROE. Moreover, exchange rate volatility has a negative impact on profitability, whereas inflation exhibits a positive effect on both profitability indicators. The study highlights the need for policymakers and the banking sector to develop strategies that mitigate the adverse effects of policy rate hikes and implement effective risk management tools against exchange rate volatility. These findings indicate that the Turkish banking sector is highly sensitive to macroeconomic fluctuations, particularly changes in the policy rate and exchange rate dynamics.

Keywords: *Banking, Financial Performance, Policy Rate, ARDL Method*

¹ Asst. Prof. Dr./Giresun University, Şebinkarahisar Vocational School, Giresun/Türkiye, ORCID: 0000-0002-5325-1167, necati.altemur@giresun.edu.tr (Corresponding Author)

1. Giriş

Bankacılık sektörü, ülke ekonomilerinin kalkınması ve sürdürülebilir büyümesinde kritik bir rol üstlenmektedir. Finansal sistemin temel taşı olan bankalar, tasarruf sahiplerinin birikimlerini ekonomik döngüye kazandırarak fon fazlası olan kesimlerden finansmana ihtiyaç duyan kesimlere kaynak aktarımını sağlamaktadır. Bu işleviyle bankacılık sektörü, ekonomik istikrarın korunmasında ve finansal sistemin etkinliğinde merkezi bir konuma sahiptir (Sezal, 2023). Bankaların performansı, enflasyon, faiz oranları, döviz kuru ve ülke risk primi gibi temel makroekonomik değişkenlere duyarlıdır; bu değişkenlerin seyri banka kârlılığını belirlemede önemli rol oynamaktadır (Athanasoglou vd., 2008).

Politika faizi, merkez bankalarının temel para politikası araçlarından biri olup, bankaların kredi ve mevduat faiz oranlarını etkileyerek finansal sistemin işleyişinde belirleyici bir rol oynamaktadır (Mishkin, 2016). Borio ve Zhu (2012), politika faizindeki değişikliklerin bankaların risk alma davranışlarını etkilediğini ve bu durumun banka kârlılığı üzerinde önemli sonuçlar doğurduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde, Altunbaş vd. (2014), düşük faiz ortamlarının bankaların net faiz marjlarını daralttığını ve özellikle geleneksel bankacılık faaliyetlerine bağımlı olan bankaların kârlılığını olumsuz etkilediğini ortaya koymuştur. Ayrıca, Bernanke ve Gertler (1995), politika faizindeki artışların kredi maliyetlerini yükselterek kredi talebini azalttığını ve bu durumun kısa vadede finansal istikrarsızlığa yol açabileceğini göstermiştir. Bu bulgular, politika faizinin bankacılık sektörü üzerindeki etkilerinin makroekonomik düzeyde önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Enflasyon, bankaların kârlılığı üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri olan önemli bir makroekonomik değişkendir. Yıllık tüketici fiyat endeksi (TÜFE) ile ölçülen enflasyon, bankaların faiz marjlarını, kredi hacmini ve maliyet yapısını etkileyerek finansal performanslarını şekillendirebilmektedir. Literatürde yapılan araştırmalar, enflasyon artışlarının banka kârlılığı üzerindeki etkisinin büyük ölçüde faiz oranları ve enflasyonun öngörülebilirliği ile ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Enflasyonun beklentiler dahilinde gerçekleşmesi, bankaların faiz marjlarını genişleterek kârlılığı artırırken; beklenmedik enflasyon artışları, maliyetleri yükseltip riskleri artırarak bankacılık sektöründe belirsizlik yaratabilmektedir (Demirgüç vd., 2001; Molyneux ve Thornton, 1992; Bourke, 1989; Akgüneş, 2021).

Döviz kuru dalgalanmaları da bankaların mali yapıları üzerinde doğrudan etkiler yaratmaktadır. Bankalar yabancı para cinsinden borçlanma yoluyla kaynak sağlarken, özellikle yüksek döviz mevduat oranları ve dış finansman (sendikasyon kredileri gibi) kullanımı, döviz şoklarına karşı duyarlılığı artırmaktadır. Türkiye gibi büyük gelişmekte olan ekonomilerde bu durum daha belirgindir. Döviz kurundaki ani artışlar, döviz pozisyon açığı olan bankalarda zarar riskini artırmakta ve bu durum kârlılığı doğrudan olumsuz etkilemektedir (Apak ve Tavşancı, 2007). Ayrıca, kur şokları kredi temerrüt oranlarını da yükseltebilir, bu da bankaların aktif kalitesini bozar.

CDS (Credit Default Swap) primi ise ülke riskini ölçen önemli bir finansal göstergedir. Artan CDS primleri, yatırımcıların ülke ekonomisine duyduğu güvenin azaldığını ve sistematik riskin yükseldiğini

işaret etmektedir. Bu durum, bankaların yurt dışından borçlanma maliyetlerini artırmakta, likidite riskini yükseltmekte ve kredi arzını kısıtlamaktadır. Sonuç olarak, yüksek CDS primi ortamı, hem kârlılık hem de bilanço yönetimi açısından bankalar üzerinde baskı oluşturur (Longstaff vd., 2011). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde CDS primlerindeki değişkenlik, bankacılık sisteminin kırılabilirliğini artırmakta ve sermaye akımlarını da doğrudan etkilemektedir.

Bu değişkenlerin her biriyle ilgili çeşitli çalışmalar bulunsa da, Türkiye bankacılık sektörü özelinde bu dört makroekonomik değişkenin (politika faizi, enflasyon, CDS primi ve döviz kuru) eş zamanlı olarak banka kârlılığı üzerindeki etkilerini ortaya koyan bütüncül ve güncel bir çalışma sınırlıdır. Ayrıca, bu değişkenlerin kısa ve uzun vadeli etkilerinin birlikte analiz edildiği araştırmaların yetersizliği literatürdeki önemli bir boşluğa işaret etmektedir. Bu çalışma, Türkiye’de faaliyet gösteren bankaların kârlılık düzeylerinin makroekonomik değişkenlerden nasıl etkilendiğini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, politika faizi, enflasyon oranı, döviz kuru ve CDS primi değişkenlerinin banka kârlılığı üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkileri ARDL modeli ile incelenecektir. Elde edilen bulgular, hem politika yapıcılar hem de bankacılık sektörü aktörleri için kriz dönemlerine karşı daha dirençli bir finansal yapı oluşturulmasına katkı sağlayacaktır.

2. Literatür

Bankaların finansal performansı yalnızca içsel yönetim stratejileriyle değil, aynı zamanda makroekonomik faktörlerin etkisiyle de şekillenmektedir. Türkiye özelinde yapılan çalışmalar, faiz oranları, enflasyon, döviz kuru, kredi risk primi (CDS) ve doğrudan yabancı yatırımlar gibi değişkenlerin bankacılık sektörü kârlılığı üzerinde önemli etkiler yarattığını göstermektedir. Bu doğrultuda, literatürde yer alan temel bulgular aşağıda özetlenmiştir.

Faiz oranları ve enflasyonun banka kârlılığı üzerindeki etkileri üzerine yapılan çalışmalar, farklı bulgular ortaya koymaktadır. Türkdönmez ve Babuşcu (2019), 2010-2017 yılları arasında Türkiye’deki büyük bankaları inceleyerek, ortalama mevduat faizi, enflasyon ve GSYİH değişkenleri ile banka kârlılığı (ROA ve ROE) arasında pozitif ve anlamlı ilişkiler tespit etmiştir. Buna karşılık, Taşkın (2011), 1995-2009 dönemini kapsayan çalışmada, makroekonomik faktörlerin banka performansı üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığını ve banka kârlılığının daha çok toplam krediler/aktifler, sermaye yeterliliği ve aktif büyüklüğü gibi içsel faktörlere bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu bulgular, bankacılık sektörü için makroekonomik değişkenlerin etkisinin dönemsel olarak değişebileceğini göstermektedir.

Bankacılık sektöründe faiz mekanizmasının nasıl çalıştığını inceleyen Güler (2021), 2013-2018 dönemi için yaptığı analizde, bankaların kredi ve mevduat faizlerinin resmi faizlerden çok fiili faizlere duyarlı olduğunu tespit etmiştir. Çalışma, Türkiye’de parasal aktarım mekanizmasının büyük ölçüde bankalararası piyasa faizleri üzerinden işlediğini göstermektedir.

Döviz kuru ve CDS primi, Türkiye’deki bankacılık sektörünün finansal istikrarı açısından önemli değişkenlerdir. Yelghi (2020), 2007-2016 dönemi için yaptığı çalışmada, ABD Doları ve Euro

kurlarındaki değişimlerin net faiz marjı (NIM), aktif getirisi (ROA) ve öz kaynak getirisi (ROE) üzerindeki etkilerini inceleyerek, Türk bankacılık sektörünün döviz kuru şoklarına genel olarak dayanıklı olduğunu, ancak aşırı oynaklıkların risk yarattığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Sezal (2023), CDS priminin finansal kırılganlık göstergesi olarak kullanılan takipteki krediler/toplam krediler oranı üzerinde doğrudan etkisi olduğunu belirlemiştir. Ayrıca, imalat sanayi üretim endeksi ve BİST 100 endeksinin finansal kırılganlık üzerinde anlamlı etkileri olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, ekonomik belirsizlik dönemlerinde bankaların finansal risklerinin arttığını göstermektedir.

Makroekonomik değişkenler dışında, doğrudan yabancı yatırımların bankaların kârlılığı üzerindeki etkisini inceleyen Acaravcı ve Şentürk (2021), 2005-2019 dönemi için yaptıkları analizde, doğrudan yabancı yatırımların öz sermaye kârlılığı ve aktif kârlılığı üzerinde pozitif, net faiz marjı üzerinde ise negatif etkiler yarattığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte, Şekeroğlu ve Boyacıoğlu (2021), 2014-2019 yılları arasındaki mevduat bankalarının likidite ve finansal kaldıraç oranlarının banka kârlılığı üzerindeki etkisini yapısal eşitlik modeli (SEM) ile analiz etmiş ve finansal kaldıraç oranının özsermaye kârlılığına pozitif, ancak aktif kârlılığa negatif etkisi olduğunu belirlemiştir.

Türkiye’de yapılan çalışmaların yanında, Sebrían ve Wardoyo (2019), Endonezya Borsası’nda işlem gören devlet bankalarının hisse senedi getirileri ile makroekonomik değişkenler arasındaki ilişkiyi incelemiş ve faiz oranlarının hisse senedi getirileri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu tespit etmiştir. Çalışmada, enflasyon oranının hisse senedi getirileri üzerinde doğrudan anlamlı bir etkisi olmadığı, ancak faiz oranlarının yükselmesiyle hisse senedi fiyatlarının düşme eğiliminde olduğu belirlenmiştir. Bu araştırma, gelişmekte olan ülkelerde makroekonomik değişkenlerin finansal piyasalar üzerindeki etkilerinin karmaşıklığını göstermesi açısından önemlidir.

Genel olarak, literatür bankacılık sektörünün kârlılığını etkileyen faktörlerin çok boyutlu ve dinamik bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Faiz oranları, enflasyon, döviz kuru ve CDS primi gibi değişkenler, dönemsel olarak farklı etkiler yaratabilmektedir. Bazı çalışmalar faiz oranlarının kârlılık üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu gösterirken, bazıları içsel faktörlerin daha belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır. Döviz kuru oynaklıkları ve CDS primindeki artışlar, finansal kırılganlığı artırarak bankaların risk yönetimini zorlaştırmaktadır. Ayrıca, doğrudan yabancı yatırımların etkisi farklı kârlılık göstergeleri üzerinde değişkenlik göstermektedir.

3. Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmanın temel amacı, politika faizi, enflasyon, döviz kuru ve CDS (kredi temerrüt takası) primlerindeki değişikliklerin bankaların kârlılıkları üzerindeki olumlu veya olumsuz etkilerini belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda, politika faizinde keskin dalgalanmaların yaşandığı, enflasyonun yüksek seviyelerde seyrettiği, döviz kurunda önemli oynaklıkların gözlemlendiği ve CDS primlerinin arttığı 2016-2024 yılları arasındaki dönem incelenmiştir. Bu zaman diliminin seçilmesinin temel nedeni, söz konusu değişkenlerin Türkiye ekonomisinde bankacılık sektörü üzerinde belirgin etkiler yarattığı bir dönem olmasıdır.

Özellikle, 2016 yılından itibaren küresel ekonomik belirsizlikler, yerel siyasi gelişmeler ve enflasyonist baskılar gibi faktörler, politika faizinde ani artış ve düşüşlere yol açmıştır. 2018 yılında yaşanan döviz kuru şoku ve ardından gelen enflasyonist baskılar, politika faizinde önemli artışlara neden olurken, 2020 yılında COVID-19 pandemisinin etkisiyle faiz oranlarında keskin düşüşler gözlemlenmiştir. Aynı dönemde enflasyon oranlarındaki artış, döviz kurundaki dalgalanmalar ve CDS primlerindeki yükseliş, bankaların kârlılık göstergelerini doğrudan etkilemiştir (Keyder, 2023). Bu nedenle, politika faizi, enflasyon, döviz kuru ve CDS primleri gibi makroekonomik ve finansal göstergeler, çalışmanın bağımsız değişkenleri olarak seçilmiştir. Bu değişkenlerin seçilmesinin nedeni, bankaların kârlılık performansının bu faktörlerden önemli ölçüde etkilenmesidir. Özellikle, enflasyonun bankaların maliyet yapısı üzerindeki etkisi, döviz kurunun yabancı para pozisyonlarına olan etkisi ve CDS primlerinin ülke riskini yansıtarak bankaların fonlama maliyetlerini artırması, bu değişkenlerin analize dahil edilmesini gerekli kılmıştır.

Analiz için 2016 Ocak ile 2024 Mayıs arasındaki döneme ait aylık veriler kullanılmıştır. Çalışmanın veri seti, Türkiye bankacılık sektörüne ilişkin çeşitli makroekonomik ve finansal göstergeleri kapsamaktadır. Bağımlı değişkenler olarak özsermaye kârlılığı (ROE) ve aktif kârlılığı (ROA) kullanılmıştır. Bağımsız değişkenler ise politika faizi, enflasyon oranı, döviz kuru ve 5 yıl vadeli kredi temerrüt takası (CDS) primleridir. Araştırmada yer alan değişkenlere dair ayrıntılı açıklamalar ve ilgili veri kaynakları, Tablo 1’de detaylı olarak gösterilmiştir.

Tablo 1: Çalışmada Kullanılan Bağımlı ve Bağımsız Değişkenler

Kod	Değişken	Açıklama
POFA	Politika Faizi	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından açıklanan politika faizi verileri.
ROE	Özkaynak Karlılığı	Türkiye Bankalar Birliği (TBB) tarafından yayımlanan bankacılık sektörü raporlarından elde edilmiştir.
ROA	Aktif Karlılığı	Türkiye Bankalar Birliği (TBB) tarafından yayımlanan bankacılık sektörü raporlarından elde edilmiştir.
TUFE	Enflasyon Oranı	Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından açıklanan Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) bazlı enflasyon oranı.
USDTRY	Döviz Kuru	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından sağlanan USD/TRY döviz kuru verileri.
CDS	CDS 5 Yıl Vadeli	Bloomberg Terminali üzerinden sağlanan 5 yıl vadeli kredi temerrüt takası (CDS) primleri kullanılmıştır.

Bu veri seti, Türkiye bankacılık sektörünün makroekonomik dalgalanmalara ve finansal risklere karşı dinamiklerini kapsamlı bir şekilde analiz etmeyi mümkün kılmaktadır. Veri setinin genel özelliklerini, dağılımını ve olası anormallikleri anlamak amacıyla değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistikler incelenmiştir. Değişkenlerin tanımlayıcı istatistiklerine ilişkin veriler, Tablo 2’de ayrıntılı olarak sunulmaktadır.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

	POFA	ROA	ROE	TUFE	USDTRY	CDS
Ortalama	1.002717	-2.093995	-1.136925	1.134656	0.635587	2.43694
Medyan	0.916454	-2.083202	-1.153908	1.01494	0.546418	2.409747
Maksimum	1.69897	-1.635428	-0.611635	1.932017	1.510738	2.93333
Minimum	0.653213	-2.674003	-1.519042	0.600973	0.151817	2.058092
Std. Sap.	0.246247	0.178766	0.165859	0.335977	0.38937	0.201991
Çarpıklık	0.915695	-0.145732	1.136618	1.123894	0.719252	0.395702
Basıklık	3.259278	3.824014	4.744647	3.117442	2.421847	2.309757
Jarque-Bera	24.66127	5.506806	59.19048	36.5199	17.32564	7.949019
Olasılık	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000	0.00017	0.00018
Gözlemler	173	173	173	173	173	173

Ortalama ve medyan değerleri incelendiğinde, aktif kârlılık (ROA) değişkeninin simetrik bir dağılım gösterdiği, buna karşın politika faizi (POFA) ve özsermaye kârlılığı (ROE) değişkenlerinin asimetrik bir dağılıma sahip olduğu gözlenmektedir. Döviz kuru (USD/TRY), CDS primleri ve enflasyon (TÜFE) değişkenlerinde ise yüksek varyasyon dikkat çekmektedir.

Standart sapma değerlerine baktığımızda, politika faizi, enflasyon, CDS primleri ve döviz kuru değişkenlerinde yüksek değerler gözlemlenmiştir. Bu durum, bu değişkenlerin zaman içinde büyük dalgalanmalar yaşadığını ortaya koymaktadır. Öte yandan, aktif kârlılık (ROA) ve özsermaye kârlılığı (ROE) değişkenlerinin standart sapma değerlerinin daha düşük olması, bu değişkenlerin daha stabil olduğunu göstermektedir.

Değişkenlerin çarpıklık (Skewness) değerleri incelendiğinde, ROA hariç tüm değişkenlerin çarpıklıklarının pozitif olduğu ve dolayısıyla sağa çarpık bir dağılıma sahip oldukları görülmektedir. Aktif kârlılık (ROA) ise negatif çarpıklık değeriyle sola çarpık bir dağılım sergilemektedir.

Basıklık (kurtosis) değerlerine göre, politika faizi, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılığı değişkenlerinin değerleri 3'e yakın olup, bu durum dağılımlarının normal dağılıma yakın olduğunu göstermektedir. Ancak, enflasyon ve döviz kuru değişkenlerinde basıklık değerleri daha yüksek olup, bu değişkenlerin normal dağılıma kıyasla daha dik bir dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır.

Araştırmada, değişkenler arasındaki etkileşimlerin yönünü ve şiddetini değerlendirmek için korelasyon analizi yöntemi uygulanmıştır. Bu analizde, değişkenler arasındaki doğrusal ilişkiler, korelasyon katsayıları yardımıyla hesaplanarak değerlendirilmiştir. Elde edilen korelasyon katsayıları Tablo 3'te sunulmaktadır.

Değişkenler arasındaki korelasyon değerleri incelendiğinde, Aktif Karlılığı (ROA) ile Politika Faizi (POFA), Enflasyon (TÜFE) ve Döviz Kuru (USDTRY) arasında pozitif yönde ve zayıf düzeyde bir ilişki gözlemlenmiştir. Ayrıca, Aktif Karlılığı (ROA) ile Kredi Temerrüt Takası (CDS) arasında negatif yönde ve düşük seviyede bir ilişki bulunmaktadır. Özkaynak Karlılığı (ROE) ile Politika Faizi (POFA),

Döviz Kuru (USDTRY) ve Kredi Temerrüt Takası (CDS) arasında pozitif yönde ve zayıf düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Aktif Karlılığı (ROA) ile Enflasyon (TUFE) arasında pozitif yönde ve orta derecede bir ilişki olduğu görülmüştür.

Tablo 3: Korelasyon Tablosu

	POFA	ROA	ROE	TUFE	USDTRY	CDS
POFA	1					
ROA	-0.1380	1				
ROE	0.1329	0.8966	1			
TUFE	0.6916	0.2753	0.5961	1		
USDTRY	0.7741	0.0296	0.3929	0.9172	1	
CDS	0.5253	-0.1344	0.2044	0.7440	0.7939	1

Çoklu doğrusal bağlantı (multicollinearity), bağımsız değişkenler arasındaki yüksek korelasyonun ortaya çıkardığı ve regresyon analizinde katsayıların güvenilirliğini ve yorumlana bilirliliğini olumsuz yönde etkileyebilen bir sorundur. (Wooldridge, 2016). Bu sorunu tespit etmek için Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) değerleri hesaplanmıştır. VIF değerleri, bir bağımsız değişkenin diğer bağımsız değişkenler tarafından ne kadar iyi açıklandığını ölçer. Genel kabul görmüş eşik değerlere göre, $VIF < 5$ olması durumunda çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığı kabul edilir (Wooldridge, 2016).

Bu çalışmada, bağımsız değişkenler arasındaki çoklu doğrusal bağlantıyı kontrol etmek amacıyla VIF değerleri hesaplanmış ve POFA (1,20), TUFE (2,5), USDTRY (3,80) CDS (1,90) sonuçları elde edilmiştir. Tüm bağımsız değişkenlerin VIF değerleri 5'in altında çıkmıştır. Bu sonuçlar, bağımsız değişkenler arasında ciddi bir çoklu doğrusal bağlantı sorunu olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla, regresyon modelinde kullanılan bağımsız değişkenlerin katsayıları güvenilir ve yorumlanabilir. Bu durum, modelin istatistiksel geçerliliğini desteklemektedir.

Finansal piyasalardan elde edilen zaman serisi verilerinin çoğunlukla durağan olmadığı bilinmektedir. Bu tür zaman serileriyle gerçekleştirilen analizlerde, sahte regresyon gibi yanılgılara yol açabilecek sorunlarla karşılaşılabilir. Bu durum, zaman serilerinin ortalama ve varyansının zamanla sabit olmadığı ve seriler arasında görülen ilişkilerin yanıltıcı olabileceği anlamına gelir (Hamilton, 1994).

Bu araştırmada, serilerin durağanlık derecelerini belirlemek amacıyla Dickey ve Fuller (1981) tarafından geliştirilen ADF (Genişletilmiş Dickey-Fuller) testi ile Phillips ve Perron (1988) tarafından ortaya konan PP (Phillips-Perron) testi uygulanacaktır. Seriler, aynı düzeyde durağanlık $I(1)$ veya bazıları $I(0)$ olarak tanımlanırsa, aralarındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı, Pesaran (1997) ile Pesaran vd., (2000, 2001) geliştirdiği ARDL (Gecikmesi Dağıtılmış Otoregresif) modeliyle değerlendirilecektir.

Durağanlığın test edilmesi için kullanılan Augmented Dickey-Fuller (ADF) testlerine ait denklemler aşağıdaki gösterilmiştir (Dickey ve Fuller, 1979; Çelik ve Kahyaoğlu, 2021);

Sabitsiz ve Trentsiz

$$Y_t = pY_{t-1} + e_t, \quad t = 1, 2, \dots, n \quad (1)$$

Sabitli

$$Y_t = \mu + pY_{t-1} + e_t, \quad t = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

Sabitli ve Trentli

$$Y_t = \mu + \beta_t + pY_{t-1} + \sum_{i=1}^M \alpha_i \Delta Y_{t-i} e_t \quad (3)$$

Denklemden Y_t , analiz edilen zaman serisini, p otoregresif parametreyi, e_t hata terimini, μ sabit terimi, β_t zaman eğilimini, ΔY_{t-i} gecikmeli farkları, α_i gecikmeli farkların katsayılarını ve M ise gecikme sayısını temsil etmektedir.

Phillips-Perron testi, Dickey-Fuller testinin genişletilmiş bir versiyonu olup, hata terimindeki otokorelasyon ve heteroskedastisiteyi de dikkate alır. Test istatistikleri, Dickey-Fuller test istatistiklerine benzer şekilde hesaplanır, ancak otokorelasyon ve heteroskedastisiteye karşı daha dayanıklıdır.

Phillips ve Perron (1988) PP testlerine ait denklemler aşağıdaki gösterilmiştir (Çelik ve Kahyaoglu, 2021);

Sabitsiz ve Trentsiz

$$Y_t = \alpha_1 Y_{t-1} + e_t \quad (4)$$

Sabitli

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + e_t \quad (5)$$

Sabitli ve Trentli

$$Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \alpha_2 \left(t - \frac{T}{2} \right) + \varepsilon_t \quad (6)$$

Denklemden α_0 , sabit terimi, α_1 , zaman serisinin bir önceki dönemdeki değeri (Y_{t-1}) ile olan ilişkiyi gösteren katsayısı, α_2 , zaman eğiliminin katsayısını ve T , toplam gözlem sayısını yansıtmaktadır. Tablo 4, değişkenler için ADF ve PP birim kök testlerinin birinci fark sonuçlarını sunmaktadır.

ADF ve PP birim kök testlerinden elde edilen sonuçlar, tüm değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadığını ve birim kök içerdiğini göstermiştir. Bununla birlikte, değişkenlerin birinci farkları alındığında ($d(\text{Politika Faizi})$, $d(\text{Aktif Karlılık})$, $d(\text{Özkaynak Karlılığı})$, $d(\text{Enflasyon})$, $d(\text{Döviz Kuru})$), tamamının durağan hale geldiği tespit edilmiştir.

Geleneksel eşbütünleşme testlerinden farklı olarak, ARDL yöntemi (Autoregressive Distributed Lag), değişkenlerin aynı düzeyde durağanlık göstermesini gerektirmez ve farklı durağanlık seviyelerine sahip değişkenlerin durağan bir bileşimini belirlemek için kullanılabilir. Bu yöntem, bağımlı değişkenin $I(1)$, bağımsız değişkenlerin ise $I(0)$ veya $I(1)$ düzeyinde durağan olduğu durumlarda etkili sonuçlar verir. Ancak, ARDL yönteminin uygulanabilmesi için değişkenlerin durağanlık seviyesinin $I(2)$

olmaması gerekir(Göksu, 2023). Verilerin tamamının birinci derece farkında durağan olduğu için ARDL yöntemi uygun bir seçim olarak görünmektedir.

Tablo 4: ADF ve PP Birim Kök Testi (Birinci Fark)

Test	Şartlar	Değişkenler	t-Statistik	Olasılık (Prob.)
PP Testi	Sabitli	d(POFA)	-111.184	0.0000***
		d(ROA)	-140.306	0.0000***
		d(ROE)	-141.225	0.0000***
		d(TUFE)	-93.852	0.0000***
		d(USDTRY)	-82.734	0.0000***
		d(CDS)	-117.967	0.0000***
	Sabitli ve Trendli	d(POFA)	-111.549	0.0000***
		d(ROA)	-140.501	0.0000***
		d(ROE)	-141.076	0.0000***
		d(TUFE)	-94.188	0.0000***
		d(USDTRY)	-84.312	0.0000***
		d(CDS)	-117.595	0.0000***
	Sabitli ve Trendsiz	d(POFA)	-110.744	0.0000***
		d(ROA)	-140.878	0.0000***
		d(ROE)	-141.702	0.0000***
		d(TUFE)	-93.787	0.0000***
		d(USDTRY)	-76.079	0.0000***
		d(CDS)	-118.319	0.0000***
ADF Testi	Sabitli	d(POFA)	-65.255	0.0000***
		d(ROA)	-33.641	0.0137**
		d(ROE)	-32.044	0.0215**
		d(TUFE)	-49.542	0.0000***
		d(USDTRY)	-9.158	0.0000***
		d(CDS)	-118.479	0.0000***
	Sabitli ve Trendli	d(POFA)	-65.818	0.0000***
		d(ROA)	-3.401	0.0349**
		d(ROE)	-32.578	0.0472**
		d(TUFE)	-49.908	0.0003***
		d(USDTRY)	-97.074	0.0000***
		d(CDS)	-118.148	0.0000***
	Sabitli ve Trendsiz	d(POFA)	-64.685	0.0000***
		d(ROA)	-33.761	0.0008***
		d(ROE)	-32.076	0.0015***
		d(TUFE)	-4.234	0.0000***
		d(USDTRY)	-56.359	0.0000***
		d(CDS)	-118.794	0.0000***

Not: *** ve ** sırasıyla %1 ve %5 istatistikî anlam düzeylerini göstermektedir

ADF ve PP birim kök testlerinden elde edilen sonuçlar, tüm değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olmadığını ve birim kök içerdiğini göstermiştir. Bununla birlikte, değişkenlerin birinci farkları alındığında ($d(\text{Politika Faizi})$, $d(\text{Aktif Karlılık})$, $d(\text{Özkaynak Karlılığı})$, $d(\text{Enflasyon})$, $d(\text{Döviz Kuru})$), tamamının durağan hale geldiği tespit edilmiştir.

Geleneksel eşbütünleşme testlerinden farklı olarak, ARDL yöntemi (Autoregressive Distributed Lag), değişkenlerin aynı düzeyde durağanlık göstermesini gerektirmez ve farklı durağanlık seviyelerine sahip değişkenlerin durağan bir bileşimini belirlemek için kullanılabilir. Bu yöntem, bağımlı değişkenin $I(1)$, bağımsız değişkenlerin ise $I(0)$ veya $I(1)$ düzeyinde durağan olduğu durumlarda etkili sonuçlar verir. Ancak, ARDL yönteminin uygulanabilmesi için değişkenlerin durağanlık seviyesinin $I(2)$ olmaması gerekir (Göksu, 2023). Verilerin tamamının birinci derece farkında durağan olduğu için ARDL yöntemi uygun bir seçim olarak görünmektedir.

Bu çalışmada Türkiye’de faaliyet gösteren bankaların aktif ve özkaynak karlılıkları üzerine politika faizi, enflasyon oranı, döviz kuru ve kredi temerrüt takas (CDS) primleri arasındaki eşbütünleşme ilişkisini incelenmesinde ARDL modeli kullanılacaktır.

ARDL testi, üç temel aşamadan oluşur. İlk aşama, değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişkinin bulunup bulunmadığını analiz etmeye odaklanır. İkinci ve üçüncü aşamalar ise uzun vadeli ve kısa vadeli esnekliklerin tahmin edilmesidir (Narayan ve Smyth, 2006). Normal dağılımı sağlamak ve çarpıklığı azaltmak için değişkenlerin logaritmik dönüşümleri kullanılmıştır.

ARDL modelinin genel formu şu şekildedir:

$$LROA_t = \alpha + \sum_{i=1}^p \beta_i LROE_{t-i} + \sum_{j=0}^q LPOFA_{t-j} + \sum_{j=0}^q \delta_j LROA_{t-j} + \sum_{j=0}^q \phi_j LTUFE_{t-j} + \sum_{j=0}^q \theta_j LUSDTRY_{t-j} + \sum_{j=0}^q \lambda_j LCDS_{t-j} + \epsilon_t \quad (8)$$

$$LROE_t = \alpha + \sum_{i=1}^p \beta_i LROA_{t-i} + \sum_{j=0}^q LPOFA_{t-j} + \sum_{j=0}^q \delta_j LROE_{t-j} + \sum_{j=0}^q \phi_j LTUFE_{t-j} + \sum_{j=0}^q \theta_j LUSDTRY_{t-j} + \sum_{j=0}^q \lambda_j LCDS_{t-j} + \epsilon_t \quad (9)$$

Denklemden, $LROE_t$ bankaların t dönemindeki özkaynak karlılığını, $LROE_{t-i}$ bankaların i dönemindeki karlılığını, $LPOFA_{t-j}$ j dönem önceki politika faizini, $LTUFE_{t-j}$ j dönem önceki enflasyon oranını, $LUSDTRY_{t-j}$ j dönem önceki USD/TRY döviz kurunu, $LCDS_{t-j}$ j dönem önceki 5 yıllık kredi temerrüt swap primlerini, α sabit terimi, ϵ_t hata terimini ve $\beta_i, \gamma_j, \delta_j, \phi_j, \theta_j, \lambda_j$ katsayıları temsil etmektedir.

P değeri uygun gecikme uzunluğunu temsil etmektedir. Uygun gecikme uzunluğunun belirlenebilmesi için Akaike Bilgi Kriteri (AIC) ve Schwarz Bilgi Kriteri (SIC) kullanılmıştır. Bu kriterlere göre elde edilen gecikme uzunluğu seçim sonuçları Tablo 5’de özetlenmiştir. En düşük AIC değerine göre optimal gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir.

Tablo 5: AIC ve SIC Bilgi Kriterlerine Göre Gecikme Uzunluğu Seçimi

Gecikme Uzunluğu (Lag)	AIC	SIC
1	-4.230	-3.980
2	-4.415	-4.110
3	-4.380	-4.020

4

-4.320

-3.905

Not: AIC ve SIC kriterine göre en düşük değer 2 gecikmede elde edilmiştir.

ARDL sınır testi yaklaşımının temel hipotezi, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını test etmektir.

ARDL yönteminde eşbütünleşmenin tespiti için “F-Bounds” ve “t-Bounds” testlerinden yararlanılmaktadır. F-Bounds testi, hem bağımlı hem de bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerini göz önünde bulundurarak analiz yapar. Hipotezler, $H_0: \alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3 = \alpha_4 = 0$ ve $H_A: \alpha_1 \neq \alpha_2 \neq \alpha_3 \neq \alpha_4 \neq 0$ şeklindedir. Hesaplanan F-Bounds istatistik değeri, Narayan (2005) tarafından belirlenen kritik değerlerle karşılaştırılır. Bu değer üst sınırın üzerindeyse, H_0 reddedilir ve eşbütünleşme olduğu kabul edilir. Değer alt ve üst sınır arasında ise, sonuçsuzdur ve hata düzeltme terimine bakılır. Hata düzeltme terimi negatif ve anlamlı ise, uzun dönemli bir ilişki vardır. F-Bounds değeri alt sınırın altındaysa, eşbütünleşme yoktur (Göksu ve Balkı, 2023).

Table 6: F-Bounds ve t-Bounds Testi Sonuçları

Variable	F-statistic	Signif.	I(0)	I(1)
ROE	8.5403444	1% (n=1000)	3.740	5.060
		1% (n=80)	4.096	5.512
ROA	8.9178794	1% (n=1000)	3.740	5.060
		1% (n=80)	4.096	5.512
Variable	t-statistic	Signif.	I(0)	I(1)
ROE	-6.6206410	1%	-3.43	-4.6
ROA	-6.3377560	1%	-3.43	-4.6

ARDL sınır testi yönteminin ilk adımı olarak, değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi F-Bounds ve t-Bounds testleri ile sınanmıştır. ROE ve ROA'nın bağımlı değişkenleri için hem F-Bounds hem de t-Bounds testleri sonuçları, hesaplanan değerlerin alt ve üst sınır kritik değerlerinin üzerinde veya altında olduğunu göstermektedir. Bu durum, her iki değişken için de H_0 hipotezinin reddedilmesine ve değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığına işaret eder.

İkinci aşamada uzun dönem ilişkisini varlığı tespit edildikten sonra uzun ve kısa dönem tahmin sonuçları test edilecektir. 10 ve 11 numaralı denklemlerde, bağımsız değişkenlerin bankaların aktif kârlılığı ve özkaynak kârlılığı üzerindeki uzun vadeli etkileri belirlenir.

$$ROA_t = \alpha + \sum_{i=0}^p \phi_i ROA_{t-i} + \sum_{j=0}^q \gamma_j POFA_{t-j} + \sum_{k=0}^r \beta_k TUFE_{t-k} + \sum_{l=0}^s \delta_l CDS_{t-l} + \sum_{m=0}^v \eta_m USDTRY_{t-m} + \epsilon_t \quad (10)$$

$$ROE_t = \alpha + \sum_{i=0}^p \phi_i ROE_{t-i} + \sum_{j=0}^q \gamma_j POFA_{t-j} + \sum_{k=0}^r \beta_k TUFE_{t-k} + \sum_{l=0}^s \delta_l CDS_{t-l} + \sum_{m=0}^v \eta_m USDTRY_{t-m} + \epsilon_t \quad (11)$$

Tablo 6, ROA ve ROE için uzun dönem tahmin sonuçlarını özetlemektedir.

Tablo 6: ARDL Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

	Variable	Coefficient	t-Statistic	Prob.
ROA	POFA	-0.381195	-2.825592	0.0053
	CDS	-0.515564	-2.96995	0.0034
	USDTRY	-0.412469	-2.328774	0.0211
	TUFE	1.055099	6.462401	0.0000
ROE	Variable	Coefficient	t-Statistic	Prob.
	POFA	-0.289318	-1.954523	0.0525
	CDS	-0.345877	-2.290658	0.0234
	USDTRY	-0.181661	-1.223003	0.2232
	TUFE	0.827567	6.094025	0.0000

ROA Bağımlı değişkeni için; POFA değişkeninin katsayısı -0.381 olup, p-değeri (0.0053) istatistiki açıdan %1 anlamlılık seviyesinde anlamlıdır. Bu sonuç, Politika faizinin (POFA) uzun dönemde Bankaların Aktif karlılığı (ROA) üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, CDS'nin katsayısı -0.516 olup, p-değeri (0.0034) istatistiki açıdan %1 anlamlılık seviyesinde anlamlıdır. Bu da Türkiye'nin kredi temerrüt takası primlerinin (CDS) primlerindeki artışın uzun dönemde ROA'yı olumsuz etkilediğini ortaya koymaktadır. USDTRY'nin katsayısı -0.412 olup, t-istatistiği -2.329 ve p-değeri 0.0211'dir. Bu sonuç, döviz kurundaki artışın uzun dönemde ROA üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğunu göstermektedir. TUFE'nin katsayısı ise 1.055 olup, t-istatistiği 6.462 ve p-değeri 0.0000'dir. Bu durum, enflasyon oranındaki artışın uzun dönemde ROA'yı artırıcı etkisi olduğunu göstermektedir.

ROE bağımlı değişkeni için POFA'nın katsayısı -0.289 olup, t-istatistiği -1.955 ve p-değeri 0.0525'tir. Bu sonuç, POFA'nın uzun dönemde ROE üzerinde negatif bir etkisi olduğunu göstermekte ancak istatistiksel olarak anlamlılık sınırının biraz üzerinde kaldığı için kesin bir yorum yapmayı zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, bu etkinin ekonomik açıdan önemli olabileceği değerlendirilebilir. CDS'nin katsayısı -0.346 olup, t-istatistiği -2.291 ve p-değeri 0.0234'tür. Bu da CDS primlerindeki artışın uzun dönemde ROE üzerinde anlamlı ve negatif bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. USDTRY'nin katsayısı -0.182 olup, t-istatistiği -1.223 ve p-değeri 0.2232'dir. Bu sonuç, döviz kurundaki değişimin uzun dönemde ROE üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir. TUFE'nin katsayısı ise 0.828 olup, t-istatistiği 6.094 ve p-değeri 0.0000'dir. Bu durum, enflasyon oranındaki artışın uzun dönemde ROE'yi artırıcı etkisi olduğunu göstermektedir.

ARDL uzun dönem tahmin sonuçları, POFA ve CDS'nin hem ROA hem de ROE üzerinde negatif etkileri olduğunu göstermektedir. Ancak, ROA üzerindeki etkiler daha anlamlı ve güçlüdür. USDTRY değişkeni, ROA üzerinde anlamlı ve negatif bir etkiye sahipken, ROE üzerinde anlamlı bir etki göstermemektedir. Bu, döviz kurundaki artışın özellikle varlık getirisi üzerinde olumsuz bir etkisi olduğunu ancak özkaynak getirisi üzerinde aynı derecede etkili olmadığını göstermektedir. TUFE ise

her iki finansal gösterge üzerinde de pozitif ve oldukça anlamlı etkilere sahiptir. Bu sonuçlar, enflasyon oranındaki artışın hem ROA hem de ROE'yi olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Üçüncü aşamada kısa dönem hata düzeltme modeli, bu etkilerin kısa vadeli dinamiklerini ve uzun dönem dengeye dönüş hızını analiz edilecektir. 12 ve 13 nolu denklemde bağımsız değişkenlerin bankaların aktif karlılığı ve özkaynak karlılığı üzerindeki Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli belirlenmektedir.

$$\Delta ROA_t = \alpha + \sum_{i=0}^p \phi_i \Delta ROA_{t-i} + \sum_{j=0}^q \gamma_j \Delta POFA_{t-j} + \sum_{k=0}^r \beta_k \Delta TUFE_{t-k} + \sum_{l=0}^s \delta_l \Delta CDS_{t-l} + \sum_{m=0}^v \eta_m \Delta USDTRY_{t-m} + \psi ecm_{t-1} \epsilon_t \quad (12)$$

$$\Delta ROE_t = \alpha + \sum_{i=0}^p \phi_i \Delta ROE_{t-i} + \sum_{j=0}^q \gamma_j \Delta POFA_{t-j} + \sum_{k=0}^r \beta_k \Delta TUFE_{t-k} + \sum_{l=0}^s \delta_l \Delta CDS_{t-l} + \sum_{m=0}^v \eta_m \Delta USDTRY_{t-m} + \psi ecm_{t-1} \epsilon_t \quad (13)$$

Tablo 7, ROA ve ROE için Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli sonuçlarını özetlemektedir.

Tablo 7: ARDL Kısa Dönem Hata Düzeltme Modeli Sonuçları

Değişken	ROE Katsayısı (p-Değeri)	ROA Katsayısı (p-Değeri)
CointEq(-1)	-0.312240 (0.0000)	-0.284985 (0.0000)
D(USDTRY)	-	-0.881963 (0.0113)
D(USDTRY(-1))	-	0.707654 (0.0440)
D(POFA)	-0.055378 (0.6081)	-
D(POFA(-1))	-0.025265 (0.8167)	-
D(POFA(-2))	0.226921 (0.0427)	-
D(POFA(-3))	0.093706 (0.4020)	-
D(POFA(-4))	0.042264 (0.7064)	-
D(POFA(-5))	-0.040015 (0.7202)	-
D(POFA(-6))	-0.084251 (0.4402)	-
D(POFA(-7))	-0.349878 (0.0015)	-

Bağımsız değişkenlerin ROE ve ROA üzerindeki etkileri incelendiğinde, bazı anlamlı ilişkiler görülmektedir. Hata Düzeltme Terimi (CointEq(-1)) her iki modelde de anlamlı ve negatiftir, bu da uzun dönem dengesine dönüş hızını gösterir; ROE için -0.312240, ROA için -0.284985'tir. POFA'nın bazı gecikmeli değerleri ROE üzerinde anlamlı etkilere sahiptir: POFA(-2) pozitif (0.226921, p=0.0427) ve POFA(-7) negatif (-0.349878, p=0.0015). USD/TRY'nin ROA üzerindeki dönem değişimi negatif (-0.881963, p=0.0113) ve bir önceki dönem değişimi pozitif (0.707654, p=0.0440) etkilidir. Bu bulgular, ilgili dönemlerdeki değişimlerin finansal performans göstergeleri üzerinde önemli etkiler yaratabileceğini ortaya koymaktadır. Her iki model de genel olarak anlamlıdır ve bağımsız değişkenlerin etkilerini başarılı bir şekilde açıklamaktadır.

4. Sonuç

Çalışmada, 2016-2024 yılları arasındaki aylık veriler kullanılarak Türkiye'de politika faizi, enflasyon, döviz kuru ve CDS primlerindeki değişikliklerin bankaların karlılığı üzerine etkileri incelenmiştir. Gecikmesi Dağıtılmış Otoresif (ARDL) modeli kullanılarak yapılan analizler, seçilen

makroekonomik değişkenlerin bankaların aktif (ROA) ve özkaynak (ROE) karlılığı üzerinde önemli etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Sonuçlara göre politika faizindeki artışın ve CDS primlerindeki yükselişin bankaların kârlılığını olumsuz yönde etkilemektedir. Döviz kuru dalgalanmalarının da negatif etkiler yarattığı belirlenmiştir. Bu sonuçlar, literatürdeki çalışmalarla (örneğin, Çavuşoğlu, 2010; Güler, 2021) uyumlu olup, Türkiye bankacılık sektörü karlılığının seçilen makroekonomik değişkenlere karşı hassasiyetini vurgulamaktadır.

Buna karşılık, analizlerde enflasyonun ise banka kârlılığı üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu durum, enflasyonist ortamlarda bankaların kredi faiz oranlarını artırma ve gelirlerini nominal olarak yükseltme esnekliğine sahip olmalarıyla açıklanabilir. Literatürdeki diğer çalışmalar da (örneğin, Kocaman vd., 2018; Kırımı vd., 2019; Akgüneş, 2021) bu sonucu desteklemektedir. Özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, yüksek enflasyon dönemlerinde kredi portföyünün nominal olarak büyümesi, faiz dışı gelirlerin artması ve negatif reel faizler banka kârlılığını artırabilmektedir. Ancak bu etkinin sürdürülebilirliği, enflasyonun öngörülebilirliği ve ekonomik istikrar ile doğrudan ilişkilidir.

Politika yapıcılar ve bankacılık sektörü yöneticileri, bu bulgular doğrultusunda politika faiz oranları, döviz kuru ve CDS primlerindeki değişimlerin bankaların finansal performansı üzerindeki potansiyel etkilerini dikkate almalıdır. Özellikle, politika faizinin artışların banka karlılığı üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak amacı ile korumacı politikaların devreye sokulması, döviz kurunda yaşanan oynaklıkların etkilerine karşı açık pozisyonun, CDS primlerinin azalmasına yönelik yapısal adımların atılması önem arz etmektedir. CDS primleri ve döviz kurlarındaki dalgalanmaların olumsuz etkileri azaltmak için risk yönetimi stratejilerinin güçlendirilmesi önem arz etmektedir.

Çalışmanın bazı sınırlamaları bulunmaktadır. Kullanılan veri seti ve ekonometrik yaklaşımlar, sonuçların genellenebilirliğini sınırlayabilir. Gelecekteki çalışmalar, farklı dönemler ve daha geniş veri setleri seçilerek bu bulguları doğrulamayı hedeflemelidir. Ayrıca, bankaların kârlılığı üzerindeki diğer potansiyel makroekonomik ve mikroekonomik faktörlerin etkilerinin de incelenmesi literatüre katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Acaravcı, S. K., & Şentürk, Y. (2021). Doğrudan yabancı yatırımların seçilmiş bankaların karlılığı üzerine etkileri. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 7(1), 1. <https://doi.org/10.20979/ueyd.868296>
- Akgüneş, A. O. (2021). Finansal risklerin banka karlılığı üzerine etkisi: BIST banka endeksi üzerine bir uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23(3), 556-576. <https://doi.org/10.31460/mbdd.833699>
- Altunbaş, Y., Gambacorta, L., & Marques-Ibanez, D. (2014). Does monetary policy affect bank risk-taking? *International Journal of Central Banking*, 10(1), 95-135.
- Apak, S., & Tavşancı, A. (2007). Bankacılık Kredileri ve Yabancı Sermaye Yatırımlarının Politik Riske Göre Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği. *Muhasebe Ve Finansman Dergisi*(33), 31-43.

- Athanasoglou, P. P., Brissimis, S. N., & Delis, M. D. (2008). Bank-specific, industry-specific and macroeconomic determinants of bank profitability. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 18(2), 121–136. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2006.07.001>
- Bernanke, B. S., & Gertler, M. (1995). Inside the black box: The credit channel of monetary policy transmission. *Journal of Economic Perspectives*, 9(4), 27–48. <https://doi.org/10.1257/jep.9.4.27>
- Borio, C., & Zhu, H. (2012). Capital regulation, risk-taking and monetary policy: A missing link in the transmission mechanism? *Journal of Financial Stability*, 8(4), 236–251.
- Bourke, P. (1989). Concentration and other determinants of bank profitability in Europe, North America and Australia. *Journal of Banking and Finance*, 13, 65–79.
- Çavuşoğlu, F. (2010). Para politikası faiz oranlarından mevduat ve kredi faiz oranlarına geçişkenlik: Türkiye örneği. TCMB Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.
- Çelik, İ., & Kahyaoglu, S. B. (2021). Finansal zaman serisi analizi: Finansçılar için temel yaklaşımlar. Gazi Kitabevi.
- Demirgüç-Kunt, A., & Huizinga, H. (2001). Financial structure and bank profitability. The World Bank Policy Research Working Paper, No. 2430.
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American Statistical Association*, 74(366), 427–431. <https://doi.org/10.2307/2286348>
- Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica*, 49(4), 1057–1072. <https://doi.org/10.2307/1912517>
- Ekim Kocaman, B., Hazar, A., & Babuşcu, Ş. (2018). Türk Bankacılık Sektöründe Sorunlu Kredilerin Yapılandırılmasının Banka Karlılığı Üzerine Etkileri. *Ekonomi Politika Ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 226–242. <https://doi.org/10.30784/epfad.462990>
- Göksu, S. (2023). Türkiye’de katılım bankalarınca sağlanan finansman türlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi. *Kocatepe İslami İlimler Dergisi*, 6(Özel Sayı), 217–237. <https://doi.org/10.52637/kiid.1352885>
- Göksu, S., & Balkı, A. (2023). ARDL ve NARDL eşbütünleşme analizleri: Adım adım Eviews uygulaması. [Kitap].
- Güler, A. (2021). Politika faizlerinin banka faizlerine geçişkenliği: Türkiye örneği. *EKEV Akademi Dergisi*, 25(85).
- Hamilton, J. D. (1994). Time series analysis. Princeton University Press.
- Jiménez, G., Ongena, S., Peydró, J. L., & Saurina, J. (2014). Hazardous times for monetary policy: What do twenty-three million bank loans say about the effects of monetary policy on credit risk-taking? *Econometrica*, 82(2), 463–505.
- Keyder, N. (2023). 2018 başlangıçlı krizde “rasyonel ekonomi politikası”na dönüş. *İktisat ve Toplum Dergisi*, 13(158), 10–17.
- Kirimi, P. N., Kariuki, S. N., & Ocharo, K. N. (2019). Mediation effect of macro-economic factors on the relationship between banks’ financial soundness and financial performance. *International Journal of Finance and Accounting*, 9(5), 99–109. <http://dx.doi.org/10.5923/j.ijfa.20200905.01>
- Longstaff, F. A., Pan, J., Pedersen, L. H., & Singleton, K. J. (2011). How sovereign is sovereign credit risk? *American Economic Journal: Macroeconomics*, 3(2), 75–103. <https://doi.org/10.1257/mac.3.2.75>

- Moulyneux, P., & Thornton, J. (1992). Determinants of European bank profitability: A note. *Journal of Banking and Finance*, 16, 1173-1178.
- Narayan, P. K. (2005). The saving and investment nexus for China: Evidence from cointegration tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990. <https://doi.org/10.1080/00036840500278103>
- Narayan, P. K., & Smyth, R. (2006). What determines migration flows from low-income to high-income countries? An empirical investigation of Fiji–U.S. migration 1972–2001. *Contemporary Economic Policy*, 24(2), 332-342. <https://doi.org/10.1093/cep/byj019>
- Pesaran, M. H. (1997). The role of economic theory in modelling the long-run. *The Economic Journal*, 107(440), 178-191. <https://doi.org/10.1111/1468-0297.00151>
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2000). An autoregressive distributed lag modelling approach to cointegration analysis. In S. Storm (Ed.), *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium* (pp. 371-413). Cambridge University Press.
- Pesaran, M. H., & Smith, R. (1998). Structural analysis of cointegrating VARs. *Journal of Economic Surveys*, 12(5), 471-505.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Phillips, P. C. B., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), 335-346. <https://doi.org/10.1093/biomet/75.2.335>
- Sebrian, S. I., & Wardoyo. (2019). Analysis of the effect of return on assets, earnings per share, inflation rate, and interest rate on stock return: A case study of SOE banking companies listed in Indonesia Stock Exchange. *Russian Journal of Agricultural and Socio-Economic Sciences*, 1(85), 24-34. <https://doi.org/10.18551/rjoas.2019-01.03>
- Sezal, L. (2023). Finansal kırılganlık ile makroekonomik faktörler arasındaki ilişkinin incelenmesi: Türk bankacılık sektörü üzerine ampirik bir çalışma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 30(1), 41-57. <https://doi.org/10.18657/yonveek.1208143>
- Şekeroğlu, G., & Boyacıoğlu, M. A. (2021). Likidite ve finansal kaldıraçın banka karlılığı üzerindeki etkisinin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *İzmir İktisat Dergisi*, 36(4), 4. <https://doi.org/10.24988/ije.790213>
- Taşkın, F. D. (2011). Türkiye'de ticari bankaların performansını etkileyen faktörler. *Ege Akademik Bakış*, 11(2), 289-289. <https://doi.org/10.21121/eab.2011219572>
- Türkdönmez, C. S., & Babuşcu, Ş. (2019). Bankaların karlılık performansını etkileyen faktörler. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 1.
- Wooldridge, J. M. (2016). *Introductory econometrics: A modern approach* (6th ed.). Boston, MA: Cengage Learning.
- Yelghi, A. (2020). Döviz kurlarının bankacılık sektörünün performansı üzerindeki etkisi: Türkiye örneği (2007-2016). *Journal of Economic Policy Researches*, 7(2), 69-87. <https://doi.org/10.26650/JEPR641975>

Extended Abstract

The banking sector plays a fundamental role in the development and stability of national economies by facilitating the allocation of financial resources from savers to investors. Particularly in emerging markets such as Turkey, where structural economic vulnerabilities persist, the profitability of banks is heavily influenced by the macroeconomic environment. This study aims to examine the effects of four key macroeconomic variables—policy interest rate, inflation rate, credit default swap (CDS) premium, and exchange rate—on the profitability of Turkish banks over the period January 2016 to May 2024. To capture profitability, return on assets (ROA) and return on equity (ROE) are employed as dependent variables. The analysis utilizes the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) modeling framework to assess both the short-term and long-term effects of these macroeconomic indicators.

The significance of this research stems from the multidimensional pressures that the Turkish banking sector has faced over the past decade. These include aggressive monetary tightening and easing cycles, currency depreciation episodes, and escalating country risk premiums, particularly in times of geopolitical or fiscal uncertainty. Furthermore, the persistent high inflation and the reliance on short-term foreign capital inflows have intensified the need for a comprehensive understanding of how banks' financial performance responds to macroeconomic fluctuations.

The empirical analysis begins with testing the stationarity properties of the series using Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) tests. The results indicate that all variables are integrated of order one, i.e., $I(1)$, which makes the ARDL approach appropriate for estimating the relationships. Subsequently, the bounds testing procedure confirms the existence of long-run cointegration among the variables.

The estimation results reveal important insights. In the long run, increases in the policy interest rate and CDS premium are found to have a statistically significant and negative impact on both ROA and ROE. This suggests that higher interest rates increase borrowing costs and reduce credit demand, thereby suppressing banks' interest income. Additionally, elevated CDS premiums, which reflect heightened sovereign risk, raise external financing costs and erode investor confidence, ultimately exerting downward pressure on profitability.

Exchange rate fluctuations also exhibit a significant negative effect on ROA, indicating that currency depreciation adversely affects banks with substantial foreign exchange liabilities or exposure to unhedged FX positions. However, the effect on ROE is found to be statistically insignificant, possibly due to the ability of some banks to absorb exchange rate shocks through capital buffers or diversified operations.

Interestingly, the analysis finds a positive and statistically significant relationship between inflation and bank profitability, both in terms of ROA and ROE. This counterintuitive result may be explained by banks' ability to adjust lending rates more rapidly than deposit rates in inflationary periods, thereby widening their interest margins. Moreover, moderate inflation may stimulate credit demand in nominal terms, further supporting profitability. However, this relationship is likely to be contingent on inflation expectations being well-anchored and inflation rates remaining within tolerable bounds.

In the short run, the Error Correction Model (ECM) terms are negative and statistically significant (ROA: -0.285; ROE: -0.312), indicating that deviations from the long-run equilibrium are gradually corrected over time. This also confirms the dynamic stability of the model. Short-term fluctuations in exchange rate and interest rate

are observed to have meaningful and significant impacts on profitability, underscoring the sensitivity of Turkish banks to volatile macroeconomic conditions in the short horizon.

These findings hold significant policy implications. Central banks should be aware that sharp increases in policy rates may have contractionary effects on bank profitability, particularly in credit-dependent economies. Similarly, rising CDS premiums call for prudent macroeconomic management to reduce perceived country risk and ensure access to affordable external financing. The negative effects of exchange rate instability highlight the need for effective foreign exchange risk management and diversification strategies within the banking system. On the other hand, while moderate and predictable inflation may benefit bank profitability, unchecked or highly volatile inflation could pose systemic threats if left unmanaged.

The study also acknowledges some limitations. The analysis focuses solely on macro-level determinants and does not incorporate micro-level, bank-specific characteristics such as capital adequacy, management efficiency, or asset quality, which may also influence profitability. Future research could expand the model by integrating bank-level panel data or employing structural VAR frameworks to explore causality in a more robust manner. Additionally, cross-country comparative studies could enrich the generalizability of the findings.

In conclusion, this research contributes to the literature by providing an integrated assessment of how key macroeconomic variables jointly affect bank profitability in an emerging market context. The application of the ARDL methodology enables the identification of both long-term structural relationships and short-term adjustment dynamics. The results underline the importance of macroeconomic stability for the financial performance and resilience of the banking sector. By offering actionable insights for policymakers, regulators, and banking practitioners, this study supports the development of more informed and adaptive financial strategies in the face of growing economic uncertainty.

Cinsiyete Göre Nüfus Yaşlanması ve Gelir Eşitsizliği: Panel Fourier Nedensellik Analizi

Onur YAĞIŞ¹

Öz

Dünya genelinde demografik geçiş süreciyle birlikte nüfusun hızlı bir şekilde yaşlanması gerçekleşmektedir. Yaşlı kesimlerde genç kesimlere göre eşitsizliklerin daha fazla olma eğilimi taşıması dolayısıyla nüfusta meydana gelen yaşlılığın gelir eşitsizliğini artırabilen önemli bir etmen olduğu düşünülmektedir. Nüfusta meydana gelen yaşlılık ekonomik ve sosyal etkileri bakımından üzerinde araştırılması gereken bir konu haline gelmiştir. Yaşlı nüfusta meydana gelen artış ekonomik yapıdaki determinantların da değişimine neden olmuştur. Bu değişiklikler, aktif çalışan genç nüfus ile yaşlı nüfus arasında işgücünün arzı, tüketim, tasarruf, sosyal harcamalar ve beşeri sermaye bakımından konuların farklı hale gelmesine neden olmuştur. Yaşa bağlı olarak gerçekleşen eşitsizlikler farklı dönemlerde karşımıza çıkmakla birlikte yaşlılık dönemindeki eşitsizlikler büyük öneme sahiptir. Bu çalışmada 1988-2021 döneminde G-20 ülkeleri için cinsiyete göre nüfus yaşlanması ve gelir eşitsizliği ilişkisi incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda kullanılan Panel Fourier Toda Yamamoto nedensellik analizi sonucunda, toplam yaşlı nüfustan gelir eşitsizliğine doğru %1 anlamlılık düzeyinde nedensellik sonucu elde edilmiştir. Cinsiyete göre nüfus yaşlanmasından gelir eşitsizliğine doğru nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Anahtar Kelimeler: Cinsiyete Göre Nüfus Yaşlanması, Gelir Eşitsizliği, Panel Fourier Nedensellik Analizi

¹ Dr, Bağımsız Araştırmacı, Çanakkale/Türkiye, ORCID: 0000-0003-3457-657X, e-posta: onuryagis@hotmail.com

Population Aging and Income Inequality by Gender: Panel Fourier Causality Analysis

Onur YAĞIŞ¹

ABSTRACT

The demographic transition process is rapidly aging the population worldwide. Since inequalities tend to be greater in the elderly compared to the young, it is thought that old age in the population is an important factor that can increase income inequality. Old age in the population has become a subject that needs to be investigated in terms of its economic and social effects. The increase in the elderly population has also caused the determinants in the economic structure to change. These changes have led to differences in labor supply, consumption, savings, social expenditures, and human capital between the young active working population and the older population. Although inequalities that occur due to age appear in different periods, inequalities in old age are of great importance. This study aims to examine the relationship between population aging and income inequality by gender for the G-20 countries in the period 1988-2021. As a result of the Panel Fourier Toda Yamamoto causality analysis used for this purpose, a causality result was obtained at a significance level of 1% from the total elderly population to income inequality. No causality relationship was found from population aging to income inequality according to gender.

Keywords: *Population Ageing by Gender, Income Inequality, Panel Fourier Causality Analysis*

¹ Dr, Independent Researcher, Çanakkale/Türkiye, ORCID: 0000-0003-3457-657X, e-mail: onuryagis@hotmail.com

1. Giriş

Gelir eşitsizliği ile ilgili hususlar iktisat literatüründe araştırma konusu olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Gelir eşitsizliğinin toplumsal sosyal uyuma, politik istikrara, büyüme oranlarına, toplumsal suç ve şiddet olaylarında artış gibi çeşitli olumsuz etkileri bulunmaktadır. Bu nedenle gelir eşitsizliğine etkisi bulunan faktörlerin incelenmesi gerekmektedir (Elhini, 2019: 434; Asandaş ve Işık, 2021: 108; Yılmaz ve Rakıcı, 2024: 384).

Bu faktörlerden ilki nüfusun yaşlanmasıdır. Doğum ve ölüm oranlarının yüksek seviyelerden düşük seviyelere gerilemesi ve sağlık hizmetlerinin gelişmesi sonucunda nüfus gençlerden yaşlılara doğru yeniden dağılım biçiminde bir demografik yapıya dönüşmüştür. Bu dönüşüm sonucunda dağıtım mekanizması yeni istikrarlı nüfus dağılımı oluşuncaya kadar, mevcut eşitsizlik artmayı sürdürmektedir. Eşitsizliğin artması uzun vadede kalkınma ve sosyal yapı üzerinde olumsuz bir etki oluşturmaktadır. Bu bağlamda, iktisadi eşitsizliğe dair incelemelerin yapılması zorunlu olmuştur (Fisunoğlu vd., 2018: 97). Yaşlanma; emeklilik sisteminde, mülk edinebilme, sosyal hayata katılma bakımından zorluklar meydana getirirken, yaşlı nüfusun refah düzeyinin azalmasına neden olabilmektedir. Emeklilik aşamasında elde edilen ekonomik güvence refaha ulaşmak olarak görüldüğünde, iktisadi kaynakların yeterince gelişmemiş olması sağlık olanaklarına erişimi etkilemektedir (Kökalan, 2019: 202; Kenanoğlu ve Aydın, 2022: 760). Nüfusun yaşlanması ve gelir eşitsizliği ilişkisinin 20. yüzyılın sonlarında gelişmiş ülkeler özelinde ele alındığı görülmektedir. 1970’li yılların ortalarına kadar 65 yaş üstü nüfusun önemli bölümü gelişmiş ülkelerde yaşamaktayken, 2000’li yıllarda yaşlı kesimin %59’u gelişmekte olan ülkelerde yaşamaktadır. Yaşlanma bu bağlamda tüm dünyayı ilgilendiren küresel bir durum haline gelmiştir (Zhong, 2011: 98).

Küresel olarak değerlendirildiğinde nüfus yaşlanmasının artan bir hızda devam etmesi beklenmektedir. Gelişmiş ülkelerde 2023 yılında 65 yaş üstü nüfusun toplam nüfus içindeki oranı %20,2 iken 2050 yılında %27,8’e yükselmesi beklenmektedir. Bu oranın gelişmekte olan ülkelerde 2023 yılında %9’dan 2050 yılında %17,4’e çıkması, düşük gelirli ülkelerde ise 2023 yılında %3,7’den 2050 yılında %6,1’e yükselmesi beklenmektedir. Gelişmiş, gelişmekte olan ve düşük gelirli ülkelerde, yaşlı kadın nüfusun oranının 2023 yılında % 4’ten 2050 yılında %7’ye artması beklenmektedir. Yaşlı erkek nüfusunda yine 2023 yılında %3’den 2050 yılında %5’e yükselmesi tahmin edilmektedir. Afrika’da 2050 yılında 2022 yılına göre yaşlı nüfusun %400 artışla 63 milyondan 340 milyona çıkması, Asya- Pasifik bölgesinde ise aynı dönem için 55 milyondan 122 milyona çıkması öngörülmektedir (United Nations, 2023: 24-25).

Yaşlılığın; gelir, işgücü ve ücret seviyesi, dağıtım planlamaları, emeklilik sistemi, sağlık altyapısı ve hane halkı üzerinde çeşitli etkileri bulunmaktadır. Bu etkilerin birlikte incelenmesi yaşlılık ve gelir eşitliğine dair ilişkileri belirlemektedir. Nüfusta yaşlılık düzeyinin arttığı ülkelerde gelir eşitsizliğinin de doğru orantılı olarak arttığı söylenebilmektedir. Bu durumun sebepleri arasında, yaşla birlikte

eşitsizliğin yükselme trendine sahip olması, eşitsizlik kıstaslarına etki edebilme potansiyelini barındırması gösterilmektedir. Nüfus yaşlanmasının nedenlerinden birisi olan yaşam süresindeki artışın, kişi başına düşen geliri azaltması beklenmektedir. Çünkü nüfus yaşlanmasının kişi başına düşen geliri, çalışma çağındaki nüfusun payındaki azalmaya eşlik edecek olan kişi başına işgücü arzındaki düşüş yoluyla azalttığı düşünülmektedir. Bu nedenden dolayı yaşlılık gelir eşitsizliğine neden olabilmektedir (Goldstein ve Lee, 2014: 193; Drosdowski vd., 2015: 1; Hanewald vd., 2021: 2).

Nüfus yaşlanması ve gelir dağılımı arasındaki ilişkinin teorik boyutu açıklanırken sürekli gelir hipotezi ve yaşam boyu gelir hipotezinden bahsetmek mümkün olmaktadır. Nüfus yaşlanması ve gelir dağılımı ilişkisi sürekli gelir hipotezi ve yaşam boyu gelir hipoteziyle açıklanabilmektedir. Buna göre nüfus yaşlandığında tüketim ve gelir eşitsizliği artmaktadır. Bunun nedeni, kişilerin gelir ve tüketim kararlarında istihdam olanakları, eğitim ve sağlık gibi çeşitli etmenlerden etkilenmesidir (Chen vd., 2018; Baktemur, 2021: 3; Arslan, 2023: 289). Yaşam boyu gelir hipotezi; Amerikalı iktisatçılar Ando ve F. Modigliani tarafından 1950'li yılların ikinci yarısından sonra geliştirilmiştir. Bireyler çalışma çağlarında emeklilik dönemlerine kıyasla daha fazla gelir elde etmektedir. Bu bakımdan bireyler ellerinde bulundurdukları gelirlerinde hayatları boyunca meydana gelebilecek dalgalanmaların, tüketimleri üzerindeki olası etkileri bertaraf edebilmek için pozitif tasarruf yapmaktadır. Bireyler yapmış oldukları bu tasarruf ile emeklilik dönemlerinde tüketimlerinin geliri aşan düzeyinin finansmanını gerçekleştirmektedir. Bireylerin bugünkü tüketimleri, ömür boyunca elde etmeyi bekledikleri gelirlerine bağlıdır. Bireyler çalışma dönemlerinde pozitif ve yaşlılıktaki negatif tasarruflarını, orta yaşlarında kullanacak ve ölümüyle birlikte, herhangi bir mirasa bırakmaksızın, ömür boyunca elde ettiği tüm gelirini tüketmiş olacaktır. Sürekli gelir hipotezi ise, Amerikalı bir diğer iktisatçı olan Milton Friedman tarafından 1957 yılında geliştirilmiştir. Bu hipoteze göre, belirli bir dönemde ölçülmesi mümkün gelir, sürekli ve geçici gelir toplamından oluşmaktadır. Sürekli gelir, bireylerin sahip oldukları tüm servetleri ile her geçen yıl elde etmeyi hedefledikleri ortalama gelirdir. Ayrıca bireyler sürekli gelirlerini, sürekli gelirlerinin geçmiş zamanlardaki değerlerini inceleyerek belirlemektedir. Sürekli gelir, bir kişinin bugünkü servet düzeyi ile şimdi ve gelecekte elde edeceği gelir veriyken, ömrünün kalan kısmında sürdürebileceği düzenli harcama oranıdır. Fakat sürekli gelirin sürekliliğiyle ilgili belirsizliklerden dolayı yeni versiyonlar geliştirilmiştir (Friedman, 1957; Ando ve Modigliani, 1963; Ünsal, 2000: 302-306; Dornbusch vd., 2007: 377; Mankiw, 2010: 509-513; Ünsal, 2017: 514-523).

Nüfusun yaşlanmasının gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini doğrudan ve dolaylı etkiler olarak açıklamak mümkündür. Doğrudan etkilerden birisi üretim faktörleri arasında bulunan getirinin, talep ve fiyatlarındaki değişimlerdir. Nüfusta meydana gelen yaşlanmayla birlikte emek ve sermaye talebinde değişimler meydana gelmektedir. Bu değişimle birlikte fiyatlarda meydana gelen farklılıklar gelir eşitsizliğine doğrudan etki etmektedir. Yaşın artmasına bağlı olarak tüketim tercihleri değişmektedir. Tüketimdeki değişim mal ve hizmetlere yönelik talepte değişikliklere sebep olmaktadır. Yaşlanmanın artmasıyla birlikte sağlık ve bakım hizmetlerine daha fazla talebin olması

tüketim tercihlerinin değişmesine örnek olarak verilebilmektedir. Ürüne olan talep işgücü talebindede değişikliklere neden olarak gelir dağılımını etkileyebilmektedir. Nüfus yaşlılığı ekonomik büyümeyi etkileyerek, yaşlanma ile birlikte kamusal tedbirlerde farklılıklara neden olmakta ve doğurganlık oranlarına etki ederek gelir eşitsizliğine dolaylı olarak tesir etmektedir. Nüfusta meydana gelen yaşlılık kamusal hizmetlerin dağılımını ve bu hizmetler için zorunlu olan finansal kaynakların oluşturulmasına etki etmektedir. Bu durum gelir dağılımına olumsuz etkileyen bir diğer etmendir (Uyanık ve Başyığıt, 2018: 282). Yaşlanma kamusal hizmetlere dair tedbirlerde farklılıklara sebep olurken, doğum oranlarına tesir ederek gelir eşitsizliğinin yaşanmasına neden olmaktadır. Yaşlı nüfus bir taraftan işgücünde verimliliğin azalmasına diğer taraftan sosyal harcamaların artmasına neden olmaktadır. Bu açıdan kamuya ekonomik bir yük gelmektedir. Bu bağlamda iktisadi büyüme ve gelir dağılımı da olumsuz etkilenmektedir (Karagöz, 2021: 1546; Cafri ve Acci, 2023: 107-108).

Bu çalışmanın amacı cinsiyete göre nüfus yaşlanması ve gelir eşitsizliği ilişkisinin araştırılmasıdır. Bu yüzden çalışmada, 1988-2021 dönemi ele alınarak cinsiyete göre nüfus yaşlanması ve gelir eşitsizliği ilişkisi verilerine ulaşılabilen 14 G-20 ülkesi için araştırılmıştır. Gelişmiş ve yükselen ekonomilerden oluşan G-20, küresel ekonomik iş birliğini sağlamak için temel platformdur. G-20 sayesinde her kıtadan gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler uluslararası problemlere çözüm sağlamada önemli rol üstlenir. G-20 üyesi ülkeler uluslararası ticaretin yüzde 74'ünü, dünya nüfusunun yüzde 64'ünü ve dünya toplam üretiminin %86'sını oluşturmaktadır (Uğur ve Dalli, 2021: 3). Bu nedenle çalışmada; G-20 ülkelerinde cinsiyete göre nüfus yaşlanmasının gelir eşitsizliği üzerinde etkisinin araştırılması temel motivasyonu oluşturmaktadır. Çalışmada Yılcı ve Görüş (2020) tarafından literatüre kazandırılan Panel Fourier Toda-Yamamoto nedensellik yöntemi kullanılmıştır. Bu test hem güncel olması hem de diğer analizlere göre hata payını en aza indiren bir teknik olması nedeniyle tercih edilmiştir. Bu çalışmada, cinsiyete göre nüfus yaşlanması ve gelir eşitsizliği ilişkisinin en güncel veri ve ekonometrik teknik ile araştırılması yanında, her bir verilerine ulaşılabilen 14 G-20 ülkesine ait ayrı bulguların elde edilmesi bu çalışmayı literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaştırmaktadır. Bu açıdan literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmekte ve sonuçlardan yola çıkarak politika önerileri sunulması hedeflenmektedir. Çalışmada giriş bölümünün ardından literatür taraması, veri seti, model ve yöntem ile bulgular bölümüne yer verilmiştir. Son bölümde ise elde edilen bulgulara ve politika önerilerine yer verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

2. Literatür Taraması

Literatürde nüfusun yaşlanmasının iktisadi etkilerini inceleyen araştırmalar genellikle verimlilik konusunu ele alırken elde edilen bulgular çeşitlilik gösterebilmektedir. Ekonomiye yaşlı nüfusun olumsuz etki etmesi durumu genellikle, yaşlanan emek gücünün verimliliğinin düşmesi, tasarrufların azalması ve sosyal harcamaların artmasıyla ilişkilendirilmektedir. Diğer yandan nüfus yaşlanmasının iktisadi olumlu etkileri beşeri sermaye artışı ve teknolojik gelişmelerle açıklanabilmektedir. Nüfus yaşlanmasıyla ilgili ele alınan bir diğer konu gelir eşitsizliğidir. Atkinson'ın (1971), "Distribution of

wealth and individual life cycle” başlıklı çalışması konuyla ilgili literatürdeki ilk çalışmadır. Yazar çalışmasında Britanya’yı ele almıştır. Çalışmada, yaş grupları arasında servetin adil dağılmadığı, eşitsizliğin sebebinin zenginliğin nesiller arası aktarımındaki farklılıklardan kaynaklandığı belirtilmiştir. Nüfus yaşlanması ve gelir eşitsizliği ilişkisine dair literatürde farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerin sebepleri olarak incelenen dönem, ülke ve kullanılan metodların farklı olmasını gösterilebilmektedir. Bu bölümde gelir eşitsizliği ve yaşlanma ile gelir eşitsizliğiyle ilişkili makroekonomik değişkenlerin bulunduğu ve konuyu farklı yöntemlerle değerlendiren çalışmalara yer verilmiştir. Nüfus yaşlanmasının gelir eşitsizliğini artırdığı bulgularına ulaşılan çalışmaları Primiceri ve Van Rens (2009), Zhong (2011), Yamada (2012), Lin vd.,(2015), Dong vd., (2018), Chen vd., (2018), Fisunoğlu vd., (2018), Hanewald vd., (2021), Wang vd., (2023) şeklinde sıralamak mümkündür.

Primiceri ve Van Rens (2009), ABD için tahminde bulunmuştur. Hane halkı gelir ve tüketim anketlerinin kullanıldığı çalışmada, gelir eşitsizliği ve yaşam boyu şoklarının varlığı kabul edilmiştir.

Zhong (2011), 1997-2016 zaman aralığını ele alarak Çin’i araştırmıştır. Zaman serisi analizinin uygulandığı çalışma sonucunda, kırsal kesimde nüfus yaşlılığı ve gelir eşitsizliği arasında pozitif ilişkinin varlığı sonucuna ulaşmıştır. Bu durum literatürde gelişmiş ülkeler açısından incelenen ve elde edilen sonuçların tersine bir durum olarak çıkmıştır. Bu durumun nedenleri arasında nüfus yaşlanmasıyla birlikte birlikte ortaya çıkan, işgücü eksikliği ve sanayileşmenin artışıyla birlikte işgücü dağılımının adaletsiz hale gelmesine vurgu yapılmaktadır.

Yamada (2012), çalışmasında makroekonomik etkilerin ve yaşlanmanın eşitsizlik üzerinde etkilerini 1980-2000 dönemini ele alarak Japonya için analiz gerçekleştirmiştir. Dinamik genel denge analizi sonucunda, nüfus yaşlanmasının yanında makroekonomik etmenlerin de eşitsizliği artırdığına vurgu yapmıştır.

Zhu (2013), 1968-1997 ve 1981-2003 zaman aralığında ABD için bir araştırma gerçekleştirmiştir. Panel çalışmalara dayalı gelir dinamikleri ve tüketim harcamaları anketi sonucunda, gelir eşitsizliği ve yaş arasında ilişki bulunmuştur. Zhu (2013) ile aynı ekonometrik tekniği kullanan Lin vd., (2015)’de benzer sonuç elde etmiştir. Lin vd., (2015), 1998-2006 dönemi verileri ile Tayvan için incelemede bulunmuşlardır. Panel veri tekniğinin kullanıldığı çalışmada yaşlılığın eşitsizliği artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Hwang (2016), ise emeklilik fonlarının gelir eşitsizliğine etkilerinin 1998-2010 dönemini ele alarak Güney Kore için tahminde bulunmuştur. Gini katsayısı ayrıştırma metodunu analizinin uygulandığı çalışmada, emeklilik fonlarının yaşlı gruplardaki gelir eşitsizliğini bazen dengelediği bazen de dengelemediğini kanıtlanmıştır.

Chen vd., (2018), araştırmalarını Çin üzerine gerçekleştirmişlerdir. Çalışmasının sonucunda, yaşlılığın eşitsizliği artırdığını vurgulanmıştır. Ayrıca nüfusta meydana gelen yaşlanmasının gelir eşitsizliğine kıyasla tüketim eşitsizliğini daha fazla artırdığı sonucuna ulaşmışlardır. Dong vd., (2018), 1996-2011 dönemini ele alarak Çin için analiz gerçekleştirmişlerdir. Çalışma sonucunda, yaşlılığın

eşitsizliği artırdığı vurgusu yapılmıştır. Zhong (2011) ve Chen vd., (2018)'in bulgularını destekler nitelikte sonuçlar elde etmişlerdir.

Fisunoğlu vd., (2018) 2003-2014 dönemini ele alarak OECD ülkeleri için analiz gerçekleştirmişlerdir. Dinamik Panel veri analizleri sonucunda, yaşlı nüfusun gelir eşitsizliğine neden olduğu sonucu bulunmuştur. Eşitsizliğin azaltılması için gelir desteği, vergi ve asgari ücret politikaları önerilerinde bulunmuşlardır. Hanewald vd., (2021), 1991-2015 zaman aralığını ele alarak Çin için tahminde bulunmuşlardır. Regresyona dayalı eşitsizlik ayrıştırma yöntemini ve üç aşamalı aracı etki testinin uygulandığı çalışmada, nüfus yaşlılığının gelir eşitsizliğini artırmasının kentsel ve kırsal farklılıklardan ve eğitimde eşitsizlikten kaynaklandığı belirtilmiştir.

Wang, vd., (2023), 1998 yılı verileri ile 139 ülke için inceleme gerçekleştirmişlerdir. Sabit etki regresyon tekniği sonucunda, yaşlanmanın etkisi altında gelir eşitsizliği, karbon emisyonu verimliliğinin iyileştirilmesini teşvik etmeden önce yaşlanmanın engelleyici bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Bu görüşün aksine Faik (2012) nüfus yaşlanmasının gelir eşitsizliğini azalttığına ilişkin sonuçlar elde etmiştir. Faik (2012), 1984-2010 dönemini inceleyerek Almanya'ya dair araştırma yapmıştır. Alman Sosyo-Ekonomik Panel (SOEP) dalgalarının ampirik temelinde çeşitli tahmin denklemleri üretmesi sonucunda, yaşlanmanın büyümeyi artıracığı, büyümesinde artmasıyla birlikte yaşlanmanın gelir eşitsizliğini azaltacağı bulgusunu elde etmiştir.

Kang (2009) ile Rougoor vd., (2014) ise nüfus yaşlanmasının gelir eşitsizliği üzerinde belirli bir zamana kadar azaltıcı, belirli bir zamandan sonra ise artırıcı etki oluşturduğunu vurgulamıştır.

Kang (2009), Güney Kore için gelir eşitsizliği ve nüfus yaşlanmasına dair araştırma gerçekleştirmiştir. Çalışmada, nüfus yaşlanmasının gelir eşitsizliği üzerinde 35 yaşına kadar azalma sonrasında ise artma şeklinde etki oluşturduğu sonucu bulunmuştur. Rougoor vd., (2014), küresel gelir eşitsizliğinde gelecekteki muhtemel durumları araştırmak için gelir eşitsizliği ve demografik geçiş üzerine analiz gerçekleştirmişlerdir. Yazarlar araştırmalarının sonucunda, küresel gelir eşitsizliğinin 2027 yılına kadar azalacağı, 2027 yılının ardından artacağı sonucunu elde etmişlerdir.

Literatürde Kim ve Kim (2017), Castillo vd., (2025)'da cinsiyet, gelir dağılımı ve yaşlılık olgularının ilişkili olduklarını belirtmişlerdir. Kim ve Kim (2017), 34 Avrupa ülkesi için sosyo-ekolojik faktörler ile yaşlı yaşam beklentisi arasındaki ilişkileri Pearson korelasyon katsayıları ve üç regresyon modeli ile değerlendirmiştir. Çalışmada sosyo-ekolojik eşitsizlik düzeylerinin 60 yaşındaki yaşlı yaşam beklentisi düzeyleri üzerinde önemli bir gizli etkiye sahip olduğu vurgulanmıştır. Çalışma sonucunda kadınların yaşlı yaşam beklentisinin erkeklerden daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Ayrıca milli gelir, cinsiyet eşitsizliği ve devletin kredi notunun yaşlı yaşamında önemli bir etkisinin bulunduğu vurgulanmıştır.

Castillo vd., (2025), farklı gelir seviyelerine sahip yedi bölgede insan sermayesi, cinsiyet eşitsizliği ve GSYH'nin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisini incelemişlerdir. 2000'den 2018'e kadar 125 ülkeden panel verileri kullanılarak Panel Mekansal Korelasyon Tutarlı kukla değişkenler (PSCC) ve panel kantil regresyonu gibi yöntemlerin kullanıldığı çalışmada, gelir seviyesinin insan sermayesi ve gelir eşitsizliği arasındaki GSYH ilişkisini önemli ölçüde etkilediği ortaya koyulmuştur. Ayrıca cinsiyet eşitsizliği ile gelir eşitsizliğinin pozitif bir ilişkide olduğu ve gelir eşitsizliğinin süreklilik gösterdiği vurgulanmaktadır. Gelir eşitsizliğinin ortadan kaldırılması için ilerici vergilendirme, sosyal refah programları ve işgücü piyasası düzenlemelerinin yapılmasının önemi belirtilmiştir.

Literatür taramasında nüfusun yaşlanması ve gelir eşitsizliğine yönelik olarak çeşitli ülkelere dair birçok araştırmanın yapıldığı görülmektedir. Yapılan çalışmalarda nüfusun yaşlanmasının gelir eşitsizliğini artırdığı ve azalttığı sonuçlar görülmektedir. Elde edilen bulgular zaman aralığı ve ülke grubuna göre değişmesine rağmen genel görüş nüfus yaşlanmasının gelir eşitsizliğini artırdığı yönündedir. Bu iki kavrama dair literatürde pozitif ve negatif ilişkilerin bulunduğu birçok çalışma yer almaktadır. Bu noktadan yola çıkarak çalışmanın devamında mevcut literatürden farklı olarak ülke grubu ve kullanılan ekonometrik yöntem ile ampirik uygulama gerçekleştirilmiştir

3. Veri Seti, Model ve Yöntem

Bu çalışmada, cinsiyete göre nüfus yaşlanması ve gelir eşitsizliği ilişkisi araştırılmıştır. Çalışmanın bağımlı değişkeni gini katsayısı aracılığıyla ölçülecek olan gelir eşitsizliği iken, bağımsız değişkenler 65 yaş ve üzeri nüfus (toplam nüfusun %), 65 yaş ve üzeri kadın nüfus (kadın nüfusunun %), 65 yaş ve üzeri erkek nüfus (erkek nüfusun %) şeklindedir. Uygulamada 1988-2021 belirtilen dönem ve ilgili değişkenler için mevcut veri setine sahip olan G-20³ ülkeleri seçilmiştir. Bu seçimde veri yetersizliği etkili olmuştur. Bu nedenle verilerine ulaşılabilen 14 ülke ele alınmıştır.

$$GN_{it} = \alpha_i + \beta_1 FM_{it} + \beta_2 ML_{it} + \beta_3 T_{it} + \epsilon_{it} \quad (1)$$

Buna göre, (1) nolu denklemde, GN (Gini katsayısı, gelir eşitsizliği %), T (65 yaş ve üzeri nüfus (toplam nüfusun %), FM (65 yaş ve üzeri kadın nüfus (kadın nüfusunun %), ML (65 yaş ve üzeri erkek nüfus (erkek nüfusun %) şeklindedir. i: G-20 ülkeleri ifade ederken, t:1988-2021 zaman aralığını ve ϵ_{it} : hata katsayısını ifade etmektedir. Araştırmada gelir eşitsizliği Solt (SWIID) veri tabanından, diğer veriler ise Dünya Bankasının World Development Indicators veri tabanından elde edilmiştir.

Analizde ilk olarak durağan halde bulunmayan serilerde sahte regresyon probleminin ortaya çıkma olasılığından dolayı birim kök testine geçmeden önce yatay kesit bağımlılığı incelemesi yapılmıştır. Breusch ve Pagan (1980) yatay kesit bağımlılığı ve Pesaran ve Yamagata, (2008) homojenlik testlerinin ardından, Nazlıoğlu ve Karul (2017) panel fourier LM birim kök testi ve

³ Türkiye, ABD, Almanya, Arjantin, Brezilya, Birleşik Krallık, Endonezya, Fransa, Güney Kore, Hindistan, İtalya, Kanada, Meksika ve Rusya

Yılanıcı ve Görüş'ün (2020) panel fourier Toda Yamamoto nedensellik teknikleri ile analiz devam etmiştir.

Araştırmada ($T > N$) için Breusch ve Pagan (1980) LM testinin tercih edilmesine karar verilmiştir (Pesaran, 2004: 4). LM istatistikleri aşağıdaki biçimde ifade edilmektedir.

$$LM_{BP}T. \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \tilde{P}_{ij}^2 \sim X_{N(N-1)/2}^2 \quad (2)$$

Panel veri analizinde incelenmesi gereken bir diğer önemli özellik eğim katsayılarının heterojenliğidir. Pesaran ve Yamagata (2008) bu amaçla bir homojenlik testi geliştirmiştir. Bu testin hipotezi aşağıda belirtilmektedir. Eğim katsayılarının yatay kesitler arasında farklı olup olmadığını test etmek için bu yöntem kullanılmaktadır. Elde edilen sonuç homojen ise eğim katsayılarının yatay kesitler arasında farklı olmadığı, heterojen ise eğim katsayılarının yatay kesitler arasında farklı olduğu anlamına gelmektedir (Pesaran ve Yamagata, 2008: 52):

$$H_0: \beta_i = \beta, \forall i \quad H_1: \beta_i \neq \beta_i$$

Yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik sonuçlarının ardından sonraki aşamada Nazlıoğlu ve Karul (2017) tarafından geliştirilen Fourier panel LM birim kök testi uygulanmıştır. Yazarlar aşağıdaki regresyon modelini önermişlerdir (Nazlıoğlu ve Karul, 2017: 5):

$$\Delta y_{it} = \delta_{0i} + \delta_{1i} \Delta \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \delta_{2i} \Delta \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \varepsilon_{it} \quad (3)$$

Ardından Schmidt ve Phillips (1992) tarafından önerilen LM prensibini uygulayarak aşağıdaki regresyon modelinden birim kök testi istatistiklerini elde etmişlerdir:

$$\Delta y_{it} = \phi_i \tilde{S}_{it-1} + d_{ui} + d_{1i} \Delta \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + d_{2i} \Delta \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + v_{it} \quad (4)$$

Burada $\tilde{S}_{it} = y_{it} - \tilde{\psi}_i - \tilde{\delta}_{0i}t - \tilde{\delta}_{1i} \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) - \tilde{\delta}_{2i} \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right)$, $t=2, \dots, T$, tahmin edilen katsayılar $\tilde{\delta}_{0i}$, $\tilde{\delta}_{1i}$, $\tilde{\delta}_{2i}$ denklem (3)'de yer almaktadır. Ve $\tilde{\psi}_i = y_{1i} - \tilde{\delta}_{0i} - \tilde{\delta}_{1i} \sin\left(\frac{2\pi k}{T}\right) - \tilde{\delta}_{2i} \cos\left(\frac{2\pi k}{T}\right)$ burada y_{1i} tüm y_{it} i'lerin ilk gözlemidir. Denklem (4)'ten birim kökün sıfır hipotezi tüm i için $\phi_i = 0$ şeklindedir. Durağanlığın alternatif hipotezi bazı i için $\phi_i < 0$ şeklindedir. Her bir kesit için LM istatistiği $\tilde{\tau}_i(k) = \hat{\phi}_i / \text{se}(\hat{\phi}_i)$ şeklinde tanımlanmaktadır. Ve bu bireysel istatistiklerin ortalaması alınarak panel istatistiği elde edilir. Fourier panel birim kök testi için elde edilen P_{LM} ve Z_{LM} değerleri aşağıda yer almaktadır (Nazlıoğlu ve Karul, 2017: 5):

$$P_{LM}(k) = N^{-1} \sum_{i=1}^N \tilde{\tau}_i(k) \quad (5)$$

$\tilde{\tau}_i(k)$ 'nin asimtotik dağılımı k 'ye bağlıdır. $P_{LM}(k)$ ortalaması $\xi(k)$ olan ve varyansı $\zeta^2(k)$ olan standart normal bir dağılımı sahiptir (Nazlıoğlu ve Karul, 2017: 6):

$$Z_{LM}(k) = \frac{\sqrt{N}(P_{LM}(k) - \xi(k))}{\zeta(k)} \sim N(0,1) \quad (6)$$

Son adım olarak değişkenler arasındaki nedensel ilişkiyi incelemek için panel fourier Toda Yamamoto nedensellik analizini uygulanmıştır. Yapısal kırılmaların göz ardı edilmesi nedensel ilişkilerin yanıltıcı tespitine yol açabileceğinden Enders ve Jones (2014) tarafından Fourier fonksiyonunu içeren yeni bir test geliştirilmiştir. Yazarlar doğrusal bir VAR yerine Fourier frekanslarına bağlı olarak regresyona kesme eklemişlerdir. Daha sonra Nazlıoğlu, Görmüş ve Soytaş (2016) Toda Yamamoto nedensellik testini Fourier fonksiyonuyla genişleten başka bir nedensellik testi geliştirmiştir. Bu nedensellik testi eşbütünleşme testine ihtiyaç duymamaktadır. Çalışmada Yılanıcı ve Görüş'ün (2020) araştırmasının ardından Fourier Toda Yamamoto nedensellik testinin panel versiyonu kullanılmıştır (Yılanıcı ve Görüş, 2020: 40557):

$$y_{i,t} = \mu_1 + \sum_{j=1}^{k_i+d_{\max_i}} A_{11}y_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+d_{\max_i}} A_{12}x_{i,t-j} + A_{13} \sin\left(\frac{2\pi t f_i}{T}\right) + A_{14} \cos\left(\frac{2\pi t f_i}{T}\right) + u_{i,t} \quad (7)$$

$$x_{i,t} = \mu_1 + \sum_{j=1}^{k_i+d_{\max_i}} A_{21}y_{i,t-j} + \sum_{j=1}^{k_i+d_{\max_i}} A_{22}x_{i,t-j} + A_{23} \sin\left(\frac{2\pi t f_i}{T}\right) + A_{24} \cos\left(\frac{2\pi t f_i}{T}\right) + u_{i,t} \quad (8)$$

Sıfır hipotezi nedensel bir ilişkinin olmadığını ifade etmektedir. Bu testte, her bir yatay kesit birimi için yukarıdaki her iki denklem de tahmin edilir ve ilgili değişken için ilk k gecikmenin kısıtlanmasına Wald testi uygulanarak önyüklem p değeri hesaplanır. Panel Fourier Toda Yamamoto (FTYP) nedensellik testi için Fisher test istatistikleri şu şekilde yazılmıştır (Yılanıcı ve Görüş, 2020: 40557):

$$FTYP = -2 \sum_{i=1}^N \ln(p_i^*) \quad (9)$$

Denklem (9), p_i^* i kesiti için Wald istatistiklerine karşılık gelen bootstrap p değerlerini ifade etmektedir.

4. Bulgular

Aşağıdaki tablolarda uygulaması yapılan ekonometrik yöntemlerin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 1: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

CD Testi	GN	FM	ML	T
LM	956.945*** (0.000)	245.944*** (0.000)	280.692*** (0.000)	270.064*** (0.000)

***.%1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 1'e göre, GN, FM, ML ve T olasılık değerleri $p \leq 0.01$ olduğundan boş hipotez yatay kesit bağımlılığı söz konusu değildir reddedilerek alternatif hipotez kabul edilmiştir. Yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının tespit edilmesi ikinci nesil birim kök testleri kullanılmasını gerekli kılmaktadır.

Tablo 2: Delta Testi Sonuçları

Model	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$\tilde{\Delta}$	5.381***	(0.000)
$\tilde{\Delta}_{adj}$	4.138***	(0.000)

***:%1 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 2’de Delta test sonuçları yer almaktadır. Delta $\tilde{\Delta}$ ve Düzeltilmiş Delta $\tilde{\Delta}_{adj}$ testinin olasılık değerine göre H_0 hipotezi reddedilmiştir. Dolayısıyla H_1 hipotezi kabul edilerek modelde kullanılan değişkenlerin heterojen bir yapıda olduğu sonucuna varılmıştır. Delta testlerinin ardından birim kök testine geçilmiştir. Tablo 3, 4, 5 ve 6’da Nazlıoğlu ve Karul (2017) tarafından önerilen fourier panel LM birim kök testinin GN, FM, ML ve T değişkenleri için LM1, LM2 ve LM3 sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3: Fourier LM Birim Kök Testi Sonuçları(A)

Değişken	GN		
	Fourier tau LM1 k=1	Fourier tau LM2 k=2	Fourier tau LM3 k=3
Ülkeler			
Türkiye	-1.743	0.7415	-1.017
ABD	-1.383	-0.3259	0.7457
Almanya	-2.098	-1.027	-0.6932
Arjantin	-1.712	2.494	0.009434
Brezilya	-0.9234	-1.189	-1.579
Birleşik Krallık	-2.298	0.7195	0.7448
Endonezya	1.585	1.639	-0.5185
Fransa	-2.441	2.089	1.212
Güney Kore	0.4080	-2.846	-2.473
Hindistan	-2.677	-0.09169	-0.1987
İtalya	-0.8409	-2.030	-0.5852
Kanada	-2.864	-3.486	-3.031
Meksika	3.219	-4.370	-0.6370
Rusya	-1.778	-2.737	-1.294
I(0)PLM	-1.110	-0.7444	-0.6655
I(0)ZLM	11.21	7.592	8.026
I(0)p	0.967	0.675	0.932
I(1)PLM	2.320	0.857	0.145
I(1)ZLM	13.42	8.194	6.086
I(1)p	0.676	0.015**	0.145

Tablo 3'te Nazlıoğlu ve Karul (2017) tarafından geliştirilmiş olan panel Fourier Lagrange Çarpan Birim Kök Testi sonuçları yer almaktadır. Modelde yer alan GN değişkeninin 3 frekans değerinde de birim köklü olduğu ve $I(0)$ durağan olarak bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. GN'nin $I(1)$ 'de 2 frekans değerinde, durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 4: Fourier LM Birim Kök Testi Sonuçları(B)

Değişken	FM		
	Fourier tau LM1 k=1	Fourier tau LM2 k=2	Fourier tau LM3 k=3
Türkiye	5.390	5.350	2.365
ABD	4.905	7.514	4.230
Almanya	-2.441	-2.700	-0.8576
Arjantin	-2.021	-1.752	-4.189
Brezilya	10.44	11.40	6.771
Birleşik Krallık	0.4840	4.196	2.552
Endonezya	3.242	-0.4013	-2.028
Fransa	1.393	0.2592	-0.6233
Güney Kore	-3.439	2.243	2.329
Hindistan	5.888	6.371	4.444
İtalya	-5.214	-2.938	0.5193
Kanada	4.960	7.982	3.062
Meksika	5.474	4.928	3.008
Rusya	-4.220	-5.917	-0.2112
I(0)PLM	1.774	2.610	1.527
I(0)ZLM	28.76	24.90	20.53
I(0)p	1.000	0.998	0.994
I(1)PLM	2.846	1.710	4.618
I(1)ZLM	25.21	22.86	19.57
I(1)p	1.000	0.008***	0.012**

Tablo 4'de modelde yer alan FM değişkeninin 3 frekans değerinde de birim köklü olduğu ve $I(0)$ durağan olarak bulunmadığı sonucuna ulaşılmıştır. FM'nin $I(1)$ de 2 ve 3 frekans değerinde durağan olduğu sonucu bulunmuştur.

Tablo 5: Fourier LM Birim Kök Testi Sonuçları(C)

Değişken	ML		
	Fourier tau LM1 k=1	Fourier tau LM2 k=2	Fourier tau LM3 k=3
Türkiye	2.498	4.214	2.620
ABD	3.120	8.274	3.598
Almanya	-3.423	-3.596	-1.389

Arjantin	-0.9053	-0.8037	-3.393
Brezilya	6.838	13.43	10.26
Birleşik Krallık	0.2342	4.219	3.336
Endonezya	0.8347	1.045	-0.7040
Fransa	1.111	0.2268	-1.174
Güney Kore	2.227	1.474	0.9618
Hindistan	3.272	5.505	3.647
İtalya	-5.302	-8.269	-9.461
Kanada	4.279	9.943	4.235
Meksika	0.4710	0.6629	0.5586
Rusya	-5.403	-2.409	2.612
I(0)PLM	0.7037	2.423	1.122
I(0)ZLM	22.25	23.93	18.22
I(0)p	0.845	0.075*	0.532

Tablo 5’de ML değişkeninin I(0)’da 1 ve 3 frekans değerinde birim köklü olduğu 2 frekans değerinde durağan olduğu görülmektedir.

Tablo 6: Fourier LM Birim Kök Testi Sonuçları(D)

Değişken	T		
Ülkeler	Fourier tau LM1 k=1	Fourier tau LM2 k=2	Fourier tau LM3 k=3
Türkiye	4.002	4.833	2.471
ABD	4.162	9.084	4.700
Almanya	-2.991	-3.221	-1.175
Arjantin	-1.634	-1.403	-4.129
Brezilya	9.035	13.01	9.184
Birleşik Krallık	0.3796	4.410	3.027
Endonezya	2.182	-0.1104	-1.902
Fransa	1.490	0.3535	-0.8803
Güney Kore	-1.527	-3.892	-2.773
Hindistan	4.676	6.137	4.288
İtalya	-5.613	-5.522	-3.087
Kanada	4.426	9.260	3.764
Meksika	2.498	2.243	1.560
Rusya	-4.949	-5.541	1.015
I(0)PLM	1.153	2.117	1.147
I(0)ZLM	24.98	22.36	18.37
I(0)p	1.000	0.008***	0.884

Tablo 6'da T değişkeninin I(0)'da 1 ve 3 frekans değerinde birim köklü olduğu 2 frekans değerinde durağan olduğu görülmektedir. Birim kök testinin ardından nedensellik testine geçilmiştir. Yılancı ve Görüş (2020) tarafından geliştirilmiş olan nedensellik testi sonuçları aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Tablo 7: Panel Fourier Toda Yamamoto Nedensellik Sonuçları(A)

Değişkenler		FM→GN	
Ülkeler	Lag	Wald Stat	Prob
Türkiye	1	1.049	0.30
ABD	1	0.972	0.32
Almanya	2	2.352	0.12
Arjantin	5	11.588***	0.00
Brezilya	1	1.944	0.37
Birleşik Krallık	4	0.494	0.48
Endonezya	1	9.635***	0.00
Fransa	3	5.746*	0.05
Güney Kore	3	16.118***	0.00
Hindistan	1	0.698	0.40
İtalya	4	4.722**	0.02
Kanada	1	0.145	0.70
Meksika	1	2.852	0.24
Rusya	1	2.014	0.36
Panel ZNT		6.069	0.28

***, ** ve *%, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 7'de verilen Panel fourier Toda Yamamoto nedensellik sonuçları değerlendirildiğinde; panelin geneli için incelenen verilerine ulaşılabilinen 14 G-20 ülkesi için ele alınan yıllarda FM'den GN'ye doğru nedensellik sonucu elde edilememiştir. Ülke bazlı incelendiğinde; Arjantin, Endonezya, Fransa, Güney Kore ve İtalya'da FM'den GN'ye doğru; doğru nedensellik tespit edilmiştir.

Tablo 8: Panel Fourier Toda Yamamoto Nedensellik Sonuçları(B)

Değişkenler		ML→GN	
Ülkeler	Lag	Wald Stat	Prob
Türkiye	1	1.228	0.26
ABD	1	2.456	0.29
Almanya	3	2.647	0.10
Arjantin	1	14.709***	0.00
Brezilya	1	3.794	0.14
Birleşik Krallık	4	0.002	0.96
Endonezya	1	8.092**	0.02
Fransa	2	0.877	0.34
Güney Kore	3	2.888*	0.08
Hindistan	1	0.562	0.45

İtalya	4	4.578**	0.03
Kanada	1	0.292	0.588
Meksika	1	6.031**	0.04
Rusya	1	1.599	0.44
Panel ZNT		4.705	0.53

***, ** ve *%1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir

Tablo 8’de panelin geneli için ML’den GN’ye doğru nedensellik tespit edilememiştir. Ülke bazlı incelendiğinde; Arjantin, Endonezya, Güney Kore, İtalya ve Meksika’da ML’den GN’ye doğru doğru nedensellik tespit edilmiştir.

Tablo 9: Panel Fourier Toda Yamamoto Nedensellik Sonuçları(C)

Değişkenler		T→GN	
Ülkeler	Lag	Wald Stat	Prob
Türkiye	1	1.144	0.28
ABD	1	2.065	0.35
Almanya	3	2.843*	0.09
Arjantin	5	14.746***	0.00
Brezilya	1	2.593	0.27
Birleşik Krallık	4	0.184	0.66
Endonezya	1	8.665**	0.01
Fransa	3	2.873	0.23
Güney Kore	1	0.637	0.42
Hindistan	4	4.838**	0.02
İtalya	1	0.215	0.64
Kanada	1	3.923	0.14
Meksika	1	1.818	0.40
Rusya	1	0.637	0.42
Panel ZNT		4.767***	0.00

***, ** ve *%1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir

Tablo 9’da panelin geneli için T’den GN’ye doğru %1 anlamlılık düzeyinde nedensellik sonucu elde edilmiştir. Ülke bazlı incelendiğinde; Almanya, Arjantin, Endonezya ve Hindistan’da T’den GN’ye doğru nedensellik tespit edilmiştir. Çalışmada ele alınan diğer ülkelerde nedensellik tespit edilmemiştir.

Tablo 10: Panel Fourier Toda Yamamoto Nedensellik Sonuçları(D)

Değişkenler		GN → FM	
Ülkeler	Lag	Wald Stat	Prob
Türkiye	1	0.494	0.48
ABD	1	0.017	0.89
Almanya	2	3.065*	0.07

Arjantin	5	4.207	0.12
Brezilya	1	14.404***	0.00
Birleşik Krallık	4	4.174**	0.04
Endonezya	1	5.775*	0.05
Fransa	3	1.036	0.59
Güney Kore	3	4.536	0.10
Hindistan	1	0.041	0.83
İtalya	4	0.430	0.51
Kanada	1	8.866***	0.00
Meksika	1	0.174	0.91
Rusya	1	1.431	0.48
Panel ZNT		4.267	0.97

***, ** ve *%1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 10'da verilen panelin geneli için, Panel Fourier Toda Yamamoto nedensellik sonuçları değerlendirildiğinde; panelin geneli için ele alınan dönemde GN'den FM'ye herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir. Ülke bazında incelendiğinde, Almanya, Brezilya, Birleşik Krallık, Endonezya ve Kanada'da GN'den FM'ye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Tablo 11: Panel Fourier Toda Yamamoto Nedensellik Sonuçları(E)

Değişkenler	GN → ML		
	Lag	Wald Stat	Prob
Ülkeler			
Türkiye	1	0.058	0.80
ABD	1	5.694*	0.05
Almanya	3	0.986	0.32
Arjantin	1	6.106**	0.04
Brezilya	1	12.838***	0.00
Birleşik Krallık	4	5.921**	0.01
Endonezya	1	2.574	0.27
Fransa	2	0.330	0.56
Güney Kore	3	0.086	0.76
Hindistan	1	0.308	0.57
İtalya	4	0.155	0.69
Kanada	1	6.054**	0.01
Meksika	1	2.834	0.24
Rusya	1	1.699	0.42
Panel ZNT		4.055	0.83

***, ** ve *%1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 11'de panelin geneli için GN'den ML'ye herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir. Ülke bazında incelendiğinde, ABD, Arjantin, Brezilya, Birleşik Krallık ve Kanada'da GN'den ML'ye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Tablo 12: Panel Fourier Toda Yamamoto Nedensellik Sonuçları(F)

Değişkenler		GN → T	
Ülkeler	Lag	Wald Stat	Prob
Türkiye	1	0.252	0.61
ABD	1	5.166*	0.07
Almanya	3	1.942	0.16
Arjantin	5	5.763*	0.05
Brezilya	1	13.921***	0.00
Birleşik Krallık	4	5.029**	0.02
Endonezya	1	3.892	0.14
Fransa	3	1.695	0.42
Güney Kore	1	2.415	0.29
Hindistan	1	0.128	0.71
İtalya	4	0.263	0.60
Kanada	1	7.463***	0.00
Meksika	1	1.035	0.59
Rusya	1	1.523	0.46
Panel ZNT		4.295 (0.740)	

***, ** ve * %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 12’de panelin geneli için GN’den T’ye herhangi bir nedensellik tespit edilememiştir. Ülke bazında incelendiğinde, ABD, Arjantin, Brezilya, Birleşik Krallık ve Kanada’da GN’den T’ye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Çalışmada ele alınan diğer ülkelerde nedensellik tespit edilmemiştir.

Tablo 13: Panel Fourier Toda Yamamoto Nedensellik Sonuçları(G)

Değişkenler		FM→GN	
Ülkeler	Lag	Wald Stat	Prob
Arjantin	5	11.588***	0.00
Endonezya	1	9.635***	0.00
Fransa	3	5.746*	0.05
Güney Kore	3	16.118***	0.00
İtalya	4	4.722**	0.02
Değişkenler		ML→GN	
Ülkeler	Lag	Wald Stat	Prob
Arjantin	1	14.709***	0.00
Endonezya	1	8.092**	0.02
Güney Kore	3	2.888*	0.08
İtalya	4	4.578**	0.03
Meksika	1	6.031**	0.04
Değişkenler		T→GN	

Ülkeler	Lag	Wald Stat	Prob
Almanya	3	2.843*	0.09
Arjantin	5	14.746***	0.00
Endonezya	1	8.665**	0.01
Hindistan	4	4.838**	0.02
Panel ZNT		4.767***	0.00

Değişkenler		GN → FM	
Ülkeler	Lag	Wald Stat	Prob
Almanya	2	3.065*	0.07
Brezilya	1	14.404***	0.00
Birleşik Krallık	4	4.174**	0.04
Endonezya	1	5.775*	0.05
Kanada	1	8.866***	0.00

Değişkenler		GN → ML	
Ülkeler	Lag	Wald Stat	Prob
ABD	1	5.694*	0.05
Arjantin	1	6.106**	0.04
Brezilya	1	12.838***	0.00
Birleşik Krallık	4	5.921**	0.01
Kanada	1	6.054**	0.01

Değişkenler		GN → T	
Ülkeler	Lag	Wald Stat	Prob
ABD	1	5.166*	0.07
Arjantin	5	5.763*	0.05
Brezilya	1	13.921***	0.00
Birleşik Krallık	4	5.029**	0.02
Kanada	1	7.463***	0.00

***, ** ve *%1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.

Tablo 13'te nedenselliğin bulunduğu tüm sonuçlar raporlanmıştır. Ülke bazlı incelendiğinde; Arjantin, Endonezya, Fransa, Güney Kore ve İtalya'da FM'den GN'ye doğru; doğru nedensellik tespit edilmiştir. Arjantin, Endonezya, Güney Kore, İtalya ve Meksika'da ML'den GN'ye doğru doğru nedensellik tespit edilmiştir. Almanya, Arjantin, Endonezya ve Hindistan'da T'den GN'ye doğru nedensellik tespit edilmiştir. Almanya, Brezilya, Birleşik Krallık, Endonezya ve Kanada'da GN'den FM'ye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. ABD, Arjantin, Brezilya, Birleşik Krallık ve Kanada'da GN'den ML'ye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. ABD, Arjantin, Brezilya, Birleşik Krallık ve Kanada'da GN'den T'ye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Panelin geneli için T'den GN'ye doğru %1 anlamlılık düzeyinde nedensellik sonucu elde edilmiştir.

5.Sonuç

Toplumlarda meydana gelen eşitsizlikler geçmişten günümüze gelir, cinsiyet, eğitim, kırdan ya da şehirde yaşam, meslek, mülk sahipliği ve yaş olmak üzere farklı etmenlere bağlı şekilde varlığını devam ettirmektedir. Geçmiş dönemlerde yaşlı kesimin daha az olması ve gelenekçi toplum yapısının hakim olması gibi etmenler yaşlı kesimin daha az problem karşılaşmasına sebep olmuştur. Fakat modern çağda endüstrileşme, bilimsel faaliyetler, şehre göç, aile yapısında meydana gelen farklılıklar sebebiyle meydana gelen değişimler yaşlı kesimin karşılaştıkları sorunları da artırmıştır. Günümüz toplumlarında yaşlı kesim farklı kültür, bireysel faktörler, sosyal yalıtım, yoksulluk, dışlanma, istismar ve ihmal olmak üzere çeşitli problemlerle karşı karşıya kalabilmektedir. Bu kesim eğitim, ekonomi, sağlık alanlarında da çeşitli eşitsizlikler yaşayabilmektedir. Bu eşitsizlikler yaşlı kesimin mesleki ve sosyal statülerine etki edebilmektedir. Ekonomik ve kültürel açıdan eşitsizliklere maruz kalan bu kesim aynı zamanda cinsiyete göre de eşitsizliğe maruz kalabilmektedir. Modern toplum öncesinde yaşlı kesim bilgi ve deneyimlerini genç kuşaklara aktarmaları açısından önemli konuma sahip olmuştur. Modernleşme süreci ile eğitim önemli konuma gelmiştir. Yaşlıların eğitim seviyelerinin genç nesle göre daha az olması iş, meslek edinimi, sosyal ilişki gibi konularda zorluklarla ve ayrımcılıklarla karşılaşmalarına sebep olmuştur. Gelir eşitsizliği ve nüfusun yaş yapısı arasındaki olası bağlantı bir taraftan uygulanacak politikalar öte yandan da kalkınma aşamasının muhtemel ve kaçınılmaz bir sonucu ve belki de problemi olan nüfusun yaşlanması dolayısıyla daha sık incelenmesi gereken bir konudur. Bu sorun sadece gelir eşitsizliği açısından değil, ekonomik kalkınma açısından da önem arz etmektedir. Farklı yaş grupları genellikle gelir dağılımından aynı payı almamaktadır. Doğum oranlarının düştüğü ve bireylerin daha yüksek yaşam beklentisine sahip olduğu ülkelerde nüfusun yaşlılık düzeyi artmaktadır. Yaşlı nüfusun artmasıyla birlikte ülkelerde gelir eşitsizliğinin arttığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada cinsiyete göre yaşlı nüfusun gelir eşitsizliğinde artışa neden olup olmadığı araştırılmıştır.

Verilerine ulaşılabilen 14 G-20 ülkesini kapsayan çalışmada uygulanan Panel Fourier Toda Yamamoto Nedensellik sonuçları değerlendirildiğinde; panelin geneli için T' (65 yaş ve üzeri nüfus (toplam nüfusun %)')den GN (Gini katsayısı, gelir eşitsizliği %)')ye doğru % 1 anlamlılık düzeyinde nedensellik sonucu elde edilmiştir. Bu sonuç literatürde Primiceri ve Van Rens (2009), Zhong (2011), Yamada (2012), Lin, Lahiri ve Po-Hsu (2015), Dong, Tang ve Wei (2018), Chen, Bihong, ve Shaoshuai (2018), Fisunoğlu, Tekin ve Laleh (2018), Hanewald, Ruo ve Zining (2021), Wang, Li ve Li (2023), ile benzer sonuca sahiptir. Fakat bu sonuç Kang (2009), Fakat Faik (2012) ve Rougoor, Van Marrewijk ve Jiaotong (2014) ile farklı sonuca sahiptir. Cinsiyete göre nüfus yaşlanmasından gelir eşitsizliğine doğru nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. GN (Gini katsayısı, gelir eşitsizliği %)')den FM (65 yaş ve üzeri kadın nüfus (kadın nüfusunun %)), ML (65 yaş ve üzeri erkek nüfus (erkek nüfusun %)') ve T' (65 yaş ve üzeri nüfus (toplam nüfusun %)')ye doğru nedensellik sonucu elde edilememiştir. Bu sonuç verilerine ulaşılabilen 14 G-20 ülkesinde toplam yaşlı nüfusun gelir eşitsizliği üzerinde baskı

oluşturduğunu, bunun yanı sıra kadın ve erkek yaşlı nüfus özelinde değerlendirildiğinde gelir eşitsizliği üzerinde yeterince etkisi bulunmadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca verilerine ulaşılabilen 14 G-20 ülkeleri genelinde gelir eşitsizliğinin hem cinsiyete göre hem de toplam yaşlı nüfusa göre etkilerinin bulunmadığı sonucu görülmektedir.

Ülke olarak incelendiğinde; Arjantin, Endonezya, Fransa, Güney Kore ve İtalya'da FM (65 yaş ve üzeri kadın nüfus (kadın nüfusunun %)')den GN (Gini katsayısı, gelir eşitsizliği %)')ye doğru nedensellik sonucuna ulaşılmıştır. Arjantin, Endonezya, Güney Kore, İtalya ve Meksika'da ML (65 yaş ve üzeri erkek nüfus (erkek nüfusun %)')den GN (Gini katsayısı, gelir eşitsizliği %)')ye doğru nedensellik tespit edilmiştir. Almanya, Arjantin, Endonezya ve Hindistan'da T (65 yaş ve üzeri nüfus (toplam nüfusun %)')den GN (Gini katsayısı, gelir eşitsizliği %)')ye doğru nedenselliğin varlığı sonucu elde edilmiştir. Bu bulgudan yola çıkarak verilerine ulaşılabilen 14 G-20 üyesi ülke için toplam yaşlı nüfusun gelir eşitsizliği üzerinde etkili olduğu sonucu elde edilmektedir. Türkiye, ABD, Brezilya, Birleşik Krallık, Fransa, Güney Kore, İtalya, Kanada, Meksika ve Rusya'nın içerisinde barındırdığı toplam yaşlı nüfusun gelir eşitsizliği oluşturmada etkili olmadığı görülmektedir. Almanya, Brezilya, Birleşik Krallık, Endonezya ve Kanada'da GN (Gini katsayısı, gelir eşitsizliği %)')den FM (65 yaş ve üzeri kadın nüfus (kadın nüfusunun %)')ye doğru nedenselliğin bulunduğu sonucu elde edilmiştir. ABD, Arjantin, Brezilya, Birleşik Krallık ve Kanada'da GN (Gini katsayısı, gelir eşitsizliği %)')den ML (65 yaş ve üzeri erkek nüfus (erkek nüfusun %)')ye doğru nedensellik ilişkisi sonucuna ulaşılmıştır. ABD, Arjantin, Brezilya, Birleşik Krallık ve Kanada'da GN (Gini katsayısı, gelir eşitsizliği %)')den T (65 yaş ve üzeri nüfus (toplam nüfusun %)')ye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu ülkelerden en göze çarpanları arasında, Endonezya, Arjantin, Güney Kore, İtalya, Almanya, Brezilya, Birleşik Krallık ve Kanada yer almaktadır. Bu ülkeler dünyada nüfus ve ekonomik yapısı güçlü ülkeler arasında yer almaktadır. Bu ülkelerde yaşa bağlı olarak gelir eşitsizliğinin de bulunduğu görülmüştür. Bu nedenle bu ülkelerde toplumun tüm kesimlerinde gelirin eşit dağılması için politik yapıcılar tarafından planlamalar yapılması önerilmektedir. Verilerine ulaşılabilen 14 G-20 ülkesinde elde edilen bulgular Fisunoğlu, Tekin ve Laleh (2018)'i desteklemektedir. Buna göre, birey yaşam boyu elde etmiş olduğu kazançlarına göre, tüketimlerini şekillendirmektedir. Kazanç durağan görünümde olsa bile her yaşta yapılan tüketim bu yaşa kadarki tahmin edilemeyen bütün gelir şoklarına bağlı olarak değişmektedir. Farklı bireylerin karşılaşacakları tüm şoklar birbirlerinden bağımsız olarak gerçekleşirse kuşaklar arasında dağılım zamanla artış eğiliminde gerçekleşecektir. Bu durumda elde edilen kazançların dağılımında değişim olmasa bile varlıklarda dağılım yaşam döngüsünün çalışma çağına artış gösterecek; kazanç ve varlıklardan elde edilen gelir dağılımında eşitsizlik artacaktır. Bu bağlamda eşitsizlik yaşlı nüfusta daha fazla iken genç nüfusta daha az olacaktır (Fisunoğlu, Tekin ve Laleh, 2018: 99).

Bu noktadan hareketle, gelir dağılımının olumsuz etkilerinin ortadana kaldırılması, devlet politikaları oluşturulurken yaşlı nüfusun gelir dağılımından daha fazla pay almasının sağlanması, emeklilik sistemi ve sosyal güvenlik sisteminde eşitsizliği ortadan kaldıracak politikaların geliştirilmesi,

vergi ve sosyal transfer sistemiyle birlikte yeni bir gelir dağıtım sisteminin oluşturulması, gelir desteklemelerinin artırılması ve beşeri sermayenin geliştirilmesi önerilmektedir. Nüfusta meydana gelen yaşlanma uygulanan kamusal önlemlerde farklılıklara neden olarak doğum oranını ve dolaylı şekilde gelir eşitsizliğine etki edebilmektedir. Bu nedenle uygulanacak politikalarda birçok etmen dikkate alınmalıdır. Refah içerisinde yaşayan toplumların oluşturulabilmesi için gelir eşitsizliklerinin ele alınması ve bu eşitsizlikleri azaltacak politikaların oluşturulması önem arz etmektedir. Bu araştırmanın kısıtı, cinsiyete göre nüfus yaşlanması ve gelir eşitsizliğinin panel fourier nedensellik analizi yöntemiyle araştırmasıdır. Yapılması muhtemel yeni araştırmaların cinsiyete göre nüfus yaşlanması ve başka etmenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi yerinde olacaktır. Araştırmanın bir başka kısıtı yalnızca verilerine ulaşılabilen 14 G-20 ülkesini incelemesi olmuştur. Bu yüzden yapılacak yeni çalışmalarda çeşitli ülke ya da ülke gruplarının, farklı analiz tekniklerinin, çeşitli etmenlerin kullanılması tavsiye edilmektedir. Ayrıca sonraki çalışmalarda nüfus yaşlanmasının gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerini incelerken doğrudan ya da dolaylı etmenleri incelemek ilgi çekici olabilir.

Kaynakça

- Ando, A., & Modigliani, F. (1963). The life-cycle hypothesis of saving: aggregate implications and tests. *American Economic Review*, 53(1), 55-84.
- Arslan, F. (2023). Makroekonomik şokların tüketim harcamalarına etkisi: Türkiye örneği. *International Journal Of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences*, 6(4), 286-307, <https://doi.org/10.59445/ijepss.1343740>
- Asandaş, N., & Işık, N. (2021). Ekonomik kalkınma ve gelir dağılımının yoksulluk üzerindeki etkisi: ekonometrik bir uygulama. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(3), 101-116.
- Atkinson, A. (1971). Distribution of wealth and individual life cycle. *Oxford Economic Papers*, 23(2), 239-254.
- Aziz, Ö. T., Christopher, C., & John, E. J. (2015). The distributional impact of population ageing in New Zealand. *New Zealand Economic Papers*, 49(3), 207-226.
- Baktemur, F. İ. (2021). Gelişmekte olan ülkelerde gelir ile tüketim arasındaki eşbütünleşme ilişkisi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 1-8.
- Bloom, D., & Williamson, J. (1998). Demographic transitions and economic miracles in emerging Asia. *The World Bank Economic Review*, 12(3), 419-455.
- Bloom, D., Canning, D., & Fink, G. F. (2007). Jocelyn fertility, female labor force participation and the demographic dividend, Nber, Working Paper No: 13583
- Cafri, R., & Acci, Y. (2023). Nüfus yaşlanması gelir eşitsizliğini artırıyor mu? Panel asimetric heterojen nedensellik analizinden kanıtlar. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 105-122. doi: 10.18074/ckuiibfd.1187318
- Castillo, W. I. G., Wu, C. S., & Osei-Kusi, F. (2025). Human capital, income inequality, and health: analysing heterogeneous dynamics across income groups. *Asia & the Pacific Policy Studies*, 12(2), e70008.
- Chen, X., Bihong, H., & Shaoshuai, L. (2018). Population aging and inequality: evidence from China. *Dünya Ekonomisi*, 41(8), 1976-2000.

- Dornbusch, R., S. Fischer., & R. Startz, (2007). Makroekonomi (9. B). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Dong, Z., Tang, C., & Wei, X.(2018). Does population aging intensify income inequality? evidence from China. *Journal Of The Asia Pacific Economy*, 23(1), 66-77.
- Drosdowski, T., Stöver, B., & Wolter, M, I.(2015). The impact of ageing on income inequality. *Gns Discussion Paper*, 2015(16), 1-19.
- Durgun, A., & Ezanoğlu, Z. (2022). Yaşlanan nüfus milli geliri nasıl etkiler? G-20 ülkelerinden kanıtlar. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(3), 1806-1825.
- Durgun, B., & Durgun, Ö.(2023). Gelir eşitsizliği ve insani gelişme ilişkisi: Türkiye örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 45-73.
- Dünya Bankası (2024). World Development Indicators. 25 Şubat 2024 tarihinde <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> adresinden erişildi.
- Elhini, M. (2015). Inequality in Egypt: age-adjusted gini coefficient. *International Journal Of Social Sciences And Education Research*, 5(4), 434-446.
- Enders, W., & Jones, P. (2014). On the use of the flexible fourier form in unit root tests, endogenous breaks, and parameter instability, Recent Advances In Estimating Nonlinear Models: With Applications In Economics And Finance, 59-83.
- Faik, J. (2012). Impacts of an ageing society on macroeconomics and income inequality—the case of Germany since the 1980s. *Ecine Working Paper Series*.
- Fisunoğlu, H., M., Tekin, İ., & Laleh, M. M. (2018). Demografik geçiş ile gelir ve tüketim eşitsizliği ilişkisi: Oecd ülkeleri üzerine ampirik bir analiz. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(4), 95-116.
- Fougère, M., & Mérette, M. (1999). Population aging and economic growth in seven Oecd countries. *Ekonomik Modelleme*, 16(3), 411-427.
- Friedman, M. (1957). A theory of the consumption function. Princeton: Princeton University Press,.
- Goldstein, J., & Ronald, L. (2014). How large are the effects of population aging on economic inequality? *Vienna Yearbook Of Population Research*, 12, 193-209.
- Hanewald, K., Ruo, J., & Zining, L (2021). Why is inequality higher among the old? evidence from China. *China Economic Review*, 66, 101592.
- Hwang, S. (2016). Public pensions as a great equalizer? decomposition of old-age income inequality in South Korea, 1998-2010. *Journal Of Aging & Social Policy*, 28(2), 81-97.
- Kang, S, J. (2009). Aging and inequality of income and consumption in Korea. *Journal Of International Economic Studies*, 23, 59-72.
- Karagöz, H. (2021). Nüfus yaşlanmasının ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: OECD ülkeleri örneği. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(42), 1544-1565.
- Kenanoğlu, M. E., & Aydın, M. (2022). Yaşlanan nüfusun servet dağılımı üzerindeki etkisi: seçilmiş ülkeler üzerine bir değerlendirme. *Finans Ekonomi Ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(4), 758-774.
- Kim, J. I., & Kim, G. (2017). Socio-ecological perspective of older age life expectancy: income, gender inequality, and financial crisis in Europe. *Globalization and health*, 13, 1-8.
- Kökalan, Ç. F. (2019). Nüfus yaşlanması: kamu ve sosyal politikalar üzerindeki etkisi. V. Kalıncara (Ed.). *İçinde Yaşlılık Yeni Yüzyılın Gerçeği*. (S. 197-215). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık

- Lin, C. H., Lahiri, S., & Po-Hsu, C. (2015). Population aging and regional income inequality in Taiwan: a spatial dimension. *Social Indicators Research*, 122(3), 757-777.
- Mankiw, G. N. (2010). *Macroeconomics* (7th Ed.,) New York: Worth Publishers.
- Ma, D., Zhou, K., Xu, J., & Qian, Y. (2023). Industrial structure improvement, population aging and migration: an empirical study based on Chinese provincial panel data. *Plos Bir*, 18(10), E0291718.
- Nazlıoğlu, S., Görmüş, N. A., & Soytas, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy economics*, 60, 168-175.
- Nazlıoğlu, Ş., & Karul, Ç. (2017). Panel LM unit root test with gradual structural shifts. In 40th International Panel Data Conference, 7(8), 1-26.
- Pesaran, H.(2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *Cambridge Working Papers. Economics*, 1240(1), 1
- Pesaran, H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Ekonometri Dergisi*, 142(1), 50-93.
- Primiceri, G., & Van Rens, T. (2009). Heterogeneous life cycle profiles, income risk and consumption inequality. *Parasal Ekonomi Dergisi*, 56(1), 20-39.
- Rougoor, W., Van Marrewijk, C., & Jiaotong, X. (2014). Demography and growth: two forces leading to rising global income inequality. (SEO Discussion Paper; No. 77). SEO Economisch Onderzoek. http://www.seo.nl/uploads/media/Demography_and_growth.pdf
- Schmidt, P., & Phillips, P. C. (1992). LM tests for a unit root in the presence of deterministic trends. *Oxford Bulletin Of Economics and Statistics*, 54(3), 257-287.
- Shen, D., Liang, H., & Shi, W. (2023). Rural population aging, capital deepening and agricultural labor productivity. *Sustainability*, 15(10), 8331.
- Solt, F. (2021). Measuring income inequality across countries and over time: the standardized world income inequality databasei. *Social Science Quarterly*, 101(3), 1183-1199. Swud Version 9.6.
- Tekin, İ, Fisunoğlu, H. M., & Laleh M. M. (2018). Demografik geçiş ile gelir ve tüketim eşitsizliği ilişkisi: Oecd ülkeleri üzerine ampirik bir analiz. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 36(4), 95-116.
- Uğur, B., & Dalli, T. (2021). Dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisi: G-20 ülkeleri örneği. *Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-18.
- United Nations (2023). 25 Şubat 2024 tarihinde https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/undesapd_2024_wpa2023-report.pdf adresinden erişildi.
- Uyanık, Y., & Başyigit, R. (2018). Demografik yapı içinde yaşlı nüfusun görünümü ve aktif yaşlanma yaklaşımı perspektifinde politika örnekleri. *İş Ve Hayat*, 4(8), 273-310.
- Ünsal, E. (2000). Makro iktisat (3. B), Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ünsal, E. (2017). Makro iktisat (11. Bs), Ankara: Murat Yayınları.
- Wang, Q., Li, L., & Li, R. (2023). Uncovering the impact of income inequality and population aging on carbon emission efficiency: an empirical analysis of 139 countries. *Total Environmental Science*, 857, 159508.

- Yamada, T. (2012). Income risk, macroeconomic and demographic change, and income inequality in Japan. *Journal Of Economic Dynamics & Control*, 36, 63-84.
- Yılancı, V., & Görüş M., S. (2020). Ekonomik küreselleşmenin MENA bölgelerindeki ekolojik ayak izini öngörme gücü var mı? fourier fonksiyonlu panel nedensellik testi. *Environmental Science And Pollution Research*, 27(32), 40552-40562.
- Yılmaz, T. Z., & Rakıcı, C.(2024). Sosyal koruma harcamalarının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi: Türkiye örneği, *Sosyoekonomi*, 32(59), 383-404.
- Zhong, H. (2011). The impact of population aging on income inequality in developing countries: evidence from rural China. *China Economic Review*, 22(1), 98-107.
- Zhu, G(2013). Age-specific rise of income and consumption inequality. *Discussion Paper*, 2013(21), 1-18.

Extended Abstract

This study aims to examine the relationship between population aging and income inequality by gender for 14 G-20 countries in the period 1988-2021. In this study, the relationship between population aging and income inequality by gender was investigated. While the dependent variable of the study is income inequality, which we will measure through the Gini coefficient, the independent variables are the population aged 65 and over (% of the total population), the female population aged 65 and over (% of the female population), the male population aged 65 and over (% of the male population). In the application, G-20 countries that have an existing data set for the specified period, 1988-2021, and relevant variables were selected. Lack of data was effective in this selection.

In the analysis, firstly, a cross-sectional dependency examination was carried out before proceeding with the unit root test, due to the possibility that spurious regression problems may arise in series that are not stationary. Following Breusch and Pagan's (1980) cross-section dependence and Pesaran and Yamagata, (2008) homogeneity tests, Nazlıoğlu and Karul (2017) panel fourier LM unit root test and Yılanıcı and Görüş's (2020) panel fourier Toda Yamamoto causality techniques continued. When the Panel Fourier Toda Yamamoto Causality results applied in the study covering 14 G-20 countries with accessible data are evaluated; For the whole panel, causality result was obtained from T(population aged 65 and over (% of total population) to GN(Gini coefficient, income inequality %) at 1% significance level. This result has similar results with Primiceri and Van Rens (2009), Zhong (2011), Yamada (2012), Lin, Lahiri, and Po-Hsu (2015), Dong, Tang, and Wei (2018), Chen, Bihong, and Shaoshuai (2018), Fisunoğlu, Tekin, and Laleh (2018), Hanewald, Ruo, and Zining (2021), Wang, Li, and Li (2023) in the literature. However, this result differs from those of Kang (2009), Faik (2012), and Rougoor, Van Marrewijk, and Jiaotong (2014). No causality relationship was found from population aging to income inequality by gender. No causality result could be obtained from GN (Gini coefficient, income inequality%) to FM (female population aged 65 and over (% of female population), ML (male population aged 65 and over (% of male population) and T (population aged 65 and over (% of total population). This result shows that the total elderly population creates pressure on income inequality in the 14 G-20 countries for which data is available, and that it does not have enough impact on income inequality when evaluated specifically for the female and male elderly population. In addition, it is seen that income inequality has no effect on both according to gender and total elderly population in 14 G-20 countries whose data can be accessed.

When examined as a country, In Argentina, Indonesia, France, South Korea, and Italy, the causality result was reached from FM(female population aged 65 and over (% of female population) to GN (Gini coefficient, income inequality%). In Argentina, Indonesia, South Korea, Italy, and Mexico, causality was found between ML (male population aged 65 and over (% of male population) and GN (Gini coefficient, income inequality%). In Germany, Argentina, Indonesia, and India, causality result was obtained from T (population aged 65 and over (% of total population) to GN (Gini coefficient, income inequality%). Based on this finding, it is concluded that among the 14 G-20 member countries whose data can be accessed, the total elderly population of these countries has the most effect on income inequality in the years considered. It is seen that the total elderly population contained in Turkey, the USA, Brazil, the United Kingdom, France, South Korea, Italy, Canada, Mexico, and Russia is not effective in creating income inequality. In Germany, Brazil, the

United Kingdom, Indonesia, and Canada, a causality relationship was found between GN (Gini coefficient, income inequality%) and FM (female population aged 65 and over (% of female population)). In the USA, Argentina, Brazil, the United Kingdom, and Canada, a causality relationship was found between GN (Gini coefficient, income inequality%) and ML (male population aged 65 and over (% of male population)). In the USA, Argentina, Brazil, the United Kingdom, and Canada, a causality relationship was found between GN (Gini coefficient, income inequality%) and T (population aged 65 and over (% of total population)).

From this point of view, it is suggested to eliminate the negative effects of income distribution, to ensure that the elderly population receives a greater share of income distribution when creating state policies, to develop policies that will eliminate inequality in the retirement system and social security system, to create a new income distribution system together with the tax and social transfer system, to increase income supports and to develop human capital. The aging of the population can cause differences in the implemented public measures and thus affect the birth rate and indirectly income inequality. Therefore, many factors should be taken into consideration when implementing policies. In order to create prosperous societies, it is important to address income inequalities and to develop policies that will reduce these inequalities. The limitation of this study is that it investigates population aging and income inequality by gender using the panel Fourier causality analysis method. It would be appropriate for possible new studies to examine the relationships between population aging by gender and other factors. Another limitation of the study is that it only examined 14 G-20 countries whose data are available. Therefore, it is recommended that new studies use different countries or country groups, different analysis techniques, and different factors. In addition, it may be interesting to examine direct or indirect factors while examining the effects of population aging on income inequality in subsequent studies.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Dijital Platformlarda Çevrimiçi İtibar Yönetimi: Belek ve Kaş Bölgelerindeki Otellerin Müşteri İlişkileri Yönetimi Stratejilerinin Analizi

Ahmet BÜYÜKEKE¹

ÖZ

Bu çalışma, Belek ve Kaş bölgelerindeki otel yöneticilerinin TripAdvisor platformunda müşteri yorumlarına verdikleri yanıtları profesyonellik, empati düzeyi ve problem çözme becerileri açısından karşılaştırmayı amaçlamaktadır. Belek bölgesindeki oteller, daha hızlı ve profesyonel yanıtlar verirken, Kaş bölgesindeki otellerin yanıtlarının daha uzun olmasına karşın, profesyonellik ve empati düzeyi açısından yetersiz olduğu gözlemlenmiştir. Belek bölgesindeki otellerin yanıt süreleri 2013 yılında ortalama 1496 gün iken, 2024 yılında bu süre 1.7 güne kadar düşmüştür. Aynı dönemde ortalama müşteri değerlendirme puanları 4.49'dan 4.77'ye yükselmiştir. Kaş bölgesinde ise ortalama yanıt süreleri daha uzun kalmış ve müşteri memnuniyeti daha düşük seviyelerde seyretmiştir. Bu süreç, aynı zamanda otellerin müşteri ilişkileri yönetimi (MİY) stratejilerinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Çalışma bulguları, Belek'teki otel yöneticilerinin müşteri geri bildirimlerine hızlı, empatik ve çözüm odaklı yaklaşımlarının, müşteri memnuniyetini artırma konusunda etkili olduğunu göstermektedir. Buna karşın, Kaş'taki otellerin iletişim stratejilerinin, özellikle empati ve problem çözme becerileri açısından geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, otel yöneticilerinin çevrimiçi yorumlara verdikleri yanıtlar, müşteri memnuniyeti ve otel performansı üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olup, bu yanıtların kalitesi ve hızı, MİY destekli çevrimiçi itibar yönetimi stratejilerinde kritik bir rol oynamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevrimiçi yanıtlar, İletişim becerileri, Metin madenciliği, Otelcilikte profesyonellik, Çevrimiçi itibar yönetimi

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Adana/Türkiye, ORCID: 0000-0002-6103-7646, e-posta: abuyukeke@atu.edu.tr (Sorumlu Yazar)

Online Reputation Management on Digital Platforms: An Analysis of CRM Strategies of Hotels in Belek and Kaş

Ahmet BÜYÜKEKE¹

ABSTRACT

This study compares hotel managers' responses to customer reviews on TripAdvisor in Belek and Kaş, two prominent tourism destinations in Turkey, focusing on professionalism, empathy, and problem-solving skills. The research reveals significant differences in online reputation management practices between the two regions. Hotels in Belek demonstrate faster and more professional response times, effectively leveraging online feedback as a key component of their Customer Relationship Management (CRM) strategies. Specifically, average response times in Belek decreased dramatically from 1,496 days in 2013 to just 1.7 days in 2024, accompanied by a rise in average customer review scores from 4.49 to 4.77 during the same period. In contrast, hotels in Kaş exhibit longer response times and lower levels of professionalism and empathy in their responses, resulting in comparatively lower customer satisfaction. This study highlights the direct impact of online response quality and speed on customer satisfaction and hotel performance. It emphasizes the crucial role of timely, empathetic, and solution-oriented responses in CRM-driven online reputation management, particularly in the hospitality industry. The findings suggest that while Belek hotels have successfully integrated online feedback into their CRM strategies, Kaş hotels need to improve their online communication strategies, particularly in demonstrating empathy and effectively addressing customer concerns.

Keywords: *Online responses, Communication skills, Text mining, Professionalism in hospitality, Online reputation management*

¹ Assistant Professor, Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Faculty of Economics, Administrative and Social Sciences, Adana/Türkiye, ORCID: 0000-0002-6103-7646, e-mail: abuyukeke@atu.edu.tr (Corresponding Author)

1. Giriş

Dijital platformların hızla yaygınlaşması, özellikle müşteri etkileşimi, MİY ve itibar yönetimi alanlarında, konaklama endüstrisini kökten dönüştürmüştür. TripAdvisor gibi platformlar, tüketicilerin deneyimlerini paylaşma ve konaklamaya ilişkin karar verme süreçlerinde merkezi bir rol oynar hale gelmiştir. Bu bağlamda, otel yöneticilerinin çevrimiçi değerlendirmelere verdikleri yanıtlar, yalnızca çevrimiçi itibar yönetimi kapsamında değil, aynı zamanda MİY stratejilerinin önemli bir bileşeni olarak da değerlendirilmektedir. Bu yanıtlar, müşteri algılarını, sadakatini ve nihayetinde konaklama işletmelerinin finansal performansını etkileyen kritik bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır.

Geniş kapsamlı araştırmalar, elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın (eWOM) tüketici davranışını şekillendirmedeki güçlü rolünü ortaya koymuştur ve TripAdvisor bu konuda en etkili platformlardan biri olarak kabul edilmektedir (Moro vd., 2019; Ho, 2019). Çalışmalar, yöneticilerin yanıtları vasıtasıyla müşteri değerlendirmeleri ile, özellikle de olumsuz geri bildirimlerde, uzlaşmacı ve titiz bir şekilde ilgilenmenin, itibar zedelenmesini önemli ölçüde azaltabileceğini, güveni artırabileceğini ve gelecekteki rezervasyonları teşvik edebileceğini göstermektedir (Mate vd., 2019; Ho, 2018). Dahası, bu yanıtların etkinliği hem nitel hem de nicel faktörleri içeren çok boyutlu bir yapıya sahiptir. Niteliksel olarak, yanıtların tonu, yapısı ve içeriği, müşterilerle duygusal bağlar kurmada, dolayısıyla memnuniyeti artırmada ve sadakati teşvik etmede önemli bir rol oynamaktadır (Taw vd., 2021; Wen vd., 2022). Nicel olarak ise, çevrimiçi itibar yönetimi aracılığıyla artan etkileşimin, doluluk oranları ve genel karlılıkla olumlu bir korelasyon gösterdiği kanıtlanmıştır (Anagnostopoulou vd., 2020; Zhang vd., 2022).

Yönetici yanıtların etkisine ilişkin bol miktarda küresel araştırma olmasına rağmen, literatürde bu olguyu Türk konaklama sektörü özelinde ele alan kayda değer bir boşluk bulunmaktadır. Özellikle, Türkiye'deki farklı otel ölçekleri arasında yönetici yanıtlarının karşılaştırmalı analizi yetersizdir. Bu çalışma, lüks tatil köyleriyle tanınan Belek ve küçük butik otellerin karakterize ettiği Kaş olmak üzere iki farklı Türk turizm destinasyonuna odaklanarak bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. TripAdvisor değerlendirmelerini ve bunlara karşılık gelen yönetim yanıtlarını analiz ederek, bu araştırma, otel yöneticileri tarafından kullanılan iletişim stratejilerini değerlendirmeyi hedeflemektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Belek ve Kaş bağlamında otel yöneticilerinin profesyonellik ve iletişim becerilerini, çevrimiçi müşteri değerlendirmelerine verdikleri yanıtlar üzerinden değerlendirmektir. Bunu yaparak, bu araştırma, Türk konaklama işletmelerinin çevrimiçi itibar yönetimi uygulamalarına özgün içgörüler sağlayacak ve etkileşim stratejilerini geliştirmek için pratik öneriler sunacaktır.

Araştırma Soruları:

- Belek ve Kaş bölgelerinde otel yöneticilerinin müşteri yorumlarına yanıt verme süreçlerindeki performans eğilimleri nelerdir ve bu iki destinasyon arasında anlamlı farklılıklar var mıdır?

- Cevaplama süresi, literatürde müşteri memnuniyetini etkileyen en önemli faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda otel yönetimlerinin çevrimiçi geri bildirimlere ne kadar duyarlı olduklarını da gösterir. Bu bağlamda, farklı destinasyonlarda bu sürecin nasıl işlediğinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, bölgesel farklılıklara dayalı yönetim stratejileri geliştirmek açısından önemlidir.
- Otel yöneticilerinin müşteri yorumlarına verdikleri yanıtlar, profesyonellik, empati ve problem çözme iletişim becerileri açısından nasıl değerlendirilebilir?
- Müşteri ilişkilerinde kullanılan dilin niteliği, otelin çevrimiçi itibarı üzerinde doğrudan etki oluşturmaktadır. Özellikle çevrimiçi yorumlara verilen yanıtların profesyonel bir çerçevede, empatik ve çözüm odaklı olması, müşteri sadakati ve tekrar tercih edilme olasılığı üzerinde belirleyici bir rol oynayabilmektedir. Bu nedenle, bu becerilerin metinsel olarak analiz edilmesi, otel iletişim stratejilerinin kalitesini değerlendirmeye imkân tanıyacaktır.
- Otel yöneticileri çevrimiçi itibar yönetimlerini iyileştirmek için iletişim becerilerini hangi alanlarda geliştirebilirler?

Literatürde otel yönetimlerinin çevrimiçi platformlardaki başarısı, yalnızca mevcut uygulamaların değerlendirilmesiyle değil, aynı zamanda geliştirilebilir alanların belirlenmesiyle de ölçülmektedir. Bu soru, uygulamaya yönelik iyileştirme önerileri sunarak sektörel gelişime katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Bu soruları ele alarak, bu çalışma Türk konaklama işletmeleri tarafından kullanılan çevrimiçi iletişim stratejilerine dair daha derin bir anlayış sağlamayı amaçlamaktadır. Bulgular, sadece konaklama sektöründeki dijital etkileşim üzerine akademik söyleme katkıda bulunmakla kalmayacak, aynı zamanda Türk turizminin rekabetçi ortamında itibar yönetimlerini optimize etmeyi hedefleyen uygulayıcılar için de değerli bilgiler sağlayacaktır.

2. Literatür Taraması

2.1. Türk Konaklama Endüstrisinde Yönetici Yanıtlarının Önemi

Son yıllarda Türkiye'deki konaklama endüstrisinde, yönetici yanıtlarının çevrimiçi değerlendirmelere etkisi giderek daha fazla ilgi görmektedir. Bayram (2018), İstanbul ve Antalya'daki 318 otelden 27.585 değerlendirmeyi analiz ederek, bir otelin çevrimiçi itibarını korumada aktif müşteri geri bildirimi yönetiminin kritik rolünü vurgulamıştır. Bulgular, değerlendirmelere yanıt veren otellerin müşterileriyle daha güçlü ilişkiler kurma eğiliminde olduğunu ve bunun da artan sadakat ve rezervasyon niyetlerine yol açtığını göstermektedir.

2.2. Çevrimiçi İtibar Yönetimi

Çevrimiçi itibar yönetimi, özellikle tüketicilerin çevrimiçi yorumlara olan bağımlılığı arttıkça, otel endüstrisinde başarı için kritik bir bileşen haline gelmiştir. Çevrimiçi yorumlar, potansiyel misafirlerin konaklama seçeneklerini belirlemede birincil bilgi kaynağı olarak kullanılmakta ve bu nedenle otellerin çevrimiçi varlıklarını etkili bir şekilde yönetmeleri gerekmektedir (Torres vd., 2015; Christin, 2023). Bu süreç, memnun müşterilerden geri bildirim almayı teşvik etmek ve yorumlara zamanında, yapıcı yanıtlar vermeyi içeren proaktif stratejilerin benimsenmesini gerektirir (Rose & Blodgett, 2016).

Araştırmalar, çevrimiçi yorumların doğasının otelin itibarını ve finansal performansını doğrudan etkileyebileceğini göstermektedir. Hem olumlu hem de olumsuz yorumlara yanıt veren otellerin, genel imajlarını artırdığı ve müşteri güvenini güçlendirdiği bilinmektedir (So, 2017). Özellikle olumsuz yorumlara yanıt vermek, otelin itibarına gelebilecek potansiyel zararları azaltabilir ve memnuniyetsiz müşterileri sadık müşterilere dönüştürebilir (Espino-Rodríguez & Rodríguez-Díaz, 2021). Bu bağlamda, otel yöneticilerinin müşteri hizmetlerine ve memnuniyete olan bağlılıklarını gösteren iyi yapılandırılmış yanıtların otelin algısını olumlu yönde değiştirebileceği vurgulanmaktadır.

Ayrıca, çevrimiçi yorum yönetimi, yalnızca müşteri geri bildirimlerini ele almayı değil, aynı zamanda bu geri bildirimleri pazarlama stratejilerine entegre etmeyi de içermelidir. Çevrimiçi itibar yönetimini pazarlama çabalarına entegre eden oteller, çevrimiçi derecelendirmeler ve yorumlara dayanarak daha fazla görünürlük kazanabilir ve daha fazla rezervasyon çekebilir (Anggani & Suherlan, 2020). Bu kapsamlı çevrimiçi itibar yönetimi stratejisi, müşteri geri bildirimleriyle aktif bir şekilde etkileşime girmenin yanı sıra stratejik pazarlama girişimlerini de içermelidir.

Sonuç olarak, etkili çevrimiçi itibar yönetimi, otellerin pazar konumlarını koruması ve geliştirmesi açısından hayati bir öneme sahiptir. Çevrimiçi yorumları yöneterek, müşteri geri bildirimlerine yanıt vererek ve yorumların incelemesine dayalı kararlar alarak, oteller potansiyel müşterilere daha güvenilir ve çekici bir imaj sunabilirler.

2.3. Yönetici Yanıtlarının Niteliksel Analizi

Yönetici yanıtlarının içeriği, tonu ve dili, müşteri algısını şekillendirmede oldukça önemlidir. Güler & Huseynov (2021), olumlu yönetici yanıtlarının Türk konaklama sektöründe rezervasyon niyetini önemli ölçüde artırabileceğini göstermiştir. Bu, Türkiye'nin rekabetçi turizm pazarında tüketici tutumlarını şekillendirmede çevrimiçi etkileşimlerin artan rolünü güçlendirmektedir.

Ayrıca, Šerić ve Oklobdžija (2022) çalışması, çevrimiçi olumsuz yorumlara verilen yanıtlarda empati kurma ve sorumluluk alma (dolaylı olarak özür dileme) gibi iletişim stratejilerinin potansiyel misafirlerin güven düzeyini olumlu etkilediğini ortaya koymuştur. Bu bulgu, çevrimiçi itibar yönetiminde stratejik yanıtların önemini vurgulamakta ve empatik iletişimin etkisini desteklemektedir.

2.4. Karşılaştırmalı Analiz: Belek ve Kaş

Belek ve Kaş, Antalya'nın turizm sektöründe önemli bir yere sahip iki farklı destinasyondur. Her ne kadar coğrafi olarak yakın olsalar da sundukları turizm deneyimi ve hedefledikleri kitleler açısından farklılıklar gösterirler. Belek, büyük ölçekli lüks tatil köyleri, golf sahaları ve eğlence parklarıyla karakterizedir. Ağırlıklı olarak kitle turizmine odaklanan Belek, yüksek gelirli turistleri ve aileleri çekmektedir (Erkuş-Öztürk, 2010). Bölgedeki turizm gelişimi, merkezi hükümetin teşvikleri ve büyük ölçekli yatırımlar ile desteklenmiştir. Kaş ise daha küçük butik oteller, doğal güzellikler ve tarihi doku ile öne çıkar. Alternatif turizm faaliyetleri (dalış, doğa yürüyüşü vb.) sunan Kaş, maceraperest ve doğa sever turistleri cezbetmektedir (Yavuz, 2010).

2.5. Çevrimiçi Deneyim Platformları

Dijitalleşmenin hız kazanması, Web ve mobil teknolojilerin hızla gelişmesi ve çoğalmasıyla birlikte TripAdvisor gibi çevrimiçi deneyim platformları, konaklama sektöründe tüketicilerin bilgi arama ve karar verme süreçlerinde merkezi bir rol üstlenmiştir. Tüketicilerin büyük bir çoğunluğunun (%87 gibi oranlarda) konaklama tercihlerini yapmadan önce bu platformlardaki yorumları ve derecelendirmeleri incelediği (Casaló vd., 2015) ve bu yorumlara kişisel tavsiyeler kadar güvendiği çeşitli çalışmalarla ortaya konmuştur (BrightLocal, 2021). Bu durum, elektronik ağızdan ağıza pazarlamanın (eWOM) gücünü ve otellerin çevrimiçi itibarlarını bu platformlar üzerinden etkin bir şekilde yönetme zorunluluğunu artırmaktadır. Çevrimiçi platformlarda yer alan yorumların hem içeriği (pozitif/negatif olması) hem de sayısı, potansiyel müşterilerin rezervasyon niyetleri üzerinde doğrudan etkilidir. Yorumların duygusal tonu ve yorumu yapan kişinin uzmanlığı dahi algılar üzerinde farklılaştırıcı etkilere sahip olabilmektedir Zhao vd. (2015). Bu nedenle, otel yönetimlerinin bu platformlardaki varlıklarını stratejik olarak yönetmesi kritik önem taşımaktadır.

2.6. Otel Ölçeği ve Yanıt Stratejileri

Yönetici yanıtlarının niteliği, farklı otel türleri ve sınıflandırmaları arasında önemli ölçüde değişiklik gösterebilir. Zhang vd. (2019), yönetici yanıtlarının tüketici rezervasyon davranışı üzerindeki etkisini araştırmış ve yanıt kalitesinin lüks tatil köyleri ile ekonomik konaklama tesisleri arasında farklılık gösterme eğiliminde olduğunu vurgulamıştır. Bu durum, aynı rekabet ortamında üst düzey tatil köylerinden küçük ekonomik otellere kadar geniş bir yelpazede konaklama tesislerinin bulunduğu Türk pazarı için son derece önemlidir.

2.7. Araştırma Boşluğu ve Gelecekteki Yönler

Mevcut literatür, yönetici yanıtlarının müşteri algılarını ve rezervasyon davranışını etkilemedeki önemini vurgularken, özellikle Türkiye'deki farklı turizm bölgelerindeki yönetici yanıtlarının karşılaştırılmasına odaklanan çalışmalarda belirgin bir boşluk bulunmaktadır. Örneğin, özellikle TripAdvisor değerlendirmeleri bağlamında Belek'teki lüks tatil köyleri ile Kaş'taki butik otelleri

karşılaştıran araştırmalar hala sınırlıdır. Bu boşluğun giderilmesi, farklı turizm ortamlarındaki çevrimiçi itibar yönetimi uygulamalarına değerli bilgiler sağlayacaktır.

2.8. Metin Madenciliği ve Konu Modellemesi Kullanımı

Otel yöneticilerinin yanıtlarındaki iletişim becerilerini ve profesyonelliği daha derinlemesine analiz etmek için metin madenciliği gibi nicel yöntemler kullanılabilir. Metin madenciliği, büyük miktarda metinsel veriden anlamlı bilgiler çıkarmaya olanak tanıyan çeşitli teknikleri içerir (Feldman, 2013). Bu teknikler, yanıtların dil yapısını, kullanılan tonları ve genel iletişim stratejilerini analiz etmek için etkili bir yöntem sunar. Ayrıca, metin madenciliği sayesinde Belek ve Kaş bölgelerindeki otellerin yanıt stratejileri arasındaki farklılıklar, müşteri memnuniyeti üzerindeki etkileriyle birlikte incelenebilir. Bu yöntem, yöneticilerin yanıtlarında belirli kalıpları veya trendleri keşfetmeye olanak sağlayarak, otel yöneticilerinin çevrimiçi itibar yönetimi süreçlerine katkıda bulunabilir.

3. Metodoloji

Bu çalışma, Belek ve Kaş bölgelerindeki otel yöneticilerinin TripAdvisor platformunda müşteri değerlendirmelerine verdikleri yanıtları analiz ederek, bu yanıtların otel yönetimi stratejileri üzerindeki etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada, yönetici yanıtları dört temel boyut etrafında incelenmiştir: yanıt verme süresi, profesyonellik, empati düzeyi ve problem çözme becerisi. Metin madenciliği teknikleri kullanılarak yapılan analizlerde, otel yöneticilerinin müşteri geri bildirimlerine verdikleri yanıtların içerik ve dil kullanımına odaklanılmıştır. Bu yaklaşımlar, Belek ve Kaş bölgelerindeki otellerin çevrimiçi itibar yönetimi stratejileri arasındaki farklılıkları ortaya koymak amacıyla karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Yapılan analizler, otel yöneticilerinin müşteri algısı ve otel itibarı üzerindeki etkilerini daha iyi anlamaya yönelik akademik bir perspektif sunmaktadır.

3.1. Veri

Araştırma verileri, konaklama endüstrisinde tüketici tarafından oluşturulan değerlendirmeler için en yaygın kullanılan platformlardan biri olan TripAdvisor'dan toplanmıştır. Veri toplama süreci, araştırmacı tarafından Python programlama dili ve BeautifulSoup (bs4) kütüphanesi kullanılarak geliştirilen özel bir web scraping aracı vasıtasıyla otomatize edilmiştir. Veri seti, Türkiye'deki iki önemli turizm bölgesi olan Belek ve Kaş otellerinden gelen değerlendirmeleri ve yönetim yanıtlarını içermektedir. Veri toplama aşamasında, herhangi bir sınırlama veya filtreleme uygulanmamıştır. Bu yaklaşım, kapsamlı ve tarafsız bir veri seti oluşturulmasını amaçlamaktadır.

Veri setinin temel özellikleri şunlardır:

- Yorum ID: Her bir müşteri değerlendirmesi için benzersiz bir kimlik numarasıdır.
- Yayınlanma Tarihi (Publish Date): Müşteri yorumunun TripAdvisor'da yayımlandığı tarih.

- Yanıt Tarihi (Response Date): Yöneticinin müşteriye verdiği yanıtın tarihi.
- Yanıt Veren Konumu (Manager Position): Yöneticinin oteldeki pozisyonu (örneğin, işletme sahibi, yönetici).
- Yorum İçeriği (Review Text): Müşterinin otel hakkında yazdığı yorum.
- Yanıt İçeriği (Response Text): Yöneticinin müşteri yorumuna verdiği yanıt.
- Puan (Rating): Müşteri tarafından otel için verilen değerlendirme puanı (1-5 arasında).

Bu veriler, otel yöneticilerinin müşterilere geri dönüş hızını ve yanıtlarının niteliğini analiz etmek için kullanılmıştır. Ayrıca, yanıt verme sürelerinin müşteri memnuniyeti (rating) ve otel itibarı üzerindeki etkisi detaylı bir şekilde incelenmiştir. Oluşan veri seti sayısal olarak aşağıda tablo 1’de gösterilmektedir.

Tablo 1: Belek ve Kaş Bölgelerindeki Yorum ve Otel Sayıları

Bölge ismi	Yorum sayısı	Otel sayısı	Otel başına ortalama yorum sayısı
Kaş	7,120	196	36,33
Belek	70,383	82	858,33

Kaynak: Yazar tarafından üretilmiştir.

Tablo 1’de gösterildiği üzere, Kaş ve Belek bölgeleri arasında belirgin farklılıklar bulunmaktadır. Kaş bölgesi, 196 otel ile daha fazla sayıda konaklama tesisine ev sahipliği yapmaktadır; ancak bu otellerin her biri ortalama olarak 36,33 yorum almıştır. Bu durum, Kaş’taki işletmelerin genellikle daha küçük ölçekli (örneğin, butik oteller, apartlar) olduğunu ve daha sınırlı bir müşteri kitlesine hizmet verdiğini göstermektedir.

Buna karşılık, Belek bölgesi sadece 82 otel ile temsil edilmesine rağmen, her bir otel ortalama 858,33 yorum almıştır. Belek’in özellikle lüks oteller ve tatil köyleri ile tanınması, bu otellerin daha yüksek müşteri kapasitelerine sahip olmasına ve dolayısıyla daha fazla sayıda yorum biriktirmesine yol açmaktadır. Belek’teki otellerin daha fazla yorum alması, büyük ölçekli otellerin çevrimiçi platformlarda daha aktif bir yönetim sergilediklerini de işaret edebilir.

Çalışmanın temel odak noktası yönetici yanıtları olduğundan, konukların yorumlarının cevaplanma zamanlaması ve sayıları yıllara göre önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Tablo 2’de, üçer yıllık aralıklarla (yıl sayısının fazlalığı nedeniyle gruplandırılmıştır) yorumların ortalama cevaplanma süreleri ve aynı yıl içinde cevaplanma yüzdeleri sunulmaktadır. Tabloya göre, ortalama cevaplanma süresi, yönetici yanıtlarının müşterilere ne kadar sürede ulaştığını gün cinsinden ifade ederken, cevaplanma yüzdesi ise yorumların aynı yıl içinde yanıtlanma oranını göstermektedir.

Tablo 2: Kaş ve Belek Bölgelerindeki Yıllara Göre Ortalama Cevaplama Süresi ve Aynı Yıl İçinde Cevaplanma Oranları

Yıllar	Kaş		Belek	
	Ortalama Yanıt Süresi	Cevaplanma Yüzdesi	Ortalama Yanıt Süresi	Cevaplanma Yüzdesi
2004-2006	5.110	0,00	5.257	0,00
2007-2009	4.621	1,11	4.201	1,05
2010-2012	2.790	2,90	2.938	8,95
2013-2015	1.457	4,86	553	55,77
2016-2018	491	14,92	54	86,75
2019-2021	159	23,13	19	89,78
2022-2024	58	16,32	4	93,83

Kaynak: Yazar tarafından üretilmiştir.

Tablo 2'deki veriler, özellikle 2013 yılından sonra, Kaş ve Belek'teki otel yöneticileri arasında yanıt sürelerinde önemli farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Yanıt süreleri yıllar içinde büyük ölçüde azalmış, Belek'teki otel yöneticileri Kaş'taki meslektaşlarına kıyasla tutarlı bir şekilde yorumlara daha hızlı yanıt vermiştir.

2013 öncesinde hem Kaş hem de Belek bölgelerindeki otellerin değerlendirmelere ortalama 3.000 gün gibi uzun sürelerde yanıt verdikleri görülmektedir. Bu durum, iki şekilde yorumlanabilir. İlk olarak, bu dönem, dijital platformların henüz emekleme aşamasında olduğu ve çevrimiçi itibar yönetiminin otel yöneticileri tarafından yeterince benimsenmediği bir döneme denk gelmektedir. İkinci olarak ise, çevrimiçi itibarın önemini daha geç fark eden otel yöneticilerinin, geçmişte yapılan değerlendirmelere geriye dönük olarak yanıt verdikleri düşünülmektedir.

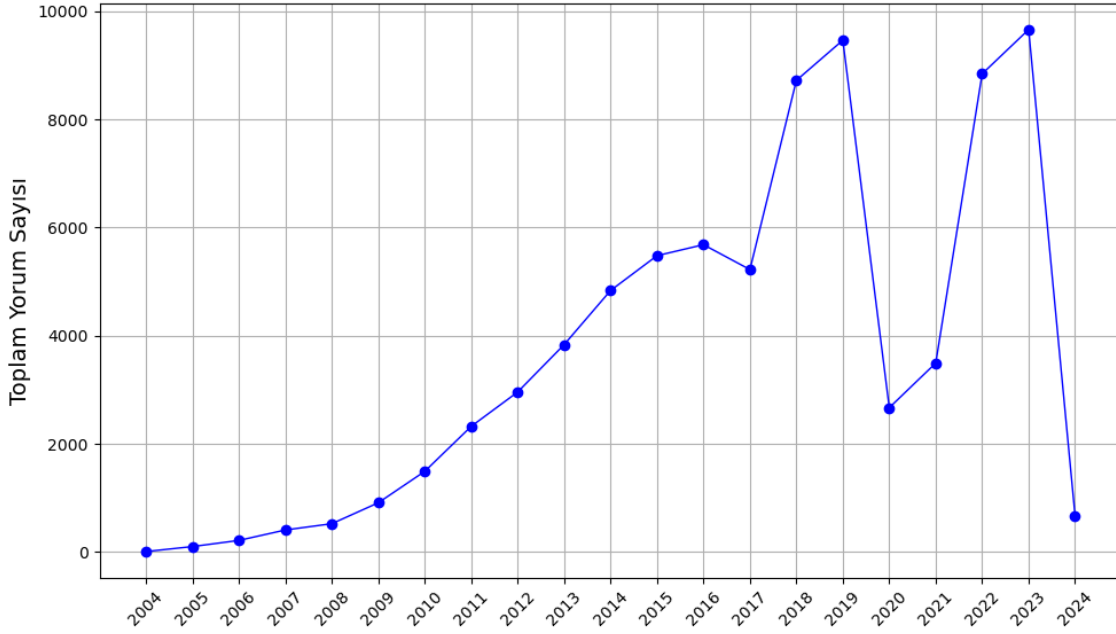
Belek'teki yöneticiler 2013-2015 döneminde yanıt sürelerini dramatik bir şekilde ortalama 553 güne düşürürken, Kaş'ta bu süre 1.457 gün olarak kalmıştır. Bu eğilim devam etmiş, Belek'teki yöneticiler yanıt hızı açısından tutarlı bir şekilde Kaş'ı geride bırakmıştır. 2022-2024 döneminde, Belek'teki ortalama yanıt süresi sadece 4 güne düşerken, Kaş'ta 58 günde kalmıştır. Ayrıca 2013 yılından itibaren Belek bölgesinde aynı yıl içinde yorumların cevaplanma yüzdesinde hızlı bir yükseliş gözlenmiştir.

Yanıt sürelerindeki belirgin azalma, özellikle 2013 yılı sonrasında, iki temel faktörle ilişkilendirilebilir:

- Akıllı telefon teknolojisinin yaygınlaşması
- Çevrimiçi itibar yönetiminin stratejik öneminin artması.

Bu faktörler, otel yönetimlerinin müşteri geri bildirimlerine daha hızlı ve etkin bir şekilde yanıt verme kapasitesini önemli ölçüde artırmıştır. Özellikle Belek bölgesindeki lüks otellerde hızlı yanıt

verme eğilimi, bu işletmelerin çevrimiçi değerlendirme yönetimini profesyonel bir düzeye taşıdıklarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Daha geniş kaynaklara ve uzman ekiplere sahip olan bu oteller, değişen dijital ortama daha hızlı uyum sağlayabilmiş, bu durum da büyük ölçekli oteller ile küçük butik oteller arasındaki yanıt verme davranışlarındaki farklılıkları daha da belirginleştirmiştir.

Şekil 1: Yıllara Göre Toplam Yorum Sayıları

Kaynak: Yazar tarafından üretilmiştir.

Şekil 1'de gösterildiği gibi, müşteri değerlendirmelerinde, özellikle 2013 yılından itibaren dikkate değer bir artış yaşanmıştır. Bu artış, akıllı telefonların yaygınlaşması ve çevrimiçi değerlendirmelerin konaklama sektöründe giderek artan önemi ile doğrudan ilişkilidir. 2013 yılı, otel yönetimleri ile müşteriler arasındaki dijital etkileşimlerin daha yaygın ve anlamlı hale geldiği bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Bu nedenle ve ayrıca tablo 2' de sunulan aynı yıl içinde cevaplanma sürelerindeki azalmalardan dolayı analizlerde 2013 ve sonrasındaki müşteri değerlendirmeleri dikkate alınmıştır, zira bu dönem, otel yönetimlerinin çevrimiçi geri bildirimleri aktif olarak yönetmeye başladıkları bir süreci yansıtmaktadır.

Ayrıca, 2020 ve 2021 yıllarında dünya genelinde yaşanan COVID-19 pandemisine bağlı kapanma politikalarının, müşteri değerlendirme sayılarında gözlemlenen düşüşe neden olduğu görülmektedir. Bu dönemde, seyahat kısıtlamaları ve otel faaliyetlerinin askıya alınması, çevrimiçi platformlarda yapılan yorum sayılarında kayda değer bir azalmaya yol açmıştır.

Tablo 3: 2013 Sonrası Kaş ve Belek Bölgelerindeki Otel ve Yorum Sayılarının Karşılaştırılması

	Kaş	Belek
2013 sonrası		
TOS	196	80
TYS	5.528	63.041
OYS	28,2	807,6
Kaş > 29, Belek > 39		
TOS	46	59
TYS	4.025	62.831
OYS	87,5	1.065

TOS: Toplam otel sayısı, TYS: Toplam yorum sayısı, OYS: Otel başına ortalama yorum sayısı

Kaynak: Yazar tarafından üretilmiştir.

Tablo 3'te görüldüğü gibi, veri setinde Kaş bölgesi için 2013 yılı sonrası toplam 196 otel ve 5,528 yorum bulunmaktadır. Ancak, otel başına en az 30 yorum bulunması kısıtı uygulandığında, ortalama 10 yoruma sahip 150 otel analiz dışı bırakılmış ve geriye 46 otel kalmıştır. Kısıt uygulanması sonrası kalan otellerin ortalama yorum sayısı yaklaşık 88'e yükselmiş ve bu, her yorumun cevaplanmadığı göz önünde bulundurulduğunda, araştırma için anlamlı bir düzeye ulaşmıştır.

Belek bölgesinde ise 2013 sonrası toplamda 80 otel ve 63.041 yorum bulunmaktadır. Otel başına en az 40 yorum bulunması kısıtı uygulandığında, ortalama 10 yoruma sahip 21 otel elenmiş ve kalan 59 otel üzerinde yapılan hesaplamada, otel başına ortalama yorum sayısı yaklaşık 1,065 olmuştur. Bu bulgular, daha az sayıda yoruma sahip otellerin analiz dışı bırakılmasıyla, Belek bölgesindeki otel başına ortalama yorum sayısında önemli bir artış olduğunu ortaya koymaktadır.

3.2. Analiz

Bu bölümde, otel yöneticilerinin müşteri yorumlarına verdikleri yanıtlar zamanlama ve içerik analizi yöntemleriyle ayrıntılı olarak incelenmiştir. Zamanlama analizinde, yanıt verme süreleri ve bu sürelerin müşteri memnuniyeti üzerindeki olası etkileri değerlendirilmiştir. İçerik analizinde ise, yanıt metinleri profesyonellik, empati düzeyi ve problem çözme becerileri açısından analiz edilmiştir. Bu yaklaşımla, Belek ve Kaş bölgelerindeki otel yöneticilerinin iletişim stratejilerinin benzerlikleri ve farklılıkları belirlenerek, bu stratejilerin müşteri algısı ve otel itibarı üzerindeki etkileri derinlemesine incelenmiştir.

3.2.1. Yorumların cevaplanma süresi

Müşteri yorumlarına verilen yanıtların hızı ve etkinliği, otel yönetiminin müşteri memnuniyetine verdiği önemi ve müşteri ilişkileri yönetimindeki performansını yansıtır. Bu bölümde, Belek ve Kaş'taki otel yöneticilerinin yanıt süreleri analiz edilerek, farklı puan (rating değerleri) gruplarındaki yorumlara

verilen yanıtların oranları ve zamanlamaları üzerinden, olumlu/olumsuz geri bildirimlere yaklaşımları değerlendirilecektir.

Müşteri memnuniyetini değerlendirmek amacıyla, müşterilerin otellere verdikleri puanlar (rating değerleri) dikkate alınmıştır. Puanlar 1 ile 5 arasında değişmekte olup, 1 ve 2 memnuniyetsizliği, 3 nötr bir tutumu (hem memnun olunan hem de memnun olunmayan unsurları içeren), 4 ve 5 ise genel memnuniyeti temsil etmektedir. Bu bağlamda, analizlerde puanlar şu şekilde kodlanmıştır: 1 ve 2 puan "düşük", 3 puan "orta", 4 ve 5 puan "yüksek" kategorisi altında sınıflandırılmıştır.

Aşağıda Tablo 4'te, her iki bölge için müşteri yorumlarının ortalama cevaplanma oranları ve zamanlama süresi (gün olarak) gösterilmektedir. Tablonun daha karşılaştırmalı veriler sunması adına, veriler hem tüm yılları hem de son 3 yılı kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Bu iki dönem arasındaki farklar, otel yöneticilerinin müşteri geri bildirimlerine verdikleri yanıtların yıllar içindeki değişimini ortaya koymaktadır.

“Zamanında Cevaplama Oranı” ile 3 gün içinde cevaplanan yorumların oranı ifade edilmektedir. Bu süre, dijital platformlarda müşteri beklentilerinin hızla değişmesi ve otel yönetimlerinin çevrimiçi itibarlarını korumak için hızlı ve etkin bir şekilde yanıt vermelerinin gerekliliğine dayanmaktadır. Ayrıca bu süre otel yöneticilerinin müşteri yorumlarını cevaplamaya gösterdikleri özeni de ifade edebilecek bir süre sayılabilir.

Tablo 4: Belek ve Kaş Bölgelerinde Puan Gruplarına Göre Müşteri Yorumlarının Cevaplanma İstatistikleri

Bölge İsmi	Puan Gurubu	Cevaplama Oranı	Tüm Yıllar			Son 3 Yıl	
			Zamanında Cevaplama Oranı	Ortalama Cevaplama süresi	Cevaplama Oranı	Zamanında Cevaplama Oranı	Ortalama Cevaplama süresi
Belek	Düşük	84,07	37,66	147,88	90,89	55,13	15,83
	Orta	87,94	42,49	191,45	94,48	63,51	13,69
	Yüksek	91,43	62,08	106,75	95,39	81,31	3,35
Kaş	Düşük	31,50	8,00	412,40	23,33	6,67	76,57
	Orta	15,09	2,36	928,22	16,67	0	243,25
	Yüksek	22,53	4,68	854,28	12,84	5,74	77,5

Kaynak: Yazar tarafından üretilmiştir.

Tablo 4'te yer alan veriler, Belek otellerinin müşteri yorumlarına yanıt verme konusunda Kaş otellerine kıyasla daha hızlı ve tutarlı bir performans sergilediğini göstermektedir. Tüm yıllar göz önüne alındığında, Belek'teki otel yöneticilerinin düşük, orta ve yüksek puan gruplarındaki yorumlara yanıt oranları %84 ila %91 arasında değişirken, Kaş'ta bu oranlar oldukça düşüktür ve %15 ile %31 arasında kalmaktadır. Zamanında cevaplanma oranları da benzer bir farklılık göstermekte, Belek'te %37 ila %62 arasında değişen oranlar, Kaş'ta %2 ila %8 seviyesinde kalmaktadır. Son 3 yıl incelendiğinde ise Belek otellerinin yanıt verme performansının daha da arttığı görülmektedir. Belek'te düşük, orta ve yüksek

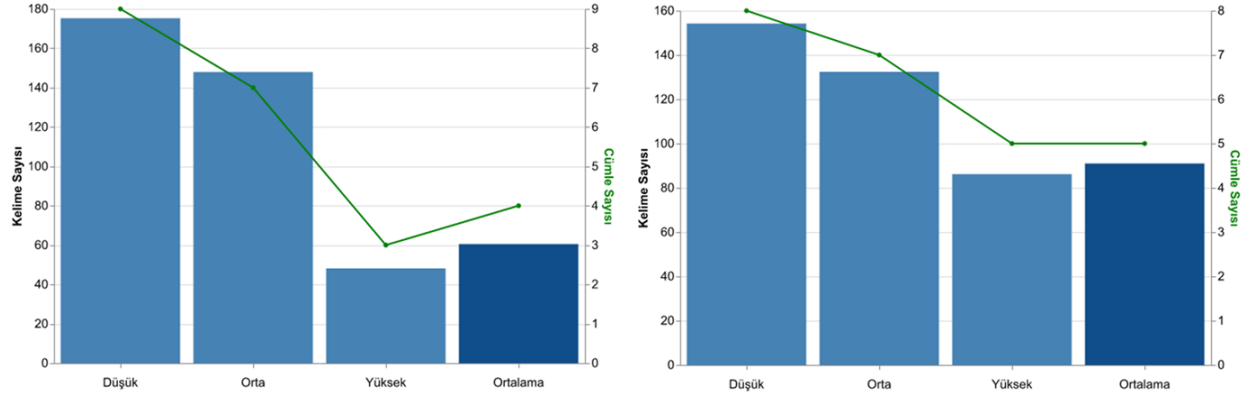
puan gruplarında yanıt oranları sırasıyla %90, %94 ve %95'e yükselmiştir. Zamanında cevaplanma oranları ise %55 ila %81 arasındadır. Kaş bölgesinde ise bu dönemde de yanıt oranları ve zamanında cevaplanma oranlarında bir artış görülmemekte hatta az da olsa düşüşlerin mevcut olduğu görülebilir. Kaş'taki otel yöneticilerinin müşteri geri bildirimlerine yanıt verme süresi ve oranları, Belek bölgesiyle karşılaştırıldığında yetersizdir.

Bu bulgular, Belek otellerinin müşteri memnuniyetine yönelik daha profesyonel, hızlı ve etkin bir yanıt verme stratejisi izlediğini, Kaş bölgesindeki otellerin ise müşteri geri bildirimlerine yanıt verme konusunda daha az aktif olduklarını göstermektedir. Ayrıca, son üç yıllık dönemde Belek'teki otel yöneticilerinin çevrimiçi itibar yönetimine verdikleri önemin arttığı ve bu alandaki performanslarının gözle görülür biçimde iyileştiği dikkat çekmektedir.

3.2.2. İçerik analizi

Bu bölümde, çalışmanın ikinci araştırma sorusuna odaklanılarak, otel yöneticilerinin müşteri değerlendirmelerine verdikleri yanıtlar analiz edilmiştir. Analizin amacı, yanıt metinlerinde kullanılan profesyonel dil, empati düzeyi ve problem çözme odaklı ifadeleri nicel olarak ölçmektir. Bu değerlendirme için, her bir kategoriye yönelik olarak uzman görüşleriyle geliştirilen kapsamlı ve özlü sözlükler kullanılmıştır. Sözlüklerin detayları ilerleyen alt bölümlerde sunulacaktır. Bu metodolojik yaklaşım, otel yöneticilerinin müşteri geri bildirimlerine yanıt verirken kullandıkları iletişim stratejilerinin nicel bir şekilde belirlenmesini amaçlamaktadır.

Şekil 2'de sunulan veriler, Kaş ve Belek bölgelerindeki otel yöneticilerinin düşük ve orta puanlı müşteri yorumlarına verdikleri yanıtların, genel ortalamalara kıyasla daha uzun olduğunu göstermektedir. Örneğin, Kaş bölgesinde düşük puanlı yorumlara verilen yanıtların ortalama cümle sayısı (OCS) 9, ortalama kelime sayısı (OKS) 175,24 iken, yüksek puanlı yorumlara verilen yanıtların OCS'si 3, OKS'si 48,17'dir. Belek bölgesinde de düşük ve orta puanlı yorumlara verilen yanıtlar daha uzun olmakla birlikte, yanıt uzunlukları arasındaki fark Kaş'a kıyasla daha az belirgindir. Ayrıca, Kaş bölgesindeki otellerin yanıtlarının cümle ve kelime sayıları açısından tutarsızlık gösterdiği dikkat çekmektedir. Düşük ve orta puanlı yorumlara verilen yanıtlar oldukça uzunken, yüksek puanlı yorumlara verilen yanıtlar daha kısa kalmaktadır. Buna karşılık, Belek bölgesindeki oteller farklı puan gruplarındaki yorumlara benzer uzunlukta yanıtlar vererek daha dengeli bir yaklaşım sergilemektedir.

Şekil 2: Kaş (solda) ve Belek (sağda) Yanıtlarının Ortalama Kelime ve Cümle Sayıları

Kaynak: Yazar tarafından üretilmiştir.

Profesyonel ifadelerin tespiti için geliştirilen profesyonellik sözlüğü, otel yöneticilerinin yanıtların profesyonellik düzeyini tespit etmek için bu çalışmanın odağında kapsamlı bir temel sunmaktadır. Sözlük, selamlama ve hitaplar, teşekkür ifadeleri, olumlu duyguların ifadesi, profesyonel kapanışlar ve misafir geri bildirimlerine değer verme gibi profesyonelliğin önemli göstergelerini içermektedir. Bu ifadeler, yanıtların resmi ve saygılı bir dil kullanımıyla, misafire yönelik olumlu bir iletişim tarzını yansıtmalarını sağlamaktadır. Ancak, sözlüğün bazı sınırlılıkları olabileceğinin farkında olmak önemlidir. Özellikle, profesyonellik kavramının çok boyutlu ve bağlama duyarlı doğası göz önüne alındığında, mevcut ifade seti tüm nüansları ve dilsel çeşitliliği tam olarak kapsamayabilir. Örneğin, otel yöneticilerinin kullandığı bazı profesyonel ifadeler veya kültürel ve dilsel farklılıklar nedeniyle ortaya çıkabilecek varyasyonlar sözlük tarafından yakalanamayabilir. Dolayısıyla, sözlük profesyonel iletişim davranışlarını belirlemede etkili olsa da yanıtların tüm boyutlarını tamamen kapsamayabilir.

Benzer şekilde oluşturulan empati düzeyi ve problem çözme becerilerini tespit etmek için oluşturulan sözlükler bu çalışmanın kapsamı dahilinde yeterli ve kapsamlı bir temel sunmaktadır. Bu sözlükler, empatiyi ve çözüm odaklı yaklaşımları yansıtan geniş bir ifade yelpazesini içermekte olup, otomatik analiz sürecinde etkin bir şekilde kullanılabilirler. Bununla birlikte, sözlüklerin bazı sınırlılıkları olduğunun da farkında olmak önemlidir. Özellikle, otel yöneticilerinin müşteri geri bildirimlerine verdikleri yanıtlarda kullandıkları olumsuz veya savunmacı dili tespit etmede eksiklikler olabilir. Bu tür ifadeler, iletişim becerilerinin genel değerlendirmesini etkileyebilecek önemli unsurlar olup, mevcut ifade seti tarafından tam olarak yakalanamayabilir. Dolayısıyla, sözlükler olumlu iletişim davranışlarını belirlemede etkili olsa da etkileşimin tüm yönlerini tamamen kapsamayabilir. Bu durum, analiz yaklaşımında gelecekte yapılacak iyileştirmeler için bir alan olduğuna işaret etmektedir. Çalışma kapsamında oluşturulan bu üç sözlük toplamda 78 ifade içerdiği ve tablo olarak gösteriminde yeterli alan olmadığı için her bir sözlüğe ait seçilmiş ifadeleri içeren daraltılmış sözlükler aşağıda tablo 5'te listelenmektedir. Sözlüklerin tamamı Ek 1'de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 5: Profesyonellik, Empati ve Problem Çözme Becerilerine Yönelik Anahtar Kelime Sözlüklerinden Örnekler

Kategori	İngilizce İfade	Türkçe Karşılığı
Profesyonellik	we appreciate	takdir ediyoruz
	best regards	en iyi dileklerimizle
	we look forward to	dört gözle bekliyoruz
Empati	we are sorry	üzgünüz
	thank you for bringing this to our attention	bunu bizimle paylaştığınız için teşekkür ederiz
	we understand how you feel	nasıl hissettiğinizi anlıyoruz
Problem Çözme	we are taking steps to improve	iyileştirme adımları atıyoruz
	we will investigate	bu konuyu araştıracağız
	we want to make things right	durumu düzeltmek istiyoruz

Not: Sözlükte yer alan ifadelerin tamamı için bkz. Ek 1. Profesyonellik, Empati ve Problem Çözme Sözlüğü.

Kaynak: Yazar tarafından üretilmiştir.

Aşağıda tablo 6, otel yöneticilerinin müşteri yorumlarına verdikleri yanıtlarda kullanılan profesyonel ifadelerin yanı sıra, empati düzeyi ve problem çözme ifadelerinin toplam sayılarını ve yüzdelerini sunmaktadır. Bu veriler aracılığıyla, Kaş ve Belek bölgelerindeki otel yöneticilerinin müşteri ilişkileri yönetimindeki iletişim becerileri karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir.

Tablo 6: Yorum Puanlarına Göre Profesyonel İfade (Pİ), Empati Düzeyi (ED) ve Problem Çözme Becerisi (PÇB) Dağılımları

Bölge İsmi	Yorum Puanı	Pİ		ED		PÇB	
		Sayısı	%	Sayısı	%	Sayısı	%
Kaş	Düşük	32	16,00	14	7,00	1	0,50
	Orta	28	13,21	1	0,47	0	0,00
	Yüksek	741	20,51	16	0,44	1	0,03
Belek	Düşük	2214	83,39	440	16,57	252	9,49
	Orta	2565	87,60	417	14,24	232	7,92
	Yüksek	52183	91,15	1829	3,19	771	1,35

Kaynak: Yazar tarafından üretilmiştir.

Tablo 6, Belek bölgesindeki otel yöneticilerinin müşteri yorumlarına verdikleri yanıtlarda profesyonellik, empati ve problem çözme becerileri açısından daha yüksek bir performans sergilediklerini göstermektedir. Belek'teki yöneticiler, özellikle düşük ve orta puanlı yorumlarda profesyonel ve çözüm odaklı ifadeleri daha sık kullanmaktadırlar. Bu, müşteri memnuniyetini artırmaya yönelik proaktif bir iletişim stratejisini yansıtmaktadır.

Kaş bölgesinde ise profesyonel ifadelerin ve özellikle problem çözme ifadelerinin kullanım oranları oldukça düşüktür. Empati ifadelerinin kullanımı da sınırlıdır. Bu bulgular, Kaş bölgesindeki

otel yöneticilerinin müşteri ilişkileri yönetiminde iletişim becerilerini geliştirmeleri gerektiğini göstermektedir. Özellikle problem çözme becerilerinin geliştirilmesi ve müşteri geri bildirimlerine daha aktif ve empatik yanıtlar verilmesi, Kaş bölgesindeki otellerin çevrimiçi itibar yönetimini güçlendirebilir.

Sonuç olarak, Belek bölgesindeki otel yöneticilerinin müşteri yorumlarına verdikleri yanıtlar, iletişim becerileri açısından daha olumlu bir tablo çizerken, Kaş bölgesindeki yöneticilerin bu alanda iyileştirmeler yapması gerekmektedir. Bu, müşteri memnuniyetini ve bağlılığını artırmak için önemli bir adım olacaktır.

4. Bulgular

Bu çalışma, Belek ve Kaş bölgelerindeki otel yöneticilerinin müşteri yorumlarına verdikleri yanıtları, MİY stratejilerinin bir parçası olarak, profesyonellik, empati ve problem çözme becerileri bağlamında değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel bulguları, otel yöneticilerinin müşterilere verdikleri geri bildirimlerin zamanlaması, dil ve üslup kullanımı ile müşteri memnuniyetine nasıl katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, analiz edilen bölgeler arasında yanıt verme hızları ve iletişim stratejilerinde belirgin farklılıklar tespit edilmiştir. Bulgular, otel yöneticilerinin müşteri ilişkileri yönetimindeki performanslarını ve müşteri memnuniyeti üzerindeki etkilerini göstermektedir.

Bu bölümde, önce yanıt verme süreleri ve zamanında yanıt oranları incelenecek, ardından yöneticilerin profesyonel dil kullanımı, empati gösterme ve problem çözme yetkinlikleri detaylandırılacaktır. Her iki bölgedeki oteller arasında gözlemlenen farklar karşılaştırmalı olarak sunulacak ve bu bulgular ışığında otel yönetim stratejilerinin etkinliği değerlendirilecektir.

4.1. Yorumların Cevaplanma Süresini Değerlendirme

Yorumların cevaplanma süresi, müşteri memnuniyetinin ve otel yönetimlerinin müşteri geri bildirimlerine verdikleri önemin önemli bir göstergesidir. Belek ve Kaş bölgelerindeki otel yöneticilerinin müşteri yorumlarına verdikleri yanıt süreleri incelendiğinde, iki bölge arasında belirgin farklılıklar gözlemlenmektedir.

Belek bölgesinde, yıllara bağlı olarak müşteri yorumlarına verilen yanıt sürelerinde önemli ölçüde bir azalma görülmektedir. Özellikle 2013 yılından sonra, dijital platformların ve çevrimiçi müşteri geri bildirimlerinin önemi daha fazla anlaşılmış ve oteller, yanıt verme hızlarını artırarak müşteri memnuniyetini sağlamaya yönelik daha stratejik bir yaklaşım benimsemiştir. 2023 ve 2024 yıllarında Belek'te yanıt süreleri ortalama üç günün altına düşmüşken, önceki yıllarda bu süreler oldukça yüksekti (örneğin, 2013 yılında 1.496 gün). Bu durum, ot, Belek'teki otel yöneticilerinin müşteri yorumlarına hızla cevap verme kültürünü benimsediklerini göstermektedir.

Buna karşılık, Kaş bölgesinde benzer bir eğilim gözlenmemektedir. Yanıt sürelerinde belirgin bir iyileşme görülmemiş ve bazı yıllarda yüksek seviyelerde kalmıştır. Bu durum, Kaş'taki otellerin müşteri geri bildirimlerine Belek kadar hızlı cevap veremediklerini veya bu konuda daha az organize olduklarını

düşündürmektedir. Bunun olası bir nedeni, Kaş'taki otellerin çoğunlukla daha küçük işletmeler ve butik oteller olması ve bu işletmelerin daha sınırlı kaynaklara sahip olabilmesidir.

4.2. Yorumların Puanlarına Göre Cevaplanma Oranları

Puan bazında yapılan değerlendirmelerde, Belek'te düşük ve orta puanlı yorumların zamanında cevaplanma oranlarının yüksek puanlı yorumlara göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu, otel yöneticilerinin müşterilerin yaşadığı olumsuz durumları daha dikkatli değerlendirdiğini ve bu nedenle bu yorumlara daha geç yanıt verebildiğini düşündürmektedir. Olumsuz bir deneyim yaşayan müşterilere yanıt vermeden önce, sorunun detaylı bir şekilde araştırılarak çözüm odaklı bir yanıt sunulması hedeflenmiş olabilir.

Bu durum, Belek'te müşteri yorumlarına verilen yanıtların yalnızca hız açısından değil, aynı zamanda kalite ve çözüm odaklılık açısından da ele alındığını göstermektedir. Olumsuz yorumlara daha fazla zaman ayrılması, otel yönetimlerinin müşteri memnuniyetini artırma çabası içinde olduklarının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Kaş bölgesinde ise benzer bir durum söz konusu değildir. Kaş'taki otellerde düşük ve orta puanlı yorumların zamanında cevaplanma oranları oldukça düşüktür ve genel olarak cevaplanma oranları Belek'e kıyasla belirgin şekilde geridedir. Bu durum, Kaş bölgesindeki otellerin müşteri geri bildirimlerine verdikleri yanıtların, Belek'teki otellere kıyasla daha yavaş ve daha az organize bir yapıda olduğunu ortaya koymaktadır.

Yanıt veren kişilerin pozisyonları incelendiğinde, Belek ve Kaş bölgeleri arasında önemli farklılıklar göze çarpmaktadır. Belek bölgesinde yanıtlar, genellikle yönetici, genel müdür ve müşteri hizmetleri veya ön büro gibi profesyonel unvanlara sahip kişiler tarafından verilmektedir. Örneğin, Belek'te yanıtların %25,1'i yöneticilerden, %12,3'ü genel müdürlerden ve %19,1'i müşteri hizmetleri veya ön büro çalışanlarından gelmektedir. Ayrıca, MİY müdürü (%1,8) ve misafir ilişkileri müdürü (%0,01) gibi profesyonel pozisyonlar da dikkat çekmektedir. Bu oranlar, Belek'te müşteri geri bildirimlerinin kurumsal düzeyde ele alındığını ve müşteri memnuniyeti konusunda daha organize bir yapının oluşturulduğunu göstermektedir.

Kaş bölgesinde ise genellikle otel sahipleri (%8,8) veya belirsiz pozisyonlardan gelen yanıtlar dikkat çekmektedir. Yöneticilerden gelen yanıtların oranı yalnızca %3,8 iken, genel müdürlerin oranı %2,4 ile sınırlıdır. Müşteri hizmetleri veya ön bürodan gelen yanıtlar ise %5,0 seviyesindedir. Bu durum, Kaş'taki otellerin daha küçük ölçekli ve aile işletmesi şeklinde yönetilen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Kaş'ta müşteri yorumlarına verilen yanıtlar, daha az profesyonel bir yapıda ve daha az organize bir şekilde yönetilmektedir. Kaş bölgesindeki cevaplamaların %79'u, pozisyon bilgisi belirtilmemiş veya yalnızca kişi ve otel isimleri olarak girilmiştir. Belek bölgesinde ise bu oran yaklaşık %35'tir.

Kaş bölgesi için yapılan analizlerde, otel yöneticilerinin müşteri yorumlarına verdikleri yanıtların süresi ile rating değerleri arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Pearson korelasyon katsayısı analizi sonucunda, Kaş bölgesinde rating ve cevaplanma süresi arasındaki ilişkinin zayıf olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı bir düzeyde olmadığı görülmüştür (Pearson korelasyon katsayısı: 0.15, p-değeri: 0.66). Bu sonuç, Kaş bölgesinde yanıt sürelerinin rating değerlerine doğrudan etkide bulunmadığını veya yöneticilerin rating değerlerine göre yanıt verme hızlarını ayarlamadıklarını göstermektedir.

Buna karşın, Belek bölgesi için yapılan analizlerde, yıllara göre ortalama rating değerleri ile cevaplanma süreleri arasında daha güçlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Belek bölgesinde, özellikle 2013 yılından itibaren otel yöneticilerinin müşteri yorumlarına verdikleri yanıt sürelerinde belirgin bir iyileşme yaşanmış ve rating değerlerinde de bir artış gözlemlenmiştir. Pearson korelasyon katsayısı analizi sonucunda, Belek bölgesinde yanıt süresi ile rating değerleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir negatif ilişki bulunmuştur (Pearson korelasyon katsayısı: -0.73, p-değeri: 0.007). Bu bulgu, daha kısa yanıt sürelerinin daha yüksek rating değerleri ile ilişkili olabileceğini ve Belek otellerinin müşteri memnuniyeti ile çevrimiçi itibar yönetimine daha fazla önem verdiklerini göstermektedir.

Belek bölgesinde bu ilişkiyi açıklayabilecek bir diğer faktör ise, potansiyel müşterilerin yönetici cevaplarını inceleyerek karar verebilme imkanına sahip olmalarıdır. Ayrıca, otel yönetimlerinin müşteri yorumlarını detaylı bir şekilde analiz ederek hizmet ve imkanlar açısından gerekli iyileştirmeleri gerçekleştirdikleri ve böylelikle müşteri memnuniyetini artırdıkları düşünülebilir. Bu sebeple, rating ve yanıt süresi arasında belirgin bir ilişkinin ortaya çıkması, otellerin çevrimiçi itibar yönetimini profesyonelce ele almalarının bir göstergesi olabilir.

4.3. İçerik Analizi Değerlendirme: Profesyonellik, Empati ve Problem Çözme Üzerine Bulgular (Kaş ve Belek)

Yapılan analizler, Kaş ve Belek bölgelerindeki otel yöneticilerinin müşteri yorumlarına verdikleri yanıtların profesyonel dil kullanımı, empati düzeyi ve problem çözme becerileri açısından önemli farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır. Tablo 5'te de görüldüğü üzere, özellikle Belek bölgesindeki oteller bu üç iletişim becerisinde belirgin bir üstünlük sergilemektedir. Belek otelleri, müşteri ilişkilerinde daha profesyonel ve yapılandırılmış bir yaklaşım benimseyerek Kaş bölgesinden ayrılmaktadır.

Profesyonellik: Belek bölgesindeki otellerde, özellikle yüksek puanlı müşteri yorumlarına verilen yanıtlarda profesyonel dil kullanımının daha sık olduğu tespit edilmiştir. Yüksek derecelendirmeye sahip yorumlara verilen yanıtların profesyonel ifadelerle zenginleştirildiği ve bunun müşteri memnuniyetini pekiştirmeye yönelik stratejik bir uygulama olduğu anlaşılmaktadır. Kaş bölgesinde ise profesyonellik düzeyinin nispeten daha düşük olduğu, bunun da daha az yapılandırılmış ve kişisel bir dil tercih edilmesinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Belek otellerinin büyük işletme yapılarının getirdiği profesyonel hizmet anlayışını iletişim stratejilerine de yansıttıkları açıkça görülmektedir.

Empati Düzeyi ve Problem Çözme Becerileri: Analizler, düşük ve orta puanlı yorumlara verilen yanıtların, yüksek puanlı yorumlara kıyasla hem kelime hem de cümle sayısı bakımından daha uzun olduğunu göstermektedir. Kaş ve Belek bölgeleri arasında dikkat çeken bir fark, bu tür yorumlara verilen yanıtların içerik ve uzunluk açısından farklılık göstermesidir. Kaş bölgesinde düşük puanlı yorumlara verilen yanıtlarda ortalama kelime sayısı 175.24 iken, Belek bölgesinde bu sayı 154.23'tür. Orta puanlı yorumlarda da benzer bir eğilim mevcuttur: Belek'te ortalama 132.44, Kaş'ta ise 147.91 kelime kullanılmaktadır.

ED ve PÇB açısından değerlendirildiğinde, Belek bölgesinde düşük ve orta puanlı yorumlara verilen yanıtlarda bu becerilerin kullanım oranlarının yüksek olduğu saptanmıştır. Belek'teki yöneticiler, olumsuz deneyim yaşayan müşterilere daha fazla empati göstererek, sorunları çözmeye yönelik detaylı ve açıklayıcı yanıtlar sunmaktadır. Buna karşılık, profesyonel ifade kullanımı düşük ve orta puanlı yorumlarda daha az olup, bu tür ifadeler ağırlıklı olarak yüksek puanlı yorumlara verilen yanıtlarda görülmektedir. Bu durum, yöneticilerin düşük puanlı yorumlarda müşterinin yaşadığı sorunları anlama ve çözmeye odaklanmalarından kaynaklanabilir.

Yüksek puanlı yorumlara verilen yanıtlarda ise profesyonel ifade kullanımı daha yaygın olup, yanıtlar genellikle kısa ve öz'dür. Bu bulgu, Belek otel yöneticilerinin müşteri memnuniyeti yüksek olduğunda standart ve profesyonel bir dil tercih ettiğini, düşük ve orta puanlı yorumlarda ise daha kişisel bir iletişim kurarak empati ve problem çözmeye yöneldiğini göstermektedir.

Kaş bölgesinde ED ve PÇB kullanım oranlarının düşük, ancak ortalama kelime sayısının yüksek olduğu belirlenmiştir. Bu durum, Kaş'taki otel yöneticilerinin daha az profesyonel bir dil kullanarak, yorumlara savunmacı bir yaklaşımla yanıt verdiklerini düşündürülebilir. Profesyonel ifade kullanımının düşük olduğu bu yanıtlarda, yöneticilerin müşterinin yaşadığı sorunu daha fazla açıklama ihtiyacı hissettiği veya durumu savunmaya yönelik çaba gösterdiği izlenimi edinilmektedir. Belek bölgesine kıyasla, Kaş'ta verilen yanıtların uzun fakat profesyonellikten uzak olması, müşteri geri bildirimlerine yanıt verirken stratejik bir yaklaşım eksikliğine işaret etmektedir.

Aşağıda, veri setimizden rastgele seçilen üç örnekten bazı kesitler alınarak, profesyonel dil kullanımı, empati düzeyi ve problem çözme becerileri açısından yapılan değerlendirmeler tablo halinde sunulmaktadır. Bu kesitler, otel yöneticilerinin müşteri şikayetlerine nasıl yanıt verdiklerini ve farklı iletişim becerilerini nasıl kullandıklarını göstermektedir.

Tablo 7'de yer alan müşteri yorumları ve otel yönetimi tarafından verilen yanıtlar, profesyonellik (Pİ), empati düzeyi (ED) ve problem çözme becerileri (PÇB) açısından analiz edilmiştir. Örneklerde görüldüğü gibi, otel yönetimlerinin çoğu, müşterilerin şikayetlerine yönelik profesyonel bir dil kullanmakta, empati göstermekte ve çeşitli çözüm önerileri sunmaktadır. İkinci satırda yer alan örnekte, misafir alakart restoranda yaşadığı sağlık sorununu belirtirken, otel yönetimi bu durumu empati ile karşılamış ve sorunun ciddiyetle ele alındığını ifade etmiştir. Bu yanıtta, profesyonel bir dil kullanılarak

misafirin şikâyeti kabul edilmiş (ED), aynı zamanda gelecekte daha iyi bir deneyim sunma vaadiyle bir çözüm önerisi getirilmiştir (PÇB). Üçüncü satırdaki örnekte ise, bir misafir otelin hijyen eksikliğinden ve yaşadığı kazadan bahsetmiştir. Otel yönetimi, bu duruma karşı hem özür dilemiş hem de durumu iyileştirmek için adımlar atacağını belirtmiştir. Bu cevapta, profesyonel dil ve empati ile birlikte, problem çözmeye yönelik açık bir girişim de yer almaktadır.

Netice itibariyle, Belek bölgesindeki otel yönetimleri, şikayetlere profesyonel bir dil ile yaklaşmakta ve empati göstererek müşteriyi memnun etmeye çalışmakta, ayrıca problem çözme sürecini açıklayarak gelecekteki deneyimlerini iyileştirme taahhüdünde bulunmaktadır. Bu durum, otellerin müşteri memnuniyetine verdikleri önemi ve şikayetlere karşı proaktif bir yaklaşım sergilediklerini göstermektedir. Bu proaktif yaklaşım, müşteri odaklı bir MİY stratejisinin önemli bir göstergesidir.

Tablo 7: Yorum Metinlerinden Kesitler ve Yanıtlarda Pİ, ED ve PÇB Vurguları

Yorum Metninden Bir Kesit	Yanıt (Vurgulanan İfadeler)	Pİ	ED	PÇB
Hastalığa neden olan alakart restoran hakkında şikâyet: "Avoid a la carte restaurant, you can end up with diarrhea."	"We are sorry to learn that you experienced inconveniences (yaşadığınız aksaklıkları duyduğumuza üzüldük)... we will do our best to give you an unforgettable experience (size unutulmaz bir deneyim sunmak için elimizden geleni yapacağız)... we look forward to welcoming you again! (sizi tekrar ağırlamayı sabırsızlıkla bekliyoruz)"	"Thank you for your contribution" (Katkınız için teşekkür ederiz)"Kind regards" (Saygılarımızla)	"We are sorry to learn that you experienced inconveniences" (yaşadığınız olumsuzlukları duyduğumuza üzgünüz)	"We will do our best to give you an unforgettable experience" (size unutulmaz bir deneyim sunmak için elimizden geleni yapacağız)
Islak merdivenlerde kayma ve yönetimin yetersiz müdahalesi hakkında şikâyet: "I slipped on the wet floor... but they didn't care and the manager didn't come to speak to me... I showed them my bruised hips."	"We apologize for the inconvenience (yaşanan rahatsızlık için özür dileriz)... we have informed our housekeeping staff to be more careful (kat hizmetleri personelimizi daha dikkatli olmaları için bilgilendirdik)... please accept my apologize we left an impression that the issue was not taken seriously (konunun ciddiye alınmadığı izlenimi verdiğimiz için özür dileriz)."	"Kind regards" (Saygılarımızla)"Thank you for your time to make a review" (Görüşlerinizi paylaştığınız için teşekkür ederiz)	"We apologize for the inconvenience" (rahatsızlık için özür dileriz)"We are sorry for the accident" (yaşanan olaydan dolayı üzgünüz)	"We have informed our housekeeping staff to be more careful" (kat hizmetleri personelimizi daha dikkatli olmaları konusunda bilgilendirdik)

Kötü hizmet, kirli plaj ve kaba personel hakkında şikâyet: "Dirty beach sand (full of cigarette butts)... annoying flies... rude and ignorant room service."	"We apologize for the lack of interest from our staff (personelimizin ilgisizliği için özür dileriz)... Please be sure that your comments will be addressed to our Management (yorumlarınız yönetimimize iletilecektir)."	"Kind regards" (Saygılarımızla)"We appreciate your feedback" (Geri bildiriminizi takdir ediyoruz)	"We apologize for the lack of interest from our staff" (personelimizin ilgisizliği için özür dileriz)	"Your comments will be addressed to our Management" (yorumlarınız yönetimimize iletilecektir)"Improve ment needs will be programmed" (iyileştirme ihtiyaçları planlanacaktır)

Kaynak: Yazar tarafından üretilmiştir.

5. Tartışma

Bu çalışma, Belek ve Kaş bölgelerindeki otel yöneticilerinin TripAdvisor platformunda müşteri yorumlarına verdikleri yanıtları analiz ederek, yanıt stratejileri, profesyonellik düzeyi, empati ve problem çözme becerileri açısından karşılaştırmıştır. Bulgular, iki bölge arasında yanıt verme davranışları ve iletişim stratejileri bakımından belirgin farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur.

Kaş bölgesindeki otel yöneticileri, daha uzun yanıtlar vermelerine rağmen, bu yanıtlar çoğu zaman kişisel, savunmacı veya tepkisel bir dil içermekte ve profesyonellik, empati ya da problem çözme açısından yeterli derinliği taşımamaktadır. Bu bulgu, Xie, Zhang ve Zhang (2014) tarafından vurgulanan, olumsuz yorumlara eksik ya da etkisiz yanıtların otel performansını olumsuz etkileyebileceği yönündeki görüşle örtüşmektedir. Ayrıca Liu vd. (2020), paylaşım ekonomisine konu olan küçük ölçekli konaklama işletmelerinin yanıtlarında benzer biçimde sistematiklikten uzak, daha kişisel ancak stratejik bütünlükten yoksun ifadeler kullandığını belirtmektedir. Kaş bölgesinde gözlemlenen iletişim yaklaşımı, bu tür küçük ölçekli yapılarla paralellik göstermektedir.

Belek bölgesindeki otellerde ise müşteri yorumlarına verilen yanıtların daha hızlı, kurumsal nitelikte ve yüksek düzeyde profesyonel dil kullanımıyla şekillendiği görülmüştür. Sparks ve Browning (2011), otel yanıtlarının zamanlamasının ve içeriğinin müşteri güveni ile tekrar rezervasyon niyeti üzerindeki belirleyici etkisini vurgulamıştır. Bu bağlamda, Belek'teki otellerin hızlı ve yapılandırılmış yanıt stratejisi, müşteri memnuniyetini sürdürülebilir kılmaya yönelik daha başarılı bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Çalışmanın bulguları, Türkiye konaklama sektörüne odaklanan araştırmalarla da rezonans göstermektedir. Özellikle, Koçoğlu ve Kıyıcı (2019), Belek'teki beş yıldızlı otellerin kurumsal itibarlarını korumak amacıyla stratejik yaklaşımlar benimsediğini tespit etmiştir. Bu durum, mevcut çalışmada Belek otelleri için gözlemlenen yapılandırılmış ve profesyonel yanıt verme eğiliminin, kurumsal itibarın sürdürülmesine yönelik bilinçli bir stratejiyle ilişkili olabileceğini düşündürmektedir. Daha genel bir perspektifte ise, Rehman (2023) ve Karim vd. (2024) gibi çalışmalar, müşteri ilişkileri yönetiminin

çevrimiçi platformlarda zedelenen marka güveninin yeniden tesisi ve güçlendirilmesinde kritik bir rol oynadığını vurgulayarak, etkili yönetim yanıtlarının önemini teyit etmektedir.

Belek bölgesinde profesyonel unvanlara sahip kişilerce verilen yanıtların oranının yüksek olması (örn. yönetici, genel müdür, CRM müdürü), çevrimiçi itibar yönetiminin işletme stratejilerine entegre edildiğini gösterirken; Kaş'ta bu sürecin çoğunlukla otel sahipleri veya pozisyonu belirsiz kişiler tarafından yürütülmesi, sistematik bir yapının eksikliğine işaret etmektedir. Bu durum, Rahimi ve Kozak (2016) tarafından ifade edilen müşteri odaklılık ve kurumsal yanıt süreçleri arasındaki pozitif ilişkiyi destekler niteliktedir.

5.1. Yorumların Cevaplama Süresi ve Otel Performansı

Belek otellerinde yanıt sürelerinin önemli ölçüde kısalması ve profesyonel yanıtların artması, Park ve Allen (2013) tarafından vurgulanan olumsuz yorumlara yanıt vermenin müşteri memnuniyeti ve sadakati üzerindeki olumlu etkisini desteklemektedir. Bu durum, Belek'teki otel yöneticilerinin müşteri geri bildirimlerini yakından takip ederek hizmet kalitesini artırmaya yönelik sürekli bir çaba içinde olduklarını göstermektedir. Bayram'ın (2018) yaptığı araştırmada ortaya koyduğu %30 genel cevaplanma oranları, günümüzde çok daha gelişerek %95'lere kadar yükselmiştir. Ayrıca düşük puanlı yorumlara da cevap verme eğilimi belirgin şekilde artmıştır, bu da otel yönetimlerinin olumsuz geri bildirimlere daha fazla önem verdiğini göstermektedir. Buna karşın, Kaş bölgesindeki otellerin yanıt sürelerinin uzun olması ve savunmacı bir dil kullanmaları, rezervasyon performanslarını olumsuz yönde etkileyebilir ve müşteri sadakatini zayıflatabilir.

5.2. Çevrimiçi İtibar Yönetimi ve İletişim Becerileri

Araştırma bulguları, Torres vd. (2015) ile Christin (2023) tarafından yapılan çalışmalarla paralel olarak, çevrimiçi itibar yönetiminin otel endüstrisindeki kritik önemini vurgulamaktadır. Belek otellerinin profesyonel dil kullanımı, empati gösterme ve problem çözme odaklı yaklaşımları, müşteri güvenini artırmakta ve olumlu bir marka imajı oluşturmaktadır. Au, Buhalis ve Law (2009) tarafından önerildiği gibi, olumsuz yorumlara stratejik yanıt verme ve müşteri memnuniyetini artırma çabaları, Belek otellerinin rekabetçi turizm pazarında başarılı olmasını sağlamaktadır.

Kaş bölgesindeki otellerin ise iletişim stratejilerinde geliştirmeye ihtiyaç duydukları açıktır. Empati düzeyinin düşük olması ve problem çözme becerilerinin yetersizliği, müşterilerin olumsuz deneyimlerinin giderilmesinde etkisiz kalınmasına yol açmaktadır. Bu durum, otellerin çevrimiçi platformlarda olumsuz bir imaj edinmesine ve potansiyel müşterilerin rezervasyon kararlarını olumsuz etkilemesine neden olabilir.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, Türkiye'nin iki önemli turizm destinasyonu olan Belek ve Kaş bölgelerindeki otel yöneticilerinin çevrimiçi müşteri yorumlarına verdikleri yanıtları, profesyonellik, empati düzeyi ve

problem çözme becerileri temelinde karşılaştırarak incelemiştir. Analiz sonuçları, söz konusu iletişim stratejilerinin müşteri memnuniyeti ve çevrimiçi itibar yönetiminde kritik öneme sahip olduğunu ortaya koymuştur. İncelenen bölgeler arasında belirgin farklılıklar tespit edilmiştir.

Belek bölgesindeki otellerin, özellikle son yıllarda müşteri yorumlarına daha kısa sürelerde, profesyonel, empatik ve çözüm odaklı yanıtlar vermeye başladıkları gözlemlenmiştir. Bu durum, bölgede faaliyet gösteren otellerin kurumsal iletişim ve müşteri ilişkileri yönetimine stratejik bir yaklaşım benimsediklerini göstermektedir. Kaş bölgesinde ise yanıtların daha uzun ve kişisel olduğu, fakat profesyonellik, empati ve çözüm odaklılık açısından Belek'e kıyasla yetersiz kaldığı belirlenmiştir. Bu durumun, Kaş'taki otellerin genellikle küçük ölçekli, aile işletmeleri şeklinde yapılandırılmış olmasından ve dolayısıyla kaynak kısıtlılığından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Her iki bölgeye ilişkin farklılıklar, sadece otellerin ölçekleri veya kaynakları ile değil, aynı zamanda yönetim kültürü ve çevrimiçi müşteri ilişkileri yönetimine verilen önceliklerle de açıklanabilir. Bu bulgular, literatürde çevrimiçi yanıtların müşteri güveni ve tekrar satın alma niyeti üzerindeki etkisini ortaya koyan önceki çalışmalarla da paralellik göstermektedir. Sonuç olarak, müşteri geri bildirimlerinin çevrimiçi platformlarda etkin ve profesyonel bir şekilde yönetilmesinin, otel performansını ve müşteri sadakatini doğrudan etkileyen stratejik bir faktör olduğu vurgulanmaktadır.

6.1. Öneriler

6.1.1. Destinasyon ve işletme ölçeğine özgü çevrimiçi itibar yönetimi stratejileri

Kaş ve Benzeri Bölgeler İçin: Özellikle küçük ve orta ölçekli, butik otellerin yoğun olduğu bölgelerde, yöneticilerin ve personelin empati, problem çözme ve profesyonel iletişim konularında spesifik eğitimler alması kritik önem taşımaktadır. Kaynak kısıtlılığı göz önünde bulundurularak, yanıt süreçlerini kolaylaştırmak amacıyla basit ama etkili yanıt şablonları oluşturulabilir veya yanıt kalitesini ve tutarlılığını artırmak için erişilebilir yapay zekâ destekli araçlardan yararlanılabilir. Ayrıca, çevrimiçi yorum takibi için zaman yönetimi stratejileri oluşturulmalıdır. Yerel turizm birlikleri veya dernekler bu konuda destekleyici rol oynayabilir.

Belek ve Benzeri Bölgeler İçin: Yüksek standartların korunması ve daha da geliştirilmesi hedeflenmelidir. Büyük ölçekli oteller, sahip oldukları kaynakları kullanarak müşteri yanıtlarını kişiselleştirmek ve yanıt kalitesini artırmak için duygu analizi veya yapay zekâ destekli araçları değerlendirebilir. Başarılı uygulamaların sektör içinde paylaşılması teşvik edilmelidir.

6.1.2. Müşteri ilişkileri ve iletişim becerilerinin geliştirilmesi

Otel yöneticileri ve personeline yönelik empati, problem çözme ve profesyonel iletişim becerilerini artırmaya yönelik eğitim programları düzenlenmelidir. Bu sayede, müşteri ilişkilerinde daha etkin ve

memnuniyet odaklı bir yaklaşım benimsenebilir. Bu tür eğitimler, sektörde genel bir iyileşme sağlayabilir ve farklı destinasyonlarda hizmet kalitesini artırabilir.

6.2. Gelecek Çalışmalar

Gelecekteki araştırmalar, otel yöneticilerinin müşteri yanıtlarının mevcut müşteriler üzerindeki etkisini daha derinlemesine inceleyebilir. Özellikle, verilen yanıtların müşteri memnuniyeti ve sadakatini artırıp artırmadığı, yapılacak anket ve odak grup çalışmalarıyla belirlenebilir. Belek gibi önemli turizm destinasyonlarının analizi, diğer bölgeler için örnek teşkil ederek genel stratejilerin geliştirilmesine katkıda bulunabilir. Farklı destinasyonlarda ve otel tiplerinde benzer çalışmalar yapılarak, sektördeki iletişim ve itibar yönetimi uygulamalarının genellenebilirliği araştırılabilir.

Kaynakça

- Anagnostopoulou, S., Buhalis, D., Kountouri, I., Manousakis, E., & Tsekrekos, A. 2020. "The Impact of Online Reputation on Hotel Profitability." *International Journal of Contemporary Hospitality Management* 32(1): 20-39. <https://doi.org/10.1108/ijchm-03-2019-0247>.
- Anggani, M., & Suherlan, H. 2020. "E-reputation Management of Hotel Industry." Preprints. <https://doi.org/10.20944/preprints202002.0173.v1>.
- Au, N., D. Buhalis, and R. Law. 2009. "Complaints on the Çevrimiçi Environment – The Case of Hong Kong Hotels." *Information and Communication Technologies in Tourism 2009*. Springer, Vienna. https://doi.org/10.1007/978-3-211-93971-0_13.
- Bayram, M. 2018. "Otel İşletmelerinin Çevrimiçi Tüketici Değerlendirmelerine Yanıt Verip Vermeme Durumlarının Değerlendirilmesi." *Journal of Business Research - Turk* 10(1): 816-838. <https://doi.org/10.20491/isarder.2018.398>.
- BrightLocal. (2021). Yerel Tüketici Değerlendirme Anketi. Erişim tarihi: 30 Nisan 2025, <https://www.brightlocal.com/research/local-consumer-review-survey>
- Casaló, L. V., Flavián, C., & Guinalú, M. (2015). Online consumer behavior in the tourism sector. *Tourism Management*, 46, 112-123.
- Christin, G. 2023. "The Impact of Online Review and Price on Consumer's Hotel Booking Intention at Online Travel Agency: Trust as a Mediating Variable." *International Journal of Electronic Commerce Studies* 13(4): 159. <https://doi.org/10.7903/ijecs.2115>.
- Erkuş-Öztürk, H. 2010. "Planning of Tourism Development: The Case of Antalya." *Anatolia* 21(1): 107–122.
- Espino-Rodríguez, T., & Rodríguez-Díaz, M. 2021. "The Influence of Outsourcing Activities on the Perception of Service Quality: An Empirical Study Based on Online Reviews by Hotel Customers." *Journal of Hospitality and Tourism Technology* 12(4): 689-711. <https://doi.org/10.1108/jhtt-03-2020-0064>.
- Feldman, R. (2013). Techniques and applications for sentiment analysis. *Communications of the ACM*, 56(4), 82-89. <https://doi.org/10.1145/2436256.2436274>
- Güler, Y., & Huseynov, F. 2021. "The Impact of Online Consumer Reviews on Online Hotel Booking Intention." *Journal of Business Research - Turk* 13(3): 2634-2652. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1282>.
- Ho, V. 2018. "Exploring the Effectiveness of Hotel Management's Responses to Negative Online Comments." *Lingua* 216: 47-63. <https://doi.org/10.1016/j.lingua.2018.10.004>.

- Ho, V. 2019. "Hotel Management's Attempts at Repairing Customers' Trust." *Pragmatics and Society* 10(4): 493-511. <https://doi.org/10.1075/ps.18008.ho>.
- Karim, R., Rabiul, M., Tahrin, S., & Arfat, S. (2024). The nexus between CRM and behavioural loyalty in hotel sector: the mediating role of relationship quality (trust and satisfaction). *Global Knowledge Memory and Communication*. <https://doi.org/10.1108/gkmc-03-2024-0169>
- Koçoğlu, C., & Kıyıcı, A. (2019). Beş yıldızlı otellerde kurumsal itibarın yabancı turistler tarafından değerlendirilmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 34-52.
- Mate, M., Trupp, A., & Pratt, S. 2019. "Managing Negative Online Accommodation Reviews: Evidence from the Cook Islands." *Journal of Travel & Tourism Marketing* 36(5): 627-644. <https://doi.org/10.1080/10548408.2019.1612823>.
- Moro, S., Batista, F., Rita, P., Oliveira, C., & Ribeiro, R. (2019). Are the states united? an analysis of u.s. hotels' offers through tripadvisor's eyes. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 43(7), 1112-1129. <https://doi.org/10.1177/1096348019854793>
- Liu, W., Ji, R., Nian, C., & Ryu, K. (2020). Identifying the types and impact of service provider's responses to online negative reviews in the sharing economy: evidence from bbs in china. *Sustainability*, 12(6), 2285. <https://doi.org/10.3390/su12062285>
- Park, S., & Allen, J. P. (2013). Responding to online reviews: Problem solving and engagement in hotels. *Cornell Hospitality Quarterly*, 54(1), 64-73.
- Rahimi, R. and Kozak, M. (2016). Impact of customer relationship management on customer satisfaction: the case of a budget hotel chain. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 34(1), 40-51. <https://doi.org/10.1080/10548408.2015.1130108>
- Rehman, Z. (2023). Impact of customer relationship management on the performance of hotels of quetta. *Pakistan Languages and Humanities Review*, 7(II). [https://doi.org/10.47205/plhr.2023\(7-ii\)28](https://doi.org/10.47205/plhr.2023(7-ii)28)
- Rose, M., & Blodgett, J. 2016. "Should Hotels Respond to Negative Online Reviews?" *Cornell Hospitality Quarterly* 57(4): 396-410. <https://doi.org/10.1177/1938965516632610>.
- Sparks, B., & Browning, V. 2011. "The Impact of Online Reviews on Hotel Booking Intentions and Perception of Trust." *Tourism Management* 32(6): 1310-1323. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.12.011>.
- Šerić, M., & Oklobdžija, M. (2022). Management response strategies to a negative online review: influence on potential guests' trust. *Tourism and Hospitality Management*, 28(2), 337-354. <https://doi.org/10.20867/thm.28.2.6>
- So, K. (2017). The effects of reviewer expertise on future reputation, popularity, and financial performance of hotels: insights from data-analytics. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 42(8), 1187-1209. <https://doi.org/10.1177/1096348017744016>
- Taw, L., Paramasivam, S., Libert, A., & Moskovsky, C. (2021). Virtual rapport management: responses to positive online reviews.. <https://doi.org/10.36505/exling-2021/12/0061/000534>
- Torres, E., Singh, D., & Robertson-Ring, A. 2015. "Consumer Reviews and the Creation of Booking Transaction Value: Lessons from the Hotel Industry." *International Journal of Hospitality Management* 50: 77-83. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2015.07.012>.
- Wen, T., Paramasivam, S., Libert, A., Moskovsky, C., Darmi, R., & Jalaluddin, I. (2022). Virtual rapport with expressions of gratitude in responding online reviews. *Journal of Language and Communication*, 9(2), 169-190. <https://doi.org/10.47836/jlc.9.2.01>

- Yavuz, N. 2010. "An Assessment of the Tourism Potential of Kaş (Antalya) in the Context of Sustainable Tourism Development." *Anatolia* 21(2): 285-302.
- Zhao, X., Wang, L., Guo, X., & Law, R. (2015). The influence of online reviews to online hotel booking intentions. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 27(6), 1343-1364.
- Zhang, Z., Li, H., Meng, F., & Li, Y. (2019). The effect of management response similarity on online hotel booking. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 31(7), 2739-2758. <https://doi.org/10.1108/ijchm-09-2018-0740>
- Zhang, W., Choi, I., Hyun, Y., & Kim, J. (2022). Hotel service analysis by penalty-reward contrast technique for online review data. *Sustainability*, 14(12), 7340. <https://doi.org/10.3390/su14127340>
- Xie, K., Zhang, Z., & Zhang, Z. (2014). The business value of online consumer reviews and management response to hotel performance. *International Journal of Hospitality Management*, 43, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2014.07.007>

Ekler

Ek 1: Çevrimiçi İtibar Yönetimi – İfade Sözlükleri Tablosu

Profesyonellik İfadeleri	Empati İfadeleri	Problem Çözme İfadeleri
dear (sayın)	we are sorry (üzgünüz)	we will address this (bu konuyla ilgileneceğiz)
thank you (teşekkür ederiz)	we sincerely apologize (içtenlikle özür dileriz)	we take this seriously (bu durumu ciddiyle ele alıyoruz)
we appreciate (takdir ediyoruz)	please accept our apologies (özümlünüzü kabul edin lütfen)	we are committed to (bu konuda kararlıyız)
we are delighted (memnuniyet duyuyoruz)	we deeply regret (derin bir üzüntü duyuyoruz)	we want to ensure (emin olmak istiyoruz)
we are pleased (memnunuz)	we are sorry to hear that (bunu duyduğumuza üzüldük)	we will ensure this doesn't happen again (bu durumun tekrar etmemesini sağlayacağız)
we are happy (mutluyuz)	we regret to hear that (bu durumu öğrenmekten üzüntü duyduk)	we are taking steps to improve (iyileştirme adımları atıyoruz)
it's wonderful to hear (duymak harika)	we understand (anlayışla karşılıyoruz)	we strive to make it right (durumu düzeltmek için çabalıyoruz)
kind regards (saygılarımızla)	we understand how you feel (nasıl hissettiğinizi anlıyoruz)	we will work on (bu konu üzerinde çalışacağız)
best regards (en iyi dileklerimizle)	we empathize (empati kuruyoruz)	we will do our best to (elimizden gelenin en iyisini yapacağız)
sincerely (içtenlikle)	it must have been frustrating (bu durum sizin için sinir bozucu olmuş olmalı)	we are here for you (sizin için buradayız)
warm regards (samimi selamlarımızla)	your concerns are valid (endişeleriniz geçerlidir)	let us help (size yardımcı olmamıza izin verin)
we look forward to (dört gözle bekliyoruz)	we acknowledge your concerns (endişelerinizi kabul ediyoruz)	please let us know how we can assist (nasıl yardımcı olabileceğimizi lütfen bize bildirin)

we hope to welcome you back (sizi yeniden ağırlamayı umuyoruz)	thank you for bringing this to our attention (bunu bizimle paylaştığınız için teşekkür ederiz)	do not hesitate to contact us (bizimle iletişime geçmekten çekinmeyin)
on behalf of (... adına)	we appreciate your feedback (geri bildiriminizi takdir ediyoruz)	we are here to help (yardımcı olmak için buradayız)
your feedback is important (geri bildiriminiz bizim için önemlidir)	we value your experience (deneyiminizi önemsiyoruz)	we care about your satisfaction (memnuniyetiniz bizim için önemlidir)
we value your comments (yorumlarınızı önemsiyoruz)	your feedback is important to us (geri bildiriminiz bizim için önemlidir)	your satisfaction is our priority (memnuniyetiniz önceliğimizdir)
we are grateful (minnettarız)	we are grateful for your understanding (anlayışınız için minnettarız)	we value your satisfaction (memnuniyetinizi önemsiyoruz)
it was a pleasure (sizinle ilgilenmek bir zevkti)	we appreciate your patience (sabırlı yaklaşımınızı takdir ediyoruz)	we strive to exceed your expectations (beklentilerinizi aşmak için çaba gösteriyoruz)
we are honored to (onur duyuyoruz)	we are grateful (minnettarız)	we want to make things right (durumu düzeltmek istiyoruz)
we are thrilled to hear (bunu duymak bizi çok mutlu etti)	we acknowledge (kabul ediyoruz)	we will take care of (bu konu ile ilgileneceğiz)
we are glad to know (bunu öğrenmekten memnunuz)	thank you for your patience (sabır gösterdiğiniz için teşekkür ederiz)	we apologize (özür dileriz)
it's great to hear that (bunu duymak harika)		we will address (bu konuyu ele alacağız)
please do not hesitate to contact us (bizimle iletişime geçmekten çekinmeyin)		we take your concerns seriously (endişelerinizi ciddiyetle ele alıyoruz)
we remain at your disposal (her zaman hizmetinizdeyiz)		we will investigate (bu konuyu araştıracağız)
we are always here to assist you (size yardımcı olmak için her zaman buradayız)		
thank you for your kind words (nazik sözleriniz için teşekkür ederiz)		
we sincerely appreciate (içtenlikle takdir ediyoruz)		
yours sincerely (saygılarımla)		

**with warm regards
(samimi
selamlarımızla)**

**respectfully
(saygılarımızla)**

**we are committed to
providing the best
service (en iyi hizmeti
sunmayı taahhüt
ediyoruz)**

**your satisfaction is our
priority
(memnuniyetiniz bizim
önceliğimizdir)**

Kaynak: Yazar tarafından üretilmiştir.

Extended Abstract

Online reputation management has become increasingly important in the hospitality industry, especially as travelers increasingly rely on user-generated content to inform their booking decisions. This study aims to analyze the management responses of hotels in the Kaş and Belek regions of Turkey on TripAdvisor, focusing on communication strategies, professionalism, empathy, and problem-solving skills. The research sheds light on the impact of these responses on customer satisfaction, hotel performance, and reputation management practices in these distinct tourism destinations.

In the hospitality industry, customer reviews are a critical component of online reputation, directly influencing a hotel's ability to attract new customers and retain existing ones. While positive reviews can boost a hotel's reputation, negative reviews pose a challenge that requires an effective response strategy. Management responses to these reviews—particularly negative ones—play a crucial role in shaping the overall perception of the hotel. This study investigates how hotel managers in Kaş and Belek respond to guest feedback and whether their responses differ in terms of timeliness, professionalism, empathy, and problem-solving communication strategies.

Research Focus and Methodology

The primary research questions guiding this study are:

1. How do the response times of hotel managers to customer reviews in Kaş and Belek perform, and are there significant differences between these two destinations?
2. How can the responses of hotel managers to customer reviews be evaluated in terms of professionalism, empathy, and problem-solving communication skills?
3. In which specific areas can hotel managers improve their communication skills to enhance their online reputation management?

To address these questions, a dataset of customer reviews and management responses was collected from TripAdvisor for hotels in both Kaş and Belek. The data spans several years and includes both high- and low-rated reviews, as well as the corresponding management responses. Using text mining techniques, the study examines various attributes of the responses, such as the length of responses, the use of professional language, expressions of empathy, and problem-solving attempts.

The analysis categorizes responses based on review scores, assessing whether there is a difference in how hotels respond to high-rated versus low-rated reviews. Additionally, a comparative analysis between Kaş and Belek is conducted to identify any regional differences in communication strategies.

Findings

The findings indicate significant differences between the response strategies used in Kaş and Belek. Hotels in Belek tend to provide more professional and balanced responses across all review scores, while Kaş hotels show a tendency to provide longer responses to negative reviews but fall short in demonstrating professionalism, empathy, and problem-solving skills. Specifically, Kaş managers appear to adopt a more defensive tone, particularly in responses to low-rated reviews, which may negatively impact customer perceptions of the hotel.

In contrast, Belek hotels demonstrated a more consistent approach, maintaining professionalism and empathy across both positive and negative reviews. This suggests that Belek hotels may have more developed communication strategies, which could contribute to their stronger online reputation and higher customer satisfaction levels. The use of structured responses in Belek is more aligned with best practices in online reputation management, where a balanced and thoughtful approach to both positive and negative reviews can enhance customer trust and loyalty.

Conclusion

This study highlights the importance of management responses in online reputation management, emphasizing the need for professionalism, empathy, and problem-solving skills in customer interactions. While Belek hotels exhibit stronger communication practices, Kaş hotels have room for improvement, particularly in terms of consistency and tone. For hotel managers, this research underscores the value of responding promptly and professionally to customer feedback, as well as the need to develop effective strategies for addressing negative reviews.

Moreover, the findings suggest that tailored training programs in customer service communication could benefit hotel managers, especially those in regions like Kaş, where management responses are less structured. By enhancing communication skills, hotels can improve not only their online reputation but also their overall customer satisfaction and financial performance.

In conclusion, this research contributes to the growing body of literature on online reputation management in the hospitality sector, offering practical insights for hotel managers looking to optimize their responses to online reviews. Future research could extend this analysis to other regions and hotel categories to further explore the impact of management responses on customer loyalty and hotel success.

This extended abstract provides a comprehensive overview of the study's objectives, methodology, key findings, and implications for both academic research and industry practice. The focus on comparative analysis between two major tourism destinations in Turkey offers valuable insights for hotel managers and researchers interested in online reputation management strategies.

Turizm Lojistiğinde Havalimanı-Otel Operasyonları: Maliyet-Kalite Ödünleşimi

Adem TÜZEMEN¹

Öz

Bu çalışma, turizm sektöründe en önemli hizmet unsurlarından biri olan havalimanı-otel lojistik operasyonlarının yönetimindeki temel zorlukları incelemektedir. Çalışma, dengeli hizmet sunarken operasyonel maliyetlerin optimizasyonu hedefini göz önünde bulundurarak, bu iki hedef arasındaki optimum dengenin nasıl sağlanacağına dair analizler sunmaktadır. Araştırma, biri maliyet odaklı, diğeri dengeli hizmet odaklı olmak üzere iki farklı operasyonel stratejinin karşılaştırmalı analizini içermektedir. Türkiye'nin önde gelen turizm destinasyonlarından birinde gerçekleştirilen bu ampirik çalışma, dengeli hizmet stratejisinin işletme maliyetlerini yüzde 2,2 oranında artırırken, hizmet seviyesini yüzde 28,5 oranında iyileştirdiğini göstermektedir. Bu ödünleşim analizi, turizm işletmelerinin operasyonel karar süreçlerinde maliyet ve hizmet kalitesi arasında optimum dengeyi nasıl kurabileceklerine dair önemli çıkarımlar sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Operasyonel Ödünleşim, Turizm Lojistiği, Dengeli Operasyon Tasarımı, Maliyet-Kalite İlişkisi, Araç Rotalama

¹ Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Tokat/Türkiye, ORCID: 0000-0002-5786-2686, e-posta: adem.tuzemen@gop.edu.tr

Airport-Hotel Operations in Tourism Logistics: Cost-Quality Trade-Off

Adem TÜZEMEN¹

ABSTRACT

This study examines the fundamental challenges in managing airport-hotel logistics operations, one of the most critical service elements in the tourism sector. The study presents analyses on how to achieve the optimal balance between these two objectives, with the aim of optimizing operational costs while providing balanced service. The research includes a comparative analysis of two different operational strategies: one focused on cost and the other on balanced service delivery. This empirical study, conducted in one of Turkey's leading tourism destinations, demonstrates that a balanced service strategy increases operational costs by 2.2 percent while improving service levels by 28.5 percent. This trade-off analysis provides significant insights into how tourism businesses can establish an optimal balance between costs and service quality in their operational decision-making processes.

Keywords: *Operational Tradeoffs, Tourism Logistics, Balanced Operation Design, Cost-Quality Relationship, Vehicle Routing*

¹ Assoc. Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Tokat/Türkiye, ORCID: 0000-0002-5786-2686, e-mail: adem.tuzemen@gop.edu.tr

1. Giriş

Konaklama sektöründe işletme yöneticilerinin karşılaştığı en büyük zorluklardan biri operasyonel mükemmellik ve müşteri memnuniyeti arasında denge kurabilmektir. Bu denge, özellikle havalimanından otele transfer hizmetleri gibi müşteriyi doğrudan etkileyen alanlarda belirgindir. İşletmelerin yüksek operasyonel maliyetlere katlanmadan müşteri deneyimini iyileştirmesi gerekmektedir (Koo vd., 2020). Turizm sektörü, dünya ekonomisinin en dinamik sektörleri arasında yer almakta ve operasyonel kısıtlamalar ile sürekli gelişen müşteri ihtiyaçları arasında denge kurmak zorundadır (UNWTO, 2023). Öncelikle, havalimanından otele transfer hizmetleri, turistlerin genel destinasyon deneyiminin ayrılmaz bir parçasını oluşturduğu için özellikle dikkat çekicidir. Turistlerin seyahat sırasında sunulan transfer hizmetlerinden duydukları memnuniyet, tatil deneyimleri üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Martín vd., 2019).

Ulaşım transfer yönetiminde temel yaklaşım, iki önemli faktörü dengelemektedir: operasyonel giderlerin en aza indirilmesi ve aynı seviyede hizmet sağlanması. Bu durum özellikle yolcu talebinin hızla arttığı turizm sezonlarında önem kazanmaktadır. Wang vd. (2018), turizm taşımacılığı için müşteri memnuniyeti ve operasyonel verimlilik arasındaki ilişkiyi analiz etmiş ve dengeli hizmet tasarımı vurgulamıştır. Aynı şekilde, Li vd. (2016), operasyonel maliyet ve hizmet kalitesini düzenli bir şekilde dengelemek için ödünleşimlerin organize edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu çalışma, turizm sektöründeki transfer hizmetini örnek alarak, sunulan hizmetlerin maliyeti ve kalitesi arasındaki ödünleşimi analiz etmeyi ve bu ödünleşim için en uygun noktayı belirlemeyi ve bunu sürdürmek için yöntemler önermeyi amaçlamaktadır. Maliyetleri kontrol altında tutmaya yönelik stratejiler de araştırmanın kapsamı dahilinde, ancak müşterinin uzun vadeli memnuniyeti ve savurgan olmayan bir hizmet sunma ihtiyacı bağlamında ele alınmaktadır. Zaman Pencere ve Kapasite Kısıtlı Araç Rotalama Problemi (ZPKARP) yaklaşımı ile transfer operasyonlarındaki ödünleşimler modellenmekte ve analiz edilmektedir (Küp vd., 2024).

Makale aşağıdaki şekilde yapılandırılmıştır: İkinci bölümde turizm operasyonları yönetimi ve hizmet kalitesi ödünleşimleri ile ilgili literatür sunulmaktadır. Araştırma metodolojisi ve analiz çerçevesi üçüncü bölümde açıklanmaktadır. Dördüncü bölüm vaka çalışmasının analizine ve sonuçlarına odaklanmakta, son bölümde ise sektöre yönelik sonuç ve tavsiyeler yer almaktadır.

2. Literatür Taraması

Literatürde giderek daha fazla ilgi gören bir alan, turizm operasyonlarında sunulan hizmetin kalitesi ile maliyetlerin azaltılması arasındaki ödünleşimdir (Casse vd., 2022; Ranabhat & Jakovljevic, 2023). Bu makalede, hizmet kalitesi ile operasyonel maliyetler arasındaki ödünleşimler ve bunların müşteri hizmet kalitesi ve sürdürülebilir hizmet tasarımı ile bağlantısı tartışılmaktadır.

2.1. Maliyet-Kalite Ödünleşimi

Maliyet-kalite ödünleşimi, hizmet kuruluşlarının temel sorunudur. Entegre tedarik zinciri tasarım aşaması da Shen ve Daskin (2005), Lo Storto, (2016), Zhang ve Zhang, (2019) tarafından tartışıldığı gibi maliyet ve müşteri hizmetleri arasındaki ödünleşimlere odaklanmaktadır. Uygun hizmet seviyesini belirlerken maliyetleri faydalara karşı tartma ihtiyacını vurgulamışlardır. Wu & Ming (2009) ve Zhang ve Zhang, (2019) lojistik hizmet yönetiminde zaman-kalite-maliyet ödünleşimlerini araştırmış ve bu üç kritik faktör arasındaki dinamik etkileşimi göstermiştir.

2.2. Lojistik Operasyonlarda Ödünleşimler

Operasyonel düzeyde, ödünleşimler özellikle taşımacılık alanında kritik öneme sahiptir. Hedgren vd. (2024), seyahat sürelerindeki belirsizlik altında maliyet-hizmet ödünleşimini ve yüksek hizmet kalitesinin işletme maliyetleri üzerindeki etkilerini incelemektedir. Zhang vd. (2013), özellikle yerine getirme oranları ve hizmet dallanmaları gibi faktörlerin teslimat maliyetlerini nasıl artırdığını analiz etmiştir. Araştırmacılar, bu tür artan maliyetlerin belirli bir teslimat alanına kamyonların eklenmesi yoluyla sağlanan daha iyi hizmetle nasıl dengelenebileceğini ortaya koymuştur. Ayrıca, sabit veya değişken maliyet senaryoları altında çalışan araçlar için yardımcı işletme direktifleri çerçevesinde tasarrufları incelemiştir. Etkin politikalar, optimal ekonomik kazancın maksimizasyonu için bu denge noktasına odaklanmaktadır. Bhusiri vd. (2014), söz konusu filo için mümkün olan en yüksek kullanım oranına imkân tanıyan bir denge noktası bulmak amacıyla, araçların sabit maliyetlerinin yanı sıra geç varışlar için zamana bağlı cezaları da değerlendirmiştir.

2.3. Müşteri Hizmet Kalitesi Optimizasyonu

Bir diğer operasyonel boyut ise müşteri hizmet kalitesinin optimizasyonudur. Örneğin; Miranda vd. (2018), zor zaman pencereleri ve stokastik seyahat süreleri olan hizmet operasyonlarında çok amaçlı optimizasyonu araştırmış ve hizmet kalitesi ile operasyonel verimlilik arasındaki ödünleşimi incelemiştir. Wang vd. (2016), müşterilerine hizmet kalitesi standartlarına uygun olarak hizmet veren bir firmaya odaklanmış ve bu hizmet kalitesi standartlarının operasyonel maliyetler, özellikle de minimum hizmet süresi gereksinimi üzerindeki etkisini analiz etmiştir.

2.4. Sürdürülebilir Hizmet Tasarımı

Hizmet tasarımında sürdürülebilirlik, mevcut iş süreçlerinde önemli bir boyuttur. Wygonik ve Goodchild (2011) kentsel dağıtım sistemlerinde çevre dostu olma ve performans arasındaki ödünleşime odaklanarak enerji verimliliği, tıkanıklık, CO2 emisyonları ve maliyet üzerinde çalışmışlardır. Darvish vd. (2019), üretim ve envanter rotalama problemlerinde çevresel ve ekonomik performans ödünleşimlerine odaklanmış ve daha sonra “yeşil” iş uygulamaları için stratejiler geliştirmiştir.

2.5. Literatür İncelemesi ve Araştırma Motivasyonu

Araç rotalama problemleri (ARP), lojistik ve operasyon yönetiminde yaygın olarak incelenen temel optimizasyon problemlerinden biri olarak literatürde kabul görmektedir. Bu problemler, müşterilere hizmet sunmak için araçların optimal güzergâhlarının belirlenmesini amaçlamaktadır. ARP araştırmaları genellikle iki ana hedef doğrultusunda sınıflandırılabilir: operasyonel maliyetlerin minimize edilmesi ve hizmet kalitesinin maksimize edilmesi.

Maliyet minimizasyonu perspektifinden incelendiğinde, araştırmacılar ağırlıklı olarak mesafe, yakıt tüketimi, araç sayısı ve personel giderleri gibi faktörlerin optimizasyonuna odaklanmışlardır (Kyriakakis vd., 2022; Nguyen vd., 2022; Coindreau vd., 2021; Huang vd., 2022). Öte yandan, hizmet kalitesi maksimizasyonu bağlamında, müşteri memnuniyeti, zamanında teslimat, bekleme sürelerinin azaltılması ve hizmet güvenilirliği gibi parametreler ele alınmaktadır (Tarhini vd., 2022; Wu vd., 2023).

Son dönemde, bu iki hedefi bütünleştiren çalışmaların sayısında artış gözlemlenmektedir. Söz konusu araştırmalar, maliyet kısıtları altında hizmet kalitesini iyileştirmeye yönelik yaklaşımların yanı sıra, belirli bir hizmet seviyesini muhafaza ederken maliyetleri azaltmaya yönelik stratejileri de incelemektedir (Nguyen vd., 2022; Huang vd., 2022; Wu ve Wu, 2022; Cen vd., 2023). Turizm sektöründe, özellikle havalimanından otele transfer hizmetlerini kapsayan seyahat hatlarında, araç rotalama problemleri kendine özgü bir dizi zorluk sunmaktadır. Bu alandaki araştırmalar, turistlerin yüksek beklentileri, mevsimsel talep dalgalanmaları ve destinasyon özelliklerinden kaynaklanan karmaşıklıkları vurgulamaktadır (Aziz ve Ukkusuri, 2014; Gružas vd., 2018; Miranda vd., 2018; Cook vd., 2019; Zhu, 2022; Pitakaso vd., 2024).

Mevcut literatür incelendiğinde, turizm transfer hizmetlerinde maliyet ve kalite ödünleşimini bütünsel bir yaklaşımla ele alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Araştırmaların çoğu ya maliyetlerin azaltılmasına ya da hizmet kalitesinin artırılmasına münferit olarak odaklanmakta, ikisi arasındaki karmaşık ilişkiyi detaylı biçimde incelememektedir. Ayrıca, turizm sektörüne özgü değişkenler ve turist memnuniyetinin uzun vadeli ekonomik etkileri mevcut modellere yeterince dahil edilmemektedir.

Bu çalışma, yukarıda belirtilen araştırma boşluğunu gidermeyi hedeflemektedir. Önerilen model hem maliyet hem de hizmet faktörlerini bütünleştirerek araç rotalama problemine kapsamlı bir yaklaşım getirmekte ve turizm sektörünün kendine özgü dinamiklerini dikkate almaktadır.

3. Metodoloji

Bu bölümde, havalimanı-otel transfer problemleri için Zaman Penceresi Kısıtlı Araç Rotalama Problemi (ZPARP) ve Kapasite Kısıtlı Araç Rotalama Problemi (KARP) modeli (ZPKARP) olarak formüle edilmiştir. Modeller, turizm literatüründe mevcut olan ampirik çalışmalara ve yazar tarafından daha önce önerilen modellere dayalı olarak geliştirilmiştir. Kullanılan modeller Toth ve Vigo (2014) tarafından önerilen klasik ARP formülasyonu üzerine inşa edilmiştir. Zaman penceresi kısıtları için

Solomon (1987) tarafından yapılan çalışmadan yararlanılmış ve kapasite kısıtları ise Cordeau vd. (2007) tarafından yapılan çalışmadan elde edilmiştir.

İlk modelde maliyet minimizasyonu ön planda tutulurken, ikinci modelde operasyonel dengenin optimizasyonu hedeflenmektedir. Bunun amacı, bu iki modeli karşılaştırarak maliyet etkinliği ve operasyonel denge açısından kendi aralarındaki dengeyi analiz etmektir. Buna bağlı olarak, problem tanımı ve her iki matematiksel model aşağıda ayrıntılı olarak açıklanmaktadır:

3.1. Matematiksel Model

➤ İndisler ve Kümeler:

$i, j \in N$: Düşümler, müşterileri ve havalimanını tanımlar.

$N = \{1, 2, \dots, n\}$ Olmak üzere, 1 numaralı düğüm havalimanını verir.

$k \in V$: Araçları ifade eder. $V = \{1, 2, \dots, m\}$ Olmak üzere, m sayıda aracı ifade eder.

➤ Parametreler:

d_i : i düğümündeki müşteri talep miktarını tanımlar.

q_k : k aracının kapasitesidir, yani her aracın taşıyabileceği maksimum yük miktarıdır.

f_k : k aracının sabit maliyetidir, aracın rotasında olmasının getirdiği sabit bir maliyeti tanımlar.

c_{ij} : i ve j düğümleri arasındaki mesafeyi verir.

t_{ij} : i ve j düğümleri arasındaki seyahat süresidir.

α : Kilometre başına maliyeti temsil eden katsayıdır.

β : Yedek aracın kullanılıp kullanılmayacağını belirleyen ikili parametredir.

λ : Denge cezası katsayısı (sadece Model 2'de kullanılır).

➤ Karar Değişkenleri:

x_{ijk} : Eğer k aracı i düğümünden j düğümüne giderse 1, aksi takdirde 0 olur. Araçların rotalarını belirlemek için kullanılır.

u_i : Alt tur eleme kısıtlaması için kullanılan yardımcı değişkendir.

L_i : k aracının toplam yükü (sadece Model 2'de kullanılır).

Model 1: Maliyet Odaklı Model

➤ Amaç Fonksiyonu:

$$\min Z = \sum_{ijk} (c_{ij} \times \alpha \times x_{ijk}) + (\sum_k (f_k \times \sum_{j>1} x_{1jk})) \quad (1)$$

Bu amaç fonksiyonu, düğümler arasındaki seyahat maliyetleri ve araçların sabit maliyetlerini minimize etmeyi hedefler.

Model 2: Denge Odaklı Model

➤ Amaç Fonksiyonu:

$$\min Z = \sum_{ijk} (c_{ij} \times \alpha \times x_{ijk}) + (\sum_k (f_k \times \sum_{j>1} x_{1jk})) + \lambda \times \max_k \left| L_k - \frac{\sum_{i>1} d_i}{m} \right| \quad (2)$$

Bu amaç fonksiyonu, toplam maliyeti minimize ederken araçlar arasındaki yük dağılımını da dengelemeyi hedefler.

➤ Kısıtlamalar (Her iki Model için ortak):

Her müşteri bir kez ziyaret edilmeli:

$$\sum_{i \neq j} \sum_k x_{ijk} = 1, \quad \forall j > 1 \quad (3)$$

Her müşteriye yalnızca bir kez hizmet verildiğini garanti eder.

Her müşteri bir kez terk edilmeli:

$$\sum_{j \neq i} \sum_k x_{ijk} = 1, \quad \forall i > 1 \quad (4)$$

Her müşteriden yalnızca bir kez çıkıldığını sağlar.

Araç kapasitesi aşılmamalı:

$$\sum_{j>1} (d_{ij} \times \sum_{i \neq j} x_{ijk}) \leq q_k, \quad \forall_k \quad (5)$$

Bu kısıt, araçların kapasitesinin aşılmamasını sağlar.

Alt tur eleme kısıtlaması:

$$u_i - u_j + n \times \sum_k x_{ijk} \leq n - 1, \quad \forall_i > 1, j > 1, i \neq j \quad (6)$$

Bu kısıt, alt turların oluşmasını önler.

Her araç depodan en fazla bir kez çıkmalı:

$$\sum_{j>1} x_{1jk} \leq 1, \quad \forall_k \quad (7)$$

Her aracın depodan yalnızca bir kez çıkmasını sağlar.

Her araç depoya en fazla bir kez dönmeli:

$$\sum_{i>1} x_{i1k} \leq 1, \quad \forall_k \quad (8)$$

Her aracın depoya yalnızca bir kez dönmesini sağlar.

Araç kullanımı tutarlılığı:

$$\sum_{j>1} x_{1jk} = \sum_{i>1} x_{i1k}, \quad \forall_k \quad (9)$$

Bu kısıt, araçların depo çıkışı ve dönüşünün tutarlı olmasını sağlar.

Akış dengesi kısıtlaması:

$$\sum_{i \neq j} x_{1jk} = \sum_{i \neq j} x_{jik}, \quad \forall_j > 1, \forall_k \quad (10)$$

Bu kısıt, her düğüme giren ve çıkan akışın dengeli olmasını sağlar.

➤ Araç yükü hesaplama (Sadece Model 2 için):

$$L_k = \sum_{j>1} (d_j \times \sum_{i \neq j} x_{ijk}), \quad \forall_k \quad (11)$$

Değişkenlerin Kısıtlanması:

$$x_{ijk} \in \{0,1\}, \quad \forall_{i,j,k} \quad (12)$$

$$u_i \in \mathbb{Z}^+, \quad \forall_i > 1 \quad (13)$$

$$L_k \geq 0, \quad \forall_k \quad (14)$$

Bu matematiksel model, maliyet odaklı (Model 1) ve denge odaklı (Model 2) olmak üzere iki farklı yaklaşımı temsil eder. Model 2'deki denge cezası terimi $\lambda \times \max_k \left| L_k - \frac{\sum_{i>1} d_i}{m} \right|$ araçlar arasındaki yük dağılımını dengelemeye yöneliktir.

4. Uygulama

Turizm endüstrisi ve özellikle havalimanı-otel transfer hizmetleri, operasyonel maliyet ve hizmet kalitesi arasında bir ödünleşim ile karşı karşıyadır. Bu bölümde, iki farklı optimizasyon modelinin Antalya'daki vaka uygulaması açıklanmış ve buna göre bu tür durumlarda en uygun ödünleşme tartışılmıştır.

4.1. Araştırma Bağlamı ve Veri Toplama

Çalışma Antalya bölgesinde gerçekleştirilmiştir. Bu bölge, yüksek turizm talebi ve büyük mevsimsellikler temel alınarak seçilmiştir (UNWTO, 2023). Bu akışkan yapı, kalite ve maliyetin dengeli biçimde önem kazandığı bir ortamı teşvik etmektedir. Bu çalışma, bölgede 10 yılı aşkın süredir faaliyet gösteren bir Transfer Şirketinin verilerine dayanmaktadır. Şirket, yüksek düzeyde hizmet ile düşük maliyet sunan bir iş modeline sahiptir.

Antalya'da faaliyet gösteren bir transfer şirketinin transfer hizmetlerinin Eylül-Kasım 2024 döneminde sabah vardiyasını (06:00-14:00) kapsamaktadır. Analiz, havalimanı ile şirket tarafından sıklıkla hizmet verilen 10 otel arasında sağlanan transfer hizmetlerine dayanmaktadır. Veriler, otel transferlerine yönelik ortalama günlük hareketleri (sabah vardiyası), araç işletme maliyetlerini (yakıt, bakım, sigorta) ve mesafe-süre matrislerini içermektedir. Talep verileri, bireysel havayolları uçuş

programları ve otel doluluklarından toplanan günlük ortalama verilerdir. Bu veri seti, maliyet ve hizmet kalitesi arasındaki gerilimi analiz etmek için kullanılan temel göstergeleri sağlamaktadır. Bu ayrıntılı veri seti, potansiyel maliyet optimizasyonuna ve kaliteye katkıda bulunabilecek faktörler üzerinde kapsamlı bir değişken analizi yapılmasını sağlamıştır.

4.2. Maliyet ve Hizmet Kalitesi Ödünleşimi

Bu çalışmada iki operasyonel strateji karşılaştırılmaktadır. Maliyet odaklı strateji minimum araç kullanımı ve maksimum doluluk oranına odaklanırken, dengeli hizmet stratejisi iş yükünün eşit olarak dağıtılmasının yanı sıra hizmet süresinin de eşit olarak dağıtılmasına odaklanmaktadır. Bu iki yaklaşım arasındaki temel gerilim, operasyonel maliyetlerdeki artış ile hizmet kalitesindeki iyileşmenin karşılıklı değerlendirilmesine dayanmaktadır. Tablo 1, Havalimanı ve oteller arasındaki yolcu talebini göstermektedir.

Tablo 1: Düğüm Talepleri

Düğüm No	Talep
1 (Havalimanı)	0
2	5
3	5
4	4
5	3
6	3
7	4
8	3
9	3
10	3
11	2

Tablo 1 incelendiğinde, Havalimanı (düğüm 1) başlangıç düğümüdür ve daima sıfır talep değerine sahiptir. Diğer düğümler (2-11) otelleri temsil etmekte olup, her biri belirli sayıda yolcu talebi içermektedir. Tablo 2, mevcut araçların kapasitelerini ve her bir aracın kullanımına ilişkin sabit maliyetleri göstermektedir.

Tablo 2: Araç Kapasiteleri ve Sabit Maliyetleri

Araç No	Kapasite	Sabit Maliyet (TL)
1	15	4000
2	15	4000
3	15	4000

Tablo 2’de gösterildiği gibi, filo, iki ana araç ve bir yedek araçtan oluşmaktadır.

Tablo 3, tüm düğümler (havalimanı ve oteller) arasındaki mesafeleri kilometre cinsinden göstermektedir.

Tablo 3: Mesafe Matrisi (km)

Düğüm	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	0	10	15	20	25	30	35	40	45	50	55
2	10	0	8	12	18	22	28	32	38	42	48
3	15	8	0	7	13	17	23	27	33	37	43
4	20	12	7	0	9	13	19	23	29	33	39
5	25	18	13	9	0	6	12	16	22	26	32
6	30	22	17	13	6	0	8	12	18	22	28
7	35	28	23	19	12	8	0	6	12	16	22
8	40	32	27	23	16	12	6	0	8	12	18
9	45	38	33	29	22	18	12	8	0	6	12
10	50	42	37	33	26	22	16	12	6	0	8
11	55	48	43	39	32	28	22	18	12	8	0

Tablo 3’de tanımlanan matris simetriktir, yani herhangi iki düğüm arasındaki mesafe çift yönlü olarak aynıdır.

Tablo 4, düğümler arasındaki seyahat sürelerini dakika cinsinden göstermektedir.

Tablo 4: Seyahat Süresi Matrisi (dakika)

Düğüm	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	0	12	18	24	30	36	42	48	54	60	66
2	12	0	10	14	22	26	34	38	46	50	58
3	18	10	0	8	16	20	28	32	40	44	52
4	24	14	8	0	11	16	23	28	35	40	47
5	30	22	16	11	0	7	14	19	26	31	38
6	36	26	20	16	7	0	10	14	22	26	34
7	42	34	28	23	14	10	0	7	14	19	26
8	48	38	32	28	19	14	7	0	10	14	22
9	54	46	40	35	26	22	14	10	0	7	14
10	60	50	44	40	31	26	19	14	7	0	10
11	66	58	52	47	38	34	26	22	14	10	0

Tablo 4, mesafe matrisi ile benzer yapıda olmakla birlikte, yol ve trafik koşulları gibi faktörleri de içermektedir.

Tablo 5'teki ek parametreler modelin temel bileşenlerini içermektedir.

Tablo 5: Diğer Parametreler

Ek Parametreler	Değer
Kilometre Başına Maliyet (TL)	16
Denge Cezası Katsayısı	100

Tablo 5'teki ek parametreler tanımlandığında:

1. Kilometre Başına Maliyet (16 TL): Bu parametre, kilometre başına araç işletim maliyetini yansıtmaktadır. Bu maliyete yakıt tüketimi, araç aşınması, sürücü ücretleri ve benzeri giderler dahildir.

Toplam rota maliyeti, lokasyonlar arasındaki mesafe ile bu parametrenin çarpımı sonucu hesaplanmaktadır.

2. Denge Ceza Katsayısı (100): Bu katsayı, operasyonel süreçte araçlar arasında dengeli bir yük dağılımını sağlamaktadır. Araçlar arasındaki yük dağılımını optimize etmek için modelin ikinci versiyonunda kullanılmaktadır. Bu konfigürasyonda model, 100 değerine kadar daha dengeli bir dağılım elde edebilmektedir. Böylece bir aracın diğerlerine göre aşırı yüklenmesi durumunda, yüksek bir ceza puanı oluşmakta ve model daha dengeli çözümlere yönlendirilmektedir.

Bu parametreler, maliyet etkinliği ile operasyonel verimlilik arasında optimum dengenin kurulmasına olanak sağlamaktadır. Toplam güzergâh maliyeti kilometre başına maliyet ile belirlenirken, denge ceza faktörü kaynak kullanımının optimizasyonunu sağlamaktadır. Burada amaç, sadece maliyetleri minimize etmek değil, aynı zamanda operasyonel sürdürülebilirliği gözeterek maliyet etkin bir çözüme ulaşmaktır.

4.3. Metodoloji ve Analiz

Bu çalışma, turizm bağlamında maliyet-hizmet kalitesi dengesini araştırmak için bilimsel ve sektörel uygulama perspektiflerini bir araya getirmektedir. Sunulan metodoloji, transfer faaliyetlerindeki temel optimizasyon problemini, operasyonel maliyetleri azaltırken hizmet kalitesini artırma hedefini ortaya koymaktadır. Bu durum özellikle yüksek sezon döneminde kritik önem kazanmaktadır.

Araştırma, maliyet odaklı model ve hizmet odaklı model olmak üzere iki yaklaşımın karşılaştırmalı analizini içermektedir. Maliyet odaklı model klasik bir optimizasyon yaklaşımını benimserken, dengeli hizmet modeli operasyonel denge konusunda yenilikçi bir perspektif sunmaktadır. Bu iki yöntemin karşılaştırmalı analizi, turizm transfer faaliyetlerinde optimum maliyet-hizmet kalitesi dengesinin belirlenmesinde kullanılmıştır.

Sabah vardiyasındaki faaliyetlerin sistematik incelemesi ve transfer şirketi yetkilileriyle yapılan görüşmeler, 4Ç2024'te tamamlanan veri analizinin temelini oluşturmuştur. Bu süreçte operasyonel maliyetler ve hizmet kalitesi göstergeleri kapsamlı olarak değerlendirilmiştir. Her iki model performansında da hizmet seviyesi metrikleri ile maliyet optimizasyonu arasındaki ilişki açıkça gözlemlenmiştir.

Sonuçlar, dengeli hizmet yaklaşımının operasyonel maliyetleri kayda değer ölçüde artırdığını, bununla birlikte hizmet standartlarında önemli iyileşmeler sağladığını göstermektedir. Bu araştırmadan elde edilen bulgular, turizm kuruluşlarının stratejik karar alma süreçlerine yönelik önemli çıkarımlar sunmaktadır. Tablo 6'da maliyet odaklı ve denge odaklı modellerin karşılaştırması gösterilmektedir.

Tablo 6: Model Tanımlaması

Model Yaklaşımı	Amaç	Odak Noktası	Avantaj	Potansiyel Dezavantaj
Maliyet Odaklı Model	Toplam maliyeti minimize etmek.	Rota optimizasyonu ve araç kullanım verimliliği.	Daha düşük operasyonel maliyetler.	Araçlar arasında dengesiz yük dağılımı.
Denge Odaklı Model	Araçlar arasındaki yük dağılımını dengelemek ve maliyeti optimize etmek.	Operasyonel verimlilik ve kaynak kullanımında denge.	Daha eşit kaynak kullanımı, potansiyel olarak daha yüksek müşteri memnuniyeti.	Biraz daha yüksek operasyonel maliyetler.

Tablo 6 incelendiğinde, denge odaklı modelin daha yüksek operasyonel maliyetlerine rağmen müşteri memnuniyeti açısından avantaj sağladığını ortaya koymaktadır.

4.4. Analiz Süreci

Uygulama modelinin geliştirilmesinde LINGO optimizasyon yazılımı kullanılmıştır. Analiz süreci, maliyet ve hizmet kalitesi arasındaki ödünleşimlerin sistematik olarak değerlendirilmesini hedeflemektedir. Bu analizde toplam operasyonel maliyetler ve kilometre başına maliyetlerin yanı sıra araç başına yük dengesi ve hizmet standardizasyonu değişkenleri incelenmiştir. Sonuçlar, maliyet artışı ile hizmet kalitesindeki iyileşme arasında anlamlı bir ilişki ortaya koymaktadır.

Her iki model de aynı veri setine uygulanarak, maliyet odaklı yaklaşım ile dengeli hizmet yaklaşımı arasındaki optimizasyon analiz edilmiştir. Bu karşılaştırmalı analiz, turizm işletmelerinin maliyet ve hizmet kalitesi dengesine yönelik operasyonel kararları için önemli çıkarımlar sunmaktadır. Yüksek sezon dönemlerinde, söz konusu denge işletmelerin rekabet gücünü doğrudan etkilemektedir. Modeller arasındaki temel performans farklılıkları Tablo 7'de sunulmaktadır.

Tablo 7: Genel Performans Karşılaştırması

Metrik	Model 1 (Maliyet Odaklı)	Model 2 (Denge Odaklı)	Fark
Toplam Maliyet	15,264.00 TL	15,600.00 TL	+336.00 TL
Denge Cezası	-3.33	+3.33	-
Toplam Amaç Fonksiyonu Değeri	15,264.00	15,933.33	+669.33

Tablo 7 incelendiğinde, Model 2, yüzde 2,2'lik ek maliyetle daha dengeli bir operasyonel çözüm sağlamaktadır. Bu maliyet artışı, “denge optimizasyonu maliyeti” olarak değerlendirilebilir. Bu bulgu, modelin çözüm uzayını daha kapsamlı araştırarak, toplam maliyeti etkileyen ödünleşimler yoluyla daha istikrarlı çözümler ürettiğini göstermektedir. Tablonun ortaya koyduğu en önemli bulgu, denge ceza katsayısının (3,333) düşük olmasıdır; bu da modelin maliyet minimizasyonunu koruyarak denge durumunu sağladığını göstermektedir.

Bu sonuçlar, çok amaçlı optimizasyon problemlerinde hedeflerin optimum ölçeklendirilmesi konusunda önemli çıkarımlar sunmaktadır. Maliyet ve operasyonel denge perspektifinden, karar vericilerin kendi koşullarına göre yapabilecekleri stratejik seçimlere yönelik ödünleşim analizini ortaya koymaktadır. İki model arasındaki temel farklılık, araç yükü dağılımında görülmekte olup Tablo 8'de sunulmaktadır.

Tablo 8: Araç Yükü Dağılımı

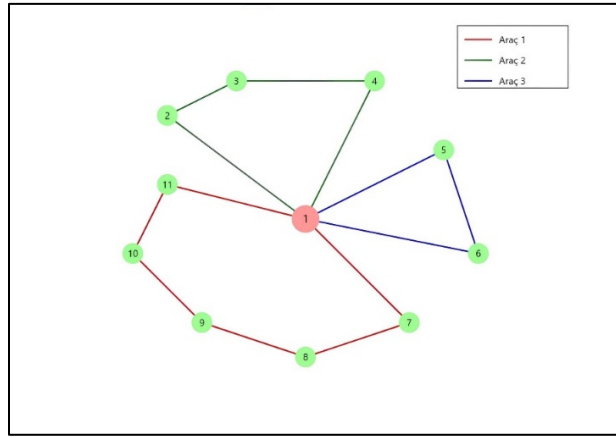
Araç No	Model 1 Yükü	Model 2 Yükü
1	14	15
2	10	7
3	10	10
Standart Sapma	4.04	2.89

Tablo 8 incelendiğinde, Model 1, maliyet minimizasyonuna odaklanması sebebiyle araçlar üzerinde dengesiz yük dağılımına neden olmaktadır. Model 2 ise ağırlıklı dengeli yük dağılımı prensibiyle bu dengesizliği önemli ölçüde azaltan bir yaklaşım benimsemektedir. Model 2, standart sapmayı yüzde 28,5 oranında azaltarak denge hedefini karşılamaktadır. Bu optimizasyon, araç kullanım oranlarının dengelenmesi ile filo yönetimi etkinliğinin artması, rekabetçi fiyatlandırma stratejisi geliştirme potansiyeli, iş yükü dağılımının optimizasyonu ile personel motivasyonunun artırılması ve bakım maliyetlerinin optimizasyonu (araçlar arası aşınma ve yıpranma oranlarının dengelenmesi) gibi operasyonel avantajlar sağlamaktadır. Bununla birlikte, Model 2'de Araç 1'in yük kapasitesinin 14'ten 15'e yükselmesi dikkat çekicidir. Bu artış, denge optimizasyonu sürecinde bazı araçların kapasite kullanım oranlarının iyileştirildiğini göstermektedir. Tablo 9'da sunulan güzergâh modelleri, iki model arasındaki stratejik yaklaşım farklılıklarını ortaya koymaktadır.

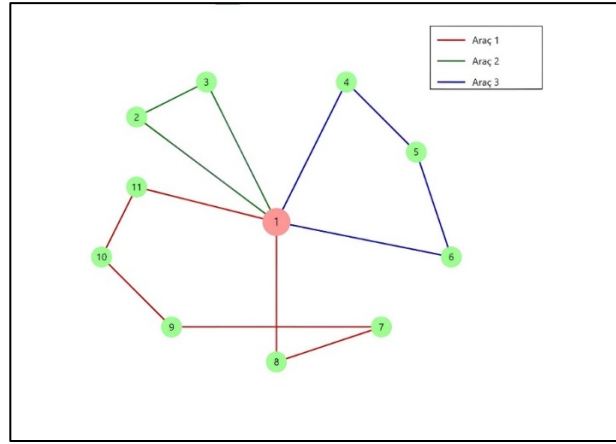
Tablo 9: Rota Yapıları

Model	Araç 1 Rotası	Araç 2 Rotası	Araç 3 Rotası
Model 1	1 -> 7 -> 8 -> 9 -> 10 -> 11 -> 1	1 -> 2 -> 3 -> 4 -> 1	1 -> 5 -> 6 -> 1
Model 2	1 -> 8 -> 7 -> 9 -> 10 -> 11 -> 1	1 -> 2 -> 3 -> 1	1 -> 6 -> 5 -> 4 -> 1

Tablo 9'da Model 1 maliyet minimizasyonu prensibini benimserken, Model 2 dengeli hizmet dağılımı yaklaşımını esas almaktadır. Model 2'nin yeni tasarımındaki yapısal değişiklikler örnekler üzerinden gözlemlenebilmektedir. Araç 2 ve Araç 3'ün her ikisi de ağırlık dağılımı ve ortalama mesafe optimizasyonu açısından yeniden tasarlanarak iyileştirilmiştir. Araç 1'in rotasındaki küçük değişiklikler ise toplam mesafede artışa neden olmuştur. Bu durum, Model 2'nin daha dengeli bir operasyonel yapı sağlama potansiyelini göstermekte ve sistemin adaptif kapasitesini artırmaktadır. Şekil 1 ve 2, her iki model tarafından oluşturulan optimum rotaları görselleştirmektedir.

Şekil 1: Model 1 için Rota Yapıları

Şekil 2: Model 2 için Rota Yapıları

Tablo 10'da kapasite kullanım oranı ortaya konulmuştur.

Tablo 10: Kapasite Kullanım Oranları

Model	Toplam Kapasite	Kullanılan Kapasite	Kullanım Oranı
Model 1	45	35	%77,78
Model 2	45	35	%77,78

Tablo 10'da tanımlandığı üzere, sunulan yüzde 77,78'lik kapasite kullanım oranı, her iki modelde de kapasite kullanım oranlarının eşit olması göz önüne alındığında önemli bir bulgu niteliğindedir. Her iki model de toplam talebi karşılarken, denge optimizasyonu toplam kapasite kullanımını koruyarak modelin geçerliliğini doğrulamaktadır. Ekim 2023'e kadar olan verilerle geliştirilen modellerin her ikisi de mevcut kapasitenin yüzde 22,22'sini kullanmamıştır.

- Operasyonel verimlilik açısından bu sonuç iki yönlü değerlendirilebilir:
- Pozitif yön: Kapasite kullanım oranı korunurken operasyonel denge sağlanmıştır.

- Negatif yön: Her iki modelde de mevcut kapasitenin tam optimizasyonu gerçekleştirilememiştir.

Bu bulgular, filo planlama stratejilerinin geliştirilmesinde kritik önem taşımaktadır. Elde edilen yüzde 77,78'lik filo kapasite kullanım oranı, talep projeksiyonu için bir gösterge niteliği taşımakta ve filo kompozisyonunda potansiyel değişiklikler için önemli çıkarımlar sunmaktadır. Tablo 11'de modellere ait maliyet analizi ortaya konulmuştur.

Tablo 11: Maliyet Bileşenleri

Maliyet Bileşeni	Model 1	Model 2
Mesafe Maliyeti	3,264.00 TL	3,600.00 TL
Sabit Maliyet	12,000.00 TL	12,000.00 TL
Denge Cezası	-	333.33 TL
Toplam Maliyet	15,264.00 TL	15,933.33 TL

Tablo 11'de sunulan maliyet analizi, karşılaştırılan modeller arasındaki temel farklılıkları ve benzerlikleri sistematik olarak ortaya koymaktadır:

1. Mesafe Maliyeti: Model 2'de yüzde 10,3'lük bir artış gözlemlenmektedir. Bu ilave mesafe maliyeti, denge optimizasyonu için gereken operasyonel düzenlemelerden kaynaklanmakta ve toplam maliyetin yüzde 2,2'sini oluşturmaktadır.

2. Sabit Maliyet: Kullanılan araç sayısının sabit kalması sebebiyle her iki modelde de değişiklik göstermemektedir. Bu durum, denge hedefine ilave filo kapasitesi gerektirmeden ulaşılabildiğini göstermektedir.

3. Denge Optimizasyon Maliyeti: Bu parametre, denge durumundan sapmaların maliyetini ölçen bir mekanizma olup yalnızca Model 2'de uygulanmaktadır. Toplam maliyet içindeki payının yüzde 2,1 olması, denge optimizasyonunun görece düşük maliyetli olduğunu göstermektedir.

Bu maliyet yapısı, iktisadi açıdan ölçek ve kapsam ekonomileri çerçevesinde değerlendirilebilir. Sabit maliyetlerin toplam içindeki yüksek payı (yüzde 75,3) ölçek ekonomilerinin önemini vurgularken, artan mesafe maliyetleri kapsam ekonomilerinin sınırlarını belirlemektedir. Tablo 12'de modellerin performans metrikleri ortaya konulmuştur.

Tablo 12: Performans Metrikleri

Metrik	Model 1	Model 2
Toplam Kat Edilen Mesafe	204 km	225 km
Ortalama Rota Uzunluğu	68 km	75 km
En Uzun Rota	95 km (Araç 1)	95 km (Araç 1)
En Kısa Rota	49 km (Araç 3)	60 km (Araç 2)

Model 2'de performans metrikleri analiz edildiğinde, Tablo 12'de görüldüğü üzere toplam mesafede yüzde 10,3'lük bir artış tespit edilmiştir. Bu artış, dengeli hizmet dağılımı optimizasyonunun

operasyonel maliyetini yansıtmaktadır. Ortalama güzergâh uzunluğunda 7 kilometrelik bir artış gözlemlenmekte olup, bu durum operasyonel planlamayı etkileyebilecek bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, en uzun güzergahın değişmemesi, kapasite kullanım verimliliğinin sürdürüldüğünü göstermektedir. Model 2'de en kısa rota uzunluğundaki artış, yük dengeleme stratejisinin etkinliğini doğrulamaktadır. Sonuçlar, optimum hizmet dağılımı için gerçekleşen maliyet artışının kabul edilebilir düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

5. Sonuç ve Öneriler

Havalimanı-otel transfer operasyonlarında model geliştirme ve karar verme süreçlerine yönelik sistematik bir yaklaşım çerçevesi oluşturulmuştur. Antalya'daki bir transfer şirketinin verileriyle gerçekleştirilen analizler, dengeli hizmet odaklı modelin operasyonel maliyetleri yüzde 2,2 oranında artırırken, araç kullanımındaki değişkenliği yüzde 28,5 oranında azalttığını göstermektedir. Her iki modelde de yüzde 77,78'lik kapasite kullanım oranı sağlanmıştır. Bu sonuçlar, dengeli hizmet yaklaşımının optimum maliyet artışıyla önemli operasyonel iyileştirmeler sağladığını ortaya koymaktadır.

Araştırma bulguları doğrultusunda, turizm işletmelerine mevsimsellik faktörünü gözetken dinamik bir strateji önerilmektedir. Yüksek sezonda müşteri odaklı, düşük sezonda ise maliyet optimizasyonu odaklı yaklaşımların benimsenmesi öngörülmektedir. Gelecek araştırmalarda değişken talep koşulları, çevresel parametreler ve personel memnuniyeti faktörlerinin modele entegrasyonu önerilmektedir. Ayrıca, sürdürülebilirlik hedefleri ve karbon ayak izi metrikleri ile insan kaynakları yönetimi perspektiflerinin değerlendirme sürecine dahil edilmesi kritik önem taşımaktadır.

Kaynakça

- Aziz, H. A.; Ukkusuri, S. V. (2014), "Exploring the trade-off between greenhouse gas emissions and travel time in daily travel decisions: Route and departure time choices", *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, 32, 334-353.
- Bhusiri, N., Qureshi, A. G., ve Taniguchi, E. (2014). The trade-off between fixed vehicle costs and time-dependent arrival penalties in a routing problem. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 62, 1-22.
- Casse, T., Razafintsalama, M. H., ve Milhøj, A. (2022). A trade-off between conservation, development, and tourism in the vicinity of the Andasibe-Mantadia National Park, Madagascar. *SN Social Sciences*, 2(2), 12.
- Cen, X., Zhou, G., Ji, B., Yu, S. S., Zhang, Z., ve Fang, X. (2023). Modelling and heuristically solving three-dimensional loading constrained vehicle routing problem with cross-docking. *Advanced Engineering Informatics*, 57, 102029.
- Coindreau, M. A., Gallay, O., ve Zufferey, N. (2021). Parcel delivery cost minimization with time window constraints using trucks and drones. *Networks*, 78(4), 400-420.
- Cook, D., Saviolidis, N., Davíðsdóttir, B., Jóhannsdóttir, L., ve Ólafsson, S. (2019). Synergies and trade-offs in the sustainable development goals—the implications of the Icelandic tourism sector. *Sustainability*, 11(15), 4223.

- Cordeau, J. F., Desaulniers, G., Desrosiers, J., Solomon, M. M., ve Soumis, F. (2007). VRP with time windows. In *The vehicle routing problem* (pp. 157-193). SIAM.
- Darvish, M., Archetti, C., ve Coelho, L. C. (2019). Trade-offs between environmental and economic performance in production and inventory-routing problems. *International Journal of Production Economics*, 217, 269-280.
- Gružauskas, V., Baskutis, S., ve Navickas, V. (2018). Minimizing the trade-off between sustainability and cost effective performance by using autonomous vehicles. *Journal of Cleaner Production*, 184, 709-717.
- Hedgren, A., Genberg, D., ve Karakitsiou, A. (2024). Strategic evaluation of environmental trade-off solution in logistics: A multi criteria decision making approach. In *Disruptive technologies and optimization towards industry 4.0 logistics* (pp. 201-226). Springer International Publishing.
- Huang, S. H., Huang, Y. H., Blazquez, C. A., ve Chen, C. Y. (2022). Solving the vehicle routing problem with drone for delivery services using an ant colony optimization algorithm. *Advanced Engineering Informatics*, 51, 101536.
- Koo, B., Yu, J., ve Han, H. (2020). The role of loyalty programs in boosting hotel guest loyalty: Impact of switching barriers. *International Journal of Hospitality Management*, 84, 102328.
- Küp, E. T., Cebeci, S., Bayram, B., Aydın, G., Bozkaya, B., ve Akhavan-Tabatabaei, R. (2024). An integrated framework for dynamic vehicle routing problems with pick-up and delivery time windows and shared fleet capacity planning. *Symmetry*, 16(4), 505.
- Kyriakakis, N. A., Stamadianos, T., Marinaki, M., ve Marinakis, Y. (2022). The electric vehicle routing problem with drones: An energy minimization approach for aerial deliveries. *Cleaner Logistics and Supply Chain*, 4, 100041.
- Li, Y., Chen, H., ve Prins, C. (2016). Adaptive large neighborhood search for the pickup and delivery problem with time windows, profits, and reserved requests. *European Journal of Operational Research*, 252(1), 27-38.
- Lo Storto, C. (2016). The trade-off between cost efficiency and public service quality: A non-parametric frontier analysis of Italian major municipalities. *Cities*, 51, 52-63.
- Martín, J. C., Román, C., ve Gonzaga, C. (2019). How different n-point Likert scales affect the measurement of satisfaction in academic conferences. *International Journal for Quality Research*, 13(2), 361-372.
- Miranda, D. M., Branke, J., ve Conceição, S. V. (2018). Algorithms for the multi-objective vehicle routing problem with hard time windows and stochastic travel time and service time. *Applied Soft Computing*, 70, 66-79.
- Nguyen, M. A., Dang, G. T. H., Hà, M. H., ve Pham, M. T. (2022). The min-cost parallel drone scheduling vehicle routing problem. *European Journal of Operational Research*, 299(3), 910-930.
- Pitakaso, R., Srichok, T., Khonjun, S., Gonwirat, S., Nanthasamroeng, N., ve Boonmee, C. (2024). Multi-objective sustainability tourist trip design: An innovative approach for balancing tourists' preferences with key sustainability considerations. *Journal of Cleaner Production*, 449, 141486.
- Ranabhat, C. L., ve Jakovljevic, M. (2023). Sustainable health care provision worldwide: is there a necessary trade-off between cost and quality? *Sustainability*, 15(2), 1372.
- Shen, Z. J. M., ve Daskin, M. S. (2005). Trade-offs between customer service and cost in integrated supply chain design. *Manufacturing and Service Operations Management*, 7(3), 188-207.
- Solomon, M. M. (1987). Algorithms for the vehicle routing and scheduling problems with time window constraints. *Operations Research*, 35(2), 254-265.

- Tarhini, A., Danach, K., ve Harfouche, A. (2022). Swarm intelligence-based hyper-heuristic for the vehicle routing problem with prioritized customers. *Annals of Operations Research*, 1-22.
- Toth, P., ve Vigo, D. (2014). *Vehicle routing: Problems, methods, and applications*. Society for Industrial and Applied Mathematics.
- UNWTO. (2023). *International tourism highlights, 2022 edition*. World Tourism Organization.
- Wang, X., Golden, B., Wasil, E., ve Zhang, R. (2016). The min-max split delivery multi-depot vehicle routing problem with minimum service time requirement. *Computers and Operations Research*, 71, 110-126.
- Wang, X., Li, X., ve Liu, Y. (2018). A multi-objective optimization model for electric vehicle routing problem with time windows. *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 119, 132-148.
- Wu, D., Li, J., Cui, J., ve Hu, D. (2023). Research on the time-dependent vehicle routing problem for fresh agricultural products based on customer value. *Agriculture*, 13(3), 681.
- Wu, D., ve Wu, C. (2022). Research on the time-dependent split delivery green vehicle routing problem for fresh agricultural products with multiple time windows. *Agriculture*, 12(6), 793.
- Wu, J., ve Ming, X. (2009). Time-quality-cost tradeoff in logistics service management based on rough sets theory. *International Conference on Transportation Engineering 2009*, 327-332.
- Wygonik, E., ve Goodchild, A. (2011). Evaluating CO2 emissions, cost, and service quality trade-offs in an urban delivery system case study. *LATSS Research*, 35(1), 7-15.
- Zhang, J., Lam, W. H., ve Chen, B. Y. (2013). A stochastic vehicle routing problem with travel time uncertainty: Trade-off between cost and customer service. *Networks and Spatial Economics*, 13, 471-496.
- Zhang, J., ve Zhang, Y. (2019). Trade-offs between sustainable tourism development goals: An analysis of Tibet (China). *Sustainable Development*, 27(1), 109-117.
- Zhu, S. (2022). Multi-objective route planning problem for cycle-tourists. *Transportation Letters*, 14(3), 298-306.

Ek 1: Model 2 (Denge Odaklı Model) Lingo Kodu

MODEL:

SETS:

NODES /1..11/: DEMAND, U;
VEHICLES /1..3/: CAPACITY, FIXED_COST, LOAD;
ARCS(NODES, NODES): DISTANCE, TRAVEL_TIME;
ROUTES(NODES, NODES, VEHICLES): X;

ENDSETS

DATA:

CAPACITY = 15 15 15;
FIXED_COST = 4000 4000 4000;
DEMAND = 0 5 5 4 3 3 4 3 3 3 2;
COST_PER_KM = 16;
DISTANCE =
0 10 15 20 25 30 35 40 45 50 55
10 0 8 12 18 22 28 32 38 42 48
15 8 0 7 13 17 23 27 33 37 43
20 12 7 0 9 13 19 23 29 33 39
25 18 13 9 0 6 12 16 22 26 32
30 22 17 13 6 0 8 12 18 22 28
35 28 23 19 12 8 0 6 12 16 22
40 32 27 23 16 12 6 0 8 12 18
45 38 33 29 22 18 12 8 0 6 12
50 42 37 33 26 22 16 12 6 0 8
55 48 43 39 32 28 22 18 12 8 0;
TRAVEL_TIME =
0 12 18 24 30 36 42 48 54 60 66
12 0 10 14 22 26 34 38 46 50 58
18 10 0 8 16 20 28 32 40 44 52

```

24 14 8 0 11 16 23 28 35 40 47
30 22 16 11 0 7 14 19 26 31 38
36 26 20 16 7 0 10 14 22 26 34
42 34 28 23 14 10 0 7 14 19 26
48 38 32 28 19 14 7 0 10 14 22
54 46 40 35 26 22 14 10 0 7 14
60 50 44 40 31 26 19 14 7 0 10
66 58 52 47 38 34 26 22 14 10 0;
ENDDATA

MIN = TOTAL_COST + 100 * BALANCE_PENALTY;

TOTAL_COST = @SUM(ROUTES(i,j,k): DISTANCE(i,j) * COST_PER_KM * X(i,j,k))
+ @SUM(VEHICLES(k): FIXED_COST(k) * @SUM(NODES(i) | j #GT# 1: X(1,j,k)));

@FOR(VEHICLES(k):
  LOAD(k) = @SUM(NODES(i) | j #GT# 1: DEMAND(i) * @SUM(NODES(i) | i #NE# j: X(i,j,k)));
);

BALANCE_PENALTY = @MAX(VEHICLES(k): @ABS(LOAD(k) - (@SUM(NODES(n) | n #GT# 1: DEMAND(n)) / @SIZE(VEHICLES))));

@FOR(NODES(i) | j #GT# 1:
  @SUM(NODES(i) | i #NE# j: @SUM(VEHICLES(k): X(i,j,k))) = 1
);

@FOR(NODES(i) | i #GT# 1:
  @SUM(NODES(i) | j #NE# i: @SUM(VEHICLES(k): X(i,j,k))) = 1
);

@FOR(VEHICLES(k):
  @SUM(NODES(i) | j #GT# 1: DEMAND(i) * @SUM(NODES(i) | i #NE# j: X(i,j,k))) <= CAPACITY(k)
);

@FOR(NODES(i) | i #GT# 1:
  @FOR(NODES(i) | j #GT# 1 #AND# j #NE# i:
    U(i) - U(j) + 11 * @SUM(VEHICLES(k): X(i,j,k)) <= 10
  )
);

@FOR(VEHICLES(k):
  @SUM(NODES(i) | j #GT# 1: X(1,j,k)) <= 1
);

@FOR(VEHICLES(k):
  @SUM(NODES(i) | i #GT# 1: X(i,1,k)) <= 1
);

@FOR(VEHICLES(k):
  @SUM(NODES(i) | j #GT# 1: X(1,j,k)) = @SUM(NODES(i) | i #GT# 1: X(i,1,k))
);

@FOR(NODES(i) | j #GT# 1:
  @FOR(VEHICLES(k):
    @SUM(NODES(i) | i #NE# j: X(i,j,k)) = @SUM(NODES(i) | i #NE# j: X(j,i,k))
  )
);

@FOR(VEHICLES(k):
  @SUM(ROUTES(i,j,k): TRAVEL_TIME(i,j) * X(i,j,k)) <= 480
);

@FOR(ROUTES(i,j,k): @BIN(X(i,j,k)));
@FOR(NODES(i) | i #GT# 1: @GIN(U(i)));

END

```

Extended Abstract

The tourism industry faces significant challenges in balancing operational excellence and customer satisfaction, especially in airport-hotel transfer services, which can significantly impact the overall tourist experience (Koo et al., 2020). As one of the most dynamic sectors in the world economy, the tourism industry must strike a balance between operational constraints and ever-changing customer needs (UNWTO, 2023). It is particularly noteworthy that airport-hotel transfer services form an integral part of tourists' overall destination experience, and satisfaction with transfer services significantly influences their vacation experience (Martín et al., 2019).

This study investigates the operational trade-offs between cost optimization and service quality in airport-hotel transfer services in the tourism industry. Based on data from a transfer company in Antalya, two different mathematical models are created and analyzed: a cost-oriented approach and a balanced service approach.

The study adopts the Vehicle Routing Problem with Time Window and Capacity Constraints (VRPTWC) structure to model these trade-offs. The mathematical models are built based on empirical data collected over the period September-November 2024, focusing on the morning shift operations (06:00-14:00) between the airport and 10 frequently served hotels.

The methodology involves a systematic comparison of two operational strategies. The first model focuses on cost minimization through maximum vehicle utilization and capacity optimization, while the second model emphasizes balanced workload distribution and service standardization. The analysis covers a range of operational parameters, including vehicle capacities, fixed costs, distance matrices and travel time assessments.

Key findings show that the balanced service model increases operating costs by 2.2 percent while reducing vehicle utilization variability by 28.5 percent. Both models maintain a capacity utilization rate of 77.78 percent, demonstrating that balance of service optimization can be achieved without compromising overall efficiency. The cost-driven model results in a total cost of 15,264,00 TL, while the balanced service model results in a cost of 15,933,33 TL, reflecting an acceptable cost increase for improved service distribution.

Detailed analysis of the route structures reveals that the balanced service model achieves a more equitable workload distribution through strategic route changes. The standard deviation of vehicle loads decreased from 4.04 to 2.89, indicating more consistent resource utilization. While the total distance traveled increased by 10.3 percent (from 204 km to 225 km), this trade-off is justified by better service consistency and operational stability.

This research has important implications for tourism businesses in managing operational trade-offs. The results suggest the adoption of a dynamic strategy that takes into account seasonality factors such as the implementation of customer-centric approaches during peak seasons and cost optimization during off-peak periods. The findings contribute to the literature by quantifying the cost-service quality trade-off, particularly in tourism transfer operations, and providing empirical evidence for operational decision making.

The research suggests that future studies should integrate variable demand conditions, environmental parameters and staff satisfaction factors into the model. In addition, sustainability goals, carbon footprint measurements and human resource management perspectives should be included in the evaluation process. These extensions will enable a more comprehensive understanding of operational trade-offs in tourism logistics.

The findings and methodology of the study provide practical insights for tourism businesses to optimize their transfer operations while maintaining service quality standards. The mathematical models and analysis framework serve as valuable tools for operational planning and decision-making in tourism logistics management.

Dağılan Yugoslavya Karşısında Türkiye'nin Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ni Tanıma Sürecine Bir Bakış

Gürkan Fırat SAYLAN¹

Öz

1945'den 1980 yılına kadar kesintisiz 35 yıl Yugoslavya'yı yöneten Josip Broz Tito'nun vefatının ardından dağılma sürecine giren Yugoslavya'nın altı federal cumhuriyetinden biri de Kuzey Makedonya idi. 17 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan eden bu Cumhuriyetin uluslararası alanda tanınırlığını elde etmek adına desteğini sağlamaya çalıştığı başlıca ülkelerden biri de tarihi, sosyal ve kültürel bağları bulunan Türkiye olmuştur. Türkiye ise Yugoslavya'nın dağılmasının ivme kazandığı 1991 yılı itibarıyla geleneksel ihtiyatlı dış politikası ve uluslararası kamuoyunun da konuya olan yaklaşımı çerçevesinde ilk olarak Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünden ve Cumhuriyetlerin kendi aralarındaki sorunları diyalog yoluyla çözmelerinden yana bir tavır ortaya koymuştur. Ancak dağılmanın kaçınılmaz bir hal aldığı görülünce bu kez de bağımsızlıklarını ilan eden Cumhuriyetlerin tanınması gündeme gelmiştir. Bu yeni söylem 20 Kasım 1991'de Süleyman Demirel'in Başbakanlığında kurulan 49. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti döneminde daha fazla dillendirilmeye başlanmış, muhalefet partileri özellikle Bosna-Hersek ile Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin tanınması konusunda Hükümet üzerinde yoğun bir baskı kurmaya başlamışlardır. Bu konuda Hükümet'in elini rahatlatan başlıca gelişme yine uluslararası platformlarda kendisini göstermiş, Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun 15 Ocak 1992'de Slovenya ile Hırvatistan'ı tanıması Türkiye'nin de bu Cumhuriyetleri tanıyabilmesinin önünü açmıştır. Nitekim Bakanlar Kurulu'nun 6 Şubat 1992 tarihli kararıyla Türkiye Kuzey Makedonya ile birlikte Bosna-Hersek, Slovenya ve Hırvatistan Cumhuriyetlerini ayırım yapmaksızın resmen tanımıştır. Böylece Bulgaristan'dan sonra Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ni tanıyan ikinci ülke olarak tarihe geçen Türkiye'nin tanıma sürecini ele almak üzere hazırlanan bu çalışmada; dönemin Türk basınından, Türkiye Cumhuriyeti Arşivi belgelerinden, Dışişleri Bakanlığı Tarihçeleri ve TBMM tutanakları gibi yayınlanmış resmî belgelerden sıklıkla yararlanılmış, konu; ilgili telif eserler, makaleler ve sempozyum bildirileriyle desteklenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Kiro Gligorov, Ankara, Dış Politika, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Hikmet Çetin*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı, Giresun, Türkiye, ORCID: 0000-0001-8335-9948, e-posta: gurkan.firat.saylan@giresun.edu.tr

An Overview of Türkiye's Recognition of the Republic of North Macedonia Amid the Disintegration of Yugoslavia

Gürkan Fırat SAYLAN¹

ABSTRACT

North Macedonia was one of the six federal republics of Yugoslavia that began disintegration after the death of Josip Broz Tito, who ruled Yugoslavia for 35 years from 1945 to 1980. One of the key countries from which this republic, which declared its independence on September 17, 1991, sought support for international recognition was Türkiye, with which it shares historical, social, and cultural ties. By 1991, as the disintegration of Yugoslavia intensified, Türkiye, guided by its traditionally cautious foreign policy and the international community's perspective on the issue, maintained a position in favor of Yugoslavia's territorial integrity, urging the republics to resolve their disputes through dialogue. However, once it became clear that dissolution was unavoidable, the recognition of the republics declaring their independence gained prominence. This shift in discourse was increasingly articulated during the 49th Government of the Republic of Türkiye, established under Prime Minister Süleyman Demirel on November 20, 1991, as opposition parties exerted significant pressure on the government, particularly regarding the recognition of Bosnia-Herzegovina and the Republic of North Macedonia. A critical development that bolstered the government's stance on this issue arose on international platforms as the European Economic Community recognized Slovenia and Croatia on January 15, 1992, creating an opportunity for Türkiye to extend recognition to these republics. Indeed, with the Council of Ministers' decision dated February 6, 1992, Türkiye officially recognized the republics of Bosnia-Herzegovina, Slovenia, Croatia, and North Macedonia without discrimination. Thus, this study aims to discuss the recognition process of Türkiye, which made history as the second country to recognize the Republic of North Macedonia after Bulgaria. The Turkish press of the period, documents from the Republic of Türkiye Archives, and published official documents such as the Histories of the Ministry of Foreign Affairs and the minutes of the Grand National Assembly of Türkiye were extensively used, alongside relevant copyrighted works, articles, and symposium proceedings that supported the topic.

Keywords: *Kiro Gligorov, Ankara, Foreign Policy, Grand National Assembly of Türkiye, Hikmet Çetin*

¹ Assoc. Prof. Dr., Giresun University, Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education, Department of Social Studies Education, Giresun, Türkiye, ORCID: 0000-0001-8335-9948, e-mail: gurkan.firat.saylan@giresun.edu.tr

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı'nın hemen akabinde 29 Kasım 1945 günü Yugoslavya'daki Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı resmen ilga edilmiş ve yerine Hırvat kökenli Josip Broz Tito'nun başkanlığında sosyalist bir idare tarzını benimseyen Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. 7 Nisan 1963'de Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti adını alan ülke; ağırlıklı olarak Sırlar, Hırvatlar, Slovenler, Boşnaklar ve Makedonlardan oluşan beş uluslu, Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Bosna-Hersek, Makedonya ve Karadağ'dan meydana gelen altı federe cumhuriyetli ve Kosova ile Voyvodina'nın teşkil ettiği iki de özerk statülü yapıdan oluşan bir devlet modeline sahipti (Ülger, 2003: 52-55).

Bu dönemde ülke tarihine damgasını vuran kişi 1945 yılından 4 Mayıs 1980'deki ölümüne kadar aralıksız 35 yıl Yugoslavya'yı yöneten Josip Broz Tito'dur. Ancak Tito'nun gerek sosyalist ülkelerin lideri konumunda bulunan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile olumsuz seyreden ilişkileri dolayısıyla ülkede tesis ettiği Millî Sosyalizm Modelinin ve gerekse farklı etnik ve dini yapılı, farklı dilleri konuşan bu çok uluslu yapıya karşı uluslara geniş ve eşit haklar vermek ve menfaat temelinde onları bir arada tutmak şeklinde gerçekleşen politikalarının tam manasıyla amacına ulaşabildiğini söyleyebilmek güçtür. Zira Tito, işbaşında kaldığı dönemde uluslarının millî kimliklerini aşmaları ve bunun yerine daha geniş bir kimlik olan Yugoslav kimliğini benimsemelerini sağlayamamıştır. Nitekim 1968 yılında meydana gelen Hırvat Baharı, Kosova Arnavutlarının 1970'lerin başında cumhuriyet statüsü talebine yönelik patlak veren gösterileri, Hırvatlar tarafından 1971 Kasım'ında dile getirilen özerklik söylemleri ayrıca Sırların ülke genelinde hegemonya kuracakları yolundaki Hırvatların ve Slovenlerin endişeleri gibi çeşitli sorunlar; ilgili komünist partilerden yapılan ihraçlar, yeri geldiğinde savrulan güç kullanımı tehditleri, kolektif başkanlık sisteminin kurulması, Kosova ve Voyvodina özerk bölgelerinin yetkilerinin genişletilmesi ve Arnavutça eğitim veren okulların açılması gibi kimi zaman sert, kimi zaman yumuşak tedbirlerle çözülmeye çalışılmışsa da millî hislerin önüne geçilememiş, nitekim Tito'nun ölümünün hemen ardından milliyetçilik, hem halkın hem de Cumhuriyetlerdeki parti örgütlerinin ilgi gösterdiği en önemli ideoloji haline gelmiştir (Ülger, 2003: 66-69, 72). Bu konuda başat rolü Sırlar oynamışlardır (Bora, 2018: 112). Öyle ki Tito döneminde Yugoslav kimliği içerisinde denetim altında tutulan Sırp milliyetçiliği, Sırbistan'da giderek baskıcı bir şovenizme dönüşürken, Sırbistan'ın diğer federe cumhuriyetlerle ilişkilerini belirleyen baskın bir nitelik kazanmıştır. Böylece Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti de tarihinin en bunalımlı dönemine girmiş ve 1980'ler; çok uluslu, özgün sosyalist Yugoslavya için bir yandan ağır ekonomik sorunların yaşandığı, diğer yandan da milliyetçi eğilimlerin güçlendiği bir dönem olmuştur (Kut, 2001: 322).

Ülkede oluşan yeni dönemin ilk bariz örneği Tito'nun ölümünün hemen ardından Arnavutların hedef olarak belirledikleri Cumhuriyet statüsünü kazanmak için Kosova'da başlattıkları gösterilerdir. Yugoslavya'nın temellerini ilk kez sarsan bu olay 1981 yılının Mart ve Nisan aylarında halk ayaklanması şeklinde gerçekleşmiş, gösteriler güç kullanımıyla bastırılarak olaylar sırasında 11 kişi hayatını kaybetmiştir. Buna karşılık Kosova Sırları da Priştine'de bir gösteri düzenlemişler, Sırp gösterileri Belgrad ile Novi Sad'a kadar uzanmıştır. Karşılıklı gösteriler 1980'ler boyunca devam edince, Kosova

gösterilerinin Makedonya'daki Arnavutlar ve Bosna Hersek'teki Müslümanlar arasında ayrılıkçı eğilimleri körükleyeceğinden endişe eden Sırbistan yönetiminin faaliyetleri neticesinde Kosova Parlamentosu 23 Mart 1989'da yapılan oylamada otonom statüsüne son vermiştir (Ülger, 2003: 72-76).

Yapılan değişiklik aynı yıl Sırbistan Millî Meclisi'nde de kabul edilerek Kosova'nın ve Voyvodina'nın özerkliğine son verildi. Böylece her iki bölge de Sırbistan'dan bağımsız hareket etme yetkilerini kaybettiler ve Sırbistan'ın federal sistem içinde gücü sekizde üç oranına yükseldi. Zaten Karadağ da Sırbistan ile ortak hareket edince ülkenin fiili yönetimi Sırbistan lehine bozulmuş oldu. Artık yönetimde Sırbistan'ın istemediği bir kararın geçmesi mümkün değildi (Ülger, 2003: 91). Böylece Sırbistan ve Karadağ'ın, Federasyon'un toprak bütünlüğünü koruma ve federal merkezin Sırbistan hegemonyasında güçlendirilme düşünceleri kâğıt üstünde gerçekleşmiş oluyordu (Kut, 2001: 323). Bu gelişmeler Slovenya ile Hırvatistan tarafından Sırbistan'ın güçlenmesi şeklinde görülerek, kaygı ve tepkiye yol açmış ve her iki Cumhuriyet de federasyondan ayrılma hakkı ve çok partili seçimlere gitmek de dahil olmak üzere anayasalarında bir dizi değişiklikler yapmış, bu yolu diğer cumhuriyetler de takip etmiştir. Yaşanan ayrışma 20 Ocak 1990'da toplanan Yugoslav Komünistler Ligi'nin 14. Olağanüstü Kongresi'nde Sloven ve Hırvat milletvekillerinin kongreyi terk etmesinden sonra Cumhuriyetlerde, çoğunluğu milliyetçi olmak üzere çok sayıda siyasi parti kurulmuş ve 1990'da altı cumhuriyette yapılan ilk serbest seçimleri, Sırbistan ve Karadağ hariç olmak üzere milliyetçi partiler kazanmıştır. Bu durum Sırp liderliğini tedirgin etmiş, Sırbistan Komünist Partisi de adını Sosyalist Parti olarak değiştirmiştir (Ülger, 2003: 91-94) (Soysal ve Kut, 1997: 3) (Kut, 2001: 322) (Ekinci, 1993: 254). Artık Ljubljana ve Zagreb'de Federasyon'dan ayrılma talepleri daha yüksek sesle dillendirilmiş, buna karşılık Belgrad Yönetimi ise Federal Ordu'yu harekete geçirerek; Karadağ dışındaki diğer Cumhuriyetlere silah ve cephane sevkiyatını durdurma kararı almıştır. Bu gelişmeyi endişe ile takip eden Hırvatistan ve Slovenya da dışarıdan silah tedarik ederek kendi savunma ve güvenlik birimlerini oluşturmaya başlamışlardır (Ülger, 2003: 94-96). Tüm bu gelişmeler Yugoslavya'nın hızla bir dağılma süreci içine girdiğinin ayrıca bunalımın bir "Yugoslavya Bunalımına" dönüştüğünün işaretiydi ve Tito'nun kurduğu Yugoslavya temelinden sarsılıyordu. Sırpı, Hırvatları, Slovenleri ve diğerlerini bir arada tutan sistem miadını doldurmuş ve Slovenya ve Hırvatistan aynı gün olmak üzere 25 Haziran 1991'de bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir (Kut, 2001: 322) (Soysal ve Kut, 1997: 7) (Ülger, 2003: 96, 116, 121). Bu iki cumhuriyetin bağımsızlıklarını ilan etmelerinden yalnızca altı gün sonra Sırp yönetiminin kontrolündeki Yugoslav Federal Ordusu iki ülkeye de müdahale etti. Slovenya'ya yapılan saldırıda Federal Ordu birlikleri bir gün sonra çekilmeye başlarken, yeni kurulan Hırvat Ulusal Ordusu ile Sırpı arasındaki çatışmalar 1992, Bosna Savaşı ise 1995 yılına kadar sürmüştür. Böylece 1990 ortalarından itibaren yer yer çıkan çatışmalar bir iç savaş niteliği kazanmış, haliyle Yugoslavya Bunalımı da bir iç mesele olmaktan çıkarak, bu kez de uluslararası bir soruna dönüşmüştür (Kut, 2001: 324) (Ülger, 2003: 116, 138-142). Bu arada ileride de görüleceği üzere 17 Eylül 1991'de Makedonya da bağımsızlığını ilan ederken, bundan yaklaşık bir ay sonra 15 Ekim 1991'de Bosna-Hersek de bağımsızlığını ilan etmiştir (Soysal ve Kut, 1997: 9-10).

2. Kuzey Makedonya'nın Bağımsızlığını Kazanması

Yugoslavya'daki bu parçalanma sürecinin bir parçasını da Kuzey Makedonya Cumhuriyeti oluşturuyordu. 1980'lerin sonunda Makedonlar kendi cumhuriyetlerinde nüfusun %67'sine sahipken, en kalabalık azınlık grubunu %25 ile Arnavutlar oluşturmaktaydı. Bunların dışında kalan etnik gruplar Türkler, Sırp, Bulgarlar, Boşnaklar, Romanlar ve Pomaklardı. Ayrışmanın ilk somut örneği de 1989 yılında yaşandı. O yıl anayasada yapılan değişiklikle Makedon, Arnavut, Türk ve diğer etnik grupların Cumhuriyeti olarak tanımlanan Kuzey Makedonya, bundan böyle Makedonların ve diğer halk ve etnik grupların Cumhuriyeti olurken (Ülger, 2003: 116, 127-129), 8 Ocak 1991'de ilk toplantısını yapan Makedonya Parlamentosu, 25 Ocak 1991'de Kuzey Makedonya'nın egemenliğini ilan ederek; bağımsızlığa giden yolu açmış, iki gün sonra da Kiro Gligorov cumhurbaşkanlığına seçilmiştir. Gligorov 5 Mayıs 1991'de Slovenya ve Hırvatistan'ın Yugoslavya'dan ayrılması durumunda Kuzey Makedonya'nın da bağımsızlığını ilan edeceğini açıklarken, bağımsızlığa giden yolda bir diğer önemli tarih ise 8 Eylül 1991'dir. O gün Cumhuriyet'in geleceğini belirlemek için yapılan ve Arnavut azınlığın boykot ettiği referandumda; kayıtlı seçmenlerin %68'i oy kullanmış, referanduma katılanların %95,4'ü bağımsızlık lehinde oy kullanmıştır (Soysal ve Kut, 1997: 5-6, 9). Ancak Makedon Parlamentosu bağımsızlık kararını hemen resmileştirme yoluna gitmemiş, bir süre daha olayların gelişmesini beklemiştir. Makedon halkının bağımsızlık lehinde oy kullanması, Büyük Makedonya (Vardar, Ege ve Pirin Makedonya'sının birleşmesi) sorununu yeniden gündeme getirmiştir. Bu gelişmeler, Bulgaristan'ın konuya olumlu bakması sonucunu doğururken, Yunanistan'ı endişelendirmeye ve Makedonların Türkiye'ye olan ilgilerinin artması neticelerini doğurmuştur. Fakat Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlık ilan etmeleri ve Almanya, İtalya, Bulgaristan ve Türkiye'nin, kısmen de olsa Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) (Günümüzdeki Avrupa Birliği-AB) ülkelerinin Kuzey Makedonya'ya olumlu bakması sonucu; Makedonya Parlamentosu da 17 Eylül 1991'de yapmış olduğu toplantısında, yapılan referandumda alınan bağımsızlık kararını oylamış, Kuzey Makedonya'yı "Makedon halkının ulusal devleti" ve "Arnavut, Türk, Vlah, Çingene ve diğer milliyetlerin eşit yurttaşlar oldukları demokratik, sosyal ve bağımsız bir devlet" olarak tanımlayan ve bağımsızlık ilanını esas alan anayasayı kabul etmiştir. Böylece ilan edilen Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, M.Ö. 4. Yüzyılda kurulmuş olan Makedonya Devleti'nin ardından kurulan ilk "Makedon Devleti" olarak tarihteki yerini almıştır (Sarı, 2007: 125-126) (Kodal, 2014: 384) (Soysal ve Kut, 1997: 11).

Yukarıda bahsedildiği üzere 15 Ekim 1991'de Bosna-Hersek de bağımsızlığını ilan etmiştir. Ancak Yugoslavya'yı oluşturan Cumhuriyetlerin birer birer bağımsızlıklarını ilan ettikleri bu dönemde uluslararası kamuoyu meseleyi tutarsız bir biçimde ele almıştır. Zira ABD ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ülkeleri başta olmak üzere bir taraftan uluslararası toplum Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün devamından yana bir tavır alırken, diğer taraftan halkların kendi geleceklerini kendilerinin belirleyebilmesi hakkını da göz önünde tutarak çelişkilerle dolu bir bocalama içerisine girmişlerdir (Ülger, 2003: 19, 101-102). Bu bocalama 1991 yılının sonlarına doğru yerini daha gerçekçi atılımlara terk etmiş, 16 Aralık 1991'de Avrupa Ekonomik Topluluğu Bakanlar Konseyi, Topluluğun,

kurulmuş olan Uzlaştırma Komisyonu'nun saptadığı tanınma koşullarına uyduğunu kanıtlayan Yugoslav Cumhuriyetlerini tanıyacağını ve kesin kararını 15 Ocak 1992'deki toplantısında alacağını ilan etmiştir. 23 Aralık 1991'de ise Almanya 15 Ocak 1992'den itibaren geçerli olmak üzere Hırvatistan ve Slovenya'yı tanıdığını açıklamış, bir gün sonra da Kuzey Makedonya Cumhuriyeti, Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek tanınmak amacıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu'na resmi başvuruda bulunmuşlardır. Nitekim Topluluk 15 Ocak 1992'de Hırvatistan ve Slovenya'yı tanımış, o tarihteki adıyla Makedonya Cumhuriyeti'ni ise Yunanistan'ın engellemesi nedeniyle bu adla tanıyamayacağını belirtmiştir. 18 Şubat 1992'de yine Yunanistan'ın baskısıyla Makedonya Cumhuriyeti'ni tanıma kararını ertelediğini açıklayan Avrupa Ekonomik Topluluğu 6 Nisan 1992'de Bosna-Hersek'i tanımış, 22 Mayıs 1992'de Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek Birleşmiş Milletler üyeliğine kabul edilmişlerdir (Soysal ve Kut, 1997: 12, 14, 15, 17, 21) (Azarkan, 2016: 69).

Yunanistan'ın o dönemki adıyla Makedonya Cumhuriyeti ile ilgili yaşadığı sorunlar; Cumhuriyet'in ismi, bayrağı ve anayasası etrafında düğümlenmiştir. Yunan görüşüne göre Makedonya; birleşik bir bütün teşkil eden bir varlık değildir ve orada yaşayan nüfusa bakılmaksızın sadece coğrafi bir isimdir. Bu coğrafi terimin bir etnik grubu, özellikle de bir grup Slav'ı tanımlamak için kullanılmasına karşı çıkmıştır. Yunanlılar bu görüşü, özellikle Büyük İskender'in, dolayısıyla tüm Makedonların Yunanlı olduğu tezine dayandırmışlardır. Yunanlılar bu bölgelerin ırk, dil, kültür açısından antik ve modern Yunanistan'ın devamı olduğunu, sadece kendilerinin Makedon olarak tanımlanmaya hakları olduğunu iddia etmişlerdir. Bu perspektife göre Makedonya ile ilgili her şey Yunandır. 6. yüzyılda bölgeye gelmiş olan Güney Slav kabilelerinin kendilerini Makedon olarak tanımlamaya hakları yoktur. Yunanlılara göre bunlar Üsküplüler veya sözde Makedonlardır (Mandacı ve Erdoğan, 2001, 24). Yine Yunanlılara göre Makedonlar, anayasalarında Makedon adını kullanarak, bayraklarına Yunan mitolojisine ait olduğu iddia edilen "Vergina Güneşi"ni koyarak ve paralarının üzerine Selanik Kulesi'ni yerleştirerek Yunan millî değerlerini gasp etmişler ve Yunan toprakları üzerinde hakları bulunduğunu göstermek istemişlerdir. Ayrıca Yunanlılar, Makedonya Cumhuriyeti'nin anayasasının giriş bölümünde, 1944 yılında kurulmuş olan Makedonya Halk Cumhuriyeti ile devamlılık ilişkisi kurularak; bu dönemde Anti Faşist Makedonya Ulusal Kurtuluş Meclisi'nin yayınladığı ve Makedonya'nın diğer iki parçasının da özgürleştirilmesi ile tüm Makedon ulusunun birleşmesini öngördüğü bildirgeye atıfta bulunulmasını, anayasanın 3. maddesinde Makedonya Cumhuriyeti'nin sınırlarının anayasaya uygun olarak değiştirilebileceği hükmünün yer almasını, 49. maddede Makedonya Cumhuriyeti'nin, komşu ülkelerdeki Makedon halkına mensup kişilerin statüsü ve haklarıyla ilgilendiği, onların kültürel gelişimlerine yardımcı olduğu ve onlarla olan bağları desteklediği şeklindeki ifadelerin varlığını kendilerine yöneltilmiş büyük bir tehdit olarak görmüşlerdir. Makedonya tarafı ise bu iddiaları sert bir dille yanıtlamış, Yunanlıların kendilerini Slav ya da Bulgarlara yakın bir ulus olarak gösterme ya da varlığını inkâr etme yoluyla Makedonları parçalamayı amaçladığını iddia etmiştir (Mandacı ve Erdoğan, 2001, 25-26) <https://www.slvesnik.com.mk/content/pdf/USTAV-eng.pdf> (31.03.2024). Nitekim Makedonya Parlamentosu bağımsızlık ilanının hemen ardından Makedonya Cumhuriyeti'nin, devletin

mevcut sınırlarına saygı göstereceğini ve hiçbir komşusunun toprağında gözü olmadığını açıklamış, benzer açıklamalar Makedon devlet adamları tarafından ilerleyen yıllarda da dile getirilmiştir (Soysal ve Kut, 1997: 9, 52).

Yunanistan'ın bu endişeleri ve uluslararası alanda oluşturduğu baskılar neticesinde Makedonya Cumhuriyeti; FYROM (Former Yugoslav Republic of Macedonia-Eski Yugoslav Makedonya Cumhuriyeti) geçici adıyla 8 Nisan 1993'de Birleşmiş Milletler, 27 Eylül 1995'de ise yine aynı geçici adla Avrupa Konseyi üyeliğine kabul edilebilmiştir. Bu arada Yunanistan'ın Makedonya Cumhuriyeti'nin bayrağı konusundaki itirazı nedeniyle Makedonya Bayrağı Birleşmiş Milletler binası önündeki göndere çekilememişken, Makedonya'nın Avrupa Konseyi'ne üyeliğinden iki hafta önce 13 Eylül 1995'de Makedonya Cumhuriyeti ile Yunanistan arasında New York'ta imzalanan geçici uzlaşma hükümlerine göre Makedonya, bayrağını değiştirmeyi kabul etmiş, bu uzlaşma gereği 5 Ekim 1995'de ise Makedonya Cumhuriyeti Parlamentosu ülkenin kırmızı zemin üzerine 16 sarı ışıklı "Vergina Güneşi"nin yer aldığı bayrağı değiştirerek, kırmızı zemin üzerine 8 sarı ışıklı bir güneş figürünün yer aldığı yeni Makedonya Bayrağı'nı kabul etmiştir (Soysal ve Kut, 1997: 39, 88, 90, 91). Makedonya Cumhuriyeti ile Yunanistan arasındaki bu gerginlik iki ülke arasında 17 Haziran 2018'de imzalanan Prespa Anlaşması ile yerini karşılıklı çözüme bırakmıştır. Bu anlaşma ile birlikte Makedonya Cumhuriyeti'nin adı Kuzey Makedonya Cumhuriyeti olarak değiştirilmiş, Kuzey Makedonya Parlamentosu 20 Haziran 2018'de Prespa Anlaşması'nı onaylamış, 11 Ocak 2019'da anlaşmanın uygulanmasına yönelik anayasal düzenlemeyi kabul etmiş, Anlaşma 12 Şubat 2019 tarihinde Kuzey Makedonya ve Yunanistan'ın Birleşmiş Milletler'i bilgilendirmesi ile yürürlüğe girmiştir (Güner, 2020: 18, 21-23).

3. Türkiye'nin Balkanlar Politikası ile Yugoslavya Bunalımının Çözümüne Yönelik Bakış Açısı ve Makedon Yöneticilerle Kurulan İlk Temaslar

Türkiye; ülke topraklarının yüzde 5'ini oluşturan Trakya bölgesiyle birlikte aynı zamanda bir Balkan ülkesidir. Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu tarihten itibaren yüzünü Batı'ya çevirmiş, bu bağlamda Balkanlar da coğrafi açıdan, Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapısı olmuştur. Aynı zamanda Cumhuriyet Türkiye'sinin Balkanlar'da yaklaşık altı asır hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu'nun ardılı bir devlet olması dolayısıyla bölgeyle tarihi, sosyolojik ve kültürel bağları da mevcuttur (Uzgel, 2012: 167) (Kır, 2008: 3, 6). Türkiye'nin Balkan politikasının sosyal yönünü oluşturan en önemli boyutu Balkanlar coğrafyasında yaşayan Türk azınlıkların varlığıdır. Balkan Savaşları'nda, Kurtuluş Savaşı sırasında ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra önemli oranda Türk, Türkiye'ye göç etmiştir. Türklerin bir kısmı da doğduğu topraklarda kalmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla Türkiye'de yaşayan Balkan kökenli Türklerin, Balkanlar'da yaşayan birinci ve ikinci derecedeki akrabaları ile olan ailevi bağları devam etmektedir (Kır, 2008: 9-10). Öyle ki 1923'de Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda, başta Cumhuriyet'in kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere Türk halkının yarısı Balkan kökenliydi (Babalı, 2012: 21). Tüm bu faktörlerin dışında Balkanlar, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle paylaştığı Avrupa Birliği üyeliği hedefi bağlamında geleceğe dönük olarak içerdiği potansiyel ile de büyük bir öneme sahiptir

(Yürür, 2016: 12). Bosna-Hersek, Arnavutluk ve Kuzey Makedonya gibi toplamda 5,5 milyonluk Müslüman nüfusa sahip ülkelerin Avrupa Birliği'ne alınması, Türkiye gibi nüfusunun tamamına yakını Müslüman olan bir ülkenin Avrupa Birliği'ne katılmasına olan bilinçaltındaki karşıtlığı ortadan kaldıracaktır. Bu şekilde Türkiye'nin Balkan ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmesinin, barış ve istikrarı destekleyen örgütler içerisinde yer almasının, Avrupa Birliği üyeliğinin gerçekleşmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Böylece Türkiye açısından Balkanlar, artık ideolojik bölünmenin kesiştiği yer olmaktan ziyade ekonomik ve ticari bütünleşmenin yaşanacağı bir bölge olması açısından son derece önemlidir (Kır, 2008: 6-7). Zira Balkanlar, Türkiye'nin Avrupa'ya açılan yoludur. Türkiye'nin ekonomik ve siyasal ilişkilerinin en yoğun olduğu Avrupa ülkeleriyle arasındaki bağlantı yolları bu bölgeden geçer. Dolayısıyla Balkanlar'ın istikrar ve barış içinde bulunması bu bağlantı yollarının kesilmemesi ve aksamaması açısından büyük önem taşımaktadır. (Sancaktar, 2010: https://tasam.org/tr-tr/Icerik/71/balkanlar_turkiye_icin_neden_onemli) (26.03.2025). Aynı zamanda bölge Türkiye'nin batı sınırı doğrultusundaki güvenlik parametreleri açısından da önemlidir (Akgün, 2011: 131). Çünkü İstanbul ve Boğazların savunması açısından büyük önem taşıyan Doğu Trakya bölgesinin Balkanlar üzerinden gelebilecek bir saldırı için yeterli ülke derinliğine sahip bulunmaması burayı stratejik bir savunma bölgesi haline getirmiştir (Sancaktar, 2010). (26.03.2025)

Tüm bu hususlar bağlamında Türkiye'nin Yugoslavya Bunalımına karşı ilgisi öncelikle ısrarlı bir biçimde Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünden yana olmak şeklinde kendini göstermiştir. Bunun yanında yalnızca Balkanlar'da olası bir istikrarsızlıktan değil, ihtiyatlı ve mutedil geleneksel dış politika çerçevesinin dışında aktif bir dış politika izlemesini gerektirecek durumlarla karşılaşmaktan da çekinen Türkiye etnik ya da dinsel bağları öne alan bir politika izlememekte kararlı davranmıştır (Kut, 2001: 321, 325). Bu anlayışı dönemin Türk diplomatlarının açıklamalarında da görmek mümkündür. Öyle ki bunalımın derinleştiği 1991 yılında Yugoslavya'daki son gelişmeler konusunda sorulan bir soruya Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Murat Sungar 27 Haziran 1991'de verdiği cevapta;

"Türkiye, Avrupa'da ve Balkanlar'da barış, istikrar ve huzurun devamına büyük önem atfetmektedir. Yugoslavya'nın halen karşılaşmakta olduğu iç sorunların ülkeyi oluşturan unsurların yapıcı gayretleriyle, müşterek çıkarları doğrultusunda aşılabacağına inanmaktayız" derken, bir gün sonra da dönemin Dışişleri Bakanı İsmail Safa Giray Yugoslavya'daki gelişmelere ilişkin soruya; "Hükümetimiz Yugoslavya'nın sorunlarına en iyi çözümün bizzat Yugoslav halkları tarafından bulunacağına içtenlikle inanmakta olup, bunun da ancak diyalog yoluyla sağlanabileceği görüşündedir. Bu nedenle de kuvvete başvurulduğu yolundaki haberler karşısında kaygı duyuyor, bu yöntemlerin terk edilerek tarafların mevcut sorunları görüşmeler yoluyla çözümlenmek için çabalarını arttırmalarını diliyoruz. İnancımız, ortaya çıkan duruma görüşmeler yoluyla çözüm bulma yollarının tükenmemiş olduğudur" şeklinde bir cevap vermiştir (Dışişleri Bakanlığı 1991 Tarihçesi, 1992: 90).

İleride de değinileceği üzere bağımsızlığının tanınması noktasında Kuzey Makedonya'nın, Türkiye'ye özel bir önem verdiği görülmektedir. Nitekim Türkiye'ye atfedilen bu önem Yugoslavya'nın dağılışının ivme kazandığı 1991 yılından itibaren kendisini göstermiş, Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı Kiro Gligorov 9-11 Temmuz 1991 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir (Dışişleri Bakanlığı 1991 Tarihçesi, 1992: 45, 73). Gligorov bu ziyareti sırasında öncelikle 10 Temmuz

günü Anıtkabir'i ziyaret ederek Atatürk'e saygı duruşunda bulunduktan sonra özel deftere şunları yazmıştır: “Büyük önderin Makedonya kökenli oluşu, Makedon Ulusu ile Türk Ulusu arasındaki dostluğun ayrıca önemli bir halkasını oluşturmaktadır” (Cumhuriyet, 11 Temmuz 1991: 9). Anıtkabir'deki ziyaretin ardından Gligorov, 48. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin (23.06.1991-20.11.1991) Başbakanı Mesut Yılmaz, Dışişleri Bakanı İsmail Safa Giray ve Başbakan Yardımcısı Ekrem Pakdemirli (Dünden Bugüne Başbakanlık, 2004: 304-305) ile bir araya gelmiştir (Milliyet, 09 Temmuz 1991: 10) (Cumhuriyet, 11 Temmuz 1991: 9). Pakdemirli, görüşmeden önce yaptığı kısa açıklamada bu ziyaret ile iki ülke arasındaki ekonomik ve siyasi iş birliğinin daha da gelişeceğine inandığını belirtirken, konuk Cumhurbaşkanı da iki ülke arasındaki iş birliğinin geliştirilmesini istediklerini ifade ederek, Türk müteahhitlerinin Kuzey Makedonya'da iş yaptığını hatırlatmış ve Türkiye'nin ekonomisinin daha da gelişmiş olduğunu gördüklerini söylemiştir (Cumhuriyet, 11 Temmuz 1991: 9). 11 Temmuz günü de Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Gligorov'u Marmaris'in Otluk Koyu'nda kabul etmiştir. Özal'la öğle yemeği de yiyen Gligorov, Yugoslavya ve Balkanlar'daki sorunların çözümü için yardım istemiştir (Milliyet, 9 Temmuz 1991: 10; 12 Temmuz 1991: 10).

Gligorov, Türkiye'de bulunduğu bu tarihlerde Milliyet Gazetesi'ne de özel bir demeç vermiştir. Bu demecinde Yugoslavya'daki bağımsızlık hareketlerinin durdurulamayacağını ifade eden Gligorov, Brioni Antlaşması'na da atıfta bulunmuştur (Milliyet, 13 Temmuz 1991: 3). Bahsedilen bu antlaşmanın imzalanması Avrupa Ekonomik Topluluğu Bakanlar Konseyi'nin 5 Temmuz 1991'de yaptığı toplantıya dayanmaktadır. Bu toplantıda Yugoslavya'ya, Hollanda, Lüksemburg ve Portekiz Dışişleri Bakanlarından oluşan üçlü bir çalışma grubunun gönderilmesine karar verilmiş, nitekim bu bakanlar Yugoslavya Federal Başkanlık temsilcileri ile Hırvat ve Sloven liderlerle Adriyatik Denizi'ndeki Brioni Adası'nda bir araya gelerek 7 Temmuz 1991'de bir anlaşmaya varmışlardır. Brioni Adası'nda yapıldığı için tarihe bu adla geçen anlaşma hükümlerine göre; Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlık bildirilerinin yürütülmesinin üç aylık süre ile askıya alınması, üç aylık bu yumuşama dönemi süresince bütün cumhuriyetlerin ve eyaletlerin geleceği konusunda görüşmelere başlanması ve düşmanlıkların sona erdirilmesi gibi hususlar kabul edilmiştir (Tangör, 2008: 98). Diğer taraftan Gligorov'un açıklamalarına tekrar dönecek olursak, kendilerinin de bağımsızlık ilan edebileceklerinin sinyallerini verdiği demecinde ayrıca şunları söylemiştir:

“Slovenya Cumhuriyeti'nde çıkan olayların ardından Yugoslavya'nın altı cumhuriyetinin de onayladığı Brioni Anlaşması'na göre en geç 1 Ağustos 1991 tarihinde Yugoslavya'nın gelecekteki düzeni ile ilgili temaların başlaması ve önümüzdeki üç ay içerisinde de bir anlaşmaya varılması gerekiyor. Bu üç ay içerisinde Yugoslavya'nın geleceği belli olacak. Eğer bu süre içerisinde bir anlaşmaya varılmazsa, bağımsızlık hareketlerinin Yugoslavya'nın bütün cumhuriyetlerine sıçrama tehlikesi doğacak. Anlaşmaya varılmazsa her cumhuriyet kendi alın yazısını çizecek. Her ulusun kendi kaderini seçmesine ve ulusların isteklerine saygı duyulması gerekir...” (Milliyet, 13 Temmuz 1991: 3, 12).

Gligorov'un bu ziyareti Türk kamuoyunun Yugoslavya sorununa olan ilgisini artırarak, Türk dışişlerinin Bosna-Hersek ve Kuzey Makedonya ile ilişkilerini sıklaştırıp, bu cumhuriyetlerin bağımsızlık süreçlerine sempati ile yaklaşmasını sağlamıştır (Bora, 2018: 247-248). Örneğin Cumhuriyet Gazetesi'nin 12 Temmuz 1991 tarihli sayısında Yugoslavya'nın dağılmasının gündemde olduğu bir

sırada Türkiye'ye gelen Gligorov'un temaslarının birçok soruyu da beraberinde getirdiği ve Ankara'nın Gligorov'u en üst düzeyde kabul etmesinin de merakları artırdığı belirtilmişti. Haberin devamında Makedon Cumhurbaşkanı ile yapılan görüş alışverişinin Ankara açısından önem taşıdığı, Kuzey Makedonya ile aynı görüşü paylaşan Bosna-Hersek'in Cumhurbaşkanı Alija İzzetbegović'in önümüzdeki günlerde Türkiye'ye yapması beklenen ziyaretin de aynı kapsamda değerlendirilmesi gerektiği ve Balkanlar'ın karışık etnik ve siyasi mozaiki içinde Türkiye'nin, Kuzey Makedonya ve Bosna-Hersek gibi Cumhuriyetler için önemli bir yer tuttuğu belirtilmişti (Cumhuriyet, 12 Temmuz 1991: 8).

Gligorov'un Türkiye ziyaretinden yaklaşık bir buçuk ay sonra 28-29 Ağustos 1991 tarihlerinde bu kez de Dışişleri Bakanı İsmail Safa Giray Yugoslavya Dışişleri Bakanı Budimir Loncar'ın davetlisi olarak Yugoslavya'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur (BCA, BKDB, 30-18-1-2, 690/224/4, 23.08.1991). Basında çıkan haberlere göre 4-8 Ağustos 1991 tarihleri arasında İstanbul'da düzenlenen Yirminci İslam Konferansı (Dışişleri Bakanlığı 1991 Tarihçesi, 1992: 154, 302) sırasında Budimir Loncar, Giray ile yaptığı özel bir görüşmede, kendisinin Yugoslavya'yı ziyaretinin beklendiğini vurgulamıştı. Öyle ki Loncar bu görüşmede; Yugoslavya'daki Müslüman azınlığın, özellikle de Bosna-Hersek ve Kuzey Makedonya'daki etnik grupların, ülkede istikrar unsurları olarak görüldüklerini, Türk-Yugoslav ilişkileri açısından önemli bir manevi köprü işlevi gördüklerini de söylemişti. Bu bağlamda Kuzey Makedonya ve Bosna-Hersek Devlet Başkanlarının Türkiye'deki temaslarını desteklediklerini de belirten Loncar, Giray'ın fazla gecikmeden Belgrad'a bir ziyaret yapmasının beklendiğini açıklamıştı. Giray da bu sözlerle karşılık verdiği cevapta; Yugoslavya'nın devlet bütünlüğü ile egemenliğinin korunmasına Ankara'nın büyük önem verdiğini belirtmiş ve "bu konuda Türkiye olarak yapabileceğimiz bir yardıma daima hazırız" mesajını vermişti. Nitekim İslam Konferansı tamamlandıktan sonra iki ülke arasındaki diplomatik temaslar sonucu ziyaretin 28 Ağustos günü başlatılması ve ikinci günün akşamında Giray'ın Türkiye'ye dönmesi kararlaştırılmıştı. Türk yetkililer bu ziyaretin, Yugoslavya'nın içişlerine karışmamaya özen gösteren Türkiye'nin, Yugoslavya'da istikrarın korunması açısından alacağı tutum üzerinde etkin bazı sonuçları da beraberinde getireceğini, Yugoslavya'nın parçalanmadan iç sorunlarının çözümünde Türkiye'nin yardımcı olabileceğini ve ağırlığını koyabileceğini ve ziyaretin asıl hedefinin de bunun sağlanması olduğunu ifade etmişlerdi. Ziyaret sırasında Giray, Loncar ile birlikte ülkedeki durumu görüşecek, bu arada Federal Devlet Başkanı Stipe Mesić ve Başbakan Ante Marković tarafından da kabul edilecekti (Milliyet, 28 Ağustos 1991: 4).

Giray, Belgrad'daki bu temaslarının ardından Saraybosna ve Üsküp'ü de ziyaret etmiş, gittiği yerlerde sürekli olarak Yugoslav cumhuriyetlerinin aralarındaki sorunlara kuvvete başvurmaktan çözüm bulmaları gerektiği yolundaki Türkiye'nin görüşünü iletmişti (Soysal ve Kut, 1997: 9). Yugoslavya'ya giden heyette Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Büyükelçi Bilgin Unan, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Elçi Murat Sungar, Dışişleri Bakanı Özel Müşaviri Elçi Candan Azer, Dışişleri Bakanlığı İkili Siyasi İşler Genel Müdür Yardımcısı Elçi Mehmet Gökay, Dışişleri Bakanı Özel Kalem Müdürü H. Gürol Sökmensüer, Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu personellerinden Muhabir Can Okaner ile

Kameraman Mehmet Güngör ve Anadolu Ajansı Muhabiri Kasım Cindemir de yer alırken (BCA, BKDB, 30-18-1-2, 690/224/4, 28.08.1991), bu ziyaretin ardından Bosna-Hersek'te bir konsolosluk açılmasının da gündeme gelmesi, Türkiye'nin Yugoslavya'daki sorunlarla ilgili olarak artık etkin bir rol oynayacağını göstermekteydi (Bora, 2018: 248).

Bu dönemlerde Milliyet Gazetesi'ne bir demeç veren Demokratik Sol Parti Lideri Bülent Ecevit'in Kuzey Makedonya ile (Bosna-Hersek dahil olmak üzere) temasların sıklaşmasına en fazla ilgi gösteren politikacı olarak ön plana çıktığı görülmektedir (Bora, 2018: 248). Ecevit bu demecinde; Türkiye'nin Avrupa ve Ortadoğu ülkesi olmasından çok bir Balkan ülkesi niteliği taşıdığını, Türkiye'nin Balkanlar'a yönelik politika oluşturmakta gecikmesi halinde bu boşluğu Batıların ve bazı radikal dinci İslam ülkelerinin dolduracağını, Yugoslavya'nın çok uluslu bir cumhuriyet olduğunu, bu uluslarda artan milletler çekişmesi nedeniyle ülkenin yakın bir gelecekte çözülebileceğini, bu tür gelişmeler karşısında ne yapılacağını Türkiye tarafından şimdiden hesaplanması gerektiğini, Yunanistan'ın öteden beri Kuzey Makedon kimliğini ve kültürünü yok etmeye çalıştığını, böylece orta çıkan Makedon sorunu nedeniyle Yugoslavya ile Yunanistan arasında uzun zamandan beri ciddi bir soğukluğun bulunduğunu, Yugoslavya'nın Bulgaristan ile de sorunları olduğunu dolayısıyla Türkiye'nin özellikle Yugoslavya ile ilişkilerine ağırlık vermesi gerektiğini, böylece hem Balkanlar'da yeni bir oluşuma yol açabileceğini hem de Yunanistan ve Bulgaristan'ın Türkiye'ye ve kendi ülkelerindeki Türk unsurlarına karşı olan tutumlarını sınırlayabileceğini söylemişti (Milliyet, 27 Temmuz 1990: 11). Ecevit, Gligorov'un yukarıda bahsedilen Türkiye ziyareti sırasında da Kuzey Makedonya ile Türkiye arasında tarihten gelen çok özel ilişkilere dikkat çeken bir açıklama daha yapmış, aynı ay içerisinde Kuzey Makedonya Sosyal Demokrat Partisi'nden bir heyet Türkiye'ye gelerek Sosyaldemokrat Halkçı Parti yetkilileriyle görüşmüştü (Bora, 2018: 248-249).

Milliyet Gazetesi Genel Yayın Koordinatörü ve Başyazarı Altan Öymen ise 11 Eylül 1991 tarihli köşe yazısında Türkiye'yi yakından ilgilendirdiğini düşündüğü bir dış gelişme olarak Kuzey Makedonya'daki 8 Eylül 1991 tarihli referanduma değinmiş; Kuzey Makedonya'da 150 binden fazla Türk'ün yaşadığını, bağımsızlıklarını ilan eden Cumhuriyetlerde çoğunluğu elinde tutanların bulundukları topraklara bağımsızlık isterken etrafında toplandıkları ilkenin etnik temele dayalı milliyetçilik olduğunu ve bu ilkeyi aynı cumhuriyette yaşayan azınlıklara tanımadıklarını ifade etmiştir. Bu durumun şu anda Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin yöneticileri için geçerli olmadığını altını çizen Öymen, benzeri federe birimlerin çoğunda görüldüğü gibi Kuzey Makedonya'da da öyle grupların ortaya çıkabileceğinden hareketle bu bölgenin de Birinci Dünya Savaşı öncesindeki karışıklıkların yaşandığı bir yer haline gelebileceğine yönelik endişelerini dile getirmiştir (Öymen, 1991: 1).

Artık Yugoslavya'daki gelişmeler ve Bosna-Hersek ile Kuzey Makedonya'nın geleceği Türk kamuoyunun ve dış politikasının ilgilendiği başlıca konular arasındaki yerini almaya başlamıştı. Nitekim Birleşmiş Milletler'in 46. Genel Kurulu'nda söz alan Dışişleri Bakanı İsmail Safa Giray; Balkan halklarının kaderinin Türkiye'yi özellikle ilgilendirdiğini, bu bağlamda Balkanlar'daki barış ve istikrarın büyük ölçüde bu ülkede yaşananlara bağlı olması nedeniyle Türkiye'nin Yugoslavya'nın geleceğine özel

bir önem verdiğini, Yugoslav Federasyonu halkları arasında devam eden şiddetten derin kaygı duyduğunu, sorunun diyalog yoluyla ve ülkelerinin geleceğini belirleyen yegâne kişiler olması gereken tüm Yugoslav halklarının iradesine uygun olarak erken bir çözüme kavuşturulmasını umduğunu ve Yugoslav krizinin hızlı bir şekilde çözülmesinin, yalnızca Balkanlar'da değil, Avrupa'nın geri kalanında da istikrarın korunması açısından hayati bir önem taşıdığını söyledi (Dışişleri Bakanlığı 1991 Tarihçesi, 1992: 100, 103).

4. Kuzey Makedonya'nın Tanınmasına İlişkin Türkiye'deki Siyasi Tartışmalar ve Tanımaya Giden Süreç

Yugoslavya'daki gelişmelere karşı Türkiye'de meydana gelen bu ilgiyi değerlendirmekte gecikmeyen Makedon yöneticilerin Türkiye'den talepleri bu kez de tanınma konusunda odaklanmaya başladı. Öyle ki Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Denko Malevski 7 Ekim 1991'de Ankara'yı ziyaret ederek Türkiye'nin Kuzey Makedonya'yı tanımmasını isterken (Dışişleri Bakanlığı 1991 Tarihçesi, 1992: 52, 73) (Soysal ve Kut, 1997: 10), resmi bir ziyaret için İtalya'da bulunan Kuzey Makedonya Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Gligorov 1 Kasım 1991'de yine Milliyet Gazetesi'ne verdiği demeçte; Türkiye'nin kendileri için çok önemli olduğunu vurgulamıştı. Kuzey Makedonya'da Türk kökenli bir toplumun varlığı dolayısıyla her iki ülke arasında tarihten gelen bağların ve ortak yönlerin olduğunu, Türkiye ile kültürel ve ekonomik ilişkileri geliştirmek için çaba sarf ettiklerini de söyleyen Gligorov, Kuzey Makedonya'dan Türkiye'ye göç etmiş Türklerin varlığının da bu ilişkilerde kuvvetlendirici bir rol oynayacağını belirtmişti (Milliyet, 2 Kasım 1991: 3, 12) (Kodal, 2014: 385).

Bu arada 20 Ekim 1991 genel seçimleri sonrası Doğru Yol Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti koalisyonu olarak 20 Kasım 1991'de kurulan ve Süleyman Demirel'in Başbakan olduğu 49. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin (Dünden Bugüne Başbakanlık, 2004: 306) programı 25 Kasım 1991'de TBMM'de okunmuş (TBMMTD, C:1, B:7, 25.11.1991: 109-138) ve programda Yugoslavya'da yaşanan gelişmelere yer verilmemiş olması Bosna-Hersek ve Kuzey Makedonya ile temasların sıklaşmasına en fazla ilgi gösteren politikacı olarak ön plana çıktığını belirttiğimiz Bülent Ecevit tarafından eleştirilmişti. TBMM'nin 28 Kasım 1991 günü Genel Kurulu'nda söz alan Ecevit, konu hakkındaki eleştirilerini sıralayarak; bölgedeki son değişikliklerin Türkiye'ye yüklediği büyük görevler olduğunu hatırlatmış, ulusal ve uluslararası kamuoyunda Yugoslavya olaylarına her gün yer verildiği halde Hükümet programında bu konulardan söz edilmemesini anlaşılmaması güç bir durum olarak değerlendirmişti (TBMMTD, C:1, B:8, 28.11.1991: 210-212). Hükümet programında konuyla ilgili olarak yer alan bu eksikliği bir nebze olsun giderebilmek amacıyla olsa gerek Başbakan Süleyman Demirel 11 Aralık 1991'de Ankara'da gerçekleştirdiği basın toplantısında Yugoslavya'daki gelişmelere de değinme zorunluluğu hissetmiş, Türkiye'nin Yugoslavya konusunda daha önce takip ettiği ihtiyatlı politikanın emarelerinin görüldüğü bu açıklamada; Türkiye'nin, iç gelişmelerini endişeyle izlediği Yugoslavya'da Cumhuriyetler arasındaki anlaşmazlığın ilgili tüm tarafların beklentilerine cevap verecek ve biran önce güç kullanımının önüne geçecek şekilde çözümlenmesinin ortak arzusu olduğunu, bu amaçla

Türkiye'nin, taraflar arasında Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konseyi ilkeleri çerçevesinde diyalog ortamı oluşturabilmek amacıyla temas ve çabalarını sürdüreceğini söylemiştir (Demirel, 1991: 11-12). Başbakan tarafından yapılan bu açıklama muhalefet tarafından yeterli bulunmamış olacak, bundan tam bir hafta sonraki TBMM Genel Kurulu'nda Anavatan Partisi Bitlis Milletvekili Kâmrân İnan Yugoslavya'daki 5 milyon Müslüman ve 1 milyon Türk'ün, Bulgaristan'daki 1,5 milyon Türk'ün ve diğer cumhuriyetlerdeki Türklerin ve Müslümanların mevcudiyetinin ve geçmişteki beraberliğin, Türkiye'yi bu yöre için bir ümit kaynağı haline getirdiğini ifade ederken (TBMMTD, C:2, B:17, 18.12.1991: 68), 25 Aralık 1991 günkü oturumda ise Refah Partisi Genel Başkanı ve Konya Milletvekili Necmettin Erbakan Almanya'nın Slovenya'yı hemen tanıdığından hareketle Bosna-Hersek'te, Kosova'da, Kuzey Makedonya'da, Sancak'ta ve Arnavutluk'ta yaşayan Müslümanları kastederek "Biz niye kendi insanlarımıza yabancı davranıyoruz?" şeklinde bir soru yöneltmişti. O gün söz alan Kâmrân İnan da tanıma konusunda benzer bir yaklaşım sergileyerek, Türkiye'nin Kuzey Makedonya, Bosna-Hersek ve Kosova Cumhuriyetleri'ni tanıması gerektiğini belirtmiştir (TBMMTD, C:2, B:20, 25.12.1991: 259, 273). Böylece tanıma konusu Türk tarafında ilk kez dillendiriliyor, ortaya konulan söylem; takip edilecek politika konusuna yepyeni bir boyut kazandırıyordu. Yapılan eleştirilere cevap vermek üzere bu kez Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin söz almıştır. Türkiye'nin takip ettiği ihtiyatlı politikanın genel bir çerçevesini çizen, aynı zamanda tanıma meselesinin zaten Hükümet tarafından da düşünüldüğünün ve bu bağlamda konu hakkında kısa zaman içerisinde Türk Dışişleri'nin daha somut adımlar atacağını sinyallerini de ilk kez resmi ağızdan veren Bakan şunları söyler:

"Balkanlar yeni Avrupa'nın kuruluş ve dönüşüm sancılarının ve sorunlarının en çok yaşanmakta olduğu bölgeyi oluşturmaktadır. Totaliter rejimlerin uzun bir soğuk savaş döneminde bastırdıkları ve doğal çizgisini izleyerek barışçı bir evrim geçirmesini engelledikleri aşırı milliyetçilik akımları ile etnik çatışmalar Yugoslavya'da bir iç savaş bunalımı doğurmuştur. Türkiye, dost Yugoslav halklarını karşı karşıya getiren kanlı çatışmalardan derin üzüntü duymaktadır. Hükümetimiz, bir yandan Yugoslav tarafları arasında barışçı bir diyalogun alt yapısının yaratılmasına yönelik uluslararası çabaları desteklemekte, diğer yandan bu kanlı serüvenin getirdiği acıların hafifletilmesine yönelik insancıl yardımları sürdürmekte kararlı bulunmaktadır. Yugoslav halklarının hür iradeleriyle ve barışçı yollardan yeniden yapılacak bir Yugoslavya içerisinde manevi ve kültürel yakınlığımız bulunan Kuzey Makedon ve Bosna-Hersek halklarının insan hakları ve demokrasinin gereklerine uyumlu bir yaşam sürdürmelerine önem veriyoruz. Yugoslavya'daki gelişmelerin bu ülke gerçeklerini değiştirdiğinin bilincinde olarak, her gün ortaya çıkan yeni koşullara göre durum değerlendirmesi yapmaya devam edeceğiz. Bu çerçevede, kısa zaman içinde tüm Cumhuriyetleri tanıma konusu da elbette ki gündeme gelecek" (TBMMTD, C:2, B:20, 25.12.1991: 286) (Dışişleri Bakanlığı 1991 Tarihçesi, 1992: 124, 131).

Hikmet Çetin'in bu açıklamalarına karşılık, konuyla yakından ilgilenen Bülent Ecevit bir kez daha söz alarak; Necmettin Erbakan'ın görüşlerine yakın bir şekilde Batı Avrupa'nın Yugoslavya ile daha çok Hırvatistan'ı, Slovenya'yı gözeterek ilgilendiği bir ortamda Türkiye'nin Kuzey Makedonya'yı, Bosna-Hersek'i, Kosova'yı gözeterek ilgilenmesi gerektiğini belirtmişti. Yine Ecevit'e göre Türkiye Yugoslavya konusunda hazırlıksız yakalanmıştı. Kendi açısından çözülme kesinleşmiş gibiydi ve 27 Temmuz 1990 günü Milliyet Gazetesi'ne verdiğini belirttiğimiz demecinde çözülme sürecinin önlenememesi durumunda Türkiye'nin Yugoslavya ile ilgili olarak nasıl bir politika izlemesi gerektiğini ayrıntılarıyla ortaya koyduğunu da vurguladı. Ecevit ayrıca Türkiye'nin bu konuda resmi ve kapsamlı

bir politikası olsa idi Yugoslavya'daki krizle ilgili olarak Avrupa Topluluğu'ndan önce Türkiye'nin devreye gireceğini, böylesi bir durumda da Avrupa Topluluğu'nun konuyla ilgili olarak ortaya koyduğu yaklaşımın büyük ölçüde dengelenebileceğini de sözlerine eklemiştir (TBMMD, C:2, B:20, 25.12.1991: 295, 297).

Bu arada Avrupa Ekonomik Topluluğu önceden de ifade edildiği üzere 15 Ocak 1992'de Hırvatistan ve Slovenya'yı tanımış, bu durum Yugoslavya'dan ayrılan cumhuriyetleri tanıma konusunda Türkiye'nin de elini oldukça rahatlatmıştı. Nitekim bundan yalnızca iki gün sonra Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin, Türkiye'nin Yugoslavya'dan ayrılan Hırvatistan, Slovenya, Kuzey Makedonya ve Bosna-Hersek'i tanıyacağını açıkladı (Kut, 2001: 327) (Soysal ve Kut, 1997: 14). Ancak bu sefer de bu tanımanın biran evvel gerçekleşmesi için Hükümet üzerinde baskı kurmaya başlayan muhalefet, taleplerini yine TBMM kürsüsünden dillendirmeye devam etmiştir. Öyle ki Refah Partisi Malatya Milletvekili Oğuzhan Asiltürk Meclis'in 22 Ocak 1992 tarihli oturumunda söz alarak; Kuzey Makedonya'nın tanınmasının ve Kuzey Makedonya ile sıkı bir iş birliğine girilmesinin, Balkanlar'daki dengeyi yine Türkiye'nin lehine değiştirebileceğini, kurulacak yakın temaslar neticesinde Türkiye'nin Balkanlar'da ağırlığını hissettirmesinin mümkün olacağını belirtmiş, yine aynı oturumda Kâmrân İnan ise Kuzey Makedonya'yı tanımakta geç kalındığı, Türkiye'nin riskten kaçınmaması gerektiği, dış politika ve devlet hayatında tereddüdün; idarenin en kötü şekli olduğu yönündeki fikirlerini ileri sürmüş ayrıca Yunanistan'ı kastederek; Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu Türkiye'ye karşı her yönüyle bir silah gibi kullanan bir ülkenin şu veya bu alınganlıklarına yol açabilir endişesiyle, Türkiye'nin Kuzey Makedonya'yı tanımaktan kaçınamayacağını ifade etmişti (TBMMD, C:3, B:29, 22.01.1992: 89-91). O gün söz alan milletvekillerinden biri de yine Refah Partisi grubu adına İstanbul Milletvekili Mustafa Baş idi. Kuzey Makedonya ve Bosna-Hersek'in Türkiye tarafından biran evvel tanınması gerektiğine dair düşüncelerini şöyle açıklamıştır:

“Bakınız, Kuzey Makedonya'da ilan edilen bağımsızlık Yunanistan'ı fevkalade rahatsız etmiştir. Basında takip ettik. Yunanistan, Makedonya'daki kardeşlerimizin bağımsızlığını ilan etmelerinden fevkalade rahatsız olmuştur. O bölgede bağımsız, güçlü bir Kuzey Makedonya Devleti, Türkiye'nin büyük menfaatindedir. Biz isterdik ki Bulgaristan'dan önce Kuzey Makedonya'yı biz tanıyalım. Bu şeref bize, bizim Hükümetimize, bizim milletimize nasip olsun. Şimdi, Sayın Bakan da buradalar. Parlamento'da konuşuyoruz... Gerek Kuzey Makedonya'da gerek Bosna-Hersek'te, gerekse Sancak'taki Müslümanların, Karadağ eyaletinde Rožaje'de bulunan kardeşlerimizin dertleriyle bir an önce ilgilenelim. Bağımsızlığını ilan edenlerin bağımsızlığını hemen tanıyalım ve bu kardeşlerimizin maddi ve manevi olarak yanlarında olalım. İnanın ki bu bölgelerde yaşayanlar sabah onunla kalkıyor, akşam onunla yatıyor, kulakları Türkiye radyolarında, ‘Acaba Türkiye Cumhuriyeti bizi tanıdı mı?’ diye. Bu psikoloji içerisinde sabahı akşam, akşamı sabah ediyorlar... Hükümet'ten, burada, önümüzdeki günlerde, bu konuda adım atacaklarına dair sözler duyduk ve programlarında mevcut olduğunu beyan ettiler. Bu programda olan bu temennilerin vakit kaybedilmeden bir an önce pratiğe geçirilmesini sayın Hükümet'ten talep ediyorum” (TBMMD, C:3, B:29, 22.01.1992: 107).

Yapılan eleştirileri Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin yanıtladı. Üzerinde durulan husus yine barışın sağlanması temelindeydi. Buna göre Türkiye büyük bir çaba içerisine girmişti. Öyle ki yarın Sırp Cumhurbaşkanı ve Dışişleri Bakanı da Türkiye'ye gelecekti ve Türkiye konunun barış içinde çözümü

ve Yugoslavya'da yeni bir çatışma çıkmaması adına kendine düşen görevi herkesten fazla yapmak durumundaydı (TBMMTD, C:3, B:29, 22.01.1992: 108-109).

Hikmet Çetin'in belirttiği hususlarla ilgili kanaatler basına da yansımıştı. Milliyet Gazetesi'nin 21 Ocak 1992 tarihli sayısında yayınlanan "Miloseviç Geliyor" başlıklı haberde; Sırbistan Cumhurbaşkanı Slobodan Miloseviç'in Ankara'ya geleceği, Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Erdal İnönü ile görüşeceği ayrıca Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından da kabul edileceği bildiriliyordu. Ziyaretin Ankara için büyük önem taşıdığının belirtildiği haberde; Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek ve Kuzey Makedonya'yı tanıma arifesinde olan Ankara'nın, Yugoslavya'nın parçalanmasını istemeyen Sırbistan'ı da karşısına almak istemediği vurgulanmış, ancak yine Ankara'nın, Sırbistan'ın Bosna-Hersek'e olası bir müdahalesinden de endişeli olduğu ifade edilmişti (Milliyet, 21 Ocak 1992: 17).

Slobodan Miloseviç, Sırbistan Dışişleri Bakanı Vladislav Jovanović ile birlikte Ankara'da gerçekleştirdikleri temaslarda Türkiye'nin Yugoslavya'nın dağılmasına yardımcı olmasını istemişlerdi (Soysal ve Kut, 1997: 14). Bu yardımın ne şekilde olacağına dair basına yansıyan bilgilere göre Sırp yetkililer görüşmeler sırasında Hırvatistan ile Slovenya'nın Yugoslavya'dan ayrılma kararlarına rağmen geri kalan dört cumhuriyeti (Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek ve Makedonya) bir arada tutabilecekleri savını ileri sürmüşler, Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Kuzey Makedonya'nın bağımsızlığını tanımamasını istemişlerdi. Yine basında yer alan haberlere göre Türk yetkililer ise verdikleri cevapta; Yugoslavya'daki bölünmeyi kendilerinin istemediğini ve teşvik etmediklerini, ancak Hırvatistan'daki iç savaşı durdurmak imkanının da hâsıl olmadığını, geri kalan cumhuriyetlerin Yugoslav birliği içinde kalıp kalmayacakları konusunda referandumların yapıldığını, Türkiye'nin, halkların vereceği kararı bekleyeceğini, kendi aralarında bulacakları ve hepsinin uygun göreceği siyasi formülü dikkate alacağını, Türkiye'nin arzusunun Yugoslavya'da kan dökülmemesi ve federe devletler arasında barışçı bir diyalog yoluyla bir noktaya varılması olduğunu ve son olarak Türkiye'nin hiçbir devlet ya da halk arasında ayırım yapmadığını ve ortaya çıkacak olan nihai tabloya da dengeli bir değerlendirme ile yaklaşacağını söylemişlerdi. Miloseviç ise Türkiye'den gelen bu dengeli ve anlayışlı yaklaşımdan genel olarak tatmin olmuş, ancak Ankara'dan "Biz Kuzey Makedonya'yı ya da Bosna-Hersek'i kesinlikle tanımayacağız" şeklinde bir hava da bulamadığından Türkiye ile ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesine yönelik önerilerde bulunmuştu (Milliyet, 25 Ocak 1992: 14). Bu ziyaretin ardından Sırp Yönetimi, Türkiye'yi Kuzey Makedonya dahil tüm Cumhuriyetleri tanıması için yönlendirdiği düşünülen Yugoslavya'nın Ankara Büyükelçisi ve Makedon asıllı Trajan Petrovski'yi istişarelerde bulunmak üzere Belgrad'a çağırmıştır (Cumhuriyet, 06 Şubat 1992: 10).

Görüşmeler; Türkiye'nin artık geri dönülemez biçimde tanıma yoluna girdiğini göstermiş, gelişmeler Kuzey Makedonya tarafında da ümitlerin iyiden iyiye yeşermesine sebebiyet vermiştir. Tam da bu dönemlerde Makedon yöneticilerden üst üste açıklamalar gelmeye başladı. Nitekim Kuzey Makedonya Dışişleri Bakanı Denko Malevski Milliyet Gazetesi'ne verdiği özel bir demeçte; Türkiye'nin kendilerini tanıması gerektiğini ve bu tanımanın bölgeye istikrar getireceğini söylerken (Milliyet, 27 Ocak 1992: 1, 9) (Kodal, 2014: 387-388), Parlamento Başkanı Stoyan Andov "Türkiye'nin bize destek

olmasını bekliyoruz” demiştir (Milliyet, 31 Ocak 1992: 2). Cumhurbaşkanı Gligorov ise daha kesin bir ifadeyle Türkiye’nin birkaç güne kadar Makedonya’yı tanıyacağını ve Makedonya halkının Türkiye’ye son derece büyük dostluk duyguları ile bağlı olduğunu belirtmişti (Milliyet, 31 Ocak 1992: 14) (Kodal, 2014: 388-389).

Artık Türkiye’nin Kuzey Makedonya’yı tanınması an meselesiydi. Öyle ki Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin 26 Ocak 1992’de Moskova’ya hareketinden önce havaalanında gazetecilerle yaptığı röportajda; Kuzey Makedonya’nın tanınabileceğini söylerken (Milliyet, 28 Ocak 1992: 10), 30 Ocak-3 Şubat 1992 tarihlerinde İsviçre’nin Davos şehrinde yapılan Dünya Ekonomik Forumu Toplantısı sırasında 1 Şubat 1992’de Türkiye ile Yunanistan Dışişleri Bakanlarının da katıldığı Demirel-Miçotakis görüşmesinde (Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 1994: 83, 108, 190) Demirel, Türkiye’nin Kuzey Makedonya’yı ve diğer üç cumhuriyeti de kesinlikle tanıyacağını, hatta tanımadığı takdirde, Yunanistan’ın bir gerginlik yaratacağını, komşusu olan Kuzey Makedonya’yı tanımamasının çok olumlu olacağını ve Miçotakis’in de bu gerçeği bir gün görmek zorunda kalacağını söylemişti (TBMMTD, C:3, B:31, 04.02.1992: 254). Fakat tanımının halen daha resmiyet kazanmaması TBMM’nin 4 Şubat 1992 tarihli oturumunda yine eleştirilere sebebiyet vermişti. O gün söz alan Anavatan Partisi İstanbul Milletvekili ve eski Dışişleri Bakanı İsmail Safa Giray, Hükümet’e yönelik olarak Kuzey Makedonya’nın neden tanınmadığı, Yugoslavya’daki gelişmelerin hiçbirini ayırmayacağım, hepsini birden tanırsam tanıyacağım, aksi takdirde tanımayacağım demenin ne derece geçerli olduğu ve Bosna-Hersek’teki problemin ne kadar zamanda çözülebileceğinin nereden bilineceği şeklindeki sorularını yöneltti. Zira Giray’a göre Bosna-Hersek’teki nüfus karmakarışık bir durumdaydı. Öyle ki bir apartmanın bir katında Sırp, bir katında Müslüman, bir katında Hırvat oturuyordu ve bu etnik grupların hepsi ayrı havadaydı. Bu durumun çözülmesi beklenirken Kuzey Makedonya kaybedilebilirdi. Yöneltilen soruları konunun birinci derecede muhatabı olması nedeniyle yine Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin cevaplamış, Kuzey Makedonya’nın er geç tanınacağından hareketle hiçbir tereddüde yer olmadığını söyleyerek muhalefeti yatıştırmaya çalışmıştı. Ancak muhalefet kesin bir taahhüt bekliyordu. Bu kez söz sırası Refah Partisi Malatya Milletvekili Oğuzhan Asiltürk’teydi. Eleştirilerin dozunu artırdığı görülen Asiltürk konuşmasında şunları söyledi:

“Sayın Bakan açıklama yapmak üzere mutadın dışında, grup sözcülerinin konuşmaları bitmeden bir arkadaşımıza cevap vermek üzere buraya çıktı. Beklese de en sonunda hepsine cevap verseydi daha doğru olurdu. Bu acelesine saygı gösteriyorum, fakat buraya geldi, Kuzey Makedonya’nın tanınması konusunda ne dedi, ben anlayamadım. ‘Hazırız, tanıyacağız.’ Peki, tanıyın. Yok. O, gelecek bahara mı kalacak bilmiyorum ki. Bazı şartlar oluşacak. O şartlar hiç oluşmazsa ne olacak? Bir sene, iki sene bekleyecek miyiz? Hayır, böyle olmaz. Kuzey Makedonya’nın tanınması bizim menfaatimize. Kuzey Makedonya, Yunanistan ile problemi olan bir ülke. Kuzey Makedonya, tanındığı takdirde, Yunanistan’ın üzerine ağırlık koyacağımız bir unsur bizim için. Bunu bir an önce tanımak gerekir. Çünkü Kıbrıs için, Ege için bizim lehimize ağırlık koyacak. FIR hattı anlaşmazlığı var. 12 mil

anlaşmazlığı var. Ege'deki birtakım haklarımız var. Kıta sahanlığı meselesi var. Kıbrıs meselesi var. Bir Kuzey Makedonya'nın tanınması, bütün bunlar için bizim kefemize ağırlık koyacak. 'Hayır, biz bunu tanımıyoruz.' Olmaz böyle şey! Mutlaka, bir an önce -eski arkadaşlarımızı tenzih ederek söylüyorum- bu uyuşuk dış politikadan kurtulmak lazım. Emareleri de görünüyor. Sayın Bakan bana darılmasın. Bu söylediklerim, millî menfaatlerimizi gerçekleştirmenin gereği olarak inandığım şeyler. Kendilerine, bu yolda her türlü yardımı da Grubumuz adına yapmaya kendimizi görevli biliyoruz.”

Muhalefetten gelen ağır eleştiriler karşısında Hikmet Çetin tekrar söz alma zorunluluğu duymuş olmalı ki yeniden Meclis kürsüsüne çıktı ve bu kez, Kuzey Makedonya'nın en kısa zamanda tanınacağını kesin bir dille şu şekilde ifade etti: “Kuzey Makedonya konusu açık; ‘tanıyacağız’ diyoruz. ‘Hangi sene?’ Senesi yok. Açıkça herkese söylüyoruz, Kuzey Makedonya tanınacaktır. Hem de en kısa zamanda tanınacaktır” (TBMMTD, C:3, B:31, 04.02.1992: 252-254, 258-259, 262).

5. Türkiye'nin Kuzey Makedonya'yı Resmen Tanınması ve İki Ülke Arasındaki İlk Diplomatik İlişkiler

Yapılan eleştiriler, Kuzey Makedonya'yı olabilecek en kısa sürede tanıma kararında olan Hükümet'in konuyla ilgili çalışmalarına ivme kazandırmış olmalı ki, bu konuşmalardan yalnızca iki gün sonra tarihler 6 Şubat 1992'yi gösterdiğinde Bakanlar Kurulu toplantısında Kuzey Makedonya ile birlikte Bosna-Hersek'in, Slovenya'nın ve Hırvatistan'ın tanınması kararı alındı (Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 1994: 201). Böylece Türkiye, Bulgaristan'dan sonra Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'ni tanıyan ikinci ülke olurken, toplantı sonrası açıklama Hükümet Sözcüsü Akın Gönen'den geldi. Buna göre; bu cumhuriyetlerle olan diplomatik ilişkiler şimdilik geçmişte olduğu gibi Belgrad'daki Büyükelçilik aracılığıyla yürütülecek, doğrudan kurulacak diplomatik ilişkiler her biriyle ayrı ayrı imzalanacak protokollerle sağlanacaktı (Milliyet, 07 Şubat 1992: 13) (Kodal, 2014: 390). Tanıma kararının ardından Başbakan Süleyman Demirel, dört Cumhuriyet'in devlet başkanlarına gönderdiği mektupta; bu kararın Boşnak, Makedon, Hırvat ve Sloven halklarının self-determinasyon, egemenlik ve bağımsızlık haklarına saygı çerçevesinde, Türkiye'nin Balkanlar'da barış, istikrar ve iş birliğinin daha da ileriye götürülmesi arzusu ile alındığını belirtti. Ayrıca Türkiye'nin, bölgede barış, iş birliği ve istikrarın geliştirilmesinin, eşitlik ve ayırım gözetmeme temellerinde yeni bir iş birliğinin tesisi, bölgesel dayanışma ve uyum içinde bir arada yaşama yollarıyla en iyi şekilde gerçekleştirebileceği yolundaki görüşünün ortaya konulduğu mektupta, Türkiye'nin adı geçen dört Cumhuriyetle de mevcut dostluk ilişkilerini karşılıklı yarar temelinde mümkün olan her alanda daha da geliştirme arzusu dile getirilmiştir (Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 1994: 201).

Türkiye'nin (o tarihteki adıyla) Makedonya Cumhuriyeti'ni, üstelik bir de bu adla tanınması Yunanistan'da büyük bir öfkeye sebebiyet vermiş ve Başbakan Miçotakis sert eleştirilere maruz kalarak, muhalefetteki PASOK Partisi Lideri Andreas Papandreu tarafından Yunanistan aleyhinde gelişen olaylara seyirci kalmakla suçlanmıştı. Türkiye'nin Makedonya konusundaki tavrını da Davos'taki Demirel-Miçotakis görüşmesinin ardından iki ülke arasında dostluk, iyi komşuluk ve iş birliği

antlaşmasının akdedilmesine hazır olunduğu şeklindeki basın bildirisi etrafında değerlendiren muhalefet tarafından “Türkiye’nin Balkanlar’daki istikrarsızlık yaratma şeklindeki rolü ortaya çıktı. Bu ülke ile barış ve iş birliği anlaşması imzalamak saçma ve anlamsız, bizim için de tehlikeli” denilmiştir. Gelişmeler Yunan basınında da “Davos’un meyvesi” olarak yorumlanırken, “Davos’ta karşılıklı tahrikten kaçınılmasında mutabakata varıldı ancak Miçotakis’in tavsiyelerine rağmen Demirel Makedonya’yı tanıdı. Tahrik ediliyoruz” şeklinde ifadelerle yer verilmişti (Milliyet, 08 Şubat 1992: 13).

Yunanistan’daki bu bakış açısının Türkiye’yi etkilemesi bir tarafa, gelişmelerden duyulan sevinç son derece net ifadelerle ortaya konmuştur. Konuyla yakından ilgilendiğini belirttiğimiz Bülent Ecevit Milliyet Gazetesi’ne verdiği bir demeçte, şimdi Balkanlar’da yeni ve umut verici bir dönemin başladığını belirterek, Dört Cumhuriyetin Türkiye tarafından resmen tanınmasının kendisini çok sevindirdiğini söylerken (Milliyet, 08 Şubat 1992: 13), Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin de Bakanlığın 1992 mali yılı bütçe tasarısının TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu’nda görüşülmesi vesilesiyle 17 Şubat 1992’de yaptığı konuşmada; aylardır devam eden sürecin sonunda amaca ulaşabilmenin verdiği mutlulukla bundan böyle amaçlarının dört cumhuriyete de AGİK, Balkan İş Birliği ve BM gibi uluslararası platformlarda yardım etmek olduğunu ifade etmiştir (Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 1994: 97, 107-108). Kuzey Makedonya tarafında da sevinç had safhadaydı. Zira bu tanıma Kuzey Makedonya Cumhuriyeti için son derece önemli bir itici güç ve teşvik oluşturunca, Yunanistan’ın Kuzey Makedonya Cumhuriyeti hakkındaki söylemleri göz önüne alındığında daha da önem kazanmaktaydı (Hadzi-Janev, 2016: 151-152). Öyle ki Cumhurbaşkanı Gligorov, 16 Şubat 1992’de yaptığı açıklamada;

“Türkiye’nin bizi tanımasına büyük değer biçiyoruz. Bunu çok büyük bir sevinçle karşıladık. Bizim için tam zamanında alınmış bir karar oldu. Gerçek dostlar böyle zamanlarda belli olur. En önemli iş bağlantılarını Türkiye ile yapmak istiyoruz. Hem sermaye hem de uzman düzeyinde. Bizim tarihsel olarak Türklerle bir arada yaşama geleneğimiz var. Yüzyıllardır bunu başardık. Türklerle Makedonları birbirlerine bağlayan güçlü tarihsel bağlar vardır. Bütün Türk Milleti’ne bizi tanımalarından dolayı teşekkür etmek istiyorum. Yalnızca yönetime değil, bütün Türk Halkı’na, Türk basınına sevgi ve selamlarımı iletiyorum” demiştir (Milliyet, 17 Şubat 1992: 3, 16).

Türkiye’nin bundan sonraki süreçte Kuzey Makedonya ile ilgili ele aldığı başlıca husus, Hikmet Çetin’in de belirttiği üzere bu ülkenin uluslararası alanda tanınırlığını sağlamaya yönelik olmuştur. Nitekim Hikmet Çetin 4 Nisan 1992’de yaptığı bir açıklamada da; Kuzey Makedonya ve Bosna-Hersek’in diğer devletler tarafından tanınmamasını eleştirerek, diğer ülkelerin Cumhuriyetler arasında ayırım yapmalarının ve Bosna-Hersek ile Kuzey Makedonya’yı tanımada gecikmelerinin bu bölgenin barış ve istikrara kavuşmasına olumsuz etki yaptığını belirtmiş, 7 Nisan 1992’de Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan başka bir açıklamada ise Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun Kuzey Makedonya’yı da tanımasına yönelik beklentiler ortaya konulmuş, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi Filiz Dinçmen de 29 Nisan 1992’de katıldığı Helsinki’deki AGİK Kıdemli Memurlar Komitesi’nde halen AGİK dışında kalan tek eski Yugoslavya Cumhuriyeti olan Kuzey Makedonya’nın da en kısa zamanda AGİK’e üye olmasını beklediklerini ifade etmiştir (Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 1994: 249-250, 284). Diğer taraftan iki ülke arasında resmi ziyaretler de bu dönemde hız kazanmıştır. Kuzey Makedonya Meclis

Başkanı Stoyan Androv, TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk'un daveti üzerine 1992 yılının mart ayında Türkiye'yi ziyaret ederken, Büyükelçi Bilal N. Şimşir de yine resmi bir ziyaret için 16-18 Mayıs 1992 tarihlerinde Kuzey Makedonya'da bulunmuş, Kuzey Makedonya İçişleri Bakanı Ljubomir Danailov Frckoski de 17-20 Mayıs 1992 tarihlerinde Türkiye'ye gelmiştir (Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 1994: 55, 58, 162). Üstelik bu son ziyaret sırasında iki ülke arasında doğrudan kurulacak diplomatik ilişkiler hakkındaki protokol beklenilmeksizin, 19 Mayıs 1992 günü dönemin İçişleri Bakanı İsmet Sezgin ile Frckoski arasında bir Güvenlik İş Birliği Protokolü de imzalanmıştır (BCA, BKDB, 30-18-1-2, 731/385/8, 24.11.1992). Bir yıllık süre içinde yürürlükte kalacak ve taraflardan birinin anlaşmayı sona erdirmek niyetini, sona eriş tarihinden itibaren 90 gün önce diplomatik kanallarla diğerine bildirmemesi durumunda yenilenmiş sayılacak olan protokol; her iki tarafın kendi ülkelerinde işledikleri suçlardan mahkûmiyetlerine karar verilen diğer taraf vatandaşları ile her iki ülkede diğer taraf için şüpheli görülen ya da takibat altında tutulan kişilerin açık kimliklerini karşılıklı olarak birbirlerine bildirmeleri, yine her iki tarafın gerek kendi ülkelerinde gerek ülkeleri dışında cereyan eden ve diğer tarafı hedef alan teşebbüs ve faaliyetler hakkında elde ettikleri bilgileri süratle diğer tarafa intikal ettirmeleri gibi hususları hükme bağlamanın yanı sıra narkotik, psikotrop maddeler, silah ve kültür varlıkları kaçakçılığı ve terörizm ile mücadele konularında da iki ülke arasında iş birliğini öngörüyordu (BCA, BKDB, 30-18-1-2, 731/385/8, 24.11.1992).

Diğer taraftan Türkiye'nin, Kuzey Makedonya'nın uluslararası düzeyde tanınırlığının sağlanmasına yönelik çabaları da artarak devam ediyordu. 27 Mayıs 1992'de Belgrad Büyükelçisini danışmalarda bulunmak amacıyla Ankara'ya çağıran Türk Dışişleri, yaptığı resmi bir açıklama ile Belgrad yönetiminin Birleşmiş Milletler ve AGİK ilkelerine saygı göstermesine ve Bosna-Hersek dahil, eski Yugoslavya'dan ayrılmış cumhuriyetleri bağımsızlıklarını ilan ettikleri sınırlar içinde tanınmasına yönelik beklentilerini ortaya koymuştu. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyince alınan karar doğrultusunda 31 Mayıs 1992'den itibaren Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ni teşkil eden Sırbistan ve Karadağ ile gıda maddeleri ve sağlık malzemeleri dışında her türlü ilişkisini askıya aldığı açıklayan Türkiye (Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 1994: 335, 339-340), Avrupa Birliği'nin Lizbon Zirvesi'nin ardından o tarihlerdeki adıyla Makedonya Cumhuriyeti'nin adını değiştirmesine ve içinde Makedonya sözcüğü ya da ondan türemiş bir sözcük geçmeyen yeni bir ad alması halinde tanınacağına yönelik 27 Haziran 1992 tarihli bildirisine de tepki göstermiştir (Soysal ve Kut, 1997: 23-24). Konuyla ilgili olarak yine Dışişleri Bakanlığı yetkilileri tarafından basına yapılan 12 Temmuz 1992 tarihli bir açıklamada ise Türkiye'nin eski Yugoslavya'dan ayrılan cumhuriyetleri hiçbir ayırım gözetmeksizin 6 Şubat 1992 tarihinde tanıdığı, bu cumhuriyetler arasında Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin de bulunduğu, Türkiye'nin, eski Yugoslavya'dan ayrılan cumhuriyetlerin demokrasi, insan ve azınlık hakları ve genel olarak BM ve AGİK ilkelerine saygı göstermeleri kistasları çerçevesinde bir an önce tanınmalarının Balkanlar'da barış, huzur ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunacağına inandığı, tutumunu da bu doğrultuda yönlendirdiği ve Türkiye'nin hangi gerekçeyle olursa olsun ayrımcı davranışların, bağımsızlıklarını yeni kazanan, demokratik düzene ve serbest piyasa ekonomisine geçişin hassas döneminde bulunan bu cumhuriyetlerde aşırı görüşlü radikal ve militan güçlere cesaret verebileceğinden ve bölgede yeni

istikrarsızlıklara yol açabileceğinden endişe ettiği vurgulanmıştı (Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 1994: 371).

Bu arada iki ülke arasındaki ilişkiler de artarak devam ediyordu. 9-22 Temmuz 1992 tarihleri arasında Üsküp'te ve Manastır'da "Osmanlı Fermanları" adı altında 80 adet padişah fermanından müteşekkil bir sergi açılmıştı. Dönemin Devlet Arşivleri Genel Müdürü İsmet Binark ile Genel Müdür Yardımcısı Necati Gültepe'nin de katıldığı serginin açılışını yapan Kuzey Makedonya Cumhurbaşkanı Kiro Gligorov (Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, 1996: XII) 24-26 Temmuz 1992 tarihlerinde ise Atatürk Barajı'nın iki ünitesinin açılması törenlerine katılmak üzere Ankara'ya gelmiş, bu ziyaretinden son derece memnun kalarak iki ülkenin diplomatik ilişkilerinin büyükelçiler düzeyinde geliştirilmesinin kararlaştırıldığını söylemişti (Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 1994: 89) (Cumhuriyet, 28 Temmuz 1992: 9, 31 Temmuz 1992: 9). Bundan sonra iki ülke arasında ekonomik ilişkiler de gündeme gelmiş, Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Başkanı Dr. Rüştü Saraçoğlu başkanlığında Başbakan Müşaviri Büyükelçi Prof. Dr. Emre Gönensay, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşar Yardımcısı Kemal Kabataş, Dışişleri Bakanlığı Çok Taraflı Ekonomik İşler Genel Müdürü Oktay Aksoy ve Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Dış İlişkiler Genel Müdür Yardımcısı Tomris Yazgan'dan oluşan bir heyet, Türkiye'nin Kuzey Makedonya Cumhuriyeti ile ekonomik ilişkilerini gözden geçirmek ve Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin uluslararası para piyasalarındaki konumunu değerlendirmek için görüşmelerde bulunmak üzere 30 Temmuz-2 Ağustos 1992 tarihlerinde Kuzey Makedonya'da bulunmuştur (BCA, BKDB, 30-18-1-2, 722/344/2, 30.07.1992).

İlişkilerin böylesine geliştiği bir ortamda, sıra artık Türkiye ile Kuzey Makedonya arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına dair protokolün imzalanmasına gelmişti. Nitekim Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin 26-27 Ağustos 1992 tarihinde toplanan Londra Konferansı'na katıldığı sırada konferansın ilk günü Makedon mevkidaşıyla bu protokolü imzalamıştır. Protokol üç nüsha olarak Türkçe, Makedonca ve İngilizce dillerinde hazırlanmış olup, her üç metin de aynı derecede geçerliydi. Anlaşmazlık halinde İngilizce metin dikkate alınacaktı (Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, 1994: 437). Protokolün imzalanmasıyla birlikte, İçişleri Bakanı İsmet Sezgin ile Kuzey Makedonya İçişleri Bakanı Ljubomir Danailov Frckoski arasında 19 Mayıs 1992 tarihinde imzalandığını belirttiğimiz Güvenlik İş Birliği Protokolü de Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından 24 Kasım 1992'de onaylanmıştır (BCA, BKDB, 30-18-1-2, 731/385/8, 24.11.1992) (Resmî Gazete, 10 Ocak 1993: 1-9). Bundan sonra iki ülke arasında yaşanan en önemli gelişme 15-20 Şubat 1993 tarihlerinde Balkan gezisine çıkmış olan Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, Cumhurbaşkanı Gligorov'un davetlisi olarak 17-18 Şubat günlerinde Kuzey Makedonya'ya yaptığı ziyarettir (BCA, BKDB, 30-18-1-2, 741/424/8, 12.02.1993) (Dışişleri Bakanlığı 1993 Tarihçesi, 1994: 156) (Milliyet, 15 Şubat 1993: 15). Ziyaret iki ülke arasındaki ilişkileri daha da güçlendirmiş, Gligorov ile Özal tarafından yapılan basın toplantısında; iki ülke arasındaki ilişkilerin arttığı, bazı altyapı sorunlarının çözülmesi gerektiği, bu bağlamda Türkiye'den başlayıp Bulgaristan, Kuzey Makedonya ve Arnavutluk üzerinden geçerek İtalya'ya kadar uzanacak bir fiber

optik bağlantının bir an önce tesisi üzerinde durulmuştu. Toplantı sırasında Özal Kuzey Makedonya'ya elektriğin Bulgaristan üzerinden gerçekleştirilmesi konusunun inceleneceğini, İstanbul'dan Kapıkule'ye kadar gelen otoyolun Bulgaristan'dan Kuzey Makedonya ile Arnavutluk'a ve Adriyatik sahillerine kadar uzatılmasının düşünüldüğünü ayrıca Kuzey Makedonya'ya askeri alanda eğitim konusunda da yardımcı olunacağını açıklamıştır (Milliyet, 19 Şubat 1993: 15). Buna göre Türkiye 14 bin kişilik Makedon ordusunun subaylarına eğitim verecek ve Kuzey Makedonya'ya askeri malzeme de temin edecekti (Kohen, 1993: 14).

Gelişen ilişkilerle birlikte Türkiye'nin Kuzey Makedonya Büyükelçiliği de 1 Mayıs 1993'de hizmete açılmıştır (Dışişleri Bakanlığı 1993 Tarihçesi, 1994: 330). Suha Noyan Kuzey Makedonya'daki ilk Türk Büyükelçisi olarak görevlendirilirken, Türkiye, Kuzey Makedonya'da Büyükelçilik açan ilk ülke olmuştur (Kodal, 2014: 392) (Çağ, 2012: 208) Eski Yugoslavya'nın son Ankara Büyükelçisi ve bu kez Kuzey Makedonya Cumhuriyeti'nin ilk Türkiye Büyükelçisi Trayan Petrovski ise 14 Temmuz 1994'de Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'e güven mektubunu sunarak göreve başlamıştır (Soysal ve Kut, 1997: 63).

6. Sonuç

Gerek tarihi, kültürel ve sosyal bağları gerekse siyasi, ekonomik ve askeri olarak Türkiye'nin Batı'ya açılan penceresi olması bakımından Balkanlar Türkiye için son derece önemli bir bölge haline gelmiştir. Bu önem dolayısıyla sürekli bir biçimde Balkan ülkeleriyle karşılıklı çıkar ve dostluk temelinde ilişkilerini düzenlemeye çalışan Türkiye bölgede daima barış ve istikrardan yana bir politika izlemiş, bu bağlamda 1990 yılında Yugoslavya'da başlayan iç savaş endişe verici bir gelişme olarak ortaya çıkmıştır. Balkanlar'da baş gösteren bunalıma karşı geleneksel dış politikası etrafında ihtiyatlı bir yaklaşım sergileyen ve savaşın ilk dönemlerinde Yugoslavya'nın dağılmayacağına yönelik beklentilerini muhafaza eden Türkiye, sorunun Yugoslavya'yı oluşturan cumhuriyetler arasında diyalog yoluyla çözülmesi için çaba sarf etmiş, Yugoslavya'nın toprak bütünlüğünün korunmasını öncelikli hedef olarak belirlemiştir. Böylece Türkiye, sorunun ana öznelerinden biri haline gelmeyerek aktif bir dış politika izlemesini gerektirecek durumlarla karşılaşmamaya da çalışmış, benzer bir yaklaşım Anavatan Partisi'nin ardından 20 Kasım 1991'de işbaşına gelen Doğru Yol Partisi-Sosyaldemokrat Halkçı Parti Koalisyon Hükümeti döneminde de devam etmiştir. Ancak bu yaklaşım uzun sürmemiş, Yugoslavya'nın mutlak bir dağılma sürecine girdiği görüldüğünden bu kez de Bosna-Hersek ve Kuzey Makedonya Cumhuriyetleri'nin geleceği ülke gündeminin başlıca konuları arasına girmiştir. Bu gündemin canlı tutulmasında muhalefet kesimlerinin ve Türkiye'ye özel bir önem veren Makedon devlet adamlarının ön plana çıktığı görülmektedir.

Bu noktada Hükümet, sorunu bütüncül bir yaklaşımla ele alarak Bosna-Hersek ve Kuzey Makedonya dışında bağımsızlıklarını ilan eden diğer Cumhuriyetlerden Slovenya ve Hırvatistan'ı da gündemine almıştır. Böylece konu hakkında alacağı nihai kararın bütün Cumhuriyetleri kapsaması yoluna giden Hükümet, durumu netleştirebilmek için başta Batılı ülkeler olmak üzere uluslararası

kamuoyunun anılan Cumhuriyetlerle ilgili yaklaşımını gözlemlemeye başlamıştır. Fakat yaşanan süreç muhalefetin sert eleştirilerine yol açmış, Bosna-Hersek ve Kuzey Makedonya Cumhuriyetleri'nin tanınması için Hükümet üzerinde yoğun bir baskı kurulmuştur. Aynı talebin Makedon yetkililerce de sıkça dile getirilmesi Kuzey Makedonya tarafından da Türkiye'nin ne denli önemsendiğinin bir diğer göstergesidir. Meydana gelen yakınlaşmada her iki ülkenin Yunanistan ile çeşitli sorunlar yaşaması da önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun 15 Ocak 1992'de Slovenya ve Hırvatistan'ı tanınması Türkiye'nin elini güçlendirmiş, Hükümet çevrelerinden, anılan dört Cumhuriyet'in tanınacağı yolunda açıklamalar gelmeye başlamıştır. Ancak muhalefet bu kez de tanınmanın biran evvel gerçekleşmesi için baskılarını artırmış, gelinen noktada 6 Şubat 1992 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Kuzey Makedonya ile birlikte Bosna-Hersek, Slovenya ve Hırvatistan Cumhuriyetleri Türkiye tarafından resmen tanınmıştır. Böylece Türkiye Bulgaristan'dan sonra Kuzey Makedonya ile Bosna-Hersek'i tanıyan ikinci ülke olarak tarihe geçmiştir.

Kaynakça

A) Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (BKDB)

30-18-1-2, 690/224/4, 23.08.1991

30-18-1-2, 722/344/2, 30.07.1992

30-18-1-2, 731/385/8, 24.11.1992

30-18-1-2, 741/424/8, 12.02.1993

B) Resmi Yayınlar

Demirel, S. (1991). Türkiye ve Yeni Dünya Düzeni, (Başbakan Süleyman Demirel Tarafından 11 Aralık 1991 Tarihinde Ankara'da Yapılan Basın Konferansı Metni), Ankara: Başbakanlık Yayınları.

Dışişleri Bakanlığı 1991 Tarihçesi, (1992). Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi Yayınları.

Dışişleri Bakanlığı 1992 Tarihçesi, (1994). Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi Yayınları.

Dışişleri Bakanlığı 1993 Tarihçesi, (1994). Ankara: Dışişleri Eğitim Merkezi Yayınları.

Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2004), (2004). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Makedonya'daki Osmanlı Evrakı, (1996). Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Resmi Gazete, 10 Ocak 1993, Sayı:21461.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19.Dönem, Cilt:1, Yasama Yılı:1, Birleşim:7, 25.11.1991.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19.Dönem, Cilt:1, Yasama Yılı:1, Birleşim:8, 28.11.1991.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19.Dönem, Cilt:2, Yasama Yılı:1, Birleşim:17, 18.12.1991.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19.Dönem, Cilt:2, Yasama Yılı:1, Birleşim:20, 25.12.1991.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19.Dönem, Cilt:3, Yasama Yılı:1, Birleşim:29, 22.01.1992.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 19.Dönem, Cilt:3, Yasama Yılı:1, Birleşim:31, 04.02.1992.

C) Gazeteler

1-Cumhuriyet

11 Temmuz 1991, Sayı:24023.

12 Temmuz 1991, Sayı:24024.

06 Şubat 1992, Sayı:24233.

28 Temmuz 1992, Sayı:24401.

2-Milliyet

27 Temmuz 1990, Sayı:15338.

09 Temmuz 1991, Sayı:15680.

12 Temmuz 1991, Sayı:15683.

13 Temmuz 1991, Sayı:15684.

28 Ağustos 1991, Sayı:15730.

02 Kasım 1991, Sayı:15796.

21 Ocak 1992, Sayı:15876.

25 Ocak 1992, Sayı:15880.

27 Ocak 1992, Sayı:15882.

28 Ocak 1992, Sayı:15883.

31 Ocak 1992, Sayı:15886.

02 Şubat 1992, Sayı:15888.

07 Şubat 1992, Sayı:15893.

08 Şubat 1992, Sayı:15894.

17 Şubat 1992, Sayı:15903.

15 Şubat 1993, Sayı:16256.

19 Şubat 1993, Sayı:16260.

Ç) Telif ve Tetkik Eserler

Akgün, S. (2011). “Dayton Anlaşması Sonrası Türk Dış Politikasında Süreklilik ve İstikrar: Bosna Hersek”, Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM) Stratejik Araştırmalar Dergisi, 9:16, 117-150.

Aliu, M. M. (2013). “Makedonya’nın Bağımsızlığı Sonrası Türkiye İle İlişkileri”, Balkan Araştırmaları Dergisi, 4:2, 41-60.

Alp, İ. (2017). “Soğuk Savaş Sonrasında Sancak’taki Gelişmelere Dair Bir Değerlendirme”, Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi/Journal of Balkan Research Institute, 5:2, 227-260.

Arıboğan, Ü.; & Ayman, G.; & Dedeoğlu, B. (2010). Uluslararası İlişkiler Sözlüğü, (der.) Faruk Sönmezoğlu, İstanbul: Der Yayınları.

- Asma, B. (2011). “Rus-Türk Edebiyatı ve Tarihi Araştırmalarına Göre II. Abdülhamit Döneminde Osmanlı-Rus İlişkileriyle Birlikte Panslavizm ve Panislamizm Faaliyetleri”, CIEPO Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6. Ara Dönem Bildirileri Kitabı, (Uşak / 14-16 Nisan 2011), İzmir: Meta Basım Yayınları.
- Azarkan, E. (2016). “Slovenya, Hırvatistan ve Bosna-Hersek Devletlerinin Tanınmasında Siyaset ve Hukukun Etkisi”, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 21:35, 39-78.
- Babalı, T. (2012). “Türkiye-Makedonya İlişkileri: Süreklilik ve Değişim Unsurları ve Gelecek Perspektifi”, Türkiye-Makedonya İlişkileri, (ed.) Yeliz Oktay ve Tuncay Babalı, İstanbul: Doğu Kitabevi Yayınları, 21-40.
- Başak, A. S. (2013). “Psikoaktif Maddelerin Analiz ve Bilirkişilik Boyutu”, Yeni Nesil Psiko-Aktif Maddeler Sempozyumu, İstanbul: 5-6.
- Bilgin, Ö. (2019). “Türkiye-Makedonya İlişkileri ve Makedonya Türklerinin Durumu (1991-2018)”, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Bora, T. (2018). Milliyetçiliğin Provokasyonu Yugoslavya, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çağ, G. (2012). “Dağılan Yugoslavya’nın Ardından Makedonya ve Türkiye”, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi, 1:1, 197-216.
- Duyar, F. M. (2017). “1990 Sonrası Türkiye-Balkan İlişkileri: Makedonya Örneğiyle”, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Ekinci, B. (1993). “Yugoslavya’nın Dağılması ve Türkiye”, Balkanlar, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vafkı (OBİV) Yayınları, 251-257.
- Fine, J.V.A. (1983). The Early Medieval Balkans, A Critical Survey From The Sixth To The Late Twelfth Century, Michigan: Michigan University Press.
- Güner, O. (2020). “Anayasal İsim Değişikliği Bağlamında Kuzey Makedonya’nın Avrupa Birliği’ne Üyelik Süreci”, Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi/Journal of Balkan Research Institute, 9:1, 1-37.
- Hadzi-Janev, M. (2016). “1991’den Günümüze Uzanan Süreçte Savunma Alanındaki İş Birliği Başta Olmak Üzere Türkiye İle Makedonya Arasındaki İlişkilere Bakış”, Tarih Boyunca Türk-Makedon İlişkileri Sempozyumu, II, Ankara: Genelkurmay Başkanlığı ATASE Yayınları, 151-158.
- https://www.ab.gov.tr/avrupa-birliginin-tarihcesi_105.html (04.04.2024)
- <https://www.slvesnik.com.mk/content/pdf/USTAV-eng.pdf> (31.03.2024)
- Kır, A. (2008). “Türkiye’nin Makedonya Politikasının Balkan Politikası İçerisindeki Yeri”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Kjorbayram, S. (2018). “Bağımsızlığından Günümüze Makedonya (1991-2014)”, Yüksek Lisans Tezi, Edirne.
- Kodal, T. (2014). “Makedonya’nın Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye”, Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi/Journal Of Modern Turkish History Studies, 14:29, 377-396.
- Kodal, T. (2018). “Bosna-Hersek’in Bağımsızlığını Kazanması ve Türkiye (1990-1992)”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 34:98, 411-444.
- Kohen, S. (1993). “Makedonya’ya Tam Destek”, Milliyet, 19 Şubat, Sayı:16260, 14.
- Kut, Ş. (2001). “Yugoslavya Bunalımı ve Türkiye’nin Bosna-Hersek ve Makedonya Politikası: 1990-1993”, Türk Dış Politikasının Analizi, (der.) Faruk Sönmezoglu, İstanbul: Der Yayınları, 321-343.

- Mandacı, N.; & Erdoğan, B. (2001). *Balkanlarda Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'daki Azınlıklara Bir Bakış*, Ankara: Stratejik Araştırma ve Etüdler Millî Komitesi (SAEMK) Yayınları.
- Nuredini, A. (2006). "Makedonya'nın İç ve Dış Politika Sorunları (1990-2005)", Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Öymen, A. (1991). "Makedonya'nın Kararı", *Milliyet*, 11 Eylül, Sayı:15744, 1.
- Sancaktar, C. (2010). "Balkanlar Türkiye İçin Neden Önemli?", https://tasam.org/tr-tr/Icerik/71/balkanlar_turkiye_icin_neden_onemli (26.03.2025)
- Sarı, F. (2007). "Türkiye'nin Makedonya ve Bosna-Hersek Siyaseti (1990-2000)", Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Seignobos, C. (1960). *Avrupa Milletlerinin Mukayeseli Tarihi*, (çev.) Samih Tiryakioğlu, İstanbul: Varlık Yayınları.
- Smith, W. "Flag of North Macedonia", <https://www.britannica.com/topic/flag-of-North-Macedonia> (27.03.2024)
- Soysal, İ.; & Kut, Ş. (1997). *Dağılan Yugoslavya ve Bosna-Hersek Sorunu: Olaylar-Belgeler 1990-1996*, İstanbul: Ortadoğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı (OBİV) Yayınları.
- Tangör, B. (2008). *Avrupa Güvenlik Yönetişimi Bosna, Kosova ve Makedonya Krizleri*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Uzgel, İ. (2012). "Balkanlarla İlişkiler", *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşı'ndan Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, II (1980-2001)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 167-181.
- Ülger, İ. K. (2003). *Yugoslavya Neden Parçalandı? Balkan Dramının Perde Arkası*, Ankara: Seçkin Yayınları.
- Wilson, D. (2022). "The Remembered Future: Macedonian Pop Icon Toše Proeski and Musical Life After Death", *Popular Music*, 41:1, 56-82.
- Yetişgin, M. (2006). "Rusların Türk Toprakları Üzerinde Yayılmasının Sebepleri Üzerine Bazı Düşünceler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 671-702.
- Yürür, P. (2016). "Yakın Geçmiş Perspektifinden Türkiye'nin Komşu Siyasetine Kısa Bir Bakış", *Soğuk Savaş Sonrası Türkiye'nin Komşu Siyaseti Balkanlar-Kafkasya-Ortadoğu*, (ed.) Pınar Yürür ve Arda Özkan, Ankara: Detay Yayınları, 3-23.

Extended Abstract

The Balkans have historically been a region of importance for Türkiye due to their geographical proximity and cultural and historical ties to the region. The Thrace region, which encompasses 5 percent of Türkiye's territory, is also located in the Balkans. Having been part of the Ottoman Empire for nearly six centuries, the region's strategic position and historical significance make the Balkans a crucial gateway to Europe for Türkiye. This interest gained new urgency with the disintegration of Yugoslavia in the early 1990s. During this process, Türkiye, guided by its traditional cautious foreign policy, adopted a stance favoring the preservation of Yugoslavia's territorial integrity and that of the republics of Serbia, Croatia, Slovenia, Bosnia-Herzegovina, Montenegro, and North Macedonia, advocating for dialogue to resolve their issues. The inability to prevent Yugoslavia's disintegration and the subsequent declarations of independence by the republics prompted Türkiye to focus on the futures of Bosnia-Herzegovina and North Macedonia. Visits from Macedonian President Kiro Gligorov to Türkiye, along with statements from then-Democratic Left Party leader Bülent Ecevit aimed at raising public awareness of developments in Yugoslavia, played a crucial role in shaping Türkiye's interest in these matters. Meanwhile, opposition parties expressed their dissatisfaction with the exclusion of Yugoslav developments from the agenda of Türkiye's 49th Government, established on November 20, 1991, under Prime Minister Süleyman Demirel, exerting considerable pressure on the government to recognize the independence of Bosnia-Herzegovina and North Macedonia formally.

In the face of mounting pressure, the government was unable to promptly recognize the independence of the (formerly known as) Republic of Macedonia, compelling it to adhere to the positions of the nations wielding influence in European diplomacy. Another salient issue pertained to the contentious relationship between Türkiye's neighbor, Greece, and the Republic of Macedonia. These tensions centered on the name, flag, and constitution of the Republic of Macedonia, and due to Greece's stance, Macedonia expressed an acute need for Turkish support.

Additionally, Türkiye's relationship with the Serbian administration influenced its foreign policy, as the Serbian authorities had requested Türkiye's assistance in preventing the dissolution of Yugoslavia. Despite these challenges, opposition groups within Macedonia persisted in their demands for recognition, intensifying the pressure on the government. The European Economic Community's (EEC) decision to recognize Croatia and Slovenia on January 15, 1992, alleviated Türkiye's concerns and created conditions for the government to acknowledge North Macedonia. Concurrently, the North Macedonian leaders began to increasingly express their demands for recognition from Türkiye. Consequently, the government aimed to recognize Bosnia-Herzegovina and North Macedonia, as well as the four republics that seceded from Yugoslavia, including Croatia and Slovenia. However, the lack of prior implementation of this decision prompted opposition parties to intensify their calls for immediate recognition. This mounting pressure accelerated the government's efforts, as it was firmly resolved to proceed with the recognition. During the Council of Ministers meeting on February 6, 1992, the formal declaration of independence for the four republics was proclaimed. Thus, Türkiye became the second country after Bulgaria to recognize the Republic of Macedonia. This decision was significantly influenced by a desire to balance Greece's policies in the Balkans. The move met with strong opposition from Greece, and the Greek government faced considerable criticism, being accused by the opposition of ignoring developments in the region.

In contrast to Greece, both Turkish political circles and the North Macedonian officials expressed support for the official recognition. Consequently, Türkiye's primary concern regarding the Republic of North Macedonia in the following period centered on ensuring its international recognition. During this period, Türkiye engaged in diplomatic efforts to secure the recognition of the Republic of North Macedonia by other countries and international organizations through its participation in various forums and the signing of protocols to establish diplomatic relations. Concurrently, the leaders of both countries intensified their official visits to each other, a development that was particularly evident in President Turgut Özal's visit to North Macedonia on February 17-18, 1993, which further strengthened relations between the two countries. In the wake of these developments, the Turkish Embassy in North Macedonia was opened on May 1, 1993, with Suha Noyan being appointed as the inaugural Turkish Ambassador to North Macedonia. These moves signified Türkiye's pioneering role in establishing diplomatic relations with North Macedonia. Subsequently, Trayan Petrovski, the first Ambassador of the Republic of North Macedonia to Türkiye, presented his letter of credence to President Süleyman Demirel on July 14, 1994.

II. Meşrutiyetten Erken Cumhuriyet'e Türkiye'de Kızamık ve Kızamıkla Mücadele (1908-1938)

Süleyman SİNİN¹

ÖZ

Bu çalışmada II. Meşrutiyet Dönemi'nden Erken Cumhuriyet'e Türkiye'de bir kamu sağlığı sorunu olarak kızamık ve kızamıkla mücadele kapsamında alınan önlemler ve uygulanan tedavi yöntemleri ele alındı. Bilindiği üzere kızamık çok eski zamanlardan beri bilinen ve tarih boyunca dünyanın çeşitli yerlerinde endemik boyutta ortaya çıkarak toplum hayatının ve gündelik yaşamın düzenini bozan bir salgın ve bulaşıcı hastalıktır. 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk yarısında dünya genelinde pek çok ülkede yaygın ölçüde görülen kızamık, Osmanlı Devleti ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de de salgın halini alarak yol açtığı diğer hastalıklar nedeniyle binlerce çocuğun ölümüne neden oldu. Çalışmanın amacı; II. Meşrutiyet ve Erken Cumhuriyet dönemlerinde kızamık salgınlarının boyutlarını ve endemik olarak ortaya çıkan kızamık salgınlarının meydana geldiği yerlerde yol açtığı sorunlara ve sebep olduğu kayıplara dair bilgi vermektir. Çalışmada, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığının değişik fonlarında bulunan arşiv belgelerinden, dönemin süreli yayınlarından elde edilen makale ve köşe yazılarından ve konuyla ilgili araştırma eserlerinden faydalanıldı. Dönem kaynaklarından elde edilen bilgiler dâhilinde bahsedilen hastalığa dair ampirik veriler ortaya konulmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Kızamık, salgın, çocuk ölümü

¹ Arş. Gör. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tokat/Türkiye, ORCID: 0000-0002-7482-6951, suleyman.sinin@gop.edu.tr.

Measles and Measles Control in Türkiye from the Second Constitutional Era to the Early Republican Period (1908-1938)

Süleyman SİNİN¹

ABSTRACT

This paper deals with the issue of measles as a public health concern in Türkiye from the Second Constitutional Era to the Early Republic, with a focus on the measures implemented and treatment methods applied in the fight against the disease. It also explores the extent of the harm caused by measles during these periods. Measles, a well-known infectious disease, has existed since ancient times and has appeared endemically in various parts of the world, disrupting societal and daily life. During the 19th and early 20th centuries, measles spread widely across many countries, and in the early years of the Ottoman Empire and the Republic, it became an epidemic in Türkiye, causing the deaths of thousands of children from secondary diseases. The purpose of this study is to provide an overview of the scale of measles outbreaks and the problems and losses caused by endemic measles during the Second Constitutional Era and the Early Republic. Archival documents from the Presidency of the State Archives, articles and columns from contemporary publications, and relevant research works were used in this study. Empirical data regarding the disease are presented based on information drawn from these sources.

Keywords: *Measles, epidemic, child mortality*

¹ Research Assistant Doctor., Tokat Gaziosmanpaşa/University, Faculty of Science and Literature , Tokat/Türkiye, ORCID: 0000-0002-7482-6951, e-mail: suleyman.sinin@gop.edu.tr.

1. Giriş

Bulaşıcı ve salgın hastalıklar, insanların fiziksel ve ruhsal sağlığını olumsuz etkileyen sorunlar olarak tarih boyunca insanlığı sürekli meşgul etti (Vergili, 2020: 69). Bahsi geçen hastalıklardan veba, kolera, grip, çiçek, sarıhumma, tifo, tifüs, sıtma, frengi ve verem, tarihsel süreçte geniş çapta kitlesel ölümlere yol açtı. Söz konusu hastalıklardan veba, kolera ve grip eskiçağlardan günümüze kadar pek çok kez pandemik düzeyde yayılım gösterdi ve kitlesel ölümlere sebep oldu (Kılıç, 2020: 52).

Bulaşıcı ve salgın hastalıklar arasında olup günümüzde büyük bir tehdit olarak görülmesi de kızamığın salgın hastalıklar tarihinde önemli bir yeri vardır. Kızamık, çocukluk çağında görülen bulaşıcı hastalıkların başında gelmektedir. Hastalığın bulaşması, enfeksiyonlu kişilerin ağızlarından etrafa yayılan damlacıklar yoluyla gerçekleşir (Özmert, 2002: 8). Kızamık virüsüyle temas eden kişilerin yaklaşık % 90'ının enfekte olabileceği iddia edilir (Hacıbayramoğlu-Bülbül, 2020: 5). Hastalığın kuluçka dönemi 10-12 gün arasında değişir. Kızamığın belirtileri iki dönemde değerlendirilmekte olup bunlardan ilki olan prodromal dönem, 4-5 gün kadar sürmektedir. Bu aşamada hastalığın halsizlik, öksürük ve ateş gibi semptomları ortaya çıkar. Daha sonra gözlerde kızarıklık, burun akıntısı ve nadiren eklem ağrıları gelişir. (Gül, 2009: 264) Ardından nokta şeklinde, kızamığa özgü kırmızı renkli korpik lekeleri görülür. Prodromal dönemden sonra döküntüler baş gösterir. Döküntü dönemi 3-4 gün sürer. Döküntüler, tipik olarak alından ve kulakların arkasından başlayarak tüm vücuda yayılır, deri döküntüsü ancak birkaç gün sonra ortaya çıkar. Döküntüye yeniden yükselen ateş eşlik eder. Döküntüler 3-4 gün içinde yok olur ve ateş düşer. Döküntü yerlerinde hafif esmerimsi lekeler oluşur ve daha sonra hafif pullanarak solar (İnci-Kay-Emre, 2022: 52).

Kızamığın tarihsel süreçte nasıl ortaya çıktığına dair kesin bir bilgi yoktur. Çok eski zamanlardan beri var olan bir hastalık olan kızamığı, bir iddiaya göre İslam tarihinde önemli bir tıpcı olan Sabit Bin Kurra (836-901) keşfetmiştir. Sabit B. Kurra, *Kitabu'z-Zahire fi İlmi't Tıb* adlı eserinde kızamık hastalığı hakkında bilgi vermiştir. Söz konusu tarihlerde İslam dünyasında kızamık hastalığına “*hasabe*”, kızamık hastalarına ise “*mahsub*” denilmekteydi. Yine bir Müslüman tıpcı olan Fahrettin Er-Razi (865-925) 9. yüzyılda kızıl ve kızamık hastalıklarının ayrı birer hastalık olduklarını ortaya koydu (Baltacı, 2010: 431). 17. yüzyılın ortalarına gelindiğinde İngiliz tıpcı Thomas Sydenhom (1624-1689) Avrupa’da kızamık hastalığının tarifini yapan ilk kişi olarak tarihe geçti (Dağ, 2021: 267).

Kızamık hastalığı, 20. yüzyılın ortalarından itibaren uygulanacak etkili aşılama programlarına kadar dünya genelinde endemik boyutta büyük acılara sebep olmuştur. Halk sağlığı açısından çocuklar için hafif bir rahatsızlık olarak görülse de kızamık hastalığı 20. yüzyıl boyunca sebep olduğu ölüm itibarıyla veremden sonra ikinci sırada gelmekteydi. Örneğin, Avrupa’da 1900-1910 yılları arasında sadece kızamıktan dolayı bir milyon çocuk öldü. 1907-1909 yılları arasında ise Viyana’da kızamıktan dolayı meydana gelen çocuk ölümü miktarı, kızıl, difteri ve boğmaca gibi diğer bulaşıcı hastalıkların meydana getirdiği ölümün toplamından fazlaydı. Ayrıca ABD’de I. Dünya Savaşı esnasında endemik olarak

görülen kızamık, 1915'de 4.409, 1916'da 7.947 ve 1917'de 10.749 çocuğun ölümüne sebep oldu (Naci, 1929: 1021). Ek olarak Fransa'da I. Dünya Savaşı'nın ardından 1918-1925 yılları arasında kızamık hastalığına yakalanan çocuklardan 30.000'i öldü. (Tıbbî Sahifeler, 15 Eylül 1925: 1).

20. yüzyılda birçok ülkede olduğu gibi kızamık hastalığı, Türkiye'de de yaygın olarak görülmekteydi. Bu doğrultuda yüzyıl başlarında belli dönemler endemik ölçüde görülen ve çocuk ölümlerine neden olan kızamık hastalığına karşı hem II. Meşrutiyet Dönemi'nde hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında süreklilik arz eden bir mücadele olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın temel amacı da, bahsedilen dönemde kızamık hastalığının Türkiye'de yol açtığı can kayıplarını ve söz konusu hastalığa karşı yapılan mücadeleyi ortaya koymaktır. Araştırmada ortaya konulan ampirik veriler, arşiv belgeleri ve dönemin süreli yayınlarından elde edilmiştir. Makalenin çalışma sınırları içerisinde kalan sürece dair kızamık hastalığının boyutları ve bu hastalıkla mücadeleyle ilgili şimdiye değin müstakil bir araştırma yayımlanmamıştır. Bu açıdan çalışmamızın yakın dönem Türk tıp tarihi literatürüne katkı sağlaması beklenmektedir.

2. Geç Modern Osmanlı Dönemi ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Kızamık Hastalığına Genel Bir Bakış (Yorumlar-İzlenimler)

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk çeyreği boyunca süregelen savaşlar, ekonomik sorunlar ve bulaşıcı-salgın hastalıklar nedeniyle Osmanlı coğrafyası büyük bir nüfus kaybına sahne olmuştur. Söz konusu sorunlardan bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı devlet, birtakım hıfzıssıhha tedbirleri alarak öncelikle nüfustaki azalmayı önlemeyi ve mevcut nüfusu nicelik ve nitelik olarak arttırmayı amaçladı.³ Bu bağlamda hem dönemin devlet adamları hem de önemli bir kısmı doktorlardan müteşekkil aydınları, halkın bulaşıcı ve salgın hastalıklara karşı aydınlatılmasına yönelik adımlar atmaya başladı. Söz konusu dönemde geniş çapta çocuk ölümlerine neden olduğu için endişe duyulan ve halkın bilgilendirilmesi için uyarılar yapılan hastalıklardan biri de kızamıktı.

Kızamık, dönemin aydınları tarafından *emraz-ı intaniye* dahilinde değerlendirilmekteydi. Emraz-ı intaniye kavramı, münferit vakalar olarak ortaya çıkan ve kısa sürede geniş boyutta yaygınlık kazanan hastalıkları tanımlamak için kullanılmaktaydı. Söz konusu hastalıklar kızamık (rougeole), kızıl (scarlatine), çiçek (variole), suçiçeği, kuşpalazı (diphterie), kabakulak, boğmaca öksürüğü, menenjit ve veremden (tuberculose) ibaretti (Dufestel, 1928: 4645-4646).

Semptomları ve bazı özellikleri itibarıyla benzer olduğu için kızamık, çiçek ve kızıl hastalıklarıyla karıştırılabilmekteydi. Dolayısıyla dönemin doktorları, söz konusu hastalıkların semptomları ve özellikleri konusunda aydınlatıcı bilgiler içeren yazılar kaleme almaktaydı. Bahsi geçen yazılarda kızamıktan kaynaklı ortaya çıkan lekelerin kısa sürede birbiriyle birleşebileceği ve bu nedenle çiçekten ayırt edilebileceği belirtilmekteydi. Yine kızıl hastalığında ortaya çıkan kırmızı lekeler düz ve daha

³ Dönemin salgın ve bulaşıcı hastalıkları hakkında detaylı bilgi için bkz. *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamuoyu*, ed. Burcu Kurt-İsmail Yaşayanlar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2017; Hikmet Özdemir, *Salgın Hastalıklardan Ölümler (1914-1918)*, TTK Basımevi, Ankara, 2010.

fazlaydı. Ayrıca kızıl lekeleri, oldukça geniş olup kızamıktaki gibi lekelerin aralarında bulunan mesafeler doğal rengini muhafaza edemezdi. Ek olarak kızamıkta daima öksürük ve balgam olması bu iki hastalığın birbirinden ayırt edilmesini kolaylaştırmaktaydı. Kızılın semptomları arasında öksürük ve balgam yoktu. (Afiyet, 8 Ocak 1914: 5).

Dönemin doktorları için kızamığın kendisinden ziyade hastalığın dikkatsizlik, bakımsızlık, kötü beslenme gibi sebepler nedeniyle ortaya çıkarabileceği iltihâtlar daha önemliydi. İhtilât, bir hastalığın başka bir hastalıkla karışması veya mevcut hastalığın bireyin bağışıklık sistemini çökerterek daha ölümcül hastalıklara davetiye çıkarmasıydı. Ortaya çıkardığı ihtilâtlar söz konusu olduğunda kızamık, gençlerde küçük çocuklardan daha tehlikeli bir hal almaktaydı. Kızamık ihtilâtları, birinci derecede solunum yollarında ve akciğerlerde; ikinci derecede de göz, kulak ve burunda ortaya çıkmaktaydı. Dr. Besim Ömer (Akalin)'e göre kızamığın kendisi vahim bir hastalık olmasa da sebep olduğu iltihâtlar dolayısıyla nefes borularının iltihaplanması ve iltihaplanmanın şiddetlenerek solunum yollarına zarar vermesi son derece ciddi bir durumdu. Söz konusu iltihaplanmanın akciğer yollarında kızarıklık meydana getirmesi veya zatürreye yol açması ölümcül bir ihtilâttı (Ömer, 1892: 195.). Ayrıca gırtlak iltihabı bazen o kadar şiddetlenirdi ki, gırtlak tıkar ve bu tıkanma hastanın nefes almasını engellediği için ölümüne sebep olabilirdi (Anadolu, 5 Şubat 1938: 4). Kızamık, küçük çocuklarda bronşite yol açabilir ve nöbetlere de sebep olabilirdi. Bunun yanı sıra nadir de olsa beyin humması kızamığın yol açtığı ihtilâtlardandı. Ek olarak daha önce başka bir hastalığa yakalanmış olan ve/veya söz konusu hastalıktan dolayı zayıflayarak güçten düşen çocuklarda kızamığın ortaya çıkması halinde ağızdan ve bağırsaktan kan gelmesi ihtimali vardı. Küçük çocuklarda görülen kızamığa bağlı nezle döneminde, kızamık dizanteri veya menenjit ile ihtilât edebilirdi. Son olarak kızamığın ortaya çıkardığı en önemli ihtilâtlar, brongopnömani ve solunum yollarının iltihaplanmasıyla akciğerlerde ortaya çıkma ihtimali son derece yüksek olan verem ve kalp hastalığıydı.⁴

Kızamık gerek kendisinden dolayı gerekse hastalığın ilerleyen aşamalarında ortaya çıkardığı ihtilâtlar nedeniyle yakın geçmişte çok sayıda çocuğun ölümüne sebebiyet verdi. Dönemin belgelerine yansıdığı kadarıyla Osmanlı'nın son dönemlerinde (ve daha öncesinde) endemik olarak ortaya çıkan kızamık, çeşitli bölgelerde çocuk ölümlerine yol açmıştı. Örneğin 1890'da Edirne'de⁵, 1891'de Burdur'da⁶ ve 1894'te Arapgir'de⁷ ortaya çıkan kızamık vakaları kayda değer sayıda çocuğun ölümüyle sonuçlanmıştı. Ancak kızamığın yakın geçmişte Türkiye'de sebep olduğu tahribatın ve ölümlerin

⁴ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. "Sağlık Bahisleri (Kızamık)", *Anadolu*, 6 Şubat 1938, s. 4.

⁵ "Kızıl ve Kızamık Hastalığından Bir Hayli Vefatın Olduğu Edirne'de Tanzifat ve Tathirata İtina Olunarak Zararlı Maddelerin İmhası İçin İlgililere Gerekli Tenbihatın Yapılması", BOA. DH. MKT. 1748/49 (24 Temmuz 1306/5 Ağustos 1890)

⁶ "Burdur'da Kızamık Hastalığından Dolayı Ölümler Meydana Geldiğinden En Yakın Bir Mahalden Belediye Tabibi Gönderilmesi", DH. MKT. 1823/8 (18 Mart 1307/30 Mart 1891)

⁷ "Arapgir Kazası Merkezinde Zuhur Eden Kızamık Hastalığından Dolayı Sıhhi Tedbirlerin Alınması Gereğinin İşarı", BOA. DH. MKT. 213/45 (22 Şubat 1309/6 Mart 1894)

araştırılması, çalışmanın kapsamını aşacağı için, bu çalışmada yalnızca II. Meşrutiyet Dönemi ve devamında Erken Cumhuriyet Dönemi'ndeki kızamıkla mücadele çalışmalarından bahsedilecektir.

Gerek çalışılan dönemde gerekse öncesinde kızamığa yakalanan hastalardaki ölüm oranının görece yüksek olmasının başlıca sebebi, henüz bu hastalığın üzerinde uzlaşmış ve etkisi tescillenmiş bir tedavi yönteminin bulunmamasıydı. Bu nedenle dönemin doktorları, kızamığın tedavisi konusunda ortak bir yöntem ve kanaatleri olmadığı için genellikle geleneksel tedavi yöntemlerini tercih etti. Her ne kadar yurt dışındaki tedavi yöntemlerini takip ederek yeni tedavi yolları arasalar da⁸; uygulanan tedbirler ve tedavi yöntemleri, yurdun genelinde yaygınlık kazanmadı. Ayrıca dönemin hükümetlerinin kızamığa yönelik hazırlanmış kapsamlı ve etkili bir mücadele planı da yoktu. Bu nedenle bahsedilen hastalığa karşı bireysel hıfzıssıhha önlemleri alınarak toplum korunmaya çalışıldı.

3. II. Meşrutiyet Dönemi'nde Kızamıkla Mücadele

II. Meşrutiyet Dönemi'nde, Osmanlı coğrafyasında birçok salgın ve bulaşıcı hastalık olduğu gibi ülkenin farklı yerlerinde kızamık vakaları da görülmektedir. Özellikle İstanbul başta olmak üzere belli başlı vilâyet ve kazalarda sıklıkla görülen kızamık, hem eğitimi aksatmakta hem de çocuk ölümlerine sebep olarak ülke nüfusunu eritmektedir. Bununla birlikte bahsi geçen dönemde devletin içinde bulunduğu siyasî, askerî ve ekonomik ağır şartlar nedeniyle kızamıkla mücadeleye öncelik verilemedi. Bu bağlamda halk, kızamıkla mücadele kapsamında ağırlıklı olarak dönemin tıpçıların da tavsiyesiyle geleneksel yöntemlere başvuruyordu. Devlet ise kızamık vakalarının görüldüğü okulları tatil etmekte ve tatil edilen okulların “*tathirat ve tebbirat-ı fenniyyelerin*”⁹ yaparak hastalığın görüldüğü okulları dezenfekte edip kızamıktan arındırdıktan sonra eğitime devam etmesine müsaade etmekteydi.

Dönemin belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla İstanbul başta olmak üzere pek çok vilâyet ve kazada birden fazla salgın ve bulaşıcı hastalık olduğu görülmektedir. Dolayısıyla hem devlet hem de halk kızamıkla birlikte çiçek, kızıl, difteri vb. bulaşıcı hastalıklarla eşzamanlı olarak mücadele etmekteydi.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde ağırlıklı olarak İstanbul'da kızamık salgınlarının olduğu dikkat çekmektedir. Örneğin 1908 yılının Ocak ayında İstanbul'da Eyüp Füyuzat-ı Hamidî ve Çengelköy'de bulunan Ravza-î İrfan Mekteplerinde kızamık hastalığının baş gösterdi. Ayrıca Ravza-î İrfan Mektebinde ortaya çıkan kızamık salgını okulun civarında bulunan Hamidiye Mektebi talebelerine de bulaştı. Bu sebeple Füyuzat-ı Hamidî Mektebi ile Ravza-î İrfan Mektebi 12 gün (BOA. MF. MKT. 1035/24) ve Hamidiye Mektebi 10 gün tatil edilerek bahsi geçen okullarda kızamığa karşı temizleme ve dezenfekte işlemleri yapıldı (BOA. MF. İBT. 202/8).

⁸ Bu konu hakkında bkz. Server Kamil, “Kızamık ve Mikrobu”, *Servet-i Fünun*, C. 29, S. 752, 8 Eylül 1321/21 Eylül 1905, s. 380-381.

⁹ Söz konusu tabir, hastaların eşya ve kıyafetlerinin ve hastalığın ortaya çıktığı yerlerin sıcak su ve buhar yoluyla dezenfekte edilmesini ifade etmek için kullanılmaktaydı.

Bazen okullarda birden fazla bulaşıcı hastalık ortaya çıkmaktaydı. Örneğin 1908 yılının Şubat ayında İstanbul'da Kadıköy Hamidiye Zükur Mektebi ile Erenköy Rüştîye Mekteplerinde eşzamanlı olarak kızamık, kabakulak ve kuşpalazı salgınları baş gösterdi. Bu nedenle söz konusu okullar, on ikişer gün tatil edildi ve dezenfekte çalışmaları başlatıldı (BOA. MF. MKT. 1041/14). Mart 1908'de hükümet tarafından okullara gönderilen bir yazıda, çiçek, kızıl ve kızamık gibi bulaşıcı hastalıkların ortaya çıktığı okullara dezenfekte çalışmaları için gönderilen memurlara, okul müdürleri ve öğretmenlerin zorluk çıkarmaması ve gereken kolaylığı sağlaması emredildi (BOA. MF. İBT. 204/27). Yine 1908 yılının Nisan ayında Bakırköy Hamidiye İnas Rüştîye Mektebi öğrencilerinde kızamık salgını nüksetti. Adı geçen okul 10 gün tatil edildi ve kızamığa karşı dezenfekte edildi (BOA. MF. MKT. 1047/44). 1909 yılında İstanbul'da kızamık salgını sürmekteydi. Bahsedilen yılın Mayıs ayında Üsküdar Kız Sanayi Mektebinde öğrencilerden beşinin kızamık ve birinin de suçiçeğine yakalanması nedeniyle bahsi geçen okul, dezenfekte edilmek üzere 11 gün tatil edildi (BOA. MF. MKT. 1126/59).

1910 yılına gelindiğinde İstanbul'da kızamık salgınının tekrar nüksettiği görülmektedir. Söz konusu yılın bahar aylarında etkisini gösteren kızamık salgını, mart ayı başlarından başlayarak yirmi yedisine kadar 60 vakaya sebep oldu ve hastalığa müptela çocukların altısının ölümüyle sonuçlandı. Hükümet, kızamığın ilk belirtilerinden nezleye yakalanan çocukların evlerine gönderilmelerini, belediye doktorlarına hastalığın boyutları hakkında bilgi verilmesini ve hastalık nedeniyle tatil edilen okulların dezenfekte edilmesinde yetkililere yardımcı olunmasını emretti (BOA. MF. İBT. 268/60).

I. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul'da diğer hastalıklara kıyasla kızamığın şiddetli boyutta olmadığı ancak tifo, difteri, dizanteri ve kızıl gibi hastalıklarla eşzamanlı olarak şiddetini devam ettirdiği görülmektedir. Nitekim Dahiliye Nezaretine gönderilen bir raporda 17 Haziran-7 Eylül 1918 tarihleri arasında İstanbul'da 14 çocuğun kızamığa yakalandığı belirtilmekteydi. Ayrıca belgede kızamık ve bahsi geçen hastalıklardan muzdarip olanların bir kısmının öldüğü bildirilmekteydi. (BOA. DH. UMVM. 80/5).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde İstanbul dışında Sinop, Manastır, Bayezid, Medine, Kocaeli ve Muğla başta olmak üzere birçok vilâyet ve kaza merkezlerinde çeşitli sebeplerle kızamık salgını ortaya çıktı. Dikkatsizlik, hıfzıssıhha kaidelerine uymamak ve gerekli ehemmiyeti göstermemekten kaynaklı söz konusu salgınlar, kimi kazâlarda ölüme sebep olurken kimisinde gündelik hayatı olumsuz etkiledi.

1908 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında İstanbul'dan Ayancık'a (Sinop) yardım amacıyla gönderilen kullanılmış eski kılık-kıyafet ve yorgan gibi eşyaların, yıkanmadan ve temizlenmeden gönderilmesinden dolayı, Ayancık'ta çiçek ve kızamık hastalığı nüksetti. Bu durumun İstanbul'a bildirilmesi üzerine hükümet, kullanılmış eşyaların tebhırhanelerde yıkanıp dezenfekte edilmeden Dersaadet dışına çıkarılmamasını emretti. (BOA. DH. MKT. 1280/92).

1909 yılının Mayıs ayında ise Manastır şehrinde kızamık salgını ile birlikte tifo ve kızıl hastalıkları ortaya çıktı. Söz konusu hastalıklar, kuyulardan elde edilen durgun suların tüketilmesinden

kaynaklandığı için kasabaya temiz içme suyu sağlanabilmesi maksadıyla Osmanlı Bankası ve diğer mali kuruluşlardan 30 bin lira sağlanması hükümetten talep edildi (BOA. DH. MKT. 2822/20). Aynı yılın Eylül ayında da Bayezid sancağında kızıl ve kızamık salgını ortaya çıktı. Dönemin Erzurum Valisi Celal Bey, kızamığın sebep olduğu hastalıklar nedeniyle sancakta ölümler meydana geldiğini belirterek Mekteb-i Tıbbiye-yî Şahane'den bulaşıcı hastalıklar konusunda uzman bir tabibin Bayezid'e gönderilmesini talep etti. Bu talebi yerine getiremeyen hükümetin validen vilâyetin sıhhiye müfettişi veya vilayet tabibinin Bayezid'e gönderilerek sancakta hastalıkların yayılmaması için sıhhi tedbirler alınmasını istedi (BOA. DH. MUİ. 26/27).

1912 yılının kış ve ilkbahar aylarında Kocaeli'nin Bahçecik nahiyesinde ortaya çıkan kızamık salgını, çok sayıda can kaybına sebep oldu. Sıhhiye-yî Umumiye Riyaseti'ne gönderilen telgrafta belirtildiğine göre Bahçecik'te her gün 5-6 çocuk ölmekte ve hükümetten acil sıhhi yardım talep edilmekteydi (BOA. DH. İD. 50/58).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında ise ülkenin pek çok yerinde savaşın getirdiği zor koşullardan kaynaklı olarak diğer bulaşıcı ve salgın hastalıklarda olduğu gibi kızamık hastalığı da büyük bir sorun haline aldı. Örneğin 1915 yılının aralık ayında Muğla Hapishanesi'nden Dahiliye Nezareti'ne bildirildiği üzere hapishanenin aşırı kalabalık olması ve sıhhi koşulların yetersizli nedeniyle bazı mahkûmlar kızamığa yakalandı. Hastalığın daha fazla yayılmasını önlemek için hükümetten hastalık ortadan kalkıncaya kadar bir süreliğine mahkûmların ceza hükümlerinin geciktirilmesi talep edildi (BOA. DH. MB. HPS. 74/60). Ancak söz konusu talep kanunlara aykırı olduğu gerekçesiyle kabul görmedi ve mahûm yoğunluğunun azaltılması için yeni bir cezaevinin yapılmasının uygun olacağı belirtildi (BOA. DH. MB. HPS. 74/60). Ayrıca 1916 yılının ilkbahar aylarında Niğde sancağında kızamık salgını ortaya çıktı. Sancaktan Dahiliye Nezaretine bildirildiğine göre, o sırada sancakta hastalığın tedavisi için şeker kullanılmaktaydı. Kızamık hastaları için acilen şekere ihtiyaç duyulmakta ancak ülkenin içinde bulunduğu savaş halinden dolayı şeker bulunamamaktaydı. Dolayısıyla hükümetten sancak ahalisinin genel sağlığının korunması için şeker ihtiyacının bir an önce giderilmesi ve daha önceden sancak ahalisine tahsis edilen 52 çuval şekerin gönderilmesi talep edilmekteydi (BOA. DH. İ. UM. EK. 105/100).

II. Meşrutiyet Dönemi'nde kızamık hastalığının tedavisinde birbirinden farklı pek çok yöntem kullanıldığı ve dönemin tıpçılarının da ebeveynlere bu konuda farklı tavsiyelerde bulunduğu görülmektedir. Tıp uzmanları ağırlıklı olarak kızamığa yakalanan çocukların perhizleri, temizlikleri ve hastalıkta kullanılacak çeşitli geleneksel ilaçlar hakkında ebeveynlere bilgi vermekte ve hastanın durumuna göre çare aramaktaydı. Örneğin Dr. Besim Ömer, kızamık hastalarına az yemek verilmesi, Frenk üzümü ve vişne şerbeti gibi içeceklerin tükettilmesi gerektiği kanaatindeydi. Ayrıca kızamık hastasının evde havası temiz, güneş gören ve hava dolaşımının olmadığı bir odada yatırılarak tedavi edilmesi gerektiğini belirtmekteydi. Günde 3-4 kez odanın havalandırılmasını ve kışın odanın çok fazla ısıtılarak hastanın üstünün örtülmesi gerektiğini savunmaktaydı. Ayrıca hastanın kıyafetlerinin her gün değiştirilmesini, hastaya hafifçe ısıtılmış çamaşır giydirilmesini ve her sabah ılık su ile yüz ve ellerini

yıkamanın gerekliliğini vurgulamaktaydı. Hastaya ilaç olarak da hastalıktan kurtulmayı ve öksürüğün kesilmesini sağladığı düşüncesiyle sıcak meşrubat içirilmesini tavsiye etmekteydi. Ek olarak çocuğun kızamık döküntülerinin ortaya çıkması gecikirse bu gibi durumlarda hastaya verilen meşrubata konyak veya rom gibi alkollü içeceklerin konulması gerektiğini savunmaktaydı. Ayrıca kızamık hastasının öksürüğü şiddetli ise hastanın sırtına sabah ve akşam “*eyiva sabğı*”¹⁰ sürülmesini ve hastaya altın kökü şurubu içirilmesini tavsiye etmekteydi. (Ömer, 1892: 196.) Bir başka tedavi yöntemi ise kızamık hastasını sıcaklığı 18 derece olan havadar bir odada yatırmak ve hastanın üstünü iyice örterek odanın havasını hastayı üşütmeyecek surette değiştirmekti. Tavsiye edilen bir diğer tedavi ise hastaya ebeğümeci kaynatarak suyunu içirmek, sert şeylerden yedirmeyerek et suyu ve iyice kaynatılmış süt içermekti. Hastanın odasının mümkün mertebe güneş görmesi ve ara sıra ısıtılması ve tütsülenmesi de gerekmekteydi (Afiyet, 1 Ocak 1914: 5).

4. Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Kızamıkla Mücadele

Uzun yıllardan beri süregelen savaşların, krizlerin ve buhranların akabinde kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nde devlet adamlarını ve aydınları yoğun bir sağlık mesaisi beklemekteydi. Zira yeni Cumhuriyet’in kurulduğu tarihte Anadolu, uzun yıllardan beri süregelen bir sağlık ve bakımsızlık problemiyle yüz yüze idi. Anadolu genelinde salgın ve bulaşıcı hastalıklardan kaynaklı olarak çocuk ölümleri çok fazlaydı.¹¹ Ayrıca söz konusu hastalıklar ülke insanının sağlığını tehdit etmekteydi ve bu tehdit her geçen gün büyümekteydi. Dolayısıyla milletin sağlığını korumak ve çocuk ölümlerini azaltarak ülkenin kalkınmasında ihtiyaç duyulan nüfusu arttırmak için devletin acilen çözmesi gereken önemli sorunlardan biri de bulaşıcı ve salgın hastalıkların ortadan kaldırılmasıydı. Bahsi geçen dönemde sıtma, frengi ve verem gibi Anadolu’da yerleşerek uzun süre devam edip kronikleşen son derece ölümcül ve devletin öncelik verdiği hastalıklara¹² kıyasla kızamık, daha ziyade ikinci planda kalan; tedavisi ebeveynlerin ve doktorların inisiyatifine bırakılmış bir hastalıktı.

Cumhuriyet’in ilk yıllarında kızamık hastalığının toplumda ne derece etki bıraktığını ve ne kadar çocuk ölümüne sebep olduğunu dönemin istatistiklerinden görmekteyiz. Aşağıdaki tabloda 1923-1931 yılları arasında Türkiye’de kızamığa yakalanan kişi sayısı ve bunların ölüm oranı görülmektedir:

¹⁰ Eyiva sabğı, bazı bitki köklerine ispirto ve eter gibi kimyasalların karıştırılmasıyla üretilen bir tür ilaçtır.

¹¹ Bu konuda dönemin dergi ve yayınlarında belli başlı istatistikler mevcuttu. Örneğin Türkiye’de 1924 yılı zarfında vefat eden 101. 871 insanın dörtte biri 5 yaşından küçük çocuklardan müteşekkildi. 25. 809 çocuk, ebeveynlerinin bilgisizliği ve sağlık şartlarının yetersizliğinden dolayı öldü. Söz konusu çocukların yarısından fazlası ishal, kızamık, kızıl ve çiçek gibi bulaşıcı hastalıklardan kaynaklı olarak öldü. (Ali Vahid, *Annelere Nasihat*, Sıhhiye ve İçtimai Muavenet Vekâleti Matbaası, Ankara, 1926, s. 3); ayrıca bkz. Hakan Yaşar-Bahar İzmir, “Çocukları Yaşat ki Yaşasın Devlet: Erken Cumhuriyet Döneminde Çocuk Ölümleleriyle Mücadele”, *DTCF Dergisi* 100. Yıl Özel Sayısı, 2023, s. 142-166.

¹² Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Okan Töre, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Bulaşıcı Hastalıklarla Savaşım”, *Klinik*, C. 34, S. 1, 2021, s. 1-12; Osman Gümüşçü, “Osmanlı’dan Cumhuriyete Geçiş ve Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Halk Sağlığı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 19, S. 55, 2003, s. 131-144.

Tablo 1: 1923-1936 Yılları Arasında Türkiye'de Kızamık Vakası ve Ölüm Oranı

Yıl	Hasta Sayısı	Ölüm Sayısı	Oran (%)
1923	1903	303	15,92
1924	5071	485	9,56
1925	2778	163	5,86
1926	3900	314	8,05
1927	2572	340	13,21
1928	3242	234	7,21
1929	3008	197	6,54
1930	2033	72	3,54
1931	2856	146	5,11

Kaynak: *İstatistik Yıllığı (1936-1937)*, İstatistik G. D. Neşriyatından, C. 9, S. 115, Devlet Basımevi, İstanbul, 1937, s. 104.

Tabloda dikkat çeken en önemli detay, kızamık vakalarının sayısı ile hastalık nedeniyle gerçekleşen ölen insan sayısı arasında doğru orantı olmamasıdır. Örneğin 1926 yılında vaka sayısı 3900 iken; hastaların sadece %8'i hayatını kaybetmiş; bir yıl sonra vaka sayısı azalarak 2572'ye düşmüş; ancak hastaların %13'ü ölmüştü. Bu durumun temel sebebi, kızamık hastalığının her dönem ve her yerde aynı şiddette bulaşıcı ve yıkıcı olmamasıydı. Ayrıca Erken Cumhuriyet yıllarında ülkedeki bölgesel farklılıklar, sağlık hizmetlerine ulaşmanın kolaylığı, her bölgede yaşayan nüfus yoğunluğunun hastalığın bulaşmasındaki kolaylaştırıcı ve zorlaştırıcı etkisi ve ebeveynlerin kızamığa bilinç düzeyi de bu durumun önemli sebepleri arasındaydı. Benzeri bir durum durum yandaki tabloda da görülmektedir:

Tablo 2: 1931-1936 Yılları Arasında 21 Şehirde Kızamıktan Kaynaklı Ölüm Miktarı

Şehir	1931	1932	1933	1934	1935	1936
Adana	1	26	-	-	-	-
Afyon	7	-	1	-	3	2
Ankara	1	18	4	3	2	4
Antalya	-	1	2	-	1	-
Aydın	-	-	4	-	2	-
Balıkesir	-	1	3	7	-	4
Çanakkale	-	1	-	1	-	1
Denizli	-	-	2	-	-	-
Diyarbakır	-	-	12	7	-	-
Eskişehir	17	2	19	17	26	1
Isparta	-	-	-	-	1	-
İstanbul	7	33	97	-	2	25
İzmir	33	4	22	10	3	8
Kırklareli	-	-	1	1	6	44
Kocaeli	-	2	-	-	-	-
Kütahya	-	-	-	19	2	1
Manisa	-	-	5	-	3	-
Mersin	-	2	-	-	-	-
Samsun	-	17	-	-	3	-
Seyhan	-	-	104	2	-	-
Tekirdağ	-	19	-	-	-	-
Toplam	66	127	276	67	54	90

Kaynak: *İstatistik Yıllığı (1936-1937)*, s. 116.

Tablodan da anlaşıldığı kadarıyla 1931-1936 yılları arasında 21 şehirde toplam 680 çocuk, kızamık ve kızamığın sebep olduğu diğer hastalıklar nedeniyle hayatını kaybetmişti. Ancak bir önceki istatistik ile karşılaştırıldığında kızamık kaynaklı ölümlerin gerçekte daha fazla olduğu görülmektedir. Yukarıdaki 21 şehirden alınan rakamlarla oluşturulmuş istatistik, bütün bir ülke genelindeki kızamık vakalarını ve bu vakalardan kaynaklanan ölüm oranlarını yansıtmaktan oldukça uzaktır.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kızamık salgınlarında Osmanlı döneminde olduğu gibi hastalığın yayılmasını önlemek için okulların eğitime ara verilerek bu kurumların dezenfekte edilmesi uygulamasına devam edildi. Örneğin 1925 yılının Mart ayında İstanbul'da 38. Paşabahçe İlk Erkek Mektebinde 13 öğrencinin kızamığa yakalanması dolayısıyla söz konusu okulda eğitime ara verildi (BCA, 180. 09. 0. 0/13. 71. 20). Aynı tarihlerde 17. Feriköy İlk Mektebi, kızamık hastalığına karşı tedbir amacıyla İstanbul Belediyesinden gönderilen sağlık personeli tarafından dezenfekte edildi (BCA, 180. 09. 0. 0/13. 71. 19). 1925 yılının Nisan ayında ise Bostancı İnas Mektebinde 8 ilkokul öğrencisinin kızamığa yakalanması nedeniyle söz konusu okul 10 gün süreyle tatil edildi (BCA, 180. 09. 0. 0/13. 71. 23). Yine aynı yılın Temmuz ayında Kadıköy Osman Gazi Numune Mektebinde 3 öğrenci kızamığa ve 1 öğrenci de tifoya yakalandığı için öğrenciler tedavi altına alınarak okul dezenfekte edildi. Temizlik amacıyla okulun tuvaletlerine kireç tozu döküldü ve Alman malı olan su filtresinin tamir edilmesi için hükümetten nakdî yardım talep edildi (BCA, 180. 09. 0. 0/61. 301. 31).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında basında kızamık başta olmak üzere bulaşıcı hastalıklara dair yayın ve yazıların büyük bir artış gösterdiği görülmektedir. Devletin ihtiyaç duyduğu acil nüfus ihtiyacı bağlamında ebeveynlere çocuklarını hastalıklardan korumak için bilgilendirme amacı taşıyan söz konusu yazılar çocuk bakımı, bulaşıcı hastalıklara karşı önlemler ve kullanılacak ilaçlar gibi konuları kapsamaktaydı.¹³ Özellikle kızamık hastalığı hakkındaki yazı ve haberlerin yoğunluğu, kızamığın Anadolu'da hangi şehirde ne boyutta tehdit oluşturduğunu görmemizi sağlamaktadır. Ayrıca gazete haberlerinden dönemin hükümetlerinin 1930'ların başından itibaren sağlık konusunda aldığı geniş tedbirler dolayısıyla kızamığa karşı da sıkı bir takip başlatıldığı görülmektedir. Örneğin 1932 yılının Eylül ayında Samsun'da Ladik kazasına bağlı Ayvalı ve Havza'nın Kürün köylerinde kızamık salgını ortaya çıktı. Köy ihtiyar heyetlerinin sıhhiye memurlarını ve mahallî yönetimi köylerindeki salgın hakkında bilgilendirmemiş olmasından dolayı salgın halini alan kızamık, meydana getirdiği diğer hastalıklardan dolayı çok sayıda çocuğun ölümüne sebep oldu (Vakit, 25 Eylül 1932: 2). Bölgenin sıhhat müfettişi, sıhhiye müdürü ve bakteriyologu tarafından yapılan tetkikatla hastalığın daha fazla yayılmaması için geniş önlemler alındı ve söz konusu köylerin hastalığı zamanında haber vermeyen ihtiyar heyetleri mahkemeye sevk edildi. Bu durumun temel nedeni, 6 Mayıs 1930 tarihli Umumi

¹³ Detaylı bilgi için bkz. "Tıbbi Musahabe: Kızıl Hastalığında Alınacak Tedbirler", *Akşam*, 28 Teşrinisani 1932, s. 4; Lokman Hekim, "Sağlık Öğütleri: Kızamık Hastalığının Başlangıcı", *Tan*, 19 Nisan 1936, s. 6; "Doktorun Nasihatleri (Kızamık Hakkında)", *Halkın Sesi*, 16 Nisan 1938, s. 2; "Kızamık Var", *Kurun*, 10 Mayıs 1938, s. 6; "Bir Doktorun Günlük Notlarından: Kızamık", *Son Posta*, 2 Haziran 1938, s. 13.

Hıfzıssıhha Kanunu ile beraber kızamığın ihbarı mecburi bir hastalık olması ve köy ihtiyar heyetlerine köylerinde çıkan salgın hastalıkları ilgili makamlara ihbar etme mükellefiyeti getirilmiş olmasıydı.¹⁴

1933 yılına gelindiğinde kış ve ilkbahar aylarında Amasya, Mersin, Kocaeli, Samsun, Tekirdağ, Tokat, Çorum, Karahisar-ı Şarki ve Şanlıurfa şehirlerinin bazı kaza ve köylerinde kızamık son derece yaygındı. Adı geçen şehirlerin sıhhiye müdürlüklerine hastalığın yayılmasını engellemek için acil tedbir alınması ve halkın bu hususta ikaz edilmesi gerektiği bildirildi. Alınan bütün önlemlere rağmen kızamığın sebep olduğu diğer hastalıklar nedeniyle aynı yılın Mart ayına kadar adı geçen şehirlerde toplam 109 çocuk vefat etti (Cumhuriyet, 20 Mart 1933: 3). Sadece Amasya'da aynı yılın kış ve ilkbahar aylarında kızamık nedeniyle hayatını kaybeden çocukların sayısı 50-60 civarındaydı (Hakimiyeti Milliye, 28 Mayıs 1933: 4). Son olarak Şanlıurfa'da ortaya çıkan kızamık salgını, şehrin yaşam koşullarının iyi olmaması, koruyucu hekimlik ve hıfzıssıhhaya yeterince önem verilmemesin nedeniyle 1933 yılı sonlarına kadar 1000 kişinin ölmesine neden oldu (Dağ, 2021: 267).

1934 yılının kış ve ilkbahar aylarında ise Artvin, Balıkesir, İzmir, Elazığ, Şanlıurfa, Muğla ve Manisa'da kızamık salgını başgösterdi. Artvin'de mart ayı başlarında ortaya çıkan kızamık salgınına karşı okullar bir hafta tatil edildi. Vilâyetin sıhhiye müdürüyle kazanın hükümet doktoru tarafından önlemler alınarak kızamık olduğu tespit edilen 73 çocuk tecrit edilerek karantinaya alındı (Akşam, 16 Mart 1934: 2). Balıkesir'de ortaya çıkan kızamık salgınında, hastalığın daha fazla yayılmaması için okullar sıhhiye müdüriyeti tarafından 15 gün tatil edildi (Akşam, 1 Kanunusani 1934: 5). İzmir'de ise Karşıyaka başta olmak üzere şehrin pek çok yerinde aynı tarihlerde kızamık salgını ortaya çıktı. Dönemin gazetelerinin belirttiğine göre, İzmir'de çocuk bulunan hemen her evde kızamık vakası görülmekteydi.¹⁵ Eşzamanlı olarak Elazığ'daki kızamık salgınına karşı alınan tedbirlerle ölüm oranı %2'yi geçmedi (Hakimiyeti Milliye, 13 Şubat 1934: 6).

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kızamıkla mücadele kapsamında II. Meşrutiyet Dönemine kıyasla daha geniş sahada tedbirler alınmaya çalışıldığı görülmektedir. Geleneksel tedavi yöntemlerinin yanı sıra modern yöntemlerin de uygulanmasına gayret edildiği ve bu doğrultuda yurt dışındaki aşı çalışmalarının da yakından takip edildiği anlaşılmaktadır.

1930 yılından itibaren İstanbul'da kızamık, nezle, grip, bronşit, kızıl, çiçek ve kuşpalazından muzdarip kişilerin sayısı artınca Sıhhiye Müdürlüğü tarafından belediyelere gönderilen bir talimatname ile herhangi bir hastalığın olduğu yerlere “*Burada sarî hastalık vardır, girmeyiniz*” yazılı levhalar asılması emredildi (Vakit, 6 Mart 1930; 3). Ayrıca 1938 yılına kadar kızamıkla alakalı 10 bin adet broşür

¹⁴ Söz konusu kanunun ilgili maddesi şu şekildedir: “*Hastane baştabipleri mektep, fabrika, imalathane, hayır müesseseleri, ticarethane ve mağaza, otel, pansiyon, han, hamam, hapishane sapih veya müstecirleri ve müdürleri, apartman kapıcıları bulundukları mahallede, köy ihtiyar heyetleri köylerinde zuhur eden ve eczacılar, dip tabipleri ve ebeler, hasta bakıcıları, ölü tabutlayan ve yıkayanlar san'atlarını icra sebebiyle muttali oldukları 57 inci maddede zikredilen vak'aları derakap alakadar makamlara tebliğ ve ihbara mecburdurlar*”. (“Umumî Hıfzıssıhha Kanunu” T. C. Resmi Gazete, 6 Mayıs 1930, s. 8898).

¹⁵ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. “İzmir'de Kızamık Hastalığı”, *Akşam*, 28 Kanunusani 1934, s. 6; “İzmir'de Kızamık Çoğalıyor”, *Akşam*, 3 Şubat 1934; “İzmir'de Kızamık Hastalığı Arttı”, *Akşam*, 8 Şubat 1934, s. 6.

bastırılarak ülkenin farklı yerlerinde dağıtıldığı ve bu broşürlerden halkın çoğunluğu tarafından istifade edilmesi için çalışıldı (*CHP On Beşinci Yıl Kitabı*, 1938: 359).

Dönemin doktorları tarafından ebeveynler kızamığa karşı uyarılmaktaydı. Doktorlar, ebeveynlere hasta ile temastan kaçınmayı, kızamık hastası olan birinin evine çocukla ya da tek başına gitmemeyi tavsiye etmekteydi (Milliyet, 2 Ocak 1934: 6). Dolayısıyla doktorlar bir hanede kızamık ortaya çıktığı zaman, diğer çocuklara da bulaşabileceğinden hastanın odasına dışarıdan kimsenin sokulmamasını tavsiye etmekteydi. Ayrıca hastalığın bulaşmasını engellemek için hastaya refakat edenlerin ve hasta odasına girip çıkmak zorunda kalanların burun deliklerine her seferinde tripovlavin adlı bir ilacın damlatılmasını gerekli görmekteydi (Son Posta, 7 Aralık 1935: 10). Kızamık hastalarının ılık bir odada istirahat etmesi, pencerelere koyu perde asılması, odanın sık sık havalandırılması, hasta yataktan çıkarılmayarak günde üç kez hatveli ve papatyalı su ile temizlenmesi öneriliyordu. Ayrıca hastanın ağzı, diş etleri, burun ve kulaklarının temizlenmesi gerekiyordu. Bunun için hastanın ağzı muhtelif zamanlarda sulandırılmış oksijenle temizlenmeli ve burnuna antiseptik maddeler damlatılmalıydı. Ayrıca çocuğu kızamığın neden olduğu hastalıklardan olan kulak, nefes borusu ve göz kapağı iltihapları ve zatürreden korumak için hastalığın başlangıç aşamasında hastaya ilaç olarak hint yağı ve badem yağı ile bir miktar müshil verilmesi tavsiye edilmekteydi (Halkın Sesi, 18 Şubat 1938: 3). Son olarak hastalığın ateşli günlerinde çocuğa gıda olarak yalnızca süt, yağsız et suyu, hoşaf suyu ve sıcak meşrubat içirilmesi önerilmekteydi (Tan, 9 Mart 1938: 9). Kızamık hastasının yirmi gün tecrit edilmesi ve eşyalarının dezenfekte edilmesi gerekiyordu (Halkın Sesi, 30 Mart 1938: 2).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kızamıkla mücadele kapsamında çoğunlukla geleneksel yöntemlerin tercih edilmesinin ve doktorların tecrübe ettiği koşullar dahilinde halka kızamık hakkında öğütler vermesi, ağırlıklı olarak kızamığın bir aşısının olmamasından ileri gelmekteydi.¹⁶ Kızamığın henüz aşısı icat edilmediği gibi tedavide kullanılan spesifik bir serum veya ilaç da henüz yoktu (Halkın Sesi, 31 Temmuz 1930: 2). Tedavi amacıyla uygulanan en modern yöntem, kızamık geçirmiş ve kanında panzehir bulunan çocukların kanından 5-10 gram alarak kızamığa tutulmamış çocuğa enjekte etmektir. Kızamığa karşı en iyi önlem olarak görülen söz konusu pratik, genel itibarıyla tatbik sahası bulamadı. Bu bağlamda kızamık hastalığı, Türkiye'nin sonraki yıllarda da yüzleşmesi gereken bir halk sağlığı sorunu olmaya devam etti (Anday, 1936: 5).

Sonuç

İnsanoğlunun yerleşik hayata geçtikten sonra uğraşmak zorunda kaldığı en temel sorunlardan bir tanesi, bulaşıcı hastalıklar ve dolayısıyla salgınlardır. Söz konusu salgınlardan insanlık tarihi boyunca en az savaşlar kadar can kaybına sebep oldu. Kolera, veba vb. hastalıklardan milyonlarca insan ölürken bu

¹⁶ Dünyada ilk kızamık aşısı ruhsatı 1963 yılında alınmış ve söz konusu aşı ise 1970 yılından itibaren uygulanmaya başlanmıştır.

kadar yıkıcı sonuçlara sebep olmamakla birlikte yüzlerce yıldır ölümlere ve bilhassa da çocuk ölümlerine sebep olan hastalıklardan bir tanesi de kızamıktı.

Daha çok bir çocuk hastalığı olarak bilinen kızamık, tek başına ağır sonuçlara yol açmamakla birlikte bu hastalığın sebep olduğu diğer hastalıklar ölümcül olabilmekteydi. Osmanlı Devleti'nin kızamıkla olan mücadelesi, başlangıcından itibaren devam etmekle birlikte geleneksel devletten modern devlete geçiş sürecinin yaşandığı 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyıl başlarında da devletin halk sağlığı hizmetlerini doğrudan kendi üzerine almasıyla daha etkin bir şekilde yürütülmeye başlandı.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin bir çok yerinde kızamık vakaları görülmüş ve dönemin idarecileri bu salgınlarla imkânlar nispetinde mücadele etmeye çalışmıştı. Bununla birlikte kızamığın verem, frengi, kolera ve sıtma gibi çok geniş kapsamlı ve ölümcül salgınlara yol açmaması, bu hastalıkla mücadelenin ikinci planda kalmasına sebep oldu. Bu dönemde kızamıkla mücadele kapsamında modern karantina usullerinin uygulanmaya başlandığı ve söz konusu hastalığa dair yeni bir ilaç ya da aşı geliştirilemediği için geleneksel tedavi yöntemleriyle yetinildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kızamığın tedavisi ve yol açabileceği diğer hastalıklar konusunda halk, ilk defa basın yoluyla bilinçlendirilmeye çalışıldı. Bu dönemde bahsedilen hastalıkla mücadeleyi sekteye uğratan en önemli faktör ise uzun süren savaşların yol açtığı siyasî, malî ve sosyal buhrandı.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren dönemin devlet ricali ve aydınları, nüfus meselesini ülkenin geleceği açısından varoluşsal bir problem olarak değerlendirdi. Çünkü savaşlar ve salgın hastalıklar nedeniyle Anadolu nüfusu nitelik ve nicelik açısından fazlasıyla yıpranmış bir haldeydi. Ülkenin kalkınması için gerekli işgücünü sağlamak, bunun için de her şeyden önce çocuk ölümlerinin önüne geçmek gerekiyordu. Çocuk sağlığını tehdit eden en önemli hastalıklardan biri de kızamıktı. Bu doğrultuda cumhuriyet hükümetleri, öncelikle sorunun boyutlarını tespit edebilmek için hastalığa ve yol açtığı ölümlere dair çeşitli istatistikler hazırlattı. Diğer hastalıklar gibi kızamıkla mücadelede de daha etkili bir mücadelenin belirli bir program kapsamında yürütülmesi ancak 6 Mayıs 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu ile mümkün oldu. Bu kanunla birlikte kızamık, ihbarı zorunlu hastalıklar arasına alındı ve kızamıkla mücadele hususunda yerel yönetimlere birtakım sorumluluklar yüklendi. 1930'lu yıllarda dönemin hükümetleri kızamıkla mücadele kapsamında halkı ve bilhassa ebeveynleri hastalığa dair bilinçlendirmek için binlerce broşür dağıttı. Ayrıca hastalığın yayılma yolları ve tedavi yöntemlerini halka duyurmak amacıyla basın da etkin bir şekilde kullanıldı. Bunun yanı sıra hastalığın yayılmasını önlemek amacıyla okulların hijyenine önem gösterilmeye başlandığı gibi herhangi bir kızamık vakası görülmesi durumunda da bu okullar derhal tatil edildi. Bütün bu alınan tedbirlere rağmen ülkenin bazı şehir ve kasabalarında binlerce çocuğun kızamık ve bu hastalığa bağlı gelişen diğer hastalıklar nedeniyle hayatını kaybetmesinin önüne geçilemedi. Kızamıktan ölümlerin devam etmesinin başlıca sebebi, bu hastalığa dair henüz bir ilaç ya da aşı geliştirilememiş olmasıydı. Bununla birlikte ülkede hala devam eden sağlık personeli yetersizliği, yetersiz beslenme, çocukların gerekli hijyenik koşullarda yetiştirilememesi ve ebeveynlerin hastalığın bulaşma yolları ve tedavisine dair yeterli bilgiye sahip olmamaları kızamıktan ölümlerin devam etmesinin diğer nedenleri arasındaydı. Dolayısıyla söz konusu

hastalık, etkili bir kızamık aşısının geliştirilip 1970'lerde Türkiye'de uygulanmaya başladığı döneme kadar yaygın bir halk sağlığı sorunu olarak varlığını sürdürdü.

Kaynakça

A) Arşivler

Aa) Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (B0A)

Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH. İD.), Dahiliye Nezareti İrare-i Umumiye Evrakı (DH. İ. UM. EK), Dahiliye Nezareti Mebânî-i Emiriye ve Hapishaneler Müdüriyeti (DH. MB. HPS.), Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH. MKT.), Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH. MUI.), Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı), Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF. MKT.), Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiye Kalemi (MF. İBT.)

Ab) Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

B) Gazeteler

Akşam, Anadolu, Cumhuriyet, Hakimiyeti Milliye, Halkın Sesi, Kurun, Milliyet, Son Posta, Tan, Vakit

C) Süreli Yayınlar

Afiyet, İctihad, Servetü Fünun, Sıhhiye Mecmuası, Tıbbî Sahifeler

D) Resmi Yayınlar

C.H.P. On Beşinci Yıl Kitabı, İstanbul, 1938.

İstatistik Yıllığı (1936-1937), İstatistik G. D. Neşriyatından, 9 (115), Devlet Basımevi, İstanbul, 1937.

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, *T. C. Resmi Gazete*, 6 Mayıs 1930.

E) Kitap

Baltacı, C. (2010). İslam Medeniyeti Tarihi. İstanbul: M. Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Dağ, M. (2021). Urfa'da Sağlık (1900-1950) Hastaneler, Eczaneler, Hekimler ve Hastalıklar, İstanbul: Hiper Yayın.

Özdemir, H. (2010). Salgın Hastalıklardan Ölüm (1914-1918). Ankara: TTK Basımevi.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Salgın Hastalıklar ve Kamuoyu, (2017). ed. Burcu Kurt-İsmail Yaşayanlar İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

F) Kitap Bölümü

Vergili, A. (2020). "Türkiye Cumhuriyeti'nin Erken Dönemde Bulaşıcı Hastalıklarla Savaşı", *Sosyolojca*, 18-19: 69-90. Doğu Kitapevi, İstanbul.

İnci R. - Kay M. A. - Emre O. (2022). "Çocuk ve Hastalık", *Çocuk ve Hastane*, ed. Oğuz Emre-Ayşegül Ulutaş: 49-59. Nobel Yayınları, Ankara.

Kılıç, O. (2020). "Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri", *Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplumun Geleceği*, ed. Muzaffer Şeker vd: 19-57. TDV Matbaacılık, Ankara.

G) Makale

Anday, K.R. Sağlık Bahisleri (Çocukları Geçici Hastalıklardan Koruma), *Cumhuriyet*, 14 Ağustos 1936, 5.

Besim Ömer, (1892). Kızamık ve Kızıl Hastalık, *Servet-i Fünun*, 2- 4: 91, 195-198.

Dufestel. (1928). Mektep Hastalıkları, *İktihad*, 23 (243), 4645-4647.

Gül, A. (2009). XIX. Yüzyılda Erzincan Kazasında Salgın Hastalıklar (Kolera, Frengi, Çiçek ve Kızamık), *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41 239-270.

Hacımustafaoğlu, M. – Bülbül B. (2020). Kızamık Enfeksiyonu ve Korunma, *Klinik Tıp Pediatri Dergisi*, 12 (1), 5-10.

Kızamık Hakkında Birkaç Söz, *Afîyet*, 1 (6), 1329/1914, 4-5.

Kızamık ve Serum İstiharat Merkezleri, *Tıbbî Sahifeler*, 1 (5), 1341/1925, 1.

Naci, N. (1929). Kızamıkta Serum İle Vikaye, *Sıhhiye Mecmuası*, 5 (29), 1021-1029.

Özmert, E. (2002). Çocukluk Çağında Döküntülü Hastalıklar, *Çocuk Çocuk*, 12: 8-9.

Yaşar H. - İzmir B. (2023). Çocukları Yaşat ki Yaşasın Devlet: Erken Cumhuriyet Döneminde Çocuk Ölümlelelele Mücadele, *DTCF Dergisi* 100. Yıl Özel Sayısı, 142-166.

Extended Abstract

This study examines measles in Türkiye from the Second Constitutional Era (1908-1918) to the end of the Early Republican Era, the course of the disease, the damage it caused, and the traditional and modern methods applied to combat the disease as a public health problem. The aim of the study is to examine in detail the dimensions of measles epidemics during this period, the health problems they caused, and the losses they caused, and to shed light on the historical background of combating measles in Turkish medical history and to provide more information on the subject.

The introduction of the study examines measles, its emergence, the damage it has caused in the historical process, and the extent to which it has been a public health problem between the 19th and 20th centuries. As an infectious disease, measles is transmitted through droplets spread from the mouths of infected people. The incubation period of the disease usually varies between 10-12 days. The symptoms of the disease are evaluated in two periods, the first of which is the prodromal period, which lasts for 4-5 days. The first symptoms of this period include fatigue, cough, and fever, while symptoms such as redness in the eyes and a runny nose develop later. After the prodromal period, the “corporal spots,” which are the red spots specific to the disease and play an important role in the diagnosis of measles, appear during the rash period of the disease. The rash period lasts for 3-4 days. The rash typically starts from the forehead and behind the ears and spreads to the entire body. The skin rash only appears a few days later. The rash is accompanied by a re-emerging fever. These symptoms play a critical role in determining the course of the disease and treatment methods.

Measles caused many deaths in the societies where it emerged. Measles, which became an epidemic shortly after it emerged, was especially common prevalent among children and caused the deaths of thousands of children throughout history. Measles considered as an epidemic in many societies throughout history was seen in many countries in the 19th and early 20th centuries as well as in Türkiye in the late Ottoman Empire and the early years of the Republic. These epidemics became a serious issue in some periods and became a public health problem to a severe extent causing child deaths.

In the first part of the study, the views and thoughts of medical experts of the period regarding measles during the Second Constitutional Era and the Early Republic were examined. Since measles could be confused with other contagious diseases such as scarlet fever and smallpox, which were common in society, medical experts of the period conducted studies to distinguish this disease. Doctors of the period provided enlightening information about the symptoms, transmission routes and other characteristics of measles and emphasized how threatening it was, especially for children.

In the second part of the study, the hygiene measures and treatment methods taken in the Second Constitutional Era and in the Early Republican Era were discussed in detail. In addition, the effects of measles on Turkish society and the child deaths it caused were tried to be explained by giving statistical figures. In the mentioned periods, the country's medical experts and health authorities organized various campaigns to raise public awareness about many diseases, especially measles, and efforts were made to take precautions against the said diseases. For this purpose, informative articles about measles were published in the newspapers and magazines of the period; information was tried to be provided about the symptoms of the disease and treatment

methods. In addition, child deaths caused by measles and other infectious diseases caused the state's health policies to be reviewed as of the Early Republican Era.

In the study, various documents in the Ottoman Archive and Republic Archive funds of the Presidency of State Archives were used. In addition, empirical data on measles was tried to be presented by using information obtained from periodicals of the period and research works on the subject.

The results of the study also cover the issue of child health, which has an important place in the development of health policies in Türkiye. As a result, this study aims to provide important data that will fill a gap in the literature in this field by examining in detail the scope and effects of the fight against measles in terms of public health during the Second Constitutional Monarchy and Early Republic Periods in Türkiye from a historical perspective. The devastation caused by measles during the Second Constitutional Monarchy and Early Republic Periods played a critical role in the formation of public health policies, and the events experienced during this period have also affected today's health policies. In this context, the study also aims to contribute to the recent medical history literature.

RESEARCH ARTICLE

Evaluation Of Development Agencies in Türkiye From a Governance Perspective: Discussions on Their Structural and Functional Problems

Adnan KARATAŞ¹

ABSTRACT

The transformations observed in the field of public administration in the context of globalization have contributed to the emergence of similar and standardized institutional structures across many countries. As a manifestation of this global shift, development agencies have been introduced in Türkiye as one of the policy instruments strongly recommended by the European Union for candidate countries. Despite lacking a clearly defined position within the traditional public administration framework, these agencies have been incorporated into the administrative structure with the aim of advancing development objectives.

This study seeks to analyze the development agencies operating in Türkiye since 2006, focusing on their structural and functional dimensions within the context of governance principles. The primary research question addresses the extent to which these agencies function in alignment with key governance principles—namely participation, transparency, accountability, efficiency, and locality—and how their role is situated within the broader public administration paradigm in Türkiye.

The methodological approach employed in this study involves content analysis of the agencies' official reports and the activities they have undertaken. This analysis evaluates the nature of the agencies' engagement with local dynamics, the balance maintained between centralized authority and local actor involvement, and the influence of these agencies on policy-making processes. Furthermore, the study examines criticisms related to funding mechanisms, human resource policies, and implementation performance. Based on these evaluations, recommendations are proposed to enhance the effectiveness and structural integrity of the current system.

Keywords: *Development Agencies, Governance, Criticisms, Suggestions*

¹ Asst. Prof. Dr., Atatürk University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Public Administration, Erzurum/Türkiye, ORCID: 0000-0003-2399-8013, e-mail: adnan.karatas@atauni.edu.tr (Corresponding Author)

Türkiye'de Kalkınma Ajanslarının Yönetişim Perspektifinden Değerlendirilmesi: Yapısal ve İşlevsel Sorunları Üzerinden Tartışmalar

Adnan KARATAŞ¹

ÖZ

Küreselleşme süreciyle birlikte kamu yönetimi alanında yaşanan dönüşümler, birçok ülkede benzer ve eş biçimli kurumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu dönüşümün bir yansıması olarak Türkiye’de de kalkınma ajansları, Avrupa Birliği’nin aday ülkeler için önerdiği zorunlu politika araçlarından biri olarak gündeme girmiştir. Her ne kadar geleneksel kamu yönetimi teşkilatı içinde net bir yere sahip olmasalar da kalkınma hedeflerine ulaşmak amacıyla idari yapıya entegre edilmişlerdir.

Bu çalışma, 2006 yılından itibaren Türkiye’de faaliyete geçen kalkınma ajanslarını yönetim ilkeleri çerçevesinde yapısal ve işlevsel açıdan incelemeyi amaçlamaktadır. Temel araştırma sorusu, kalkınma ajanslarının yönetim ilkelerine — katılımcılık, şeffaflık, hesap verebilirlik, etkinlik ve yerellik — ne ölçüde uygun çalıştığı ve bu yapıların Türkiye’deki kamu yönetimi anlayışı içindeki yerinin nasıl şekillendiğidir.

Yöntem olarak, ajansların hazırladığı raporlar ve yürüttükleri faaliyetler üzerine içerik analizi uygulanmıştır. Bu analiz aracılığıyla, kalkınma ajanslarının yerel dinamiklerle kurduğu ilişki, merkeziyetçi yapı ile yerel aktörlerin rolü arasındaki denge ve politika yapım süreçlerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Ayrıca finansman yapıları, personel politikaları ve uygulama performanslarına yönelik eleştiriler ele alınarak, mevcut yapının iyileştirilmesine yönelik öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kalkınma Ajansları, Yönetişim, Eleştiriler, Öneriler

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Erzurum/Türkiye, ORCID: 0000-0003-2399-8013, e-posta: adnan.karatas@atauniedu.tr (Sorumlu Yazar).

1. Introduction

The word "agency" is derived from the French term "agence" and is used in English as "agency" (Oxford Dictionaries, 2021). The Turkish Language Association (TDK) defines this word as "an organization engaged in the activity of gathering, disseminating, and distributing news to its members, a bureau providing services in this field, or a radio unit presenting news bulletins" (Türk Dil Kurumu [TDK], 2018). In the 9th Development Plan Regional Development Specialization Commission Report prepared by the State Planning Organization, development agencies are defined as "institutions designed to ensure regional development in line with the new regional development paradigm, where decisions and policies are taken and implemented with a participatory approach by the residents of the region, especially key actors and stakeholders, and focused on local governance and regional strategy development." In addition, these agencies have been described as "coordinator and catalyst structures that identify sectoral or general development problems, develop strategies for these problems, and provide support for plans and projects to achieve concrete results" (Devlet Planlama Teşkilatı [DPT], 2008).

Development is a concept that refers to the growth and progress that occur in the economic, social, and cultural areas of a region within a certain period and the improvement of the living standards of the society (Sevinç, 2011: 40). Regional development agencies are institutions that support societal development and contribute to this process. These agencies, which have a structure independent of the central authority, are new organizations established to ensure regional development within certain geographical boundaries. In this context, it can be said that the agencies aim to reduce economic, social, cultural, and environmental differences (Karaca, 2013: 1).

Although there are different definitions in the literature, regional development agencies are generally defined as "institutions that have an independent management structure from the central government, are established with the aim of improving and revitalizing the socio-economic conditions of a certain region, and finance their activities partially or completely with public resources" (Zengin, 2015: 99). According to the European Association of Regional Development Agencies (EURADA), development agencies are institutions that identify sectoral and general development problems, develop solutions and opportunities for these problems, and support projects to implement these solutions (Uzay, 2010: 6). These agencies are regional-level organizations supported by public resources to promote economic development, apart from local and regional public administration. In fact, they represent an imported understanding that has no roots in the Turkish public administration tradition (Avaner and Düzenli, 2023: 60). As an example of a type of policy transfer (Övgün, 2007), these development agencies are not part of the decentralized administration institutions in the classical public administration organization (Güler, 2009: 62).

The definition of regional development agencies can be expanded to include all the characteristics of these structures. Accordingly, development agencies can be defined as "semi-autonomous structures established to improve and revitalize the socio-economic conditions of a certain region, independent of the central government, and financed in whole or in part by public resources." In other words, development agencies are institutions that promote local economic development without being directly affiliated with the central government and local government structures, generally use "soft" policy tools, operate at the regional level, and are financed by public resources (Halkier, 2006: 17).

In line with this definition, development agencies are expected to meet the following basic conditions (Uzay, 2010: 6-7): Structural autonomy: They should be able to make regional decisions independently. Comprehensiveness and application orientation: Their objectives should be broad and comprehensive; these objectives should be translated into concrete, applicable projects. Unified and widespread application: They should address policies and practices with an integrated approach. Multiple policy instruments: They should be able to use various policy instruments effectively. Cooperation with local producers: They should encourage the contribution of local firms in the region to the development processes and develop strategic partnerships with these firms. Regional coordination: They should be able to coordinate their policies effectively with other regional institutions. Access to financial resources: They should have the financial resources necessary to achieve their objectives. Technical capacity: They should have strong and sufficient technical personnel. These qualities are critical for development agencies to be effective actors in regional development processes.

The Tennessee Valley Authority (TVA) was established in 1933 in the United States to mitigate the effects of the 1929 World Economic Depression and to develop the Tennessee Valley, one of the regions most severely impacted by the depression (Avaner, 2008: 244). Recognized as the world's first regional development agency, the TVA facilitated development in this rural region, encompassing eight states, through activities such as natural resource management, dam construction, agricultural improvement, and electricity production and distribution. During this period, the encouragement of industrial investments and tourism transformed the region from being a source of emigration to a destination for immigration (Erikli and Bayat, 2008).

Although the concept of development agencies originated in the United States, their proliferation was more pronounced in Europe, particularly due to the devastation caused by World War II and the need to address regional development disparities. Development agencies, established with the aim of reducing regional inequalities, achieved significant success in Western Europe. From the 1990s onwards, these agencies began to emerge in Central and Eastern European countries, particularly after the collapse of the Soviet Union, as Eastern Bloc countries sought to promote capital accumulation and reduce development disparities (Çalı, 2011).

Türkiye's first substantive engagement with Regional Development Agencies (RDAs) began at the Helsinki Summit in 1999, when its candidacy for the European Union (EU) was formalized. As

part of the Accession Partnership Document prepared by the EU Commission, the establishment of RDAs was included among Türkiye's medium-term objectives, prompting the initiation of legal and institutional studies to this end (Avaner, 2008; Berber and Çelepçi, 2005).

During this period, the EU's NUTS (Nomenclature of Statistical Territorial Units) system was adopted through the Council of Ministers' Decision No. 4720, dated 22 September 2002. This system introduced a three-tiered classification of statistical regional units to help Türkiye develop regional policies, conduct socio-economic analyses, and create a database aligned with EU standards: Level 3: Each of the 81 provinces was defined as a statistical regional unit. Level 2: 26 statistical regional units were created by grouping neighboring provinces. Level 1: 12 statistical regional units were formed by grouping the 26 Level 2 units.

Development agencies play a crucial role in supporting the economic, social, and cultural development of a region by fostering cooperation among the private sector, local governments, and civil society organizations within a defined geographical area. These agencies aim to enhance access to information and technology, particularly for small and medium-sized enterprises (SMEs), by leveraging regional potential. With their governance-oriented structures, development agencies transfer public authority to legal entities where private sector and civil society organizations are represented (Özer, 2012: 41).

Regional development agencies facilitate the achievement of sustainable development goals by optimizing existing regional potential. In today's competitive environment, these agencies develop tools and methods for more effective resource utilization and serve as key actors in directing development processes. They also play significant roles in creating regional strategies in fields such as transportation, tourism, and culture, as well as in improving the quality of human resources (Engin, 2011: 72).

Despite the increasing importance and institutionalization of regional development agencies in Türkiye, questions remain regarding their governance, effectiveness, and integration into local decision-making processes. While these agencies were intended to operate autonomously and address regional disparities through inclusive and participatory mechanisms, criticisms have been raised about their financing models, personnel policies, and their ability to balance central authority with local agency. Moreover, concerns persist regarding whether these agencies effectively embody the principles of good governance—such as participation, accountability, transparency, and efficiency—in practice.

One of the most significant advantages of these agencies is their operational focus on regions where development plans are implemented. This enables them to analyze local problems closely and devise effective solutions. Additionally, their localized activities contribute to more efficient resource utilization, making development agencies indispensable components of local development processes (Polat and Özdemir-Yılmaz, 2014: 137).

This study examines development agencies in Türkiye, which have been operational since 2006, through the lens of governance principles. The structural and functional characteristics of these agencies are analyzed based on governance elements such as participation, transparency, accountability, effectiveness, and locality. Furthermore, the study explores the integration of development agencies into local dynamics, the balance between centralization tendencies and the role of local actors, and their impact on policymaking processes. Finally, the study addresses criticisms related to the financing structure, personnel policies, and implementation performance of these agencies and offers suggestions for improvement.

By critically evaluating the governance mechanisms and operational structure of Türkiye's RDAs, this study contributes to the growing body of literature on regional development and decentralized governance. The findings are expected to provide insights into the effectiveness of RDAs as tools of local development and offer practical recommendations for enhancing their impact. Furthermore, the study informs policymakers and stakeholders about the potential of RDAs to facilitate more inclusive, efficient, and responsive regional development strategies in line with both national priorities and global sustainable development goals.

This study aims to analyze the structure and function of regional development agencies in Türkiye through the lens of governance. Specifically, it seeks to: 1-Examine the extent to which RDAs operate according to the principles of governance, including transparency, accountability, participation, and locality. 2-Assess the balance between central government control and local stakeholder involvement. 3-Explore how RDAs integrate with local socio-economic dynamics and influence policy formulation and implementation. 4-Investigate common criticisms related to their funding, staffing, and performance, and propose recommendations for improvement.

2. Examination of Development Agencies in Türkiye From a Governance Perspective

Following the transformation of the State Planning Organization (DPT) into the Ministry of Development under Decree Law No. 641, Development Agencies were designated as relevant institutions affiliated with this ministry. According to Law No. 3046, which governs the establishment of ministries, relevant institutions include economic state enterprises, public economic institutions and their subsidiaries, partnerships and affiliates established by special laws or statutes, as well as institutions subject to the principle of decentralization in terms of service. Within this framework, Development Agencies are also categorized as institutions established by law and operating under the principle of service decentralization (Övgün, 2017: 30).

The Constitution of the Republic of Türkiye does not include explicit provisions regarding Development Agencies (Şinik, 2010). In other words, Development Agencies are not directly enumerated as institutions or organizations in the Constitution in terms of their legal personality. However, the multifaceted, dynamic, and evolving nature of the concept of development, along with

the necessity for public support and guidance in private sector economic activities, has influenced the establishment of institutional frameworks aimed at fostering development (Tamer, 2008: 103).

In this context, Regional Development Agencies are public institutions designed to stimulate regional development by leveraging local potentials, as outlined in legal regulations. Rather than directly delivering services, these agencies play a facilitative role, supporting regional actors in implementing their own initiatives and promoting capital investments within the region (Övgün, 2017: 31).

Although Development Agencies possess legal personality, they cannot be classified as "regional administrations" within Türkiye's administrative structure. While they are empowered to achieve their designated objectives, they do not function in the same manner as provincial branches of the central government or regional units in federal systems. Development Agencies are regarded as unique entities that resist straightforward classification. Nevertheless, some researchers argue that these agencies may inadvertently reinforce centralization tendencies by limiting the autonomy of local governments (Keleş, 2010: 29). This critique has prompted discussions about the impact of Development Agencies on the dynamics between local and central governments.

Governance is characterized by a management process emphasizing mutual interaction and collaboration over hierarchical relationships and top-down control mechanisms between central structures and local units. It involves local and regional actors engaging in cooperative efforts (Ansell, 2000). This concept envisions a participatory management model in which administrative decision-making is not solely shaped by the state or central government but also includes local actors, the private sector, and civil society organizations. Governance seeks to make decision-making processes more inclusive by fostering harmony and coordination among diverse stakeholders, including those with differing or conflicting interests (Fulda et al., 2012).

Governance is distinguished by its reliance on multidirectional interactions rather than linear causality (Karataş, 2021). It emerges as a process shaped by the attitudes and behaviors of public institutions, the private sector, non-governmental organizations, and individuals involved in management. Governance emphasizes a model where conflicting interests are reconciled through collaboration and compromise (Tortop et al., 2016: 561).

This approach has been proposed as an alternative to classical public administration, which often struggles with inefficiencies in service delivery. Governance leverages the knowledge, resources, and experiences of diverse actors to enhance the quality-of-service delivery. Consequently, it offers a more inclusive and effective management framework (Lockwood et al., 2010).

2.1. Evaluation of Agencies from the Perspective of Governance in Decision-Making and Executive Bodies

Regional development agencies employ a multi-stakeholder governance model designed to promote the participation of diverse actors—such as public institutions, private sector organizations, universities, and civil society organizations—in decision-making processes. This model aims to reduce intra-regional and inter-regional development disparities while ensuring the effective and efficient use of local resources. The approach is grounded in the activation of regional dynamics through cooperation and collective action (Şimşek, 2013: 16; Toksöz, 2008: 17).

The organizational structure of development agencies comprises four primary components: the development board, which supports cooperation among regional actors and serves as an advisory body; the board of directors, which acts as the primary decision-making mechanism; the general secretariat, responsible for implementation processes; and the investment support offices, operating at the provincial level. These components collectively aim to foster cooperation among public, private, and civil society sectors, as defined in Article 190 of Presidential Decree No. 4 (CBK No. 4, 2018).

2.1.1. The Development Board

This board functions as an advisory body contributing to the creation of a regional development vision, fostering collaboration, and guiding the agency's activities. Comprising representatives from public institutions, the private sector, civil society organizations, universities, and local governments, the board plays a pivotal role in shaping strategies for regional development by harnessing regional unity (Arslan, 2016: 35). The board's broad-based participation facilitates the representation of various sectors within the region, enabling a comprehensive analysis of regional challenges and the formulation of effective solutions. It collects data on regional strengths and weaknesses, presenting this information, along with proposed solutions, to the agency's board of directors. This process supplies critical input for the development of policies and enhances the effectiveness of regional development goals (Çelen, 2011: 137–138).

The development board embodies the core philosophy of development agencies, which is to unite the public sector, private sector, and civil society organizations to activate regional dynamics and contribute to economic and social development. As an institutionalized mechanism, the development board exemplifies this goal by facilitating cooperation and providing recommendations on regional development strategies. Its role is critical to the success of development agencies (Akpınar, 2017b: 303; Dura, 2007: 148).

However, while the development board's multi-stakeholder structure and high participation levels support effective governance, its advisory-only role significantly limits its influence. Moreover, the appointment of board members based on criteria determined by the central government undermines the governance mechanism, preventing it from achieving full functionality (Arslan, 2016: 36).

2.1.2. The Board of Directors

As the decision-making body, the board of directors oversees the management and administration of the agency, adhering to principles such as participation, inter-provincial cooperation, and equitable

representation. In single-province regions, the board comprises the governor, metropolitan mayor, president of the chamber of industry, president of the chamber of commerce, the agency's secretary general, and three representatives from private sector or civil society organizations elected by the development board. These members serve a two-year term (CBK No. 4, 2018).

In multi-province regions, the board includes provincial governors, metropolitan mayors (or provincial center mayors in non-metropolitan provinces), presidents of provincial general councils, presidents of chambers of commerce and industry, and the agency's secretary general. In such cases, the governor chairs the board (CBK No. 4, 2018).

The board of directors, by involving local government and sectoral representatives such as governors, mayors, and chamber presidents, reflects a governance model similar to that of the development board. However, its effectiveness is constrained by several factors. Notably, many board decisions require approval from the Ministry of Industry and Technology, which limits the board's capacity for swift and flexible decision-making. This dependency also weakens accountability, often relegating the board to an intermediary role with limited authority. This situation underscores the need to restructure the board of directors into a more autonomous and effective decision-making body, directly accountable for its decisions (Akpınar, 2017a; Arslan, 2016).

Additionally, the limited representation of development board-origin members on the board of directors, coupled with the dominance of public-sector representatives, undermines governance principles. This imbalance may weaken checks-and-balances mechanisms and hinder the advancement of governance practices within the agency (Arslan, 2023: 36; Arslan, 2021: 835).

2.2. The Role of Development Agencies Between the Central Government and Local Dynamics

The administrative autonomy of development agencies is closely linked to their relationship with the political structure and the central government. A strong centralized governance system often restricts the authority of local and regional development agencies, as the central government is reluctant to delegate powers to these entities (Kutlu and Görün, 2016). These dynamic transforms development agencies into organizations operating under the direction and control of the central government, thereby significantly diminishing their autonomy. The close association between development agencies and the central government reinforces their positioning as extensions of the central administration. For instance, the governor serving as the chairperson of the board of directors, the governor determining the institutions represented on the development board, and the predominance of public administration representatives—such as the governor, mayor, and provincial council members—on these boards illustrate the centralized influence over the agencies (DPT, 2000: 118).

Development agencies are intended to weaken centralized governance and strengthen local autonomy by adopting a participatory approach to regional development. These agencies are designed to empower local and regional government units administratively in their interactions with the central administration as part of broader localization efforts. By collaborating with local stakeholders, development agencies aim to formulate strategies tailored to the unique characteristics of their respective regions. Their overarching purpose is to foster synergy between central and local governments in planning and implementing regional development initiatives. By incorporating the input of local governments into regional development plans, development agencies introduce a participatory dimension to central planning, enhancing the plans' relevance to regional needs and improving their feasibility (Türkoğlu, 2015).

The relationship between development agencies and local governments ensures that development plans are not prepared solely under the unilateral direction of the central government but instead reflect local dynamics. In this regard, development agencies act as coordinators, bridging central and local units to ensure that regional development plans benefit from both perspectives (Kutlu and Görün, 2016). This collaboration facilitates a more effective sharing of authority between central and local governments during both the preparation and implementation of regional development plans (Arslan and Çetiner, 2021).

3. Criticisms of the Structural and Functional Characteristics of Development Agencies

One of the most common criticisms of development agencies is the concern that the concept of "region" in their name has the potential to undermine Türkiye's unitary state structure. It has been argued that transferring authority from the central government to local governments through regional development agencies could strengthen local governments in a manner that threatens the unitary structure, potentially fostering regional separatist movements (Sobacı, 2000: 61). To address these concerns, the term "region" in the draft law was replaced with "development agencies" during the enactment process. This change was also incorporated into Law No. 5449 and retained in Presidential Decree No. 4 (Özmen, 2008: 336).

However, despite the passage of approximately 15 years since the establishment of development agencies, the claim that these agencies have increased regionalist tendencies in Türkiye appears to lack objectivity. The tension between preserving the country's unitary structure and the potential for development agencies to promote localization has led to biases against these agencies. Such biases are rooted in the belief that development agencies could weaken the central government and contribute to Türkiye's division (Özmen, 2008: 336).

Concerns about the excessive delegation of authority and power to local governments through Regional Development Agencies (RDAs)—potentially undermining Türkiye's unitary state structure, fostering national fragmentation, or even encouraging a transition to a federal state model—have been debated in Turkish public discourse for many years (Berber and Çelepci, 2005: 154).

Unlike central government institutions, RDAs possess a semi-autonomous or autonomous structure, with their boards of directors shaped by the participation of local actors from the regions they serve. This structure often results in conflicts among local actors, creating various challenges in the management of RDAs. For example, while civil society organizations may advocate prioritizing social programs, chambers of commerce and industry often emphasize economic projects. These conflicts complicate the effective management of RDAs and can impede efficient development processes (Özmen, 2008: 337).

Another criticism of development agencies is that their establishment is perceived as being shaped by globalization and influenced by the interests of multinational corporations. Some argue that the European Union (EU) encouraged the establishment of these agencies to weaken national governments and promote the interests of local and regional actors over those of international entities (Kavruk, 2010). While it is true that Türkiye's development agencies emerged as a regional development tool under EU influence, they hold significant potential for fostering international integration if reorganized in alignment with the country's socio-economic structure and governance model.

The inability of Türkiye's development agencies to sufficiently benefit from EU regional investment funds makes it unlikely that they will eliminate regional disparities in the short term. This underscores the importance of sustaining the central government's investment and incentive policies to reduce regional inequalities (Berber and Çelepçi, 2005: 157).

A further criticism of development agencies is that they reinforce a centralized structure rather than promoting localization. While these agencies are expected to contribute to development processes by empowering local-level initiatives, their strong ties to the central government in Türkiye limit their autonomy. This dependency hinders the adoption of an effective governance model. For instance, the requirement for close coordination with the Ministry of Industry and Technology—regarding key decisions such as the selection of the general secretary, appointments, and budget approvals—reduces the agencies' autonomy and contradicts their intended governance approach (Dedeoğlu and Serteser, 2011: 5).

The income of Regional Development Agencies (RDAs) is influenced by the economic circumstances of the regions in which they operate; factors such as tax revenues and the size of chambers of commerce play a significant role in determining these incomes. However, despite the stated aim of addressing regional inequalities, the draft law does not explicitly prioritize allocating greater funds to less developed regions. Furthermore, the absence of clear regulations regarding the principles governing the use of funds by RDAs is considered a significant issue (Özmen, 2008: 338). RDAs established in regions with physical and social advantages are likely to benefit from superior resources, such as income, expertise, technical personnel, and political influence, thereby strengthening the structural advantages of these regions over time. This trend increases the appeal of already

advantaged regions, leading to a concentration of investment in these areas. Consequently, investors are likely to exploit the benefits of investing in advantaged regions while avoiding disadvantaged ones. Those who do choose to invest in disadvantaged regions may struggle to compete with other regions, even when incentives are offered (Cankorkmaz, 2011: 127).

Audits conducted by the State Supervisory Board and the Court of Accounts, the primary institutions responsible for overseeing state development agencies, have identified numerous critical issues (Devlet Denetleme Kurulu [DDK], 2014: 775–799):

These findings highlight significant deficiencies in the effectiveness of regional development and the operational functionality of RDAs. These include the adoption of a uniform agency model for regions with diverse economic, social, cultural, and geographical characteristics, hierarchical dependence on the Ministry of Industry and Technology, and issues related to administrative oversight. Additional challenges, such as conflicts among regional actors, inadequate collaboration, and poor communication, are emphasized in the audit reports. Other notable shortcomings include the agencies' limited utilization of EU regional investment funds and governance-related weaknesses. Structural deficiencies in the management and development boards, inadequacies in legislative frameworks, weaknesses in financial structures, and the central government's administrative control over the agencies further hinder their effectiveness. Mistakes in regional delineation and difficulties in accessing reliable data also present substantial obstacles to effective regional development management.

Rather than reducing bureaucratic inefficiencies, the establishment of RDAs has, paradoxically, introduced new bureaucratic layers and ambiguities in the distribution of duties and authorities between RDAs and other institutions. Additional criticisms include weaknesses in regional planning processes and challenges in auditing the agencies, as highlighted in audit reports.

Criticisms directed at RDAs reveal significant constitutional, administrative, and functional shortcomings in their establishment and operation. These can be summarized as follows (Cankorkmaz, 2011: 128–129):

- RDAs lack compatibility with constitutional definitions, failing to conform to the categories of local, central, or special administration, resulting in an ambiguous structure.
- According to the constitution, the executive branch is authorized to legislate only in areas explicitly defined by law. Consequently, granting the Council of Ministers the authority to establish or dissolve RDAs may violate constitutional principles.
- Public agencies utilizing public resources are not defined as legal entities, creating a legal ambiguity.
- Governors, as Chairs of RDA Boards of Directors, could potentially direct funds to specific groups, undermining their role as impartial public servants.

- The adoption of the "follower state" model by RDAs may lead to interference in the jurisdictions of other public institutions.
- The legal framework lacks clarity regarding the principles and policies governing the use of RDA funds, including public resources and EU aid.
- The allocation of tax revenues from the central budget does not adequately consider criteria such as regional development levels.
- The administrative structure of RDAs, which involves public power and resources, remains outside the scope of public audits.
- RDAs are not subject to the State Procurement Law, Public Procurement Law, or Public Financial Management and Control Law. Instead, their audits are conducted by independent external auditors rather than through comprehensive internal oversight or Court of Accounts audits.
- The intended reduction in bureaucracy has resulted in additional administrative layers, conflicts among provinces and regions, and the establishment of new administrative and spending units.
- RDA management boards fail to align with the structure of economic and social councils. For example, in regions where agriculture is predominant, key stakeholders such as the Chamber of Agriculture, Commodity Exchange, or Chamber of Agricultural Engineers are often excluded.
- The proposed closure of the GAP Regional Development Administration raises uncertainties regarding the continuation of GAP-related services and resource allocation for regional investments.

These criticisms underscore the need for significant structural and functional reforms to enhance the effectiveness of RDAs. Clearer legal frameworks and well-defined operational guidelines are essential to address the shortcomings and ensure these agencies fulfill their intended roles effectively.

The criticisms outlined above and the institutional challenges faced by development agencies can be categorized under the following headings:

1. Failure to Achieve Regional Development Goals: Although the primary aim of establishing development agencies is to reduce disparities between regions, achieving this goal has proven challenging in practice. Insufficient allocation of funds and resources, particularly to less developed regions, has been highlighted as a critical issue (Cankorkmaz, 2011: 127).

2. Management and Coordination Problems: The management structure of development agencies relies on the participation of local actors. However, a lack of coordination and conflicts of

interest among these actors hinder the agencies' ability to function effectively (Özmen, 2008: 337). Furthermore, inconsistencies between national development plans and local agency strategies often result in resource misallocation and reduced progress toward development targets.

3. Centralization and Autonomy Discussions: Although development agencies are intended to operate independently of the central government, the oversight of central institutions, such as the State Planning Organization (DPT), restricts their autonomy (Övgün, 2017: 31). This limitation prevents agencies from developing innovative and tailored solutions to address local needs.

4. Inadequacy of Financial Resources: The financial resources of development agencies are heavily influenced by the economic conditions of their respective regions. Developed regions, benefiting from stronger economies, have access to greater resources, whereas underdeveloped regions face significant disadvantages. Additionally, the lack of transparency in the allocation and utilization of funds has drawn substantial criticism (Arslan, 2016: 45; Cankorkmaz, 2011: 127).

5. Political Interventions: Although development agencies are intended to contribute impartially to local development policies, their effectiveness is often undermined by political interference. Concerns have been raised about the risk of agencies being perceived as politically motivated employment hubs, resulting in inefficiencies and bureaucratic inertia (Gençyürek, 2006).

6. Lack of Participation from Public and Local Actors: The absence of representation from key sectors—such as agriculture—within agency management reduces the alignment of agency decisions with local realities (Başak, 2006: 60). Limited involvement of local communities and the private sector in decision-making processes exacerbates the misalignment between development goals and regional needs.

7. Incompatibility with European Union Policies: Development agencies' inability to effectively utilize the European Union's regional development funds diminishes their potential to address regional disparities (Berber and Çelepci, 2005: 157).

These challenges hinder the efficient operation of development agencies and significantly impede their capacity to achieve regional development objectives. To address these issues, reforms are needed that prioritize sensitivity to local needs, equitable resource distribution, and the prevention of political interference. Such measures are essential to enhance the effectiveness of development agencies and ensure their alignment with their intended goals.

4. Structural and Functional Suggestions for Development Agencies

Development agencies are strategically significant institutions that contribute to the economic, social, and cultural development of specific regions. They achieve this by facilitating coordination among the private sector, local governments, and civil society organizations. Furthermore, these agencies aim to enhance the accessibility of technology and information resources for small and medium-sized enterprises (SMEs), thereby supporting their growth and development. Through their

governance-oriented structures, development agencies effectively leverage public authority via legal entities that represent private sector and civil society organizations (Özer, 2012: 41).

Regional development agencies hold a pivotal role in contemporary regional development processes, serving as key actors in fostering sustainable growth. They support strategic planning and management processes by employing various tools to maximize regional potential. In the increasingly competitive global environment, these agencies perform critical functions, such as activating economic potential and identifying opportunities for development. They develop regional strategies in diverse areas, including transportation, culture, and tourism, with a particular focus on achieving sustainable development goals. In addition, they formulate policies to enhance human resources and implement actions to achieve these objectives (Engin, 2011: 72).

A distinctive feature of development agencies is their ability to directly implement development plans within their respective regions. This capacity enables them to analyze regional challenges effectively and propose tailored solutions to meet local needs. Operating at the local level enhances their ability to ensure that resources are utilized efficiently, making them an indispensable element of regional development efforts (Polat and Özdemir-Yılmaz, 2014: 137).

Despite facing various criticisms and challenges, development agencies in Türkiye continue to operate with high expectations. Their fundamental functions are centered on fostering local development and activating regional dynamics. These functions can be summarized as follows (Zengin, 2015: 186–187):

- a) Facilitating the effective mobilization of local resources and their efficient use by promoting collaboration among local actors and stakeholders.
- b) Serving as coordinators, organizers, and catalysts among organizations operating in the region and local actors.
- c) Enhancing planning, project development, and implementation capacities at the local level.
- d) Providing strategic contributions by fostering competition and development awareness at regional and local levels.
- e) Strengthening integration into local, national, and global markets through support for SMEs and local entrepreneurs.
- f) Encouraging entrepreneurial initiatives in regions facing developmental challenges to stimulate economic growth.
- g) Ensuring that regional plans and programs are realistic and actionable.
- h) Coordinating regional programs supported by the European Union's pre-accession grants at the local level.

These functions underscore the strategic importance of development agencies not only for local and regional dynamics but also for national and international development processes.

To enhance the effectiveness and success of development agencies, several critical factors must be addressed (Uzay, 2010: 19). These factors are integral to improving agency performance and achieving regional development goals. First and foremost, clearly defining the goals and responsibilities of agencies is essential. Additionally, securing adequate financial resources, ensuring a sufficient regional population size, and maintaining a qualified workforce significantly enhance the potential for success.

Collaboration between central and local governments, alignment with local actors in formulating regional development strategies, and the adoption of shared objectives are crucial for achieving effective outcomes. Moreover, evaluating local entrepreneurial potential, fostering cooperation with entrepreneurs, and considering the unique sectoral composition of regions are critical for adapting agency activities to regional needs.

Finally, the ability to devise practical solutions is essential for the effective operation of development agencies. This necessitates establishing strong relationships with local actors, actively involving them in development processes, and making concerted efforts to achieve regional development objectives. By addressing these factors comprehensively, development agencies can ensure their contributions to regional development are both tangible and sustainable.

4.1. Recommendations for Ensuring More Active Participation of Local Stakeholders

The effective involvement of local stakeholders in the management processes of development agencies in Türkiye is crucial for achieving regional development goals. Strengthening this participation can be achieved through a combination of strategies aimed at improving both the institutional structure and operational practices of these agencies.

1. Integration of Local Stakeholders into Decision-Making Processes: To ensure active participation, local stakeholders must be directly involved in the decision-making processes of development agencies. This can be achieved by increasing the representation of local government officials, civil society organizations, and private sector representatives on agency boards. Additionally, regular consultation mechanisms, such as periodic meetings or advisory committees, should be established to gather feedback and input from local stakeholders.

2. Transparency and Accountability: Promoting transparency is essential to building trust and fostering participation among local stakeholders. Development agencies should ensure that their activities, budgets, and strategic plans are shared with the local community in an accessible and comprehensible manner. By providing opportunities for stakeholders to monitor activities and offer constructive feedback, agencies can enhance accountability and stakeholder engagement.

3. Training and Capacity-Building Programs: Local stakeholders often require knowledge and skills to effectively participate in the management processes of development agencies. To address this, tailored training and capacity-building programs should be organized. These initiatives will help local actors better understand the operational areas, funding mechanisms, and project management processes of development agencies, empowering them to contribute meaningfully.

4. Identifying Local Needs: Development agencies must prioritize understanding and addressing local needs. Regular surveys, forums, and workshops should be conducted to gather input from local stakeholders. The insights and perspectives gained through these activities should serve as critical inputs for shaping regional strategies and development plans, ensuring they align with the specific needs and aspirations of the community.

5. Supporting Local Initiatives: Encouraging and supporting local initiatives is a key step toward increasing stakeholder engagement. Development agencies should provide financial and technical support to local entrepreneurs, small businesses, and cooperatives. By fostering closer collaboration with these groups, agencies can build stronger relationships and stimulate local economic activity.

6. Leveraging Technological Infrastructure and Digital Platforms: Technological advancements can be harnessed to create digital platforms that facilitate stakeholder participation. These platforms can serve as interactive spaces where local stakeholders can submit suggestions, raise concerns, and access up-to-date information about ongoing development projects. By leveraging technology, agencies can streamline communication, ensure accessibility, and enhance stakeholder engagement.

Implementing these measures will enable development agencies to foster stronger collaborations with local stakeholders, making regional development initiatives more inclusive and sustainable. By ensuring that local actors are actively involved in decision-making, equipped with the necessary resources and knowledge, and supported through transparent and accessible mechanisms, development agencies can more effectively achieve their regional development objectives.

4.2. Recommendations for Organizing Relations with the Central and Local Governments

For development agencies in Türkiye to operate more effectively, it is essential to establish well-organized and efficient relations between the central government and local governments. The following strategies are proposed to ensure a harmonious and productive relationship:

1. Strengthening Coordination and Cooperation Mechanisms: Regularly organized joint meetings, workshops, and seminars can enhance coordination between the central and local governments. These platforms provide opportunities for both parties to stay informed about the

activities of development agencies and regional needs. Moreover, they allow local governments to communicate their priorities and challenges directly to the central authorities, fostering mutual understanding.

2. Ensuring Two-Way Information Flow: Maintaining regular, two-way communication between the central government and local governments is crucial. The central government can share national strategies and policies with local authorities to align development plans, while local governments can provide insights on regional needs, opportunities, and challenges. This exchange will enable development agencies to design and implement more effective projects.

3. Increasing Participation of Local Governments: Local governments should play a more active role in the management processes of development agencies. The central government can encourage this by promoting local government representation on agency boards of directors. Such involvement ensures that local needs are better understood and that the demands of the local population are more accurately reflected in agency activities.

4. Inclusive and Flexible Project Design: Development agencies should adopt flexible approaches that align with both national strategies and the specific needs of local governments. While the central government outlines overarching regional development goals, project designs should incorporate regional particularities. This balance will ensure alignment between national objectives and localized priorities, promoting effective outcomes.

5. Local Capacity Development and Training: Capacity-building programs are essential for empowering local governments to engage effectively with development agencies. The central government should provide training and consultancy services focused on fund utilization, project management, and strategic planning. Strengthening local capacities will enable governments to collaborate more independently and effectively with development agencies.

6. Strengthening Digital Infrastructure and Communication Channels: Digital platforms can facilitate smoother interactions between the central and local governments. These platforms should enable local governments to monitor development agency activities, access relevant data, and provide feedback efficiently. Enhanced digital communication will improve transparency, coordination, and project oversight.

7. Joint Monitoring and Evaluation Processes: Monitoring and evaluation of development agency activities should be a collaborative effort between the central and local governments. Regular joint assessments can identify areas of success and opportunities for improvement. This collaborative approach ensures that projects are aligned with both local and national goals and that adjustments are made as needed.

8. Supporting Local Initiatives: To encourage greater local involvement, the central government should support initiatives proposed by local governments and actors. Flexibility in resource allocation for locally driven projects will empower local governments to address specific

regional challenges effectively. This support will strengthen the role of local governments in driving regional development.

By fostering stronger cooperation between the central and local governments, these strategies can significantly enhance the effectiveness of development agencies. A well-coordinated relationship ensures that agencies operate in a manner that is both locally responsive and nationally strategic, leading to more sustainable and impactful regional development outcomes.

4.3. Recommendations for Increasing the Financial Capacity of Development Agencies

Strengthening the financial capacity of development agencies is crucial for achieving regional development goals and implementing impactful projects. Below are strategies aimed at ensuring financial sustainability and enhancing the effectiveness of these agencies:

1. Increasing Budget Allocations: Securing increased allocations from the state budget is a critical step in bolstering the financial resources of development agencies. By prioritizing agencies that actively support regional development, the central government can ensure that these resources are effectively utilized in local development projects.

2. Promoting Cooperation with the Private Sector: Development agencies can diversify their financial resources by establishing strategic partnerships with private sector entities. Collaborations with local and national enterprises not only provide additional funding but also promote regional development through social responsibility initiatives. Such partnerships can increase the private sector's investment in development projects while offering promotional and branding opportunities.

3. Accessing National and International Funds: Agencies should actively seek grants and loans from national and international organizations, such as the European Union, United Nations, and World Bank. Facilitating awareness and guiding local governments in applying for project-based funds can enhance their capacity to secure financial support.

4. Strengthening Fund Management Capacity: Robust financial monitoring and reporting systems are essential to ensure the efficient and transparent use of resources. Development agencies must build their fund management capacity to gain trust from local governments, international donors, and private sector partners.

5. Developing New Revenue Models: To diversify their income streams, development agencies can introduce innovative revenue models. These might include offering consultancy, training, and project management services or initiating social entrepreneurship projects. Such initiatives can generate income that is reinvested in further development activities.

6. Leveraging Local Resources: Agencies can capitalize on local resources—such as natural assets, cultural heritage, and unique regional products—to generate income. By focusing on sectors

like tourism, agriculture, and innovation, agencies can mobilize local potential and create self-sustaining revenue streams.

7. Introducing Tax Incentives: The central government can implement tax reductions or incentives for businesses and entrepreneurs involved in development agency-supported projects. These measures not only attract investment but also encourage greater participation in regional development initiatives.

8. Utilizing Social Investment Funds: Social investment funds provide an avenue for financing long-term, sustainable development projects. Development agencies can engage with investors who prioritize social impact, using these funds to support projects with significant community benefits.

9. Engaging with Social and Cultural Investors: Collaboration with social and cultural investors can expand the financial base of development agencies. Corporations involved in social responsibility projects can partner with agencies, contributing resources to projects that align with their corporate values and objectives.

10. Implementing Hybrid Financing Models: Hybrid financing models, such as public-private partnerships (PPP), can significantly enhance financial capacity. These models combine public resources with private sector investments, enabling the execution of large-scale development projects. Additionally, joint financing arrangements between local governments and agencies can foster collaborative approaches to funding.

By adopting these strategies, development agencies can strengthen their financial capacity, enabling them to undertake larger and more impactful projects. These measures will not only ensure the sustainability of regional development efforts but also increase the agencies' ability to address local needs and foster long-term economic growth.

5. Conclusion

This study examines the role of development agencies within the Turkish Public Administration framework, emphasizing their underlying philosophy and regional focus. By nature, these agencies aim to advance regional development rather than national growth in its entirety, relying on localized decision-making and the active involvement of local actors. As institutions shaped by modern governance approaches such as new public management, they are grounded in principles like participation, decentralization, and subsidiarity.

Despite their theoretical promise, the practical performance of development agencies often deviates from these foundational principles. Criticisms have emerged regarding their alignment with governance ideals, suggesting that, in practice, they fall short of their intended participatory and decentralized nature (Karataş, 2019). This disconnect necessitates a reevaluation and restructuring of these institutions to align their operations with their theoretical underpinnings and improve their efficiency and effectiveness (Karataş, 2020).

Audit reports from institutions like the Court of Accounts reveal that development agencies often act as financiers for activities unrelated to genuine regional development. This diversion underscores the need for substantial structural and functional reforms. The recommendations provided in this study aim to enhance the governance and operational efficiency of development agencies, enabling them to better address regional needs and foster sustainable development (Akbaş, 2015; Özhan & Keser, 2021; Sobacı, 2008).

In addition to these recommendations, establishing development agencies with specialized functional purposes, rather than adhering strictly to statistical region classifications, could prove beneficial. Such purpose-driven agencies would focus on delivering targeted services and addressing specific regional challenges more effectively (Arslan, 2016).

Given the importance of economic development in Türkiye, technical and financial reforms are imperative to strengthen these institutions and mitigate their criticized shortcomings. By prioritizing their participatory approach, enhancing accountability, and refocusing on their core mission, development agencies can transition from being mere financial supporters to proactive leaders in regional growth. Their role in attracting foreign investments and pioneering impactful projects will be crucial in achieving sustainable development goals and reinforcing their relevance in Türkiye's public administration landscape.

While this study addresses the structural and functional challenges faced by development agencies in Türkiye within the framework of governance principles, several promising avenues for future research emerge. Firstly, empirical and quantitative investigations aimed at measuring the impact of development agencies could offer more robust and evidence-based assessments for policymakers. Moreover, comparative analyses of agency performance across different regions may illuminate the underlying causes of regional disparities and identify the key determinants of success. Field-based research exploring the interactions between local actors and development agencies would facilitate a more nuanced understanding of participation and transparency levels. Additionally, cross-national comparative studies involving similar institutional structures in other countries could yield valuable insights into best practices in governance. Finally, examining the integration of development agencies with European Union funding mechanisms, as well as their alignment with the United Nations Sustainable Development Goals, may enhance the international effectiveness and legitimacy of these institutions.

References

- Akbaş, İ. (2015). Bölgesel kalkınma'da yönetim kavramı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(2), 333-354.
- Akpınar, R. (2017a). Yerel kalkınmanın yeni bir kurumsal yüzü: Yatırım destek ofisleri. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 159-168.

- Akpınar, R. (2017b). Yerel yönetişimin yeni bir kurumsal aracı olarak kalkınma kurulları: İzmir kalkınma kurulunda nitel bir araştırma. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (28), 297-310.
- Ansell, C. (2000). The networked polity: Regional development in Western Europe. *Governance*, 13(2), 279-291.
- Arslan, C. (2023). SWOT analizi bağlamında serhat kalkınma ajansı ve fırat kalkınma ajansı karşılaştırması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(3), 990-1004.
- Arslan, E., & Çetiner, T. (2021). Bölgesel kalkınmada yerel yönetimlerin rolü: Konya örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 13(24), 89-103.
- Arslan, F. (2016). Yönetişimsiz yönetimler: Türkiye’de Kalkınma Ajansları. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 25(2), 29-52.
- Arslan, Ö. (2021). Türkiye’deki bölgesel kalkınma ajanslarına alternatif bir model: Çoklu tip il kalkınma ajansları. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(78), 819-843.
- Avaner, T. (2008). BKA siyasal rejim sorunu yaratır mı? In M. Turan (Ed.), *Bölge Kalkınma Ajansları nedir? Ne değildir?* (pp. 239-263). Ankara: Paragraf Yayınevi.
- Avaner, T., & Düzenli, K. (2023). Kalkınma ajanslarının denetimi: Tarihsel süreç ve mali yönetim yeterlilik denetimine dair güncel gelişmeler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (77), 53-68.
- Başak, L. (2006). İktisadi kalkınma ve kalkınma ajansları ile Türkiye'nin kalkınması hususunda yapılması gerekenler ve öneriler-I. *Vergici ve Muhasebeciyle Diyalog Dergisi*, 223(Kasım), 57-68.
- Berber, M., & Çelepci, E. (2005). Türk bölgesel kalkınma politikalarında yeni arayışlar: Kalkınma ajansları ve Türkiye’de uygulanabilirliği. *Doğu Karadeniz Bölgesel Kalkınma Sempozyumu*, 13(14), 145-157.
- Çalı, H. H. (2011). Türkiye’de kalkınma ajanslarında denetim sorunsalı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), 419-442.
- Cankorkmaz, Z. (2011). Türkiye’de bölgesel kalkınma ajansları ve bu ajanslara yönelik eleştiriler. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(1), 113-138.
- CBK No. 4. (2018). Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi. Retrieved from <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/19.5.4.pdf>
- Çelen, M. (2011). Kalkınma ajansları ve yönetim. In 26. *Türkiye Maliye Sempozyumu* (pp. 125-151). Şanlıurfa: Harran Üniversitesi.
- DDK. (2014). Türkiye'nin kalkınma ajansları uygulamasının değerlendirilmesi. T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu. Retrieved from <https://www.memurlar.net/common/news/documents/456927/20140130-2014-03.pdf>
- Dedeoğlu, E., & Sertesin, S. (2011). Yeni Nesil bölgesel planlama deneyimi üzerine bir yönetim çerçevesi önerisi. *Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı*, 1(1), 1-13.
- DPT. (2000). Sekizinci beş yıllık kalkınma planı, bölgesel gelişme ve özel ihtisas komisyonu raporu. Devlet Planlama Teşkilatı. Retrieved from <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Bolgesel-Gelisme-OIK-Raporu.pdf>
- DPT. (2008). Dokuzuncu kalkınma planı bölgesel gelişme özel ihtisas komisyonu raporu. devlet planlama teşkilatı. Retrieved from <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Dokuzuncu-Kalkinma-Plani-Bolgesel-Gelisme-OIK.pdf>
- Dura, Y. C. (2007). Dünya uygulamaları bağlamında “Kalkınma Ajansları”nın yapısal analizi. *Türk İdare Dergisi*, 84(455), 141-171.

- Engin, C. (2011). Kalkınma ajansları: Türkiye ve İngiltere ülke örnekler. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(2), 65-77.
- Erikli, S., & Bayat, B. (2008). Kamu istihdam yaratma programı olarak "Tennessee Vadi Projesi" ve toplum yararına çalışma programının incelenmesi. *İş ve Hayat*, 2(3), 77-88.
- Fulda, A., Li, Y., & Song, Q. (2012). New strategies of civil society in China: A case study of the network governance approach. *Journal of Contemporary China*, 21(76), 675-693.
- Gençyürek, L. (2006). Kalkınma ajansları'nın geleceği. Retrieved from <https://www.alomaliye.com/2006/08/15/kalkinma-ajanslarinin-gelecegi/>
- Güler, B. A. (2009). Kalkınma davasının terk edilmesi: AB, bölge, eşraf severlik. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 4(11), 44-67.
- Halkier, H. (2006). Bölgesel kalkınma ajansları ve çok düzlemli yönetim: Avrupa perspektifi. In *Bölgesel Kalkınma ve Yönetişim Sempozyumu* (pp. 17-28). Ankara: Orta Dogu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- Karaca, Y. (2013). *Yönetişim perspektifinden kalkınma ajansları: Ankara ve Güney Ege kalkınma ajansı örnekleri*. (Master's Thesis) Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın.
- Karataş, A. (2019). Post-new public management paradigm and its effects on public administration. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 5(26), 1796-1805.
- Karataş, A. (2020). Post yeni kamu işletmeciliğinin kuramsal temelleri: Yeni bir kuram mı yoksa bir tür çöp kutusu modeli mi? *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, 6(21), 538-551.
- Karataş, A. (2021). Evaluation of the relationship of democracy and governance: An empirical analysis. *Croatian and Comparative Public Administration*, 21(4), 623-651.
- Kavruk, H. (2010). Türk kamu yönetiminde bağımsız idari otoriteler ve ajanslar. In A. A. Hamdi, İ. E. Taş, & M. Kılıç (Eds.), *Küreselleşme Karşısında Kamu Yönetimi ve Hizmeti*. Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Yayınları.
- Keleş, R. (2010). Kalkınma ajansları üzerine gözlemler. In B. Akgül & N. Uzay (Eds.), *Türkiye'de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri Kalkınma Ajansları* (pp. 25-31). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Kutlu, S. Z., & Görün, M. (2016). Kalkınma ajanslarında merkezi ve yerel unsurların etkisi: kalkınma ajanslarının Türkiye uygulaması üzerine bir değerlendirme. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), 15-36.
- Lockwood, M., Davidson, J., Curtis, A., Stratford, E., & Griffith, R. (2010). Governance principles for natural resource management. *Society and Natural Resources*, 23(10), 986-1001.
- Övgün, B. (2007). Bir politika transferi örneği: Kalkınma ajansları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(03), 233-255.
- Övgün, B. (2017). Düünden bugüne, bugünden yarına: Kalkınma ajansları. *Memleket Siyaset Yönetim*, 12(27), 19-40.
- Oxford Dictionaries. (2021). Online Etymology Dictionary. Retrieved from <https://www.etymonline.com/>
- Özer, M. A. (2012). Türkiye'de bölgesel kalkınma ajanslarının sosyal ekonomik işlevleri. *Kamu-İş Dergisi*, 12(2), 37-74.
- Özhan, M., & Keser, Y. (2021). Bölgesel kalkınma ve yönetim. *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 6(2), 19-36.

- Özmen, F. (2008). AB sürecinde türkiye’de bölgesel kalkınma ajanslarının karşılaşılabilecekleri temel sorun alanları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 237-340.
- Polat, E., & Özdemir-Yılmaz, G. (2014). Kalkınma ajanslarının turizmin gelişmesindeki önemi: Güney Marmara kalkınma ajansı örneği. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 9(1), 137-160.
- Sevinç, H. (2011). Bölgesel kalkınma sorunsalı: Türkiye’de uygulanan bölgesel kalkınma politikaları. *Journal of Entrepreneurship and Development*, 6(2), 35-54.
- Şimşek, A. (2013). Kalkınma Ajanslarının Performans Ölçümü. Kalkınma Bakanlığı. Ankara.
- Şinik, B. (2010). Anayasa mahkemesi kararı ışığında Türkiye’de (bölge) kalkınma ajansları. *Megaron*, 5(3), 128-136.
- Sobacı, M. Z. (2008). Türkiye’de bölgesel yönetişimin kurumsal yansıması: Kalkınma ajansları. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 45(519), 61-75.
- Tamer, A. (2008). Kalkınma ajanslarının Türk hukuk sistemindeki yeri. DPT Uzmanlık Tezi.
- TDK. (2018). Türk Dil Kurumu Büyük Türkçe Sözlük. Türkiye Cumhuriyeti Türk Dil Kurumu. Retrieved from http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts
- Toksöz, F. (2008). Good governance: Improving quality of life. TESEV Publications.
- Tortop, N., İsbir, E. G., Aykaç, B., Yayman, H., & Özer, M. A. (2016). *Yönetim Bilimi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Türkoğlu, M. (2015). Kalkınma ajanslarının bölgesel kalkınma açısından önemi: Baka örneği. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7(3), 183-198.
- Uzay, N. (2010). Kalkınma ajanslarına genel bakış. In B. Akgül & N. Uzay (Eds.), *Türkiye’de bölgesel kalkınmanın yeni örgütleri kalkınma ajansları* (pp. 3-21). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Zengin, E. Ç. (2015). *Bölge kalkınmasında yeni aktörler: Kalkınma ajanslarının performansı (MEVKA ve MARKA kalkınma ajanslarının karşılaştırmalı analizi)*. (PhD Thesis), Selçuk Üniversitesi, Konya.

Yeşil Pazarlamanın Evrimi ve Dijitalleşen Dünyada Sürdürülebilir Tüketim Davranışlarına Etkisi

Bülent ŞEN¹

Öz

Bu çalışma, yeşil pazarlamanın tarihsel gelişimini ve dijitalleşme bağlamında geçirdiği dönüşümü ele alarak, sürdürülebilir tüketim davranışları üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Çevresel sorunların artışı, tüketicilerin çevre dostu ürünlere olan ilgisini artırırken, şirketleri de çevresel sürdürülebilirlik odaklı stratejiler geliştirmeye yönlendirmiştir. Dijitalleşmenin sağladığı imkanlarla, yeşil pazarlama stratejileri daha geniş bir kitleye ulaşmakta ve çevreci ürünlerin tanıtımı kolaylaşmaktadır. Çalışmada, kültürel ve psikolojik faktörlerin tüketici davranışlarını nasıl şekillendirdiği incelenmiş, özellikle algılanan tüketici etkinliği ve sosyal normların sürdürülebilir tüketim üzerindeki etkisi vurgulanmıştır. Ayrıca, dijital platformlar üzerinden gerçekleştirilen yönlendirme stratejilerinin, tüketici seçimlerini nasıl etkilediği ele alınmıştır. Literatüre dayalı bu araştırma, yeşil pazarlama stratejilerinin daha etkili bir şekilde uygulanabilmesi için kapsamlı bir teorik çerçeve sunmakta ve gelecekteki araştırmalar için stratejik öneriler sunmaktadır. Hem çevresel hem de ticari faydaları optimize etmeyi hedefleyen bu çalışma, sürdürülebilir bir geleceğe katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Pazarlama, Dijitalleşme, Sürdürülebilir Tüketim, Dijital Yönlendirme, Kültürel ve Psikolojik Faktörler

¹Dr. Öğr. Üyesi, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Turhal Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Elektronik Ticaret ve Yönetimi, Tokat/Türkiye, ORCID:0000-0001-8561-8173, e-posta: bulent.sen@gop.edu.tr (Sorumlu Yazar)

The Evolution of Green Marketing and Its Impact on Sustainable Consumer Behavior in a Digitalizing World

Bülent ŞEN¹

ABSTRACT

This study examines the historical evolution of green marketing and its transformation through digitalization, focusing on its impacts on sustainable consumption behaviors. As environmental concerns grow, consumers increasingly prefer eco-friendly products, prompting companies to adopt sustainability-oriented strategies. Digitalization enhances the reach and effectiveness of green marketing strategies, facilitating the promotion of eco-friendly products. The study explores how cultural and psychological factors influence consumer behaviors, emphasizing the role of perceived consumer effectiveness and social norms in shaping sustainable consumption. Moreover, the impact of digital nudging strategies on consumer decision-making is discussed, highlighting the power of digital platforms in promoting sustainable practices. This literature-based research provides a comprehensive theoretical framework to enhance the implementation of green marketing strategies and offers strategic suggestions for future studies. By aiming to optimize both environmental and commercial benefits, this study seeks to contribute to a sustainable future.

Keywords: *Green Marketing, Digitalization, Sustainable Consumption, Digital Nudging, Cultural and Psychological Factors*

¹ Asst. Prof. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa University, Turhal Faculty of Applied Sciences, Department of E-Commerce and Management, Tokat/Türkiye, ORCID: 0000-0001-8561-8173, e-mail: bulent.sen@gop.edu.tr (Corresponding Author)

1. Giriş

21. yüzyıldaki sorunlar, küresel çapta sürdürülebilirlik arayışını tetikleyen en önemli faktörlerden biri haline gelmiştir. Hızla büyüyen ekonomik sistemler, artan nüfus ve tüketim odaklı yaşam biçimleri, çevre üzerindeki olumsuz etkiler artırmış; bu durum, işletmeleri daha çevreci ve sürdürülebilir stratejiler üzerine yönlendirmiştir. Bu bağlamda, yeşil pazarlama, pazarlamanın sürdürülebilirliğini destekleyen bir pazarlama yaklaşımı olarak ortaya çıkmıştır. Çalışmanın temel amacı, yeşil pazarlamanın dijitalleşmenin nasıl gerçekleştiğini ve bu süreçte sürdürülebilir tüketimin nasıl değiştiğini ortaya koymaktır.

Dijitalleşmenin, terör eylemlerinin daha etkin bir şekilde analiz edilmesine olanak sağlaması, yeşil pazarlama stratejilerinin geniş kitlelere ulaştırılmasını kolaylaştırmıştır. Bu durumun önemi, yeşil pazarlamanın dijitalleşme ile nasıl bütünleştiğini ve sürdürülebilir tüketim bilincini artırmada nasıl bir rol oynadığını yaygınlaşmasındandır. Aynı zamanda bu çalışma, dijitalleşen dünyadaki anahtar kelimelerin eklenmesi için teorik ve pratik katkılar sunmayı hedeflemektedir.

Yeşil pazarlama, büyümeyi sürdürülebilirlik kazanmalarını desteklemek amacıyla pazarlama stratejilerini ifade eder. Bu stratejiler, çevre dostu, üretilebilir, geri dönüştürülebilir ambalaj kullanımına kadar geniş bir yelpazede uygulamalara sahiptir. Peattie (1995), yeşil pazarlamanın hem hijyen hem de işletme perspektifinden çevreyi korumayı ve sürdürülebilirliği desteklemeyi amaçladığını belirtmiştir.

Dijitalleşme, pazarlama süreçlerini modern teknolojik araçlarla daha etkili ve verimli hale getirmelerini sağlamaktadır. Sosyal medya platformları, e-ticaret siteleri ve mobil uygulamalar gibi dijital araçlar, işletmelere çevre dostu ürünler ve hizmetler geniş kitlelere ulaşma fırsatı sunmaktadır. Dijitalleşme, aynı zamanda tüketicilerin çevre dostu ürünler hakkında daha fazla bilgi edinmesini ve bu ürünlerin kolayca erişilebilmesini mümkün kılmaktadır.

Sürdürülebilir tüketim, çevre üzerindeki olumsuz etkileri azaltan, üretkenliği destekleyen bir tüketim modelidir. Yeşil pazarlama, bu modelin oluşumunda kritik bir role sahiptir. Tüketicilerin ürünleriyle ilgili ürünler olan talep, işletmeleri sürdürülebilir üretim ve pazarlamanın gerçekleştirilmesini teşvik etmektedir. Çevre dostu etiketleme, enerji tasarrufu sağlayan teşvikler ve geri dönüştürülebilir ambalaj kullanımı, yeşil pazarlamanın sürdürülebilir tüketimin üzerinde somutlaştırılmaktadır.

Literatürde, sürdürülebilir tüketim davranışlarının şekillenmesinde tüketicilerin bilincinin ve bunların yerine uygulanan yeşil pazarlama yöntemlerinin büyük çoğunluğunun sahip olduğu vurgulanmaktadır (Kotler ve Keller, 2016). Bu yapısal, yeşil pazarlamanın büyümenin artırılması, sürdürülebilir ürün ve hizmetlere yönelmesinin sağlandığı görülmektedir.

Bu çalışma, yeşil pazarlamanın dijitalleşme ile nasıl evrildiğini, sürdürülebilir tüketimin gelişiminin üzerinde mevcut olduğunu ve bu süreçlerin ilkelerini incelemektedir. İlk bölümde, yeşil pazarlamanın gelişiminin ele alınması, geleneksel pazarlama ile yeşil pazarlama arasındaki farklar detaylandırılmıştır. İkinci bölümde, dijitalleşmenin pazarlama stratejisinin etkisi ve dijital pazarlama araçlarının yeşil

pazarlama modülleri ile nasıl bütünleştiği, üçüncü bölümde, sürdürülebilir tüketim faaliyetlerinin teorik çerçeveleri, tüketici tüketimi ve çevre bilincinin artışı gibi konular ele alınmıştır. Dördüncü bölümde ise kültürel ve psikolojik faaliyetlerin nasıl şekillendirildiği tartışılmıştır. Son olarak, makalenin yayımı ve tartışması sunulurken, yeşil pazarlama stratejisinin genişletilebilirliği ve sürdürülebilirlik hedefine yönelik geliştirilebilecek politikalar üzerine önerilerde bulunulmuştur.

2. Literatür Taraması

Yeşil pazarlama, çevre dostu ürünlerin ve süreçlerin pazarlama karmasında nasıl ele alındığını inceleyen kritik bir yaklaşımdır. Bu kapsamda, Dangelico ve Vocalelli (2017), yeşil pazarlamanın çeşitli tanımlarını, stratejik adımlarını ve kullanılan araçları ortaya koyarak bu alandaki teorik altyapıya önemli katkılar sağlamıştır. Temel stratejiler arasında geri dönüştürülebilir ambalajların teşvik edilmesi yaklaşımının tarihsel evrimine dikkat çekmiştir. Araştırma, pazarlama karmasının temel unsurları olan ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma stratejileri üzerinde çevreci bir perspektifle çalışmalar yapılmasının gerekliliğini vurgulamaktadır. Bunun yanında, yeşil pazarlamanın sadece çevresel kaygılara değil, aynı zamanda tüketici beklentilerine de yanıt verecek şekilde tasarlanması gerektiği ifade edilmektedir.

Ottman, Stafford ve Hartman (2006), yeşil pazarlamada "pazarlama miyopisi" olarak adlandırılan kavrama odaklanmış ve çevreci ürünlerin yalnızca çevresel faydalara odaklanmasının tüketici taleplerini karşılamada yetersiz kalabileceğini belirtmiştir. Bu çalışma hem çevresel hem de tüketici odaklı faydaları birleştiren yaklaşımların daha etkili olduğunu vurgulamaktadır. Tüketicilere maliyet tasarrufu, kolaylık ve performans gibi somut faydalar sunulmasının yeşil pazarlama stratejilerinin başarısı için kritik öneme sahip olduğu ifade edilmektedir.

Djurdjevac (2019), yeşil reklam ve ambalajlama stratejilerinin tüketici davranışları üzerindeki etkisini inceleyerek, bu stratejilerin özellikle genç tüketici segmentlerinde anlamlı farklar yarattığını ortaya koymuştur. Bu bulgu, yeşil pazarlama stratejilerinin hedef kitleye uygun olarak şekillendirilmesinin önemini göstermektedir.

Tüketici davranışlarının yeşil pazarlama stratejilerindeki rolü, çeşitli teorik modeller üzerinden değerlendirilmiştir. Ajzen'in Planlı Davranış Teorisi, çevre dostu ürünlere yönelik tutumlarını ve davranışlarını anlamada önemli bir çerçeve sunuyor. Ajzen'in teorisi, bireylerin niyet ve davranışları arasındaki ilişkileri anlamak için temel bir çerçeve sunmaktadır (Ajzen, 1991). Ajzen (1991) ve Fishbein (2018), tutumların davranışlar üzerindeki etkisini detaylı bir biçimde incelemiş, bireylerin tutumları, algılanan davranış kontrolü ve öznel normların davranış oluşumundaki kritik rollerine ışık tutmuştur. Bu teorik altyapı, yeşil tüketim davranışlarını anlamak ve stratejik çözümler önermek için çok değerlidir. ElHaffar, Durif ve Dubé (2020), bu teorik modeli yeşil tüketim davranışlarına uygulamış ve tüketici niyetlerinin genellikle gerçek davranışa dönüşmediğini göstermiştir. Bu bulgu, tüketicilerin çevreci niyetlerini eyleme dönüştürebilmeleri için uygun şartların ve destekleyici çerçevelerin sağlanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Yeşil pazarlama stratejileri, tüketicilerin çevre dostu ürünleri tercih etmesini teşvik eden bilgilendirme kampanyalarını da içermektedir. Algılanan tüketici etkinliği (ATE), sürdürülebilir tüketim davranışlarının benimsenmesinde önemli bir rol oynar ve bu bağlamda Kırvanoğlu Altın ve Kırçova (2024), ATE'nin hem çevresel hem de sosyal bilinç üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Bu çalışma, tüketicilerin sürebilir tüketim davranışlarını benimsemelerinde algılarının ve öz-yeterlik duygularının ne kadar önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Magnier, Schoormans ve Mugge (2016), sürdürülebilir ambalajlamanın hijyen algıları üzerindeki varlığını inceleyen bir çalışma gerçekleştirmiştir. Araştırma, sürdürülebilir ambalaj kullanılan gıda kapsamlarının geniş, geleneksel ambalaj kullanılan ürünlere göre daha olumlu olduğunu göstermiştir. Bunun yanı sıra, ürünün genel sürdürülebilirliğinin, ambalajın sürdürülebilirlik algısının üzerindeki genişliğinin güçlendirildiği belirtilmiştir. Ayrıca ambalaj ve ürünün sürdürülebilirliği, ürünün doğallığını arttırarak kalite algısını da olumlu yönde etkilemiştir. Bu basit, sürdürülebilir ambalajlama sistemlerinin yalnızca büyüme faydasını sağlamayı amaçlayan tanıtımları, aynı zamanda müşteri algılarını ve satın alma niyetlerini olumlu yönde teşvik edeceğini ortaya koymaktadır. Yeşil pazarlama sisteminin bu doğrultuda tasarlanması, sürdürülebilir tüketimin teşvik edilmesini sağlamaktadır.

Sürdürülebilir gelir ilişkisine ilişkin olumlu tutumların her zaman satın alma niyetine dönüşmediğini göstermektedir. Bu güvenilir, Vermeir ve Verbeke (2006), sürdürülebilir gıda ürünleri ürünleri tutum ve aralarındaki kişilerin analizlerine isteklidir. Araştırma, sürdürülebilir süt ürünlerine yönelik tüketici tutumlarını ve bu tutumların satın alma niyetleri üzerinde yoğunlaştı. Çalışmanın karlılığı, sürdürülebilirliğe olan ilginin (ilginin), algılanan yaratıcılık etkinliğinin (PCE) ve kesinliğin (kesinlik) tutumunun olumlu etkiler yarattığını, bu tutumun ise satın alma niyeti ile güçlü bir şekilde büyüme olduğunu ortaya koyduğunu göstermektedir. Ancak algılanan düşük erişilebilirlik, olumlu tutumlara rağmen satın alma niyetlerinin düşük seviyede kalmasına neden oluyor. Buna karşılık sosyal normların oluşturduğu sosyal baskı, kişisel tutumlar olumsuz olsa da satın alma niyetlerini arttırmaktadır. Bu çalışma, sürdürülebilir ve etik gıda tüketiminin arttırılması için, tüketicilerin sürdürülebilirlik düzeyini artırmanın, algılanan erişilebilirliğin sağlanmasının ve sosyal normların kullanımının etkili stratejiler olabileceğini göstermektedir. Araştırma kârlılığı, sürdürülebilir tüketim harcamalarını teşvik etmek işçi ve politika meraklıları için önemli ipuçları sunmaktadır.

Hofstede'nin Kültürel Boyutlar Teorisi farklılıkların yeşil pazarlama yöntemlerinin nasıl şekillendirildiğini anlamada kullanılmıştır. Bu bağlamda Nguyen ve Lobo (2019), bireysellik ve kolektivizm gibi kültürel değişkenlerin, tüketicilerin çevreci ürünlere yönelik algılarını şekillendirdiğini ortaya koymuştur. Bu çalışma, yeşil pazarlama stratejilerinin farklı segmentlere nasıl uyarlanabileceği konusunda önemli bilgiler sağlamış ve kültürel farklılıkların dikkate alınması gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, bireysellik ve kolektivizm gibi kültürel değişkenlerin, tüketicilerin çevreci ürünlere yönelik algılarını şekillendirdiğini ortaya koymuştur.

Lu, Chang ve Chang (2015), tüketici etik inançlarının yeşil ürünlere yönelik niyetleri üzerindeki aracılık rolünü incelemiştir. Bu çalışma, bireysellik, sadakat gibi kültürel ve psikolojik faktörlerle etik inançların nasıl şekillendiğini ortaya koyarak tüketicilerin karar verme süreçlerindeki kültürel etkileri vurgulamaktadır. Nguyen, Lobo ve Greenland (2017), kültürel değerlerin (kolektivizm ve uzun vadeli yönelim gibi) tüketici davranışları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu çalışma, farklı kültürel bağlamlarda yeşil pazarlama stratejilerinin etkinliğinin nasıl değişebileceğini ortaya koymuştur.

Kültürel faktörler, tüketici davranışlarının şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Trompenaars ve Hampden-Turner (2011), bireysellik, kolektivizm ve uzun vadeli yönelim gibi kültürel değişkenlerin iş stratejilerindeki etkilerini ayrıntılı bir biçimde ele almıştır. Bu kavramlar, yeşil pazarlama stratejilerinin farklı kültürel bağlamlara uyarlanması konusunda önemli bir rehber sunmaktadır.

Tüketicilerin çevre bilincini artıran bilgilendirme kampanyaları, tüketici davranışlarını etkileyen psikolojik unsurlarla desteklendiğinde daha etkili hale gelir. Bu bağlamda White, Habib ve Hardisty (2019), tüketici davranışlarının şekillenmesinde psikolojik faktörlerin önemine dikkat çekmiştir. Psikolojik faktörler, yeşil pazarlama stratejilerinin etkinliğini artırmak için kritik bir bileşen olarak görülmektedir.

Mirbabaie, Marx ve Germies (2022), dijital yönlendirme stratejilerinin (varsayılan tercihler ve sosyal normlar gibi) sürdürülebilir tüketim kararları üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu çalışma, dijital platformların tüketici davranışlarını şekillendirmedeki potansiyelini ortaya koymaktadır. Dijitalleşme, yeşil pazarlama stratejilerinde yenilikçi uygulamaların geliştirilmesini sağlamaktadır.

Chen (2010), yeşil marka imajı, yeşil memnuniyet ve yeşil güven unsurlarının marka değeri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Dijitalleşme, bu unsurları destekleyen yeni bir altyapı sunmaktadır. Bu kapsamda, çevrimiçi platformların marka değerine katkı sağladığı ortaya konmuştur.

Magnier ve Schoormans (2015), sürebilir ambalajların tüketici tepkilerine etkisini incelemiştir. Bu çalışma, ambalaj tasarımı ve sözlü iddiaların uyumunun tüketici algılarını nasıl şekillendirdiğini ortaya koymuştur. Grimmer ve Woolley (2014) ise yeşil pazarlama mesajlarının etkinliğini değerlendirmiş ve çevresel katılım seviyesi yüksek tüketicilerin bu tür mesajlara daha olumlu tepki verdiğini göstermiştir.

Chekima ve arkadaşları (2016), yeşil tüketim motivasyonlarının demografik faktörlere bağlı olarak nasıl şekillendiğini incelemiştir. Bu çalışma, kadınlar ve yüksek eğitim seviyesine sahip bireylerde bu motivasyonların daha güçlü olduğunu göstermiştir. Shao ve Ünal (2019) ise tüketicilerin hangi sürdürülebilir uygulamalarını daha fazla değerlendirdiğini analiz etmiştir. Bu çalışmalar, yeşil pazarlama stratejilerinin hedef kitlenin önceliklerine uygun olarak tasarlanması gerektiğini vurgulamaktadır.

ElHaffar ve arkadaşları (2020), yeşil tüketimdeki tutum-niyet-davranış boşluğunu kapatmaya yönelik teorik modeller önermiştir. Bu modeller, yeşil pazarlamanın gelecekteki gelişiminde kritik bir

rol oynayabilir. Bu bulgular, yeşil tüketim davranışlarını teşvik etmek için daha etkili stratejilerin geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

3. Teorik Çerçeve

Yeşil pazarlama, sürdürülebilirlik ile ekonomik ve toplumsal faydayı birleştiren bir yaklaşım olarak, modern pazarlama stratejilerinde önemli bir yer edinmiştir. Bu bölümde, yeşil pazarlamanın evrimi, dijitalleşme ile olan iletişimi, sürdürülebilir tüketimin gelişimi ve kültürel-psikolojik muamele tercihleri üzerindeki bağlantılar ele alınmıştır. Ayrıca yeşil pazarlamanın karşılaştığı zorluklar ve zorluklarla geleceğe yönelik perspektifler tartışılmıştır. Çevre dostu üretimden dijital teknolojilere, bireysel davranışlardan farklı farklılıklara kadar geniş bir yelpazede değerlendirilen bu çerçevede, sürdürülebilirlik hedeflerini destekleyen stratejiler, iyileştirmelere rehberlik yapmayı amaçlamaktadır. Özellikle yapay zeka, blockchain ve sosyal medya gibi gelişmiş araçlar, yeşil pazarlamaya dönüştürülen bir rol oynandığı vurgulanıyor.

3.1. Yeşil Pazarlamanın Evrimi

1970'ler, farkındalığın artmaya başladığını ve bu doğrultuda pazarlama stratejilerinin de şekillendiği bir döneme işaret etmektedir. Çevre kirliliği ve doğal kaynakların tükenmesi gibi sorunlar hükümetlerin dikkatini çekmemiştir. Bu dönemdeki mağazalar, çevre dostu, finansal potansiyeli farklılaşmış ve sürdürülebilir üretime yatırım yapmaya başlamışlardır. Enerji tasarruflu cihazlar ve geri dönüştürülebilir ambalajların tanıtımı, tüketicilerin bu tür ürünlere olan talebini artırmıştır. Literatürde, bu süreçte yeşil pazarlamanın ekonomik büyüme ile sürdürülebilirlik arasında bir köprü kurduğu vurgulanmaktadır (Dangelico ve Vocalelli, 2017).

Finansal olarak, yeşil pazarlama stratejileri hem maliyet avantajı sağlıyor hem de tüketici markaya olan bağlılığını artırıyor. Bu durum, istikrarın sürdürülebilirlik hedeflerini sürdürmeyi sistematik olarak finansal olarak da gerçekleştirilmek mümkün kılınmıştır. Geleneksel pazarlama, genellikle tüketicileri karşılamak için kâr odaklı bir yaklaşım benimserken, yeşil pazarlama, büyümeyi sürdürülebilirliğinin geniş bir şekilde yerleştiren bir anlayışı temsil etmektedir. Bu iki aradaki temel farklardan biri, üretim ve sunum yelpazesinin etkisi olduğu görülmektedir. Geleneksel pazarlama, genellikle kaynak düzenlemeyi en üst düzeye çıkarmak, odaklanmakken, yeşil pazarlamayı, bu kullanımı verimli öğeler ve öğeler olan etkinin en aza indirilmesini hedeflemektedir. Ayrıca, büyümenin bakış açısını değerlendirildiğinde, yeşil pazarlama modeli, tüketicilerin çevre dostu ürünleri yönlendirmesini teşvik eden bilgilendirme kampanyaları içerir. Geleneksel pazarlama genellikle fiyat, kalite ve marka bilinirliği gibi faktörlere odaklanmaktadır. Bu açıdan yeşil pazarlama, toplumsal faydayı da gözetten bir yaklaşımla geleneksel pazarlamadan ayrılmaktadır.

Ajzen'in Planlı Davranış Teorisi, çevre dostu ürünlere yönelik tutumlarını ve davranışlarını anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. Ajzen'in teorisi, bireylerin niyet ve davranışları arasındaki

ilişkileri anlamak için temel bir çerçeve sunmaktadır (Ajzen, 1991). Ayrıca, Hofstede'nin Kültürel Boyutlar Teorisi, farklılıkların yeşil pazarlama yöntemlerinin nasıl şekillendirildiğini anlamada kullanılmıştır. Bu bağlamda Nguyen ve Lobo (2019), bireysellik ve kolektivizm gibi kültürel değişkenlerin, tüketicilerin çevreci ürünlere yönelik algılarını şekillendirdiğini ortaya koymuştur (Nguyen ve Lobo, 2019).

Temel stratejiler arasında geri dönüştürülebilir ambalajların teşvik edilmesi, çevre dostu üretimlerin benimsenmesi ve tüketicilerin çevre bilincini artıran bilgilendirme kampanyalarının düzenlenmesi yer almaktadır. Ayrıca karbon ayak izini azaltmaya yönelik lojistik çözümler ve enerji tasarrufu sağlayan ürünlerin piyasaya sürülmesi yeşil pazarlamanın önemli unsurları arasındadır. Çevresel değişim, gelişmelerin üretim süreçlerinin sürdürülebilirlik kurallarına göre yeniden düzenlenmesini zorunlu kılmıştır. Özellikle iklim değişikliği, su çıkışı ve hava yasak gibi sorunlar, işletmeleri daha çevreci üretim modellerine yönlendirilmiştir. Bu süreçte yeşil pazarlama stratejisi, sürdürülebilir üretim hedeflerini gerçekleştirmesinde bir rehber olmuştur. Ayrıca, tüketim çevre dostu ürünler olan talebin artması, işletmeleri bu alanda daha fazla yatırım yapmaya teşvik etmektedir. Bu durum, çevre dostu üretimin hem finansal kazanç hem de toplumsal fayda sağlayan bir model olarak benimsenmesini sağlamıştır.

3.2. Dijitalleşme ve Yeşil Pazarlama

Dijitalleşme, pazarlama stratejilerinde köklü değişimlere yol açmış ve geleneksel yöntemlerin yerini hızla dijital araçlara bırakmasını sağlamıştır. Dijitalleşme, işletmelere tüketici davranışlarını daha etkin bir şekilde analiz etme, özelleştirilmiş pazarlama kampanyaları oluşturma ve çevre dostu ürünleri geniş kitlelere ulaştırma imkânı sunmaktadır. Bu bağlamda White, Habib ve Hardisty (2019), tüketici davranışlarının şekillenmesinde psikolojik faktörlerin önemine dikkat çekmiştir (White, Habib ve Hardisty, 2019).

Blockchain teknolojisi, ürünlerin üretim süreçlerini izlenebilir kılarak tüketicilere çevresel etkiler hakkında doğrulanabilir bilgiler sunmaktadır. Dijitalleşmenin bu avantajları, yeşil pazarlamanın daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamış ve bu stratejilerin etkinliğini artırmıştır. Büyük veri analitiği ve yapay zeka teknolojileri, tüketicilerin çevresel bilincini anlamada ve bu doğrultuda stratejiler geliştirmede işletmelere önemli bir avantaj sağlamaktadır. Dijitalleşme ayrıca işletmelerin iletişim süreçlerini hızlandırmış ve çevre dostu ürünlerin tanıtımını daha düşük maliyetlerle gerçekleştirme fırsatı sunmuştur. Tüketicilere doğrudan ulaşmayı mümkün kılan dijital kanallar, yeşil pazarlama stratejilerinin etkinliğini artırmada kritik bir rol oynamaktadır.

Dijital pazarlama araçları, yeşil pazarlama stratejilerinin uygulanmasında kilit bir role sahiptir. Sosyal medya, işletmelere tüketicilerle etkileşim kurma, çevre dostu ürün ve hizmetler hakkında farkındalık yaratma fırsatı sunmaktadır. Örneğin, Instagram ve TikTok gibi platformlarda düzenlenen kampanyalar, çevre dostu ürünlerin tanıtımını etkili bir şekilde gerçekleştirmektedir. Sosyal medyanın görsel ve etkileşim odaklı yapısı, çevresel mesajların hedef kitlelere daha hızlı ulaşmasını sağlamaktadır.

E-ticaret, tüketicilere çevre dostu ürünlere kolayca erişim imkânı sunar. Çevreye duyarlı tüketiciler için özel kategoriler oluşturan e-ticaret platformları, bu ürünlerin popülerliğini artırmaktadır. Ayrıca, e-ticaret işletmeleri, geri dönüştürülebilir ambalajlar ve karbon ayak izi azaltılmış teslimat seçenekleri sunarak çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine katkıda bulunmaktadır. Mobil uygulamalar, çevresel bilinci artıran ve sürdürülebilir yaşam tarzını teşvik eden bir başka dijital araçtır. Enerji tasarrufunu izleyen uygulamalar, kullanıcıların çevre dostu davranışlar sergilemesine yardımcı olmaktadır. Ayrıca, tüketicilere çevre dostu ürünler hakkında bilgi veren mobil uygulamalar, yeşil pazarlama stratejilerinin bireysel düzeyde benimsenmesini kolaylaştırmaktadır.

Dijitalleşme, yeşil pazarlamanın daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamış ve bu stratejilerin etkinliğini artırmıştır. Geleneksel pazarlama yöntemlerinden farklı olarak, dijitalleşme, tüketicilere daha kişiselleştirilmiş deneyimler sunmayı mümkün kılmıştır. Çevre dostu ürünlerin tanıtımında yapay zeka tabanlı algoritmaların kullanımı, doğru hedef kitleye ulaşmayı sağlamış ve pazarlama süreçlerini optimize etmiştir. Dijitalleşen dünyada, tüketiciler artık yalnızca ürünlerin çevresel etkileri hakkında bilgi edinmekle kalmayıp, aynı zamanda bu ürünlerin üretim süreçlerine dair şeffaflık talep etmektedir. Bu durum, işletmelerin yeşil pazarlama stratejilerini daha açık ve güvenilir bir şekilde sunmasını zorunlu kılmıştır. Örneğin, blockchain teknolojisi kullanılarak ürünlerin üretim ve dağıtım süreçlerinin izlenmesi, tüketicilere güven sağlamaktadır. Dijital stratejiler, sürdürülebilirlik hedeflerini desteklemek için güçlü bir araç haline gelmiştir. İşletmeler, dijital kanalları kullanarak çevresel farkındalığı artıran kampanyalar düzenlemekte ve tüketicilere sürdürülebilir ürünler sunmaktadır. Çevre dostu ürünlerin tanıtımını içeren dijital reklam kampanyaları, tüketicilerin bu ürünlere olan ilgisini artırmaktadır. Dijitalleşme, işletmelere karbon ayak izini azaltma, enerji tasarrufu sağlama ve geri dönüşümü teşvik etme fırsatları sunmaktadır. Çevrimiçi konferanslar ve sanal toplantılar, seyahat gereksinimlerini azaltarak çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, dijital platformlar üzerinden gerçekleştirilen geri dönüşüm kampanyaları, tüketicilerin bu süreçlere aktif olarak katılmasını sağlamaktadır. Sonuç olarak, dijitalleşme, sürdürülebilirlik hedeflerini destekleyen yeşil pazarlama stratejilerinin geliştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Dijital araçlar, işletmelere çevre dostu mesajları yayma ve sürdürülebilir bir dünya için tüketici katılımını artırma fırsatı sunmaktadır.

3.3. Sürdürülebilir Tüketim Davranışları

Sürdürülebilir tüketim ödemeleri, tüketicilerin çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunma amacıyla harcadıkları mali kaynakları ifade eder. Bu kavram, tüketicilerin yalnızca ürün satın alma sürecini değil, aynı zamanda çevresel etkileri en aza indiren ödeme tercihlerine yönelmesini kapsar. Çevre dostu ürünlere yönelik ek ödemeler ya da karbon dengeleme programlarına yapılan katkılar bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Ajzen'in Planlı Davranış Teorisi, bireylerin sürdürülebilir tüketim davranışlarını belirleyen temel unsurlar arasında niyet, tutum ve algılanan davranışsal kontrol faktörlerini öne çıkarmaktadır. Buna

göre, tüketicilerin sürdürülebilir ödemelere yönelmesi, çevreye duyarlılık düzeylerine ve bu ödemelerin bireysel faydalarını algılamalarına bağlıdır. Ayrıca, Hofstede'nin kültürel boyutları, toplulukçu toplumlarda çevre dostu harcamalara yönelik daha yüksek bir eğilimin olduğunu göstermektedir. Tüketicilerin sürdürülebilir ürünler yönünde sürdürülmesi için çeşitli teorik yöntemler sunulmaktadır. Carrington, Neville ve Whitwell (2010), niyetli-davranış farkını temsil etmek üzere, uygulama niyetleri, fiili davranışsal kontrol ve durumsal bağlama unsurlarını içeren bir model geliştirmiştir. Bu model, tüketicilerin niyetinin davranışına dönüşmesini engelleme şekillerini ele alarak, sürdürülebilir tüketim işlemlerini eyleme geçirmeyi kolaylaştıran stratejiler sunmaktadır. Örneğin, pazarlama entegrasyonunun motivasyonlarını amaçlayan uygulama niyetleri ve davranışsal kontrollerini teşvik etmesi gerektiği ifade edilmektedir.

Günümüzde tüketicilerin çevresel bilinci artmakta ve bu durum sürdürülebilir tüketim davranışlarının yaygınlaşmasını sağlamaktadır. Çevre dostu ürünlere olan talep, tüketicilerin yalnızca kişisel fayda arayışıyla değil, aynı zamanda çevreye katkı sağlama isteğiyle de hareket ettiğini göstermektedir. Bu artış, yeşil pazarlama stratejilerinin tüketiciler üzerindeki etkisinin bir sonucudur. Hartmann ve Apaolaza-Ibañez (2012), sürdürülebilir tüketim faaliyetlerini teşvik etmek amacıyla yeşil enerji markalarının çocukların üzerinde psikolojik varoluşları incelenmektedir. Araştırmada, üreme belirtileri sıcak, doğa deneyimi ve kendini ifade eden faydayı vurgulayan reklamlar sunulmuş ve doğa deneyiminin davranış tutumları ve satın alma niyetleri üzerinde en güçlü özelliklere sahip olduğu belirlenmiştir. Bu buluşlar, yeşil enerji markalarının, sürdürülebilir tüketim tüketiminin artırılması için doğayla ilişkili duygusal dayanıklılık, ön planda sağlanan stratejiler geliştirmeleri gelişimini vurgulamaktadır. Tüketiciler, artık yalnızca ürünün işlevselliğine değil, üretim ve dağıtım süreçlerinin çevresel etkilerine de önem vermektedir. Bu bağlamda, enerji tasarruflu cihazlar, organik ürünler ve geri dönüştürülebilir ambalajlar gibi çevre dostu ürünlerin tercih edilmesi, çevre bilincinin artmasının somut göstergeleri arasındadır. Ayrıca, sosyal medya kampanyaları ve dijital platformlarda yapılan farkındalık çalışmaları, çevre bilincinin daha geniş kitlelere yayılmasına katkıda bulunmaktadır.

Laroche, Bergeron ve Barbaro-Forleo (2001), çevre dostu ürünler daha fazla ödeme yapmaya istekli tüketicilerin profillerini demografik, psikolojik ve davranışsal yönlerden incelemiştir. Araştırmanın açığa çıkması, bu gizlilik grupları genellikle kadınlardan, evli bireylerden ve evde en az bir çocukta bulunan kişilerden oluştuğunu göstermektedir. Bu ürünün, evrensel ekolojik koşulların ciddi olarak algılanması ve aralarındaki ilişkilere karşı sorumlu davranmadığını düşünmemektedir. Ayrıca, ekolojik olarak davranmanın önemli ve kolay olduğu belirtiliyor. Bu bireyler, güvenlik ve diğerleriyle birlikte sıcak yayımların oluştuğu yüksek bir değer atfetmekte ve satın alma kararlarında ekolojik sorunlar sıklıkla göz önünde bulundurulmaktadır. Çalışma, yeşil pazarlama stratejisinin bu strateji segmentine hitap edecek şekilde tasarlanması özelliklerini vurgulamakta ve keşfedilmesi için öneriler sunmaktadır. Bu bulgular, bilince sahip kişilere yönelik etkili etkili stratejiler geliştirme konusunda önemli içgörüler sunmaktadır.

Tüketicilerin çevresel farkındalığının artması, yeşil pazarlama stratejilerinin daha yaygın bir şekilde uygulanmasına yol açmıştır. Çevre dostu ürünlere olan talebin artması, işletmeleri sürdürülebilir üretim süreçlerini benimsemeye teşvik etmektedir. Yeşil pazarlama hem tüketicilerin hem de işletmelerin çevresel sürdürülebilirlik hedeflerini destekleyen bir araç olarak öne çıkmaktadır. Yeşil pazarlamanın üzerindeki etkiler, işletmelerin sosyal sorumluluk projelerine daha fazla önem vermesiyle de kendini göstermektedir. Ayrıca, çevre dostu kampanyalar yalnızca tüketicilerin ilgisini çekmekle kalmayıp, aynı zamanda markaların çevre bilincine sahip tüketiciler tarafından tercih edilmesini sağlamaktadır. Bu durum, yeşil pazarlama stratejilerinin hem ekonomik hem de toplumsal fayda sağlamasına katkıda bulunmaktadır.

Dijital dünyada sürdürülebilir tüketim davranışlarını etkileyen en önemli zorluklardan biri, bilgi kirliliği ve "greenwashing" (yeşil aklama) olarak bilinen aldatıcı çevre dostu iddialardır. Parazit olarak adlandırılan bu durumlar, tüketicilerin çevre dostu ürünler hakkında doğru bilgiye ulaşmasını zorlaştırmakta ve yeşil pazarlama stratejilerinin güvenilirliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Örneğin, bazı işletmelerin çevre dostu olmadığı halde bu şekilde pazarlama yapması, tüketicilerin yeşil ürünlere olan güvenini sarsmaktadır. Ayrıca, dijital platformlarda yayılan yanlış bilgiler, tüketicilerin çevreye duyarlı ürünlere yönelimini azaltabilmektedir. Bu durum, işletmelerin daha şeffaf ve doğrulanabilir sürdürülebilirlik stratejileri geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Dijital dünyanın bu tür parazitlere çözüm üretmesi için blockchain gibi teknolojiler kullanılabilir. Blockchain tabanlı şeffaflık sistemleri, ürünlerin sürdürülebilirlik süreçlerinin izlenmesini mümkün kılmakta ve tüketicilere güvenilir bilgiler sunmaktadır.

3.4. Kültürel ve Psikolojik Faktörlerin Tüketici Davranışlarına Etkisi

Kültür, bireylerin değer sistemlerini, inançlarını ve davranışlarını biçimlendiren temel bir sosyal yapı olarak, tüketici davranışları üzerinde önemli ve derin etkiler yaratmaktadır. Hofstede'nin Kültürel Boyutlar Teorisi, kültürlerin tüketim alışkanlıklarını nasıl şekillendirdiğini anlamak için kapsamlı ve etkili bir analitik çerçeve sunmaktadır (Hofstede, 2001). Bu teori, kültürel farklılıkları bireycilik-toplulukçuluk, güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, maskülenlik-feminenlik, uzun vadeli yönelim ve hoşgörü-kısıtlama olmak üzere altı temel boyut üzerinden ele almaktadır. Bireyci toplumlarda tüketicilerin, kişisel tercihleri ve konforu önceliklendiren ürünlere yönelme eğilimi sergilediği gözlemlenirken, toplulukçu toplumlarda toplumsal fayda sağlayan ürünlerin daha yüksek bir tercih oranına sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, geri dönüştürülebilir ürünlerin kullanım oranları, toplulukçu toplumlarda genellikle daha yüksektir. Öte yandan, güç mesafesi yüksek toplumlarda, prestij ve statü ile ilişkilendirilen sürdürülebilir ürünlerin pazarlamada daha fazla ön plana çıkarıldığı tespit edilmiştir. Hofstede'nin teorisi, yeşil pazarlama stratejilerinin yerel kültürel bağlama uygun şekilde tasarlanmasının önemine dikkat çekmekte ve kültürün yalnızca tüketici tercihlerini değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik bilincinin yaygınlaştırılma yöntemlerini de şekillendirdiğini vurgulamaktadır.

Tüketici davranışlarını etkileyen psikolojik faktörler arasında motivasyon, algı, tutum ve niyet öne çıkmaktadır. Motivasyon, bireylerin belirli bir ürünü ya da hizmeti tercih etmesini yönlendiren içsel bir güçtür. Çevre bilincine sahip tüketiciler, genellikle çevre dostu ürünleri tercih etme motivasyonuna sahiptir. Bu motivasyon, sürdürülebilir yaşam tarzını benimseme arzusundan kaynaklanabilir. Algı, bireylerin çevresel sürdürülebilirlik ve ürün özellikleri hakkındaki bilgileri nasıl yorumladığını ifade eder. Tüketiciler, ürünlerin çevre dostu olduğunu iddia eden pazarlama kampanyalarına güvenip güvenmeme kararını algıları doğrultusunda verir. Greenwashing (yeşil aklama) algısı, tüketicilerin sürdürülebilir ürünlere olan güvenini olumsuz etkileyebilmektedir. Tutum, bireylerin çevresel sürdürülebilirlik konusundaki genel yaklaşımını yansıtır. Çevre bilinci yüksek tüketiciler, genellikle sürdürülebilir ürünlere daha olumlu bir tutum geliştirirler. Niyet ise bireylerin çevre dostu ürünleri satın alma ya da kullanma eğilimini ifade eder ve bu, tutum ve motivasyonun bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Ajzen'in Planlı Davranış Teorisi (1991), kararlı bir davranış sergileme niyetlerini ve bu niyetlerin davranış dönüşümünü önemseyen bir çerçeveleme sunuyor. Bu teori, sunumun üç temel bileşimini vurgular: tutum, algılanan davranışsal kontrol ve kişisel normlar. Tutum, bireyin bireysel bir davranışına yönelik genel değerlendirmesini ifade ederken, algılanan davranışsal kontrol, bireysel bu davranışı gerçekleştirmenin günlük algısını temsil eder. Özel normlar ise bireylerin sosyal dönemlerinin gereksinimlerine uyum sağlama gerekliliği hissini yaşayabilmektedir. Sürdürülebilir tüketimin ortaya çıkabileceği bu model, yapılabilecek çevre dostu ürünlere yönelik tutumların davranışlarına dönüşebilmesi için algılanan kontrol ve sosyal normların bir rol üstlenmesinin ortaya çıktığını gösteriyor. Özellikle çevre bilincinin yüksek bireylerde tutum, güçlü bir niyet ve davranışsal eğilimleri yaratırken; algılanan kontrol düzeyi ve sosyal destek, bu kurtarın eyleme dönüşümünü sağlar (Ajzen, 1991; Ajzen ve Fishbein, 2018).

Kültürel ve psikolojik faktörler, tüketici davranışlarını şekillendiren iki temel boyuttur ve bu faktörler birbirini tamamlayıcı bir etki yaratır. Bir toplumun kültürel özellikleri, bireylerin çevresel sürdürülebilirlik konusundaki motivasyonlarını ve tutumlarını belirlemede önemli bir rol oynar. Toplumun bireyci ya da toplulukçu olması, tüketicilerin sürdürülebilir ürünlere yönelik tutumlarını ve niyetlerini doğrudan etkileyebilir. Psikolojik faktörler arasında motivasyon, algı, tutum ve niyet öne çıkmaktadır. Çevre bilincine sahip tüketiciler, genellikle çevre dostu ürünleri tercih etme motivasyonuna sahiptir. Algı, bireylerin çevresel sürdürülebilirlik ve ürün özellikleri hakkındaki bilgileri nasıl yorumladığını ifade eder. Örneğin, toplulukçu toplumlarda çevre dostu ürünlerin satın alınması, yalnızca bireysel fayda değil, toplumsal sorumluluk olarak algılanabilir. Bunun aksine, bireyci toplumlarda bu davranış, bireysel etik değerlerin bir yansıması olarak görülebilir.

Chen ve Tsai (2007), davranış niyetinde olduklarını anlamada algılar, algılanan değer ve memnuniyet arasındaki ilişkiler ele alan bütünlük bir model önermiştir. Bu modele göre, varış imajı (veya algılanan değer), davranışsal niyetler üzerinde doğrudan ve dolaylı olarak devam etmektedir. Algı, bireyin bir ürün ya da hizmet hakkında oluşturulan genel değerlendirmeyi şekillendirirken, bu değerlendirmenin memnuniyeti ve davranış niyetleri üzerinde güçlü bir yansımaları olmuştur. Bu

sürdürülebilir, sürdürülebilir algılama değeri, çekici üretim ve çevre dostu davranışlara yönelik niyetlerini artırmada kritik bir rol oynayabilir.

Kültürel ve psikolojik süreçlerin bir arada değerlendirilmesi, işletmelerin pazarlama stratejilerini daha etkili bir şekilde tasarlamalarına olanak tanır. Bu bağlamda, yeşil pazarlama stratejilerinin yerel kültürlerle uyulanması, tüketici davranışlarını daha derinden etkileme potansiyeline sahiptir. Kültür, bireylerin değerlerini, inançlarını ve davranışlarını şekillendiren önemli bir sosyal yapıdır ve tüketici davranışları üzerinde derin bir etkiye sahiptir. Hofstede'nin Kültürel Boyutlar Teorisi, farklı kültürlerin tüketim alışkanlıklarını nasıl etkilediğini anlamak için etkili bir çerçeve sunmaktadır. Bu teori, kültürel farklılıkları altı temel boyut üzerinden analiz eder: bireycilik-toplulukçuluk, güç mesafesi, belirsizlikten kaçınma, maskülenlik-feminenlik, uzun vadeli yönelim ve hoşgörü-kısıtlama. Bireyci toplumlarda tüketiciler, kişisel tercih ve konforu önceliklendiren ürünlere yönelirken, toplulukçu toplumlarda toplumsal faydayı gözetken ürünler daha fazla tercih edilmektedir. Örneğin, geri dönüştürülebilir ürünlerin tercih edilme oranı, toplulukçu toplumlarda daha yüksektir. Güç mesafesi yüksek toplumlarda ise markalar, prestij ve statü ile ilişkilendirilen sürdürülebilir ürünleri ön plana çıkarabilir. Hofstede'nin teorisi, yeşil pazarlama stratejilerinin kültürel bağlama uygun şekilde tasarlanmasının önemini vurgulamaktadır. Kültür, yalnızca tüketici tercihlerini değil, aynı zamanda sürdürülebilirlik bilincinin yaygınlaştırılma yöntemlerini de şekillendirmektedir.

3.5. Yeşil Pazarlamada Karşılaşılan Zorluklar ve Eleştiriler

Yeşil aklama (greenwashing), işletmelerin çevre dostu olmayan ürün ve hizmetlerini çevre dostu gibi göstermeye çalıştığı yanıltıcı bir pazarlama stratejisidir. Bu durum hem tüketici güvenini zedelemekte hem de çevresel sürdürülebilirlik hedeflerini baltalamaktadır (Dangelico ve Vocalelli, 2017). Mesela, bir ürünün çevre dostu olduğunu iddia eden ancak bu iddiayı destekleyecek bilimsel verileri sunmayan işletmeler, tüketiciler tarafından güvenilirmez olarak algılanmaktadır. Literatürde, yeşil yıkamanın çevresel farkındalığı artırmak yerine, tüketicilerin çevre dostu ürünlere yönelik güvenini azalttığı vurgulanmaktadır. Bu sorun, yeşil pazarlamanın temel ilkelerine aykırı bir durum yaratarak, çevresel sürdürülebilirlik çabalarını sekteye uğratmaktadır. İşletmelerin bu tür uygulamalardan kaçınması ve ürünlerinin çevresel etkilerini şeffaf bir şekilde sunması gerekmektedir.

Tüketiciler, yeşil pazarlama kampanyalarının dürüstlüğüne ve şeffaflığına dair endişeler taşımaktadır. Bu güven eksikliği, yeşil yıkama uygulamalarının yanı sıra, işletmelerin çevresel taahhütlerini yeterince yerine getirmemelerinden kaynaklanmaktadır. Çevre dostu olarak tanıtılan ürünlerin üretim süreçlerinin şeffaf bir şekilde paylaşılması, tüketicilerde güvensizlik yaratmaktadır. Tüketicilerin güvenini artırmak için işletmelerin sürdürülebilirlik sertifikaları ve üçüncü taraf denetimleri gibi araçları kullanması gereklidir. Ayrıca, dijitalleşme sayesinde tüketicilere ürünlerin yaşam döngüsü hakkında bilgi sunulması, bu güven eksikliğinin giderilmesine katkı sağlayabilir. Şeffaflık ve

doğrulanabilirlik, tüketicilerin yeşil pazarlama kampanyalarına olan güvenini artırmada büyük öneme sahiptir.

Dijitalleşme, yeşil pazarlama stratejilerinin etkinliğini artıran bir araç olmakla birlikte, sürdürülebilirlik hedefleri üzerinde olumsuz etkiler de yaratabilir. Mesela, dijital cihazların üretimi ve kullanımı sırasında enerji tüketimi ve karbon salınımı gibi çevresel maliyetler ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, e-ticaretin yaygınlaşması, paketleme ve nakliye süreçlerinde kaynak israfına ve karbon emisyonlarına yol açabilmektedir. Dijitalleşmenin olumsuz etkilerini azaltmak için işletmelerin enerji verimliliğini artıran dijital çözümler kullanması ve yenilenebilir enerji kaynaklarını benimsemesi gerekmektedir. Burada, çevrim içi platformlarda enerji tasarrufu sağlayan bulut tabanlı sistemlerin kullanılması, dijitalleşmenin çevresel etkilerini minimize edebilir. Ayrıca, lojistik süreçlerin optimize edilmesi ve geri dönüştürülebilir ambalajların kullanılması, e-ticaretin çevresel sürdürülebilirliğini artırabilir.

Yeşil pazarlama uygulamaları, çevresel sürdürülebilirliğin yanı sıra, ekonomik ve sosyal faydalar da sunmaktadır. Ekonomik olarak, yeşil pazarlama stratejileri, işletmelere yeni pazarlar açmakta ve çevre bilincine sahip tüketicileri çekerek gelirlerini artırmaktadır. Yani, çevre dostu ürünlere olan talep, işletmelerin bu ürün kategorilerinde rekabet avantajı elde etmesine olanak tanımaktadır. Sosyal açıdan, yeşil pazarlama uygulamaları, tüketicilerde çevre bilincini artırarak daha sürdürülebilir bir toplum oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, işletmelerin çevre dostu girişimleri, sosyal sorumluluk projelerine dönüşerek toplumsal fayda yaratmaktadır. Çevreye duyarlı üretim yapan işletmeler, yerel topluluklarla iş birliği yaparak hem istihdam yaratmakta hem de çevresel farkındalık kampanyalarına destek vermektedir. Yeşil pazarlama uygulamalarının sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu şekilde geliştirilmesi hem işletmeler hem de toplumlar için uzun vadeli faydalar sağlayacaktır.

3.6. Yeşil Pazarlamanın Gelecekteki Perspektifleri

Yeşil pazarlama, çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada giderek daha önemli bir rol üstlenmektedir. Tüketicilerin çevreye duyarlılığının artması, işletmelerin sürdürülebilir ürün ve hizmetler sunmasını zorunlu kılmakta ve yeşil pazarlamanın ekonomik, sosyal ve çevresel faydalarını daha belirgin hale getirmektedir. Bu bağlamda, yeşil pazarlamanın gelecekteki potansiyeli oldukça geniştir. İşletmeler için, çevre dostu ürünlere olan talep, yeni pazar fırsatları yaratmaktadır. Özellikle genç nesiller, çevresel sorumluluğu yüksek markaları tercih etme eğilimindedir. Bu durum, işletmelerin yeşil pazarlama stratejilerine öncelik vererek, tüketici güvenini artırmasına ve marka sadakati yaratmasına olanak tanır. Yeşil pazarlama ayrıca, işletmelerin sosyal sorumluluk alanındaki performanslarını sergileyebilecekleri etkili bir araçtır.

Gelecekte, yeşil pazarlamanın toplumların çevresel bilincini artırmada kilit bir rol oynaması beklenmektedir. Bu stratejilerin uzun vadeli başarı sağlaması için şeffaflık, güvenilirlik ve tüketici beklentilerine uyum büyük önem taşımaktadır. Dijitalleşme, yeşil pazarlamanın daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan etkili bir platform sunmaktadır. Dijital araçlar ve kanallar, çevre dostu ürünlerin

tanıtımını daha hızlı ve etkili bir şekilde gerçekleştirme fırsatı sunarken, işletmelere sürdürülebilirlik hedeflerini destekleyen yenilikçi yöntemler geliştirme imkânı vermektedir.

Sosyal medya, e-ticaret ve mobil uygulamalar gibi dijital araçlar, yeşil pazarlamanın sürdürülebilir pazarlama yöntemlerine entegrasyonunda kritik bir role sahiptir. Sosyal medya platformları, çevre dostu ürünlerin tanıtımı için etkileşimli ve hedef odaklı bir ortam sağlamaktadır. Bu platformlarda düzenlenen kampanyalar, tüketicilere sürdürülebilir ürünlerin faydalarını doğrudan ve etkileyici bir şekilde iletebilmektedir.

Dijitalleşme aynı zamanda veri analitiği ve tüketici davranışlarını izleme gibi teknolojilerle pazarlama stratejilerinin daha etkin hale getirilmesini sağlamaktadır. Örneğin, tüketicilerin çevresel tercihlerini analiz ederek kişiselleştirilmiş kampanyalar oluşturmak, sürdürülebilir ürünlere olan ilgiyi artırabilir. Ayrıca, dijital platformlar üzerinden düzenlenen geri dönüşüm kampanyaları ve çevre dostu projeler, tüketicilerin aktif katılımını teşvik etmektedir.

Yapay Zeka (AI) ve Blockchain teknolojileri, yeşil pazarlama stratejilerinde şeffaflığı artırarak tüketicilere güven sunmaktadır. Bu teknolojiler, işletmelerin pazarlama süreçlerini optimize etmesine ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasına katkı sağlamaktadır (White, Habib ve Hardisty, 2019). Aynı zamanda yapay zeka (AI) ve blockchain gibi yenilikçi teknolojiler, işletmelere hem pazarlama süreçlerini optimize etme hem de çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşma fırsatı sunmaktadır. Yapay zeka, tüketici davranışlarını analiz etmede ve pazarlama kampanyalarını kişiselleştirmede güçlü bir araçtır. Örneğin, AI tabanlı algoritmalar, tüketicilerin çevresel tercihlerine göre özelleştirilmiş ürün önerileri sunabilir. Ayrıca, yapay zeka kullanılarak sürdürülebilirlik mesajlarının doğru hedef kitleye iletilmesi sağlanabilir. Bu, yeşil pazarlama stratejilerinin etkinliğini artırırken, tüketicilerin çevre dostu ürünlere olan ilgisini güçlendirmektedir. Blockchain teknolojisi ise, yeşil pazarlama stratejilerinde şeffaflığı ve güvenilirliği artırmaktadır. Örneğin, blockchain tabanlı sistemler, ürünlerin üretim süreçlerini izlenebilir kılarak tüketicilere çevresel etkiler hakkında doğrulanabilir bilgiler sunmaktadır. Bu durum, tüketicilerin yeşil ürünlere olan güvenini artırmakta ve yeşil pazarlamanın sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasına katkı sağlamaktadır. Gelecekte, bu teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte yeşil pazarlama stratejilerinin daha yenilikçi, etkili ve güvenilir hale gelmesi beklenmektedir. Teknolojinin bu alanlardaki rolü, çevresel sürdürülebilirliğe katkıda bulunan daha akıllı ve etkili çözümler geliştirilmesini destekleyecektir.

4. Bulgular ve Tartışma

Dijitalleşme, yeşil pazarlama stratejilerinde köklü bir dönüşüm yaratmıştır. Özellikle sosyal medya, e-ticaret platformları ve mobil uygulamalar gibi dijital araçlar, çevre dostu ürün ve hizmetlerin daha geniş kitlelere tanıtılmasını sağlamış ve işletmelerin sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasında etkin bir rol oynamıştır. Bulgular, Yapay Zeka (AI) ve Blockchain teknolojileri, yeşil pazarlama stratejilerinde şeffaflığı artırarak tüketicilere güven sunmaktadır. Bu teknolojiler, işletmelerin pazarlama süreçlerini

optimize etmesine ve çevresel sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasına katkı sağlamaktadır (White, Habib ve Hardisty, 2019). Bu durum, dijitalleşmenin yeşil pazarlama üzerinde yalnızca operasyonel kolaylık sağlamakla kalmadığını, aynı zamanda tüketicilerin sürdürülebilirlik bilincini artırmada da kritik bir araç olduğunu ortaya koymaktadır.

Sürdürülebilirlik, yalnızca ürün ve hizmetlerin üretim süreçlerini değil, aynı zamanda tüketicilerin ödeme tercihlerinde de etkisini göstermektedir. Çalışmanın bulguları, tüketicilerin çevre dostu ürünlere yönelik ek ödemeleri kabul etme oranının, çevresel farkındalık düzeyleriyle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Tüketiciler, sürdürülebilir ödeme seçeneklerine yönelerek çevresel sorumluluklarını yerine getirmeyi hedeflemektedir. Sürdürülebilir ödeme yöntemleri, işletmeler için de fırsatlar sunmaktadır. Örneğin, karbon dengeleme programlarına yapılan bağışların ürün fiyatlarına entegre edilmesi veya sürdürülebilir projelere doğrudan katkı sağlayan ödeme sistemlerinin geliştirilmesi hem tüketici memnuniyetini artırmakta hem de işletmelerin sosyal sorumluluk performansını güçlendirmektedir. Bu bulgular, sürdürülebilir ödeme sistemlerinin, tüketicilerin çevre dostu ürünlere yönelik tutum ve davranışlarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir.

Kültürel ve psikolojik faktörler, tüketici davranışlarını şekillendiren ve dolayısıyla yeşil pazarlama stratejilerinin tasarlanmasında belirleyici bir role sahip olan iki temel unsurdur. Bulgular, kültürel özelliklerin, tüketicilerin çevre dostu ürünlere yönelik algılarını ve tutumlarını nasıl etkilediğini göstermektedir. Örneğin, bireyci toplumlarda tüketiciler, çevre dostu ürünlere bireysel fayda odaklı yaklaşırken, toplulukçu toplumlarda bu ürünler toplumsal sorumluluk çerçevesinde değerlendirilmektedir. Psikolojik açıdan, tüketicilerin motivasyonları, algıları ve tutumları, çevresel sürdürülebilirlik konusunda önemli bir etkiye sahiptir. Bulgular, tüketicilerin çevre dostu ürünlere yönelik niyetlerinin, bu ürünlerin çevresel ve sosyal faydalarına dair algılarına bağlı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, kültürel ve psikolojik faktörlerin bir arada değerlendirilmesi, tüketici davranışlarını anlamak ve etkili pazarlama stratejileri geliştirmek için hayati önem taşımaktadır.

Yeşil pazarlama uygulamaları, çevresel sürdürülebilirliği destekleme açısından büyük bir potansiyele sahip olsa da bazı zorluklarla karşı karşıya kalmaktadır. Bulgular, yeşil aklama (greenwashing) uygulamalarının, tüketicilerin yeşil pazarlama kampanyalarına yönelik güvenini zedelediğini göstermektedir. Ayrıca, dijitalleşmenin çevresel maliyetleri, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada engeller yaratabilmektedir. Bu zorluklarla başa çıkmak için işletmelerin şeffaflık ve güvenilirlik odaklı stratejiler geliştirmesi gereklidir. Örneğin, blockchain tabanlı sistemler, ürünlerin üretim süreçlerinin izlenebilirliğini sağlayarak tüketicilere güven sunmaktadır. Ayrıca, sürdürülebilirlik sertifikaları ve üçüncü taraf denetimleri, yeşil pazarlama uygulamalarının güvenilirliğini artırabilir.

Dijitalleşmenin çevresel etkilerini minimize etmek için ise enerji verimliliği sağlayan dijital çözümlerin benimsenmesi ve karbon ayak izini azaltan lojistik yöntemlerin uygulanması gereklidir. Bu öneriler, yeşil pazarlamanın karşılaştığı zorlukları aşmada işletmelere yol göstermektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma, yeşil pazarlamanın dijitalleşme ile nasıl evrildiğini, tüketici davranışları üzerindeki etkilerini ve karşılaşılan zorlukları ele almıştır. Araştırma bulguları, dijitalleşmenin yeşil pazarlama stratejilerini daha etkin hale getirdiğini, tüketici farkındalığını artırdığını ve çevre dostu ürünlere yönelik talebi güçlendirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte, yeşil pazarlama stratejilerinin karşılaştığı zorluklar, özellikle yeşil aklama (greenwashing) gibi olumsuz uygulamalar, tüketici güvenini zedeleme potansiyeline sahiptir.

Araştırma, kültürel ve psikolojik faktörlerin yeşil pazarlama üzerindeki kritik rolünü vurgulamış ve sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmada bu faktörlerin dikkate alınması gerektiğini ortaya koymuştur. Sonuç olarak, dijitalleşmenin ve yenilikçi teknolojilerin, yeşil pazarlamanın gelecekteki başarısında önemli bir yer tutacağı öngörülmektedir.

Yeşil yıkama uygulamaları, tüketicilerin yeşil pazarlama kampanyalarına yönelik güvenini zayıflatan önemli bir sorundur. Bu uygulamaların önüne geçmek için işletmelerin şeffaflık ve doğrulanabilirlik ilkelerini benimsemesi gereklidir. Örneğin, ürünlerin çevresel etkileri hakkında doğru bilgiler sunulması ve bu bilgilerin bağımsız denetim kuruluşları tarafından onaylanması, tüketici güvenini artırabilir.

Ayrıca, kültürel farklılıklar, yeşil pazarlama stratejilerinin yerel bağlama uyarlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Hofstede'nin Kültürel Boyutlar Teorisi gibi yaklaşımlar, farklı kültürlerdeki tüketicilerin çevre dostu ürünlere yönelik algılarını anlamak için kullanılabilir. Örneğin, toplulukçu toplumlarda, çevre dostu ürünlerin toplumsal faydalarını vurgulayan kampanyalar daha etkili olabilirken, bireyci toplumlarda bireysel faydayı öne çıkaran mesajlar daha başarılı olabilir.

Dijitalleşme, yeşil pazarlama stratejilerinin daha geniş kitlelere ulaşmasını sağlamış ancak sürdürülebilirlik açısından bazı olumsuz etkiler de yaratmıştır. Örneğin, dijital araçların enerji tüketimi ve karbon salınımı gibi çevresel maliyetleri, sürdürülebilirlik hedeflerini tehdit etmektedir.

Bununla birlikte, dijitalleşmenin olumlu etkileri de göz ardı edilmemelidir. Sosyal medya kampanyaları, e-ticaret platformları ve veri analitiği gibi araçlar, çevre dostu ürünlerin tanıtımını kolaylaştırarak tüketicilerin çevre bilincini artırmaktadır. Dijitalleşmenin olumsuz etkilerinin minimize edilmesi için enerji verimli teknolojiler ve yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı teşvik edilmelidir. Ayrıca, blockchain gibi teknolojilerin kullanımı, ürünlerin yaşam döngüsünü daha şeffaf hale getirerek tüketicilere güven sağlayabilir.

Yeşil pazarlama stratejilerinin daha yenilikçi ve bütünleşmiş çözümlerle desteklenmesi beklenmektedir. Yapay zeka (AI), tüketici davranışlarını analiz etmede ve çevre dostu ürünlere yönelik kişiselleştirilmiş kampanyalar geliştirmede kullanılabilir. Örneğin, tüketicilerin çevresel tercihlerini öğrenen AI tabanlı sistemler, sürdürülebilir ürünlere olan ilgiyi artırabilir.

Blockchain teknolojisi ise, ürünlerin üretim süreçlerinden dağıtım aşamalarına kadar tüm adımlarının şeffaf bir şekilde izlenmesini sağlayarak tüketicilere güven sunmaktadır. Bu teknoloji, işletmelerin sürdürülebilirlik taahhütlerini doğrulanabilir hale getirmektedir.

Ayrıca, sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) gibi teknolojiler, tüketicilere çevre dostu ürünlerin faydalarını daha etkileyici bir şekilde tanıtmak için kullanılabilir. Örneğin, VR deneyimleri, tüketicilerin bir ürünün çevresel etkilerini sanal bir ortamda görmesini sağlayabilir.

Yeşil yıkama uygulamalarının denetlenmesi ve şeffaflığın sağlanması için hükümetin daha katı bir denetim birimi oluşturması büyük önem taşımaktadır. Bu denetimlerin yanı sıra, çevre dostu ürünler üreten işletmelere özel sıra vergileri sağlanarak, sürdürülebilirlik alanında yatırımlar teşvik edilmelidir. Ayrıca, tüketicilerin geniş yelpazesini artırmak yoluyla geniş kapsamlı kamu eğitim kampanyalarının düzenlenmesi, zenginleşen akıllı kütüphaneleri genişletmektir. Ürünlerin karbon ayak izi bilgilerinin açık ve erişilebilir bir şekilde kişilerine özelliklerinin zorunlu hale getirilmesi de şeffaflık açısından önemli bir adım olacaktır. Ayrıca, uluslararası standartlarla uyumlu sürdürülebilirlik kriterlerinin sınırları için hükümetler arasında iş birliğinin geliştirilmesi, bolluk sürdürülebilirlik sürdürmede kritik bir rol oynayacaktır.

Sonuç olarak, dijitalleşme ve teknolojik yenilikler, yeşil pazarlama stratejilerinin gelecekteki başarısında belirleyici bir rol oynayacaktır. İşletmelerin bu teknolojileri etkin bir şekilde benimsemesi ve sürdürülebilirlik hedeflerine entegre etmesi, uzun vadeli başarı için kritik önem taşımaktadır.

Gelecekte yapılacak araştırmalar için, farklı kültürlerde yeşil pazarlama algısının karşılaştırmalı olarak incelenmesi, yeşil yıkama uygulamalarına karşı tüketici güveninin yeniden inşasına yönelik stratejilerin geliştirilmesi ve yapay zekâ tabanlı sürdürülebilirlik iletişiminin etkilerinin deneysel yöntemlerle analiz edilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179-211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Ajzen, I., Fishbein, M., Lohmann, S., ve Albarracín, D. (2018). The influence of attitudes on behavior. *The handbook of attitudes*, volume 1: Basic principles, 197-255.
- Carrington, M. J., Neville, B. A., ve Whitwell, G. J. (2010). Why ethical consumers don't walk their talk: Towards a framework for understanding the gap between the ethical purchase intentions and actual buying behavior of ethically minded consumers. *Journal of Business Ethics*, 97(1), 139-158. DOI 10.1007/s10551-010-0501-6
- Chekima, B., Wafa, S. A. W. S. K., Igau, O. A., Chekima, S., ve Sondoh Jr, S. L. (2016). Examining green consumerism motivational drivers: does premium price and demographics matter to green purchasing?. *Journal of cleaner production*, 112, 3436-3450. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2015.09.102>
- Chen, C. F., ve Tsai, D. (2007). How destination image and evaluative factors affect behavioral intentions? *Tourism Management*, 28(4), 1115-1122. DOI : 10.1016/j.tourman.2006.07.007

- Chen, Y. S. (2010). The drivers of green brand equity: Green brand image, green satisfaction, and green trust. *Journal of Business Ethics*, 93(2), 307-319. DOI 10.1007/s10551-009-0223-9
- Dangelico, R. M., ve Vocalelli, D. (2017). "Green Marketing": An analysis of definitions, strategy steps, and tools. *Journal of Cleaner Production*, 165, 1263-1279. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.07.184>
- Djurdjevac, M. (2019). Yeşil pazarlama: Tüketici satın alma davranışı üzerinde yeşil reklam ve ambalajlamanın etkisi (Master's thesis, Dokuz Eylül Üniversitesi (Turkey)).
- ElHaffar, G., Durif, F., ve Dubé, L. (2020). Towards closing the attitude-intention-behavior gap in green consumption: A narrative review of the literature and an agenda for future research. *Journal of Cleaner Production*, 275, 122556. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122556>
- Grimmer, M., ve Woolley, M. (2014). Green marketing messages and consumer behavior: The role of green brand credibility. *Journal of Marketing Communications*, 20(4), 282-299. <https://doi.org/10.1080/13527266.2012.684065>
- Hartmann, P., ve Apaolaza-Ibanez, V. (2012). Consumer attitude and purchase intention toward green energy brands: The roles of psychological benefits and environmental concern. *Journal of Business Research*, 65(9), 1254-1263. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2011.11.001>
- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations*. Thousand Oaks.
- Kırvanoğlu Altın, G., ve Kırçova, İ. (2024). Çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik bilincinin ve algılanan tüketici etkinliğinin sürdürülebilir tüketim bağlamında incelenmesi. *Journal of Sustainable Consumption*, 13(4), 201-219. <https://doi.org/10.15295/bmij.v12i3.2399>
- Laroche, M., Bergeron, J., ve Barbaro-Forleo, G. (2001). Targeting consumers who are willing to pay more for environmentally friendly products. *Journal of Consumer Marketing*, 18(6), 503-520. DOI: 10.1108/EUM00000000006155
- Lu, L. C., Chang, H. H., ve Chang, A. (2015). Consumer personality and green buying intention: The mediate role of consumer ethical beliefs. *Journal of business ethics*, 127, 205-219.
- Magnier, L., ve Schoormans, J. (2015). Consumer reactions to sustainable packaging: The interplay of visual appearance, verbal claim, and environmental concern. *Journal of Cleaner Production*, 98, 112-123. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2015.09.005>
- Magnier, L., Schoormans, J., ve Mugge, R. (2016). Judging a product by its cover: Packaging sustainability and perceptions of quality in food products. *Food Quality and Preference*, 53, 132-142. <https://doi.org/10.1016/j.foodqual.2016.06.006>
- Mirbabaie, M., Marx, J., ve Germies, J. (2022). Conscious Commerce--Digital Nudging and Sustainable E-commerce Purchase Decisions. *arXiv preprint arXiv:2202.08696*. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2202.08696>
- Nguyen, T. N., ve Lobo, A. (2019). Sustainable consumption: Insights from consumer behavior research. *Sustainability*, 11(23), 6617.
- Nguyen, T. N., Lobo, A., ve Greenland, S. (2017). The influence of cultural values on green purchase behaviour. *Marketing Intelligence ve Planning*, 35(3), 377-396. <https://doi.org/10.1108/MIP-08-2016-0131>
- Ottman, J. A., Stafford, E. R., ve Hartman, C. L. (2006). Avoiding green marketing myopia: Ways to improve consumer appeal for environmental initiatives. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 48(5), 22-36. <https://doi.org/10.3200/ENVT.48.5.22-36>

- Shao, J., ve Ünal, A. (2019). What drives green consumer behavior: Emotional vs. rational appeals. *International Journal of Consumer Studies*, 43(5), 407-417. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12531>
- Trompenaars, F., ve Hampden-Turner, C. (2011). *Riding the waves of culture: Understanding diversity in global business*. Nicholas Brealey International.
- Vermeir, I., ve Verbeke, W. (2006). Sustainable food consumption: Exploring the consumer “attitude–behavioral intention” gap. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, 19(2), 169-194. DOI 10.1007/s10806-005-5485-3
- White, K., Habib, R., ve Hardisty, D. J. (2019). How to shift consumer behaviors to be more sustainable: A literature review and guiding framework. *Journal of Marketing*, 83(3), 22-49. <https://doi.org/10.1177/0022242919825649>

Extended Abstract

This study examines in detail the historical development of green marketing and the transformative impact of digitalization in this field, and analyzes its effects on sustainable consumption behaviors in depth. Green marketing has emerged as a marketing concept that supports environmental sustainability and has a wide range of applications from recyclable packaging to logistics solutions to reduce carbon footprint. The rise in environmental problems has increased consumers' interest in environmentally friendly products and led companies to develop strategies focused on environmental sustainability.

Digitalization has enabled green marketing strategies to reach wider audiences and offer innovative solutions in the implementation of these strategies. Digital tools such as social media, e-commerce and mobile applications have been effective in promoting environmentally friendly products and raising environmental awareness. Digital platforms have enabled faster and wider sharing of the environmental impacts of products, as well as more effective collection of consumer feedback. Especially visual platforms such as TikTok and Instagram play a critical role in spreading environmentally friendly messages. Through digital advertising techniques, specific messages can be delivered to consumers, and audiences can be encouraged to adopt environmentally friendly behaviors.

The study examined the cultural and psychological factors that shape consumers' perceptions and behaviors towards environmentally friendly products. Hofstede's Cultural Dimensions Theory reveals how cultural characteristics such as individualism and collectivism affect consumers' perceptions of environmentally friendly products. While individualistic societies emphasize the individual benefits of products, collectivistic societies emphasize social responsibility. For example, in a collectivist society, recyclable products are preferred not only for individual benefits but also for social consciousness. These differences require companies to pay special attention to cultural characteristics when designing their marketing strategies.

Ajzen's Theory of Planned Behavior details the influence of attitudes, perceived behavioral control, and social norms that determine consumers' intentions towards environmentally friendly products. Psychological factors play a critical role in shaping individuals' environmental awareness and sustainable consumption behaviors. Factors such as motivation and perception significantly affect individuals' preference for environmentally friendly products. Perceived greenwashing practices can hinder these behaviors. Consumers may perceive that some companies are not environmentally friendly due to a lack of transparency, which may negatively affect their sustainable consumption tendencies. Therefore, the ethical dimensions of marketing strategies need to be carefully considered.

Digitalization has provided innovative solutions for implementing green marketing strategies; technologies such as blockchain and artificial intelligence have provided confidence to consumers by making the environmental impact of products traceable. Blockchain technology increases the transparency of product manufacturing processes, while artificial intelligence algorithms analyze consumer behavior to personalize marketing campaigns. In addition to improving consumers' environmental awareness, these technologies increase the effectiveness of green marketing strategies. For example, blockchain-based transparency systems can communicate the carbon footprint of products directly to consumers, making environmental impacts more understandable. In addition, recycling campaigns on social media ensure the active participation of consumers

and increase environmental awareness. Beyond this, for companies, AI-powered analytics make it possible to predict market trends and develop strategies in line with these trends.

However, information pollution and misdirection resulting from digitalization undermine consumers' trust in environmentally friendly products. These misleading practices, known as greenwashing, may cause consumers to move away from environmentally friendly products. To avoid this, companies need to adopt transparent communication policies and use technology-based traceability systems to ensure that consumers have access to accurate information. Furthermore, the adoption of international standards and certifications by companies can increase trust in green marketing practices.

The findings of the study suggest that green marketing is a strategy that aims to optimize environmental and economic benefits. Digital tools, such as social media campaigns, e-commerce platforms, and mobile applications, have become an effective means of promoting environmentally friendly products. Digitalization has also opened up opportunities for big data analytics to better understand consumer behavior and develop personalized campaigns. However, the digital world can come with environmental costs; for example, the production and use of digital devices can lead to energy consumption and carbon emissions. To mitigate these issues, energy-efficient technologies and renewable energy sources need to be adopted.

In conclusion, green marketing is an area of strategy that has gained more importance due to the impact of digitalization and is expected to play a bigger role in the future. The integration of technologies such as artificial intelligence, blockchain, and virtual reality will further enhance the effectiveness of green marketing. This study aims to contribute to environmental sustainability goals while providing recommendations for more effective implementation of green marketing. With its broad scope and theoretical background, this study serves as a strategic guide for future research.

Türk Edebiyatında Farsçadan Geçen Bir Kopya Deyim: *Kemer Bağlamak*

Filiz KAYNAK¹

Öz

Dil, bir toplumun yalnızca iletişim aracı değil, aynı zamanda o toplumun kültür ve yaşam biçiminin taşıyıcısıdır. Bir dilde kullanılan kelimeler, kelime grupları, deyimler, ikilemeler ve atasözleri gibi yapılar, o toplumun yaşam tarzını, düşünce biçimini ve diğer kültürlerle olan etkileşimini yansıtır. Bunlar arasında yer alan deyimler, bir milletin kültürel değerlerini ve yaşam felsefesini yansıtan önemli unsurlardan biri olmasının yanı sıra kopyalama yoluyla bir toplumdan diğerine geçebilir. Tarihî Türk dili alanında, bazı deyimlerin Türkçe ile herhangi bir akrabalığı bulunmayan dillerden kopyalandığı görülmektedir. Bu durum, Farsça ile Türkçe arasında da yaşanmış olup kemer bağlamak deyimini Farsçadan Türkçeye kopyalanmıştır. Türk edebiyatında bu deyim ilk olarak Karahanlı Türkçesinde rastlanmış, sonrasında ise Harezmi, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönemlerinde benzer veya farklı versiyonları tespit edilmiştir. Bu çalışmada öncelikle kemer kavramının tarihî Türk dili alanındaki kullanım şekillerine, devamında ise kemer bağlamak deyiminin ismi zikredilen dönemlerdeki kullanımları ve farklı türevleri incelenecek olup konuyla ilgili tespit ve değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Deyim, Kemer bağlamak, Deyim Kopyaları*

¹ Doktora Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun/Türkiye, ORCID: 0000-0003-2900-6943, e-posta: filiz55kaynak@gmail.com. (Sorumlu Yazar)

A Copied Idiom from Persian in Turkish Literature: Kemer Bağlamak

Filiz KAYNAK¹

ABSTRACT

Language is not only a means of communication for a society, but also the carrier of that society's culture and lifestyle. Structures such as words, phrases, idioms, reduplications and proverbs used in a language reflect the lifestyle, way of thinking and interaction with other cultures of that society. Among these, idioms are one of the important elements that reflect the cultural values and philosophy of life of a nation, and can also be transmitted from one society to another through copying. In the field of historical Turkish language, it is seen that some idioms are copied from languages that have no relation to Turkish. This situation also occurred between Persian and Turkish, and the idiom "belt girdling" was reproduced from Persian to Turkish. In Turkish literature, this idiom was first encountered in Karakhanid Turkish, and later similar or different versions were identified in the periods of Khwarezm, Chagatai and Old Anatolian Turkish. In this study, first the usage forms of the concept of belt in the field of historical Turkish language will be examined, and then the usages and different derivatives of the idiom "kemer bağlamak" in the mentioned periods will be examined, followed by some findings and evaluations will be made on the subject.

Keywords: *Idiom, Kemer bağlamak, Idiom copy*

¹ PhD student, Giresun University, Institute of Social Sciences, Giresun/Turkey, ORCID: 0000-0003-2900-6943, e-posta: filiz55kaynak@gmail.com. (Corresponding Author)

1. Giriş: Türkçe - Farsça İlişkisinin Tarihî Kökenleri: Soğdlar ve Türkler

Dil, insanlar arasındaki iletişimi sağlayan, duygu, düşünce veya isteklerin ses, şekil ve anlam yönünden karşı tarafa aktarılmasına imkân veren dinamik bir iletişim aracıdır. Kendine özgü kuralları olan bu araç, seslerin ve sembollerin belirli bir düzen dâhilinde bir araya gelmesiyle sistemli bir yapı oluşturur. Bu yapı, içinde bulunduğu toplumun sosyal, kültürel ve siyasi yönlerini yansıtır ve o toplumun kimliğini belirlemesine yardımcı olurken diğer toplumlarla olan etkileşiminin artmasını da sağlar. Tarihın ilk dönemlerinden itibaren toplumlar ve buna bağılı olarak kültürler arası etkileşim, dillerin karşılıklı olarak birbirini etkilemesine neden olmuştur. Bu süreç kimi zaman yalnızca kelime alışverişiyle sınırlı kalırken bazen de dilbilgisel öğeler veya kalıp ifadelerin ödünç alınmasına yol açmıştır. Bunun sonucu olarak bazı alıcı dillerde yabancı unsurların sayısında artış görülürken sözdizimsel yapılarında da değişiklikler meydana gelmiştir. Bu süreç dilin, yalnızca iletişim aracı olmaktan ziyade toplumların kültürel belleğini koruma ve zenginleştirme görevini üstlenmesine zemin hazırlamış; aynı zamanda bilim ve kültürde üretken olan toplumların dillerinin daha baskın hâle gelmesine ve buna karşılık olarak geri kalmış toplumların dillerinin etkisinin giderek azalmasına neden olmuştur.

Toplumlar arasındaki ticari, kültürel, ekonomik ilişkiler ve bunların yanı sıra bilimsel çalışmalar, seyahatler, göçler gibi durumlar diller arasında menfi veya müspet, az veya çok etkileşimin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bu etkileşimler yakın toplumlar arasında olabileceği gibi uzak coğrafyalar arasında da görülebilmektedir. Toplumlar arasında gerçekleşen temaslar, birbirinde olan veyahut olmayan özelliklerin alınıp taşınmasında etkin rol oynar. Böylece dillerin sahip olduğu etkenlere nispet münasebetler ile birinden diğerine bazen tercüme bazen de kopyalama yoluyla aktarım gerçekleşir ya da doğrudan doğruya kelime alışverişi şeklinde tahakkuk eder (Balcı, 2014: 47).

Türkler, tarihin çok eski dönemlerinden itibaren Orta Asya'nın "gizemli tüccarları" olarak bilinen Soğdlarla sürekli iletişim içerisinde bulunmuşlardır. MÖ 6. yüzyıldan MS 12. yüzyıla kadar İran dilli dünyanın bir parçası olan Soğdlar, ilişki içinde bulundukları dilleri birbirine bağlayan ve harmanlayan bir halk olarak tarih sahnesinde yer almıştır (Eker, 2012: 79-80). Siyasi olarak merkezi devlet yapısına sahip olamayan Soğdlar, küçük krallıklar hâlinde örgütlenerek Maverâünnehir'e kadar yayılmış, gittikleri yerlerde ticaret yapmaya başlamışlardır. Kendi dillerinde oluşturdukları ticari terminoloji sayesinde, farklı diller ve kültürler arasında köprü vazifesi kurmuşlar, Orta Asya'nın ticaret yollarını aktif bir şekilde kullanarak İpek Yolu'ndaki ticaret merkezinde yer almışlardır. Bu süreçte Akhunlar ve Köktürklerle etkileşim içerisinde bulunmuş, birtakım siyasi ve ticari anlaşmalar yaparak Akhunların Orta Asya'daki gücüne uyum sağlamışlardır. 552 yılında Bumin Kağan önderliğinde Akhun Devleti'ne son verilmesiyle Köktürkler, Orta Asya'da güçlü bir devlet hâline gelirken Soğdlar da bu sırada Köktürklerle önemli ilişkiler kurmuş, bu durum Doğu ile Batı arasındaki kültürel alışverişin hızlanmasında önemli rol oynamıştır. Türk-Soğd ilişkileri bağlamında Türk dilinin tarihî seyrine bakıldığında ise Türk tarihinin en eski yazılı belgeleri olan Köktürk yazıtlarında bu etkileşimin izlerine

rastlanmakta olup Türklerin sosyal, kültürel ve ticari bağlarını güçlendirdiği görülmektedir. Soğdlarla sıkı ilişki içerisinde bulunduğu milletler arasında yer aldığını gösteren en önemli örnek Bugut Yazıtı'dır. Bu yazıtın üç yüzü Soğdca, bir yüzü Sanskritçedir. Yazıtın, Köktürkçe değil de Soğdca yazılması bu dilin I. Köktürk Kağanlığı döneminde resmî yazı dili olarak kullanıldığını kanıtlar niteliktedir. Bunun yanı sıra Köktürk ve Uygur dönemlerine ait Köl Tigin, Bilge Kağan, Moyun Çor gibi yazıtlarda Soğdlardan bahsedilmesi Türk-Soğd ilişkilerinin oldukça ileri düzeyde olduğunun göstergesidir (Alyılmaz, 2003: 17; Tekin, 1997: 42).

Köktürkler döneminde siyasi yönden etkisini her daim gösteren Soğdlar, Uygur Devleti döneminde ise özellikle tarım, kültür ve şehirleşme gibi alanlarda kayda değer rol üstlenerek toplumun gelişimine katkıda bulunmuşlardır. Böğü Kağan ve Baga Tarkan dönemlerindeki siyasi olaylarda varlıklarını güçlü bir şekilde ortaya koymalarının yanı sıra Çinlilere karşı Uygurlarla kurdukları ittifaklarla da dikkatleri üzerlerine çekmişlerdir. Böğü Kağan döneminde Mani dini kabul edilmiş ve bu dinin Uygur Kağanlığı'ndaki zaferinin en yakın tanığı olan Soğdlara hem ekonomik kalkınmada hem de yönetimde önemli görevler üstlendirmiştir. Ticari yetenekleri sayesinde, Uygurların büyük başarılar elde etmelerini sağlamış ve özellikle de Çin ile ticari ilişkilerin kurulmasında stratejik bir rol oynamışlardır (Gömeç, 1997: 43). Bu dönemde yazıtların dili, dinî metinlerin çevirisi veyahut ticari yazışmalarda Soğdcanın etkisi bulunmaktadır. Bu etkinin önemli örneklerden biri, Karabalgasun yazıtının Türkçe, Soğdca ve Çince olmak üzere üç dille yazılması; bir diğeri ise Güney Gobi'de bulunan Sevrey Kitabesi'nin Soğd ve Türk dillerinde yazılmış olmasıdır. Bu durum, Soğdlara ve Soğd diline gösterilen rağbetin bir yansımasıdır. Eski Uygur Türkçesinin kullanılmaya başlanmasıyla her iki dilin kullanımı uzun yıllar boyunca varlığını sürdürmüş, ancak bir süre sonra Soğdcanın, Uygurlar üzerindeki etkisi azalmaya başlamıştır. Karahanlı dönemine gelindiğinde ise Orta Asya'da önemli bir ticaret ve kültür dili olarak varlığını sürdürse de Karahanlıların İslamiyet'i kabul etmesi ve Türkçenin yazı dili olarak prestij kazanmasıyla birlikte Soğdcanın kullanımı gittikçe azalmıştır.

VIII. ve IX. yüzyıllardan itibaren Oğuzlar güney ve doğu bölgelerine yerleşerek Soğd tüccarlarıyla İpek Yolu boyunca ticari ilişkiler kurmuşlardır. IX. yüzyılın sonlarından itibaren devam eden bu uzun süreli ikili ilişki, Türkçenin Soğdca üzerindeki etkisinin artmasına ve sonrasında Soğdca konuşan grupların Türk dilli grupların hâkimiyeti altına girmesine neden olmuştur. İlerleyen dönemlerde ise Farsça ve Arapçanın da etkisiyle Soğdca kullanımı gittikçe azalmış, sonrasında ise ortadan kalkması hızlanmıştır (Khabbazi (Çev. Başar), 2017: 212; Sims-Williams-Hamilton, 1990: 10).

“Orta Farsça olarak adlandırılan Soğdca döneminden sonra Türkçe ve İranî diller arasındaki ilişki İslamiyet'in yükselişi ile farklı bir boyut kazanmış, artık Türkler, Müslüman olan Farslarla ilişkilerini ticaretin ötesine götürmeye; bu ilişki neticesinde ve Orta Asya'da yayılmaya başlayan yeni dinin etkisi ile dinî terimleri değişmeye başlamış, dinî terimlerde görülen değişimden başka, dinin algılanması ve uygulanması bakımından Fars kültürü Türk dinî muhitine ve Türk diline az veya çok tesir etmiştir. Bu tesirin tek taraflı olmadığı da aşîkârdır. Kaşgarlının, Balasagunluların, Tıraz (Talas) ve Beyza şehirleri

halkının Soğdca ve Türkçe kullandıklarını, Balasagun'a varıncaya kadar İspicab halkının dilinin çapraşık olduğunu belirtmesinden bölgede yaşayan Soğdların en azından bir bölümünün uzun soluklu yoğun temasların ardından Türkleştiğini anlıyoruz.” (Eker, 2009: 73; Eker, 2013; Şimşek, 2016: 13). XI. yüzyıldan sonra Türkçe ve Farsça arasındaki ilişki, İslami Türk Edebiyatı bağlamında gelişme göstererek çok boyutlu bir durum kazanmıştır.

2. Deyim Kavramı

Deyimler, toplumların tarihinin çok eski çağlarından günümüze kadar çeşitli gelenek, görenek, yaşam tarzları, hayata bakış açılarının yansıtıldığı, yazılı ve sözlü kültürün daha iyi anlaşılup aktarılmasında önemli rol oynayan söz birlikleridir. Türk dilinin en eski kaynakları olan Köktürkçeden günümüze kadar gelen yazılı metinlere bakıldığında Türkçenin, deyim söz varlığı açısından oldukça zengin olduğu görülmektedir. Bu da Türk dilinin aslında Köktürkçeden çok daha öncesinde işlenmiş ve gelişmiş bir dil yapısının olduğunun göstergesidir.

Türkçede deyim ile ilgili çok eski zamanlarda *ta'bir*, *darbimesel* ve *ıstılah* gibi terimler kullanılmıştır. Batı dillerinde ise Fransızca *locution*; İngilizcede *locution*, *idiom*, *formula*, *expression*; Almancada *ausdruck*, *redensart* gibi ifadelerin yer aldığı bilinmektedir. Güncel Türkçe Sözlük'te deyim için; “genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği; tabir” (<https://sozluk.gov.tr/>) anlamı verilmektedir. Korkmaz, Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü'nde deyim kavramını “Gerçek anlamından farklı bir anlam taşıyan ve çekici bir anlatım özelliğine sahip olan kelime veya kelime grubu” (2019: 111) şeklinde tanımlamaktadır. Banguoğlu, dilimizde birleşik kelime ile deyim kavramlarının çok fazla karıştırıldığını, birleşik kelimenin bir yapı bilgisi terimi, deyim ise anlam bilgisi terimi olduğunu ifade eder (2015: 296). Aksoy, Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde deyimi, çekici bir anlatım kılığı taşıyan ve çoğunun gerçek anlamından ayrı bir anlamı bulunan kalıplaşmış sözcük toplulukları olarak tanımlar (1984: 59). Hatiboğlu, deyimi anlatım gücünü artıran ve az çok mantık dışına kayan bazı sözcüklerin değişmese de bazılarının değişerek çekimlendiği kalıplar olarak ifade eder (1982: 194). Topaloğlu, Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü'nde deyimi çekici anlatım özelliğine sahip, genellikle gerçek anlamından ayrı anlamı olan kalıplaşmış kelime öbeği olarak tanımlamaktadır (1989: 55).

3. Kopyalama

Bir dile ait unsurun başka bir dile kopyalanması anlamına gelen kopyalama terimini Johanson “yabancı kodların kopyalarının eklemeye için gerekli morfosentatik çerçeveyi sağlamış biçimde yerli dile eklenmesi” (1998, 2008; bk. Eker, 2010: 198) şeklinde açıklamaktadır. Johanson, kopyalamayı genel ve seçmeli kopyalama olmak üzere ikiye ayırır. *Genel kopyaları* yabancı kodun bir biriminin temel koda bütün olarak kopya edilmesi olarak tanımlarken *seçmeli kopyaları*, bütün biçim özellikleri yerine malzeme,

anlam, birleşim, sıklık gibi yapı özelliklerinden birinin kopyalanması olarak açıklamaktadır (1998, 2008; Eker, 2010: 198). Kopyalanmanın oluşması için sosyo-kültürel etkenlerin var olması gereklidir. Sosyo-kültürel açıdan baskın olan dilin diğer diller üzerinde etkisi fazladır (1998, 2002, 2014). “Kopyalamada terminolojiyi kaynak dilden alıcı dile ses, şekil bilgisi ve/veya anlam açısından uyarlamak esastır” (Şimşek, 2020: 103).

İki dil arasında kopyalama hadisesinin gerçekleşebilmesi için bu dilleri konuşan toplumların tarih boyunca bir arada ticari, ekonomik ve sosyal ilişkiler kurmuş olması gerekmektedir. Tarihî Türk dili alanına bakıldığında zaman, Farsçadan Türkçeye çok sayıda kelimenin ödünçlendiği ve anlamın kopyalandığı görülmektedir. Kopyalama; dil bilimsel bir olgu olmasının yanı sıra iki toplum arasındaki sosyal, kültürel, ekonomik ve tarihî etkileşimin yansıması olarak değerlendirilmelidir. Türkçenin Farsçanın atası olan Soğdcayla çok eski dönemlerden itibaren çeşitli ilişkiler kurmuş olması, ticaretten diplomasiye uzanan geniş bir yelpazede kültürel etkileşimin görülmesi iki dil arasında kopyalamanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

4. Deyim Kopyaları Üzerine Yapılan Çalışmalar

Tarihî Türk dili alanında kopya deyimlerle alakalı çok az çalışma yapıldığı görülmektedir. İbrahim Olgun’un 1972 yılında kaleme aldığı “Farsça ve Türkçe Atasözleri ve Deyimler Üzerine” adlı makalesinde Farsça ve Türkçe arasında yüzyıllar boyunca pek çok deyim ve atasözünün yer aldığı dile getirilerek bu iki kültür arasında ortaklaşan 294 deyim, 63 atasözünün var olduğu bilgisi verilmektedir. Dankoff, “Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig) A Turko-Islamic Mirror for Princes” (1983) adlı çalışmasında Kutadgu Bilig’de yer alan Farsçadan kopya deyimler üzerinde de durmuştur. Deniz Abik’in “Nevâî’nin Üç Eserindeki Deyimlerin Farsça ile Karşılaştırılması” (2004) adlı çalışmasında Ali Şir Nevâî’nin Târih-i Enbiyâ vü Hükemâ, Târih-i Mülûk-i ‘Acem ve Münşe’ât adlı eserlerde fiil olarak kullanılan deyimlerin Farsça ile benzer olanları incelenmiş, Türkçe deyimlerin Farsça denklilikleri olabilecek deyimleri ortaya koymak amacıyla Steingass, Amid, Burhan-ı Katı ve Z. Şükun sözlükleri tarandığı belirtilmiştir. Bu üç eserde Farsça ve Türkçe arasında ortaklaşan 61 deyim tespit edilmiştir. Mağfîret Kemal’in “Buddhist Türkçe Eserlerdeki Deyimler Üzerine” (2004) adlı çalışmasında Buddhist Türkçe eserlerden elde edilen malzemeye deyimlerin Modern Uygur Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki yakın ya da benzer şekilleri karşılaştırılmıştır. Süer Eker’in “Türkçe-Farsça Dil İlişkilerinde Anlam Kopyaları Üzerine Notlar” (2010) adlı çalışmasında ise *anlam ve anlam kopyaları, bunlardaki kaynak dil sorunu* hakkında bilgi verilmiştir. Hemen devamında *ortak din ve kültürün anlam kopyalarındaki rolü*’nden bahsedilerek *bağımlı ve bağımsız dil koşutlukları; deyimler ve atasözlerindeki koşutluklar* üzerinde durulmuştur. Osman Fikri Sertkaya “Eski Uygur Türkçesinde Deyimler” (2014) başlıklı çalışmasında deyimleri I. bol- “olmak” fiili ile kullanılan deyimler; II. bar- “varmak, gitmek” fiili ile yapılan deyimler; III. kıl- “yapmak, etmek” fiili ile yapılan deyimler; IV. İyelik eki ve edat ile yapılan deyimler; V. Datif eki ve edat ile yapılan deyimler” başlıkları altında 14 deymi Çince ve Moğolca ile

karşılaştırmalı olarak ele alıp incelemiştir. Engin Çetin'in 2017'de ele aldığı "Çinceden Uygurcaya Çevrilen Metinlerde 'Ağız', 'Köz' ve 'Yüz' Sözcükleri ile Kurulmuş Deyimler" başlıklı çalışmasında Çinceden çevrilen Uygurca metinlerde "ağız", "köz" ve "yüz" sözcüklerinin yer aldığı yedi deyim karşılaştırılarak bunların Çincedeki durumları tespit edilmiştir. Son olarak Yaşar Şimşek tarafından hazırlanan "Arapça-Türkçe Deyim Kopyaları Üzerine" (2020) adlı çalışmada Türkçe ilk Kur'an tercümelerinde Arapçadan Türkçeye yapılan deyim kopyaları üzerinde durulmuş, on deyimin Arapçadan Türkçeye kopyası tespit edilmiştir.

5. İnceleme

5.1. Tarihî Türk Dilinde *Kemer* Kavramı

5.1.1. Bağ "*kemer*"

Bağ kelimesini Clauson, "ba-'tan somut isim "bağ, düğüm, kemer" vb. ayrıca "bir araya getirilmiş ya da bağlanmış bir şey, demet, balya; ilk siyasi terminolojide bağ konfederasyon anlamına da geliyormuş gibi görünüyor" (Clauson, 1972: 310b-311a) şeklinde açıklamıştır. Orta Türkçe döneminin ilk eserlerinde *bağ 1* "bağ" anlamı verilmiş olup, *ton bağı* "pantolon ipi, kemer"; *bağ 2*. "düğüm"; 3. *bağ* "demet" anlamlarında kullanılmaktadır (Boeschoten, 2023: 67). *Bağ* "*kemer*" Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesi eserlerinde tanıklanmaktadır: **Kar.** *Ol türge.k bağın çekdi o, bohça vb. şeylerin bağını çekti.* [DLT 275/239]. Kelime KB'de *kemer* anlamında görülmesi de yan anlam olarak *kemer* anlamıyla da karşımıza çıkmaktadır: *arığ bolsa özi yorısa köñ // muning bağı mundağ bilingü munı* [KB - 727] *iki neng turur ilke bağı beki // biri saklık ol bir törü il köki* [KB - 2015] *bu sözni eşit ay manga kelmedük // negü tir arığ bilge bağı beğük* [3926]. **Har.** *olarda on yarağız iş bar erdi: yay birle taş atmak, sebküne atlıq oyun, iç ton bağların keng kılmak...* [KE – 57V/9]; **Çağ.** Çağatay Türkçesi eserlerinden *Gülistan Tercümesi*'nde de yan anlamıyla tanıklanmaktadır: *Bu yigit, bernalık bağdın nê yemeyin belâ bağige ilinip turur ve tiriglik reye anıdan temettu tapmayın ölüm iriglikinge hüküm kılıp turur* [GT 11a/1].

5.1.2. *Beldürük* "*kemer, bel kuşağı*"

Beldürük, Türk dili tarihinde ilk defa "kemer, bel bağı" anlamında Eski Uygur Türkçesinde tespit edilmektedir (Wilkens, 2021: 161). Kelime Eski Türkçenin Grameri'nde "+(ı)dUrXk insan veya hayvan vücut parçalarıyla bağlantılı olan nesnelerin isimlerini meydana getirir; örneğin *boyunduruk* "boyunduruk", *beldürük* "kemer", *sakalduruk* "çenenin altındaki başlık başlık bağı" gibi" (Erdal, 2004: 146) şeklinde geçmektedir.

5.1.3. *İlersük* "*uçkur*"

Kelime, Karahanlı ve Harezmi Türkçesi eserlerinde tanıklanmaktadır: **Kar.** *ilersüük* “uçkur” [DLT 78]; **Har.** *Ey şa’ifa, barğıl evde un tükense ol un turğan tağarçuqnı Ağmeşning ilersükinge bağlap yatğıl, tedi erse, ol şa’ifa taqı andağ qıldı. Ağmeş erte qoptı, tez tonın keymekke qaşd qıldı erse, baqar ilersükinge tağarçuq bağlğ turur.* [NF 189/14-15]

5.1.4. Kayış “kayış”

Kayış kelimesi *kay-* < *kay-* “(kendini) eğmek, bükmek” (Clauson, 1972: 674b) fiilinden türemiştir. Clauson, aynı zamanda *kadış* biçimini göstererek “kayış, kemer” anlamını verir ve genellikle *kayış* şeklinin kullanıldığını belirtir. Herhangi bir kök göstermez (1972: 607a). Gülensoy ise kelimeye “bağlamak, tutmak veya sıkmak amacıyla kullanılan, dar ve uzun kösele dilimi” anlamını vermiş, kelimenin kökünün *kad-* “döndürmek” fiilinden *kayış* biçiminin oluştuğunu göstermiştir (2011: 484). Kelimeye Eski Uygur, Karahanlı ve Çağatay Türkçesinde rastlanmazken Harezmi, Kıpçak ve Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde tanıklanmaktadır: **Har.** *ançaqa tegi kim na’linim qayış körklüg bolmaqını taqı qamçım çıpçurğası körklüg bolmaqını sewer-men.* [NF 372/2]; *bir kün siz seferdin kelürde siz tevege minüp teve urur bolup ol kayış kamçı birle benim uçamka urdıngız, yavlaq ağrıdı.* [KE 235v/16]; ... *çulğandı tonı birle ol tar ton ya kılıç kayış fulan hubve ténür oturmışda* [ME 149/4]; **Kıp.** *süngüler uzunca tüz bolsa kılafserning kayış turğan yiri manglayana tigürü* [BV 5a/8]; *alsang taqı sening ilingde bolsa üzengü kayış birle bütün arasında sokğul* [MG 59a/3]; **EAT.** *arqasından kayış çıkardı, tekürün önüne bıraktı, eydür Akın-cıların tırkeşi bağı üzengüsü kayış üzülür dikmege gerek olur, dedi* [DK 96b/7-8].

5.1.5. Kemer “kemer, kuşak”

Eren, *kemer* kelimesine “1. Bele dolayarak toka ile tutturulan, deri veya kumaştan yapılan bel bağı; 2. Etek pantolon gibi giysilerin bele gelen bölümü; 3. İki sütun veya ayağı birbirine bağlayan ve üzerine gelen duvar ağırlıklarını iki yanındaki ayaklara bindiren tonos bağlantı” olmak üzere üç farklı anlam vermektedir. Kelimenin Farsçadan geldiğini “ < Far. *Kamar* ‘herhangi bir şeyin ortası, bel; bir kuşak, bölge, kemer; bir dağın ortası; bir kemer, kubbe, kemerli kubbe’, ifadeleriyle dile getirir (1999: 229). Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı’nda ise *Kemer II* maddesinde kuşak anlamı verilmiş ve yine Farsça *kamar* kelimesinden geldiği belirtilmiştir (Tietze, 2023: 202). Kelime, tarihî Türk dili alanında XIV. yüzyıldan itibaren tanıklanmaktadır: **Har.** *Égningge hulle keltürdi taqı belinge kemer bağladılar taqı taht üze olturdu* [NF - 278/13]. **Kıp.** *Bragerius / kamar / kemer / chamer* [CC - 51b/15]; **Çağ.** *Sürse meydân içre her çabük yögmekdür işim // Kıynıç ol çabük-i zerrin kemer bolğay mu dip* [BV 61/4]; *Ketan zer-keş zarafetdür çu kiydin yüz le’afetdür // Bilingde veb ni afetdür muraşsa’lıg kemer hancer* [FK 149/3]; *Barçasığa bağladı altın kemer/ / Kıldı alarnı barısın mu’teber* [YZ]; *Tapukda ni kemer yaşmay bilidin // Yükünüp çeng çengiler ilidin* [YED - 115]; *‘Uşşak ara zülfündin zünnâr kemer bolmış // Veb zülfini sevdâsı zâbidler ara bolmas* [SHD - 64a/9]; *Âstining büsesi ikbâl belinge kemer* [252/4]; *Ahır Gedâmı tutkusudur inçke ağrığı // Bu gussadın ki inçke belini kemer kuçar* [GD - 612]; *yahş ton-lar keydürüp muraş[s]a’ tâc başın-ğa koyup muraş[s]a’ kemer bilin-ge*

bağla-dı [SMBC –48/14]; *bir altın eyerlig at-ka minip muraş(ş)a ‘ tãc başın-da muraş(ş)a ‘ kemer bilin-de ird-i rızvân ş-â(b) kopup...* [RŞR – 565]; EAT. *Geydi hil‘atler libâce egnine / / Bağladı zerrin-kemer hem beline* [KY - 1052].

5.1.6. Kur “kemer, kuşak”

Eski Türklerde *kemer* anlamında kullanılan kelimelerden birisi *kur* dur. Clauson *kur 1* maddesinde “Orişinalde sadece erkek tarafından giyilen, daha sonra genel olarak -yurt’u çeviren kuşak- vb.” açıklamasını yaparken *kur 2* olarak oluşturduğu madde başında ise “Oldukça belirsiz anlamda, temelde belki ‘aşama’ (yüksek derecede olarak) ve ‘basamak (sayılardan biri), bundan ‘dizi, tuğla işi için sıra’ vb.” (1972: 642) olarak açıklamıştır. Bunların yanı sıra *kurşa-* fiilini “*kur-*’tan türemiş isim olan **kurş*’tan türemiş fiil olarak verirken, *kurşa;ğ*’i ise *kurşa-* ‘kuşanmak’tan türemiş bir isim olarak nitelendirir (1972: 665). Arslan Erol, Clauson’un *kur 2* olarak ayrı bir kelime olarak açıkladığı bu kelime, “kemer, kuşak” anlamındaki kelimenin anlam genişlemesi sonucu ortaya çıktığı açıklamasını yapmaktadır (2014: 391). Arslan Erol’a göre Clauson’un iki ayrı kelime olarak düşündüğü *kur 1* ve *kur 2* aynı kelimenin anlam değişmesi yaşamış hâlidir. Erdal ise *kur* “kemer” kelimesine birliktelik eki olan {+Xş} eki ile bu kelimeye isimden fiil yapan {+A-} ekinin gelmesiyle *kurşa-* fiilinin türediğini (1991: 422), *kurşan-* fiilinin de bu fiilin (*kurşa-*) dönüşlü çatısı olduğunu (1991: 607) dile getirir. *Kur*, Türk dili tarihinde ilk defa XI. yüzyıl eserlerinde tespit edilmiştir: **Kar.** *ol kafta.ng kurla.dı o, kaftana bir kuşak edindi ve onu ona geçirdi. kurla.r, kurla.ma.k.* (DLT 575/473); *ol kafta.n kurşa.dı o kaftanın kemerini bağladı. kurşa.r, kurşa.ma.k.* (DLT 570/469); *er ku.rın kurşandı adam kemerini kuşandı. kurşanu.r, kurşanma.k.* (DLT 391/306) tanıklanmaktadır. **Har.** *Yūsufnı zindānga keltürdiler erse zindāncı Yūsuf tonın çıkaralng, kurmı yazalng tedi.* [KE 87r/16]. *Ming altun kurluğ yigit sağında kollarıga altun ‘amüdlar alıp tururlar* [KE 101v/8]; *kurşa-* “kurşamak, kuşak sarmak” *On ming atlıg er kurşap yörigü teg on ming veziri bar erdi* [KE 62v/9]; *Bu sözler ciimle rāst turur, beç hatāsi yoq turur tedi. Taqı ol Bābüyaqa bir qur bērdi kim ol qurnı Muqavqıs melik Peyğamberqa bir aq qatır birle ıda bērip turur erdi* [NF 82/11]; *Anı altun yalduzdı kurğa tertibçe kozdı* [ME - P189a/8], *Anğa iç kur bağladı* [ME - P205a/10], *yaşuk iç kur taş kur kön yançuk* [ME - P45b/3]; *eger bolsa altun kümiş kurları / / zekāt berse artar köñül nırları* [MM - 191/1] **Kıp.** *Tikke takı kabāning kurı bir ilı birle şışse bu tafşıl öze turur* [İŞ 192a/8]; *Jalañaç nakt koboptur alton cur balteus / / Jalañaç nact köböptür / altun kur balteus* (CC). **EAT.** *At (u) tön aña libâce kur kuşak / / Bā-‘ālem bā-ṭabl geldi yüz inak* [KY - 1049]; *çal[-]kara kuş erdemli, kur kurma kuşaklı, kulağı altun küpeli* [DK 32b/8]; *Şüt‘abāsın egnine alıp, ādem-i şafı şacın biline kemer bağlayup...* [SK]; *kur eyer* “süslü, özenle yapılmış eyer”, *kur kemer* “süslü, özenle yapılmış kemer”, *kur kılıç*, (kurlu kılıç) “süslü, özenle yapılmış kılıç” *kur kuşak*, (kur kurma kuşak) “süslü, özenle yapılmış kuşak” (TS /2736-2737).

5.1.7. *Tayyın < Tai-yin*

Türk dili tarihinde “kemer, kuşak” anlamında tanıklanan ilk alıntı kelime *tai-yin* olarak karşımıza çıkmaktadır (Wilkens, 2021: 664). Kelime Daśākarmapathaavadānamālā’da ...*liken ku[rın belije yörgep erdini]lig tayyın [kedip ilig kan karşısn]tın üniüp...*[DKPAM – 2113/32] şeklinde geçmektedir.

6. Kemer Bağlamak

Kemer besten, kemer miyân, miyân bend, kemer best, beste-yi kemer Farsçada sıklıkla kullanılan ve “bir şeye hazır olmak, hizmete girmek” gibi anlamlara gelen bir deyimdir. Türkçeye birebir tercümesinin “kemer bağlamak” şeklinde yapabilecek bu deyim, BK’da “ihtiyâr etmek ve umur ve husûsda cesûr ve mukaddem olmakdan ve muhârebeden tarafeyn birbirine mukâbil olmakdan dahi kinaye olur” (1387); Amid’de “*ve kinâye az âmâde şoden berây-i kâri veyâ der kâri ihtimâm numûden*” (1372); Steignass’da *kamar bastan* “...*to engage heart and soul in business*” (Steingass, 1963; Abik, 2004: 216) şeklinde açıklanmaktadır. Deyim, kemer kelimesinin gerçek anlamının dışında “rütbe ve mevki” belirtmesi ile mecaz anlam kazanmış; Fars edebiyatında “savaşa hazır olmak, savaş vb. durumlar için hizmet etmek, hizmete girmek, bir işe hazırlanmak, azim ve imtimam göstermek, emre muntazır olmak” anlamlarında kullanılmıştır:

به مردی نشیند به آرام تو

ز تاج و کمر بسترد نام تو

“Senin bölgede mertlikle oturuyor, senin namına taç ve kemer kuşanıyor.” [FŞ - Hâkîm Firdevsî // 1-425]

بندند مردان ز همت کمر

کند هر دم اندیشه در خود امر

“Allah dostları himmet kemerini kuşanırlar. Her zaman işin sonunu düşünürler.” [FŞ - Mîr Nâzmi // 1-527]

چو خورشید بر زد سر از برز کروه

میانها بیستند توران کروه

“Güneş dağın yükseklerinden baş gösterince Turan askerleri kemer kuşandılar.” [FŞ - Hâkîm Firdevsî // 1-751]

آن که در پیش سخن تیغ زبانش که زخم

از پی فائده چون نیزه میان بندد تیر

“Dilinin kılıcı, onun sözü etkili olsun diye tıpkı mızrak gibi daracık kemer kuşanır/hizmete girer.”
[FŞ - Hâkîm Senâî // 2-1263]

بهر خدمت هر که بر بندد کمر

از درخت معرفت باید ثمر

“Hizmet için kemer bağlayan kimseye bilgi ağacından meyve gerekir” [FŞ - Şeyh ‘Attâr // 2-1317]

کره بر دوال کمر کرد سخت

به جنگ دوالی روان کرد رخت

“Kemer kayışını sıkıca bağladı. Devālî ile savaşmak için atını sürdü.” [FŞ - Şeyh Nizâmî/3-1899]

سوی میمنه در صف رومیان

زر یوند گیلی کمر بر میان

“Anadolu ordusunun sol tarafında Geylanlı Zerîvend kemer kuşanmıştı.” [FŞ - Mîr Hüsrev // 3-2016]

چون تو کمر جنگ یندی ملک روم

کمرای به در آورد و بر بست کمر تو

“Sen savaş kemerini kuşanınca Bizans imparatoru zünnar çıkarıp senin kemerini bağladı.” [FŞ - Hâkîm Kaṭrân-ı Urmevî // 4-2859]

چون سنان از سر فرازی باشدش در صدر جای

هر که اندر خدمتت چون تیغ در بندد کمر

“Senin hizmetinde kılıç gibi kemer kuşanan kimse, mızrak gibi baş yükseltip seçkin makamda yer bulur.” [FŞ - Kemâl İsmâ‘îl // 4-2895]

خورشید شرق خاوری در بندگی بسته کمر

مانکت غلام نیک پی الله مولانا علی

“Ey efendimiz Hz. Ali! Sen doğunun güneşisin, kulluk için kemer kuşanmışsın! Senin güneşin, Allah’ın ayağı uğurlu kölesidir.” [FŞ - Hâzret-i Mevlânâ Kıddise Sirruhu // 4-3351].

7. Farsça Deyimin Türkçeye Kopyalanması

Fars edebiyatında sıklıkla kullanılan *kemer besten*, *kemer miyân*, *miyân bend*, *kemer best*, *beste-yi kemer* deyimini, Karahanlı Türkçesi dönemi eserlerinden itibaren Türk edebiyatına anlam kopyası şeklinde

geçmiş; *Harezmi*, *Çağatay* ve *Eski Anadolu Türkçesi* yazı dillerinde varyantları ortaya çıkarak kullanılmıştır. Kutadgu Bilig’de *kur ba-* “kemer takmak, kuşak bağlamak” ve *kut kur ba-* “talih kemerini bağlamak”; Harezmi Türkçesi eserlerinde *şefa’at kurın kurşa-* “şefa’at için hazırlık yapmak” ve *kulluk kurını kurşa-* “kulluk (görevini yerine getirmek) için hazırlık yapmak” gibi iki farklı versiyonu görülürken Çağatay Türkçesi eserlerinde *himmet kemerin bağla-* “manevi bir kuvvet ile Allah’a sığınmak”; ‘*adāvet üze kemer bağla-* “hırslanarak düşmanlık etmek”; *risālet kemerin bağla-* “elçiliğe geçmek, elçi olmak”; *yokluk kemerini bağla-* “(mecaz) yokluk kemerini bağlamak”, ‘*uzlet kemerin belige çal-* “yalnızlık kemerini beline bağlamak, yalnızlığa çekilmek”; Eski Anadolu Türkçesinde ise *himmet kemerin bağla-* “manevi bir kuvvet ile Allah’a sığınmak”; *itā’at ve inkıyād kemerin bağla-* “(birine) itaat etmek, boyun eğmek” gibi türevleri bulunmaktadır.

7.1. Karahanlı Türkçesi Eserleri

7.1.1. Kutadgu Bilig

kurın badı ögdülmiş anda naru

kıyksız tapuğ kıldı ilde turu [KB - 1605]

“Bundan sonra Ögdülmiş kollarını sıvadı; kapıdan ayrılmayarak mutluklukla hizmetine girdi”

ajunka badı kör tükel kut kurı

koztı birle katlıp yorıdı böri [KB - 461]

“Bak, dünyaya tam bir mutluluk kuşağı bağladı; kurt kuzu bir arada yaşadı.”

öküş edgü sözler tilin sözledi

işing itge men tip katıg kur badı [KB - 542]

“Pek çok iyi sözler söyledi; işini yapacağım, diye kesin söz verdi.”

Arat, beyitin anlamını yukarıdaki gibi vermektedir fakat burada *katıg kur bamak* deyiminin anlamını “kesin söz vermek” olarak çevirse de deyim anlama Farsçada birebir olduğu gibi “bir işe katı bir şekilde hazırlanmak, sert bir şekilde başlamak”tır.

Yana aydı hacib sen emdi yorı

Sevinçin tirilgil badıng kutı kurı [KB - 553]

“Hacib sözüne şöyle devam etti: Sen şimdi gönlünü hoş tut, artık devlet kuşağını kuşandın.”

Hacib çıktı aydı ay ay toldı tur

Tapuğka körüngil kutung badı kur [KB - 580]

“Hacib çıktı ve: Ey Ay-Toldı, dedi, buyur hükümdarın huzuruna gir; artık talihin yaver.”

Beyitte Arat, *kur* kelimesinin anlamını tam olarak vermemiştir. Burada *kut kur ba-* “(kuşak bağlamak) hizmete hazır olmak” (Şen, 2017: 149) deyimi yer almaktadır.

İsiz öngdi urma törü edgü ur

Kününg edgü bolğay kutung bağa kur [KB - 1456]

“Kötü teamül kurma, iyi kanun koy; ömrün iyi geçer ve mutluluk sana yâr olur.”

İlig aydı emdi köni sözleding

Sen emdi özüngke kutun kur bading [KB - 1917]

“Hükümdar şöyle dedi: Şimdi doğru söyledin, sen kendine mutluluk kuşağını bağladın.”

Kalı kök ayukluk tegir erse kör

Özin ked küdezgü kutı badı kur [KB - 4142]

“Kök-ayukluk nasip olursa, insan kendini çok iyi gözetmeli; o mutluluk kemerini kuşanmış demektir.”

Munu kur badım men tapuğka katıg

Bayat birsü tevfik ay bilgi batıg [KB - 5899]

“İşte ben hizmet etmek için gönülden niyet ettim; Tanrı bana tevfik ihsan etsin, ey derin bilgili.”

7.2. Harezmi Türkçesi Eserleri

7.2.1. Hüsrev ü Şirin

Yeti iklim begleri yığlıp kapuğka

Kemer bağlap turuktılar tapuğka [HŞ - 1893]

“Yedi iklim beyleri kapıda toplanıp hizmet etmeye hazır bir şekilde beklemekteler.”

Ağız bağlap çiçek tég taze yüzler

Tapunmakka kemer bağlanmış özler [HŞ - 51]

“Taze yüzler çiçek gibi ağız bağlayıp kendileri hizmet etmeye hazır durumdadırlar.”

7.2.2. Kısasü'l-Enbiyâ

Ol kıyâmet küin şefâ'atnıg kurını kurşaban

Yalnayu turğan tilindin ‘aşı yulğan Muştafa [KE - 2r/11]

“Kıyamet günü şefaath kemerini bağlayıp günahkârı, alevlenmiş dilinden kurtaran Mustafa.”

Men bulardın küll yırağ-men kul-men Allāh Mevlā

Kurşanıp kulluk kurını berke tutar-men yarlığın

[KE - 39b/9]

“Ben bunlardan tamamen uzağım, Allah’a, Mevlâ’ya kulum; Allah için kulluk kuşağını sıkı tutarım.”

7.3. Çağatay Türkçesi Eserleri

7.3.1. *Yûsufu Zelîhâ*

Bağladı hizmetğa çü Yûsuf kemer

Barur idi gam-zede şām u şeh [YZ 623]

“Çünkü Yusuf hizmete hazırlandı, gece gündüz gam ve keder içerisindeydi.”

Hazret-i Ya‘qub dağı ol zaman

Bağladı himmet kemerin der-miyan [YZ 2481]

“Hazret-i Yakup o zaman manevi bir kuvvet ile Allah’a sığındı.”

Barça ‘adâvet üze bağlap kemer

Yandılar el-kışsa bu Ken‘âniler [YZ 1977]

“Sözün kıyası, Kenanlıların hepsi hırslanıp düşmanlık etmek üzere geri döndüler.”

7.3.2. *Lütfî Divanı*

Biling hayālî içre kemer bağlamas kişi

Andın yakar çerâğ meh-i âsiimân dağı [LD - 1955]

“Belinin hayali için kimse hazırlık yapmaz, ondan feleğin ayı dahi mum yakar.”

7.3.3. *Bedâyiü’l-Vasat*

Boldum belâk çün bilige bağladı kemer

Katlimğa gūyiyā bilin ol şūh bağlamış [BV - 262/4]

“[Ben] öldüm, çünkü o cilveli kadın benim katlime hazırlanmış.”

7.3.4. Vakfiye

... öze ‘abdi nebisining şer’i ta^kviyyetide sa’y-ı tamām ve ihtimām-ı mālā-ke^lām körgüzgeyler ve cibād kemerin ictihād bilige bağlap ol şer’ küfresi ol islām fücresi def’iğa güşiş kılğaylar [VF - 2b/24]

“... kendi nebîsinin şeriatının güçlenmesi için bütün gayret ve ihtimamıyla uğraşacak ve cihat kuşağını içtihat beline bağlayıp şeriattan uzaklaşıp küfre düşenler ve İslam içerisinde çıkan ahlaksızlıkların uzaklaştırılması için çaba gösterecekler.”

... (24) farklarığa nübüvvet tacın koyup şerif iğnelerige hidāyet hil’atın salıp mübārek billerige risālet kemerin bağlap bu hālāyık arasında ser-efrāz (25) ve mu’cize-perdāz kıldı [VF - 2a/24]

“... seçkinlerine nübüvvet tacını koyup şerefli omuzlarına hidāyet hilatını giydirip kutlu bellerine risālet kemerini bağlayıp bu yaratılmışların arasında benzerlerinden üstün ve mucize gösterici kıldı.”

7.3.5. Leyli vü Mecnun

Barlıq tonın egnidin salıp çüist

Yokluk kemerini bağlaban rüst [LM - 232]

“Varlık elbisesini üzerinden hızlıca çıkararak yokluk kemerini sağlam [bir şekilde] bağla.”

Vahdet güberin elige alğan

‘Uzlet kemerin belige çalğan [LM - 293]

“Bütünlük cevherini eline alıp yalnızlık kemerini beline bağladı.”

7.3.6. Şiban Han Divanı

Ol kâmet-i ra’nādın andağ ki kâmiş boldum

Ol zülfi müelseldin hıdmetka kemer-bestem [SHD - 106b/2]

“O, hoş endamdan o an kâmiş oldum. O, zincirlenmiş zülüften [dolayı] hizmete başladım.”

Mihrab u köz ü kaşı çün boldı secde-gâhım

Zünnār (u) kemer-bendim yâ Rab manga nedindür [SHD - 54a/1]

“Yâ Rab, [sevgilinin] mihrabı, gözü ve kaşı [benim] ibadet yerim oldu, [onun] hizmetine girmemin sebebi nedir?”

7.3.7. *Keşfü'l-Hüdâ*

Yâ resûla'llâh! Biz sanga şıdık birle ittibâ' kılup millet-i İslâm'ğa ihlaş birle i'tikâd etip itâ'at ve inkıyâd kemerin cân belinge bağlap turur biz [293/10]

“Ey Allah’ın Resulü! Biz sana doğruluk ile tâbi olup İslam halkına ihlas ile inanıp boyun eğerez.”

7.3.8. *Gülistan Tercümesi*

Yana bir tayıfe, kerem h'ânını yazıp tururlar ve lutf nidasını cibânga ıdıp tururlar ve alınların elge açıp tururlar ve himmet kûrın bellerige bağlap tururlar. [GT - 106a/1]

“Zenginlerin başka bir bölümü, cömertlik sofrasını sermişlerdir ve yardım nidasını dünyaya duyurmuşlardır. Onlar, alınlarını halka açmışlar ve iyilik kemerini bellerine bağlamışlardır.”

7.4. Eski Anadolu Türkçesi Eserleri

7.4.1. *Cem Sultan Divanı*

İşitdi çü bâtîf haberin bu dil-i miskîn

Himmet kemerin biline bend eyledi sad câ [CSD - VI-69]

“Gaip[ten gelen] haberi miskin gönül duydu, manevi kuvvetle Allah’a sığındı.”

7.4.2. *Menâkıb-ı Mevlâna*

Cem' olur 'ışk-ıla anja leşker

Şıdık-ıla cümlesi kuşandı kemer [MEM - 261]

“Asker[ler] ona [onun için] aşk ile toplanır, hepsi doğrulukla hizmete hazır duruma geldi.”

8. Sonuç

Kemer bağlamak, Farsçadan Türkçeye doğrudan anlam kopyalaması yoluyla geçmiş bir deyimdir. Bu deyime ilk olarak Karahanlı Türkçesi eserlerinden Kutadgu Bilig’de rastlanmış, sonrasında ise Harezmi, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi dönem eserlerinde tanıklanmıştır. Karahanlı Türkçesi eserlerinden Kutadgu Bilig’de 9, Harezmi Türkçesi eserlerinden Hüsrev ü Şirin’de 2, Kısasü'l-Enbiyâ’da 2, Çağatay Türkçesi eserlerinden Yûsuf u Zelîhâ’da 3, Lütî Divanı’nda 1, Bedâyi’ül-Vasat’da 1, Vakfiye’de 2, Leyli vü Mecnun’da 2, Şiban Han Divanı’nda 2, Keşfü'l-Hüdâ’da 1; Gülistan Tercümesi’nde 1; Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden Cem Sultan Divanı’nda 1, Menâkıb-ı Mevlâna’da 1 tane olmak üzere toplamda 28 kopya deyim tespit edilmiştir. Bu kopya deyimlerin ilk şekli *kur ba-* “kemer takmak, kuşak bağlamak” olarak karşımıza çıkarken Harezmi, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesi yazı dillerinde aynı şeklini devam ettirmiş ve farklı türevleri ortaya çıkmıştır. İsmi zikredilen

dönem eserlerinde *katıg kur ba*- “bir işe katı bir şekilde hazırlanmak, sert bir şekilde başlamak”; *kut kur ba*- “devlet kuşağını kuşanmak, saadet kemerini bağlamak”; *şefaak kurin kurşa*- “şefaak için hazırlık yapmak”; *kulluk kurin kurşa*- “kulluk (görevini yerine getirmek) için hazırlık yapmak”; *himmet kemerin bağla*- “manevi bir kuvvet ile Allah’a sığınmak”; *adâvet üze kemer bağla*- “hırslanarak düşmanlık etmek”; *risalet kemerin bağla*- “elçiliğe geçmek, elçi olmak”; *yokluk kemerini bağla*- “(mecaz) yokluk kemerini bağlamak”; *uzlet kemerin belige çal*- “yalnızlık kemerini beline bağlamak, yalnızlığa çekilmek”; *himmet kemerin bağla*- “manevi bir kuvvet ile Allah’a sığınmak”; *itâ’at ve inkıyâd kemerin bağla*- “(birine) itaat etmek, boyun eğmek” gibi türevleri ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

- Abık, A. D. (2024). Nevâyî’nin Üç Eserinde Deyimlerin Farsça ile Karşılaştırılması. *Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(1), 211-222.
- Akalın, M. (1986). Baytaratü’l-Vâzih (İnceleme-Metin-İndeks). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Aksoy, Ö. A. (1984). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Alyılmaz, C. (2003). Bugut Yazıtı ve Anıt Mezar Külliyesi Üzerine. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 13, 11-21.
- Arat, R. R. (2008). Kutadgu Bilig - Yusuf Has Hacib. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Argunşah, M., & Güner, G. (2022). Codex Cumanicus. Ankara: Türk Dili Kurumu Yayınları.
- Arslan Erol, H. (2008). Eski Türçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (2019). Rabgûzî Kıssaşü’l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları) - Giriş - Metin - Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Balcı, M. (2014). Türkçe Farsça İlişkileri. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Banguoğlu, T. (2015). Türkçenin Grameri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Burhan-ı Kati Tercemesi, Cildi Evvel Matbaa-i Amire 1387 (19 Recep); Cild-i Sani Matbaa-i Amire 1387 (15 Şaban).
- Câferoğlu, A. (1993). Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Cin, A. (2011). Türk Edebiyatının İlk Yûsuf u Züleyhâ Hikâyesi - Ali’nin Kıssa-yı Yûsuf’u. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çatıkkaş, M. A. (2009). Firdevsî-i Rûmî - Süleymannâme-i Kebîr. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çelik Şavk, Ü. (2011). Ali Şîr Nevayî - Leylî vü Mecnûn. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Çetin, E. (2017). Çinceden Uygurcaya Çevrilen Metinlerde Ağız, Köz ve Yüz Sözleri ile Kurulmuş Deyimler. *Intenational Journal of Language Academy*, 5(9), 433-440.

- Dağıstanlıoğlu, B. E. (2018). Hüseyin-i Hârezmî - Keşfü'l-Hüdâ - Doğu Türkçesiyle Yazılmış bir Kaside-i Bürde Şerhi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dankoff, R. (1983). Wisdom of Royal Glory (Kutadgu Bilig), A Turko-Islamic Mirror for Princes. Chicago-London: The University of Chicago Press.
- Derleme Sözlüğü VI, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eker, S. (2009). Türk-İran Dil İlişkilerinde Divanü Lugâti't-Türk Tanıklığı. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 39/70-85.
- Eker, S. (2009). Divanü Lugâti't-Türk ve İran Dillerinden Kopyalar Üzerine I.. *Intenational Journal of Central Asian Studies*, 13, 233-283.
- Eker, S. (2010). Türkçe-Farsça Dil İlişkilerinde Anlam Kopyaları Üzerine. *Prof. Dr. M. Cihat Özönder'in Anısına Sosyoloji Yazıları 1*. Ed. : Nevin Güngör Ergen-Esra Bucu-Birsan Şahin. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Eker, S. (2012). .Orta Asya'nın Gizemli Halkı: Soğdlular Soğd ve Soğdca. *Türkbilig*, 24, 77-92.
- Eker, S. (2013). Türk-İran Dil Temasları - I Türk-İran Dilbilimsel Coğrafyasına Genel Bir Bakış, (Ahmet Bican Ercilasun Armağanı, Ed. Bülent Gül). Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü. s. 491-500.
- Elmalı, M. (2009). Daşakarmapathaavadānamālā (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin-Tıpkıbasım). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Erdal, M. (1991). Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon. Volume: 1-2. Wiesbaden.
- Erdal, M. (2004). A Grammar of Old Turkic, Handbook of Oriental Studies Brill. Leiden-Boston, XII+575.
- Erdem Uçar, F. M. (2015), Gedâyî Dîvânı İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eren, H. (1999). Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergene, O. (2017). Sadî - Gülistan Tercümesi (Çev. Sîbîcâbî). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ersoylu, H. (2001). Lokmanî Dede - Menâkıb-ı Mevlâna, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gömeç, S. Y. (1997). Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hacıeminoğlu, N. (2000). Kutb'un Husrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hasan Amid (1372). Ferheng-i Amid (Dü cild). Tahran.
- Hatiboğlu, V. (1982). Türkçenin Sözdizimi. Ankara: DTCF Yayınları.
- Johanson, L. (2002). Structural factors in Turkic Language Contacts. Richmond: Curzon Press.
- Karaağaç, G. (1997). Lutfi Divanı Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karahan, L. (1994). Erzurumlu Darîr - Kissa-i Yusuf. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karasoy, Y. (1998). Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Kaya, Ö. (1996). Alî Şîr Nevâyî - Fevâidü'l-Kiber. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kaya, C. (2014). Uygur Harfli Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikâyesi. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Khabbazi, L. (2017). Türkçe Soğdça Bir Belgenin Işığında Türkçe ve Soğdçanın Karşılıklı Etkileşiminin İncelenmesi (Çev. Umut Başar). *Gazî Türkîyat*, 20, 211-223.
- Kılıç, F. (2020). Mevlânâ Sekkâkî Divanı'nda Geçen Deyimler Üzerine Kavramsal Bir Sınıflandırma Denemesi. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, 16, 83-108.
- Korkmaz, Z. (2019). Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktekin, K. (2013). Yûsuf Emirî Dehnâme. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktekin, K. (2023). Yûsuf-ı Meddâh Varka ve Gülşah (İnceleme-Metin-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kuzakçı, B. (2022). Soğd-Türk İlişkileri (V-VIII Yüzyıllar). Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.
- Le Coq, A. von. (1922). Türkische Manichaica aus Chotscho III.. Berlin.
- Olgun İ. (1972). Farsça ve Türkçe Atasözleri ve Deyimler Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 20, 153-172.
- Özçamkan Ayaz, G. (2023). Zemahşerî Mukaddimetü'l-Edeb Paris ve Yozgat Nüshaları (Giriş-Metin-Dizin). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, S. (2016). Dede Korkut -Diresden Nüshası - Giriş, Notlar I. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, S. (2016). Dede Korkut -Diresden Nüshası- Metin, Dizin II. Cilt. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sims-Williams, N., & Hamilton, J. (1990). Corpus Inscriptionum Iranicarum. *Part II*, Vol III.
- Steingass, F. (1963). A Comprehensive Persian-English Dictionary, Fifth impression. London.
- Şen, S. (2017). Eski Türkçenin Deyim Varlığı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şimşek, Y. (2016). Karahanlı Türkçesi Dönemi Kur'an Tercümelerinde Rylands Nüshasında Farsça Tercüme Etkisi Üzerine Mülâhazalar. *Atatürk Üniversitesi Türkîyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 55, 11-27
- Şimşek, Y. (2019). Harezmi Türkçesi Kur'an Tercümesi (Meşhed Nüshası [293 No.], Giriş – Metin - Dizin), (2 Cilt). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şimşek, Y. (2020). Arapça-Türkçe Deyim Kopyaları Üzerine. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 60, 101-114.
- Şimşek, Y., & Kaynak, F. (2023). Hâmidî Yûsuf u Zelîhâ (Giriş-İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şükûn, Z. (1977). Farsça-Türkçe Lûgat - Gencine-i Güftar Ferhengi Ziya. İstanbul: Milli Eğitim Basımevı.
- Tarama Sözlüğü (1995). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1997). Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı. Ankara: Simurg Yayınları.
- Tietze, A. (2023). Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati. Türkiye bilimler Akademisi.
- Topaloğlu, A. (1989). Dil Bilgisi Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Toparlı, R. (1992). İrşâdü'l-Mülûk Ve's-selâtîn. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Toparlı R., Çögenli, M. S., & Yanık, N. H. (2000). Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Mugalî. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R.; Vural, H. & Karaatlı, R. (2007). Kıpçak Türkçesi Sözlüğü. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R., & Argunşah M. (2014). İslâm - Mu'înü'l-Mürîd (İnceleme-Metin-Çeviri-Dizin-Tıpkıbasım). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk, V. (2015). Ali Şîr Nevâyî Vakfiye (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım). Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Türk, V., & Doğan, Ş. (2015). Ali Şîr Nevâyî Hayretü'l-Ebrâr. Ankara: Türk Kültürü Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- Türkay, K. (1988). Ali Şîr Nevâyî Bedâ'î'ü'l-Vasat [İnceleme-Metin-Dizin]. Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Uğurlu, M. (1984). Munyetü'l-Guzât - Metin – İndeks. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Uzuntaş, H. (2019). Uygur Harfleriyle Yazılmış Çağatayca Seyfû'l-Mülûk Hikâyesi'nin Transkripsiyonu, Çevirisi ve Sözlüğü. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ünlü, S. (2004). Karahanlı Türkçesi Satır-Arası Kur'an Tercümesi (Tiem 235v/3-450r7) (Giriş-Metin-İnceleme-Analitik Dizin). Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Wilkens, J. (2021). Handwörterbuch des Altuigurischen. Altuigurisch - Deutsch - Türkisch/Eski Uygurcanın El Sözlüğü. Eski Uygurca - Almanca - Türkçe. Universitätsverlag Göttingen.
- Yılmaz, O. (2019). Lisânü'l-Acem Ferheng-i Şu'ûrî I-IV. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Yüce, N. (2014). Mukaddimetü'l-Edeb H'ârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüshası. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/>

Ek-1: Kısaltmalar

BK: Burhan-ı Kati

BV: Bedâ'î'ü'l-Vasat

BV: Baytaratü'l-Vâzih

CC: Codex Cumanicus

CSD: Cem Sultan Dîvânı

Çağ.: Çağatay

DK: Dede Korkut

DKPAM: Dasákarmapathaavadānamālā

- EAT:** Eski Anadolu Tükçesi
FK: Fevayidü'l-Kiber
FŞ: Ferheng-i Şu'ûrî
GD: Gedâyî Dîvânı
GT: Gülistan Tercümesi
Har.: Harezmi
HE: Hayretü'l-Ebrâr
HŞ: Hüsrev ü Şirin
KE: Kışaşü'l-Enbiyâ
Kar.: Karahanlı
Kıp.: Kıpçak
KT: Kur'ân Tercümesi
KY: Kıssa-yı Yûsuf
LD: Lütîfî Dîvânı
LM: Leyli vü Mecnun
ME: Mukaddimetü'l-Edeb
MG: Münyetü'l-Guzât
MEM: Menâkıb-ı Mevlâna
MM: Mu'inü'l-Mürîd
RŞR: Rızvan Şah ile Ruh-Afza Hikâyesi
SK: Süleymannâme-i Kebîr
SMB: Seyfû'l-Mülûk ve Bedîü'l-Cemâl Hikâyesi
ŞHD: Şiban Han Dîvânı
TS: Tarama Sözlüğü
VF: Vakfiye
YZ: Yûsuf u Zelîhâ

Extended Abstract

Language is a dynamic communication tool that enables communication between people and allows feelings, thoughts or desires to be transferred to the other party in terms of sound, shape and meaning. This tool, which has its own rules, creates a systematic structure by combining sounds and symbols in a certain order. This structure reflects the social, cultural and political aspects of the society it is in and helps determine the identity of that society while also increasing its interaction with other societies. Since the early periods of history, societies and, accordingly, intercultural interaction have caused languages to mutually influence each other. While this process has sometimes been limited to the exchange of words, sometimes it has led to the borrowing of grammatical elements or formulaic expressions. As a result, an increase in the number of foreign elements has been seen in some recipient languages, and changes have also occurred in their syntactic structures. This process has paved the way for language to take on the task of preserving and enriching the cultural memory of societies rather than being a mere means of communication; it has also caused the languages of societies that are productive in science and culture to become more dominant and, in turn, the influence of the languages of underdeveloped societies to gradually decreases.

The term copying means reproduction of an element of one language into another. Johanson, who divides copying into general and selective copying, defines general copies as the copying of a unit of the foreign code into the basic code as a whole. He explains selective copies as copying of one of the structural features such as material, meaning, combination, and frequency instead of all formal features. In order for the copying process to take place between two languages, those societies must have social, economic, commercial, and cultural relations. Many words have been borrowed from Persian to Turkish since ancient times.

The fact that Turkish has had various relations with Sogdian since ancient times has led to the emergence of copying between these two languages. The expression “kemer bağlamak” stands among these. First of all, when the word belt is examined in the historical Turkish language field, it is seen that it is used in the following ways: kur, beldürük, Tai-yin, belt, and belt. To tie a belt or in other words to gird one's belt means "to be ready for something, to enter service" in Persian, and also in Persian it has variants such as kemer miyân, miyân bend, kemer best, beste-yi kemer. The first works in which the word kemer bağ was written as an idiom were works of Karakhanid Turkish. While the forms *ķur ba-* "to wear a belt, to tie a sash" and *ķut ķur ba-* "to tie the belt of fortune" are found in Kutadgu Bilig, the same form or different derivatives are found in the written languages of Khwarezm, Chagatai and Old Anatolian Turkish. In Karakhanid Turkish texts, *kut kur ba-* "to gird one's state belt, to tie the belt of happiness"; In Khwarezm Turkish texts, two different versions are seen, such as *sefaat kurın kurşa-* "to make preparations for intercession" and *kulluk kurını kurşa-* "to make preparations for servitude (fulfilling one's duty)", while in Chagatai Turkish texts, there are the following variants: *himmet kemerin bağla-* "to take refuge in Allah with a spiritual force"; *‘adāvet üze kemer bağla-* "to become hostile out of greed"; *risālet kemerin bağla-* "to become an ambassador, to be an ambassador"; *yokluk kemerini bağla-* "to fasten the belt of absence (metaphorically)"; *‘uzlet kemerin bēlige çal-* "to tie the belt of loneliness around one's waist, to withdraw into loneliness"; in Old Anatolian Turkish, there are the following variants: *himmet kemerin bağla-* "to take refuge in Allah with a spiritual force". A total of 28 copied idioms have been identified, including 9 in the Karakhanid Turkish works Kutadgu Bilig; 2 in the Khwarezm Turkish works Hüsrev ü Şirin, 2 in Kısasü'l-Enbiyâ; 3 in the Chagatai Turkish works Yûsuf u Zelîhâ, 1 in Lütî Divanı, 1 in Bedâ'iyü'l-Vasat, 2 in

Vakfiye, 2 in Leyli vü Mecnun, 2 in Şiban Han Divanı, 1 in Keşfü'l-Hüdâ; 1 in Gülistan Terümesi; 1 in the Old Anatolian Turkish works Cem Sultan Divanı, 1 in Menâkıb-ı Mevlâna.

Sürdürülebilir Turizm Kapsamında Devrek'in Alternatif Turizm Potansiyelinin Belirlenmesi

Mert Can TEKELER¹, Sibel ÖZDEMİR²

Öz

Sürdürülebilir turizm kapsamında Zonguldak Devrek'in sahip olduğu alternatif turizm potansiyelinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu çalışmanın, bölgenin sahip olduğu doğal ve kültürel değerlerin sürdürülebilir turizm perspektifinde değerlendirilmesi açısından ortaya koyduğu sonuçlar ile önem taşıdığı düşünülmektedir. Çalışmada Devrek'in güçlü yönleri, zayıf yönleri, fırsatları ve tehditleri ele alınarak bölgenin turizm stratejilerine rehberlik etmek amaçlanmıştır. Çalışmada, sürdürülebilir turizm kapsamında Devrek'in alternatif turizm potansiyelini değerlendirmenin zengin ve derinlemesine bir betimleme gerektirmesi nedeniyle nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın verileri, nitel araştırmalarda veri toplama araçlarından biri olan görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Çalışma sonucunda; bastonculuk sanatı, yaylalar, şelaleler ve gastronomik ürünler gibi unsurların Devrek'in turizm potansiyelinde öne çıktığı belirlenmiştir. Bunun yanı sıra tanıtım eksikliği, yetersiz konaklama tesisleri ve altyapı sorunları gibi faktörler, bölgenin turizm gelişimini sınırlandıran başlıca unsurlar olarak tespit edilmiştir. Ancak eko-turizm, doğa sporları ve kültürel etkinliklerin geliştirilmesi gibi fırsatlar, Devrek'in alternatif turizm potansiyelini artırabilecek önemli stratejik alanlar olarak değerlendirilmektedir. Çalışma sonucunda ulaşılan bulgular literatürdeki benzer araştırmalarla uyumlu olup, Devrek'in alternatif turizm potansiyelinin planlama ve koruma politikalarıyla desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Devrek'in alternatif turizmdeki potansiyelinin etkin kullanımı hem yerel kalkınmayı destekleyecek hem de ulusal turizm hedeflerine katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Turizm, Alternatif Turizm, SWOT Analizi, Devrek, Zonguldak

¹ Öğr. Gör, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Devrek Meslek Yüksekokulu, Zonguldak/Türkiye, ORCID: 0000-0002-5830-3384, e-posta: m.tekeler@beun.edu.tr

² Öğr. Gör. Dr, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Devrek Meslek Yüksekokulu, Zonguldak/Türkiye, ORCID: 0000-0003-0700-0823, e-posta: sibel.ozdemir@beun.edu.tr (Sorumlu Yazar)

RESEARCH ARTICLE

Determination of Alternative Tourism Potential of Zonguldak Devrek within the Scope of Sustainable Tourism

Mert Can TEKELER¹, Sibel ÖZDEMİR²

ABSTRACT

This study, conducted to determine the alternative tourism potential of Devrek Zonguldak within the scope of sustainable tourism, is considered important with the results it reveals in terms of evaluating the natural and cultural values of the region from a sustainable tourism perspective. The study aims to guide the tourism strategies of the region by addressing the strengths, weaknesses, opportunities and threats of Devrek. In the study, qualitative research method was preferred since evaluating the tourism potential of Devrek within the scope of sustainable tourism requires a rich and in-depth description. In this direction, the data of the study were collected using the interview technique, one of the data collections tools in qualitative research. As a result of the study, it was determined that elements such as the art of cane making, plateaus, waterfalls and gastronomic products stand out in Devrek's alternative tourism potential. In addition, factors such as lack of promotion, inadequate accommodation facilities and infrastructure problems were identified as the main factors limiting the tourism development of the region. However, opportunities such as eco-tourism, nature sports and cultural activities are considered as important strategic areas that can increase the tourism potential of Devrek. The findings of the study are consistent with similar studies in the literature and reveal that Devrek's alternative tourism potential should be supported by planning and conservation policies. In this context, the effective use of Devrek's tourism potential will both support local development and contribute to national tourism targets.

Keywords: Sustainable Tourism, Alternative Tourism, SWOT Analysis, Devrek, Zonguldak

¹ Lecturer, Zonguldak Bülent Ecevit University, Devrek Vocational School, Zonguldak/Turkey, ORCID: 0000-0002-5830-3384, e-mail: m.tekeler@beun.edu.tr

² Lecturer Dr, Zonguldak Bülent Ecevit University, Devrek Vocational School, Zonguldak/Turkey, ORCID: 0000-0003-0700-0823, e-mail: sibel.ozdemir@beun.edu.tr (Corresponding Author)

1. Giriş

II. Dünya savaşı sonrasında birçok ülke gelir ve istihdam yaratma gibi önemli faydaları sebebiyle turizm endüstrisini geliştirmek için önemli yatırımlar yapmış ve turizm endüstrisi özellikle bu zaman diliminde önemli bir gelişim göstermiştir. Turizm endüstrisinin II. Dünya savaşından sonra hızla gelişmesinin ana nedeni ise, kitle ulaşım teknolojilerindeki, özellikle de hava taşımacılığındaki gelişmedir. Bu gelişmelere istinaden ulusal hükümetler fırsatı görmüş, 1970'lerin sonunda özellikle Reagan ve Thatcher iş birliğiyle neoliberal ekonomi politikalarını tüm müttefiklerine yaymış ve bu müttefikler de turizm endüstrisine yatırım yapmaya başlamıştır. 1980'li yıllarda Amerika ve Batı Avrupa'da egemen olan yeni üretim ve tüketim şekli, turizmin gelişmesine katkı sağlamış ancak turizmin gelişmesine bağlı olarak birtakım problemler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu problemlerden biri ve en önemlisi, turizm faaliyetlerinin bir sonucu olarak meydana gelen çevresel bozulmalardır.

Turizm faaliyetlerinin doğal ve kültürel kaynaklar üzerinde yarattığı olumsuz etkiler ve bu olumsuz etkilerin turizmin geleceğini tehdit ettiğinin anlaşılması, "alternatif turizm" kavramını gündeme getirmiştir (Yıldız ve Kalağan, 2008). Alternatif turizm, kitle turizminin yarattığı olumsuz etkilere ve sorunlara bir çözüm olarak ortaya çıkmıştır (Wearing ve Neil, 2009). Bu nedenle kitle turizmi "hard-sert" olarak, alternatif turizm ise "soft-yumuşak" olarak ifade edilmektedir. Genel olarak alternatif turizm, "doğal, sosyal ve toplumsal değerle uyumlu olan, yerel halk ve ziyaretçiler olumlu etkileşimlerine ve sahip oldukları tecrübeleri paylaşmalarını sağlayan turizm formları" şeklinde tanımlanmaktadır (Leksakundilok, 2004).

Kitle turizminin yerini alternatif turizm kaynaklarına bırakmaya başlaması, bu kaynaklara sahip pek çok destinasyon için önemli bir fırsat yaratmıştır. Devrek ise, sahip olduğu turizm kaynakları ile bu fırsatı değerlendirme imkânına sahip destinasyonlardan biridir. Devrek'in turizm potansiyeli üzerine yapılan çalışma eksikliğinden yola çıkılarak yapılan bu çalışmanın amacı, sürdürülebilirlik kapsamında Devrek'in sahip olduğu alternatif turizm potansiyelini tespit etmektir. Bu doğrultuda çalışmanın, Devrek'in turizm potansiyeline yönelik sahip olduğu güçlü ve zayıf yönler ile olası tehdit ve fırsatların tespit edilmesi açısından ortaya koyacağı sonuçlar ile literatürdeki boşluğu doldurması beklenmektedir. Ayrıca Devrek'in sahip olduğu doğal ve kültürel değerler turizmin gelişimi açısından oldukça önemli olmasına rağmen, bölgede turizm gelişimi yeterli düzeyde sağlanamamıştır. Çalışma sonuçlarının, Devrek'in sahip olduğu doğal ve kültürel değerlerin turizmin gelişiminde kullanılması açısından da önem taşıdığı düşünülmektedir.

2. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde çalışmaya ait kavramsal çerçeve sunulmuştur.

2.1. Sürdürülebilirlik Kavramı

Sürdürülebilirlik kavramı ilk kez 18. yy'da ormanları konu alan bir kitapta kullanılmış ve kitapta sürdürülebilirlik açısından önemli olanın, dikilen ağaç sayısının kesilen ağaç sayısından fazla ya da eşit olmasının olduğu ifade edilmiştir (Pittel, 2002). Sürdürülebilirlik kavramının önemi, 1972 yılında Stockholm'de "İnsanın Çevresi" adlı konferans ile birlikte anlaşılmaya başlanmıştır (Alkan, 2015). Gelecek nesillere yaşanabilir, temiz bir çevrenin bırakılmasının hedeflendiği konferansta sürdürülebilirlik kavramı ilk kez kapsamlı bir şekilde tartışılarak, kavram ile ilgili çeşitli noktalara dikkat çekilmiştir (Johnston vd., 2007). Bu tarihten sonra kavram, yoğun ilgi görmeye başlamış ve 1987 yılında yayımlanan Brundtland Raporu ile kavram yeniden şekillendirilmiştir. İlgili raporda sürdürülebilirlik kavramı, bugünün ihtiyaçlarının gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yetisinden çılmadan karşılanması olarak tanımlanmıştır (Brundtland Raporu, 1987).

Sürdürülebilirlik kavramı, kullanılmaya başlandığı yıllardan bu yana sosyâl, ekonomik ve çevresel olmak üzere üç farklı boyut altında değerlendirilmektedir. Sosyâl boyutta, adalet ve toplumun her kesiminin kararlara katılımı beklenmektedir. Ekonomik boyutta, tüm ekonomik faaliyetlerin çevre ve sosyâl unsurların dikkate alınarak uzun süreli olarak yapılması hedeflenirken, çevresel boyutta ise doğal kaynakları koruyarak faydalanılması hedeflenmektedir. Pratikte sürdürülebilirliğin bu üç boyutu arasında çeşitli çıkar çatışmalarının yaşandığından söz edilebilir. Örneğin, ekonomik boyut kapsamında benimsenen istihdam sağlama hedefi kapsamında gerçekleştirilen endüstri projesi çevreyi kirletebilir. Bu durum, çevresel boyutta benimsenen hedeflere ulaşılmasını zorlaştırabilir. Öte yandan çevresel boyutta benimsenen hedeflere ulaşılması adına ekonomik boyutun göz ardı edilmesi, sosyâl boyutta yer alan hedeflere ulaşılmasını zorlaştırabilir (Holmberg ve Sandbrook, 1992).

2.2. Sürdürülebilir Turizm Kavramı

Tartışmalı bir konu olmasına rağmen turizm kapsamında sürdürülebilirlik; turizmin etkilerinin göz önüne alınarak tüm paydaşların sosyâl, ekonomik ve çevresel ihtiyaçları arasında denge sağlamayı amaçlamak olarak ifade edilmektedir (Rasoolimanesh vd., 2023).

Sürdürülebilir turizm anlayışı, kalkınmanın doğal kaynaklar korunarak gerçekleşmesini ve turizmin planlı olarak gelişmesini hedeflemektedir. Bu durumda hem doğal ve kültürel varlıklar korunmakta, hem de sosyâl ve ekonomik gelişim desteklenmektedir (Rebollo ve Baidal, 2003).

Sürdürülebilir turizm sayesinde turizm bölgelerinde yaşanan ekonomik canlılığa bağlı olarak iş çeşitliliği artarak, yerel halkın ekonomik anlamda kazanımlar sağlaması mümkün olmaktadır (Baker ve Cameron, 2008). Sürdürülebilir turizm, sürdürülebilir kalkınma hedeflerini benimseyerek çevreye, ekonomiye ve insana saygı göstererek turistik destinasyondaki turizm faaliyetlerinin geliştirilmesine yardımcı olur (Juganaru vd., 2008). Sürdürülebilir turizm; sosyâl adaleti sağlama, çevreyi koruma, ekonomik faydalar sunma ve uzun vadede yerel halkın yaşam standartlarını iyileştirme gibi birtakım

amaçlara sahiptir (Zolfani vd., 2015). Bu bağlamda sürdürülebilir turizmi oluşturan beş farklı unsur olduğu ifade edilmiştir (Edgell, 2006):

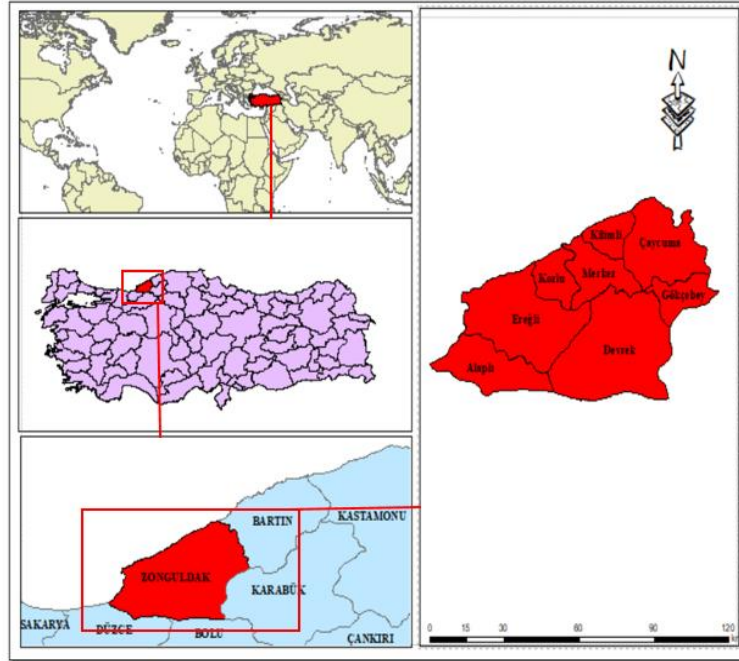
- Mevcut kaynakların gelecek kuşaklarında ihtiyaçları da göz önüne alınarak korunması,
- Kaynak verimliliğinin sürdürülebilirliğini sağlamak,
- Çevreye zarar verebilecek değişikliklerden kaçınmak ve biyolojik çeşitliğin sürdürülmesini sağlamak,
- Gelecek kuşaklarla günümüz toplumu arasındaki eşitliği sağlamak,
- Bölgelere ve ülkelere ait kültürel ve doğal mirasın korunarak, gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak.

Literatürde sürdürülebilir turizm kavramına ilişkin üzerinde fikir birliğine varılan ve herkes tarafından kabul edilen bir tanım bulunmamaktadır. Dünya Turizm Örgütü sürdürülebilir turizmi, “ziyaretçilerin, endüstrinin, çevrenin ve ev sahibi toplulukların ihtiyaçlarını karşılayan, mevcut ve gelecekteki ekonomik, sosyâl ve çevresel etkilerini tam olarak hesaba katan turizm” şeklinde tanımlamıştır (WTO, 2025). Garrod ve Fyall (1998) ise sürdürülebilir turizm kavramını, “ziyaretçileri yanıltmadan, doğal kaynakları tüketmeden, yerel halkı rahatsız etmeden, ziyaretçi, yerel halk ve turistik destinasyon arasında dengeli ve kazançlı bir ilişki kurmayı zorunlu kılan faaliyetler” şeklinde tanımlamıştır.

Sürdürülebilir turizm kavramına ilişkin tanımlar göz önüne alındığında, sürdürülebilirliğin belirli bir süreyi kapsamadığı, aksine turizm gelişiminin her aşamasında dikkate alınması gereken bir anlayış olduğundan söz edilebilir.

2.3. Devrek İlçesi Hakkında Genel Bilgiler

Şekil 1’de, Devrek ilçesinin lokasyon haritasına yer verilmiştir.

Şekil 1: Devrek İlçesinin Lokasyonu

Kaynak: ArcGIS yazılımı aracılığıyla yazar tarafından hazırlanmıştır.

Devrek, yaklaşık 7500 yıldır birçok medeniyete ev sahipliği yapmış bir kenttir. Lidyalılar, Frigler, Persler, Bizans, Roma, Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin sınırları içerisinde bulunmuştur. Ayrıca Devrek, Zonguldak ilinin ilçeleri arasında yerleşimin ilk başladığı en eski ilçelerden biridir. Bu doğrultuda Devrek'in medeniyetin ilk filizlendiği yer olduğundan söz edilebilir (Karauguz, 2013).

İlçenin, Kastamonu ve Bolu illeri arasında bir geçiş görevi üstlenmesinden dolayı “Devrek” ismini aldığı sanılmaktadır. İlçe, Zonguldak il merkezine 57 km uzaklıkta bulunmaktadır. Devrek çayı ilçenin en önemli akarsuyudur. Devrek ve Yenice çayları birleşerek Filyos çayını oluşturmaktadır. Bu çay ise, Filyos Beldesinden denize dökülmektedir. Dorukhan tepesi sahip olduğu 925 metre yükseklik değeri ile Devrek ilçesinin en yüksek tepesi olma özelliğine sahiptir. Devrek ilçesine bağlı 83 köy ve bir belde (Çaydeğirmeni Belediyesi) bulunmaktadır (Zonguldak, 2024). Devrek ilçesinin etrafı dağlarla çevrilidir. Bu nedenle ilçe, çukur bir alana kurulmuştur. Ankara’ya olan yakınlığı ve karayolu bağlantıları nedeniyle Devrek, ulaşılabilirlik açısından önemli bir avantaja sahiptir (Kesikoğlu, 2022). Devrek ilçesinin sahip olduğu bu avantajın, ilçenin sahip olduğu doğal ve kültürel değerlerle desteklendiğinde bölgenin bir turizm destinasyonu olarak nitelendirilmesine önemli bir katkı sağlayabileceğinden söz edilebilir.

Türkiye'nin en zengin ormanlarının bulunduğu bir bölgede konumlanan Devrek'in çevresi doğal güzelliklerle doludur. İlçede bulunan Akçasu ormanındaki Bostandüzü, piknik için oldukça ideal bir yerdir. Ayrıca bir doğa harikası olarak görülen Yedigöller Milli Parkı, ilçeye yaklaşık 45 dakikalık uzaklıktadır. İlçede el sanatlarına önem verilmektedir. Bu doğrultuda her yıl temmuz ayı içerisinde Devrek'e ait kültürel bir miras olan Devrek bastonunun tanıtımına katkı sağlamak amacıyla "Devrek Baston ve Kültür Festivali" organize edilmektedir. Devrek bastonu, ilçenin en önemli turizm değeri olarak kabul edilebilir (İkada, 2014). Devrek'te demircilik faaliyetleri de önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle tarımla uğraşan köylülerin kullandığı çeşitli araç ve gereçleri Devrek'teki yerel demirciler üretmektedir. Tarımla ulaşan köylülerin ürettiği ürünleri sattığı halk pazarı da Devrek ekonomisi açısından önemli bir yer tutmaktadır. Köylüler pazartesi günleri kurulan bu pazarda ürünlerini satışa sunma şansı bulmaktadır (Kesikoğlu, 2022).

2.4. Devrek'te Turizm

Yapılan literatür incelemesine bağlı olarak, Devrek'in sahip olduğu turizm varlıklarına ve Devrek'te yapılabilecek turizm türlerine, Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Devrek'in Sahip Olduğu Turizm Varlıkları ve Potansiyel Turizm Türleri

Turizm Türü	Açıklama	Örnek
Yayla Turizmi	Yayla turizmi; deniz, kum ve güneş üçlüsü etrafında şekillenen geleneksel turizme kıyasla daha spesifik motiflerden oluşan turizm türüdür (ITO, 1997).	Yaylalar: Manzut Yaylası, Aksu Yaylası, Kızıllak Yaylası, Karatepe Yaylası
Av Turizmi	Avcı olarak nitelendirilen bireylerin belirli kurallar çerçevesinde avlanma amaçlarının gerçekleştirilmesini sağlayan etkinliklerdir (Ulusoy, 2015).	Avlaklar: Devrek Örnek Avlağı, Damlı Örnek Avlağı, Yeşilöz Yaban Hayatı Geliştirme Sahası
Akarsu Turizmi	Akarsular üzerinden yapılabilecek rafting, kano ve nehir yatağı gibi uygulamalardan oluşan etkinliklerdir (Akova, 1995).	Akarsular: Devrek Çayı, Buldan Çayı, Madencioğlu Şelalesi
Gastronomi Turizmi	Belirli bir yemeği tatmak ya da yapılış aşamalarını görmek amacıyla yemek festivalleri, restoranlar ya da özel alanların ziyaret edilmesi şeklinde ortaya çıkan turizm türüdür (Hall vd., 2003).	Yiyecekler: Devrek Beyaz Baklavası, Devrek Kömeci, Devrek Kireni
Kültür Turizmi	Turistlerin farklı kültürleri tanımak amacıyla yaptıkları seyahatler sonucunda ortaya çıkan turizm türüdür (Baykan, 2007).	Kaleler: Beykoz Asarı (Kalesi) Diğerleri: Bastoncular Çarşısı, Bizans Dönemi'ne ait buluntular Mezarlar: Karakoculu Beylik Mezarı, Kral Mezarlığı
İnanç Turizmi	Kutsal yerlerin bu dinlere inanan bireyler tarafından ziyaret edilmesinin turizm kapsamında değerlendirilmesi "inanç turizmi" olarak tanımlanmaktadır (Sargın, 2006).	Camiiler: Merkez Tekke Camii, Merkez Ulu Camii, Yeni Camii Türbeler: Şeyh Yusuf Ziyaeddin Türbesi
Festival Turizmi	Bir festival dönemi süresince bireylerin festival bölgesini ziyaret etmesi şeklinde gerçekleşen turizm türüdür (Çoban ve Süer, 2018).	Festivaller: Devrek Baston ve Kültür Festivali
Diaspora Turizmi	Diaspora, uzun zaman boyunca bir ulus ya da inanç mensuplarının ana yurtlarından koparak, başka ülkelerde	Devrek

	azınlık olarak yaşamaya devam etmeleridir. Bir zaman sonra bu azınlıkların kendi ülkelerini ziyaret etmesi, turizm haline gelerek diaspora turizminin oluşmasına neden olmuştur. Bu doğrultuda Devrek başta Almanya olmak üzere yurtdışına göç vermektedir. Bu durum özellikle yaz ayları veya bayram gibi özel günlerde Devrek'in ziyaretçi akınına uğramasına neden olmaktadır.	
Eko-Turizm	Ekoturizm, doğal ve kültürel mirası koruyan, kalkınma politikalarına yerel halkı da dahil ederek çevreyi korumayı amaçlayan turizm türüdür (Mahravan, 2012). Devrek sahip olduğu çaylar, yaylalar, yürüyüş parkurları, kuş gözlemciliği, safari ve kamping gibi turizm faaliyetlerinin yapılmasına elverişli alanları ile doğa turizminin yapılmasına uygun bir destinasyondur.	Kamping Alanı: Egemenlik Mesire Alanı Jeep Safari Alanları: Özyurt Köyü-Aksu Yaylası, Aksu Köyü-Eğerci Beldesi Yürüyüş (Trekking) Parkuru: Aksu Yaylası-Bölüklü Yaylası Çaylar: Devrek ve Buldan Çayı
Spor Turizmi	İkamet edilen yerden, spor organizasyonlarını izlemek ya da katılmak amacıyla başka bir yere yapılan seyahatlerdir (Weed, 1997).	Aktiviteler: Trekking, Sportif Olta Balıkçılığı, Bisiklet, Safari Turları

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1'de görüleceği üzere, Devrek'in sahip olduğu turizm varlıkları ele alındığında; yayla turizmi, av turizmi, akarsu turizmi, gastronomi turizmi, kültür turizmi, inanç turizmi, festival turizmi, diaspora turizmi ve eko-turizm gibi alternatif turizm türlerinin ilçede geliştirilmesinin mümkün olabileceği düşünülmektedir.

Devrek bulunduğu konum itibarıyla çok sayıda doğal güzelliğe sahip bir ilçedir. Bu nedenle turizme özgü kullanılabilecek kaynak açısından Devrek'in oldukça zengin bir ilçe olduğundan söz edilebilir. Devrek sahip olduğu Manzut Yaylası, Aksu Yaylası, Kızıkulak Yaylası, Karatepe Yaylası ile yayla turizmine; Devrek Örnek Avlağı, Damlı Örnek Avlağı, Yeşilöz Yaban Hayatı Geliştirme Sahası ile av turizmine; Devrek Çayı, Buldan Çayı, Madencioğlu Şelalesi ile akarsu turizmine; Devrek Beyaz Baklavası, Devrek Kömeci, Devrek Kireni gibi coğrafi işaretleri ürünleri ile gastronomi turizmine; Beykoz Asarı (kalesi), Bastoncular Çarşısı, Bizans Dönemi'ne ait buluntular, Karakoculu Beylik Mezarı, Kral Mezarlığı ile kültür turizmine; merkez Tekke Camii, Merkez Ulu Camii, Yeni Camii ve Şeyh Yusuf Ziyaeddin Türbesi ile inanç turizmine; Devrek Baston ve Kültür Festivali ile festival turizmine; çok sayıda gurbetçisi ile diaspora turizmine; sahip olduğu kamping, jeep safari ve yürüyüş alanları ile eko-turizme; trekking, sportif olta balıkçılığı, bisiklet, safari turları ile spor turizmine imkân tanımaktadır.

Devrek'te yapılabilecek potansiyel alternatif turizm türleri ile ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında ilçenin, özellikle doğa temelli turizm türlerinin geliştirilmesine daha uygun olduğu düşünülmektedir.

Devrek'te turizmin gelişimi açısından turizm varlıklarının yanı sıra, konaklama imkânları da oldukça önemlidir. Bu doğrultuda Tablo 2'de Devrek'te bulunan konaklama işletmeleri ve bu işletmelere ait çeşitli bilgiler verilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025).

Tablo 2: Devrek'te Bulunan Konaklama İşletmeleri

İşletmenin Adı	Oda Sayısı	Yatak Sayısı
River Milli Park	30	60
Devrek Otel	68	136
Torunlar Otel	10	20
Hotel Urfa Palas	8	16
Otel Saraçoğlu	20	40
Toplam	136	272

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 2’de görüldüğü üzere, Devrek’te beş adet konaklama işletmesi bulunurken, toplamda 136 oda ve 272 yatak bulunmaktadır. Bu istatistikler, Devrek’in mevcut konaklama kapasitesine dair önemli bir gösterge niteliği taşımaktadır. Tablo 2 incelediğinde, Devrek’in sahip olduğu konaklama imkânları ve kapasitesinin geliştirilmesi gerektiği söylenebilir. Turizmin gelişimi açısından önem arz eden diğer bir unsur ise ulaşılabilirliktir. Turizm çekiciliklerinin turizm talebine dönüşebilmesindeki temel unsur, ilgili destinasyonun ulaşılabilirliğidir. Zonguldak ili içerisinde demiryolu ağı uzunluğu yaklaşık 69 km’dir. Karabük’ten Zonguldak’a demiryolu ile ulaşım mümkündür. Devrek’te ise demiryolu bulunmamaktadır ancak Devrek’e yaklaşık 20 km uzaklıkta bulunan Gökçebey ilçesinden Zonguldak’a her gün 4 sefer düzenlenmektedir. Ulaşım açısından Devrek’e önemli bir avantaj sağlayan unsur ise şüphesiz, ilçeye yaklaşık 40 km uzaklıkta Çaycuma ilçesinde bulunan Zonguldak Havalimanıdır. Uluslararası havalimanı hüviyeti taşıyan bu havalimanından Almanya ve İstanbul’a uçuşlar düzenlenmektedir. Devrek’in diğer ulaşım alternatifi ise karayoludur. İl genelinde karayolu uzunluğu 421 km’dir. Her ilden Devrek’e karayolu ile ulaşım imkânı mevcuttur. Bu bilgiler doğrultusunda, Devrek’in turizm açısından en güçlü yönlerinden birinin ulaşılabilirlik olduğu söylenebilir (Zonguldak Valiliği, 2025). Devrek’te turizmin gelişimi açısından önemli diğer unsur ise taleptir. Bu doğrultuda, Devrek’e ait 2024 yılı turizm istatistikleri Tablo 3’te verilmiştir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2025).

Tablo 3: Devrek'te Bulunan İşletme ve Basit Belgeli Tesislere Geliş İstatistikleri (2024)

Tesise Geliş Sayısı	Geceleme	Ortalama Kalış Süresi	Doluluk Oranı
7.633	15.403	2,02	15,45

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3’te görüleceği üzere, 2024 yılında Devrek’teki konaklama işletmeleri toplamda 7.633 kez ziyaret edilirken, 15.403 geceleme yapılmış ve Devrek’e gelen ziyaretçiler ise ortalama 2 gece konaklamıştır. Yıl içerisinde konaklama işletmelerinin doluluk oranı ise yaklaşık %15’tir. İlgili istatistikler ele alındığında, ilçenin sahip olduğu turizm potansiyelinin tam olarak kullanılamadığı ve buna bağlı olarak istenen doluluk oranlarına ulaşamadığı söylenebilir.

3. Yöntem

"SWOT" kelimesi, Strengths (Güçlü Yönler), Weaknesses (Zayıf Yönler), Opportunities (Fırsatlar) ve Threats (Tehditler) sözcüklerinin baş harflerinden oluşan ve bir durumun güçlü ve zayıf yönlerini belirleyerek fırsatları ve tehditleri analiz etmek ve buna bağlı olarak yeni stratejiler geliştirmek amacıyla kullanılan önemli bir analiz tekniğini ifade etmektedir (Acuner, 2006; Kansız ve Acuner, 2007). Pazarlama alanında bu teknik (Ecer ve Canitez, 2004) mevcut durumun sistematik bir çerçevede ele alınmasını sağlarken, ülkenin turizm potansiyelinin içsel (güçlü ve zayıf yönler) ve dışsal (fırsatlar ve tehditler) faktörlerini ortaya koyma açısından da etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır (Reihanian vd., 2012). Ayrıca, SWOT analizi bölgesel düzeyde sürdürülebilir turizm olanaklarının değerlendirilmesine, mevcut eksikliklerin tespit edilmesine ve bu eksikliklerin giderilmesine yönelik fırsatlar sunmaktadır (Navarro-Martínez vd., 2020; Caldito vd., 2015; Mondal, 2017; Yan ve Wang, 2021).

Bu çalışmada, Zonguldak ili Devrek ilçesinin sürdürülebilir turizm perspektifinde alternatif turizm potansiyelinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Araştırma kapsamında, destinasyon planlaması bağlamında Devrek'in içsel faktörleri (güçlü ve zayıf yönler) ile dışsal faktörleri (fırsatlar ve tehditler) SWOT analizi çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu analiz yoluyla, bölgenin sürdürülebilir turizm potansiyeline yönelik stratejik yaklaşımların ve politika önerilerinin geliştirilmesine katkı sunulması hedeflenmektedir. Sürdürülebilir turizm anlayışı çerçevesinde bölgenin mevcut durumunun ele alınması, Devrek'in turizm sektörü içindeki yerini güçlendirmeye yönelik kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır.

Bu çalışma, Devrek ilçesinin sürdürülebilir turizm potansiyeline ilişkin kapsamlı ve çok boyutlu bir değerlendirme yapılabilmesi amacıyla nitel araştırma yöntemi çerçevesinde yapılandırılmıştır. Araştırmada, nitel veri toplama tekniklerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme yöntemi tercih edilmiştir. Görüşme yönteminin kullanılmasının temel gerekçesi, belirli bir hipotezin sınanmasından ziyade katılımcıların deneyimlerini, bu deneyimlere yükledikleri anlamları ve sosyal gerçekliği nasıl yapılandırdıklarını derinlemesine incelemektir (Seidman, 1991). Nitel görüşmeler, bireylerin bilgi, algı, etkileşim, deneyim ve duygularını çok katmanlı bir şekilde ortaya koyma kapasitesiyle, sosyal bilim araştırmalarında etkili bir veri toplama aracı olarak öne çıkmaktadır (Mason, 1996). Bu çerçevede, araştırma alanı olarak seçilen Devrek'te, bölgeye özgü çevresel koşullar ve yapısal kısıtların turizm sektöründeki paydaşlar ile destinasyonun sürdürülebilirliği üzerindeki etkilerini derinlemesine kavramaya yönelik özgün nitel veriler elde edilmiştir.

Araştırmanın veri toplama sürecinde Devrek'te turizm faaliyetlerinin planlanması, yürütülmesi ve gelişimi üzerinde etkisi olan kamu kurumları, özel sektör temsilcileri ve sivil toplum kuruluşlarında görev yapan paydaşlarla yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Katılımcı grubu, hem karar alıcı konumunda olan kurum temsilcilerini hem de bölgenin turizm potansiyelini yakından

deneyimleyen ve sürece doğrudan etki eden yerel halktan bireyleri içermektedir. Böylece hem yönetsel düzeydeki görüşler hem de uygulama ve deneyim odaklı yerel perspektifler araştırma kapsamına dâhil edilmiştir. Toplamda 14 kişi ile yapılan görüşmelerde, katılımcıların kurumları ve yerel bağlamdaki rollerine göre çeşitlilik sağlanmıştır. Görüşmelerin gerçekleştirilmesinden önce Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 02 Ocak 2025 tarihinde 922 sayılı protokol numarasıyla etik onay alınmıştır. Verilerin toplanma süreci 04 Ocak 2025 ile 11 Ocak 2025 tarihleri arasında tamamlanmıştır. Araştırmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu yöntem, araştırmacının önceden hazırladığı sorular çerçevesinde katılımcılardan veri toplamasına olanak tanımaktadır. Yarı yapılandırılmış görüşme, araştırma problemine ilişkin tüm boyutların kapsamlı şekilde ele alınmasını sağlamak için güvenilir bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Ayrıca bu teknikte araştırmacı, gerekli gördüğü durumlarda önceden hazırlanmamış sorular yönelterek katılımcılardan ek bilgiler elde edebilir (Mil, 2007). Araştırma sürecinde, müsaitlik durumu uygun olmayan 4 katılımcıya sorular e-posta yoluyla iletilmiş ve belirlenen süre içerisinde yanıtlar geri alınmıştır. Geriye kalan 10 katılımcıyla yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yüz yüze görüşmeler, ortalama 20-30 dakika sürmüştür. Bu yöntemle hem derinlemesine bilgiye ulaşılmış hem de katılımcıların özgün deneyim ve görüşleri nitelikli bir şekilde kayıt altına alınmıştır. Veri analizi kısmında, görüşmeler sonucunda elde edilen verilere içerik analizi uygulanmıştır. İçerik analizinde temel amaç, toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmaktır. Toplanan veriler önce kavramsallaştırılır, daha sonra ortaya çıkan kavramlar mantıklı bir biçimde düzenlenir ve buna göre veriyi açıklayan temalar saptanır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu araştırmada içerik analizi; katılımcıların SWOT analiz ile bölgenin sürdürülebilir turizmine yönelik vurguladıkları hususların ortaya çıkarılması amacıyla kullanılmıştır. Araştırmanın analiz aşamasında öncelikle görüşme kayıtları yazılı hale getirilerek incelenmiş ve çözümlenmiştir. Çalışmada çözümlenen veriler titizlikle belgelenmiş ve MAXQDA 24 nitel analiz programına aktarılmıştır. Verilerin analizi için açık ve kapalı kodlama yöntemleri kullanılmıştır. Kodlama işlemi sonucunda ana temalar ve alt temalar belirlenmiş, içerik analizi yöntemiyle temalar arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Analizler sırasında MAXQDA 24 yazılımı kullanılmış ve şu tekniklerden yararlanılmıştır: Kelime frekans analizi ile en sık kullanılan kelimeler belirlenmiştir. Kelime bulutu analizi ile sık kullanılan kelimeler sıklıklarına göre görselleştirilmiştir. Tek vaka modeli analizi, ana ve alt temalar arasındaki bağları ortaya koyarak, Devrek'in turizm potansiyeline ilişkin dinamikleri detaylı bir şekilde sunmuştur. Alt temaların yüzdesel dağılımlarının analizi, temaların göreceli önemlerini anlamaya olanak sağlamıştır. Ağ analizi, temalar arasındaki ilişkileri görselleştirerek özellikle "Güçlü Yönler" temasının merkezi bir rol oynadığını göstermiştir. Etkileşimli kelime ağacı analizi ile anahtar kelimeler ve bu kelimeler arasındaki ilişkiler hiyerarşik bir yapıda sunulmuştur. Bu yöntemlerle Devrek'in güçlü yönleri, fırsatları, zayıf yönleri ve tehditleri çok yönlü bir şekilde ele alınmış, çalışmada sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda bölgenin turizm stratejilerinin geliştirilmesine yönelik önemli çıkarımlar yapılmıştır.

4. Bulgular

Görüşmelerden elde edilen veriler, nitel araştırma yöntemlerine uygun olarak MAXQDA 24 yazılımı kullanılarak analiz edilmiş ve analiz sonuçları tablolar ve şekiller aracılığıyla sunulmuştur. Katılımcıların demografik bilgileri Tablo 4’te yer almakta olup etik kurallara uygun şekilde her bir katılımcı K1, K2, K3 ... K14 şeklinde kodlanmıştır. Katılımcılara ait demografik bilgiler Tablo 4’te verilmiştir.

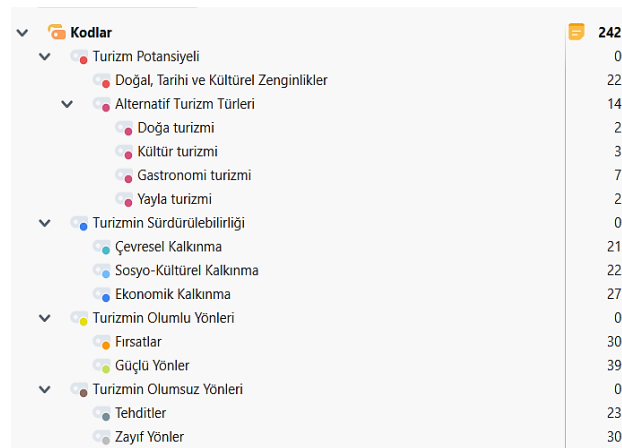
Tablo 4: Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Katılımcı	Cinsiyet	Yaş	Medeni Durum	Eğitim Düzeyi	Meslek	Mesleki Deneyim
K1	Erkek	46-55	Evli	Lisans	Kamu yöneticisi	11-15
K2	Erkek	26-35	Evli	Lisans	Sektörel STK yöneticisi	11-15
K3	Kadın	46-55	Bekâr	Lisansüstü	Turizm Akademisyeni	21 yıl ve üzeri
K4	Erkek	26-35	Bekâr	Lisansüstü	Akademisyen	1-5
K5	Erkek	36-45	Bekâr	Ön Lisans	Turizm sektörü çalışanı	1-5
K6	Erkek	46-55	Evli	Lisans	Turizm sektörü çalışanı	16-20
K7	Erkek	46-55	Evli	Lisans	Turizm Öğretmeni	16-20
K8	Kadın	26-35	Evli	Lisans	Turizm Öğretmeni	6-10
K9	Kadın	26-35	Bekâr	Lisans	Turizm Öğretmeni	6-10
K10	Kadın	46-55	Bekâr	Önlisans	Yerel Halk	1-5
K11	Erkek	46-55	Evli	Ön Lisans	Yerel Halk	21 yıl ve üzeri
K12	Kadın	18-25	Bekâr	Ön Lisans	Turizm Öğrencisi	1-5
K13	Erkek	18-25	Bekâr	Ön Lisans	Turizm Öğrencisi	1-5
K14	Erkek	46-55	Evli	Lisans	Araştırmacı-Yazar	21 yıl ve üzeri

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Araştırmada yer alan katılımcıların demografik özellikleri, Devrek’in turizm potansiyelinin değerlendirilmesi açısından farklı sosyâl, ekonomik ve mesleki perspektiflerin bir arada ele alınmasına olanak tanımaktadır. Katılımcılar cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, meslek ve mesleki deneyim açısından çeşitlilik göstermektedir. Katılımcılar arasında 5 kadın ve 9 erkek bulunmaktadır. Bu dağılım, farklı cinsiyetlerden bireylerin turizmle ilgili algı ve deneyimlerini anlamaya yönelik önemli bir veri kaynağı sağlamaktadır. Katılımcılar 18-55 yaş aralığında farklı yaş gruplarını temsil etmektedir. Genç bireylerden (18-25 yaş) orta yaş grubundaki bireylere (26-55 yaş) kadar uzanan geniş bir yaş dağılımı, turizmin farklı yaş gruplarındaki etkilerini değerlendirme açısından önemlidir. Katılımcılar arasında evli ve bekâr bireyler dengeli bir şekilde temsil edilmiştir. Bu durum, katılımcıların yaşam koşullarının turizm algıları üzerindeki olası etkilerini karşılaştırma fırsatı sunmaktadır. Katılımcılar;

lisansüstü (2 kişi), lisans (7 kişi) ve ön lisans (5 kişi) düzeyinde eğitim geçmesine sahiptir. Bu eğitim dağılımı, araştırmaya hem akademik bilgi hem de pratik deneyime dayalı katkıların sağlanmasına imkân tanımaktadır. Katılımcıların meslekleri geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Kamu yöneticisi, sektörel stk yöneticisi, turizm sektörü çalışanı, turizm öğretmeni, turizm akademisyeni, araştırmacı-yazar, yerel halk ve turizm öğrencisi gibi meslekler, araştırmada kamu sektörü, özel sektör, akademik çevreler ve yerel topluluğun bir arada değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bu durum, Devrek'in turizm potansiyelinin çok boyutlu bir şekilde ele alınmasını sağlamaktadır. Katılımcıların mesleki deneyim düzeyleri 1-5 yıl arasında olan genç bireylerden, 21 yıl ve üzeri deneyime sahip uzmanlara kadar değişiklik göstermektedir. Özellikle 16 yıl ve üzeri deneyime sahip katılımcıların varlığı, sektörel tecrübelerin analizlere dâhil edilmesine katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, katılımcı profili, Devrek'in alternatif turizm potansiyelini analiz ederken, bireylerin farklı yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim seviyesi ve mesleki deneyim gibi değişkenler açısından geniş bir temsil yelpazesi sunduğunu göstermektedir. Genel olarak, çalışmada yer alan demografik çeşitlilik, Zonguldak Devrek'in alternatif turizm potansiyelini çok yönlü bir şekilde değerlendirme ve sürdürülebilir turizm açısından öneriler geliştirme konusunda önemli bir veri kaynağı sağlamıştır. Şekil 2'de ana tema ve alt temalara yönelik kod sistemi yer almaktadır.

Şekil 2: Ana Tema ve Alt Temalara Yönelik Kod Sistem

Görselde yer alan kod sistemi, Zonguldak Devrek'in alternatif turizm potansiyelini ve sürdürülebilir turizm bağlamındaki dinamiklerini detaylı bir şekilde ele almaktadır. Kodlama sistemi, dört ana tema altında organize edilmiş ve bu temalar, alt kodlarla zenginleştirilmiştir. Kodların karşısındaki sayılar, ilgili başlıkların katılımcılar tarafından ne kadar vurgulandığını ve tartışıldığını göstermektedir. Toplamda 242 kod kullanılmıştır. Turizm Potansiyeli başlığı altında iki alt tema yer almaktadır. "Alternatif Turizm Türleri" kodunda toplam 14 vurgu yapılmış olup, doğa turizmi (2), kültür turizmi (3), gastronomi turizmi (7) ve yayla turizmi (2) gibi farklı türlerin geliştirilme potansiyeline işaret edilmiştir. "Doğal, Tarihi ve Kültürel Zenginlikler" alt teması ise 22 kod ile bölgenin

doğal güzellikleri, tarihî mirası ve kültürel değerlerinin turizm açısından güçlü yönler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tema, bölgenin turizm potansiyelini şekillendiren temel unsurları vurgulamaktadır.

Turizmin Sürdürülebilirliği ana teması, çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik kalkınma boyutlarında incelenmiştir: "Çevresel Kalkınma" başlığı altında 21 kod bulunmakta olup, çevreye duyarlı turizm faaliyetlerinin önemine dikkat çekilmiştir. "Sosyo-Kültürel Kalkınma" teması 22 kod ile yerel halkın turizme katılımı ve kültürel mirasın korunması konularını ele almıştır. "Ekonomik Kalkınma" alt teması ise 27 kod ile turizmin bölge ekonomisine sağlayabileceği istihdam ve gelir gibi katkıları vurgulamaktadır. Bu üç boyut, sürdürülebilirlik kavramının bölgeye nasıl uygulanabileceğini göstermektedir.

Turizmin Olumlu Yönleri teması, "Fırsatlar" (30 kod) ve "Güçlü Yönler" (39 kod) alt kodlarıyla analiz edilmiştir. "Fırsatlar" kodunda bölgenin tanıtım potansiyeli ile ulusal ve uluslararası turizm pazarlarına entegrasyonu gibi konular ele alınmıştır. "Güçlü Yönler" ise en çok vurgulanan temalardan biri olarak doğal güzellikler, tarihî ve kültürel değerler ile öne çıkarmaktadır.

Turizmin Olumsuz Yönleri başlığı ise, "Tehditler" (23 kod) ve "Zayıf Yönler" (30 kod) alt temaları altında değerlendirilmiştir. "Tehditler" kodunda çevresel bozulma, plansız turizm gelişimi ve kaynakların aşırı kullanımı gibi unsurlar dile getirilmiştir. "Zayıf Yönler" ise bölgenin altyapı eksiklikleri, tanıtım yetersizlikleri ve turizm faaliyetlerinde koordinasyon sorunları gibi konulara işaret etmektedir. Tablo 5'te ise, en sık kullanılan ilk 50 kelime yer almaktadır.

Tablo 5: En Sık Tekrar Eden İlk 50 Kelime

SIRA	KELİME	SIKLIK	SIRA	KELİME	SIKLIK
1	turizm	225	26	fazla	72
2	devrek	209	27	yürüyüş	60
3	açısından	198	28	çevre	59
4	neler	192	29	doğası	55
5	nelerdir	185	30	gelen	53
6	doğal	182	31	gelir	53
7	kültürel	175	32	halkın	53
8	yerel	166	33	olabilir	53
9	neden	164	34	önem	52
10	güçlü	162	35	örneğin	52
11	zayıf	132	36	turistlerin	52
12	fırsatlar	103	37	çevresel	50
13	gelecekte	100	38	ekonomik	50
14	ayrıca	100	39	Göldağı	50
15	önemli	100	40	kamp	47
16	çevresel	99	41	katkı	47
17	ekonomik	99	42	olması	40

18	bastonculuk	85	43	parkurları	40
19	doğa	84	44	kamping	40
20	konaklama	80	45	tabiat	40
21	zararı	78	46	yerel	38
22	yöresel	77	47	doğal	30
23	güzel	76	48	açısından	25
24	ekoturizm	74	49	önem	20
25	tanıtımı	73	50	tanırımı	12

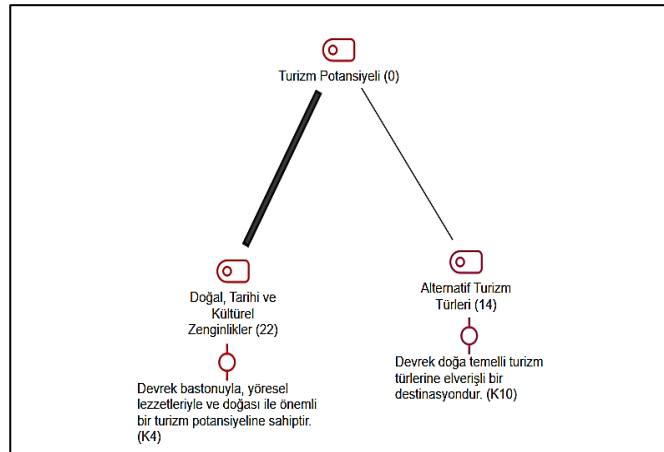
Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Araştırma kapsamında, Devrek'in turizm potansiyeline yönelik veriler üzerinde kod sistemi belirlendikten sonra betimsel analizler gerçekleştirilmiştir. Veriler, MAXQDA 24 yazılım programının MAXDicto sekmesi kullanılarak kelime frekans analizine tabi tutulmuş, toplamda 5250 kelime elde edilmiştir. Şekil 3'te ise en çok tekrar eden ilk 50 kelimenin yer aldığı kelime bulutu sunulmuştur.

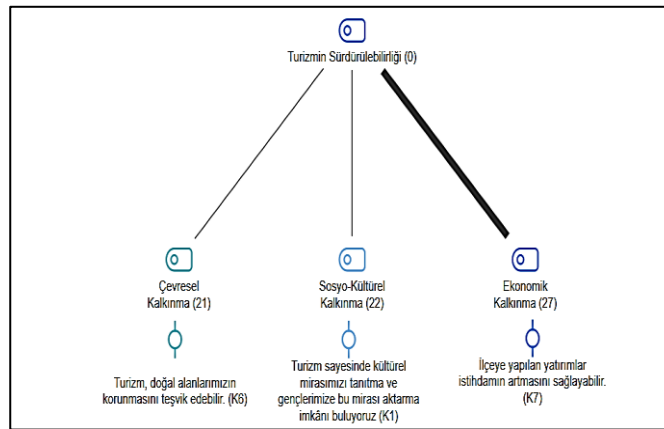
Şekil 3: Kelime Bulutu

Şekil 3'teki kelime bulutunda, kelimelerin büyüklüğü, frekansları ile doğru orantılıdır. Daha sık kullanılan kelimeler diğerlerine göre daha büyük görünmektedir. En sık tekrar eden kelimelerin sıklıklarına göre sıralanmasını içermektedir. "turizm" (225) ve "Devrek" (209) kelimeleri en yüksek sıklıkla öne çıkarken, bu ifadeler çalışmanın coğrafi bağlamını ve temel konusunu vurgulamaktadır. "Açıısından" (198), "neler" (192), ve "nelerdir" (185) gibi kelimeler, bölgenin turizm potansiyelini oluşturan ana unsurları ifade etmektedir. Ayrıca, "doğal" (182), "kültürel" (175) ve "yerel" (166) gibi ifadeler, yerel halkın ve bölgesel faktörlerin turizme olan etkisine işaret etmektedir. Şekil 4'te ise turizm potansiyeli ana temasına ilişkin ziyaretçi görüşlerinin dağılımını gösterir kod-alt kod bölümler modeli gösterilmektedir.

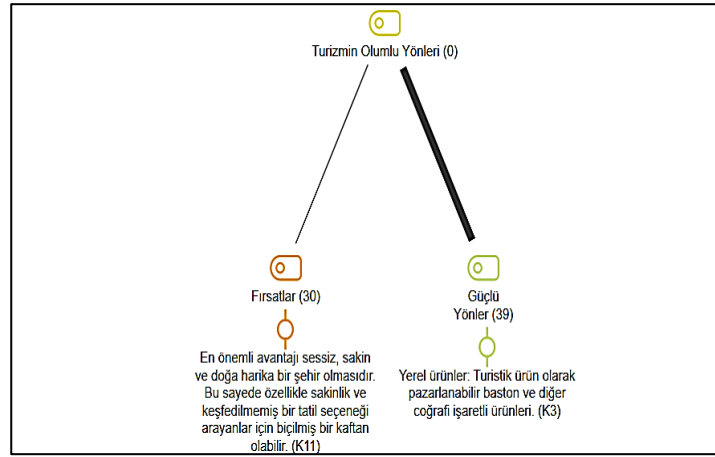
Şekil 4: Turizm Potansiyeli Ana Temasına İlişkin Ziyaretçi Görüşlerinin Dağılımını Gösterir Kod-Alt Kod Bölümler Modeli

Şekil 4'te turizm potansiyelinin alt kodlar aracılığıyla nasıl şekillendiği ve ziyaretçilerin bu konulara ilişkin algılarının nasıl ortaya çıktığı gösterilmektedir. Doğal, tarihi ve kültürel zenginlikler başlığı altında, Devrek'in bastonculuk geleneği ve doğal güzellikleriyle önemli bir turizm potansiyeline sahip olduğu belirtilmiştir. Bu tema, bölgenin geleneksel değerlerinin turizmdeki rolünü vurgulamaktadır. Alternatif turizm türleri ise bölgenin farklı turizm türlerine elverişli bir destinasyon olduğunu ifade etmektedir. Örneğin; yöresel lezzetleri, yaylaları doğa temelli turizme elverişli olması bölgenin turizm potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir. Şekil 5'te ise turizmin sürdürülebilirliği ana temasına ilişkin ziyaretçi görüşlerinin dağılımını gösterir kod-alt kod bölümler modeli vardır.

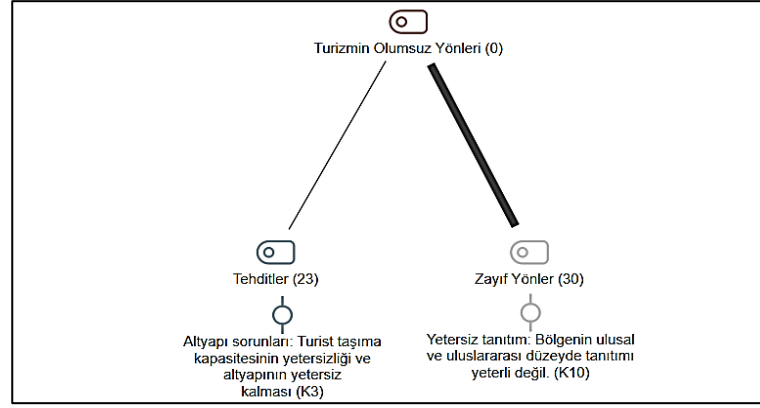
Şekil 5: Turizm Sürdürülebilirliği Ana Temasına İlişkin Ziyaretçi Görüşlerinin Dağılımını Gösterir Kod-Alt Kod Bölümler Modeli

Şekil 5'te Zonguldak Devrek'in turizm potansiyelinin sürdürülebilir turizm bağlamında değerlendirilmesi, ziyaretçi görüşlerine dayalı olarak modellenmiştir. Model, çevresel kalkınma, sosyo-kültürel kalkınma ve ekonomik kalkınma olmak üzere üç temel boyut üzerinden şekillenmiştir. Çevresel kalkınma, doğal alanların korunması ve turizm aracılığıyla teşvik edilmesi; sosyo-kültürel kalkınma, kültürel mirasın tanıtımı ve gelecek nesillere aktarımı; ekonomik kalkınma ise yatırımların artırılması ve istihdam olanaklarının geliştirilmesiyle ilişkilendirilmiştir. Bu çerçevede, ziyaretçi görüşleri Devrek'in turizm potansiyelini sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda desteklemektedir. Şekil 6'da ise turizmin olumlu yönleri ana temasına ilişkin ziyaretçi görüşlerinin dağılımını gösterir kod-alt kod bölümler modeli vardır.

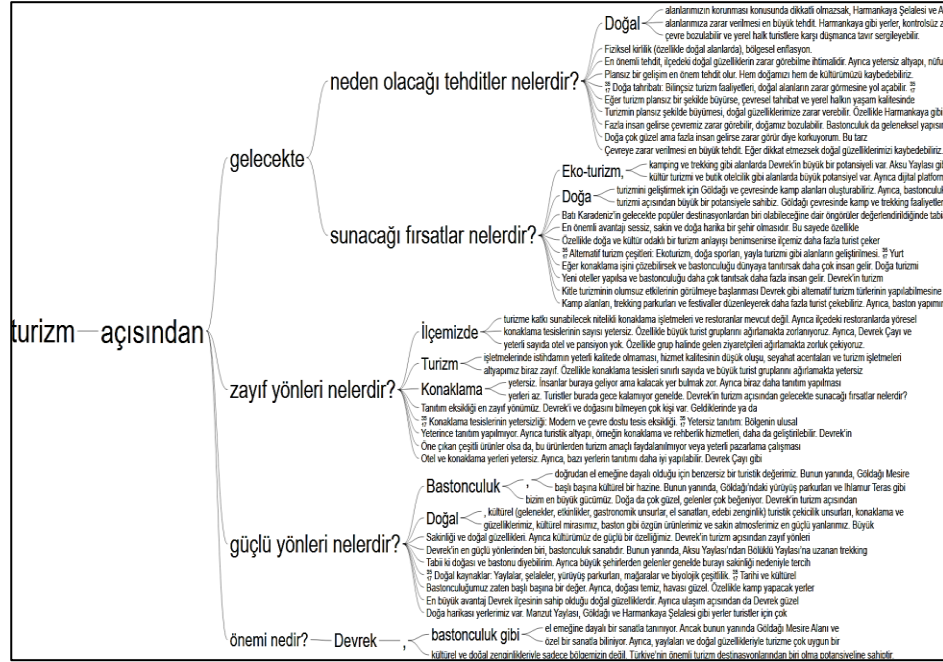
Şekil 6: Turizmin Olumlu Yönleri Ana Temasına İlişkin Ziyaretçi Görüşlerinin Dağılımını Gösterir Kod-Alt Kod Bölümler Modeli

Şekil 6'da Zonguldak Devrek'in turizm açısından olumlu yönlerinin ziyaretçi görüşleri doğrultusunda fırsatlar ve güçlü yönler olarak iki ana kategoride ele alındığı bir model sunulmaktadır. Fırsatlar, bölgenin sessiz, sakin ve doğal yapısıyla tatil arayışındaki kişilere sunduğu keşfedilmemiş bir destinasyon olma potansiyeline işaret etmektedir. Güçlü yönler ise yerel ürünler, özellikle coğrafi işaretli baston gibi kültürel değerlerin turistik ürün olarak pazarlanabilirliğini vurgulamaktadır. Şekil 7'de ise turizmin olumsuz yönleri ana temasına ilişkin ziyaretçi görüşlerinin dağılımını gösterir kod-alt kod bölümler modeli vardır.

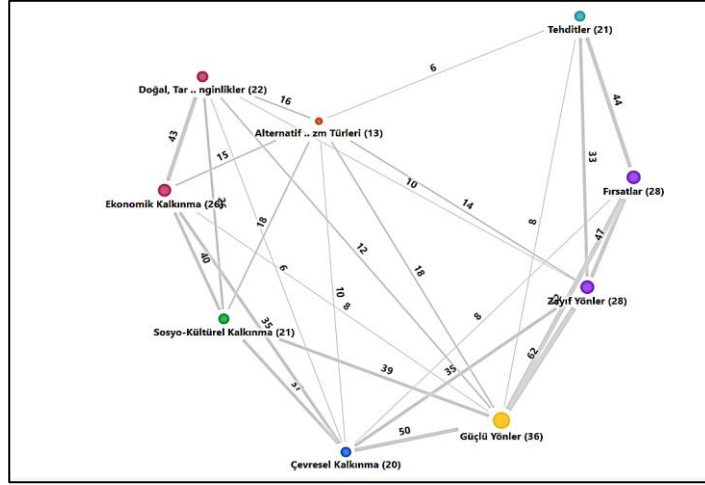
Şekil 7: Turizmin Olumsuz Yönleri Ana Temasına İlişkin Ziyaretçi Görüşlerinin Dağılımını Gösterir Kod-Alt Kod Bölümler Modeli

Şekil 7'de, Zonguldak Devrek'in turizm açısından olumsuz yönlerinin ziyaretçi görüşleri doğrultusunda tehditler ve zayıf yönler başlıkları altında ele alındığı bir model sunulmaktadır. Tehditler, turist taşıma kapasitesinin yetersizliği ve altyapı sorunlarının bölge turizmi üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamaktadır. Zayıf yönler ise bölgenin ulusal ve uluslararası düzeyde yeterince tanıtılmaması sorununa işaret etmektedir. Şekil 8'de ise etkileşimli kelime ağacına vardır.

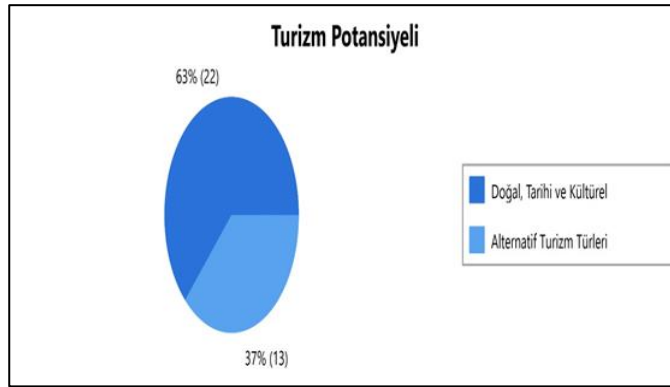
Şekil 8: Etkileşimli Kelime Ağacı

Şekil 8'de Zonguldak Devrek'in turizm potansiyeline ilişkin temel kavramların ilişkisel analizini sunulmaktadır. Bu yapı, anahtar kelimeler ve bunların birbirleriyle olan bağlantılarını görselleştirerek, bölgedeki turizmle ilgili önemli temaları ve alt temaları ortaya koymaktadır. Kelime ağacında, ana kavramlar arasında "turizm", "doğal", "kültürel", "yerel" gibi odak noktaları yer alırken, bu kavramların alt dalları "güçlü yönler", "zayıf yönler", "fırsatlar" ve "tehditler" şeklinde detaylandırılmıştır. Bu temalar, araştırma kapsamında ele alınan SWOT analizi çerçevesinde, bölgenin turizm potansiyelinin çok boyutlu bir değerlendirmesini desteklemektedir. Şekil 9'da ise temalar arasındaki ağ analizine yer verilmiştir.

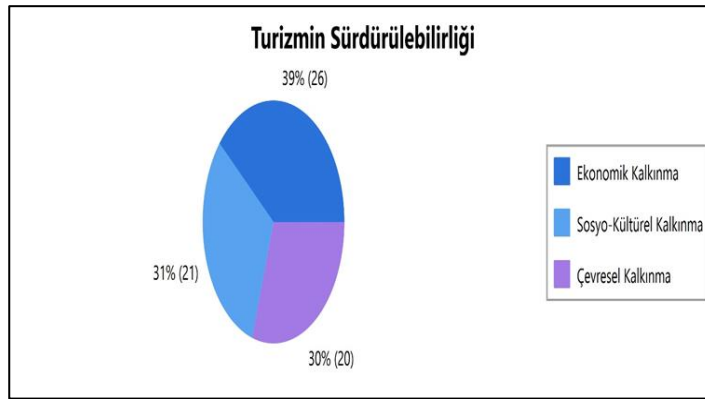

Şekil 9: Ağ Analizi

Şekil 9'da Zonguldak Devrek'in alternatif turizm potansiyeline ilişkin farklı temalar arasındaki ilişki gösterilmektedir. Görselde en dikkat çeken noktalardan biri, "Güçlü Yönler" temasının merkezi bir düğüm olarak öne çıkması ve diğer temalarla yoğun şekilde ilişkilendirilmesidir. Bu durum, güçlü yönlerin Devrek'in turizm potansiyelinin geliştirilmesinde temel bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca, "Tehditler" ve "Zayıf Yönler" gibi unsurlar arasındaki bağlantılar, sürdürülebilirlik için ele alınması gereken kritik alanlara işaret etmektedir. Şekil 10 ve Şekil 11'de ise turizm potansiyeli ve turizmin sürdürülebilirliği temalarına yönelik yüzdesel gösterimine yer verilmiştir.

Şekil 10. Turizm Potansiyeli Temalarına Yönelik Yüzdesel Gösterim

Şekil 11. Turizmin Sürdürülebilirliği Temalarına Yönelik Yüzdesel Gösterim

Şekil 10 ve Şekil 11’de turizm potansiyeli ve turizmin sürdürülebilirliği temalarının yüzdesel dağılımları gösterilmektedir. Turizm potansiyelinde doğal, tarihi ve kültürel zenginlikler %63 oranıyla ön planda, alternatif turizm türleri ise %37 oranında yer bulmaktadır. Turizmin sürdürülebilirliği kapsamında ise ekonomik kalkınma %39, sosyo-kültürel kalkınma %31 ve çevresel kalkınma %30 ile dengeli bir dağılım sergilemektedir. Bu sonuçlar, bölgenin turizm potansiyelinin doğal ve kültürel değerlere dayalı olduğunu ve sürdürülebilirlik açısından tüm kalkınma boyutlarının eşit derecede önem taşıdığını göstermektedir. Turizm potansiyeli ve turizmin sürdürülebilirliği yönlerine ilişkin katılımcı görüşleri, ana temalar doğrultusunda değerlendirilmiş ve bu görüşlerin bazılarını aşağıda yer verilmiştir.

“Özellikle kültürel miras ve doğal çekicilikleri bakımından Devrek turizm açısından önemlidir. Devrek’te turizm faaliyetlerinin artması ile mevcut turizm işletmelerine ve özellikle hediyelik eşya satışı sebebiyle gelir etkisi bulunmaktadır. Kadınların iş hayatında yer alması, yeni girişimlerin ortaya çıkması, turizm işletmelerinde istihdamın artması gibi etkiler söz konusudur. Ek olarak kültürel değerlere sahip çıkılması, bunların korunması, geliştirilecek projeler ile halkın da içinde olduğu kültürel mirasın sürdürülebilirliğinin sağlanması gerekmektedir” (K2).

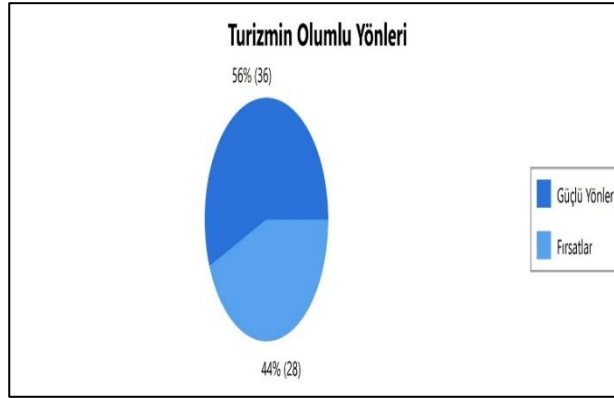
“Devrek, yöresel yiyecekleri ve doğal güzellikleriyle Karadeniz bölgesinin özgün turizm destinasyonlarından biridir. Bastonculuk sanatı, kültür turizmi için büyük bir çekim noktasıdır. Turizm, yerel esnaf ve üreticilere

ekonomik katkı sağlıyor. Baston satışı, festivaller ve gastronomi turizmi yerel kalkınmayı destekliyor. Turistler sayesinde kültürel miras daha geniş bir kitleye ulaşıyor. Bastoncular Çarşısı gibi yerler hem yerel halk hem de ziyaretçiler için kültürel etkileşim fırsatı sunuyor” (K10).

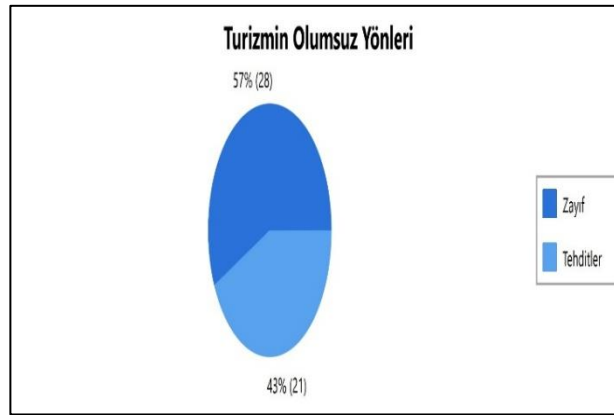
“Devrek, Türkiye'nin önemli turizm destinasyonlarından biri olma potansiyeline sahiptir. Bastonculuk sanatı, uluslararası çapta bilinen bir değerimiz. Bunun yanında Manzut, Aksu ve Kızkulak yaylaları gibi doğal alanlarımız, trekking ve kamp turizmine uygun zenginlikler sunuyor. Ayrıca, Baston ve Kültür Festivali gibi etkinliklerle ilçemiz adını duyurmayı sürdürüyor” (K11).

“Devrek, özellikle bastonculuk sanatıyla ülke çapında tanınıyor. Bunun dışında Harmankaya Şelalesi, Göladağı Mesire Alanı ve Ihlamur Teras gibi doğal güzellikler, turistlerin ilgisini çekiyor. Ayrıca, ilçemiz “Karadeniz'in zengin kültürel mirasını taşıyan nadir yerlerden biri. Gelen turistler özellikle baston alışverişi yapıyor ve çarşıda vakit geçiriyor. Çarşıdaki yerel esnafa büyük ekonomik katkı sağlanıyor. Turizm sayesinde gençlerimiz, kültürümüzü tanıtarak özgüven kazanıyor. Örneğin, öğrencilerimiz baston atölyelerini ziyaret eden turistlere rehberlik yapıyor. Ayrıca, Devrek'teki yöresel lezzetler, dışarıdan gelen ziyaretçilerle buluşarak hem tanınıyor hem de ilçemizin kültürel zenginliğini artırıyor” (K5).

Katılımcıların yorumları, Zonguldak Devrek'in turizm potansiyeli ve sürdürülebilir turizm bağlamındaki güçlü yönlerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Katılımcıların ifadelerine göre, Devrek'in kültürel mirası ve doğal çekicilikleri yöresel yemekleri bölgeyi turizm açısından önemli bir destinasyon haline getirmektedir. Bastonculuk sanatı, kültür turizmi için bir çekim merkezi olarak vurgulanırken, baston satışları, festivaller ve gastronomi turizmi gibi faaliyetlerin yerel kalkınmaya ekonomik katkı sağladığı belirtilmiştir. Ayrıca, kültürel mirasın korunması ve halkın katılımıyla sürdürülebilirlik projelerinin geliştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Yorumlarda, doğal alanların ve kültürel etkinliklerin turizmi çeşitlendirdiği belirtilmektedir. Özellikle Manzut, Aksu ve Kızkulak yaylalarının trekking ve kamp turizmine uygun olduğu; Harmankaya Şelalesi, Göladağı Mesire Alanı gibi doğal güzelliklerin turistler için çekici olduğu vurgulanmıştır. Katılımcılar, Devrek Baston ve Kültür Festivali gibi etkinliklerin bölgeyi tanıtmaya açısından önemli olduğunu ifade etmiş ve konaklama kapasitelerinin geliştirilmesine ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir. Sonuç olarak katılımcılar, turizmin yerel ekonomiye etkileri arasında kadın istihdamının artması, yeni girişimlerin oluşması, esnaf ve üreticilere ekonomik katkı sağlanması gibi unsurlara dikkat çekmiştir. Ayrıca, turizmin gençler için bir özgüven kaynağı olduğu ve kültürel mirasın daha geniş kitlelere ulaştırılmasında rol oynadığı belirtilmiştir. Bu görüşler, Devrek'in sürdürülebilir turizm potansiyelinin hem kültürel hem de doğal zenginliklerin etkin kullanımıyla artırılabilirliğini göstermektedir. Şekil 12'de ve Şekil 13'te turizmin olumlu ve olumsuz yönleri temalarına yönelik yüzdesel gösterimine yer verilmiştir.

Şekil 12. Turizmin Olumlu Yönleri Temalarına Yönelik Yüzdesel Gösterim

Şekil 13. Turizmin Olumsuz Yönleri Temalarına Yönelik Yüzdesel Gösterim

Şekil 12 ve Şekil 13'te turizmin olumlu ve olumsuz yönleri temalarının yüzdesel dağılımları sunulmaktadır. Turizmin olumlu yönlerinde, güçlü yönler %56 ile ön planda iken fırsatlar %44 ile daha düşük bir oranda yer almaktadır. Olumsuz yönler açısından ise zayıf yönler %57 ile daha baskın, tehditler ise %43 oranında temsil edilmektedir. Bu sonuçlar, olumlu yönler arasında güçlü yönlerin, olumsuz yönler arasında ise zayıf yönlerin belirgin şekilde öne çıktığını göstermekte ve turizmin geliştirilmesinde bu faktörlerin dikkate alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Turizmin olumlu ve olumsuz yönlerine ilişkin katılımcı görüşleri, ana temalar doğrultusunda değerlendirilmiş ve bu görüşlerin bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

“Doğal, kültürel (gelenekler, etkinlikler, gastronomik unsurlar, el sanatları, edebi zenginlik) turistik çekicilik unsurları, konaklama ve yiyecek içecek gibi turistlerin ihtiyaçlarını karşılayacak tesislerin mevcudiyeti, gezilip dinlenilecek ve alışveriş yapılacak tesislerin mevcudiyeti (bastonpark, Bastoncular çarşısı gibi), yerel yönetimlerin Devrek turizminin gelişmesine önem vermesi, coğrafi konumu itibarıyla Ankara'ya yakınlığı ve Ankara-Karabük-Bartın güzergâhında olması, Çaycuma'daki havaalanının varlığı ve yakın oluşu güçlü yönlerdir. Turizm işletmelerinde istihdamın yeterli kalitede olmaması, hizmet kalitesinin düşük oluşu, seyahat acentaları ve turizm işletmeleri arasındaki iletişimin zayıf olması” (K8).

“Devrek’in en güçlü yönlerinden biri, bastonculuk sanatıdır. Bunun yanında, Aksu Yaylası’ndan Bölüklü Yaylası’na uzanan trekking parkuru ve Özyurt Köyü’nden Aksu Yaylası’na yapılan jeep safari turları gibi doğa turizmüne uygun alanlarımız var. Ayrıca, Devrek beyaz baklavası ve kömeci gibi gastronomik değerlerimiz de turistler için önemli bir cazibe noktası. İlçemizde konaklama tesislerinin sayısı yetersiz. Özellikle büyük turist gruplarını ağırlamakta zorlanıyoruz. Ayrıca, Devrek Çayı ve Buldan Çayı gibi doğal alanlarımızın tanıtımı ulusal düzeyde yeterince yapılmadı. Bu konuda çalışmalar devam ediyor” (K1).

“Bastonculuk, doğrudan el emeğine dayalı olduğu için benzersiz bir turistik değerimiz. Bunun yanında, Göladağı Mesire Alanı’ndaki yürüyüş yolları, İhlamur Teras’taki eşsiz manzara ve doğal güzellikler güçlü yönlerimiz arasında. Ayrıca, Devrek Öğretmenevi gibi merkezi konumdaki konaklama yerleri de avantaj sağlıyor. Turizm altyapımız biraz zayıf. Özellikle konaklama tesisleri sınırlı sayıda ve büyük turist gruplarını ağırlamakta yetersiz kalabiliyor. Ayrıca, Harmankaya Şelalesi gibi yerlerin tanıtımı ulusal düzeyde yeterince yapılmıyor” (K11).

“Devrek’in güçlü yönleri tabi ki doğası ve bastonu diyebilirim. Ayrıca büyük şehirlerden gelenler genelde burayı sakinliği nedeniyle tercih ettiklerini söylüyor. Bu nedenle sakin bir şehir olması da önemli bir avantajdır. Ek olarak bölgenin kendine özgü yöresel yiyecekleri mevcut. Tanıtım eksikliği en zayıf yönümüz. Devrek’i ve doğasını bilmeyen çok kişi var. Geldiklerinde ya da buradan geçerken uğradıklarında şaşırıyorlar. Diğer eksikliğimiz konaklama imkânları. Oldukça sınırlı. Şehir içi ulaşımında da geliştirilmesi gereken noktalar var” (K14).

Katılımcıların yorumlarına göre Zonguldak Devrek’in olumlu yönleri arasında bastonculuk sanatı, doğal güzellikler (Aksu Yaylası, Bölüklü Yaylası, Devrek Çayı, Buldan Çayı, Göladağı Mesire Alanı, Harmankaya Şelalesi) ve gastronomik değerler (Beyaz Baklava, Kömeci) öne çıkmaktadır. Ayrıca, kültürel ve geleneksel değerlerin varlığı, sakin bir şehir yapısı, Bastoncular Çarşısı gibi turistik cazibe merkezleri, coğrafi konum avantajı (Ankara’ya yakınlık, havaalanına erişim) ve yerel yönetimlerin turizme verdiği önem olumlu faktörler arasında yer almaktadır. Olumsuz yönler ise konaklama tesislerinin yetersizliği, turizm altyapısının eksikliği, büyük turist gruplarını ağırlamakta yaşanan zorluklar, tanıtım eksikliği, hizmet kalitesinin düşük oluşu, şehir içi ulaşımın yetersizliği ve turizm işletmeleri arasındaki iletişim zayıflığıdır. Ayrıca, ulusal ve uluslararası düzeyde tanıtım eksikliği, doğal alanların yeterince bilinir olmaması ve istihdam kalitesinin düşük olması da olumsuz noktalar olarak vurgulanmıştır. Devrek ilçesinin turizm potansiyelinin SWOT analizi, Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 6. Devrek Turizmi SWOT Analizi

GÜÇLÜ YÖNLER (STRENGTHS)	ZAYIF YÖNLER (WEAKNESSES)
Kültürel ve Tarihi Miras: Bastonculuk sanatı, Bizans dönemine ait kalıntılar, Karakoculu Beylik Mezarı, Kral Mezarlığı gibi kültürel miras unsurları, kültür turizmi için önemli bir çekim unsurudur.	Tanıtım Eksikliği: Bölgenin ulusal ve uluslararası düzeyde yeterince tanıtılamaması turizm çekiciliğini sınırlamakta ve turist akışını olumsuz etkilemektedir.
Doğal Çekicilikler ve Biyoçeşitlilik: Yaylalar (Aksu, Manzut, Karatepe, Kızkulak), Harmankaya Şelalesi, Devrek ve Buldan çayları, kamp ve yürüyüş parkurları doğa turizmi için geniş bir potansiyel sunmaktadır.	Konaklama Altyapısının Yetersizliği: Otel, pansiyon ve kamp alanlarının sınırlı olması, özellikle büyük turist gruplarının ağırlanmasını zorlaştırmaktadır.
Gastronomi Değerleri: Coğrafi işaretli Devrek beyaz baklavası, Devrek kömeci, Devrek kireni gibi özgün yöresel lezzetler, gastronomi turizmi açısından önemlidir.	Turizm Hizmetlerinde Kalite Eksikliği: Turizm sektöründe çalışan personelin eğitimi ve dil becerileri yetersizdir, bu da hizmet kalitesini olumsuz etkilemektedir.
El Sanatları ve Hediye Eşya Potansiyeli: Bastonculuk, geleneksel demircilik ve yöresel ürünlerin turistik hediyelik eşya olarak pazarlanma potansiyeli bulunmaktadır.	Ulaşım Altyapısı ve Şehir İçi Ulaşım Sorunları: Bölgeye karayolu ile ulaşım mümkün olsa da, şehir içi toplu

	taşıma sisteminin yetersizliği turistlerin hareket kabiliyetini sınırlamaktadır.
Ankara ve Büyük Şehirlere Yakınlık: Devrek'in Ankara, İstanbul ve Zonguldak'a yakın konumda olması, turizm açısından ulaşılabilirliği artırmaktadır. Ek olarak havaalanına yakınlığı.	Sürdürülebilir Turizm Bilinci Eksikliği: Yerel halk ve işletmeler arasında çevre bilinci ve sürdürülebilir turizm farkındalığı düşük seviyededir.
Misafirperver Yerel Halk: Turistlerin bölgedeki deneyimlerini olumlu yönde etkileyen sıcak ve misafirperver bir topluluk bulunmaktadır.	Turizm Politikalarında Yetersizlik: Bölgedeki turizm gelişimi için uzun vadeli, bütünlük bir planlama eksikliği söz konusudur.
Festival ve Etkinlik Potansiyeli: Devrek Baston ve Kültür Festivali, geleneksel el sanatları festivalleri ve gastronomi etkinlikleri bölgenin turistik cazibesini artırmaktadır.	Dijital Pazarlama Eksikliği: Bölgenin sosyal medya ve dijital platformlarda yeterince tanıtılamaması, turist çekme kapasitesini düşürmektedir.
FIRSATLAR (OPPORTUNITIES)	TEHDİTLER (THREATS)
Eko-Turizm ve Doğa Sporları: Devrek'in doğal yapısı, trekking, kampçılık, kuş gözlemciliği, bisiklet ve safari turları için ideal alanlar sunmaktadır.	Çevresel Tahribat Riski: Plansız turizm gelişimi, doğal alanların bozulmasına, flora ve faunanın zarar görmesine yol açabilir.
Alternatif Turizm Türleri: Yayla turizmi, av turizmi, akarsu turizmi, gastronomi turizmi, kültürel turizm, inanç turizmi ve diaspora turizmi gibi birçok turizm türü bölge için değerlendirilebilir.	Geleneksel Kültür ve Kimlik Kaybı: Bastonculuk gibi el sanatlarının modernleşme baskısı altında özgünlüğünü kaybetme tehlikesi bulunmaktadır.
Yöresel Ürünlerin Ulusal ve Uluslararası Pazarlara Açılması: Devrek beyaz baklavası, kömeci ve baston gibi ürünlerin geniş çapta pazarlanması mümkündür.	İklim Değişikliği ve Doğal Afetler: Küresel ısınma, sel ve kuraklık gibi iklim değişikliği faktörleri doğa turizmini olumsuz etkileyebilir.
Dijital ve Sosyal Medya Tanıtımı: Bölgenin sosyal medya ve dijital pazarlama araçları ile tanıtılması, turist ilgisini artırabilir.	Turizm Talebinde Mevsimsel Dalgalanma: Yaz ve festival dönemleri dışında turizm faaliyetlerinin düşük olması, yıl boyunca dengeli bir turizm hareketliliği sağlanmasını zorlaştırmaktadır.
Kamu-Özel Sektör İş birliği ile Turizm Yatırımlarının Artırılması: Yerel yönetimler, akademik kurumlar ve özel sektör iş birliğiyle turizm altyapısı geliştirilebilir.	Ekonomik ve Küresel Krizler: Pandemi ve ekonomik durgunluk gibi küresel faktörler, turizm talebini ve yatırımları olumsuz etkileyebilir.
Ulaşım Altyapısının Güçlendirilmesi: Ankara ve İstanbul gibi büyük şehirlerden bölgeye direkt ulaşımı artıracak projeler geliştirilebilir.	Turist Akışının Plansız Artışı: Altyapı yetersizliği nedeniyle ani ve yüksek turist talebi, bölgeyi taşıma kapasitesinin üzerine çıkarabilir ve hizmet kalitesini düşürebilir.
Devrek'in Turizm Potansiyelinin Üniversiteler ve Araştırma Merkezleri ile Desteklenmesi: Akademik iş birlikleri ile sürdürülebilir turizm modelleri geliştirilebilir.	Yerel Halkın Olumsuz Tutum Geliştirme Riski: Turizmin hızla artması, yerel halkın yaşam kalitesini olumsuz etkileyebilir ve turizme karşı tepki oluşturabilir.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Devrek'in turizm açısından güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerinin belirlenmesi amacıyla katılımcılardan elde edilen veriler doğrultusunda SWOT analizi yapılmıştır. Tablo 6 incelendiğinde, Devrek'in alternatif turizm potansiyelinin hem güçlü yönleri hem de gelişim alanları açısından dikkat çekici unsurlar içerdiği görülmektedir. Güçlü yönler arasında bastonculuk sanatı, doğal güzellikler (yaylalar, şelaleler, yürüyüş parkurları) ve yöresel gastronomik ürünler öne çıkmaktadır. Ayrıca, coğrafi konum avantajı ve yerel halkın misafirperverliği gibi unsurlar da bölgenin turizm cazibesini artıran önemli faktörler arasında yer almaktadır. Bu durum, Devrek'in alternatif turizm türleri için uygun bir destinasyon olduğunu göstermektedir. Zayıf yönler incelendiğinde, konaklama tesislerinin ve turistik

altyapının yetersizliği, tanıtım eksikliği ve hizmet kalitesindeki düşüklük gibi sorunların bölgenin turizm potansiyelini sınırladığı dikkat çekmektedir. Ayrıca, turizm çalışanlarının eğitimi ve nitelik eksiklikleri gibi faktörler de zayıf yönler arasında yer almakta ve bölgenin turistik değerlerinin yeterince değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Fırsatlar kapsamında, eko-turizm, doğa sporları, kamp turizmi gibi alternatif turizm türlerinin geliştirilme potansiyeli ön plana çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, bastonculuk ve yöresel gastronomik ürünlerin uluslararası pazarlara tanıtılması, dijital platformlar aracılığıyla bölgenin bilinirliğinin artırılması gibi fırsatlar, Devrek'in turizm gelirlerini artıracak stratejik unsurlardır. Tehditler açısından, plansız turizm gelişimi sonucu çevresel bozulmaların meydana gelmesi, halkın yaşam kalitesinin düşmesi ve doğal alanların zarar görmesi önemli riskler olarak görülmektedir. Ayrıca, geleneksel kültür unsurlarının modernleşme baskısı altında özgünlüğünü kaybetme riski, sürdürülebilir turizm anlayışının benimsenmesini zorunlu kılmaktadır. Sonuç olarak, Tablo 6'da ki SWOT analizi, Devrek'in alternatif turizm potansiyelinin geliştirilmesi için güçlü yönlerin ve fırsatların stratejik olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyarken; zayıf yönlerin giderilmesi ve tehditlerin önlenmesi için sürdürülebilir bir planlama yaklaşımının benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

5. Sonuç ve Tartışma

Devrek'in sahip olduğu doğal ve kültürel kaynaklar, sürdürülebilir turizm bağlamında değerlendirildiğinde önemli bir potansiyel sunmaktadır. Bu araştırmanın temel amacı, Devrek'in sürdürülebilir turizm perspektifi doğrultusunda mevcut alternatif turizm potansiyelini ortaya koymak; bölgenin güçlü ve zayıf yönleri ile fırsat ve tehditlerini analiz etmektir. Ek olarak çalışmanın bir diğer amacı, Devrek'in sahip olduğu özgün turizm kaynaklarının daha etkili ve sürdürülebilir biçimde nasıl değerlendirilebileceğini inceleyerek, yerel düzeyde uygulanabilir turizm stratejilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmaktır. Araştırma bulguları, Devrek'in turizm alanındaki güçlü yönlerini ve geliştirilmesi gereken alanları kapsamlı biçimde ortaya koymuştur.

Devrek'in sahip olduğu bastonculuk sanatı, yayla turizmi, gastronomik ürünler ve kültürel etkinlikler, bölgenin turizm açısından öne çıkan unsurlarıdır. Bastonculuk sanatı, ulusal ve uluslararası düzeyde tanınan bir değer olarak hem bölgenin tanıtımı hem de ekonomik kalkınması açısından önemli bir fırsat sunmaktadır.

Doğal ve kültürel kaynakların turizme entegrasyonu, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Devrek'in yaylaları, şelaleleri ve yürüyüş rotaları gibi doğal alanları, doğa temelli turizm faaliyetlerinin gelişimine uygun bir altyapı sunmaktadır. Bu bulgu, Çelik Uğuz'un (2011) Burhaniye üzerine yaptığı çalışmayla da örtüşmektedir. İlgili çalışmada, doğal kaynakların sürdürülebilir biçimde değerlendirilmesinin önemi vurgulanmakta ve bu yaklaşımın Devrek özelinde de geçerli olduğu görülmektedir.

Araştırmanın bulgularına göre, Devrek'in coğrafi konum avantajının turizm stratejilerinde daha etkili bir şekilde kullanılabileceğini ortaya konmaktadır. Ankara'ya olan yakınlık ve Çaycuma Havaalanı gibi ulaşım kolaylıkları, bölgenin turizm potansiyelini artıran önemli faktörlerdir. Rebollo ve Baidal (2003) tarafından İspanya'da yapılan bir çalışmada da benzer şekilde, ulaşılabilirliğin turizm destinasyonları üzerindeki olumlu etkisi vurgulanmıştır. Devrek'in bu avantajı, turizm faaliyetlerinin planlanması ve geliştirilmesi sürecinde stratejik bir unsur olarak değerlendirilmelidir.

Çalışmada ayrıca, Devrek'in turizm gelişimini sınırlandıran temel sorunlara da dikkat çekilmiştir. Konaklama tesislerinin yetersizliği, etkili tanıtım eksikliği ve turizm altyapısındaki çeşitli yapısal sorunlar, bölgenin turizm potansiyelini tam kapasiteyle kullanmasının önünde engel teşkil etmektedir. Benzer şekilde, Marmaris ilçesinde yapılan bir çalışmada da altyapı ve üstyapı eksikliklerinin, tanıtım faaliyetlerinin yetersizliğinin ve çarpık kentleşmenin turizm potansiyelini olumsuz etkilediği vurgulanmıştır (Öztürk & Sezgin, 2019). Bu çerçevede, Devrek için de kapsamlı ve stratejik müdahaleler geliştirilmesi gerekmektedir.

Yayla turizmi, kampçılık, yürüyüş parkurları ve doğa sporları gibi faaliyetlerin geliştirilmesi hem yerel halk hem de ziyaretçiler için yeni fırsatlar yaratmaktadır. Sağ ve Yıldız'ın (2020) Ermenek üzerine yaptığı çalışmada da doğa temelli turizm faaliyetlerinin kırsal kalkınmayı destekleyici etkisi ortaya konmuştur. Benzer şekilde, Devrek'in doğal ve kültürel mirasının turizmle daha etkin biçimde bütünleştirilmesi, sürdürülebilir turizmin temel taşı olarak değerlendirilmelidir.

Araştırma sonuçları, Devrek'te yürütülen mevcut turizm faaliyetlerinin çevresel, sosyo-kültürel ve ekonomik sürdürülebilirlik ilkeleri doğrultusunda yeniden yapılandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Doğal kaynakların korunması, turizm faaliyetlerinin planlı biçimde yürütülmesi ve yerel halkın sürece aktif biçimde katılımı, sürdürülebilir turizmin öncelikli bileşenleri arasında yer almaktadır. Brundtland Raporu'nda (1987) ifade edilen, “bugünün ihtiyaçlarını karşılarken gelecek nesillerin ihtiyaçlarından ödün vermeme” ilkesi, Devrek özelinde de yol gösterici bir çerçeve sunmaktadır. Dodds ve Butler'ın (2009) çalışmasında sürdürülebilir turizm politikalarının uygulanmasında karşılaşılan yapısal engeller ve bu engellere yönelik çözüm önerileri ortaya konmuş; bu bulgular, Devrek'in turizm politikalarının yeniden yapılandırılmasında da referans alınabilir niteliktedir.

Devrek'in turizm potansiyelinin daha etkin şekilde değerlendirilebilmesi için yerel halkın katılımının artırılması büyük önem taşımaktadır. Kültürel mirasın korunması ve bu değerlerin turizmle bütünleştirilmesi hem toplumsal sahiplenmeyi güçlendirecek hem de ziyaretçilere özgün deneyimler sunacaktır. Bu yaklaşım, Cronin'in (1990) sürdürülebilir kalkınma çerçevesinde topluluk temelli turizmin rolünü vurguladığı çalışmayla da örtüşmektedir. Bu nedenle, Devrek'te sürdürülebilir turizm planlaması yerel halkın aktif katılımı esas alınarak yürütülmelidir.

Sonuç olarak, Devrek'in sürdürülebilir turizm potansiyeli, sahip olduğu doğal ve kültürel değerlerin doğru planlama, yerel katılım ve çevresel duyarlılık temelinde değerlendirilmesine bağlıdır.

Bölgenin güçlü yönleri ve fırsatları öne çıkarılarak, zayıf yönlerin giderilmesi ve karşı karşıya kalınan tehditlerin önlenmesi için kapsayıcı ve çok paydaşlı bir stratejik yaklaşım benimsenmelidir. Bu araştırma, Devrek'in turizm potansiyelini sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde değerlendirerek, literatürdeki benzer çalışmalarla (Çelik Uğuz, 2011; Sağ ve Yıldız, 2020; Tekeli vd., 2023) örtüşen ve yerel düzeyde uygulanabilir öneriler sunan özgün bir katkı sağlamaktadır. Doğru planlama ve sürdürülebilirlik ilkesine dayalı yönetim modelleri sayesinde Devrek'in hem yerel kalkınmaya hem de ulusal turizm stratejilerine değerli katkılar sunma potansiyeli oldukça yüksektir.

Bu bağlamda araştırma sonuçlarına dayanarak Devrek'in sürdürülebilir turizm gelişimine katkı sağlayacak birtakım öneriler sunulabilir. Öncelikle bölgenin doğal, tarihî ve kültürel değerlerinin korunması ve bu değerlerin turizmle entegre edilmesi sürecinde yerel aktörlerin aktif katılımı teşvik edilmelidir. Yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları ve turizm paydaşları arasında iş birliğine dayalı yönetim mekanizmaları oluşturularak, karar alma süreçlerinde yerel halkın temsiliyeti artırılmalıdır.

Bastonculuk, yöresel mutfak ürünleri ve kültürel etkinlikler gibi yerel unsurlar, markalaşma ve destinasyon imajı oluşturma süreçlerinde stratejik olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, Devrek için bir “tematik turizm rotası” oluşturularak ilçedeki kültürel ve doğal duraklar dijital haritalar ve mobil uygulamalarla desteklenebilir.

Tanıtım faaliyetlerinin yetersizliği, bölge turizminin gelişimini sınırlandıran temel sorunlardan biridir. Bu nedenle yerel turizm değerlerinin ulusal ve uluslararası düzeyde daha görünür kılınmasına yönelik dijital pazarlama stratejileri geliştirilmeli, hedef odaklı tanıtım kampanyaları yürütülmelidir. Sosyal medya platformları ve içerik üreticileri aracılığıyla bölgeye dair farkındalık artırılabilir.

Altyapı eksikliklerinin giderilmesi de öncelikli müdahale alanlarından. Konaklama kapasitesinin artırılması, çevre dostu tesislerin teşvik edilmesi, ulaşım bağlantılarının güçlendirilmesi ve yönlendirme tabelalarının iyileştirilmesi gibi adımlar atılmalıdır. Ayrıca, bölgedeki mevcut turizm işletmelerinin sürdürülebilirlik standartlarına uygun biçimde yeniden yapılandırılması desteklenmelidir.

Akademik açıdan ise, Devrek özelinde sürdürülebilir turizm potansiyelini daha ayrıntılı analiz edebilmek amacıyla farklı disiplinlerin katkısıyla yeni araştırmalar yapılmalıdır. Örneğin, turist memnuniyeti, taşıma kapasitesi, iklim etkisi, mevsimsellik ve gelir düzeyine dayalı turizm harcamaları gibi konularda yapılacak nicel ve karma yöntemli çalışmalar, bölgenin turizm planlamasına yön verebilir. Son olarak, Devrek'e özgü sürdürülebilir turizm stratejisinin oluşturulması amacıyla kapsamlı bir eylem planı hazırlanmalı, bu plan yerel, bölgesel ve ulusal kalkınma politikalarıyla bütünleştirilmelidir. Bu doğrultuda yapılacak stratejik planlama çalışmaları, yalnızca turizm sektörünün değil, aynı zamanda bölgenin genel sosyo-ekonomik yapısının gelişimine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Acuner, Ş. A. (2006). Alternatif turizm türlerinin Doğu Karadeniz Bölgesi turizm potansiyelinin gelişmesine etkisi (Yayın No: 689). Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları.

- Akova, İ. (1995). Akarsu turizmi. *Türk Coğrafya Dergisi*, (30), 393–407.
- Alkan, C. (2015). Sürdürülebilir turizm: Alaçatı destinasyonuna yönelik bir uygulama. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 10(40), 6692–6710.
- Baker, M. J., & Cameron, E. (2008). Critical success factors in destination marketing. *Tourism and Hospitality Research*, 8(2), 79–97. <https://doi.org/10.1057/thr.2008.9>
- Baykan, E. (2007). Kültür turizmi ve turizmin kültürel varlıklar üzerindeki etkileri. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2), 30–49.
- Brundtland Commission. (1987). Our common future: Report of the World Commission on Environment and Development. United Nations.
- Caldito, L. A., Dimanche, F., Mazina, A., Fedulin, A. A., Vetitnev, A., Artal-Tur, A., & Ivanov, Y. (2015). Business tourism in Russia: Overview and SWOT analysis. *NETOUR*.
- Cronin, L. (1990). A strategy for tourism and sustainable developments. *World Leisure & Recreation*, 32(3), 12–18.
- Çelik Uğuz, S. (2011). Sürdürülebilir turizm kapsamında Burhaniye'nin alternatif turizm potansiyeli. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (24), 332–353.
- Çoban, M., & Süer, S. (2018). Destinasyon markalaşmasında festival turizminin rolü: Alaçatı ot festivali üzerine bir araştırma. *International Journal of Contemporary Tourism Research*, 2(1), 58–67.
- Dodds, R., & Butler, R. (2009). Barriers to implementing sustainable tourism policy in mass tourism destinations. *Tourism: An International Multidisciplinary Journal of Tourism*, 5(1), 35–53.
- Ecer, H. F., & Canitez, M. (2004). Pazarlama ilkeleri teorileri ve yaklaşımlar. Gazi Yayınevi.
- Edgell, D. (2006). Managing sustainable tourism: A legacy for the future. The Haworth Press.
- Garrod, B., & Fyall, A. (1998). Beyond the rhetoric of sustainable tourism? *Tourism Management*, 19(3), 199–212. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(98\)00017-2](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(98)00017-2)
- Hall, M. C., Sharples, L., Mitchell, R., Macionis, N., & Cambourne, B. (2003). Food tourism around the world: Development, management and markets. Rochester.
- Holmberg, J., & Sandbrook, R. (1992). Sustainable development: What is to be done? In J. Holmberg (Ed.), *Making development sustainable: Redefining institutions, policy and economics* (pp. 19–38). International Institute for Environment and Development, Island Press.
- İkada. (2014). Devrek bastonculuğu mevcut durum analizi envanter çalışması. Devrek Ticaret Odası Projesi.
- İstanbul Ticaret Odası. (1997). Karadeniz Bölgesinde yayla turizminin geliştirilmesi, bölgesel gelişme ve çevreye uyumlu yapılaşma (Yayın No: 1997-27).
- Johnston, P., Everard, M., Santillo, D., & Robert, K. H. (2007). Reclaiming the definition of sustainability. *Environmental Science and Pollution Research*, 14(1), 60–66. <https://doi.org/10.1065/espr2007.01.375>
- Juganaru, I., Juganaru, M., & Anghel, A. (2008). Sustainable tourism types. *Annals of University of Craiova – Economic Sciences Series*, 2(36), 797–804.
- Kansız, N., & Acuner, Ş. A. (2007). Trabzon ili turizm SWOT analizi. Trabzon Ticaret ve Sanayi Odası.
- Karağuz, G. (2013). Tarih sohbetleri Devrek'le ilgili bir çift sözüm var. Aybil Yayınları.

- Kesikoğlu, F. (2022). Devrek ve turizm raporu. Devrek Ticaret Odası.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2025a). Nerede konaklanır. <https://zonguldak.ktb.gov.tr/TR-383122/nerede-konaklanır.html>
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2025b). Bakanlık belgeli tesis konaklama istatistikleri. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-201121/bakanlik-belgeli-tesis-konaklama-istatistikleri.html>
- Leksakundilok, A. (2004). Community participation in ecotourism development in Thailand [Unpublished master's thesis].
- Mason, J. (1996). Qualitative researching. Sage Publications.
- Mondal, M. S. H. (2017). SWOT analysis and strategies to develop sustainable tourism in Bangladesh. UTMS Journal of Economics, 8(2), 159–167.
- Navarro-Martínez, Z. M., Crespo, C. M., Hernández-Fernández, L., Ferro-Azcona, H., González-Díaz, S. P., & McLaughlin, R. J. (2020). Using SWOT analysis to support biodiversity and sustainable tourism in Caguanes National Park, Cuba. Ocean & Coastal Management, 193, 105188. <https://doi.org/10.1016/j.ocecoaman.2020.105188>
- Öztürk, Y., & Sezgin, M. (2019). Marmaris ilçesinde otel işletmecilerinin bakış açısıyla turizm-kalkınma ilişkisi. Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Uygulamalı Sosyal Bilimler ve Güzel Sanatlar Dergisi (SOSGÜZ), 1(2), 57–73.
- Pittel, K. (2002). Sustainability and Endogenous Growth, Cheltenham, UK and Northampton. MA, US: Edward Elgar.
- Rasoolimanesh, S. M., Ramakrishna, S., Hall, C. M., Esfandiari, K., & Seyfi, S. (2023). A systematic scoping review of sustainable tourism indicators in relation to the sustainable development goals. Journal of Sustainable Tourism, 31(7), 1497–1517. <https://doi.org/10.1080/09669582.2023.2191539>
- Rebollo, J. F. V., & Baidal, J. A. I. (2003). Measuring sustainability in a mass tourist destination: Pressures, perceptions and policy responses in Torrevieja, Spain. Journal of Sustainable Tourism, 11(2–3), 181–203.
- Reihanian, A., Mahmood, N. Z. B., Kahrom, E., & Hin, T. W. (2012). Sustainable tourism development strategy by SWOT analysis: Boujagh National Park, Iran. Tourism Management Perspectives, 4, 223–228. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2012.08.005>
- Sağ, N. S., & Yıldız, E. (2020). Ermenek ilçesinde kırsal turizm potansiyelinin değerlendirilmesi ve stratejilerin tanımlanması. ATA Planlama ve Tasarım Dergisi, 4(2), 45–62.
- Sargın, S. (2006). Yalvaç'ta inanç turizmi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 16(2), 1–18.
- Seidman, I. E. (1991). Interviewing as qualitative research: A guide for researchers in education and the social sciences. Teachers College Press.
- Tekeli, M., Kirici Tekeli, E., & Değerli, Y. (2023). Sürdürülebilir turizm perspektifinden Ermenek'in alternatif turizm potansiyeli: Nitel bir araştırma. GSI Journals Serie A: Advancements in Tourism, Recreation and Sports Sciences (ATRSS), 6(1), 106–128.
- Ulusoy, H. (2015). Av turizminin kırsal turizm açısından kırsal kalkınma üzerindeki etkisinin irdelenmesi. Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi, (2), 74–80.
- Wearing, S., & Neil, J. (2009). Ecotourism: Impacts, potentials and possibilities (2nd ed.). Oxford: Elsevier, Butterworth-Heinemann.

- Weed, M. (1997). Influences on sport tourism relations in Britain: The effects of government policy. *Tourism Recreation Research*, 22(2), 5–12.
- World Trade Organization (WTO). (1998). Annual report. https://www.wto.org/english/res_e/booksp_e/anrep_e/anre98_e.pdf (Erişim tarihi: 31 Aralık 2024)
- Vikipedi. (2025). Zonguldak'ın ilçeleri. https://tr.wikipedia.org/wiki/Zonguldak%27%C4%B1n_il%C3%A7eleri (Erişim tarihi: 2 Mayıs 2025)
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, Z., & Kalağan, G. (2008). Alternatif turizm kavramı ve çevresel etkileri. *Yerel Siyaset Dergisi*, 35, 42–44.
- Zonguldak. (2024). Devrek. <http://www.zonguldak.gov.tr/devrek> (Erişim tarihi: 29 Aralık 2024)
- Zonguldak Valiliği. (2025). Zonguldak İl Brifingi. http://www.zonguldak.gov.tr/kurumlar/zonguldak.gov.tr/planlama/Zonguldak-II-Brifingi-Subat-2024-62-sy_.pdf (Erişim tarihi: 2 Mayıs 2025)

Extended Abstract

This study examines the sustainable tourism potential of Devrek, a district located in the Zonguldak province of Türkiye, by exploring its natural, historical, and cultural resources within the framework of sustainable development principles. Employing a qualitative research design, the study investigates the region's alternative tourism dynamics by focusing on the strengths, weaknesses, opportunities, and threats (SWOT) that shape tourism development in the area. The research is rooted in the idea that a holistic and inclusive understanding of local tourism dynamics is necessary to support sustainable tourism planning and implementation.

Devrek, known particularly for its traditional baston (walking stick) craftsmanship, unique natural landscapes, and rich cultural heritage, offers a distinctive setting for alternative tourism activities such as ecotourism, cultural tourism, and outdoor recreation. The research aims to identify Devrek's core tourism assets, assess the challenges limiting its tourism development, and offer recommendations that align with sustainability principles. To this end, semi-structured interviews were conducted with a diverse group of 14 stakeholders representing public institutions, private sector actors, civil society organizations, and local community members. This participatory approach ensured a multi-perspective analysis that includes both managerial and community-based insights into tourism activities.

Ethical approval for the study was obtained from Zonguldak Bülent Ecevit University, and the data collection process was conducted over one week in January 2024. The data were analyzed using MAXQDA 24, a qualitative analysis software, through methods such as content analysis, word frequency analysis, network mapping, and visual models. The analysis yielded a total of 215 codes, which were grouped into key themes and sub-themes that reflect various dimensions of Devrek's tourism structure and sustainability context.

The findings reveal that Devrek's tourism potential is largely defined by its natural and cultural richness, as well as its capacity to offer alternative tourism experiences. The baston craftsmanship, regional delicacies, and the district's scenic natural environment emerged as particularly strong assets. These elements not only contribute to the district's identity but also serve as powerful tools for attracting visitors seeking authentic and immersive tourism experiences. Participants emphasized the need to preserve these resources through environmentally conscious tourism practices while leveraging them for economic and social development.

In terms of sustainability, the study examined environmental, socio-cultural, and economic dimensions. Environmental sustainability was associated with the preservation of biodiversity and natural landscapes, while socio-cultural sustainability focused on engaging local communities in tourism planning and preserving intangible heritage. Economically, participants highlighted the potential of tourism to create employment and support local entrepreneurship. These dimensions were viewed as interdependent and essential for a balanced approach to tourism development.

The research also identified both positive and negative aspects of tourism in the district. On the positive side, the region's strengths include its aesthetic appeal, unique cultural features, and existing tourism infrastructure, which position it as an attractive destination. Opportunities were also noted, especially in terms of expanding into broader tourism markets through improved promotion and integration. On the negative side, weaknesses such as poor infrastructure, inadequate promotion, and lack of institutional coordination were

frequently mentioned. Environmental threats like overuse of natural resources and unregulated tourism activities were seen as significant challenges that require strategic intervention.

Based on these insights, the study offers several recommendations. These include improving infrastructure—especially in transportation and accommodation—to better support tourism development; enhancing marketing and branding strategies to raise awareness of Devrek’s cultural assets; actively involving local communities in tourism governance; promoting eco-friendly tourism practices; and fostering a cohesive approach to regional tourism planning.

In conclusion, the study underlines Devrek’s considerable potential as a sustainable tourism destination within the Black Sea region. However, realizing this potential depends on addressing key limitations and adopting integrated tourism strategies that prioritize long-term sustainability, environmental stewardship, and community engagement. Through inclusive and responsible planning, Devrek can become a leading example of sustainable local tourism development in Türkiye.

Türk Vergi Sisteminde Engelli Bireylere Sağlanan Vergisel Ayrıcalıklar ve Değerlendirilmesi

Gazi SONKUR¹

Öz

Engellilik kavramı günümüz koşullarında sadece bir sağlık sorunu olmanın yanında, iktisadi, mali ve sosyal etkileri olan bir olgudur. Bu sebeple özellikle modern toplumlarda engelli bireylerin günlük yaşamda karşılaşması muhtemel güçlüklerin ortadan kaldırılması ve hayat standartlarının iyileştirilerek toplumsal yaşama katılımlarına imkân sağlanması, devletin hukuki, sosyal ve ekonomik görevleri arasında kabul edilmektedir. Türkiye’de de 1982 Anayasasının 61’inci Maddesinde engellilerin korunmaları ve toplumsal yaşama uyumlarının sağlanmasına yönelik tedbirlerin alınması, devletin anayasal görevleri arasında sayılmıştır. Bu bağlamda engellilerin korunması ve toplumsal yaşama intibakının sağlanması amacıyla tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de kamu sosyal harcamaları ve vergi politikaları bir araç olarak kullanılmaktadır. Özellikle engelli bireylerin toplumdaki diğer bireyler karşısındaki rekabet eşitsizliğinin giderilmesinde vergi kanunlarında yer alan indirim, istisna ve muafiyetler söz konusu maliye politikaları araçlarına örnek olarak gösterilebilir. Bu çalışmada; Türkiye’de Gelir Vergisi Kanunu, Özel Tüketim Vergisi Kanunu, Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu, Katma Değer Vergisi Kanunu, Emlak Vergisi Kanunu ve Gümrük Kanunu’nda engelli bireylere yönelik uygulamalar ve sağlanan vergisel avantajlar inceleme konusu yapılmaktadır. İncelenen bu vergi kanunlarında engellilere yönelik avantajlar yer almakla birlikte katma değer vergisinde engellilere yönelik doğrudan bir düzenleme yer almamaktadır. Ayrıca diğer vergilerde de gelir vergisinde olduğu gibi engellilik derecesiyle orantılı bir indirim mekanizması oluşturulması vergi adaleti açısından önerilmektedir. Ayrıca OECD ve Türkiye’de engellilere yönelik yapılan sosyal koruma harcamaları karşılaştırıldığında; Türkiye’nin, OECD ortalamasının gerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum, Türkiye’de engellilere yönelik sosyal koruma harcamalarının artırılması gerektiği sonucunu doğurmaktadır. Özellikle dünya nüfusunun yaklaşık %16’sının, Türkiye nüfusunun ise %7’sinin engelli olduğu ve bu oranın artarak devam ettiği düşünüldüğünde, kamu kesimi tarafından engellilere yönelik yapılan/yapılacak olan düzenlemelerin önemi de ortaya çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Engelli Bireyler, Sosyal Harcamalar, Vergi Politikaları, Muafiyet ve İstisna.*

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sivas/Türkiye, ORCID:0000-0003-4299-0981, e-posta: gazisonkur@cumhuriyet.edu.tr (Sorumlu Yazar)

Evaluation of Tax Advantages for Disabled Individuals in the Turkish Tax System

Gazi SONKUR¹

ABSTRACT

The concept of disability is not only a health problem in today's conditions, but also a phenomenon with economic, financial and social effects. For this reason, especially in modern societies, eliminating the difficulties that disabled individuals are likely to encounter in daily life and improving their living standards and enabling them to participate in social life are recognized among the legal, social and economic duties of the state. In Türkiye, in Article 61 of the 1982 Constitution, taking measures for the protection of persons with disabilities and ensuring their adaptation to social life is listed among the constitutional duties of the state. In this context, public social expenditures and tax policies are used as a tool to protect the disabled and to ensure their adaptation to social life in Türkiye as in the whole world. In particular, discounts, exemptions and exemptions in tax laws can be shown as examples of such fiscal policy instruments in eliminating the competitive inequality of disabled individuals against other individuals in the society. This study examines the practices and tax advantages provided for disabled individuals in Income Tax Law, Special Consumption Tax Law, Motor Vehicles Tax Law, Value Added Tax Law, Real Estate Tax Law and Customs Law in Türkiye. Although there are advantages for the disabled in these tax laws, there is no direct regulation for the disabled in the value-added tax. In addition, it is recommended to establish a discount mechanism proportional to the degree of disability in other taxes as income tax, in terms of tax justice. In addition, when social protection expenditures for the disabled in OECD and Türkiye are compared, it is seen that Türkiye is behind the OECD average. This situation leads to the conclusion that social protection expenditures for the disabled in Türkiye should be increased. Especially when it is considered that approximately 16% of the world population and 7% of Türkiye's population is disabled and this rate continues to increase, the importance of the arrangements made/to be made by the public sector for the disabled becomes evident.

Keywords: *Disabled Individuals, Social Expenditures, Tax Policies, Exemption and Exception.*

¹ Asst. Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet University, Faculty of Economics and Administrator Sciences, Sivas/TÜRKİYE, ORCID:0000-0003-4299-0981, e-mail: gazisonkur@cumhuriyet.edu.tr (Corresponding Author)

1. Giriş

Engelli kavramı ile “doğuştan ya da sonradan meydana gelen herhangi bir olay nedeniyle fiziksel veya psikolojik yeteneklerini kısmen veya tamamen kaybederek toplumsal hayata katılımı ya da bireysel yaşamını sürdürmekte zorlanan ve bu nedenle korunmaya muhtaç durumda olan bireyler” ifade edilmektedir (WHO, 1980: 143). Günümüzde ise engellilik; fiziksel ve psikolojik eksikliklerin ötesinde iktisadi, mali ve sosyal yönleri de bulunan çok yönlü bir olgu olarak kabul görmektedir. Hatta engelli bireylerin toplum içindeki diğer bireylere göre dezavantajlı durumda olduklarından hareketle özellikle eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimde, istihdama katılımı çeşitli eşitsizliklerle karşı karşıya kaldıkları ve bu durumun insan hakları meselesi olduğu söylenebilir. Bu sebeple engelli bireylerin hayat standartlarının iyileştirilmesi ve korunması, aile bireylerinin olduğu kadar kamu kesiminin de asli görevleri arasında kabul edilmelidir.

Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre; dünyada yaklaşık %80’lik kısmı gelişmekte olan ülkelerde olmak üzere 1,3 milyar düzeyinde engelli birey olduğu tahmin edilmektedir. Bu ise dünya nüfusunun yaklaşık %16’sı gibi yüksek bir orana denk gelmektedir (WHO, 2023). Bu oranla birlikte engelli bireyler en büyük azınlık olarak kabul görmektedir (EyDer, 2023: 1). Ayrıca söz konusu engellilerin arasındaki 110 milyon kişinin çok ciddi engele sahip olduğu ve günlük yaşamlarını sürdürmede, eğitim, sağlık, istihdam, ulaşım ve bilişim gibi hizmetlere erişimde büyük zorluklarla karşı karşıya kaldıkları bilinmektedir (Oral vd., 2012: 256).

Dünyanın hemen hemen her yerinde engelli bireyler bulunmakta ve engellilerin sayısının giderek artmaya devam ettiği düşünülmektedir. Bu artış engellilere yönelik yeni sosyal, iktisadi ve maliye politikalarının geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Örneğin; 2022 yılı AB verilerine göre 6 yaş ve üzeri engelli bireylerin %26’sının geçim sıkıntısı yaşayan hanelerde yaşadığı, yine AB engelli nüfusunun yaklaşık %67,1’lik kısmının sosyal harcamalar olmadığı takdirde yoksulluk riski altında olacağı ifade edilmiş ve bu oran sosyal yardımlarla birlikte %20,5 seviyelerine düşürülmüştür (Eurostat, 2022).

Yaşlı, muhtaç veya engelli bireylerin maruz kaldığı eşitsizliklerin giderilmesi veya ekonomik ve sosyal açıdan dezavantajlı kabul edilen bireylerin korunması ve bu bireylerin toplum içinde insan onuruna uygun bir yaşam sürebilmeleri için son yıllarda ulusal ve uluslararası ölçekte birçok düzenleme yapılmış/yapılmaktadır. Türkiye ile birlikte 94 ülkenin imzalamış olduğu BM Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Sözleşme bu konudaki önemli düzenlemelerden birisidir. Bu sözleşme sayesinde sözleşmeyi imzalayan ülkelerde engelli ve engellilere ilişkin önemli bir paradigma değişimi yaşandığı söylenebilir. Benzer şekilde sözleşmeye dayalı olarak kurulan ve sözleşmeye taraf olan ülkelerin engelli haklarının korunması ve uygulanmasına yönelik hayata geçirdikleri uygulamalardan sorumlu Engelli Hakları Komitesinin kurulması da konu hakkındaki önemli gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkiye’de engelli bireylerin toplam nüfus içindeki payı %7 gibi önemli bir paya sahip olmakla birlikte, bu pay artarak devam etmektedir. Engelli bireylerin korunmaları ve toplumsal yaşama entegrasyonlarının sağlanması ve bunun için gerekli önlemlerin alınması devletin anayasal görevleri

arasında yer almaktadır. Bu sebeple engelliler için yapılan transfer harcamaları ile çeşitli vergi istisna ve muafiyetleri önemli politika araçları arasında yer almaktadır.

Bu çalışmanın ilk bölümünde, engelli birey kavramı ile engelli bireylerin topluma intibakları için yapılan harcamalar kısaca açıklanmaktadır. Çalışmanın 2. bölümünde Türkiye’de engelli birey sayılarının gelişimi ve politikaları incelenmektedir. 3. bölümde engellilere yönelik kamu harcamaları tablolar halinde ele alınmaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise; çalışmanın özünü de oluşturan farklı vergi kanunlarındaki engelli bireylere sağlanan birtakım vergisel avantajlar ayrıntılı olarak incelenmektedir.

2. Engelli Birey Kavramı

Günlük yaşamda sakat, özürlü, alil, malul, iş göremezlik ve engelli kavramları benzer anlamda kullanılmaktadır. Söz konusu kavramlar pratikte engelli yerine kullanılsa da aralarında bazı farklılıkların olduğu belirtilmelidir. Özürlülük ile daha çok bireylerin fizyolojik veya anatomik yapılarında görülen bir eksiklik ya da anormallik ifade edilirken, sakatlık ile ise daha çok özürlü bireylerin özürlülük nedeniyle bünyelerinde meydana gelen fonksiyon kayıplarına vurgu yapılmaktadır. Genel bir ifadeyle engellilik; “özürlülük veya sakatlık nedeniyle bireylerin normal işlevlerini yerine getirememesi, tamamlayamaması veya eksik kalması” olarak belirtilmektedir (Baykan, 2000: 16). Söz konusu işlev kaybı yaşa, cinsiyete, sosyal ve kültürel faktörlere göre de değişebilmektedir. Ancak olumsuz bir anlam içerdiği gerekçesiyle kullanılmasından kaçınılan “sakat” kelimesi yerini “özürlü” kelimesine bırakırken, kısa bir süre sonra “özürlü” kelimesi yerine “engelli” ifadesi kullanılmaya başlanmıştır (Alemdar, 2021: 29).

Tanımlardan da anlaşılacağı üzere engelli bireyler fiziksel, ruhsal veya zihinsel bazı yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmiş kişilerdir. Bireylerdeki bu yetenek kayıplarının doğumla birlikte oluşabileceği gibi, sonradan herhangi bir kaza ya da olaya bağlı olarak gelişmesi de olasıdır. Yani engellilik durumu Spinal Müsküler Atrofi (SMA) hastalığındaki gibi doğuştan olabileceği gibi, düşme, çarpma veya trafik kazası gibi bir olaya bağlı olarak ortaya çıkan uzuv kaybı şeklinde ya da süreç içerisinde kendiliğinden ilerleyen yaş nedeniyle bunama şeklinde de gerçekleşebilmektedir. Söz konusu sağlık sorunları görünür ya da görünmez; geçici ya da kalıcı, durağan, epizodik ya da dejenere edici; acı verici ya da önemsiz olabilir (WHO, 2011: 8).

Zihinsel engelli, işitme engelli, görme engelli veya ortopedik engelli gibi dünya engellilik tanımlamasında farklı engellilik durumları söz konusudur. Bu sebeple engelliliğin heterojen bir olgu olduğu ifade edilebilir. Doğuştan veya sonradan meydana gelen ve farklı şekillerde/düzeylerdeki yetenek kaybı olan engelli bireyler genel olarak günlük ihtiyaçlarını karşılama veya toplumsal yaşama uyum sağlama konularında genel anlamda zorluklarla karşı karşıya kalan bireylerdir. Genellikle eğitim, sağlık, istihdam, sosyal yaşam, siyasi katılım gibi konularda toplumun diğer bireylerine göre dezavantajlı durumdadırlar. Yani diğer bireylerle karşılaştırıldığında engelli bireylerin eğitim, işgücüne katılım veya istihdam, gelirden ortalama pay alma ve günlük ihtiyaçlarının giderilebilmesi konusunda dezavantajlı

konumdadırlar (Berrigan, vd. 2023: 580). Söz konusu engelli bireylerin içinde bulundukları dezavantajlı konumlarından dolayı ya da karşılaşmaları muhtemel eşitsizlikler nedeniyle mutlaka devlet tarafından korunması ve bunun için gereken önlemlerin alınması gerekmektedir.

Engellilerin yaşamlarının kolaylaştırılması ve toplumsal yaşamın tüm alanlarına tam olarak katılımlarının sağlanması için kamu kesimine önemli görevler düşmektedir. Bu doğrultuda BM tarafından açıklanan 1971 tarihli “Zihinsel Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Bildirge” ve 9 Aralık 1975 tarihli “Engelli Kişilerin Haklarına İlişkin Bildirge” önem arz etmektedir. Aynı şekilde 1975 tarihli BM Engelliler İçin Dünya Eylem Programı ve 1993 tarihli Engelliler İçin Fırsat Eşitliğine İlişkin Standart Kurallar ile 1989 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmeleri, engelliler ile ilgili diğer bazı düzenlemelerdir. Bu düzenlemeler doğrultusunda engelliler ile ilgili politikalarda önemli değişikliklerin olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle “Engelli Kişilerin Haklarına Yönelik Sözleşme” ile birlikte engellilerin dezavantajlı bir grup olarak tanımlandığı, hedeflendiği kategorik ve ihtiyaç tespitine dayalı sosyal programlarla uyumlu bir yaklaşımdan, engelli kişilerin insan haklarının tüm kamu politikası alanlarında hesaba katıldığı bir yaklaşıma geçilmiştir (Yılmaz ve Yentürk, 2017: 59). Bu kapsamda 24 Temmuz 1986 tarihli Avrupa Topluluğunda Engellilerin İstihdamı Konusundaki Tavsiye Kararı, yine Topluluğun 31 Mayıs 1990 tarih ve 90/C160/02 sayılı Konsey İlke Kararı gibi kararlar engellilik olgusunun bir insan hakları sorunu olduğuna ve uluslararası ölçekte ele alınmasına işaret etmektedir. Özellikle engelli bireylerin haklarından tam olarak yararlanabilmeleri, toplumsal ve ekonomik yaşama diğer bireylerle eşit bir şekilde katılabilmeleri için onların güçlendirilmesine yönelik ortaya konan Avrupa Engellilik Stratejisi önemli düzenlemeler arasında yer almaktadır. Gerek BM ve gerekse AB tarafından yapılan bu düzenlemelerin sonucunda aralarında Türkiye’nin de bulunduğu yaklaşık 40 ülkenin mevzuatlarında engellilerin toplumsal yaşama katılımının sağlanması ve pozitif ayrımcılığa yönelik düzenlemelere yer verildiği görülmektedir.

3. Türkiye’de Engelli Sayılarının Gelişimi ve Politikaları

Karmaşık ve çok boyutlu bir kavram olan engelliliğin ölçülmesinde önemli güçlüklerle karşılaşmakta ve bu ölçümlerle ilgili ülkeden ülkeye farklılık arz eden yaklaşımlar bulunmaktadır. Engelliliğin ölçülmesindeki farklılıklar toplanan verilerin amacına ve uygulanmasına, engellilik kavramının nasıl algılandığına, incelemeye konu engelliliğin boyutlarına, tanımlarına, veri toplama yöntemlerine ve işlevsellik beklentilerine göre değişebilmektedir (ASHB, 2011: 4). Kısaca tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de engelli tanımı ve engelliliğe yönelik veri toplama kriterlerinde de son yıllarda önemli değişim yaşanmıştır. Engellilik ile bir organdaki kayıp veya işlevsel bozukluklar gibi tıbbi yaklaşımların yerine, yapılan çalışmalarda bireylerin fonksiyonlarındaki kısıtlılıkların ön plana çıktığı görülmektedir. Türkiye’de yapılan araştırmalarda engellilik görme ve duyma kayıpları ile konuşma, yaşıtalarına göre öğrenme/basit işlemleri yapabilmek, hatırlama ve dikkatini toplayabilme ile yürüme, merdiven çıkabilme gibi hareket güçlüğü alanlarında toplanmıştır (ASHB, 2023: 4).

Engelli bireylerin sayılarının doğru olarak tespit edilmesi ve kayıt altına alınması, engellilere yönelik eşitlik, insan haklarına ve farklılıklara saygı, katılım gibi konularda doğru stratejiler geliştirilmesi bakımından önem arz etmektedir. Türkiye’deki engelli nüfusa ait veriler, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (ASHB) tarafından oluşturulan Ulusal Engelli Veri Tabanında engelli sağlık kurulu raporları dikkate alınarak oluşturulmaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’nın Nisan 2023 tarihinde yayımlanmış olduğu Engelli ve Yaşlı İstatistikleri Bülteni’ne göre; sistemde kayıtlı ve hayatta olan engelli sayısı 2.511.950 kişidir. Söz konusu engellilerin 1.414.643 kişisi erkek, 1.097.307’si kadınlardan oluşurken, 775.012’si ağır engelli sınıfındadır (ASHB, 2023: 16). Tablo 1’de görüleceği üzere ülkemizde engelli sayıları nüfusun önemli bir kesimini oluşturmaktadır.

Tablo 1: Engellilerin Engel Gruplarına Göre Dağılımı

Engel Grubu	Kişi Sayısı	Oran (%)
Görme Engelli	215.076	9,53
İşitme Engelli	179.867	7,97
Dil ve Konuşma Engelli	33.686	1,49
Ortopedik Engelli	311.131	13,78
Zihinsel Engelli	385.313	17,07
Ruhsal ve Duygusal Engelli	170.927	7,57
Süreğen Hastalık Engelli	917.259	40,63
Diğer Engelli	44.248	1,96

Kaynak: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, 2023: 17) verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’e göre, merdiven inip çıkmada sorun yaşayanların %6,6 ile en yüksek düzeye sahiptir. Tablo 2’de görüleceği üzere 2022 yılındaki diğer engellilerin paylarının ise sırası ile %5,1 ile görme engelliler, %4,9 ile yardım almadan yürüyemeyenler, %4,5 ile öğrenme ve hatırlamada güçlük çekenler ve %3,4 ile işitme engelliler olduğu görülmektedir. İlgili dönemde %9,4’lük payı ile yardım almadan merdiven inip çıkmakta güçlük çeken kadınların oranı en yüksek engelli oranı olarak dikkati çekmektedir. Tablodaki önemli sonuçlardan birisi de tüm engelli türlerinin tamamında, engelli kadınların oranlarının engelli erkek oranlarından iki üç kat gibi belirgin bir şekilde yüksek olduğudur.

Tablo 2: Türkiye’de Engellilik ve Yaşlılıkla İlgili Göstergeler, 2012–2022 (%)

Yıllar	Engel Grubu	Görme Engelli	İşitme Engelli	YAY	MİÇ	ÖHGÇ
2012	Toplam	5,5	2,2	4,5	5,3	3,4
	Erkek	4	1,9	2,7	3,1	2,1
	Kadın	6,9	2,5	6,3	7,4	4,7
2014	Toplam	6,9	5,3	7,3	9	6,7
	Erkek	5,1	4,8	4,1	5,1	3,6
	Kadın	8,6	5,8	10,4	12,8	9,7
2016	Toplam	6,9	4,5	6,5	8,7	6,7
	Erkek	5,3	3,9	4	5	3,3

	Kadın	8,6	5	8,9	12,4	10
	Toplam	5,8	4,4	5,5	7,9	5,4
2019	Erkek	4,4	3,8	3,1	4,6	3,3
	Kadın	7,2	5	7,9	11,1	7,4
	Toplam	5,1	3,4	4,9	6,6	4,5
2022	Erkek	3,7	3,1	2,9	3,7	2,9
	Kadın	6,5	3,7	6,8	9,4	6,1

Kaynak: TÜİK, 2023, Türkiye Sağlık Araştırması 2022 <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Saglik-Arastirmasi-2022-49747> verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Engelli ve yaşlı bireylere yönelik insan odaklı ve hak temelli politikalar doğrultusunda; engelli ve yaşlı bireylerin farklı ihtiyaçları gözetilerek toplumsal hayata tam ve etkin katılımı ile bağımsız bir şekilde yaşayabilmeleri için eğitimden sağlığa erişilebilirlikten, bakım ve rehabilitasyona, ekonomiden sosyal hayata katılıma kadar her alanda haklarını etkin kullanmalarını sağlayarak yaşam kalitelerini artırmaya yönelik çalışmaların devam ettiği ifade edilmektedir (Aile Bakanlığı Faaliyet Raporu, 221). Sosyal hukuk devleti olmanın bir gereği olarak engellilerin korunması ve toplum yaşamının tüm alanlarına tam olarak katılımlarının sağlanması için kamu kesiminin kullanmış olduğu en önemli araçlardan birisi de şüphesiz kamu harcamaları ve vergilerdir. Bu sebeple izleyen kısımda söz konusu maliye politikası araçlarına yönelik uygulamalardan bahsedilmesi önem arz etmektedir.

4. Engellilere Yönelik Kamu Harcamaları

Günümüzde engelli veya özel gereksinimi olan bireylerin sosyal, mali ve ekonomik şartlara bağlı olarak yaşam koşulları çoğu ülkede olumsuz etkilenmektedir. Günlük bireysel ihtiyaçların karşılanmasının yanında sadece geçimini sağlama konusunda bile engelli bireylerin, engelli olmayan bireylere göre dezavantajlı konumda oldukları söylenebilir. Bu dezavantajları azaltmaya yönelik kamu harcamaları hastalık, sakatlık ve iş kazası gibi nedenlerle kamu kesimince yapılan harcamaları ifade etmektedir. Bu harcamalar yüksek gelir düzeyine sahip ülkelerde sadece nakdi değil aynı olarak da yapılabilmektedir (Hoynes vd., 2023: 1143).

Kamu kesiminin bireyler arasındaki gelir eşitsizliğinin ve yoksulluğun minimize edilmesi, sosyal dengesizliklerin giderilmesi ve özellikle engellilerin insan onuruna uygun bir yaşam sağlanması için kullanmış olduğu en önemli mali araçların başında sosyal transfer harcamaları gelmektedir (Ertekin ve Hayat, 2022: 82). Sosyal transferler; engellilik veya farklı bir sebeple yoksulluğa düşerek yardıma muhtaç olan bireylere kamu kesimi tarafından farklı isimlerle ve karşılıksız yapılan transferleri ifade etmektedir. Bireylerin engellilik dereceleri, ekonomik durumu, çalışıp çalışamama gibi durumları göz önünde bulundurularak ödenen engelli aylığı, muhtaçlık aylığı ve evde bakım desteği şeklinde yapılan ödemeler bu kapsamda değerlendirilebilir.

Türkiye’de engellilere yönelik kamu harcamaları, maluliyet sigortasının uygulamaya konulduğu 1940’ların sonundan, 5378 sayılı Engelliler Kanunu’nun kabul edildiği 2005 yılından bu yana uygulamaya konulan farklı sosyal programlar için yapılan harcamaların toplamından oluşmaktadır

(Yılmaz ve Yentürk, 2017: 63). Özellikle Engelliler hakkındaki kanunun yürürlüğe girmesi ile birlikte, engellilere yönelik farkındalığın arttığı ve özellikle bu dönemde engellilere yönelik kamu harcamalarının bir artış trendi içerisine girdiği söylenebilir. Türkiye’de sosyal koruma kapsamındaki harcamaların dağılımına ilişkin olarak Tablo 3 incelendiğinde, engelli/maluller için yapılan kamu harcamalarındaki artış net olarak görülmektedir. 2005 yılında engelli/maluller için yapılan harcamaların toplam sosyal koruma harcamaları içerisindeki payı sadece %2,03 iken, 2010 yılında %2,88, 2015 yılında %3,64, 2020 yılında %3,26, 2021 yılında %3,13 ve 2022 yılında artarak %3,27 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Tablo 3: Sosyal Koruma Harcamalarının Yardım Türlerine Göre Dağılımı 2000–22 (Milyon TL)

Yıllar/Harcama	2000	2005	2010	2015	2020	2021	2022
SKHT*	13.496	70.989	148.203	277.950	668.387	805.843	1.291.155
İdari Masraflar	375	1.792	2.205	5.163	10.306	13.249	23.160
SKYT**	13.122	69.197	145.998	272.788	658.081	792.594	1.267.995
HSB***	5.120	24.412	49.429	80.463	175.781	248.111	397.020
Engelli / Malul	360	1.442	4.280	10.124	21.792	25.292	42.333
Emekli / Yaşlı	5.307	32.228	71.725	133.515	301.706	355.068	567.453
Dul / Yetim	1.392	8.205	14.148	32.719	74.296	90.478	150.219
Aile/ çocuk	352	1.790	3.681	8.901	36.789	40.417	83.903
İşsizlik	7	325	1.377	3.139	42.142	26.912	14.412
Sosyal dışlanma	585	795	1.359	3.927	5.575	6.315	12.656

* SKHT: Sosyal Koruma Harcama Toplamı

**SKYT: Sosyal Koruma Yardımları Toplamı

***HSB: Hastalık/Sağlık Bakımı

Kaynak: TÜİK, 2024. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sosyal-Koruma-Istatistikleri-2023-53560> verilerinden oluşturulmuştur.

5378 sayılı Kanun’un yürürlüğe girmesi ile birlikte engellilere yönelik sosyal programların artırılması, kayıt ve işlemlerin daha doğru ve güvenilir bir şekilde yapılması; yine engelli aylığı, muhtaç aylığı, evde bakım desteği gibi engellilere yönelik sosyal yardımların kapsamının genişletilmesi, artan harcamaların başlıca sebepleri arasında gösterilebilir.

Tablo 4: Engellilere Yönelik Sosyal Koruma Harcamaları/GSYİH (Türkiye-OECD / 2012–2021)

Yıllar	TR	OECD
2012	0,50%	2,00%
2013	0,50%	2,00%
2014	0,50%	2,00%
2015	0,50%	2,00%
2016	0,50%	2,00%
2017	0,50%	1,90%

2018	0,50%	1,90%
2019	0,50%	2,00%
2020	0,50%	2,20%
2021	0,40%	2,00%
2022	0,30%	2,00%

Kaynak: OECD, <https://www.oecd.org/en/data/indicators/public-spending-on-incapacity.html>; TÜİK, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sosyal-Koruma-Istatistikleri-2000-2022-53834> verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tabloda 4'te, OECD ve Türkiye'de, 2012-2022 yılları arasında GSYİH'den engellilere yönelik yapılan sosyal koruma harcamalarının payı gösterilmektedir. Türkiye'de genel olarak engelliler için GSYİH'nin yaklaşık %0,5 pay ayrılmaktadır. OECD ülkeleri ortalaması ise; GSYİH'nin yaklaşık %2'dir. Türkiye ortalaması OECD'nin altında kalmaktadır. 2021 ve 2022 yıllarında Covid-19 salgınının da etkisiyle, bulaş riskini azaltmak için sokağa çıkma yasağının doğal bir sonucu olarak engelliler için GSYİH'den ayrılan pay %0,3'e gerilemiştir.

5. Türkiye'de Engellilere Yönelik Vergisel Düzenlemeler

Engelliliğin nedenleri farklılık gösterse de tüm dünyada engelli sayısı ve engellilere yönelik farkındalık giderek artmaktadır. Türkiye'de engellilik bazında rapor sayılarına bakıldığında; yıllar itibariyle engelli bireylerin sayılarında bir artış yaşandığı düşünülmektedir (Tablo 6). Bu artışla birlikte sosyal devlet olmanın bir gereği olarak engelli bireylerin korunması ve toplumsal yaşama katılımlarının sağlanması ihtiyacı doğmuştur. Nitekim Anayasanın 61'inci maddesinde engelli bireylerin korunması ve toplumsal yaşama katılımlarının sağlanması, toplumda insan onuruna yaraşır bir hayat seviyesinin sağlanması ve bunun için gerekli teşkilat ve tesislerin kurulması ya da kurdurulması görevi devlete atfedilmiş anayasal bir görevdir. Devlet, bu görevi yerine getirirken sosyal politikaların yanı sıra bazı mali araçlara da başvurmuştur. Bu mali araçlardan birisi de vergisel düzenlemelerdir. Bu doğrultuda Türk Vergi Sisteminde de engelli bireylerin sosyal ve ekonomik yaşama katılımlarının sağlanması, hakça ve insanca bir yaşam sürmelerine destek olunması amacıyla bazı vergi kanunlarında engelliler lehine düzenlemeler yapıldığı görülmektedir. Yapılan bu düzenlemeler eşitlik ilkesine aykırı kabul edilmemektedir.

5.1. Gelir Vergisi Kanunu'nda Yer Alan Düzenlemeler

Gerçek kişilerin takvim yılı içerisindeki safı gelirlerinin vergilendirilmesi için yürürlüğe giren 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu'nda (GVK), engelli bireylerin korunması ve toplumsal yaşama daha kolay katılımlarının sağlanması amacıyla engellilik indirimine yer verilmiştir. Engellilik indirimi kanunda belirtilen düzeyde engeli bulunan ücretli ve serbest meslek kazanç sahiplerine belirli oranda pozitif ayrımcılık sağlayan bir indirimdir. Bu indirim ücretli veya mesleki kazanç sahiplerinin kendi engellilik halleri ile birlikte eş, çocuk, anne ve baba gibi bakmakla yükümlü olunan kişilerin engellilik halleri ile basit usulde vergiye tabi olan vergi mükellefleri için de aynı şekilde uygulanmaktadır. Engelli

mükelleflerin engellilik derecelerinin tespiti ve engellilik indiriminin uygulanmasına ilişkin usul ve esaslar Hazine ve Maliye Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından çıkarılan yönetmeliklerle belirlenmektedir.

GVK'nın 31'inci maddesine göre; çalışma gücünü en az %80 düzeyinde kaybetmiş olan ücretli veya meslek erbabı birinci derecede, çalışma gücünü en az %60 düzeyinde kaybetmiş olanlar ikinci derecede ve çalışma gücünü en az %40 düzeyinde kaybetmiş olanlar ise üçüncü derecede engelli olarak kabul edilmekte ve engel derecesine göre belirli miktarlarda vergi indirimlerinden yararlanmaktadırlar. Vergi politikalarının sosyal amacına uygun olarak sağlanan bu avantaj engelliler lehine pozitif bir ayrım olarak kabul edilmelidir. Buna göre ücretli, serbest meslek kazanç sahibi veya basit usulde vergiye tabi mükelleflerin engellilik indiriminden yahut vergi avantajından yararlanabilmesi için, kendisinin veya bakmakla yükümlü olduğu kişilerden birisinin çalışma gücünün asgari %40 düzeyinde kaybedilmiş olduğuna ilişkin sağlık raporunun olması gerekmektedir. Engellilik raporunun ise Sağlık Bakanlığı tarafından yetkilendirilmiş olan hastanelerin birisinden alınarak müracaat formları ve çalıştığına ilişkin kurumdan alınan belge ile birlikte illerde Defterdarlıklara, ilçelerde ise Mal Müdürlüklerine müracaat edilmesi gerekmektedir. Buna göre çalışma gücünü asgari %40 ve üzeri oranda kaybedenler GVK'ya göre engelli kabul edilerek aşağıdaki tabloda belirtilen engel derecelerine göre aylık veya yıllık vergi indirimlerinden yararlanırlar. Yani engellilere yönelik vergi indiriminden yararlanılabilmesinin ön koşulu asgari %40 engeli olan engellilerin, belirlenen usul ve esaslara uygun olarak başvuruları ile mümkündür.

Tablo 5: 2025 Yılı Engellilik İndirimi

Kayıp Düzeyi	Mükellefin Engel Derecesi	Aylık Engellilik İndirimi Tutarı	Sağlanan Vergi Avantajı (Aylık TL)	Sağlanan Vergi Avantajı (Yıllık TL)
En Az %80	1. Derecede Engelli	9.900	1.485	17.820
En Az %60	2. Derecede Engelli	5.700	855	10.260
En Az %40	3. Derecede Engelli	2.400	360	4.320

Kaynak: GVK m.31'e göre yazar tarafından oluşturulmuştur.

2025 yılında çalışma gücünü asgari %80 ve üzeri derecede kaybeden bir ücretli için aylık gelirinden 9.900 TL indirim sağlanmaktadır. Ancak mesleki kazanç sahibi ile basit usulde vergilendirilen engelli mükelleflerin kazançlarının yıllık olarak hesaplanmasından dolayı, engellilik indirimi birinci derecede engelliler için (9.900X12) 118.800 TL olarak uygulanacaktır. Yapılan bu indirim ile birlikte birinci derecede engeli olan bir mükellef (vergi oranının %15 olduğu varsayıldığında) lehine aylık 1.485 TL, yıllık ise 17.820 TL vergi avantajı sağlanmış olacaktır. İkinci derecede engeli olan ücretli veya mesleki kazanç sahipleri ise aylık 855 TL yıllık 10.260 TL vergi avantajından yararlanırken, üçüncü derecede engelliler için ise aylık 360 TL, yıllık 4.320 TL vergi avantajından yararlanmalarına imkan sağlanmaktadır. Söz konusu engelli indirimi birden fazla işverenden ücret geliri elde edilmesi halinde sadece bir defaya mahsus olmak üzere en yüksek ücret gelirin'e uygulanabilir. Kısaca mükellefin kendisi

engelli ise bu indirimden bir defa, eş, çocuk ve anne baba gibi bakmakla yükümlü olduğu kişiler arasında asgari %40 engeli olan varsa engelli kişilerin sayısı kadar yukarıda belirtilen tutarlarda engellilik indirimi uygulanır (Sarılı, 2021: 74). Diğer bir ifadeyle, indirimden faydalanacak kişi sayısının birden fazla olması halinde, indirim miktarı her biri için ayrı ayrı belirlenerek, indirim uygulamasında bu durum toplu olarak dikkate alınır (Işık, 2013: 3). Ancak söz konusu engellilik indiriminden sadece tam mükellefiyete tabi mükelleflerin yararlanabileceği, engelli dar mükelleflerin engellilik indiriminden yararlanamayacağını belirtmek gerekmektedir.

Engelli bireylere tanınan vergisel avantajlar tutar bazında ve yıllık açlık, yoksulluk tutarları, enflasyon rakamları gibi makro ve mikro göstergeler bağlamında değerlendirildiğinde, söz konusu tutarların düşük kaldığı ve bürokratik işlemlerin veya prosedürlerin uzun ve zahmetli olabildiği söylenebilir. Bu bağlamda gelir vergisi mevzuatında, engellilik dereceleri, indirim tutarları veya yararlanılacak vergi avantajları kriterleri bakımından engelliler lehine düzenlemeler yapılması önem arz etmektedir.

Tablo 6: Engellilik Derecesi Bazında Rapor Sayıları

Yıllar	%0 - 39	%40 - 59	%60 - 79	%80 - 100	Toplam
1981	783	882	165	299	2.129
1985	1.941	1.629	432	336	4.338
1990	2.863	2.012	459	351	5.685
1995	2.141	1.244	270	288	3.943
2000	3.491	4.340	996	1.237	10.064
2005	4.036	8.551	2.349	2.508	17.444
2010	7.053	8.258	4.282	2.713	22.306
2011	7.625	11.756	5.819	3.673	28.873
2012	7.668	14.189	6.678	4.151	32.686
2013	7.168	20.626	9.249	5.415	42.458
2014	7.595	23.272	9.691	5.564	46.122
2015	8.145	25.601	10.911	6.702	51.359
2016	9.514	26.666	10.911	7.543	54.634
2017	13.893	31.889	12.798	8.705	67.285
Genel Toplam	174.161	283.764	106.794	81.660	646.379

Kaynak: GİB Vergi istatistikleri, https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/SIIVI.htm verilerinden yazar tarafından oluşturulmuştur.

Toplumdaki engelli bireylerle engelsiz bireyler arasındaki rekabet eşitsizliğinin giderilmesi, fiziksel ve ekonomik açıdan güçsüz bireylerin korunarak içinde bulundukları koşulların iyileştirilmesi sosyal devlet olmanın bir gereğidir. GVK'da yer alan engellilik indirimi de bu kapsamda değerlendirilmelidir. Türkiye'de kamu harcamalarından yararlanan engelli sayılarında olduğu gibi, gelir vergisi ve diğer vergi indirimlerinden yararlanan engelli sayılarındaki artış da dikkat çekmektedir. Tablo 6'da Gelir İdaresi Başkanlığı'nın yayımlamış olduğu son verilere göre; 1981-2017 yılları arasında engelli bireylerden

646.379 adet farklı engel derecelerine sahip sağlık raporu beyan edildiği görülmektedir. Söz konusu raporlular arasında erkek engelli bireylerin oranı %56 ile kadınlardan daha yüksek bir düzeydedir.

Engelli bireylerin gelir vergisi indiriminden yararlanabilmeleri için asgari üçüncü derecede engelli, yani kendisinin veya bakmakla yükümlü olduğu kişilerden birinin en az %40 engelli raporuna sahip olması gerekmektedir. Engel derecelerine göre beyan edilen raporlar incelendiğinde en çok engel durumunun yaklaşık %43,9'lük pay ile üçüncü derecede engellilerin oluşturduğu görülmektedir. Yani gelir vergisi indiriminden yararlanan engelli bireylerin %43,9'luk kısmı ya da yarıya yakınının çalışma gücü kayıp oranı %40 ile %59 arasındadır. Aynı dönemde ikinci derecede engelli ya da çalışma gücünün %60 ile %79'unu kaybedenlerin oranı %16,5, birinci derecede engelli ya da çalışma gücünü %80 üzerinde kaybedenlerin oranı ise %12,6'dır. Gelir vergisi indiriminden yararlanamayan %40'dan az engelli bireyler ise toplam raporluların yaklaşık %27'sini oluşturmaktadır. Aynı dönem içerisinde rapor sayılarındaki en çok artışın ise 2012 yılında gerçekleştiği dikkat çekmektedir (Tablo 6).

Engellilerin başvurularını kolaylaştırmak adına 2018 yılından itibaren İnteraktif Vergi Dairesi üzerinden yani dijital ortamda başvuru alınmaya başlanmıştır. Ankara, Kütahya, Kırıkkale ve Isparta Defterdarlıklarında pilot olarak başlanılan bu uygulama 2021 yılından itibaren tüm illeri kapsayacak şekilde genişletilmiş ve 2023 yılında 88.106 adet başvurunun 69.106'sı Elektronik Vergi İndirim Sistemi üzerinden alınarak sonuçlandırılmıştır (GİB Faaliyet Raporu, 2023: 110).

5.2. Özel Tüketim Vergisi Kanunu'nda Yer Alan Düzenlemeler

yaşamlarının kolaylaştırılarak iktisadi ve sosyal yaşama katılımlarına yardımcı olunabilmesi amacıyla yapılan diğer bir düzenleme ise 4760 sayılı Özel Tüketim Vergisi Kanunu'nun Diğer İstisnalar başlıklı 7'inci maddesinin 2. bendinde yer alan düzenlemedir. Söz konusu düzenlemede engelli bireylerin kanuna ekli II. sayılı listede yer alan kayıt ve tescile tabi motorlu araçların ilk iktisapları özel tüketim vergisinden istisna edilmiştir. Ancak söz konusu istisnaların malul veya engellilere otomatik olarak uygulanmadığı, bunun için kanunda belirtilen bazı prosedürel işlemlerin tamamlanması gerektiği belirtilmelidir. Her şeyden önce istisna uygulamasında görme, duyma ya da ortopedik engel sebebinin hiçbir önemi bulunmamaktadır. Ancak engellilere yönelik istisna uygulaması engellilik oranlarına göre farklılık gösterebilmektedir (Sarılı, 2021: 361). Yani engellilik oranı %90 ve üzerinde olanlar ile %90'ın altında olanlar arasındaki istisna uygulamasında bazı farklılıklar bulunmaktadır. Buna göre;

- Gümrük Tarife Cetvelinin 87.03 tarife pozisyonunda yer alan ve motor silindir hacmine bakılmaksızın 2025 yılı için Özel Tüketim ve diğer tüm vergiler dahil satış bedeli 2.290.200 TL'yi aşmayan binek otomobiller ile panelvan, pick-up, arazi taşıtları, jeep gibi araçlar ile,
- Gümrük Tarife Cetvelinin 87.04 tarife pozisyonundaki eşya taşımaya özel ve motor silindir hacmi 2800 cm³ ve altında olan panelvan, kamyonet pick-up gibi araçlar ile

- Gümrük Tarife Cetvelinin 87.11 tarife pozisyonundaki motosikletler, engel derecesi %90 ve üzerinde olan engelliler için on yılda bir defaya mahsus olmak üzere ilk iktisapları ÖTV'den müstesna edilmiştir (4760 sayılı ÖTV Kanunu, m. 7). Söz konusu araçları engellinin kendisinin kullanma şartı aranmadığı gibi, taşıtta herhangi özel bir düzenek ya da tertibat yapılması da öngörülmemiştir. Ancak kural olarak engelli tarafından kullanılamayacak ve istisnadan yararlanılarak alınan araçların, engellinin sürekli istifadesine sunulması gerekmektedir (GİB Engelliler İçin Vergi Rehberi, 2024: 34). Yine 2025 yılı için aracın bedeli Özel Tüketim Vergisi ve diğer tüm vergiler dahil 2.290.200 TL'yi aşmamalıdır.

Madde metninden anlaşılacağı üzere engellilik oranı %90'ın altındaki engelliler ise (engellilik oranları %40-89 arasındaki engelliler) ÖTV istisnasından yararlanabilmeleri için araçların özel düzenek ya da tertibatlarla engel durumlarına uygun hale getirilmiş olmaları gerekmektedir. Yani %90'dan daha az engeli olanların ÖTV istisnasından yararlanabilmeleri, taşıtın özel tertibatla doğrudan engelli tarafından kullanılabilir şekilde dizayn edilmesi şartına bağlıdır. Aksi takdirde istisnadan yararlanılabilmesi söz konusu değildir. Buna göre araçları hareket ettiren aksam olarak kabul edilen debriyaj, fren, gaz pedalları veya vites koluna, ilk iktisabından önce engellilik durumuna uygun özel tertibatın sabitlenmesi gerekmektedir (Binici ve Varıcı, 2018: 72). Örneğin sol el veya kolundan engelli olanlar için manuel vites kolunun engelliliğe uygun olarak direksiyona monte edilmesi ya da tadile edilmesi, yahut aracın fabrika çıkışında vitesin direksiyonun sağ tarafına sabitlenmesi özel tertibat olarak kabul edilebilir (ÖTV Genel Tebliği, 2015). Yine manuel aracı kullanamayacak şekilde kol veya bacağı ampute edilen bir engelli için otomatik vitesli taşıtlar, özel tertibatlı araç olarak kabul edilerek ÖTV istisnasından yararlanabilir. Ancak her halükârda istisnadan yararlanılabilmesi için, taşıtların hareket aksamında özel tertibat gerektirecek nitelikte bir engelin olması ve yapılan özel tertibatın da engel durumuna uygun olması şarttır. Ayrıca engellinin kullanabileceği şekilde özel tertibat yaptırılan araçların ÖTV istisnasından yararlanabilmesi için, engellinin tam teşekküllü devlet hastanesinden alınmış sağlık raporu ile birlikte, engellilerin taşıt kullanımı için düzenlenen H sınıfı sürücü belgesinin ibrazı da zorunludur.

İlk iktisap ile birlikte ÖTV istisnasından yararlanılarak alınan araçları kullanacak kişiler bakımından da birtakım kısıtlamalar öngörülmüştür. Buna göre doğrudan engelli tarafından kullanılmak üzere özel tertibat yaptırılan araçlar, engelli ile birlikte engellinin eşi, üçüncü dereceye kadar kan ve sıhrî hısımlarından bir sürücü ya da noter tarafından düzenlenmiş iş sözleşmesine göre çalıştırılan bir sürücü tarafından ve ancak engellinin bulunduğu il sınırları içerisinde kullanılabilir. %90'ın üzerinde olanlarda bu kısıtlama bulunmamaktadır. Ayrıca istisnaya konu edilen araçlar ilk iktisaplarından itibaren on yıldan önce elden çıkarıldığında da istisnadan yararlanmaları mümkün değildir. Ancak deprem, heyelan, sel, yangın veya kaza sonucu kullanılamaz duruma gelen araçların hurdaya ayrılmaları halinde, ilk iktisabından itibaren on yıl geçmemiş olsa da aynı şartlarda başka bir aracın ilk iktisabında yine ÖTV istisnasından yararlanabilir (Sarılı, 2024: 375). Yine engellinin ölümü halinde de mirasçılarının adına

kayıt ve tescil olan araçlara intikal nedeniyle ÖTV tahakkuk ettirilmez. İstisnaya konu araçların engellinin günlük yaşamlarının kolaylaştırılması amacıyla getirilen bir düzenleme olması nedeniyle, ortaklık şeklinde yapılacak araç alımlarında ÖTV istisnasından yararlanılamayacağı da belirtilmelidir.

5.3. Motorlu Taşıtlar Vergisi (MTV) Kanunu'nda Yer Alan Düzenlemeler

bağlanması, söz konusu bireylerin hayatlarının kolaylaştırılarak topluma kazandırılması ve yaşam kalitelerinin artırılmasında önemli bir yere sahiptir (Karadeniz, 2017: 137). Bu kapsamda Türk Vergi Sistemi uygulamalarında engelli bireylere sağlanan vergisel avantajlardan bir diğeri ise Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu'nun istisnalar başlıklı 4/c maddesinde yer alan düzenlemedir. Buna göre “engellilik oranı %90 ve üzerinde olan malûl ve engellilerin kendi adlarına kayıtlı taşıtlar ile diğ er malûl ve engellilerin, bu durumlarına uygun hale getirilmiş özel tertibatlı taşıtları” MTV’ den istisna edilmiştir. Söz konusu istisna ile engelli bireylerin gündelik yaşamlarında ulaşım la ilgili karşılaşmaları muhtemel zorlukların minimize edilerek, sosyal devlet anlayışının gereği olarak toplumsal yaşama katılımlarının artırılması amaçlanmaktadır. Kanun metninden de anlaşılacağı üzere MTV istisnasından yararlanacak olan engelli bireyler, %90 ve üzerinde engeli olan bireyler ve %90’ın altında engeli olanlar diğ er engelliler şeklinde sınıflandırılarak iki farklı uygulamaya gidilmiştir. Buna göre %90 ve üzerinde maluliyeti veya engeli olup, bu durumunu tam teşekküllü bir devlet hastanesinden alınmış bir sağlık raporu ile belgeleyenler kendi adlarına kayıt ve tescil etmiş oldukları taşıtlar için motorlu taşıtlar vergisi ödemeyeceklerdir. Söz konusu araçların motorlu taşıtlar vergisi istisnasından yararlanabilmek için her bir özel tertibat veya düzenek aranmamaktadır (Arıkan vd., 2018: 135). Yine malul veya engellinin doğuştan veya sonradan hangi sebeple engelli olup olmadığına bakılmamakta, taşıtın bizzat adına tescil edilen engelli tarafından kullanılma şartı aranmamaktadır.

Ancak sağlık kurulu raporu ile belgelendirilmiş rapor oranı %90’ın altında olan engelli bireylerin adlarına kayıt ve tescil ettirmiş oldukları taşıtların motorlu taşıtlar vergisi istisnasından yararlanabilmeleri için, taşıtların kendi engel durumlarına uygun özel bir tertibatlı olması veya sonradan özel tertibatlı hale getirilmiş olması şartı aranmaktadır. Aksi durumda motorlu taşıtlar vergisi istisnasından yararlanmaları söz konusu olamayacaktır. Bununla birlikte istisnadan yararlanacak kişinin tam teşekküllü sağlık kurulu raporu ile birlikte, engel durumuna uygun özel tertibatlı veya sonradan özel tertibatlı hale getirilmiş araçlardan olduğuna dair “Motorlu Araç Tescil Belgesi” nin onaylanmış örneği ile “Araçlar İçin Teknik Belge” ve “Proje Raporu” nun MTV İstisna Bildirim Formu ile birlikte taşıtın kayıtlı olduğu yerleşim yerindeki vergi dairesine başvurusu gerekmektedir. Diğ er taraftan sadece sol alt ekstremitede (bacak) engeli olan bireyler, kendi adlarına tescil ettirdikleri otomatik taşıtlar için özel tertibat yapılmasına gerek olmaksızın MTV istisnasından yararlanabilmektedirler.

Engelli bireylerin engel derecelerine bakılmaksızın Motorlu Taşıtlar Vergisi istisnasından yararlanabilmeleri için dikkat etmeleri gereken konulardan birisi de rapor süreleri ile ilgilidir. Çünkü istisnadan yararlanmak için süreli sağlık raporu ibraz eden malul veya engelliler ancak rapor geçerlilik

süresince istisnadan yararlanabilmektedirler. Bu sebeple istisna uygulamasının devam edebilmesi için engelli raporlarının süresinin bitiminden önce yenilenerek ilgili vergi dairesine ibraz edilmeleri gerekmektedir (Okur, 2014: 93). Yine malul veya engelli olmaları nedeniyle ilk iktisaplarında ÖTV istisnasından yararlandıkları taşıtlar için, MTV istisnasından da yararlanabilmeleri amacıyla aynı şekilde sağlık kurulu raporu, araca ait teknik belge ve proje raporu ile birlikte ilgili vergi dairesine müracaatları gerekmektedir (MTV 40 No’lu Genel Tebliğ). Malul veya engelli bireylerin istisna uygulamalarından yararlanabilmeleri için dikkat edilmesi gereken diğer bir konu ise ilgili taşıtlara birlikte sahip olunması halinde ortaya çıkmaktadır. Yani malul veya engelli bir bireyin engelsiz bir birey ile birlikte alacakları ve kullanacakları taşıtlarda MTV istisnasının uygulanabilirliğidir. Malul veya engelli bireylere tanınan MTV istisnasındaki asıl amaç, sadece söz konusu bireylerin sosyal hayata katılımının artırılarak günlük yaşamlarını kolaylaştırmak olup bu sebeple malul veya engelli ile birlikte hisseli olarak alınan ve tescil ettirilen taşıtlar için istisna uygulaması söz konusu değildir (Aydoğan, 2023: 213). Buna uygun olarak ayrıca prosedürel ve bürokratik işlemlerin engelli vatandaşlar bakımından sadeleştirilmesi/basitleştirilmesi de önem arz eden diğer bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.4. Katma Değer Vergisi (KDV) Kanunu’nda Yer Alan Düzenlemeler

Gelir vergisi, özel tüketim vergisi ve motorlu taşıtlar vergisinde olduğu gibi Katma Değer Vergisi (KDV) Kanunu’nda da engelli bireylere toplumsal eşitlik sağlanarak, bireylerin yaşamlarının kolaylaştırılması ve toplumsal hayata etkin bir şekilde katılımlarının sağlanması amacıyla bazı düzenlemeler yapılmıştır. 3064 sayılı kanunda ticari, zirai ve mesleki faaliyet kapsamında yapılan her türlü mal teslimleri ve hizmet ifaları ile bunların ithalatı KDV’ye tabi tutulmuştur. Ancak engellilerin sağlık, eğitim ve meslekleri ile günlük yaşamlarının kolaylaştırılması için özel olarak üretilmiş her türlü araç-gereçler ve engellilere özel bilgisayar programları istisna kapsamına alınmıştır. Bu düzenleme ile engelli bireylerin günlük yaşamlarının kolaylaştırılması için üretilen ürünlerin teslimlerinde ortaya çıkan KDV istisna edilerek, engelli bireylere ekonomik ve mali açıdan bir avantaj sağlanması amaçlanmıştır. Ancak bu avantajın engelli bireylerin sadece sağlık hizmetleri, kullandıkları tıbbi cihazlar ve eğitimleri ile ilgili bazı araç ve gereçlerle sınırlı olduğu düşünüldüğünde söz konusu mal ve hizmetlerin kapsamının genişletilebilmesi bir öneri olarak düşünülebilir.

KDV’de engelliler için uygulamaya konulan istisnalar toplumsal eşitlik ve adaletin sağlanmasıyla yakından ilişkilidir. Yani günlük yaşamda engellilerin çeşitli engellerle karşılaştıkları ve bu engellerin eşit fırsatlar elde etmelerini zorlaştırdığı görülmektedir. KDV istisnası olarak ifade edilen istisnalar ile engellilerin karşılaştığı zorlukların hafifletilerek toplumsal hayata eşit ve adil bir şekilde katılımın teşvik edilmesinin amaçlandığı söylenebilir. Ancak KDV Kanunu’nda engellilerin özel gereksinimleri için özel olarak üretilen her türlü araç ve gereç istisna kapsamına alınırken, binek otomobiller bu kapsamda değerlendirilmemelidir (Eren ve Aksu: 2012: 39). Kısaca kanunda belirtilen ve engelliler için özel olarak üretilen araçlar kapsamında görme engellilerin kullandıkları baston, yazı makinası, kabartma klavye, ortopedik engellilerin kullandığı tekerlekli sandalyeler, ortoz-protez gibi araçlar ve engelliler için tasarlanmış özel bilgisayar programları gibi araçlar engellilerin sağlık, eğitim ve meslekleri ile günlük

yaşamlarında kullanılmak üzere üretilmiş özel araç ve gereç kapsamında değerlendirilmelidir (Yayman ve Çımat, 2012: 308). Kanun lafzından binek araçlarda olduğu gibi başlangıçta engelliler için özel olarak üretilmeyen ama sonradan engelliler tarafından kullanılan araç ve gereçlerin de istisnadan yararlanmaları söz konusu değildir.

5.5. Emlak Vergisi Kanunu'nda Yer Alan Düzenlemeler

Toplumdaki engelli bireylerin mali yüklerinin azaltılarak yaşamlarının kolaylaştırılması adına yapılan düzenlemelerden birisi de 1319 sayılı Emlak Vergisi Kanunu'nda yer alan indirimli oran uygulamasıdır. Engellilerin yaşam maliyetlerinin azaltılması amacıyla brüt 200 m²'yi geçmeyen tek mesken sahibi engellilerin (intifa hakkına sahip olunması hali dahil) emlak vergisi oranını sifıra kadar indirmeye 2017 yılındaki Anayasa değişikliğiyle Cumhurbaşkanlığı yetkili kılınmıştır.

Yani engelli bireylerin 200 m²'den küçük tek bir meskenleri olması durumunda Emlak Vergisi oranı sıfır olarak uygulanmaktadır. Engellilerin söz konusu Emlak Vergisi avantajlarından yararlanabilmeleri için, engel durumlarını tam teşekküllü devlet hastanelerinden almış oldukları sağlık raporu ile belgelendirmeleri zorunludur (Işık, 2013: 5).

Engelli bireylerin sıfır oranlı emlak vergisi uygulamasından yararlanabilmeleri için, söz konusu binalarda bizzat kendilerinin ikamet etmelerine gerek olmayıp, vergiye konu tek bir binanın kiraya verilmesi halinde de sıfır oranlı emlak vergisi uygulamasından yararlanabilmektedir. Yine söz konusu indirimden yararlanabilmek için engellilerin düşük gelirleri olmalarına ilişkin bir koşul da bulunmamaktadır (Arıkan vd., 2018: 134). Bu durum sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak engelli bireyler için uygulanan diğer bir vergisel avantaj olarak kabul edilmelidir. Engelli bireyler hisse şeklinde de olsa tek bir meskene sahip olması koşuluyla aynı indirimden yararlanabiliyor iken; birden fazla konutta hissedar olmaları veya birden fazla konuta sahip olmaları, vergiye tabi konutun 200 m²'yi aşması veya belirli bir zamanda dinlenme amacıyla kullanmış oldukları yazlık benzeri konutların sıfır oran uygulamasından yararlanmaları söz konusu değildir (Işık, 2013: 5).

5.6. Gümrük Kanunu'nda Yer Alan Düzenlemeler

4458 sayılı Gümrük Kanunu'nun 167/12-a maddesinde malul ve engellilerin kullanımına sunulan eşyaların gümrük vergisinden istisna edildiği görülmektedir. Bu istisnaların özellikle engellilerin kullanacağı araçlar ile protez, ortoz gibi tıbbi malzemelerin üzerinde yoğunlaştığı belirtilmelidir. Kısaca istisnadan yararlanacak eşyaların özellikle malul veya engellilerin ağırlıklı olarak günlük yaşamlarında kullanacakları ve bu sayede günlük yaşamlarının kolaylaştırılmasına yönelik eşyalar olduğu belirtilmelidir. Ağırlıklı olarak engellilerin günlük yaşamlarında kullanılan ve Gümrük Vergisi istisnasından yararlanabilecek eşyalar kısaca aşağıdaki şekilde özetlenebilir (GİB, 2024).

- *Görme engelliler dışındaki malul ve engellilerin günlük yaşamlarını sürdürebilmek için kişisel kullanımlarına uygun olarak üretilen ve engelli kişilerin bizzat kendileri tarafından

veya engelli kişilere yardım sağlanması amacıyla yönelik olarak vakıflar ve kamu yararına çalışan dernekler ile resmi kurumlara karşılıksız gönderilen ve ücretsiz dağıtılmak üzere belirtilen dernek, vakıf ve resmi kurumlar tarafından serbest dolaşıma sokulan motorlu veya motorsuz koltuk, bisiklet ve diğer eşyalar,

- *Yukarıda belirtilen dernek ve vakıflar ile Sağlık Bakanlığınca yetki verilenler tarafından ithal edilen, malul ve engellilerin toplu olarak taşınmasına yönelik motorlu kara nakil araçları ve inip binmeyi kolaylaştırıcı tertibatları,
- Gümrük idaresine sunulduğu tarihte, kayıt ve model yılı dahil, üç yıldan eski olmamak şartıyla;
 - Özellikle engellilerin kullanması için üretilen ve hareket ettirici özel tertibatı olan ve yine bu kişilerce serbest dolaşıma sokulan, motosiklet ve silindir hacmi 1600 cc. 'ye kadar olan otomobiller,
 - Ortopedik engelleri nedeniyle bizzat malul ve engelli kişi tarafından kullanılamayan, ancak engelli kişinin araca binmesi, inmesi ve taşınmasını kolaylaştırıcı düzeneğe sahip, yine malul ve engellilerin üçüncü dereceye kadar kan ve sıhrı hısımlarından bir sürücü veya kişi ile iş akdine bağlı olarak istihdam edilen sürücü tarafından kullanılan vasıtalar;
 - 87.02 tarife pozisyonu altında sınıflandırılan minibüsler,
 - -Sürücüsü dahil altı ila dokuz oturma yeri olan, engellilerin rahatça taşınabilmesine uygun tavan yüksekliğine sahip motorlu kara nakil vasıtaları gümrük vergilerinden istisna edilmiştir.

Kısaca engelli tarafından kullanılacak otomobillerin silindir hacmi 1600 cc'den düşük ve özel olarak imal edilmiş hareket tertibatı olmalıdır. Arazi araçları istisna kapsamı dışında tutulurken, motosikletler de aynı şekilde ithal edilirken engellilerin kullanabileceği şekilde özel olarak imal edilmesi halinde gümrük vergisinden istisna kapsamında yer alacaktır. Ayrıca malul veya engelliler özelinde tanınan bu istisna ve muafiyetler, yukarıda belirtilen eşyalarla birlikte getirilen yedek parça ve aksesuarlar için de geçerli olacaktır (Işık, 2013: 6; Yayman ve Çımat, 2012: 308-309; Keskin ve Terzioğlu, 2023: 129).

Yukarıda açıklanan vergilerle birlikte, korumalı işyerlerinde sağlanan teşvikler de malul ve engelliler için bir pozitif bir ayrımcılık olarak kabul edilebilir. Çünkü işgücü piyasasında çalışma imkânı sınırlı olan zihinsel veya ruhsal engelli bireylere istihdam ortamı oluşturulması için teknik ve mali yönden desteklenen korumalı işyerleri, Gelir ve Kurumlar Vergisi indiriminin yanında Çevre Temizlik Vergisinden muaf kuruluşlardır (Aile Bakanlığı, 2024). Ayrıca bu işyerlerinde engellilerin işsizlik sigortası ve işveren primleri ile her ay maaşlarının belli bir oranının hazineden karşılanması, engellilerin hayat standartlarının iyileştirilmesinde önemli bir katkı olarak kabul edilmelidir.

6. Sonuç

Malul veya engelli kavramı ile doğuştan veya herhangi bir olaya bağlı olarak sonradan meydana gelen nedenlerle psikolojik veya fizyolojik yeteneklerin kaybedilerek toplumsal hayata uyum sağlamakta güçlük çeken kişiler ifade edilmektedir. Bu kişilerin özellikle sağlık, eğitim ve istihdam gibi günlük hayatın olağan akışında diğer bireylerle karşılaştırıldıklarında dezavantajlı olarak kabul edildiği ve bu nedenle pozitif ayrımcılığa tabi tutulabilmesi genel kabul görmektedir. Bu sebeple dünyada sayıları 1,3 milyar düzeyinde olan malul veya engelli bireylerin haklarının korunarak hayat standartlarının iyileştirilmesi ve toplumsal yaşama uyumlarının sağlanması demokratik yönetimlerde devletin asli görevlerinden birisi olarak kabul edilmelidir. Söz konusu görevin ifasında kamu harcamaları ve vergi politikaları kamu kesimi tarafından kullanılan en önemli araçlardır.

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de azımsanmayacak sayıda engelli birey bulunmaktadır. Engelliliğin sebepleri ihmal, cehalet, yoksulluk, batıl inanç gibi nedenlerle ülkeden ülkeye değişiklik göstermekle birlikte, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de engelli bireylerin sayısı artarak devam etmektedir. Ancak bir toplumda malul veya engelli bireylerin yaşamlarının kolaylaştırılarak dezavantajlarının minimize edilmesi gelişmiş bir toplum olmanın gereğidir. Bu kapsamda malul veya engellilerin korunarak toplumsal uyumlarının sağlanması için gereken tedbirlerin alınması yükümlülüğü anayasal çerçevede devlete atfedilmiştir. Bu kapsamda AB Uyum Müktesebatına uygun olarak önemli adımlar atıldığı bilinmektedir. Özellikle Özürlüler İdaresi Başkanlığının kurulması, Engelliler Kanunu’nun çıkarılması, Engelli Haklarına İlişkin sözleşmeler ile artan sosyal harcamalar ve vergi kanunlarındaki pozitif ayrımcılığa yönelik düzenlemeler oldukça önemlidir. Merkezi Yönetim Bütçe kapsamında engellilere yönelik harcamalar hastalık, sakatlık ve iş kazası nedeniyle yapılan harcamaların toplamından oluşmaktadır. Bu kapsamda yapılan harcamalar 2005 yılında yapılan toplam sosyal harcamaların %2,03’ünü oluştururken, 2022 yılına gelindiğinde artarak %3,27 seviyelerine ulaşmıştır. Aynı dönemde 520.000’i erkek olmak üzere toplam 858.000 kişiye engelli/malul maaşı bağlanmıştır.

Engellilerin korunması için sosyal harcamalar ile birlikte vergi politikaları da etkin bir araç olarak kullanılmaktadır. Anayasa’da herkesin mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlü olduğu vurgulansa da; Gelir Vergisi ve Özel Tüketim Vergisi ile diğer bazı vergi kanunlarında engellilerin ekonomik zorlukların üstesinden gelebilmeleri için vergi muafiyet ve istisnaları ile belirli giderlerinin vergiden indirilmesi şeklinde bazı avantajlara yer verildiği görülmektedir. Bu düzenlemeler anayasanın eşitlik ilkesine aykırı kabul edilmemektedir. Amaç engellilerin ekonomik ve toplumsal yaşama katılımlarının artırılarak toplumsal eşitliğin tesis edilmesidir. Bu doğrultuda gelir vergisinde engelli bireylerin engellilik derecelerine uygun olarak belirli oranda indirim yapılmasına imkân sağlanmış ve bu sayede engellilerin vergi yükü hafifletilerek, engelsiz bireyler karşısında bir avantaj sağlanması amaçlanmıştır. Bu avantaj sadece engellinin kendisi için değil, aynı zamanda bakmakla yükümlü olduğu aile bireyleri için de aynı şekilde uygulanarak belirli oranda finansal destek sağlanması amaçlanmaktadır. Söz konusu düzenleme engellilere önemli bir avantaj olsa da, engellinin aylık bütçesi içerisinde sembolik kaldığı görülmektedir.

Örneğin 2025 yılında %40-59 düzeyinde engeli bulunan bir engelli, aylık 2.400 TL engelli indiriminden yararlanacaktır. Bu uygulama ile gelir vergisi oranı %15 olarak hesaplandığında aylık 360 TL ve yıllık 4320 TL indirim elde ederek diğer mükellefler karşısında vergisel avantaj sağlamış olacaktır.

Türkiye’de engellilerin rekabet eşitsizliğinin minimize edilerek günlük yaşama uyumlarının sağlanması için yapılan önemli düzenlemelerden birisi de ÖTV ve MTV kanunlarında yer alan düzenlemedir. Bu düzenleme ile engellilik oranı %90 ve üzerinde olanlar ile engellilik durumuna uygun olarak kendi adlarına kayıt ve tescil ettirdikleri araçlara özel düzenek yaptıranlar vergiden istisna edilmiştir. Ancak söz konusu istisnaya KDV’de yer verilmemiş olması dikkati çekmektedir. Yani engelli bireylerin günlük yaşamlarının kolaylaştırılması amacıyla üretilmiş özel araç ve gereçler KDV istisnasına tabi tutuluyorken, araç alımları istisna kapsamına alınmamıştır. Yine sadece %90 ve üzerindeki engeli olanlar üzerinde istisna uygulaması vergi adaleti açısından tartışılabilir konudur. Tıpkı gelir vergisinde olduğu gibi engel derecelerine uygun olarak farklı indirim ve istisna oranlarının belirlenmesi, daha fazla engellinin bu indirimden yararlanmasına imkân sağlayacağı düşünülmelidir. Malul ve engelliler için sağlanan vergisel avantajların yanında engelli bireylerin istihdamının artırılmasına yönelik vergi teşvikleri, sigorta primlerinin devlet tarafından karşılanması ve bu sayede engelliler ile ilgili farkındalıkların artırılması önemli avantajlar olarak kabul edilmektedir. Özellikle alt gelir grubunda yer alan engelli bireylerin bu avantajlardan yararlanabilmeleri için bürokratik süreçlerin yeniden düzenlenmesiyle birlikte, denetim mekanizmalarını da hayata geçirerek, istisna ve muafiyetlerden daha fazla engelli bireylerin yararlanmasına imkân sağlayacak şekilde yeniden gözden geçirilmesinin gerektiği düşünülmektedir. Ayrıca tabloda 4’te yer alan OECD ve Türkiye’de engellilere yönelik yapılan sosyal koruma harcamaları karşılaştırıldığında; OECD ortalamasının, Türkiye ortalamasının çok ilerisinde olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum, Türkiye’nin engellilere yönelik sosyal koruma harcamalarını artırması gerektiği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Kaynakça

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2011). Dünya Engellilik Raporu.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2023). Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni, https://aile.gov.tr/media/135432/eyhgm_istatistik_bulteni_nisan_23.pdf (ET: 17.11.2024),
- Alemdar, E. (2021). Sakat, özürlü ve engelli kavramları: Tarifleri ve farkları. *Zemin Dergisi*, (2), 28-49.
- Arıkan, Z., İnneci, A., & Gürbüz, S. (2018). Engellilere yönelik vergisel düzenlemelerin sosyal devlet olma anlayışı bakımından değerlendirilmesi. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 131-139.
- Aydoğan, E. (2023). Engelli bireylerin araç alımı ve bina vergisi ödemelerinde özellik arz eden durumlar. *Mali Çözüm Dergisi*, (32), 209-214.
- Baykan, Z. (2000). Özürlülük, engellilik, sakatlık nedenleri ve korunma. *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 9(9), 15-22.
- Berrigan, P., Scott, C. W., & Zwicker, J. D. (2023). Employment, education, and income for canadians with developmental disability: Analysis from the 2017 Canadian survey on disability. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 53(2), 580-592.

- Binici, M. E., & Varıcı, İ. (2018). Engellilik oranı %90'ın altında bulunan özür durumlarında taşıt alımlarının vergisel analizi. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 67-82.
- Eren, M., & Aksu, E. (2012). Taşıt alımında engelli kişilere sağlanan ÖTV ve KDV istisnaları. *Vergi Raporu*, (153), 34-40.
- Ertekin, Ş., & Hayat, E. (2022). Kamu sosyal harcamalarının yoksulluk riski üzerindeki etkisinin ekonometrik analizi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 79-91.
- Eurostat. (2022). Engellilik İstatistikleri 2022. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Disability_statistics_-_poverty_and_income_inequalities (ET: 11.06.2024).
- EyDer. (Engelsiz Yaşam Derneği 2023). Türkiye ve Dünya'da Engelliler. <https://ey-der.com/ana-sayfa/turkiye-ve-dunyada-engelliler/> (ET: 15.06.2024).
- GİB. Gelir İdaresi Başkanlığı Engelliler İçin Vergi Rehberi. (2024). <https://www.gib.gov.tr/engelliler-icin-vergi-rehberi-yayinlandi-2> (ET: 05.11.2024).
- GİB. Gelir İdaresi Başkanlığı. Engellilik İndirimine İlişkin Vergi İstatistikleri. https://gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/VI/SHVI.htm (ET: 04.11.2024).
- GİB. Gelir İdaresi Başkanlığı. (2024). Faaliyet Raporu 2023. Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Yayın No: 515, Ankara.
- Gelir Vergisi Kanunu (GVK) (1961). Resmî Gazete (Sayı: 10700). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat-metin/1.4.193.pdf> (ET: 08.01.2025).
- Hoynes, H., & Joyce, R.; Waters, T. (2024). Benefits and tax credits. *Oxford Open Economics*, 3(Supplement_1), i1142-i1181.
- Işık, H. (2013). Engellilerin Vergisel Avantajları. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(4), 0-2.
- Keskin, E., & Terzioğlu, N. K. (2023). Türk vergi sisteminde engellilere tanınan vergisel kolaylıklar. *Vergi Raporu*, (288), 121-134.
- Kabakçı Karadeniz, H. (2017). Bir vergi harcaması olarak araç alımında engellilere tanınan özel tüketim vergisi istisnasının değerlendirilmesi. Maliye Araştırmaları-1, Gerçek, A.; Çetinkaya, Ö. (Ed.), 137-146.
- Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Yer Alan Engelli Bireylere Yönelik İbarelerin Değiştirilmesi Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. Resmi Gazete (Sayı: 28636), Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2013/05/20130503-1.htm> (ET: 13.11.2024)
- Motorlu Taşıtlar Vergisi 40 No'lu Genel Tebliği, <https://www.gib.gov.tr/gibmevzuat> (ET: 23.10.2024)
- OECD. Public spending on incapacity (Engellilik konusunda kamu harcamaları). <https://www.oecd.org/en/data/indicators/public-spending-on-incapacity.html> (ET: 22.04.2025)
- Okur, F. (2014), ÖTV ve MTV Kanunu'nda engellilere sağlanan vergisel avantajlar ve son düzenlemeler. *Vergi Raporu*(178), 85-94.
- Oral, A., Akyüz, G., Sindel, D., & Aydın, R. (2012). Dünya engellilik raporu: Harekete çağrı. *Türkiye Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon Dergisi*, 58(3), 255-258.
- Özel Tüketim Vergisi Genel Tebliği. (2015). <https://www.gib.gov.tr/gibmevzuat> (ET: 12.10.2024).
- Özel Tüketim Vergisi Kanunu. (2002, 06 Ocak). Resmî Gazete (Sayı: 24783), <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4760.pdf>. (ET: 08.01.2025).

- Sarı, M. A. (2021). Türk vergi sistemi. Ankara: Hermes Yayıncılık.
- TÜİK. 2023. Türkiye Sağlık Araştırması 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turkiye-Saglik-Arastirmasi-2022-49747>. (ET: 12.11.2024),
- TÜİK. 2024. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sosyal-Koruma-Istatistikleri-2000-2022-53834> (ET: 21.04.2024).
- TÜİK. 2024. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sosyal-Koruma-Istatistikleri-2023-53560> (ET: 18.10.2024).
- WHO. (1980). International classification of impairments, disabilities and handicaps, geneva. https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/41003/9241541261_eng.pdf (ET: 11.11.2024).
- WHO (2011). World report on disability, world health organization, Malta. Erişim Adresi: <https://www.who.int/publications/i/item/9789241564182> (ET: 15.11.2024).
- WHO. (2023). <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/disability-and-health> (ET: 07.11.2024).
- Yayman, D., & Çımat, A. (2012). Türk vergi hukukunda yer alan sakat ve özürlülere yönelik vergisel ayrıcalıklar. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16(3), 297-322.
- Yılmaz, V., & Yentürk, N. (2017). Türkiye’de engellilere yönelik kamu harcamalarının on yıllık seyri. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1(52), 59-74.

Extended Abstract

Today, disability is considered not only as an individual health problem but also as a multifaceted phenomenon with economic, financial and social dimensions and therefore, ensuring the full and effective participation of the individual in social life is considered as one of the fundamental responsibilities of the state. Pursuant to Article 61 of the Constitution of the Republic of Türkiye, it is a constitutional duty for the state to take necessary measures to protect persons with disabilities and ensure their integration into society. In this context, tax regulations, along with social expenditures, are among the important fiscal policy instruments used to facilitate the lives of persons with disabilities and ensure social equality.

The article discusses the privileges in the tax legislation for disabled individuals in Türkiye and evaluates the Income Tax Law, Special Consumption Tax Law, Motor Vehicles Tax Law, Value Added Tax Law, Real Estate Tax Law and Customs Law. It is emphasized that these regulations, made in order to eliminate the inequalities faced by disabled individuals in society, should be evaluated within the scope of positive discrimination in line with tax justice and social state understanding.

Within the framework of the Income Tax Law, three different degrees of disability deductions are envisaged for individuals who have lost their working capacity at certain rates. These deductions can be applied not only for the disabled individual but also for his/her dependents and provide different tax advantages according to the rate of disability. However, it is criticized that these regulations remain symbolic in terms of reducing the tax burden and are insufficient to alleviate the financial burden of low- and middle-income disabled individuals.

Within the scope of the SCT Law, individuals with a disability rate of 90% and above are exempted from SCT when purchasing certain vehicles; similar exemptions are granted for persons with disabilities below 90%, provided that the vehicle is equipped with special equipment. However, it is stated that this regulation involves complex bureaucratic processes in practice, making it difficult for low-income disabled people in particular to benefit from these privileges. Similarly, MTV regulations provide full exemption for the vehicles of individuals with a disability rate of 90% and above, while requiring special equipment for those with lower rates. This creates a controversial situation in terms of the principle of equality in exemption applications. In addition, restrictions such as not applying the tax advantage if the vehicle is subject to common ownership or if the purpose of use is not individual, narrow the scope of the system.

In terms of VAT, there is no direct vehicle exemption for persons with disabilities, but tax exemptions are provided for medical and technological assistive devices used in daily life. However, it is stated that the scope of these exemptions is limited and does not cover basic needs such as automobiles. Although the exemption of some products specially produced for the disabled encourages their participation in social life, the narrow scope of the exemption limits this advantage.

The Real Estate Tax Law, on the other hand, allows for the application of a zero-rate tax for disabled people with a single dwelling not exceeding 200 m², which provides an important financial convenience for disabled property owners. However, it is considered a deficiency that the regulation is limited to only one residence, and some disabled people are not included in this scope.

In the context of the Customs Law, the exemptions provided for the import of motor vehicles, medical devices and auxiliary equipment manufactured for the personal use of persons with disabilities are noteworthy. With this practice, it is aimed to make the specially equipped products that disabled people will bring from abroad more accessible.

The article also includes a comparison of social protection expenditures for persons with disabilities between OECD countries and Türkiye and shows that Türkiye lags far behind the OECD average in this area. Türkiye allocates around 0.3-0.5% of its GDP to social protection expenditures for persons with disabilities, while this ratio is around 2% in OECD countries. This difference shows that Türkiye needs to increase the level of social expenditures, and it is stated that this deficiency creates a serious disadvantage, especially for the disabled in the lower income group.

In conclusion, it is emphasized that disabled people in Türkiye have various privileges in the tax system, but these privileges are mostly symbolic and should be integrated into a comprehensive social policy strategy. Increasing tax privileges, simplifying bureaucratic processes and establishing tiered support mechanisms according to income level are the main policies recommended to reduce the financial burden of persons with disabilities. Thus, increasing the participation of persons with disabilities in social life will be supported by a tax system that complies with the principle of equality.

Kitle Psikolojisi: Modern Finansal Sistemlerde Sürü Davranışını Keşfetmek

Üzeyir AYDIN¹, Zihni TUNCSİPER², Selim ŞANLISOY³

Öz

Bu çalışma, 2014-2025 yılları aralığında finansal piyasalarda gözlemlenen sürü davranışının akademik literatürdeki izini sürmek amacıyla kapsamlı bir bibliyometrik analiz sunmaktadır. Scopus veri tabanından edinilen veri seti, araştırma kapsamındaki yayınların sayısal artışı, en üretken kurumlar, ülkeler ve yazarlar ile en çok atıf alan çalışmalar üzerinden değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda, Southern Illinois University Edwardsville ve University of Pretoria gibi kurumların sürü davranışı literatürüne önemli katkılar sağladığı, Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri ve Çin gibi ülkelerin hem üretkenlik hem de bilimsel iş birliği açısından merkezi roller üstlendiği tespit edilmiştir. Literatürdeki yükseliş trendinin, özellikle 2020 sonrası dönemde COVID-19'un finansal piyasalara etkisi ve kripto para piyasalarında artan ilgiyle paralel seyrettiği gözlemlenmiştir. Anahtar kelime analizi, "herding behavior" kavramının çalışma alanının merkezinde yer aldığını ve bununla bağlantılı olarak "behavioral finance", "cryptocurrency" ve "COVID-19" gibi kavramların literatürde belirgin tematik kümeler oluşturduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, farklı dönemlerde araştırma odaklarının değiştiği, erken dönemlerde bilgi asimetrisi, volatilité ve piyasa tepkisi gibi geleneksel konulara odaklanılırken, daha yeni çalışmaların dijital varlıklar, sosyal öğrenme ve pandeminin etkileri gibi modern temalara yöneldiği saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Sürü Davranışı, Davranışsal Finans, Finansal Piyasalar, Kripto Paralar, Bibliyometrik Analiz*

¹ Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İzmir/Türkiye, ORCID:0000-0003-2777-6450, e-posta: uzeyir.aydin@deu.edu.tr.

² Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, İzmir/Türkiye, ORCID:0009-0000-9291-3410, e-posta: zihni.tuncsipar@gmail.com.

³ Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İzmir/Türkiye., ORCID:0000-0002-0629-0905, e-posta: selim.sanlisoy@deu.edu.tr.

The Psychology of Crowds: Exploring Herd Behaviour in Modern Financial Systems

Üzeyir AYDIN¹, Zihni TUNCSİPER², Selim ŞANLISOY³

ABSTRACT

This study presents a comprehensive bibliometric analysis to trace the herding behaviour observed in financial markets in the academic literature between 2014 and 2025. The dataset obtained from the Scopus database is analysed based on the numerical increase in the number of publications, the most productive institutions, countries and authors, and the most cited studies. The analysis reveals that institutions such as Southern Illinois University Edwardsville and the University of Pretoria have made significant contributions to the swarm behaviour literature, while countries such as the United Kingdom, the United States and China have played central roles in terms of both productivity and scientific collaboration. It is observed that the upward trend in the literature is in parallel with the impact of COVID-19 on financial markets and the increasing interest in cryptocurrency markets, especially in the post-2020 period. Keyword analysis reveals that the concept of 'herding behaviour' is at the centre of the field of study and that related concepts such as 'behavioural finance', 'cryptocurrency' and 'COVID-19' form distinct thematic clusters in the literature. It is also found that research foci have changed in different periods, with early studies focusing on traditional topics such as information asymmetry, volatility and market reaction, while more recent studies have turned towards modern themes such as digital assets, social learning and pandemic effects.

Keywords: Herd Behaviour, Behavioural Finance, Financial Markets, Cryptocurrencies, Bibliometric Analysis

¹ Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, İzmir/Türkiye, ORCID:0000-0003-2777-6450, e-mail: uzeyir.aydin@deu.edu.tr.

² Dokuz Eylül University, Institute of Social Sciences, Department of Economics, İzmir/Türkiye, ORCID:0009-0000-9291-3410, e-mail: zihni.tuncsipar@gmail.com.

³ Prof. Dr., Dokuz Eylül University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, İzmir/Türkiye, ORCID:0000-0002-0629-0905, e-mail: selim.sanlisoy@deu.edu.tr.

1. Giriş

Finansal piyasalarda yatırımcıların karar alma süreçlerini etkileyen unsurlar, uzun yıllardır akademik araştırmaların odak noktasında yer almaktadır. Geleneksel finans teorileri, yatırımcıların rasyonel bir şekilde hareket ettiğini ve kararlarını bilgiye dayalı olarak aldığını varsaymaktadır. Ancak davranışsal finans literatürü, bireylerin duygusal tepkiler, bilişsel önyargılar ve belirsizlik karşısında sergiledikleri eğilimlerin bu varsayımın her zaman örtüşmediğini ortaya koymuştur (Babu, 2020; Bihari vd., 2023). Bu bağlamda, bireysel önyargılar ve duygusal faktörlerin finansal piyasalar üzerindeki etkisi, davranışsal finansın temel araştırma alanlarından birini oluşturmaktadır.

Davranışsal finansın öne çıkan kavramlarından biri olan sürü davranışı, bireylerin kendi analizlerinden ziyade, diğer piyasa katılımcılarının kararlarına dayalı eylemler gerçekleştirme eğilimidir. Bu eğilim, belirsizlik dönemlerinde daha belirgin bir şekilde gözlemlenmekte ve özellikle bilgi asimetrisinin yoğun olduğu piyasa koşullarında yatırımcıların etkisi altına almaktadır (Hasan vd., 2023; Filip & Pochea, 2023). Psikolojik ve sosyolojik dinamiklerin birleşimiyle şekillenen sürü davranışı, yatırımcıların irrasyonel kararlar almasına ve piyasa balonlarının oluşmasına yol açabilmektedir (Bursztyn vd., 2014). Aynı zamanda bu davranış, piyasa oynaklığını artırarak sistemik risklerin yükselmesine de katkı sağlayabilmektedir (Mavruk, 2022).

Bu çalışma, 2015-2025 yılları arasında finansal piyasalardaki sürü davranışına ilişkin literatürün bibliyometrik analizini gerçekleştirmektedir. Çalışmada kullanılan veriler, kapsamlı filtreleme seçenekleri ve geniş literatür kapsama potansiyeli nedeniyle Scopus veri tabanından elde edilmiştir. Bibliyometrik analiz, literatürdeki akademik üretkenlik trendlerini belirlemek, etkili kurum ve yazarları tespit etmek ve sürü davranışı ile ilişkili tematik kümeleri ortaya koymak amacıyla uygulanmıştır. Araştırma kapsamında atıf analizi, ortak atıf analizi, ortak ülke analizi, en fazla eser üreten yazarlar ve kurumlar ve anahtar kelime analizi gibi tekniklerden yararlanılmıştır.

2. Davranışsal Finans Çerçevesinde Sürü Davranışı

2.1. Davranışsal Finans ve Temel İlkeleri

Davranışsal finans, bireylerin finansal kararlarında klasik teorilerin öngördüğü rasyonel çerçeveden neden saptıklarını açıklamayı amaçlamaktadır. Klasik finans teorileri, yatırımcıların her zaman tam bilgiye sahip olduğunu ve risk-getiri optimizasyonuna göre hareket ettiğini varsaymaktadır. Ancak davranışsal finans literatürü, gerçekte insanların duygular, önyargılar ve çeşitli psikolojik faktörler nedeniyle çoğu zaman irrasyonel davrandığını öne sürmektedir (Babu, 2020). Özellikle pişmanlıktan kaçınma, aşırı güven ve Barnum etkisi gibi bilişsel önyargılar, yatırımcıların kararlarını rasyonel modellerle açıklanamayacak şekilde etkilemektedir (Bihari vd., 2023).

Kahneman ve Tversky (1979) Beklenti Teorisi ile yatırımcıların risk ve belirsizlik altındaki karar süreçlerinde psikolojik ve sosyolojik faktörlerin oynadığı rolü ortaya koymuş; algı önyargıları,

belirsizlikten kaçınma eğilimi ve kazanma/kayıp çerçevesinin, bireyleri “rasyonel modeller”in öngördüğü davranıştan sistematik olarak uzaklaştırabildiğini göstermiştir. Sunstein (2016) ise sezgisel yargıların ve bilgi asimetrisinin, yatırımcıların öznel karar mekanizmalarını besleyerek öngörülemeyen sapmalar yarattığını vurgulamıştır. Herbert Simon (1955) ise “sınırlı rasyonelite” kavramıyla, ekonomik aktörlerin bilgi işleme kapasitesi ve çevresel kısıtlamalar nedeniyle tam rasyonel davranmadıklarını; karar modellerinin evrensel değil, bireyin algoritmik ve örnekleme yoluyla oluşturduğu öznellik temelinde ele alınması gerektiğini savunmuştur.

Bu noktada Bikhchandani, Hirshleifer ve Welch’in (1992) kademeli bilgi yayılımı modeli, Banerjee’nin (1992) basit sürü modeli ve Kirman’ın (1993) ‘karınca’ metaforu üzerinden rasyoneliteye değinmek yerinde olacaktır. Bikhchandani, Hirshleifer ve Welch’in (1992) kademeli bilgi yayılımı (informational cascade) modeli, yatırımcıların sıralı karar verdikleri bir ortamda önceki katılımcıların eylemlerini gözlemleyerek kendi özel sinyallerini görmezden gelebileceklerini öngörmektedir. İlk birkaç karar verici aynı tercihi yaptığında, sonraki tüm bireyler bu “kaskadı (çağlayanı)” takip ederek özel bilgilerini kullanmayı bırakabilir. Model, böyle kaskadların çoğu kez yanlış olabileceğini ve bilgi birikiminin zincirleme bir biçimde bozulabileceğini göstermektedir. Banerjee’nin (1992) basit sürü modeli ise bilgi asimetrisi temelinde, her karar vericinin önceki kararların sayısına bakarak kendi sinyalini ihmal etme olasılığını göstermektedir. Modelde ilk iki ajan aynı eylemi seçtiğinde, sonrasındaki tüm ajanlar kendi bilgilerini bir kenara bırakıp birinci hareket edenleri taklit ederek geri dönüşü olmayan bir sürü oluşumu yaratırlar. Bu basit “oy birliği” kuralı, sürüleşmenin dayanıklılığını ve yaygınlığını vurgulamaktadır. Kirman’ın (1993) “karınca” metaforu ise tam tersine, homojen davranan ajanların dahi rastlantısal geçiş ve sosyal etkileşim hızlarına bağlı olarak iki eşit kaliteye sahip seçenek arasında rasgele sürüler oluşturabileceğini savunmaktadır. Kirman, kolonideki karıncaların bir besin kaynağını seçip belirli bir süre sonra diğerine geçişini, ajanlar arası eşit oranlı sosyalleşme ve bireysel keşif oranlarının birleşimiyle açıklamaktadır.

Davranışsal ilkeler ışığında yapılan çalışmalar, yatırımcıların kayıptan kaçınma veya çerçeveleme etkisi gibi durumlarda klasik modellerden saptığını ortaya koymaktadır. Karar vericiler, kayıp olasılığı bulunan senaryolarda, aynı beklenen değere sahip kazanç odaklı seçeneklere kıyasla çok daha duygusal tepkiler verebilmektedir (Babu, 2020). Bu tepkiler, 'rasyonel' görünen yatırım stratejilerinden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Ayrıca, yatırımcılar filtrelenmemiş bilgi seli veya akıllı tavsiye araçları karşısında aşırı güven geliştirebilir ve finansal piyasalarda riskli seçimler yapabilir. Bu gibi durumlarda yatırımcıların, potansiyel hata yapma korkusu veya aşırı güven tutumu nedeniyle objektif analizlerden ziyade sezgisel ve çoğu zaman hatalı yargılara dayalı seçimler yaptıkları görülmektedir (Bihari vd., 2023).

Bu irrasyonel davranışın bir başka yansıması da bireylerin portföylerini çeşitlendirme biçimlerinde görülmektedir. Klasik portföy teorisi, riski dağıtmak için yatırımların rasyonel bir şekilde çeşitlendirilmesini öngörmektedir. Ancak davranışsal araştırmalar, bazı yatırımcıların “safça (ing. naive) satın alma çeşitlendirmesi” adı verilen bir eğilim sergilediğini ve aynı gün birden fazla varlık satın alırken tutarsız paylar ayırdığını göstermektedir (Gathergood vd., 2023). Bu durumda, gerçek çeşitlendirmenin

teorik gereklilikleri yerine, günlük karar hataları ve sınırlı dikkate dayalı tercihlerin ön plana çıktığı görülmektedir.

Davranışsal finansın sunduğu çerçevede yatırımcıların kişilik özellikleri ve içsel nitelikleri de önem kazanmaktadır. Nevrotiklik, vicdanlılık ve dışadönüklük gibi kişilik faktörleri belirli yanlı davranışlarla ilişkilendirilebilir. Yüksek düzeyde nevrozlu bireylerin, kayıp ve belirsizlik algılarına karşı daha aşırı duygusal tepkiler vererek toplu satış veya alım dalgalarına katılma olasılığı artmaktadır (Khan vd., 2024). Benzer şekilde içedönüklük, bilgi paylaşımı ve sosyal etkileşimlerde sınırlılık yaratarak yatırımcıların çoğunluk normlarını takip etmesini kolaylaştırmaktadır (Singh vd., 2023). Duygusal düzenlemenin zayıf olması panik satışlarının tetiklenmesine neden olmaktadır. Örneğin, beklenti duygusunun ticaret performansını hem olumlu hem olumsuz yönlendirdiği bulunmuştur (Hinvest vd., 2021). Yatırımcıların stres ve belirsizlik anlarında sakin kalabilme becerileri zayıfsa, küçük sinyalleri kaskad etkisiyle genelleştirerek irrasyonel toplu hareketlere katılma riski yükselmektedir (Diersk ve Tiggelbeck, 2021). Finansal okuryazarlık düzeyinin artırılması, temel kavramların ve analiz yöntemlerinin daha doğru kullanılmasını sağlayarak sürü davranışını zayıflatılabilmektedir (Hidayat vd., 2024). Ancak davranışsal finansın bir diğer vurgusu, finansal okuryazarlık ve bilişsel yetenek düzeylerinin yatırım kararlarını her zaman iyileştirmedir. Yüksek finansal okuryazarlığa sahip bazı yatırımcılar, aşına oldukları karmaşık terimler ve analiz araçları kullanıldığında çerçeveleme etkisine daha duyarlı olabilmektedir (Costa vd., 2021). Bu durum, *'bilgi arttıkça seçimler daha rasyonel hale gelir'* şeklindeki klasik iddiayla çelişmektedir. Sayısal bilgileri işlemeye başarılı olmak, sistematik önyargıları ortadan kaldırmak için tek başına yeterli değildir.

Piyasa mikro-yapısının temel öğeleri sürü eğilimlerini doğrudan etkilemektedir. Cipriani ve Guarino'nun yapısal modelinde, işlem kayıtlarındaki bilgi akışı ve ticaret kuralları kademeli bilgi yayılımı hızını belirleyerek yanlış kaskad oluşumunun şiddetini şekillendirmektedir (Cipriani ve Guarino, 2014). Yüksek işlem maliyetleri veya dar fiyat kotasyonları bilgi edinmeyi pahalılaştırarak yatırımcıları başkalarının pozisyonlarını izlemeye teşvik ettiği gibi likidite koşulları da sürü davranışını pekiştirmektedir. Likidite sıkışıklığı dönemlerinde, küçük alım-satım emirleri fiyatları orantısızca oynatarak panik satışlarına veya kırım alımlarına yol açmaktadır (Galarotis vd., 2016). Kripto para piyasası örneklerinde düşük likiditenin sürü etkisini güçlendirdiği ve büyük oynaklıkla birleştğinde toplu hareketlerin daha sert yaşandığı tespit edilmiştir (Bogdan vd., 2023).

Tüm bu bulgular, geleneksel teorilerde varsayılan tam ve tutarlı rasyonellik yerine, insanların duygusal ve bilişsel faktörlerle şekillenen dinamik bir süreçte karar verdiklerini göstermektedir. Davranışsal finans yaklaşımı, yatırımcıların hatalı dürtüler ve algısal kısıtlamalar nedeniyle irrasyonel eylemlerde bulunabileceğini öne sürmekte ve piyasaların gerçekte ne kadar verimli işlediğinin sorgulanmasına olanak tanımaktadır (Babu, 2020). Klasik yaklaşım risk, getiri ve tam bilgi seti çerçevesinde çözüm ararken, davranışsal finans kararların insan psikolojik önyargıları ve sezgilerinden ne ölçüde saptığını ayrıntılı olarak inceler. Dolayısıyla amaç, koşulsuz rasyonelite yerine, yatırımcıların

gerçek dünyadaki davranış kalıplarını anlamaktır. Ekonomik karar birimleri davranışsal eğilimleri bilir ve buna göre davranış geliştirirse sistematik hatalarından ders alarak daha rasyonel olur (Aydın vd. 2020).

2.2. Sürü Davranışı

Finans alanında sürü davranışı, bireylerin karar verme süreçlerini şekillendiren güçlü bir olgu olarak görülmektedir. Yatırımcılar, belirsizlik ve bilgi yetersizliği gibi koşullar altında, kendi analizlerinden ziyade diğer piyasa katılımcılarının eylemlerine odaklanma eğilimi göstermektedir. Bu durum, özellikle yatırımcı duyarlılığının yoğun olduğu veya küresel dalgalanmaların yaşandığı dönemlerde daha belirgin hale gelmektedir (Hasan vd, 2023). Psikolojik olarak, bireyler yanlış yapma korkusu ya da rasyonel bir temel oluşturmada kalabalığı takip etme isteği nedeniyle sürüye katılmaktadır. Sosyolojik açıdan bakıldığında ise akranlardan veya daha büyük oyuncuların gelen sinyaller, bireylerin benzer yatırım stratejileri izlemesine zemin hazırlamaktadır (Bursztyn vd, 2014).

Sürü davranışına yol açan başlıca koşullardan biri piyasa stresinin artmasıdır. Piyasanın aşırı oynaklık gösterdiği dönemlerde çoğu katılımcı, uzmanlığını veya öznel bilgisini bir kenara bırakıp belirgin bir çoğunluğun işaret ettiği yöne doğru ilerleme eğilimi göstermektedir (Filip & Pochea, 2023). Ayrıca, finansal aktörlerin birbirleriyle yoğun etkileşimde olduğu ağ yapılarında, bilgi akışı hızlanmakta ve benzer düşünce kalıpları daha hızlı yayılmaktadır. Yatırımcılar arasında sosyal öğrenme mekanizmaları bu süreci daha da pekiştirmektedir. Özellikle heterojen bilgi ve farklı risk algılarının bulunduğu ortamlarda, belirli bir mesajın veya kararın çok sayıda kişi tarafından benimsenmesi, diğer katılımcılar için güçlü bir referans noktası haline gelmektedir (Qingbin & Diao, 2022).

Sürü davranışının ortaya çıkışında duygusal faktörler de önem taşımaktadır. Yatırımcı duyarlılığı yüksek olduğunda, kolektif duyguların yönlendirdiği kasıtlı veya sahte sürü hareketleri tetiklenmektedir (Filip & Pochea, 2023). Bu durum, yalnızca olumlu piyasa beklentileri altında değil, aynı zamanda olumsuz haber akışının arttığı zamanlarda da gözlenmektedir. Hatta bazı araştırmalar, uyarı mesajlarının ya da benzeri müdahalelerin tek başına sürü yanlılığını azaltmada yetersiz kalabildiğini göstermektedir. Yatırımcılar, akran bilgilerini aldıklarında başlangıçtaki kararlarını nadiren değiştirmekte ve bu da sürü etkisinin sağlam bir önyargı şeklinde varlığını koruduğuna işaret etmektedir (Lima & Schimit, 2023; Wray & Bishop, 2016).

Sürü davranışının yatırımcı türüne göre farklılık gösterdiği de vurgulanmaktadır. Daha iyi bilgilendirilmiş kurumlar bile zaman zaman ortak hareket etmektedir. Ancak bireysel yatırımcılar, özellikle piyasa hareketlerine yönelik aşırı duyarlılık sergileyebilmektedir (Li vd, 2017). Bunun yanı sıra kurumsal ve bireysel katılımcılar, kendi geçmiş performansları veya fon akışları ile ilgili geri bildirim aldıklarında da sürü eğilimi geliştirebilmektedir (Choi & Skiba, 2015). Öğrenme arzusu yüksek olan bireysel yatırımcılar ise deneyimleri ışığında sürü davranışını azaltma eğiliminde olabilir. Fakat bu öğrenme sürecini olumsuz etkileyen belirsiz piyasa koşulları, sosyal etkileşimlerdeki eksiklik ve yaygın bilgi kirliliği, sürü yanlılığının kalıcı hale gelmesine yol açmaktadır (Shantha, 2019).

Dış bilgi kaynaklarının ve yüksek volatilitenin etkisiyle sürü davranışı kimi zaman hız kazanmaktadır. Aşırı fiyat hareketleri, gerek duygu temelli gerekse mantıklı temellere dayanan kolektif adımları tetikleyebilmektedir. Yatırımcılar, özellikle beklenmedik haber akışında ya da şok edici duyurular karşısında tek tip karar verme ihtiyacı duymaktadır. Bu davranış, piyasa istikrarı üzerinde olumlu veya olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bazı çalışmalarda belirli koşullarda sürü hareketinin fiyatları dengeye yaklaştırdığı öne sürülürken, başka ortamlarda aşırı dalgalanmayı beslediği gözlenmektedir (Hasan vd, 2023; Carro vd, 2015). Yatırımcıların diğer aktörlerin stratejilerini çok yakından izlemesi, bir yandan bilgi paylaşımını mümkün kılarken öte yandan gerçeğe dayalı olmayan alım-satım davranışlarının topluca yayılmasına da yol açmaktadır (Bursztyn vd, 2014).

Sürü eğiliminin ortaya çıkmasında kültürel faktörler ve davranışsal tuzaklar da belirleyici rol oynamaktadır. Ulusal kültür, bireyciliğin veya kolektivizmin derecesine bağlı olarak, yatırımcıların ne ölçüde akranlarını izlediklerini etkilemektedir (Chang & Lin, 2015). Ayrıca bilişsel önyargılar, aşırı öz güven ve kısa vadeli düşünme gibi psikolojik etmenler bu davranışı güçlendirmektedir (Li vd, 2017). Bütün bu unsurlar birleştiğinde, sürü davranışı hem yatırımcıların risk algılarını hem de finansal piyasaların genel işleyişini şekillendirmektedir. Dolayısıyla, piyasa katılımcılarının bu eğilimi tanınması ve kendi karar mekanizmalarına yansıyan etkileri yönetebilmesi, daha sağlıklı yatırım stratejilerinin geliştirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

2.3. Finansal Piyasalarda Sürü Davranışı

Sürü davranışı, bireylerin yatırım kararlarını diğer piyasa katılımcılarının eylemlerine göre şekillendirme eğilimini ifade etmektedir. Bu yaklaşım, yatırımcıların kendi bağımsız analizlerinden ziyade topluluğun davranışını izlemeleri sonucunda ortaya çıkmaktadır. Örneğin, piyasalardaki olumlu duyarlılık dönemlerinde yükselen varlıkları takip etme ya da belirsizlik dönemlerinde toplu satış yönünde hareket etme gibi eğilimler, sürü davranışının tipik yansımalarını oluşturmaktadır (Filip & Pochea, 2023). Bu davranış kalıbı, yatırımcıların risk algılarını ve portföy stratejilerini güçlü biçimde etkileyerek finansal piyasalarda dalgalanmaları tetikleyebilmektedir (Mavruk, 2022).

Nairobi Menkul Kıymetler Borsası'nda yapılan çalışmalar, sürü davranışının bireysel yatırımcıların karar alma süreçleri üzerindeki anlamlı etkisini ortaya koymuştur. Özellikle piyasa bilgilerine erişimin, sürü davranışının karar verme üzerindeki etkisini güçlendirdiği belirlenmiştir. Bu durum, yatırımcıların başkalarının davranışlarını takip etmeye daha yatkın olduğunu ve piyasa bilgilerinin bu eğilimi artırarak yatırım kararlarının yönlendirilmesinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Bett vd, 2024). Söz konusu bulgular, sürü davranışı modellerinin bireysel finansal kararların arkasındaki psikolojik mekanizmaları anlamada güçlü bir araç olduğunu göstermektedir.

Borsa İstanbul bağlamında yapılan araştırmada ise farklı modellerle analiz edilen sürü davranışının, bazı endekslerde görülebilirken diğerlerinde belirgin olmadığını göstermiştir (Özkahveci vd, 2023). Bu çalışmada Christie ve Huang (1995) ile Chang, Cheng ve Khorana (2000) modelleri arasında farklı

sonuçlar ortaya çıkmış ve güçlü kurumsal yönetim uygulamalarının sürü davranışını azaltmada etkili olabileceği öne sürülmüştür. Özellikle yüksek kurumsal yönetim puanlarına sahip şirketlerde sürü davranışının gözlemlenmemesi, yatırımcıların karar alma süreçlerinde kurumsal yönetimin disipline edici bir etkisi olabileceğini düşündürmektedir.

Nepal Borsası'nda gerçekleştirilen araştırma ise aşırı güven ve finansal okuryazarlığın, sürü davranışı ile yatırım kararları arasındaki ilişkiyi nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Aşırı güvenin, bireylerin başkalarını taklit etme eğilimini artırarak, karar alma süreçlerini etkilediği ortaya çıkmıştır. Finansal okuryazarlığın ise bu etkileri yumuşatarak bireylerin daha rasyonel kararlar almasına yardımcı olduğu tespit edilmiştir (Rana, 2024). Bu durum, finansal eğitim ve bilgi seviyesinin, yatırımcıların irrasyonel davranışlarını sınırlamakta ve finansal piyasalarda daha sağlam kararlar almalarını sağlamakta ne kadar kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir.

Hindistan'da yatırım fonu yatırımcıları üzerinde yapılan çalışmalar, bireysel yatırımcıların sınırlı bilgiye sahip olmasının ve aşırı güven gibi önyargıların, yanlış yatırım kararlarına yol açtığını ortaya koymuştur (Gothé ve Mishra, 2023). Buna göre Davranışsal önyargılar, özellikle yüksek belirsizlik dönemlerinde yatırımcıları etkilemekte ve finansal piyasaların verimliliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu bulgular, sürü davranışını tetikleyen faktörlerin bireylerin finansal bilgi eksiklikleri ile yakından ilişkili olduğunu ve bu eksikliklerin giderilmesi durumunda bireylerin daha sağlıklı finansal tercihler yapabileceğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan sürü davranışı, sadece küçük ölçekli yatırımcılarda değil, aynı zamanda kurumsal yatırımcılar arasında da gözlemlenmektedir. Makine öğrenimi yöntemleriyle bireysel portföy kararlarını inceleyen çalışmalar, sürü davranışının portföy performansı üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu ve yüksek volatilité dönemlerinde yatırımcıların birbirlerinin hamlelerini taklit ederek çoğu zaman optimal olmayan stratejiler benimsediklerini ortaya koymaktadır (Mavruk, 2022). Benzer şekilde küresel piyasalarda faaliyet gösteren kurumsal yatırımcıların, özellikle belirsiz veya stres dönemlerinde toplu yönelim sergileyerek sistemik riskin artmasına neden olabildikleri saptanmıştır. Bu kolektif hareket, piyasa oynaklığını yükseltmekte ve yatırım kararlarının temel temellere dayanma derecesini düşürebilmektedir (Hasan vd, 2023; Ahmad & Wu, 2022).

Döviz piyasası gibi farklı varlık sınıflarında da sürü davranışının dalgalanmaları artırdığı belirlenmiştir. Pakistan'daki döviz piyasası örneklerinde yatırımcıların çoğunlukla diğerlerinin ticaret örüntülerini takip etme eğiliminde olduğu ve bu tutumun gerek yükseliş gerekse düşüş dönemlerinde devam ettiği ifade edilmektedir (Yasir vd, 2022). Öte yandan, Google Arama Hacmi Endeksi gibi davranışsal göstergeler de kasıtsız sürü davranışına işaret edebilmektedir. Yatırımcıların temel analiz yerine internet trendlerinden etkilenecek alım-satım kararı vermesi, piyasa dalgalanmalarını beslemekte ve zaman zaman yanlış fiyatlamaları tetiklemektedir (Wanidwaranan & Padungsaksawasdi, 2022).

Kripto para piyasalarında da benzer bir etki gözlemlenmektedir. Hem büyük ölçekli hem de bireysel yatırımcılar, piyasa koşullarından bağımsız olarak toplu hareketlere katılmaya eğilimli

görülmektedir (Zhao vd., 2022). Yüksek oynaklık ve belirsizlik, yatırımcıların kendi analizlerini geri plana iterek çoğunluğun davranışını izlemelerine yol açmaktadır. Bu dinamik, kripto varlıklarda fiyat oynaklığını yükseltmekte ve kısa sürede güçlü dalgalanmalara yol açabilmektedir (Ballis & Drakos, 2020). Aydın vd. (2020) de benzer şekilde, kripto piyasalarında yatırımcıların piyasa koşullarından bağımsız olarak toplu hareketlere katılımını vurgulamıştır. Ayrıca hem hisse senedi hem de emtia piyasalarında sürü davranışının, spekülatif hareketlerin ve makroekonomik şokların varlığıyla birleştiğinde dalgalanmaları daha da yoğunlaştırdığı vurgulanmaktadır (Balcılar vd., 2017, Aydın vd. 2020).

Sürü davranışı, piyasalarda tecrübeli olduğu varsayılan kurumsal yatırımcılarda ve marj işlemcilerde de gözlemlenmektedir. Özellikle aşırı piyasa hareketleri sırasında, önceki kazanan veya kaybeden varlıkların taklit edilmesi toplu alım-satımları desteklemektedir. Bu toplu eğilim, yatırımcı duyarlılığını besleyerek daha fazla risk alma veya tamamen riskten kaçınma gibi uç kararlara da neden olabilmektedir (Lin & Lin, 2014). Kurumsal yatırımcıların uluslararası piyasalardaki sürü davranışı ise çoğunlukla bilgi temelli sinyallere dayanmaktadır. Ancak bu yaklaşımın da fiyat istikrarını zayıflatabilecek bir “bulaşma” etkisi yarattığı ve şeffaflığın nispeten yüksek olduğu piyasalarda bile istikrarsızlıklara neden olabildiği ifade edilmektedir (Choi & Skiba, 2015). COVID-19 döneminde ise belirsizliğin artmasıyla birlikte her tür yatırımcı kitlesi toplu eğilimlere daha yatkın hale gelmiştir ve bu durum küresel düzeyde getiri korelasyonunu yükseltmiştir (Rubesam & Raimundo, 2022).

Çin hisse senedi piyasasında yapılan çalışmalar hem bireysel hem de yönetici düzeyindeki sürü davranışının şirket değerini etkilediğini ortaya koymuştur. Özellikle aşırı işlem dönemlerinde, yatırımcıların piyasa duyarlılığına fazla önem vermesi nedeniyle temel analiz ikincil hale gelebilmektedir. Böylece risk algısı toplu şekilde yükselmekte ve fiyat düzeltmelerinde ani dalgalanmalar meydana gelebilmektedir (Shah vd., 2019). Hindistan piyasası örneğinde ise oynaklık ve hükümet politikalarının belirsizliği, sürü eğilimini kuvvetlendirerek yatırımcıların kendi bağımsız karar alma motivasyonunu zayıflatmıştır. Bu tür dönemlerde yatırımcılar kalabalığı takip etmenin daha güvenli olacağını düşünerek risk algılarını artırmakta, ancak bu tepki daha yüksek volatilité ve sistemik risk artışını tetiklemektedir (Bharti & Kumar, 2021).

Genel olarak finansal piyasalarda sürü davranışının, yatırımcıların piyasa analizini tek taraflı hale getirdiği ve risk değerlendirmelerini çarpıttığı söylenebilir. Yoğun takip eğilimi nedeniyle yatırımcılar, temel analizden uzaklaşıp toplu hareketin yarattığı yanılsamalara kapılabilmektedir. Bu durum, alım-satım işlemlerinin büyük bir bölümünün benzer stratejilere dayanmasıyla piyasada aşırı dalgalanma ve oynaklık doğurmakta, likidite akışını da sağlıklı biçimde değiştirebilmektedir. Sonuç olarak, sürü davranışı hem bireysel yatırımcıların hem de kurumların yatırım stratejileri, piyasa analizi ve risk algıları üzerinde etkili olmakta ve bu etki, çeşitli piyasa segmentlerinde fiyat dalgalanmalarını ve sistemik riskin yükselişini kolaylaştırmaktadır.

2.4. Sürü Davranışının Sonuçları

Hisse senetleri, döviz kurları ve kripto para piyasaları gibi farklı finansal enstrümanlarda yatırımcılar arasında gözlemlenen sürü davranışı, piyasanın istikrarlı bir yapıda kalmasını güçleştirmektedir. Sürü davranışı, yatırımcıların kendi analizlerinden ziyade diğer katılımcıların hamlelerini esas alarak karar vermeleri şeklinde tanımlanmaktadır. Bu eğilim, özellikle yatırımcılar arasındaki taklit ve olumlu geri bildirim döngüleri ile ilişkili olup piyasalarda risk algısının hızla değişmesine yol açmaktadır (Spelta vd., 2020). Piyasalardaki dalgalanmalar ve ortak hareketler, sürü davranışının artışıyla birleştiğinde belirli dönemlerde şişen ve ardından hızla sönmüş fiyat baloncuklarına neden olabilmektedir. Sürüye katılan yatırımcılar fiyat hareketlerini güçlendirerek piyasalarda öngörülemesizliğin yükselmesine katkıda bulunmaktadır. Bu süreçte zaman içinde piyasanın yeni bir konfigürasyona yönelmesi ihtimali artmakta, bu da uzun vadede istikrarsızlıklara zemin hazırlamaktadır (Spelta vd., 2020).

Sürü davranışı, çoğu durumda balon oluşumunu tetikleyen temel etkenlerden biri olarak görülmektedir. Özellikle kripto para piyasasında, bir kripto varlığında başlayan spekülasyon balonun eş zamanlı olarak diğer kripto varlıklarına da sıçrayabildiği gözlemlenmiştir (Haykir & Yağlı, 2022). Benzer biçimde, gürültücü yatırımcıların etkisi de balon ve çöküş döngülerini daha belirgin hale getirmektedir. Fiyatların gerçek değerden sapmasına yol açan bu tarz gürültü işlemleri, piyasa dengesini zayıflatmaktadır (Gao & Ladley, 2021). Yatırımcıların koşulların kötüleştiğini öngördükleri anda eş güdümlü şekilde satışa yönelmeleri ani çöküşleri hızlandırmaktadır. Aynı zamanda, balon periyodunda yüksek getirilerin cazibesine kapılan katılımcılar birbirlerini takip ederek alım yapmaya devam ettiklerinde balonu beslemektedirler. Bu ortamda baloncukları fark edip arbitraj yapmaya çalışan kesimler ise her zaman belirleyici rol üstlenememektedir. Arbitrajcıların yoğunluğu uygun bir seviyede olduğunda istikrarı bir ölçüde iyileştirebildikleri öne sürülmüştür. Ancak katılımcıların çoğu bu davranışa yöneldiğinde, beklentilerin kendini gerçekleştirme sonucunda oynaklık daha da artmaktadır (Westphal & Sornette, 2020).

Likidite, sürü davranışının etkilediği bir diğer önemli faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Orta düzeyde likiditeye sahip piyasalarda sürü eğilimi bazı araştırmalarda daha belirgin görülmüştür (Nguyen & Vo, 2023). Bu durum, işlem hacminin kısmen yeterli olduğu fakat piyasa derinliğinin sınırlı kalabildiği ortamlarda yatırımcıların başkalarının kararlarını daha dikkatli takip etmesi şeklinde açıklanmaktadır. Yoğun alım veya satış dalgalarının oluşması, likiditeyi kısa sürede azaltmakta ve fiyat oynaklığını yükseltmektedir. Bu süreç, genel yatırımcı güvenini zedeleyebilmektedir. Yatırımcılar likiditenin düştüğü durumlarda işlemlerini en uygun fiyattan gerçekleştirmekte zorlanmakta ve bu zorluk, sürü davranışını pekiştirebilmektedir. Zaman içinde bu tür etkiler yaygınlaştığında, piyasanın uzun vadeli gelişimini olumsuz yönde etkileme riski doğmaktadır.

Piyasalarda sürü davranışının görünür hale gelmesi, yatırımcı güvenini de etkilemektedir. COVID-19 gibi küresel kriz dönemlerinde gözlenen sert dalgalanmalar, birçok piyasada yatırımcıların çalkantılı ortama uyum sağlamak için sürü eğilimine yöneldiğini göstermiştir (Jiang vd., 2022). Özellikle finansal

krizin derinleştiği ve piyasa çöküşlerinin hız kazandığı Mart 2020’de yatırımcıların kitlesel satış veya alım yapmaya meyletmesi, güven unsurunun zayıfladığını ortaya koymuştur. Böyle dönemlerde yatırımcılar, belirsizliği azaltmak amacıyla çoğunluğun hareketini referans almakta ve piyasa yönüne dair kişisel analizlerini geri plana atmaktadır. Sonuçta güven, belirli bir kesimin davranışlarını taklit etme yönünde şekillendiği için değişken ve kırılgan bir özellik arz etmektedir. Uzun vadede güvenin tekrar tesis edilmesi zaman alabilmektedir.

Uzun vadeli performans açısından değerlendirildiğinde, sürü davranışının oluşturduğu dalgalanmalar ve balonlar, piyasanın verimli fiyatlama yapma işlevini zayıflatmaktadır. Arz-talep dengesinin aşırı bozulması, finansal kaynakların etkin olmayan alanlara yönlendirilmesine neden olmaktadır. Birçok yatırımcı benzer pozisyonlara yüklendiğinde, piyasanın fiyat keşfi süreci sapmalara uğramaktadır. Bu durum, hem kurumsal hem de bireysel yatırımcılar için uzun dönemde düşük getiri veya kayıplarla sonuçlanabilmektedir (Haykir & Yağlı, 2022). Belirli dönemlerde çok yüksek kazanç fırsatları sunabiliyor gibi görünen bu kolektif hareket, çoğunlukla sürdürülebilir bir değere işaret etmemektedir. Bu nedenle uzun vadeli piyasa istikrarı, etkin kaynak dağılımı ve yatırımcıların rasyonel davranış sergilemesi bakımından sürü etkisinin anlaşılması büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak, sürü davranışının piyasa istikrarı, balon oluşumu, likidite düzeyi ve yatırımcı güveni üzerinde önemli sonuçları bulunmaktadır. Hızlı şekilde büyüyen ve sönmüş baloncuklar, ani çöküşler ve dalgalanan işlem hacmi gibi etkenler, finansal piyasaların uzun vadeli performansını tehdit edebilmektedir. Sürü davranışının rolü özellikle belirsizlik dönemlerinde daha belirgin olmaktadır. Bu süreçte hem bireysel hem de kurumsal yatırımcıların davranış kalıpları incelenmeli ve gerektiğinde düzenleyici mekanizmalarla desteklenmelidir.

3. Metodoloji

3.1. Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, finansal piyasalardaki sürü davranışını anlamak ve bu davranışın piyasa dinamikleri üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırma, sürü davranışının farklı piyasa türlerinde nasıl şekillendiğini, bireysel ve kurumsal yatırımcılar arasındaki yayılımını ve piyasa dalgalanmalarına katkısını tespit etmeyi hedeflemektedir. Çalışma, davranışsal finans literatürüne katkıda bulunarak, bu alandaki çalışmalardaki araştırmaların yönünü tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda araştırmanın, finansal karar alma süreçlerini daha iyi anlamak için akademisyenlere ve yatırımcı davranışlarını ve piyasa dinamiklerini analiz ederek daha etkin yatırım stratejileri geliştirmek isteyen sektörel profesyonellere katkı sağlaması hedeflenmektedir. Araştırma şu temel soruya yanıt aramaktadır: “Bireysel ve kurumsal yatırımcıların karar alma süreçlerini ve finansal piyasalarda sürü davranışını açıklamaya yönelik çalışmalarda trend nedir?”

3.2. Araştırma Soruları

Bu çalışmada araştırmının temel amacı çerçevesinde aşağıdaki araştırma sorularına yanıt aranmaktadır:

- 2014-2025 yılları arasında finansal piyasalarda sürü davranışı konusundaki akademik üretkenlik nasıl bir değişim göstermiştir?
- Hangi kurumlar, sürü davranışı alanında en fazla akademik eser üretmiştir ve bu eserlerin toplam etkisi nedir?
- Sürü davranışı alanında en fazla bilimsel katkıyı sağlayan ülkeler hangileridir ve bu ülkeler arasında bilimsel iş birliği ağları nasıl şekillenmiştir?
- Sürü davranışı konusundaki literatürde en çok atıf alan çalışmalar ve bu çalışmaların temel odak noktaları nelerdir?
- Sürü davranışı literatüründe en sık kullanılan anahtar kelimeler nelerdir ve bu anahtar kelimeler arasındaki bağlantılar hangi tematik kümeleri ortaya koymaktadır?
- Zaman içinde sürü davranışı ile ilişkilendirilen anahtar kelimeler nasıl bir değişim göstermiştir ve literatürde hangi yeni temalar öne çıkmıştır?

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Bibliyometrik analiz, kapsamlı bilimsel veri kümelerini incelemek ve bilimsel bilgi üretiminin ilerleyişini anlamak için güçlü bir araç olarak hizmet etmektedir. Bu yaklaşım, belirli bir araştırma alanının zaman içindeki gelişiminin izini sürerek geçmiş dönemlerden günümüze durumunu ortaya koymak ve gelecekteki yönelimleri hakkında öngörü sunmak üzere tasarlanmıştır. Performans analizi ve bilimsel haritalama olmak üzere iki temel bileşenden oluşan bu yöntem, tek tek araştırma unsurlarının etkisini değerlendirirken aynı zamanda bunlar arasındaki ilişkisel ağları da keşfetmektedir. Bibliyometrik analizde sıklıkla kullanılan teknikler arasında atıf analizi, ortak atıf analizi, bibliyografik birleştirme, anahtar kelime analizi ve ortak yazarlık analizi yer almaktadır (Donthu vd., 2021).

Öte yandan yöntemin bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Anahtar kelime seçimi literatürdeki tematik çeşitliliği doğrudan etkiler. Dar bir kelime kümesi çalışmanın kapsamını daraltabilir. Atıf sayıları ise disiplinler arası karşılaştırılabilirlikten uzak olabilir. Sosyal bilimlerdeki atıf düzeyiyle mühendislik gibi alanlardaki atıf düzeyi farklı dinamikler göstermektedir. Görselleştirme yazılımlarının (ör. VOSviewer, Gephi) parametre ayarları da harita üretimini etkilediğinden sonuçların yorumlanmasında öznellik yaratabilir.

3.4. Uygulama Adımları

Bu çalışmada davranışsal iktisat alanındaki sürü davranışı ile ilgili literatürün bibliyometrik analizi gerçekleştirilmiştir. Veriler, Scopus veri tabanından indirilmiştir. Scopus, kapsamlı filtreleme seçenekleri, güncel indeksleme politikası ve metadeta kalitesi ile öne çıkmaktadır. Uluslararası iş birliği göstergeleri açısından da kurumlararası bağlantıları ayrıntılı sunması, seçilmiş dönem ve alan için en uygun veri kaynağı olarak tercih edilmesini sağlamıştır.

Analiz sürecinde sürü davranışı alanındaki trendi tespit edebilmek için son 10 yıl kapsama dahil edilmiştir.

Çalışma kapsamında finansal piyasalardaki sürü davranışını ortaya koyacak nitelik taşıyan anahtar kelimelerden başta herd behaviour (ve anlamsal benzerlik, yazım varyasyonu ve tekil/çoğul kullanımına dayalı türevleri) ile financial markets olmak üzere (ve fakat bunlarla sınırlı kalmamak üzere) anahtar kelimelere göre filtreleme yapılmıştır. Arama parametresine Ek 1’de yer verilmiştir.

Yalnızca ekonomi alanındaki çalışmalara odaklanılmış, kavramın ilişkili olduğu sosyoloji, psikoloji gibi alanlar kapsam dışı bırakılmıştır.

2014-2025 dönemini kapsayan hakem değerlendirmesinden geçmiş ve yayınlanmaya değer nitelikte bulunmuş akademik makaleler güvenilir kaynak olarak kullanılmıştır.

Analizde yalnızca İngilizce dilinde yazılan eserler değerlendirmeye alınmıştır.

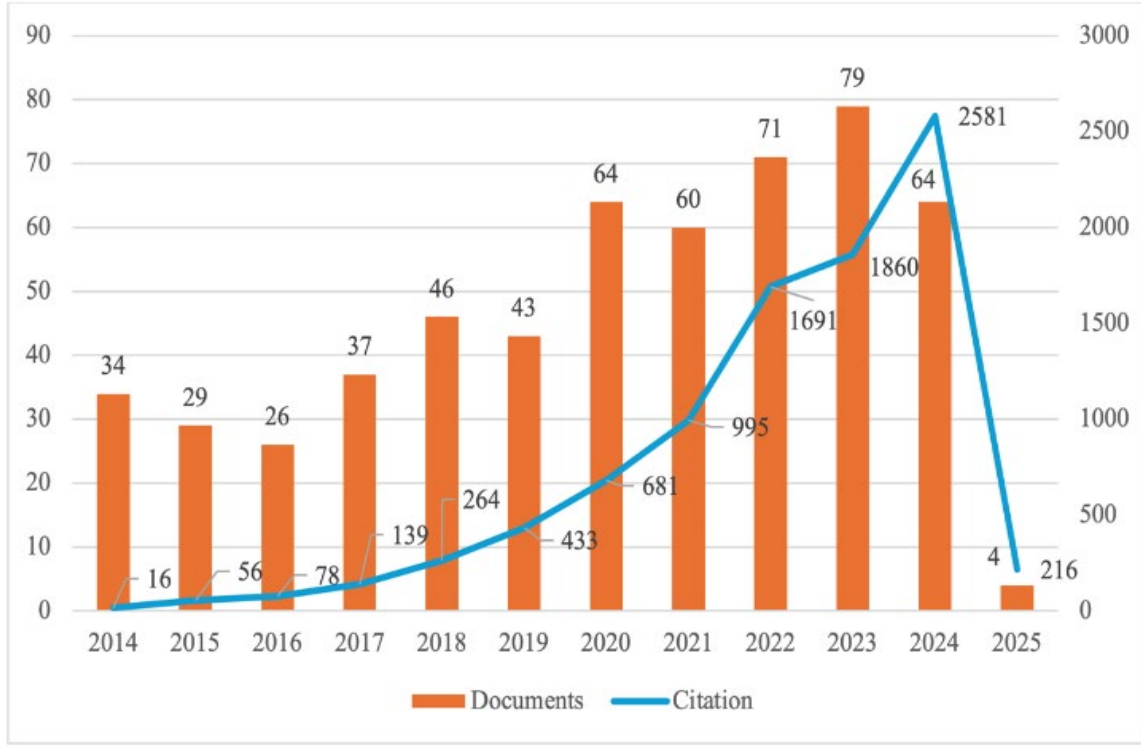
Yazarların kendi çalışmalarına yaptığı atıflar ile kitap atıfları hariç tutularak elde edilen veri seti, VOSViewer v.1.6.20 ile analiz edilmiştir.

Literatürün yıllara göre dağılımı, en etkili ülkeler, kurumlar ve çalışmalar incelenmiş; anahtar kelimeler ve çalışmalar arası ağ bağlantıları görselleştirilmiştir.

4. Bulgular

4.1. Yıllara Göre Doküman Sayısı

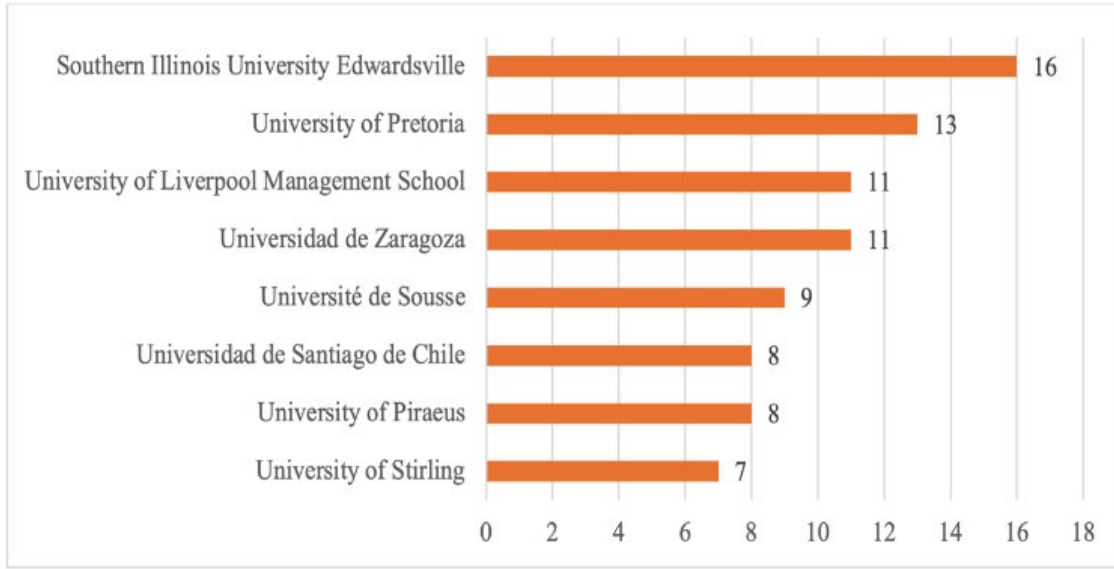
Şekil 1, 2014-2025 yılları arasında doküman ve atıf sayılarındaki değişimi göstermektedir. 2014 yılında 34 doküman yayımlanmışken bu sayı 2023 yılında zirve yaparak 79'a ulaşmıştır. 2020 ve sonrası dönemde doküman sayısında belirgin bir artış yaşanmış; özellikle 2023 yılında doküman üretiminin en yüksek seviyesine ulaştığı dikkat çekmektedir. Ancak 2024 yılında doküman sayısı 64'e düşmüş, 2025 yılı itibarıyla ise yalnızca 4 doküman yayımlanmıştır. Atıf sayıları incelendiğinde, 2014'te 16 olan atıf sayısının 2023 yılında 2581 ile en yüksek seviyeye ulaştığı görülmektedir. Atıf sayılarındaki bu dramatik artış, özellikle 2020 sonrası dönemde dokümanların daha çok dikkate alındığını ve akademik etkilerinin arttığını göstermektedir. 2024 yılında ise atıf sayısı 1860'a gerilemiştir. Genel olarak, 2014-2023 yılları arasında hem doküman hem de atıf sayısında bir artış trendi görülmektedir.

Şekil 1: Yıllara Göre Doküman ve Atıf Sayıları

4.2. En Fazla Eser Üreten Kurumlar

Şekil 2, belirtilen dönemde en fazla eser üreten kurumları göstermektedir. Southern Illinois University Edwardsville, 16 eser ile en fazla eser üreten kurum olarak birinci sırada yer almaktadır. University of Pretoria, 13 eser ile ikinci sırada bulunurken; University of Liverpool Management School ve Universidad de Zaragoza, 11'er eserle üçüncülüğü paylaşmaktadır. Université de Sousse, 9 eser ile dikkat çeken bir diğer kurumdur. Universidad de Santiago de Chile ve University of Piraeus 8'er eser üretmiş; University of Stirling ise 7 eser ile listeyi tamamlamaktadır.

Şekil 2: En Fazla Eser Üreten Kurumlar

4.3. En Fazla Eser Üreten Ülkeler

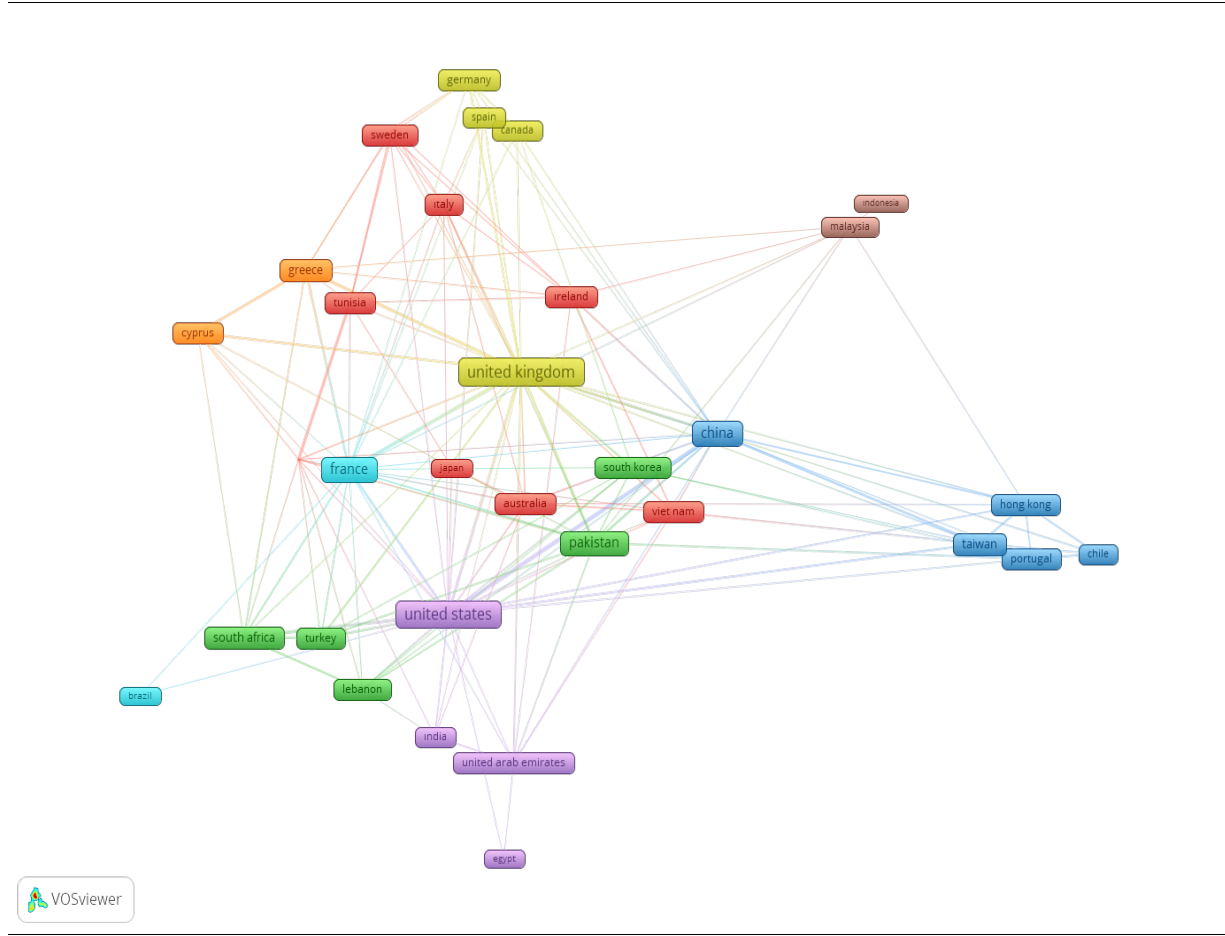
Tablo 1, toplam bağlantı gücüne göre en fazla eser üreten ilk 10 ülkeyi göstermektedir. Verilere göre, Birleşik Krallık toplamda 84 eserle en yüksek bağlantı gücüne (81) sahip ülke olarak öne çıkmaktadır. Onu 93 eser ve 67 bağlantı gücü ile Amerika Birleşik Devletleri takip etmektedir. Çin ise 79 eser üretimiyle üçüncü sırada yer alırken, bağlantı gücü 52 olarak kaydedilmiştir. Fransa, toplam 28 eser ve 47 bağlantı gücüyle dördüncü sırada yer alırken, Pakistan aynı sayıda esere rağmen 31 bağlantı gücü ile beşinci sıraya yerleşmiştir. Yunanistan, 30 eser ve 26 bağlantı gücü ile altıncı sırada yer alırken; Suudi Arabistan, Güney Afrika ve Tayvan eşit bağlantı gücü (22) ile sırasıyla 15, 16 ve 30 eser üretmiştir. Son olarak, Tunus 22 eser ve 19 bağlantı gücü ile ilk 10 ülke arasında yer almaktadır.

Tablo 1: Toplam Bağlantı Gücüne Göre En Fazla Eser Üreten İlk 10 Ülke

Sıra	Ülke	Doküman	Atıf	Toplam Bağlantı Gücü*
1	United Kingdom	84	1851	81
2	United States	93	2084	67
3	China	79	984	52
4	France	28	1127	47
5	Pakistan	28	393	31
6	Greece	30	956	26
7	Saudi Arabia	15	274	22
8	South Africa	16	665	22
9	Taiwan	30	484	22
10	Tunisia	22	486	19

* İki standart bağ ağırlığı niteliği bulunmaktadır: Bağlar Niteliği (Links attribute) ve Toplam Bağ Gücü Niteliği (Total link strength attribute). Belirli bir öge için bu nitelikler sırasıyla, ögenin diğer öğelerle sahip olduğu bağların sayısını ve bu bağların toplam gücünü ifade eder. Örneğin, araştırmacılar arasındaki ortak yazarlık bağları durumunda, Bağlar Niteliği, bir araştırmacının diğer araştırmacılarla sahip olduğu ortak yazarlık bağlarının sayısını gösterir. Toplam Bağ Gücü Niteliği ise, bir araştırmacının diğer araştırmacılarla olan ortak yazarlık bağlarının toplam gücünü ifade eder (van Eck & Waltman, 2022).

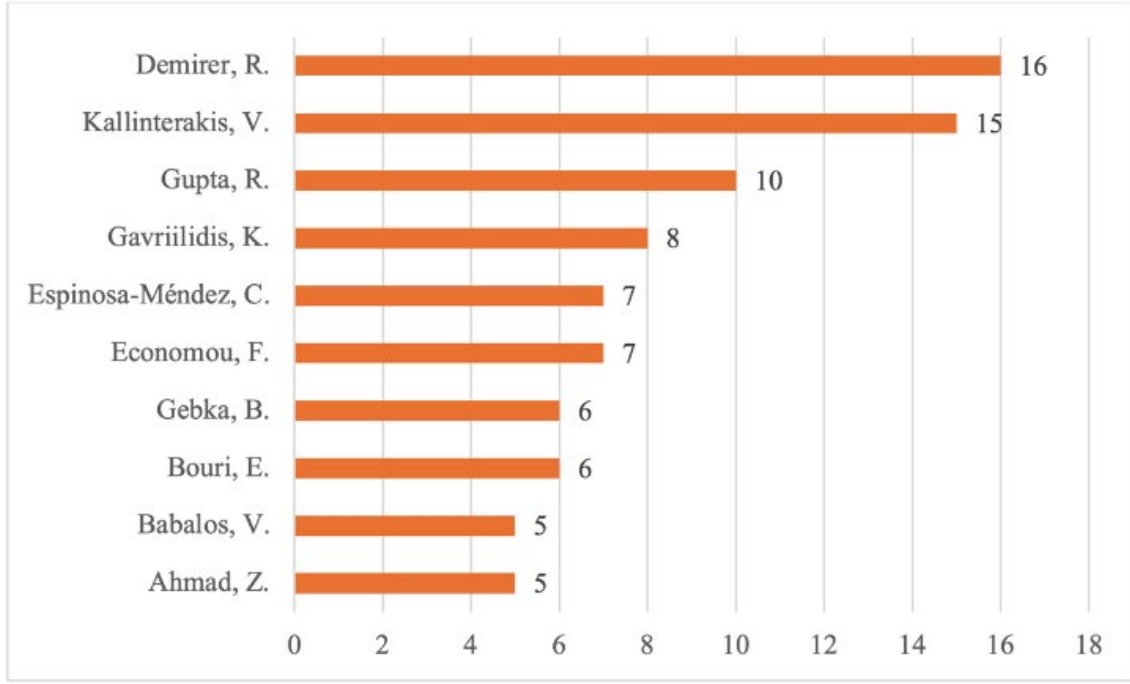
Şekil 3'te en az 5 eser üreten ülkeler arası bağlantı haritası görülmektedir. Sarı kümede gelişmiş ekonomileri, dil kültür birliği ile ortak uluslararası kuruluşlara üye batılı ülkeler olan İngiltere, Almanya, İspanya ve Kanada yer almaktadır. Kırmızı kümede farklı coğrafyalardan genel olarak denizcilikleri ile ön plana çıkan Hollanda, İtalya, Tunus, İrlanda, Vietnam, Avustralya, Japonya ve Suudi Arabistan yer almaktadır. Mor kümede kültürel çeşitlilikleri, nüfusu ve ekonomik güçleri ile ön plana çıkan Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Mısır yer almaktadır. Yeşil kümede Doğu ile Batı arasında kültürel köprü konumundaki ülkelerden Türkiye, Güney Kore, Pakistan ve Lübnan almaktadır. Mavi kümede Çin Tayvan, Hong Kong gibi Uzakdoğu ülkeleri yer almaktadır. Turuncu Kümede Kıbrıs ve Yunanistan, Kahverengi kümede Endonezya ve Malezya bulunmaktadır. Bu ülkeler, genel olarak ortak geçmişlere, kültürlere ve çalışma birlikteliklerine sahip olarak birlikte eser üretmişlerdir.

Şekil 3: En Az 5 Eser Üreten Ülkeler Arası Bağlantı Haritası

4.4. En Fazla Eser Üreten Yazarlar

Şekil 4’te en fazla eser üreten yazarlar yer almaktadır. Southern Illinois University’den Rıza Demirer, 16 eser ile herd bahaviour alanında en fazla eser üreten araştırmacı konumundadır. Demirer’i 15 eser ile Durham University’den Vasileios Kallinterakis takip etmektedir.

Şekil 4: En Fazla Eser Üreten Yazarlar

4.5. En Çok Atıf Alan Eserler

Tablo 2’de kendine atıflar ve kitap atıfları çıkarıldıktan sonra 100’den fazla atıf alan eserler görülmektedir. İlk sırada, 287 atıf ile Bouri ve diğerlerinin (2019) kripto para piyasalarında görülen sürü davranışını incelediği çalışması yer almaktadır. Ardından, 266 atıf ile Bursztyn ve diğerlerinin (2014) finansal karar alma süreçlerinde akran etkilerinin mekanizmalarını anlamaya yönelik bir saha deneyi gerçekleştirdikleri çalışması gelmektedir. Üçüncü sırada, 233 atıf ile Yao ve diğerlerinin (2014) Çin hisse senedi piyasasında yatırımcıların sürü davranışlarını ele aldığı araştırması bulunmaktadır. Dördüncü sırada ise, 172 atıf ile Kumar ve Goyal’ın (2015) yatırım karar alma süreçlerindeki davranışsal yanlılıkları sistematik bir şekilde inceleyen literatür taraması yer almaktadır. Beşinci sırada, 156 atıf ile Galarotis ve diğerlerinin (2015) temel bilgilere dayalı sürü davranışlarını karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele aldığı çalışması bulunmaktadır. Altıncı sırada, 143 atıf ile Vidal-Tomás ve diğerlerinin (2019) kripto para piyasasındaki sürü davranışını farklı metodolojik yaklaşımlar kullanarak analiz ettikleri çalışması yer almaktadır. Yedinci sırada, 130 atıf ile da Gama Silva ve diğerlerinin (2019) kripto para piyasasında görülen sürü davranışı ve bulaşma etkilerini ele aldıkları araştırma bulunmaktadır. Sekizinci sırada, 126 atıf ile Yarovaya ve diğerlerinin (2021) COVID-19 gibi beklenmedik bir olayın kripto para piyasasındaki sürü davranışına etkilerini inceledikleri çalışması yer almaktadır. Aynı atıf sayısına sahip dokuzuncu sıradaki Mobarek ve diğerlerinin (2014) çalışması ise Avrupa ülkelerindeki sürü davranışlarını karşılaştırmalı olarak analiz etmektedir. Onuncu sırada, 110 atıf ile Cai ve diğerlerinin (2019) kurumsal tahvil piyasasındaki sürü davranışının fiyat üzerindeki etkilerini ele aldığı çalışma yer

almaktadır. Son sırada ise, 102 atıf ile Choi ve Skiba'nın (2015) uluslararası piyasalardaki kurumsal sürü davranışlarını analiz ettikleri araştırma bulunmaktadır.

Tablo 2: 100'den Fazla Atıf Alan Eserler

Doküman	Toplam
Bouri, E., Gupta, R., & Roubaud, D. (2019). Herding behaviour in cryptocurrencies. <i>Finance Research Letters</i> , 29, 216-221.	287
Burszty, L., Ederer, F., Ferman, B., & Yuchtman, N. (2014). Understanding mechanisms underlying peer effects: Evidence from a field experiment on financial decisions. <i>Econometrica</i> , 82(4), 1273-1301.	266
Yao, J., Ma, C., & He, W. P. (2014). Investor herding behaviour of Chinese stock market. <i>International Review of Economics & Finance</i> , 29, 12-29.	233
Kumar, S., & Goyal, N. (2015). Behavioural biases in investment decision making—a systematic literature review. <i>Qualitative Research in financial markets</i> , 7(1), 88-108.	172
Galaritis, E. C., Rong, W., & Spyrou, S. I. (2015). Herding on fundamental information: A comparative study. <i>Journal of Banking & Finance</i> , 50, 589-598.	156
Vidal-Tomás, D., Ibáñez, A. M., & Farinós, J. E. (2019). Herding in the cryptocurrency market: CSSD and CSAD approaches. <i>Finance Research Letters</i> , 30, 181-186.	143
da Gama Silva, P. V. J., Klotzle, M. C., Pinto, A. C. F., & Gomes, L. L. (2019). Herding behavior and contagion in the cryptocurrency market. <i>Journal of Behavioral and Experimental Finance</i> , 22, 41-50.	130
Yarovaya, L., Matkovskyy, R., & Jalan, A. (2021). The effects of a "black swan" event (COVID-19) on herding behavior in cryptocurrency markets. <i>Journal of International Financial Markets, Institutions and Money</i> , 75, 101321.	126
Mobarek, A., Mollah, S., & Keasey, K. (2014). A cross-country analysis of herd behavior in Europe. <i>Journal of International Financial Markets, Institutions and Money</i> , 32, 107-127.	126
Cai, F., Han, S., Li, D., & Li, Y. (2019). Institutional herding and its price impact: Evidence from the corporate bond market. <i>Journal of Financial economics</i> , 131(1), 139-167.	110
Choi, N., & Skiba, H. (2015). Institutional herding in international markets. <i>Journal of Banking & Finance</i> , 55, 246-259.	102

4.6. Anahtar Kelime Analizi

Tablo 3'te en sık kullanılan ilk 10 anahtar kelime yer almaktadır. Listenin zirvesinde, 244 kez kullanılan "Herd/Herding Behavior" yer almaktadır. Bunu sırasıyla 101 kullanım ile "Behavioral Finance", 55 kullanım ile "COVID-19" ve 39 kullanım ile "Cryptocurrency" izlemektedir. Ardından 25 kez "Quantile Regression", 24 kez "Stock Market", 23 kez "Financial Crisis", 21 kez "Emerging Market" ve 16 kez kullanılan "Market Efficiency" gelmektedir. Son olarak 15 kez author keyword olarak kullanılan "Bitcoin" de dikkat çekmektedir. Bu yüksek oranda kullanılan kelimeler dışında kalan anahtar kelimelerin toplamı 278 olup, toplamda 841 anahtar kelime kullanılmıştır.

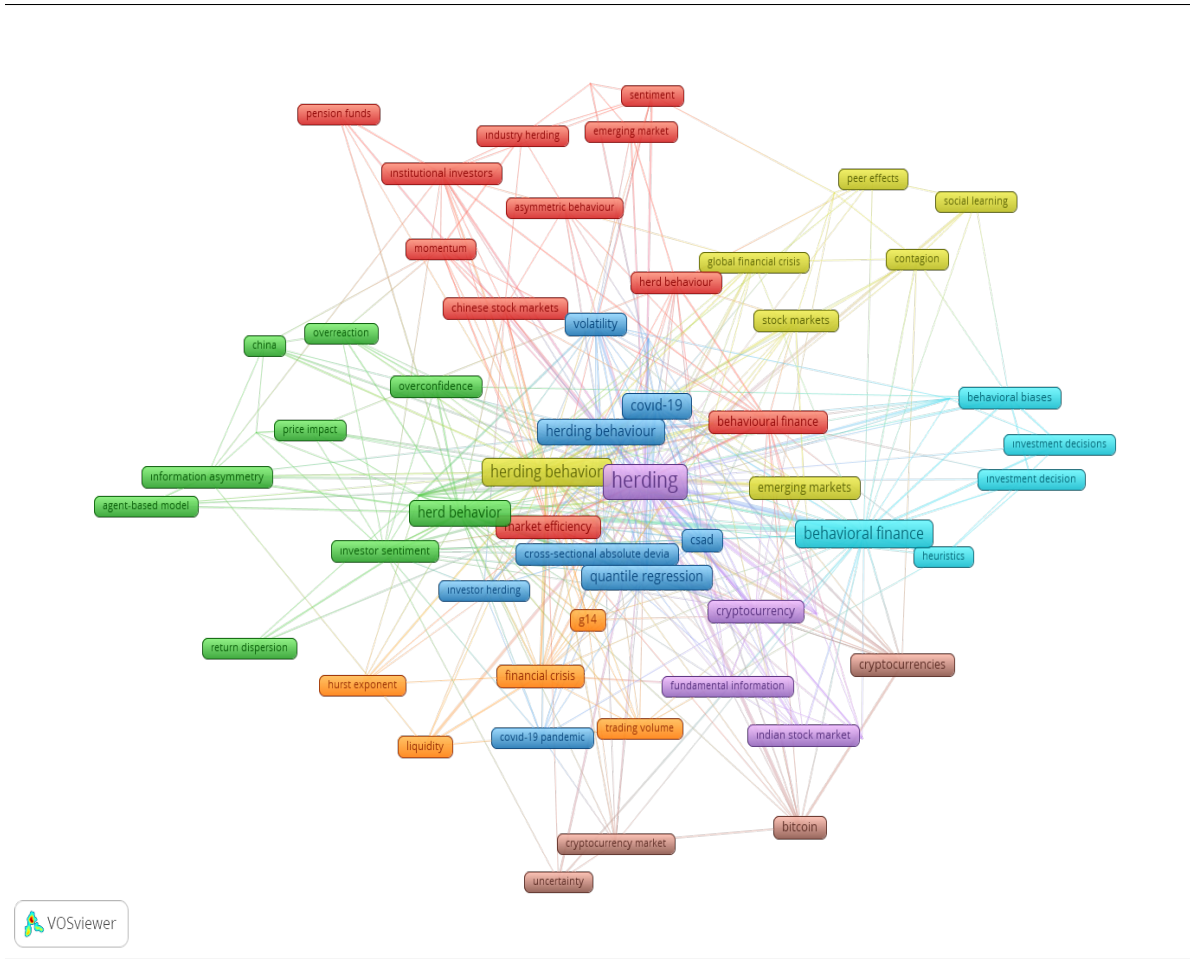
Tablo 3: En Sık Kullanılan Anahtar Kelimeler

#	Anahtar Kelime*	Kullanılma Sayısı*
1	Herd/Herding Behavior	244
2	Behavioral Finance	101
3	COVID-19	55
4	Cryptocurrency	39
5	Quantile Regression	25
6	Stock Market	24
7	Financial Crisis	23
8	Emerging Market	21
9	Market Efficiency	16
10	Bitcoin	15
	Diğer	278
	Toplam	841

*Benzer nitelik taşıyan kelimeler birleştirilmiştir. Birleştirme işlemleri, veri setindeki terimler arasındaki anlamsal benzerlikler, yazım varyasyonları ve tekil/çoğul kullanım farklarına dayalı olarak gerçekleştirilmiştir.

Şekil 5'te en az 5 kez kullanılan anahtar kelimeler arası bağlantı haritası görülmektedir. Şekil 3'te görüldüğü üzere "Herding" terimi, diğer anahtar kelimelerle oldukça yoğun bağlantılar kurarak merkezde yer almaktadır. Bu, "herding" kavramının incelenen alanda merkezi bir konu olduğunu ve diğer terimlerle güçlü ilişkilere sahip olduğunu göstermektedir. Bunun haricinde haritada farklı renklerde kümeler bulunmakta ve bu kümeler birbirine yakın anahtar kelime ilişkilerini temsil etmektedir. Buna göre; Mavi Küme (Behavioural Finance ve Yatırım Kararları) "behavioural finance", "investment decisions" ve "investor sentiment" gibi anahtar kelimeler etrafında şekillenmiştir. Bu, yatırımcı davranışlarının, karar verme süreçlerinin ve davranışsal finansın "herding" ile güçlü şekilde ilişkili olduğunu göstermektedir. Yeşil Kümede (Bilgi Asimetrisi ve Piyasalar) "Information asymmetry", "price impact" ve "overreaction" gibi piyasadaki bilgi akışının ve yatırımcı tepkilerinin "herding" ile nasıl bağlantılı olduğunu gösteren kelimeler yer almaktadır. Bu, piyasa verimliliği ve irrasyonel davranışların etkilerine dair çalışmaları işaret eder. Kırmızı Kümede (Volatilité ve Finansal Krizler) "volatility", "financial crisis" ve "emerging markets" gibi terimler yer almaktadır. Turuncu Kümede (Likidite ve Krizler) yer alan "Liquidity", "trading volume" ve "financial crisis" gibi anahtar kelimeler, likidite sorunlarının ve kriz dönemlerinde "herding" davranışının piyasalara olan etkilerini işaret etmektedir. Son olarak Sarı Küme (Sosyal Öğrenme ve Etki Mekanizmaları) "Social learning", "peer effects" gibi kelimeler, bireylerin çevresel etkiler yoluyla "herding" davranışı sergilemesini tartışmaktadır.

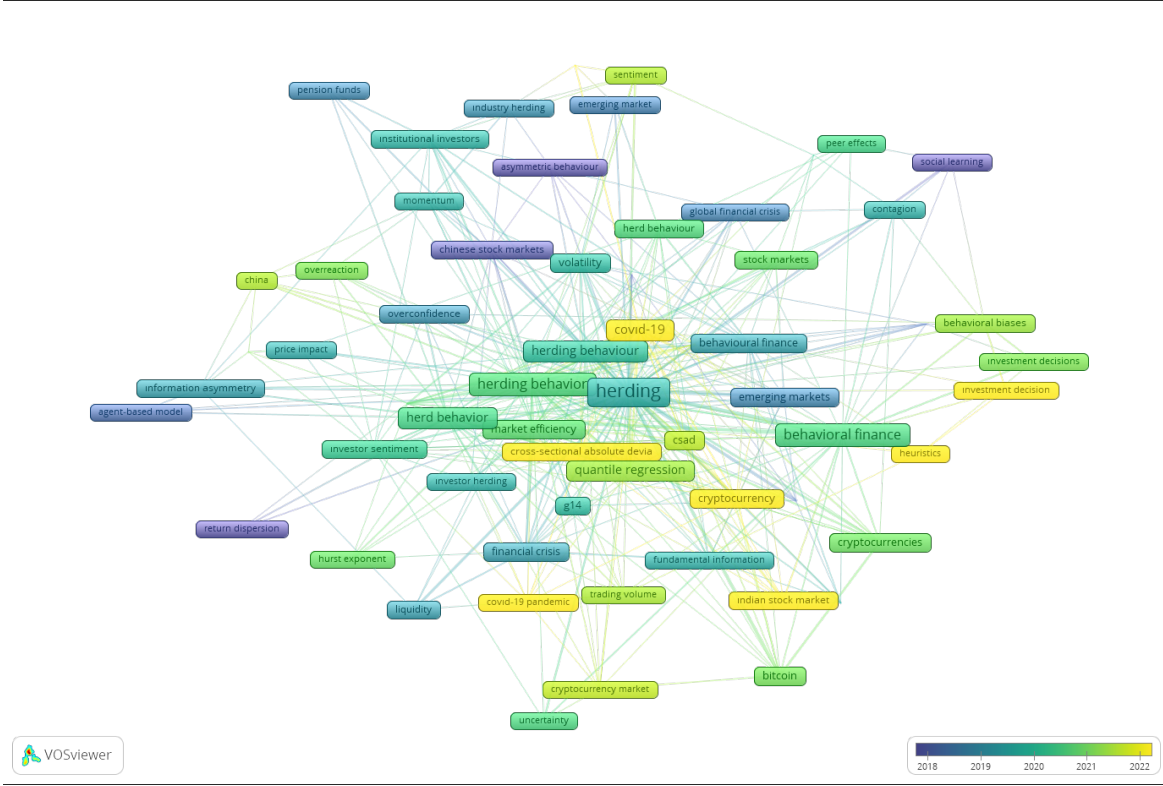
Harita, "herding" davranışının sadece finansal piyasalarla sınırlı kalmadığını, aynı zamanda psikoloji, davranışsal finans ve ekonomi gibi farklı disiplinlerle de bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Şekil 5: En Az 5 Kez Kullanılan Anahtar Kelimeler Arası Bağlantı Haritası

Şekil 6'da yıllar bağlamında en az 5 kez kullanılan anahtar kelimeler arası bağlantı haritası görülmektedir. Mavi tonlarla gösterilen anahtar kelimeler, daha erken yıllarda ele alınmış konuları temsil etmektedir. "Information asymmetry", "price impact", "overreaction" gibi kavramlar, bu dönemde literatürde daha fazla yer bulmuş ve yatırımcı davranışlarının piyasa mekanizmalarındaki etkilerine odaklanmıştır. Sarı tonlarla gösterilen anahtar kelimeler, daha yeni dönem çalışmalarıdır ve COVID-19 etkisi açıkça belirgin bir tema olarak ortaya çıkmıştır. "COVID-19", "cryptocurrency", "bitcoin", "uncertainty" gibi kavramlar, pandemi sürecinde artan kripto yatırımlarında "herding" davranışının incelendiğini ortaya koymaktadır. Sarıya yakın renklerdeki "Behavioural finance", "investment decisions", "social learning" gibi anahtar kelimeler ise günümüze yakın çalışmaları temsil etmektedir.

Şekil 4'te görüldüğü üzere geçtiğimiz 10 yılın başlarındaki erken dönem çalışmalar bilgi asimetrisi, yatırımcı aşırı tepkisi ve volatilité gibi geleneksel finans teorilerine dayalı iken, yeni dönem çalışmalar ise kripto para birimleri, sosyal öğrenme mekanizmaları ve pandemi etkilerine yoğunlaşmıştır. Bu, literatürde dijitalleşme ve modern finansal araçların etkisinin giderek arttığını göstermektedir.

Şekil 6: Yıllar Bağlamında En Az 5 Kez Kullanılan Anahtar Kelimeler Arası Bağlantı Haritası

5. Sonuç

Bu çalışma, 2015-2025 yılları arasında finansal piyasalarda sürü davranışına ilişkin akademik literatürün bibliyometrik bir analizini gerçekleştirmiştir. 2014-2023 yılları arasında finansal piyasalarda sürü davranışına yönelik akademik yayın ve atıf sayılarında belirgin bir artış trendi gözlemlenmiştir. 2023 yılı hem doküman hem de atıf sayısında zirve noktası olarak kaydedilmiştir. Ancak, 2024 yılında bu artışın azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. Özellikle 2020 sonrası dönemde COVID-19'un piyasalardaki etkisinin literatürde daha fazla incelendiği ve bu durumun akademik üretkenliği artırdığı ortaya çıkmıştır.

Southern Illinois University Edwardsville ve University of Pretoria, sürü davranış literatürüne en fazla katkı sağlayan kurumlar arasında öne çıkmıştır. Ülke bazında ise Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri ve Çin en fazla eser üreten ülkeler arasında yer almakta, aynı zamanda bilimsel iş birliği ağlarında merkezi roller üstlenmektedir. Uluslararası bağlamda ülkeler arasında coğrafi ve kültürel benzerliklere dayalı bilimsel iş birliği kümeleri gözlemlenmiştir.

Literatürde en fazla atıf alan çalışmalar, kripto para piyasalarında sürü davranışı, finansal karar alma süreçlerindeki davranışsal önyargılar ve uluslararası piyasalardaki kurumsal sürü eğilimlerini inceleyen araştırmalardır. Özellikle Bouri ve diğerlerinin (2019) kripto para piyasasındaki sürü

davranışına ilişkin çalışması, en yüksek atıf alan eser olarak öne çıkmıştır. COVID-19 pandemisinin sürü davranışı üzerindeki etkisi de dikkate değer bir tema olarak belirlenmiştir.

“Herding Behaviour” kavramı, incelenen literatürde merkezi bir konu olarak öne çıkmıştır. En sık kullanılan diğer anahtar kelimeler arasında “Behavioral Finance”, “COVID-19”, “Cryptocurrency” ve “Financial Crisis” yer almaktadır. Zamanla anahtar kelimelerdeki değişim, erken dönem çalışmaların bilgi asimetrisi ve volatilité gibi geleneksel konulara odaklandığını, ancak daha yakın tarihli araştırmaların kripto para piyasaları ve COVID-19 gibi modern temalar üzerine yoğunlaştığını göstermiştir.

Bu çalışmada Scopus veri tabanı kullanılmış olup gelecekte yapılacak çalışmalarda Web of Science’ın da araştırmaya entegre edilmesi önerilmektedir. Ayrıca çalışma kapsamına diğer dillerin de alınması, yalnızca İngilizce değil yerel dillerde yayımlanan çalışmaları da görünür kılacaktır. Böylece coğrafi ve dilsel çeşitlilik daha eksiksiz sorgulanabilir.

Mevcut literatür ağırlıklı olarak hisse senetleri, döviz ve kripto paraya odaklanmıştır. DeFi protokolleri, NFT piyasaları veya tokenize emtialar gibi yükselen dijital varlıkların sürü davranışı üzerindeki etkileri hâlen sınırlı sayıdadır ve ayrıntılı ampirik çalışmalar gerektirmektedir.

Anahtar kelime ve konu kümelerindeki evrimi zaman içinde ayrıntılı bir şekilde izlemek, özellikle kriz dönemleri öncesi ve sonrası tematik kaymaları gösterebilir.

Ortak atıf ve eş yazarlık ağlarının yapısal özelliklerinin araştırma temalarının yayılımı ve yeni fikir oluşumundaki rolü incelenmelidir. Bu, disiplinlerarası iş birliklerinin nasıl tetiklendiğini ortaya koyacaktır.

Kaynakça

- Ahmad, M., & Wu, Q. (2022). Does herding behavior matter in investment management and perceived market efficiency? Evidence from an emerging market. *Management Decision*, 60(8), 2148-2173.
- Aydın, Ü., Ağan, B., & Aydın, Ö. (2020). Herd behavior in crypto asset market and effect of financial information on herd behavior. *International Journal of Economics and Finance Studies*, 12(2), 581-604.
- Babalos, V., Stavroyiannis, S., & Gupta, R. (2015). Do commodity investors herd? Evidence from a time-varying stochastic volatility model. *Resources Policy*, 46, 281-287.
- Babu, B. B. (2020). Investment Strategies and Trading Approaches in Behavioural Finance. *Shanlax International Journal of Management*, 8(1), 42-47.
- Balcılar, M., Demirer, R., & Ulussever, T. (2017). Does speculation in the oil market drive investor herding in emerging stock markets?. *Energy Economics*, 65, 50-63.
- Ballis, A., & Drakos, K. (2020). Testing for herding in the cryptocurrency market. *Finance Research Letters*, 33, 101210.
- Banerjee, A. V. (1992). A simple model of herd behavior. *The Quarterly Journal of Economics*, 107(3), 797-817.

- Bett, S. K., Langat, P., & Kingori, G. (2024). Herding behaviour market information and individual investor decision-making at the Nairobi Securities Exchange. *EPRPA International Journal of Economics, Business and Management*.
- Bharti, & Kumar, A. (2022). Exploring herding behaviour in indian equity market during COVID-19 pandemic: impact of volatility and government response. *Millennial Asia*, 13(3), 513-531.
- Bihari, A., Dash, M., Muduli, K., Kumar, A., Mulat-Weldemeskel, E., & Luthra, S. (2023). Does cognitive biased knowledge influence investor decisions? An empirical investigation using machine learning and artificial neural network. *VINE Journal of Information and Knowledge Management Systems*.
- Bikhchandani, S., Hirshleifer, D., & Welch, I. (1992). A theory of fads, fashion, custom, and cultural change as informational cascades. *Journal of political Economy*, 100(5), 992-1026.
- Bogdan, S., Brmalj, N., & Mujačević, E. (2023). Impact of liquidity and investors sentiment on herd behavior in cryptocurrency market. *International journal of Financial Studies*, 11(3), 97.
- Bouri, E., Gupta, R., & Roubaud, D. (2019). Herding behaviour in cryptocurrencies. *Finance Research Letters*, 29, 216-221.
- Bursztyn, L., Ederer, F., Ferman, B., & Yuchtman, N. (2014). Understanding mechanisms underlying peer effects: Evidence from a field experiment on financial decisions. *Econometrica*, 82(4), 1273-1301.
- Cai, F., Han, S., Li, D., & Li, Y. (2019). Institutional herding and its price impact: Evidence from the corporate bond market. *Journal of Financial economics*, 131(1), 139-167.
- Carro, A., Toral, R., & San Miguel, M. (2015). Markets, herding and response to external information. *PloS one*, 10(7), e0133287.
- Chang, C. H., & Lin, S. J. (2015). The effects of national culture and behavioral pitfalls on investors' decision-making: Herding behavior in international stock markets. *International Review of Economics & Finance*, 37, 380-392.
- Choi, N., & Skiba, H. (2015). Institutional herding in international markets. *Journal of Banking & Finance*, 55, 246-259.
- Cipriani, M., & Guarino, A. (2014). Estimating a structural model of herd behavior in financial markets. *American Economic Review*, 104(1), 224-251.
- da Gama Silva, P. V. J., Klotzle, M. C., Pinto, A. C. F., & Gomes, L. L. (2019). Herding behavior and contagion in the cryptocurrency market. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 22, 41-50.
- Dierks, L. H., & Tiggelbeck, S. (2021). Emotional finance: The Impact of emotions on investment decisions. *Journal of New Finance*, 2(2), 3.
- Filip, A. M., & Pochea, M. M. (2023). Intentional and spurious herding behavior: A sentiment driven analysis. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 38, 100810.
- Galariotis, E. C., Krokida, S. I., & Spyrou, S. I. (2016). Herd behavior and equity market liquidity: Evidence from major markets. *International Review of Financial Analysis*, 48, 140-149.
- Galariotis, E. C., Rong, W., & Spyrou, S. I. (2015). Herding on fundamental information: A comparative study. *Journal of Banking & Finance*, 50, 589-598.
- Gao, X., & Ladley, D. (2022). Noise trading and market stability. *The European Journal of Finance*, 28(13-15), 1283-1301.
- Gathergood, J., Hirshleifer, D., Leake, D., Sakaguchi, H., & Stewart, N. (2023). Naive buying diversification and narrow framing by individual investors. *The Journal of Finance*, 78(3), 1705-1741.

- Gong, Q., & Diao, X. (2023). The impacts of investor network and herd behavior on market stability: Social learning, network structure, and heterogeneity. *European Journal of Operational Research*, 306(3), 1388-1398.
- Gothe, R., & Mishra, J. (2023). Role of Herd Behavior on Investment Decision of Mutual Fund Investors in India-An Empirical Study. *Tuijin Jishu/Journal of Propulsion Technology*, 44(4), 2023.
- Hasan, I., Tunaru, R., & Vioto, D. (2023). Herding behavior and systemic risk in global stock markets. *Journal of Empirical Finance*, 73, 107-133.
- Haykir, O., & Yagli, I. (2022). Speculative bubbles and herding in cryptocurrencies. *Financial innovation*, 8(1), 78.
- Hidayat, G., Anwar, M., & Affandi, A. (2024). Influence of Financial Literacy, Herding Behavior, and Risk Perception on Financial Behavior: Case Study in West Java, Indonesia. *International Journal of Business, Law, and Education*, 5(2), 2856-2865.
- Hinvest, N. S., Alsharman, M., Roell, M., & Fairchild, R. (2021). Do Emotions Benefit Investment Decisions? Anticipatory Emotion and Investment Decisions in Non-professional Investors. *Frontiers in Psychology*, 12, 705476.
- Jiang, R., Wen, C., Zhang, R., & Cui, Y. (2022). Investor's herding behavior in Asian equity markets during COVID-19 period. *Pacific-Basin Finance Journal*, 73, 101771.
- Khan, M. S. R., Yoshimura, H., & Kadoya, Y. (2024). Emotional Instability and Financial Decisions: How Neuroticism Fuels Panic Selling. *Risks*, 12(12).
- Kirman, A. P. (1993). Ants, rationality and recruitment. *The Quarterly Journal of Economics*, 108(1), 137–156.
- Kumar, S., & Goyal, N. (2015). Behavioural biases in investment decision making—a systematic literature review. *Qualitative Research in financial markets*, 7(1), 88-108.
- Li, W., Rhee, G., & Wang, S. S. (2017). Differences in herding: Individual vs. institutional investors. *Pacific-Basin Finance Journal*, 45, 174-185.
- Lima, J. A., & Schimit, P. H. T. (2023). A model for herd behaviour based on a spatial public goods game. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 623, 128897.
- Lin, A. Y., & Lin, Y. N. (2014). Herding of institutional investors and margin traders on extreme market movements. *International Review of Economics & Finance*, 33, 186-198.
- Mavruk, T. (2022). Analysis of herding behavior in individual investor portfolios using machine learning algorithms. *Research in International Business and Finance*, 62, 101740.
- Mobarek, A., Mollah, S., & Keasey, K. (2014). A cross-country analysis of herd behavior in Europe. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 32, 107-127.
- Moreira Costa, V., De Sá Teixeira, N. A., Cordeiro Santos, A., & Santos, E. (2021). When more is less in financial decision-making: financial literacy magnifies framing effects. *Psychological Research*, 85(5), 2036-2046.
- Nguyen, Y. V. B., & Vo, A. H. K. (2023). Herding behavior before and after COVID-19 pandemic: evidence from the Vietnam stock market. *Journal of Economic Studies*, 51(2), 357-374.
- Özkahveci, E., Konak, F., & Kılıç, S. (2024). The Effect of Corporate Governance Capacity on Herd Behavior. *Ege Academic Review*, 24(4), 655-666.
- Rana, B. (2024). Impact of Herding Behavior on Investment Decisions in the Nepalese Stock Market with Mediation and Moderation Effects. *International Research Journal of MMC (IRJMMC)*, 5(2), 64-77.

- Rubesam, A., & Júnior, G. D. S. R. (2022). Covid-19 and herding in global equity markets. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 35, 100672.
- Shah, S. S. H., Khan, M. A., Meyer, N., Meyer, D. F., & Oláh, J. (2019). Does herding bias drive the firm value? Evidence from the Chinese equity market. *Sustainability*, 11(20), 5583.
- Shantha, K. V. A. (2019). Individual investors' learning behavior and its impact on their herd bias: an integrated analysis in the context of stock trading. *Sustainability*, 11(5), 1448.
- Singh, Y., Adil, M., & Haque, S. I. (2023). Personality traits and behaviour biases: the moderating role of risk-tolerance. *Quality & Quantity*, 57(4), 3549-3573.
- Spelta, A., Flori, A., Pecora, N., Buldyrev, S., & Pammolli, F. (2020). A behavioral approach to instability pathways in financial markets. *Nature communications*, 11(1), 1707.
- Vidal-Tomás, D., Ibáñez, A. M., & Farinós, J. E. (2019). Herding in the cryptocurrency market: CSSD and CSAD approaches. *Finance Research Letters*, 30, 181-186.
- Wanidwaranan, P., & Padungsaksawasdi, C. (2022). Unintentional herd behavior via the Google search volume index in international equity markets. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 77, 101503.
- Westphal, R., & Sornette, D. (2020). Market impact and performance of arbitrageurs of financial bubbles in an agent-based model. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 171, 1-23.
- Wray, C. M., & Bishop, S. R. (2016). A financial market model incorporating herd behaviour. *PloS one*, 11(3), e0151790.
- Yao, J., Ma, C., & He, W. P. (2014). Investor herding behaviour of Chinese stock market. *International Review of Economics & Finance*, 29, 12-29.
- Yarovaya, L., Matkovskyy, R., & Jalan, A. (2021). The effects of a "black swan" event (COVID-19) on herding behavior in cryptocurrency markets. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 75, 101321.
- Yasir, A., Safdar, U., & Javaid, Y. (2022). Herd behaviour in foreign exchange market. *Journal of Economic Structures*, 11(1), 11.
- Zhao, Y., Liu, N., & Li, W. (2022). Industry herding in crypto assets. *International Review of Financial Analysis*, 84, 102335.

Ekler

Ek 1. Scopus Arama Parametresi

(ALL ("herd behaviour") AND ALL ("financial markets")) AND PUBYEAR > 2013 AND PUBYEAR < 2026 AND (LIMIT-TO (PUBSTAGE , "final")) AND (LIMIT-TO (EXACTKEYWORD , "Herding") OR LIMIT-TO (EXACTKEYWORD , "Herding Behavior") OR LIMIT-TO (EXACTKEYWORD , "Herd Behavior") OR LIMIT-TO (EXACTKEYWORD , "Herd Behaviour") OR LIMIT-TO (EXACTKEYWORD , "Herding Behaviour") OR LIMIT-TO (EXACTKEYWORD , "Behavioral Biases") OR LIMIT-TO (EXACTKEYWORD , "Behavioral Economics") OR LIMIT-TO (EXACTKEYWORD , "Behavioral Finance") OR LIMIT-TO (EXACTKEYWORD , "Behavioural Finance") OR LIMIT-TO (EXACTKEYWORD , "Institutional Herding") OR LIMIT-TO (EXACTKEYWORD , "Industry Herding") OR

LIMIT-TO (EXACTKEYWORD , "Investor Behavior") OR LIMIT-TO (EXACTKEYWORD , "Investor Behaviour") OR LIMIT-TO (EXACTKEYWORD , "Investor Herding")) AND (LIMIT-TO (DOCTYPE , "ar")) AND (LIMIT-TO (SUBJAREA , "ECON")) AND (LIMIT-TO (LANGUAGE , "English"))

Extended Abstract

Introduction and Herd Behavior

The factors affecting investors' decision-making processes in financial markets have been the focus of academic research for many years. Traditional finance theories assume that investors act rationally and make decisions based on information. However, behavioral finance literature has shown that individuals' emotional reactions, cognitive biases, and tendencies in the face of uncertainty do not always match this assumption. In this context, the impact of individual biases and emotional factors on financial markets constitutes one of the main research areas of behavioral finance.

Herding behavior, one of the prominent concepts of behavioral finance, is the tendency of individuals to take actions based on the decisions of other market participants rather than their own analysis. This tendency is more pronounced during periods of uncertainty and affects investors, especially in market conditions where information asymmetry is intense. Herd behavior, which is shaped by a combination of psychological and sociological dynamics, can lead investors to make irrational decisions and cause market bubbles to form. At the same time, this behavior may also contribute to the increase in systemic risks by increasing market volatility.

Research Questions

This study seeks to answer the following research questions within the framework of the main objective of the research:

- How has academic productivity on herding behavior in financial markets changed between 2014 and 2025?
- Which institutions have produced the most academic works in the field of herding behavior, and what is the total impact of these works?
- Which countries have contributed the most scholarly work in the field of herding behavior, and how have networks of scholarly collaboration between these countries evolved?
- What are the most cited studies in the literature on herd behavior, and what are the main focal points of these studies?
- What are the most frequently used keywords in the herd behavior literature, and what thematic clusters do the connections between these keywords reveal?
- How have the keywords associated with herding behavior changed over time, and what new themes have emerged in the literature?

Research Methodology

This study conducts a bibliometric analysis of the literature on herding behavior in financial markets between 2015 and 2025. The data used in the study is obtained from the Scopus database due to its extensive filtering options and potential for broad literature coverage. Bibliometric analysis is applied to identify trends in academic productivity in the literature, identify influential institutions and authors, and identify thematic clusters associated with herding behavior. Within the scope of the research, techniques such as citation analysis, co-

citation analysis, common country analysis, authors and institutions producing the most works, and keyword analysis were utilized.

Findings and Results

Between 2014 and 2023, a significant upward trend was observed in the number of academic publications and citations on herd behavior in financial markets. The year 2023 was recorded as the peak in both the number of documents and citations. However, it is observed that this increase tends to decrease in 2024. Especially in the post-2020 period, it has been revealed that the impact of COVID-19 on the markets has been examined more in the literature, and this situation has increased academic productivity.

Southern Illinois University Edwardsville and the University of Pretoria stand out among the institutions that have contributed the most to the herd behavior literature. On a country basis, the United Kingdom, the United States, and China are among the countries that produce the highest number of works and also play central roles in scientific cooperation networks. In the international context, scientific cooperation clusters based on geographical and cultural similarities between countries were observed.

The most cited studies in the literature are those examining herding behavior in cryptocurrency markets, behavioral biases in financial decision-making processes, and institutional herding tendencies in international markets. In particular, Bouri et al.'s (2019) study on herd behavior in the cryptocurrency market stands out as the most highly cited work. The impact of the COVID-19 pandemic on herding behavior was also identified as a notable theme.

The concept of “Herding Behavior” emerged as a central topic in the literature reviewed. Other most frequently used keywords include “Behavioral Finance”, “COVID-19”, “Cryptocurrency”, and “Financial Crisis”. The change in keywords over time shows that early studies focused on traditional issues such as information asymmetry and volatility, while more recent research has focused on modern themes such as cryptocurrency markets and COVID-19.

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES RESEARCH

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Durmuş Hocaoglu ve Fizikten Teori Ödünç Alarak Sosyal Bilimlerde Çalışmanın İmkanını Tartışmak*

Serkan KEKEVİ¹

ÖZ

Sosyal bilimlerde doğa bilimlerinin yöntemlerini kullanmaya dair tartışmalar çok uzun bir geçmişe sahiptir. Bu bakımdan Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Tarih disiplinlerinde metot ve teori üzerine pek çok tartışma yapılmaktadır. Bu çalışma Herman Paul'un "Tarih Teorisi" kitabında teklif ettiği "insanların geçmişle nasıl ilişki kurduklarına dair" kavramsal analiz bağlamını başlangıç noktası kabul ederek Tarih ve Uluslararası İlişkiler disiplinlerine dair metodolojik ve teorik bilimsel bir deneme girişimidir. Bu meyanda Durmuş Hocaoglu'nun "Laisizm'den Milli Sekülerizm'e" adlı eserinde kullandığı, elverişli bir teori olarak savladığı "dömenler" ve "potansiyel" teorileri incelendi. Tarih alanında ve geniş çerçevede sosyal bilimlerde teorik bir kullanım imkânı olup olmadığı soruşturuldu. İnceleme sahası olarak Osmanlı-Türk bilim tarihi ekseninde Türk modernleşmesi seçildi. Bu bakımdan ideolojik Tarih, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler yazıcılığının etkilerinin azaltılması amacıyla tartışma açılması hedeflendi.

Anahtar Kelimeler: *Durmuş Hocaoglu, Dömenler ve Potansiyel Teorileri, Modernleşme, Bilimsel Yöntem*

* Bu çalışma fikrinin ortaya çıkmasında katkıları için Prof. Dr. Remzi Demir'e teşekkür ederim.

¹ Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Düzce/Türkiye, ORCID:0000-0002-6805-9821, e-posta: serkankekevi@gmail.com (Sorumlu Yazar)

RESEARCH ARTICLE

Durmuş Hocaoglu and Discussing the Possibility of Studying in Social Sciences by Borrowing Theories from Physics*

Serkan KEKEVİ¹

ABSTRACT

The debates on the application of natural science methods to the social sciences have a long-standing history. In this context, there have been extensive debates on methodology and theory within disciplines such as political science, international relations, and history. This study, grounded in the conceptual analysis framework proposed by Herman Paul in his book *Theory of History*, specifically addressing "how people relate to the past", represents a methodological and theoretical scientific inquiry into the history and international relations disciplines. Within this framework, the theories of "domains" and "potential," as proposed and advocated by Durmuş Hocaoglu in his work *From Laicism to National Secularism*, were examined. The study explores the theoretical possibility of applying these concepts to the field of history and, more broadly, to the social sciences. As primary areas of investigation, the Ottoman-Turkish history of science and the Turkish modernization process are selected. In this regard, the aim is to initiate a discussion that will weaken the effects of ideological approaches in history, political science, and international relations writing.

Keywords: *Durmuş Hocaoglu, Domains and Potential Theories, Modernization, Scientific Method*

* I would like to thank Prof. Dr. Remzi Demir for his contributions to the emergence of this research idea.

¹ Associate Professor Dr., Duzce University, Akcakoca Bey Faculty of Political Sciences, Duzce/Türkiye, ORCID:0000-0002-6805-9821, e-posta: serkankekevi@gmail.com (*Corresponding Author*)

1. Giriş

Durmuş Hocaoglu 1948 yılında Bayburt'ta dünyaya geldi. 1974 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde Elektrik Mühendisliği Bölümünü bitirdi. Fizik ve felsefe bölümlerinde yüksek lisans eğitimi aldı. Fizik alanındaki doktora çalışmasını yarım bıraktı, ardından felsefe alanında 1994'te "Türk-İslâm Düşünce Tarihinde ve Modern Fizik'te Kozmos" isimli tezi ile doktorasını tamamladı (Eskişehir Türk Ocağı, 28.12.2018). Akademik yaşamında disiplinler arası çalışmalara yönelen Hocaoglu 2010 yılında İstanbul'da öldü (Sabah, 25. 10. 2010).

Durmuş Hocaoglu Laisizm'den Milli Sekülerizme³ adlı eserinde Batı'da ve Türkiye'de Laiklik karşılaştırması yapmıştır. Yazar, kitabının "Çağdaşlık ve Modernlik Üzerine Kavramsal Bir Analiz" adlı birinci bölümünde yer verdiği "domenler (domain) teorisi", "fazlar teorisi" ve "potansiyel teorisi" başlıklarını fizik alanından ödünç alarak sosyal bilimlere uygulamıştır. Şüphesiz ki bu cesur bir girişimdir. Çünkü sosyal bilimlerde, kuram ve yöntem konularındaki canlı tartışmanın ortasında bir denemeye girişmiştir. Yazar çalışmasının önsöz kısmında ele aldığı teorik yaklaşım hakkında şöyle bir açıklama yapmayı gerekli görmüştür:

"...1: Bu çalışmada Fizik'ten adapte edilmiş kavramlar üzerine temellendirilmiş ve bu haliyle şahsıma ait olan üç teori vardır: "Potansiyel Teorisi", "Domenler Teorisi", ve "Fazlar Teorisi". Bu teorilerin tamamı burada bütün işlem ve kaplamalarıyla ele alınmış değildir; bu henüz neşredilmemiş bir başka çalışma içerisinde."

2: Fizik'ten sosyal bilimlere terim aktarılması, genellikle "Fizikalizm" kuşkusıyla karşılaşır, çok kere de damgalanır ve reddedilir. Fakat bu aceleci ve peşin hüküm olacaktır...Ancak, "bu dünya"daki hiçbir şeyin fizikten külliyen kopuk olduğu düşünülmemelidir.

3: Özellikle 17. yy'dan itibaren fen bilimlerinde, ama özellikle Fizik'te elde edilen büyük başarılar sosyal bilimlerde büyük bir etki alanı hasıl etmiş ve bunun sonucunda iki şey hasıl olmuştur:

a: Sosyal bilimlerde metod olarak fen bilimlerini örnek ve model almışlardır...

b: Sosyal bilimlerde, Fizik başta olmak üzere, fen bilimlerinin bulgularından, verilerinden, onlar tarafından kurulan teorilerdeki birçok kavramdan etkilenmişler ve bu etki alanındaki sistemler ve felsefeler oluşturulmuştur. Mesela mekanistik fizik anlaşılmasından bir on dokuzuncu yüzyıl felsefesi anlaşılabilir...Newton anlaşılmasından Kant anlaşılabilir...

4: İmdi, insan ve sosyal varlık küresi bu kozmosun içerisinde...İnsan alanı fiziksel alandan tam anlamıyla kopuk değildir...Ne onun tam bir parçasıdır...İnsan bir düaliteler kompleksidir..." (Hocaoglu, 2014: 29-30).

Yazar sosyal bilimlerle doğa bilimleri arasında genel resimde bir bütünlük olduğunu savunmaktadır. Fizik gibi güçlü bir determinizmin olduğu alandan sosyal bilimlere aktarım olabileceğini ortaya koymaktadır.

Tarih yazımında bilimselliğin nasıl sağlanabileceği genelde "tarih'te metod/usul" dersleri, çalışmaları kapsamında ele alınmaktadır. Uluslararası İlişkiler (UI) disiplini ise "Araştırma Yöntemleri" ve "Uluslararası İlişkiler Teorileri" kapsamında bilimsellik meselesi tartışılmaktadır. Bilhassa UI içinde dördüncü tartışma olarak bilinen pozitivizm-postpozitivizm tartışması hem

³ Çalışmada ilgili kitabın Kültür Ocağı Vakfı (KOCV) Yayınları tarafından 2014 yılında basılan nüshası kullanılmıştır. Daha önce aynı eser Selçuk Yayınları tarafından 1995 yılında yayımlanmıştır.

epistemolojik buradan da ontolojik bir konumlanma tartışması doğurmuştur. Pozitivist metodolojiyi eleştiren postpozitivistler “değişmesi gerekeni” tartışırken kendi aralarında anlaşılamamışlar ve bu “değişmesi gereken” yerine tutarlı bir öneri sunamamışlardır (Şatana, 2015: 21). Söz konusu öneri boşluğu alanda “bilimsellik” krizine de kapı aralamıştır. Öte yandan bir çalışmanın metodunun “kitabî” çerçevede uygunluk taşıması onun bilimsel olduğu anlamına gelmemektedir. Özellikle ideolojik tarih yazıcılığı, Uluslararası İlişkilere ideolojik bakış kapsamında disiplinin çarpıtılması ve bilimselleşmesinin önünü tıkamaktadır. Tarihi belgeler yeterince araştırılsa dahi ideolojik bir amaç etkisinde tasnif ve tevsik edilmiş belgelerden bilimselleştirilmiş bir disiplin çıkarılamaz. Bu sayede bilim ile kurmaca arasına set çekilebilir. Bu sayede post-modernitenin, dilsel dönüşümün ve hatta yöntem karşıtlığının yarattığı metodolojik sorunlara ve tartışmalara cevap verilmesi imkânı olabilir. Mesela Hayden White’a göre tarih anlatısı yalnızca bilimsel içeriği gösteren saydam bir pencere veya tarihsel olaylara karşılık gelen bir model değildir. Bizzat hayal gücünün yardımıyla ortaya çıkan sözel bir imge, söylemsel bir “şey”dir. Ek olarak, tarih geçmişteki olaylara ve aralarındaki bağlara ışık tuttuğu kadar olaylarla okurun arasına girip algılanmalarını zorlaştırabilir (White, 1999: 1-26). White (2008: 14-15) “*Meta-tarih*” adlı çalışmasında ise 19. yüzyılda gelişen tarihsel bilinç konusunda birtakım savlar ortaya koymuştu. Bunlar:

“...(1) Aynı zamanda “tarih felsefesi” olmayan “gerçek anlamda tarih” olamaz; (2) olası tarihyazım kipleri, olası spekülatif tarih felsefesi kipleriyle aynıdır; (3) bu kipler gerçekte, çözümlemede kendilerinden önce gelen ve, tarihsel anlatımlara bir “açıklama” boyutu kazandırmak için kullanılan özel kuramları onaylayan poetik sezgilerin resmileştirilmelerinden ibarettir; (4) bu kiplerden birini, öbürlerinden daha “gerçekçi” diyerek geçerli saymak için yaslanılacak ve itiraz etmeksizin kabul edilecek kuramsal dayanaklar yoktur; (5) bunun bir sonucu olarak, genelde tarih üzerine ne zaman düşünmeye kalksak, rekabet halinde olan yorumlama stratejileri arasında yapacağımız bir tercihe bağlanırsınız; (6) yine bunun sonucunda, tarih konusundaki perspektiflerden birini tercih ederken yaslanabileceğimiz en iyi dayanak, nihayetinde epistemolojik olmaktan ziyade estetik ya da ahlakidir; ve son olarak (7) tarihin bilimselleştirilmesi doğrultusundaki talep, yalnızca tarihsel kavramsallaştırmanın özgül bir kipliğinin tercih edilmesini temsil eder; bu tercihin yaslandığı dayanak ya ahlaki ya da estetikdir, ancak bunun epistemolojik açıdan sağlaması henüz yapılmamıştır...”

White’ın savları kabul edildiğinde tarihte epistemolojik dayanak oluşturulamaz. Bu durum ise tarihi felsefi, ahlaki, edebi veya estetik göreceliğe dayanan tartışma sahasına indirger. Aksine daha nesnel ve bilimsel bir tarih için kuramlaştırma ihtiyacı tartışılmalıdır. Diğer yandan Batı-merkezli “Uluslararası İlişkiler” ve “Tarih” anlatısının bir tarafıyla Batı-dışı dünyayı nesneleştirilmesi ve bağımlı bir değişken olarak alması bilimsellik açısından eksiklik yaratmaktadır. Batı-dışı dünyanın “uluslararası ilişkileri” ve “tarihi”, farklı kuramlaştırmalar vasıtasıyla literatürde yer edinebilir. Batı merkezli anlatı, Vestfalya Barışı’nın (1648) modern devlet sistemi ve modern uluslararası ilişkilerin başlangıcı olarak kabul edilmesi Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğu, Çin, Hindistan gibi çok daha eski ve karmaşık uluslararası ilişkiler modellerini yadsımaktadır. Batılı güçlerin küresel yayılması, uluslararası sistemin şekillenmesinde kritik rol oynamıştır ancak sömürgecilğin yarattığı eşitsiz durum ve sömürge halklarının tarihi genellikle Batı’ya bağımlı olarak ele alınmaktadır. İki kutuplu dünya düzeni anlatısı, “Bağlantısızlık Hareketi” gibi alternatif küresel politik hareketleri ve “Üçüncü Dünya”nın özgün deneyimlerini ikincil konuma itmektedir. Diğer taraftan Batı-merkezli kuramsal çerçeveler yukarıdaki olgusal bağlamlarla beraber Batı düşünce geleneğinden türetilmiş ve Batı-dışı düşünce geleneğine adeta

kör durumdadır. Batı dışı dünyadan örnekler ele alındığında ise aşırı derece seçici biçimde okunmaktadır. Kautilya, Sun-Tzu, Konfüçyus örnekleri Batı merkezli okumada genellikle tercih edilen ve bilinen örneklerdir. Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu uluslararası ilişkilerin dönüşümünü tarihsel bağlama yer vererek ele almaktadır. Örneğin Adam Watson'ın "The Evolution of International Society" [Uluslararası Toplumun Evrimi] (1992) çalışması, antik Mezopotamya'dan modern döneme kadar farklı uluslararası toplum biçimlerini inceleyerek bu yaklaşımı örneklendirir. Fakat eserin ana sorunsalı ise Avrupa merkezli uluslararası ilişkiler ve Avrupa (Batı) sisteminin dünyaya yayılmasıdır. Batı-dışı deneyimler ve Avrupamerkezcilik eleştirisine dair çalışmaların sayısında da artış yaşanmaktadır. Bu konuda John M. Hobson'ın "Batı Medeniyeti'nin Doğulu Kökenleri" (2025), Samir Amin'in "Avrupa Merkezilik" (2021) Ayşe Zarakol'un "Batı'dan Önce Doğulu Dünya Düzenlerinin Yükselişi ve Düşüşü" (2024) adlı eserleri hem uluslararası ilişkiler hem de tarih disiplinleri bağlamında Batı-dışı dünyanın deneyimlerini ele almıştır. Günümüzde bu tip çalışmaların sayısı artsa⁴ da tarih ve uluslararası ilişkiler araştırmalarında metod yanında kurama da ihtiyaç vardır. Bu meyanda, felsefi, edebi, dini ve ideolojik tarih olmayan türden bir tarih, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler yazımının imkânını araştırmak için postmodern olmayan bir zaviyeden yürüyerek Hocaoglu'nun fizikten sosyal bilimlere yaptığı aktarımı ele alalım.

2. Hocaoglu'nun Düşüncesinde Domenler ve Potansiyel Teorileri

Durmuş Hocaoglu'nun kitabının ilk kısmında ele aldığı bu iki teoriden birincisi manyetik fizik alanına aittir. İkinci teori ise hem manyetik hem de gravitasyon (kütleçekim) alanıyla ilgilidir. Domenler teorisi fizikte alanlar teorisi içinde bir başlıktır. Buna göre bir manyetik alan bir nesneye nesnenin içindeki özgül ve çoğul manyetik alanları kendi yönüne çevirmek isterse, onları kendine yönelmesine dair bir istikamete zorlar. Bu etki yeterince yüksek olursa ayrı ayrı manyetik bireysel alanlar bu harici kuvvetin etkisiyle domen duvarlarına çekilir. Hatta bu duvarlar yıkılıp çökebilir, böylece bireysel ve çoğul manyetik alanlar ortadan kalkarak tekil manyetik alan ortaya çıkar. Bu tekillik içinde de yine de bazı tekillikler gelişebilir. Ancak ana hatlarıyla bütün domenler yönlerini kendilerini zorlayan/çeken güce çevirir (Hocaoglu, 2014: 41). Bu açıklamanın ardından Hocaoglu "Sosyal Domenler" adını verdiği teorisini geliştirmeye başlar. Ona göre sosyal dünyada da tıpkı fiziksel dünyada olduğu gibi, harici kültür ve medeniyetin çekim alanları vardır. Yazarın sosyo-manyetik alan olarak tanımladığı bu olgu etkileşime girdiği diğer kültürler üzerinde etkiye geçerek onları kendi yönüne çevirmek üzere baskı uygular. Bu

⁴ Acharya, A. (2017). Theorising the international relations of Asia: Necessity or indulgence? Some reflections. *The Pacific Review*, 30(6), 816–828. Aydınli, E., & Mathews, J. (2008). Türkiye uluslararası ilişkiler disiplininde özgün kuram potansiyeli: Anadolu ekolünü oluşturmak mümkün mü? *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 5(17), 161–187. Bakir, A. (2022). Islam and International Relations (IR): Why is there no Islamic IR theory? *Third World Quarterly*, 44(1), 22–38. Balci, A., & Kardaş, T. (2023). The Ottoman International System: Power projection, interconnectedness, and the autonomy of frontier polities. *Millennium*, 51(3), 866–891. Jones, D. M., & Smith, M. L. R. (2010). Beyond belief: Islamist strategic thinking and international relations theory. *Terrorism and Political Violence*, 22(2), 242–266. Milner, A. (2017). Culture and the international relations of Asia. *The Pacific Review*, 30(6), 857–869. Narain, S. (2021). International relations theory, perspectives from India. *Global Affairs*, 7(6), 885–901. Yoochul, L. (2024). A journey towards a non-Western International Relations theory: Non-Western conceptualization of the English School. *Pacific Focus*, 39(1), 435–462. örnek gösterilebilir.

uygulama çok güçlü olduğunda hâkim kültür diğer kültürün üzerinde yıkıcı etkide bulunabilir ve baskın kültür diğer kültür üzerinde hâkimiyet kurar. Hocaoglu Anadolu’da İslam-Türk kültürünün, Arap Yarımadası ve Kuzey Afrika’da ise İslam-Arap kültürünün hâkimiyetini Sosyal domenler teorisinin kısmi örneği olarak göstermektedir. Domenler teorisinin dünya genelindeki örneği ise Batı kültürünün yayılımıdır (Hocaoglu, 2014: 42).

Potansiyel teorisi ise bir cismin etrafındaki uzayda kendisinden belirli bir mesafede yer alan bir noktada birim başına düşen enerjisi ile ilgilidir. Eğer uzayda a ve b olarak tanımlayabileceğimiz iki noktanın potansiyelleri eşit değilse bu iki nokta arasında bir potansiyel farkı ortaya çıkar ve buna “gerilim” denir. İki nokta arasına giren bir cisim ise gerilimden kaynaklanan kuvvete maruz kalır. Alan kuvveti olarak bilinen bu kuvvet alçak potansiyelden yüksek potansiyele sahip olana doğru gider. Öte yandan bu kuvvete karşı-kuvvetler de çıkabilir (Hocaoglu, 2014: 43-44). Bu tanımlı yaptıktan sonra yazar kendisinin kurguladığı “Sosyal Potansiyel Teorisi”ni açıklamaya koyulur. Buna göre; her kültürün etrafında bir etki alanı vardır ve etrafındaki muhtelif toplumlarda bir potansiyel oluşturur. Farklı kültür alanlarının ve bu alanların karşılık geldiği bir sosyal potansiyel farkı da sosyal gerilime karşılık gelir. Sosyal dünyada da yüksek potansiyelden alçak potansiyele doğru çekme ve buna karşı muhalefet eden sosyal güçler mevcuttur (Hocaoglu, 2014: 45). Hocaoglu bu teorisini de Batı medeniyetinin dünyadaki etki alanı çerçevesinde örneklendirir. Bu meyanda Batı’nın potansiyeli diğer medeniyetlere göre yüksektir. Batı’nın lehine diğerlerinin aleyhine bir gerilim oluşturmaktadır. Bu şartlarda Batı, Batı-dışı toplumları kendisine doğru sürüklemektedir.

Yazar teorik mülâhazasının sonuç kısmındaysa iki teoriyi birbiriyle kombine ederek Batı’nın kendisine doğru çekim kuvvetini arttırdığını savlamaktadır. Bu çekim kuvvetine kapılmayan hiçbir ülkenin ve toplumun kalmadığını toplumların bir şekilde Batı’dan nasibini aldığını ortaya koyar (Hocaoglu, 2014: 46-47). Hocaoglu’nun teorisini onun yaptığı açıklamaları bağlamında değerlendirdiğimizde karşımıza “düalistik”, “çatışmacı ve/veya çatışmaya dayalı” bir yapılandırma çıkmaktadır. Çatışmacı yaklaşımlar bilindiği üzere toplum içindeki farklı gruplar arasındaki eşitsizliklere içkin gerilim(ler)den doğan çatışmayı ele almaktadır. Bu bağlamda Hocaoglu da medeniyetler/kültürler arası ilişkilerden doğan gerilim ve çatışmaları “etki-çekim” ve “direnc” bağlamında değerlendirir.

3. Domenler-Potansiyeller-Karşı Kuvvetler ve Düalizm Kuramı

Fizik, tanımından da bilindiği gibi doğa olaylarını araştırmaktadır. Kuantum fiziği içindeki tartışmaları bir kenara bırakacak olursak, fizikte var olan güçlü determinizm, cazip bir modeldir ve güçlü bir araştırma programı sunar. Ancak diğer taraftan içinde bulunduğumuz “hakikat-sonrası” ahir zamanda Paul K. Feyerabend’in⁵ yolunu açtığı yöntem karşıtlığı ve bilimsel nihilizme varan savları

⁵ Paul Feyerabend, “bilim nedir?” sorusunun her bilimsel tartışmaya içkin olduğunu söyler. Bilim nedir sorusunun tek ve/veya kesin bir cevabı olmadığını savlar. Çünkü bilim insanları, politikacılar, kamuoyu temsilcileri ve bilim felsefesinin farklı ekolleri, bilimin ne olduğu konusunda farklı tanımlar ve açıklamalar sunabilirler (Feyerabend, 1999: 99-100). Bilim

(Aydın, 2021: 31-34) post-modern, düşünümseleci, görececi bilim, dolayısıyla tarih ve uluslararası ilişkiler anlayışını kuvvetlendirmiştir. Fakat, postyapısalcılık, bilimsel bilginin nesnelliğini tartışmaya açarak evrensel ve genel geçer bilgi olmadığını savlamaktadır. Dilin, iktidar yapılarının ve tarihsel bağlamın bilgi üretimini şekillendirmesini ele almaktadır. Jacques Derrida'nın "yapısöküm" kavramı ve Michel Foucault'nun "bilgi/iktidar" analizleri ile nesnel bilimsel hakikat iddialarının geçerliliğini araştırmalarının merkezine almışlardır. Bazı bilim felsefecileri postyapısalcıları bilimsel ilerlemenin imkânını ortadan kaldırmakla ve epistemolojik göreceliğe sebep olmakla itham etmiştir. Alan Sokal ve Jean Bricmont, Son Moda Saçmalar (2023) adlı eserlerinde postyapısalcıların bilimsel kavramları yanlış kullandıklarını, istismar ettiklerini ve metaforik söylemlerin bilimsel olarak değerlendirilemeyeceğini iddia etmiştir. Jürgen Habermas, Modernity Versus Postmodernity [Modernite Postmoderniteye Karşı] eserinde ise postyapısalcılığı bir nevi "yeni muhafazakârlık" olarak nitelendirmiştir (1981:13-14). Postmodernizmin toplumsal oydaşmayı ve iletişimsel rasyonaliteyi imkansızlaştırması eleştirisinde bulunmuştur. Böylesi bir yöntemsizlik, görececilik ve gerçeğe ulaşamayacağına duyulan "iman" ideolojik ya da kurmaca yazımların UI ve Tarih disiplinlerini işgal etmesine neden olmaktadır. Tarih, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler disiplinlerinin bilimsel olmayan bozuculardan temizlenmesi için çeşitli kuramsal girişimlerde bulunulabilir. Bu bağlamda sosyal bilimlerin kendine özgülüğünü yadsımadan fizikten sosyal bilimlere kısmi kuramsal aktarım denemeleri yapılabilir. Bu kapsamda Durmuş Hocaoglu'nun "Domenler-Potansiyeller" kuramının ideolojik mahreçli tarih, siyaset ve uluslararası ilişkiler yazımı karşısına konulması amaçlanmıştır. Hocaoglu "çekim ve etkiyi" kısmen olumsuz olarak görse de söz konusu "çekim ve etki"yi Batı ile Batı-Dışı arasındaki (Doğu-İslam-Osmanlı düzeyinde ele alınmıştır) ilişkilerde "bilim-tarih/uluslararası ilişkiler" bağlamında pozitif bir gereklilik olarak değerlendirmiştir. Batı'nın yüksek potansiyeline doğru gitmeyi/çekilmeyi bilimsel anlamda o yüksek potansiyelle bütünleşme ya da ondan faydalanma olarak varsaymıştır.

3.1. Bilimin Üretildiği Merkeze Doğru Gitmek-Gidememek: Karşıt- Kuvvetler

Hocaoglu tıpkı fizik dünyada olduğu gibi sosyal dünyada da çekilmenin potansiyel olarak güçlü olana doğru gerçekleşmesinin fiziksel bir zorunluluk olduğunu söylemiş ancak arada direnç kuvvetlerinin oluşabileceğini ifade etmişti. Konuya Batı ve Doğu arasındaki bilim/ilim karşıtlığının yarattığı düalistik durum üzerinden bakıldığında Batı'da bilim gelişirken Batı gelişmiş buna karşıt olarak Doğu geri kalmıştır. Yani Batı "merkez" olurken Doğu "çevre"de kalmıştır. 16. yüzyılda Batı'da "scientia" kapsamında "yeni bilim" anlayışı oluşmaya başlamıştır. Özellikle İslam dünyasından elde edilen verilerin hazmedilmesi süreci sonunda Nicholas Kopernik ile başlayan bir zihniyet değişiminin

ve bilimsel faaliyeti evrenselleştirilebilir şekilde tanımlama probleminin merkezinde ise bilimin ve bilimsel faaliyetin tarihsel, metodolojik ve epistemolojik çeşitliliğe sahip olmasıdır. Bilim çeşitli şekillerde tanımlanabilen karmaşık ve çok boyutlu bir olgudur. Bilim, bir yönüyle felsefe, sanat, din gibi bir bilgi üretim ve değerlendirme şeklidir. Bu bağlamda ideoloji de bir bilgi üretme yoludur. Öte yandan parapsikoloji, astroloji ve falcılık gibi alternatif ve sıra dışı pratikler de bilgi ile ilişkilendirilebilecek insan faaliyetleridir. Feyerabend'e göre bilim, mutlak ve evrensel bir otorite görülmemelidir. Bu yaklaşım, bilimin üstünlüğünü mutlaklaştırmak yerine, onu insanın bilgi arayışının çeşitli biçimlerinden biri olarak konumlandırır.

Batı bilimsel yönteminde gerçekleştiği söylenebilir (Açıkgenç, 2016: 587). Bilhassa Aristoteles, Batlamyus gibi antik çağlardan beri otorite olarak kabul edilen isimlere doğrudan dayanmak yerine doğayı, dünyayı doğrudan gözetlemek geniş kapsamlı sonuçlara yol açacak bir kapının aralanmasıydı (Henry, 2012: 91). Batı’da gelişen bu bilim anlayışının en önemli tarafı “deneysellik” idi. Tabii deney birdenbire bütün bilim dallarına hızlıca yayılmamıştı. Ancak deneyin önemi ve bilimdeki yeri kavranmaktaydı (Henry, 2012: 110). 17. yüzyılda Johannes Kepler, William Gilbert ve Galileo Galilei’nin çalışmaları Batı’da dünyayı ve evrenin işleyişini anlamakta mistisizmden kopmuş; bilimsel bir izahat getirme yolundaki önemli adımlardır. 17. yüzyılın sonunda ise Isaac Newton ile birlikte bilimsel yöntemin yerleşikliği konusunda tartışma tamamen bitmiştir (Gribbin, 2014: 85, 168).

Doğu’da ise geleneksel ilim anlayışında Batıda olan türden bir dönüşüm yaşanmamıştır (Demir, 2015: 62; Aydın, 01.01.2015). Batı’da deneysel yöntem benimsenmiş ve bilimler buna göre yapılanmaya başlamıştır. Dolayısıyla Batı “potansiyelini”, “çekim gücünü” ve “etkisini” güçlendirmiştir. Batı’nın potansiyelini güçlendiren bağlamlar ise deneysel yöntem, matematiksel modellemelerin yapılması, teknolojinin doğuşu, yeni araçların kullanılışı, yeni kıtaların keşfiyle doğa biliminin güncellenmesi, yeni felsefeye kapı açılması, akademi ve üniversite sisteminin gelişmesidir (Demir, 2015: 78-91).

Diğer taraftan Doğu’da neler olmuştur? Neden geri kalmıştır? Bu sorunun yanlış olduğuna dair görüşler vardır. Daha çok ideolojik tarih yazımı ya da tarih tezleri olarak nitelenebilecek çalışmalarda Doğu’nun aslında geri kalmadığı iddia edilmektedir. Ya da bütün “günahlar” Batı merkezli bilime fatura edilerek Doğu’nun kendine has ilminin eksiksiz olduğu savlanmaktadır. Söz konusu anlayış çerçevesinde bilginin İslamileştirilmesi bir çıkış imkânı olarak görülmektedir. Bilginin İslamileştirilmesi ise Batı bilim metoduna karşı var olan ya da elde edilen bilgilerin İslami süzgeçten geçirilerek ıslah edilmesidir (Altun, 2014: 163). Bu meyanda Nakıb El-Attas ve Fazlurrahman “dünya görüşü” ve “İslami bilgi” meselelerini ele almışlardır. Attas’a göre dil ve zihinsel algıların İslami özelliklere sahip olması ve onlarla çatışmaması gerekir (Nor, 1993-1994: 37, 64, 66). Fazlurrahman ise öğretilerin Kur’an ve Sünnet’in (Hatiboğlu, 2001: 33-47) bütününden kaynaklandıkça yani onlarla çelişmedikçe İslami olduğunu vurgulamaktadır (Altun, 2014: 169). Bu görüşlere benzer biçimde Faruki de aklın vahiyden ayrılamayacağını ve bu tarz bir işlemselleştirmenin saçma olacağını iddia etmektedir. Bilginin ve bilimin İslamileştirilmesini savunurken Müslüman dünyanın yaşadığı bunalımın temel nedenini de Batı’nın İslam dünyasına yaptığı etki ve Müslüman liderlerin Batı sistemini örnek almalarına bağlamaktadır. Şöyle ki:

“Son iki asır boyunca batının İslâm âlemine tattırdığı yenilgi, trajedi ve buhranlara cevap olarak birçok Müslüman ülkede liderler Müslümanları Batılılaştırmaya çalıştılar. Gayeleri onu siyasî, askerî ve ekonomik bakımdan canlandırmaktı. Girişildiği her yerde teşebbüs başarısızlıkla sonuçlandı. Bugün de başarısızlık devam ediyor, özellikle de en ısrarlı biçimde uygulandığı yerlerde... Buralarda İslâmî sistem bütünüyle batılı modelle değiştirilecekti. Batılılaşma, toplumsal tabakalardan birini İslâm’dan uzaklaştırmayı becermiş, ama başka hiçbir işe yaramamıştır. Batılılaşmanın daha az ısrarla izlendiği bazı ülkelerde ise, batılı bir sistem getirilmiş ve fakat geleneksel sistemin de onun yanında devamına izin verilmiştir. İki sistem birbiriyle rekabete girmiş ve batı sisteminin yararlandığı müthiş imkânlarla -malî yardım, devlet desteği ve lütuflarına-

rağmen ikisi de mükemmeliyete erişememiştir. Tek başardıkları birbirlerinin gücünü kırmak olmuştur.” (Faruki, 2016: 44).

Faruki’nin bu savına benzer şekilde düşünen Attas’a göre bilginin ve bilimin İslamileştirilmesinde temel engel sekülerleşme (Türkiye özelinde laiklik çerçevesinde okunabilir) ve onun yarattığı ortamdır. Bu çerçevede sekülerleştirilmiş Hristiyanlığı örnek veren Attas, İslâm düşüncesinde seküler, sekülerleşme ve sekülerizm gibi ideolojik kavramların uygulanabilirliğinin mümkün olamayacağını iddia etmektedir. Kur’an’da “sekülerlik” kavramına en yakın olarak “El hayatü’l dünya” kavramına başvurulabileceğini ancak “dünya hayatı” olarak tanımlanabileceğini bunun da idrak ile tecrübe edilen bir yapıya karşılık geldiğini söylemektedir. Ek olarak sekülerleşmenin imanı öldürücü bir tarafı olduğunu ve bunun idraki de zehirlediğini ifade etmektedir (El-Attas, 2016: 65). Dolayısıyla İslamileştirilmemiş ya da İslam’dan uzaklaştırılan dünya, bilgi ya da bilim kategorik olarak “zararlı” hale gelmektedir. Zararlı olmayan bilim ise vahyin gerekliliklerine uygun olma mecburiyeti taşımaktadır. Bu bağlamda İslami bilimin temel bilgi ve denetleme kaynağı ise kelimadır (Açıkgöç, 2011: 142). Fakat apolojetik yöntemi olan klasik kelama dayanarak bilim nasıl üretilebilir? Doğrulamanın/ yanlışlamanın mümkün olmadığı bir sahadan bilim nasıl temellendirilebilir? İkincisi, bilimin artımlı yapısı düşünüldüğünde ayrı ayrı Batı bilimi, Doğu bilimi, Hint Bilimi olabilir mi? Bilimleri bu şekilde sınıflandırmak veya bilgisayar işletim sistemleri gibi düşünmek mümkün müdür? Tarihsel tecrübe durumun böyle olmadığını göstermektedir. Hocaoglu’nun ifadesiyle potansiyeli yüksek olana doğru çekilme veya yönünü ona doğru çevirme süreci Doğu açısından 19. yüzyılda başlamış ve artan bir ivme kazanmıştır.

19. yüzyıl öncesinde ise Doğu özelde ise Osmanlı, Batı’ya doğru çekilememiştir. Bu süreç büyük ölçüde “karşıt kuvvetler” tarafından engellenmiştir. Batı’nın güçlü bir çekim potansiyeli olsa da yaklaşık 300 yıl boyunca karşıt kuvvetlerin potansiyelinin de eşit derecede dayanıklı olduğu ifade edilebilir. Peki, bu karşıt kuvvetler nelerdir?

İslam Dünyası için birinci karşıt kuvvet âlimler cemaati olmuştur. Hakimlerle girilen rekabeti kazanan âlimler Kur’an ve Hadis’ten kaynaklanan ve onların denetleyebildiği nakli bilgiyi temsil etmekteydi. Ayrıca İslam filozofları bilim ve dini birleştirmeye çalıştıkça epistemolojik sorunlar gittikçe büyümüştü. Mesela Gazzali’nin felsefecileri küfre saplanan bir grup olarak nitelendirmesi bunun bir yansımasıydı. Dehriyyun, tabiyyun olarak sınıflandırdığı filozofları doğrudan zındık olarak nitelemişti (Gazzali, t.y: 11-13). İlahiyyun olarak nitelediği filozoflar taifesinde Aristoteles’i hem takdir hem de tekdir etmişti. Bu bağlamda İbn Sina’yı, Farabi’yi ve İbn Rüşd’ü de Aristoteles’in hatalarını naklettikleri için eleştirmişti (Altıntaş, 1996: 98). Hatta felsefenin ilahi olanla hiçbir ilgisi de yoktu. Bu meyanda matematik, geometri, astronomi gibi ilimlerin de dinle bağı kurulamazdı. Ona göre bu ilimlerle fazla meşgul olup da dinden çıkmayan ve takvadan uzaklaşmayan kimseler azdı (Altıntaş, 1996: 100). Bilimler Gazzali açısından dine hizmet etmediği sürece tehlikeliydi. Ayrıca Hasan Aydın’ın da belirttiği gibi Gazzali eserlerinde halkın ve özellikle gençlerin “takvasını korumayı” amaçlamıştı (Aydın, t.y.:8). Dünyalık bilgiler sorunlu bir alanı teşkil ediyordu. İslam dünyasında Gazzali’nin temsil ettiği fikirler seti güçlendikçe belki de Doğu’nun bilimsel potansiyelinin nüvesini meydana getirecek hakimler

cemaatinin, bilhassa İbn Rüşd'ün savlarının, İslam coğrafyasının o zamanki dirik gücü olan Osmanlı Devleti içindeki mütekelimler tarafından fark edilmemesi ya da bilinçli bir şekilde görmezden gelinmesi sonucunu yarattı. Dolayısıyla âlimler cemaati bir karşıt kuvvet olarak 19. yüzyılın başına kadar Doğu'yu (Osmanlı'yı) Batı'nın bilimsel çekiminden uzak tuttular (Demir, 2020a: 22-33). Örneğin Takıyüddin Râsîd'in İstanbul'da kurduğu rasathanenin yıkılmasında ulemanın rolü bu bağlamda düşünülebilir.⁶

İkinci karşıt kuvvet ise tasavvufi cemaatti. İslam coğrafyası ya da daha geniş olarak Doğu'da tasavvufi eğilimlerin toplumda güçlü bir karşılığı olması Batı'ya çekilmeyi geciktirmişti. Osmanlı'nın ortaya çıktığı dönem itibarıyla tasavvuf çoktan baskın dünya görüşü olmuştu (Demir, 2015: 72). Gaybı müşahade etmek ve irfan yolu şeklinde tanımlanabilecek tasavvufta, "bağışlanan" bilgiler ana epistemik zemindir. Bağışlanan bilgiler ise aklın idrak alanının üstünde olduğundan bu tür bilgiler ancak ihvan edilirse idrak edilebilecek türdendir. Bu bilgelere zahir âlimleri, abid ve zahidler değil, gönül ehli olan mükâşefe ve müşahade erbabı sahip olabilir (Bilgin, 1995: 64). Böyle bir dünya hatta öte dünya bakışından "scientia" ya da ona benzer bir şekilde akıl yürütme beklenemeyeceği ortadadır.

Üçüncü karşıt kuvvet ise medreselerdi. Âlimler cemaatinin organik zemini olan medreselerin bozulması ve/veya çağdışı kalması Osmanlı'nın Batı'ya doğru gitmesi veya bilimsel düzlemde Batı'ya çekilmesini önlemiştir. İslam Dünyası'nda kurumsallaşmış bir medrese sistemi yoktu (Demir, 2020b: 66). Medreseler bir üniversite gibi telakki edilerek sunulsa da Avrupalı anlamda üniversite yapıları olmaktan çok uzaktaydı. Usta-çırak ilişkisi içinde işleyen bir sistematığı vardı (Demir, 2020b: 66).⁷ Diğer yandan medreselerde akli ve nakli ilimler birlikte okutulsa da akli ilimler asla eğitimde ana aksı teşkil etmemiştir. Neticede medreseler nakli ilimlerin aktarılmasından öteye gidemeyen bir ortamdı. Öte yandan Osmanlı idare sistemindeki merkezîyetçilik bir bakıma medreseleri de etkilemiştir. Müfredatlar merkezileştirilse, belki netice olumlu olabilirdi (Demir, 2020b: 69). Ancak merkezleşme sonucunda çeperde kalan medreseler giderek önemini yitirmiştir. Birbiriyle rekabet eden ilim merkezleri oluşamamıştır (Özyılmaz, 1995: 135). Medreselerde sorun sadece akli ilimlerin öğretilmemesi değildir. Medreseler bozuldukça trajik bir biçimde süreç nakli ilimlerin de aleyhine gelişmiştir. Medrese eğitimi durağanlaşmakla kalmamış giderek gerilemiştir. Medreselere dair ilk şikâyetler 16. yüzyılda Gelibolulu Ali Kâtip, Koçi Bey gibi devlet adamlarının risalelerinde yer almıştır (Sarıkaya, 1999: 26). Öte yandan okutulan eserlerde de bir durağanlık vardır. 13. ve 14. yüzyıllarda yazılan kimi eserler 19. yüzyıla gelindiğinde halen Osmanlı medreselerinde okutulmaktadır (Sarıkaya, 1999: 26). Kimi temel eserlerin okutulması anlaşılabilir yeni eserlerin üretimi cılız kalmıştır. Medreselerdeki hocalar ise dünyadaki

⁶ Remzi Demir (2024:70-72) ulemanın rasathanenin yıkılması ile teskin olmadığı, Takıyüddin hakkında bir teftiş istediklerini ve bu yolla ayrıca cezalandırılması gerektiğini düşündüklerini belirtmektedir. Bununla ilgili Sadrazam Koca Sinan Paşa bir rapor hazırlamıştır.

⁷ Öte yandan Ekmeleddin İhsanoğlu (2019: 352) çalışmasında, hoca-talebe ilişkisinin klasik ilmi geleneği koruyan bir tarafı olduğunu ifade etmektedir.

gelişmeleri takip etmekten çok uzaktaydı. Tarihsel bağlam içinde medreseler misyonunu çoktan tamamlamış kurumlar halindedir.⁸ Medreselere asıl eleştiri 19. yüzyılda yapılmaya başlamıştır.

Dördüncü karşıt kuvvet ise medreseler, eğitim, âlimler, idare ve halk ile yakından bağlantılı olan “dil” sorununda ortaya çıkmaktaydı. İlim dili, din dili, edebiyat dili, idare dilinin birbirinden farklılaşmış olması yapısal bir parçalanma yaratmıştır. Bilindiği üzere ilim ve din dili Arapça; saray ve çevresinin edebiyat dili Farsça ve Arapça, idare dili ise Arapça, Farsça ve Türkçe’nin melezlenmesinden oluşturulan Osmanlıca idi. Bu durum avam ile havas, halk ile âlimler ve din sınıfı arasında bağlantının kurulmasını da engellemiştir. Türkler İslamiyet’e girince bir bakıma medeniyet değiştirmiştir.⁹ İçine dâhil olunan yeni medeniyetin din ve ilim dili olan Arapçayı kabul ederek kullanmışlardı. Ancak bu kullanım büyük kapsamlı tercüme faaliyetine dönüşmediği gibi Türkçe “*etrak-ı bi idrak*”ın dili, yani sözlü kültürün dili olarak kalmıştır. Dolayısıyla öğretimin Arapça ile devam ettirilmesi, uzun asırlar içinde oluşmuş İslami bilgi sisteminin Türkçe’ye aktarımını bir noktadan sonra gereksiz kılmıştır. Türkçe’ye dayalı bir öğretim disiplini kurulamamış ve Türkçe bilgi üretilmemiştir (Hazer, 2002: 274). Aydın Sayılı’nın belirttiği gibi bilimsel faaliyet Türkçe yapılmadığı ve terimler Arapça ve Farsça dillerinden türetildikçe ana dili Türkçe olanların anlaması gittikçe zorlaşmıştı (Sayılı, 2018: 215-216). Türkçe kitap ihtiyacı ve Batı dillerinin öğrenilmesi gerekliliği Batı karşısında alınan yenilgilerin akut olmaktan çıkıp kronik hale dönüşmesiyle net bir biçimde görülse de bilim dili olarak Türkçe’nin hâkimiyeti için Türkiye Cumhuriyeti’nin beklenmesi gerekmiştir.

Beşinci karşıt kuvvet ise eski tekniğin temsilcisi olan yeniçeri ocağı (eski ordu) idi. Yeniçeri ocağı 17. yüzyıla gelindiğinde iktidar üzerinde bir baskı aracı ve yeniliğe karşı direnç odağı haline gelmişti. Yeniçerilerin padişah ve saray çevresinde baskı oluşturmalarının yegâne sebebi padişah otoritesi ya da merkezi idarenin zayıflaması değildir. 16. yüzyılın sonunda baş gösteren enflasyonist baskı ve dolayısıyla paranın değerinin düşmesi, dönem itibarıyla artık fetihlerin de azalmasıyla birlikte askerlik mesleği de gözden düşmüştü. Yeniçeriler farklı iş gruplarına dağılmıştı söz gelimi birçoğu esnaf olmuştu (Elibol, 2009: 31). 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı, Avrupalı güçlere savaş kaybettikçe Avrupa askeri tekniğini ithal etmeye çalışmaktaydı. Avrupa’dakilere benzeyen topçu, istihkâm ve tersane tekniklerine dair uygulama girişimleri yapıyordu (İhsanoğlu, 1998: 12-13). Fakat yeniçeri ocağı 1826 yılındaki “Vak’a-i Hayriye”ye değin askeri yenileşme hareketlerini akamete uğratan bir direnç unsuru oldu.

3.2. Batı’ya Doğru Çekilme ya da Gitme Zorunluluğu: Doğu’nun Potansiyel Güçleri

Batı’ya doğru yüzünü dönebilmeyi yaklaşık 300 yıl boyunca karşıt-kuvvetler durdursa da Osmanlı’nın içindeki potansiyel güçler 19.yüzyıla gelindiğinde karşıt-kuvvetlere galebe çalabilecek

⁸ Yaşar Sarıkaya medreselerin bozulmasını akli-nakli ilimler ilişkisi ve akli ilimlerin gerilemesi başlıklarında ele almanın yanlış olduğunu söylemekte ve 17. yüzyıla kadar medreseleri yeterli görmektedir. Diğer yandan medreselerin miadını doldurduğunu kabul etmektedir (Sarıkaya, 1999: 34).

⁹ Latin alfabesine geçilmesine getirilen eleştirilerin bir de bu yönden ele alınması gerekliliği gözden kaçırılmamalıdır. Latin alfabesi üzerinden getirilen medeniyet değiştirmeye tepkilerin ideolojikliği ve samimiyeti buradan test edilebilir.

nispete ulaşmıştı. Dolayısıyla bu güç potansiyel olmaktan çıkmış harekete geçebilmiştir. Bu, Osmanlı açısından adeta bir dönüm noktası olmuştur. III. Selim döneminde Batı’da ikamet elçiliklerinin açılması ve Nizam-ı Cedit ve askeri merkezli ıslahatlar türünden uygulamalar ile Batı’daki gelişmeler bürokratik düzeyde (Findley, 1994: 38) farklı kollardan takip edilmeye çalışılsa da reformlar tamamlanamamıştır. Fakat ne olursa olsun sistemde reform yapma arzusu potansiyelden fiiliyata geçmiştir. Zaten II. Mahmut’un padişahlığı döneminde daha kuvvetli ve tafsilatlı bir şekilde reformların uygulamaya konulması potansiyel gücün ivme kazandığının göstergesiydi. Yeniçeri ocağının kaldırılması ise büyük bir adımdı. Yeniçerileri bertaraf eden Sultan II. Mahmut’un önünde artık, kurmak istediği merkezî iktidar ve ıslahatları için hemen hemen hiçbir engel kalmamıştı (Elibol, 2009: 38). Ardından ordunun modernizasyonuna geçilmiştir. Etkin bürokratik sistem kurulması için gerekli adımlar atılmıştır. Benzer potansiyel hareketlenme modern tıp alanında da devam ediyordu. Böylece harbiye, mülkiye ve tıbbiye yapıları ortaya çıkmış ve bu kurumlar Batı’ya en fazla yüzü dönük “domenler” haline gelmiştir. Bu kurumlarda yetişenler yeni Osmanlı aydını modelini oluşturmuş ve Batı’ya doğru gidişin potansiyel gücü olmuşlardır. Bu aydınların tarihi etkisi ise “Yeni Osmanlılar Cemiyeti”nin 1865 yılında kurulması ile ortaya çıkmıştır. Çünkü yazı dilinin sadeleştirilmesinden hürriyet düşüncesinin fikri planda gündeme getirilmesi ve toplumsal alana taşınmaya kadar, modernleşmenin köklerinin “Yeni Osmanlılar”da bulunabileceği gerçeği yadsınamaz (Arabacı, 1999: 53).

Yeni Osmanlıların ortaya çıktığı 19. yüzyıl, modernleşme ve sanayileşmenin bütün dünyayı kökten etkilediği bir dönemdir. Batı’nın 15. yüzyılın sonundan itibaren dünya sathındaki yayılımı 19. yüzyılda büyük bir ivme kazanmıştır. Batılı güçlerin dünya genelindeki yayılması sınırına ulaşmış, sıra Çin ve Osmanlı gibi eski dünya imparatorluklarına gelmiştir. Dolayısıyla Osmanlı’nın geleceği artık tehlikeye girmiştir. Yeni Osmanlıların da temel problemi buydu. Diğer yandan Yeni Osmanlılar, Osmanlı tarihi için bir ilk niteliğindedir. Esas itibarıyla Tanzimat döneminin orta halli ailelerine mensup olan bir toplumsal tabakadan gelen bu kişiler orduda ya da modern eğitim kurumlarında yetişmişlerdir. Köklü reformlar gerçekleştirmek için istekliyidiler (Doğan, 2019: 91). Bu muhalif hareket, modernleşme meselesini basına ve kamuoyuna taşımıştır (Kılıçbay, 1983: 151). Özellikle Namık Kemal’in basit dil yoluyla millete ulaşma çabası, modernleşme ve Osmanlı’nın akıbeti meselelerini yalnızca iktidar elitinin hâkimiyet alanından çıkarmıştır. Bu dönemden itibaren Osmanlı kendi içsel potansiyelinin de etkisiyle bir dönüşüm sürecine girmiştir. Anayasa, haklar, yeni eğitim kurumları (Kalaycıoğlu; Sarıbay, t.y.: 28) derken 19. yüzyıl ile birlikte “eski bilimin” yerini “yeni bilim” doldurmaya başlamıştır. Dolayısıyla uzun zamanın güçlü karşıt-kuvveti olan “âlimler cemaatinin” karşısına güçlü bir “bilginler cemaati” çıkmıştır. Çekim ve karşı koyma mücadelesi bilginlerin lehine dönmeye başlamıştır. Potansiyel artık geri döndürülemez biçimde harekete geçmiştir.

Yeni bilim ve bilginler cemaati Osmanlı’nın yüzünü Batı’ya doğru döndürecek ana potansiyel güç haline gelmiştir. Aynı zamanda Türk düşüncesi de büyük bir dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Bu ise ikinci büyük potansiyel olan “yeni felsefe”yi ortaya çıkarmıştır. Yeni felsefe ise doğrudan çağdaş Avrupa felsefesine dayalıdır ve dini kavramları felsefî düşünceden uzaklaştırmayı hedeflemiştir (Demir, 2018:

402). Bu büyük epistemik dönüşüm kendisini pek çok sahada hissettirmiştir. Aynı zamanda bu dönemde sivil alana dönük kitapların basımında da çoğalma olmuştur (İhsanoğlu, 1998: 10). Tercüme ile ilgili faaliyetlerde artış yaşanmıştır. 1821’de Sultan II. Mahmut Tercüme Odası kurulması için bir hatt-ı hümayun yayınlamış ve başına Mühendishane’de hoca olan Yahya Efendi getirilmiştir. Özellikle Tanzimat’tan sonra, Darülfünun’a telif ve çeviri aracılığıyla kitap hazırlamak amacıyla 1851’de Encümen-i Daniş, 1865’de Tercüme Cemiyeti, 1879’da Telif ve Tercüme Dairesi, 1881’de Encümen-i Teftiş ve Muayene Heyeti kurulmuştur. Bu bağlamda, yenileşme hareketleriyle birlikte sadece tarih kitapları değil, aynı zamanda doğa bilimlerine ilişkin önemli kitapların çevirisine başlanılmıştır (Yinilmez, 2009: 111).

Diğer taraftan Avrupa’ya benzer şekilde 19. yüzyılda ortaya çıkan ideolojilerin tamamı Osmanlı coğrafyasında da etkili olmaya başlamıştı. Yani yeni düşünce/felsefenin etkisi net olarak gözlemlenebilmekteydi. Bu çeşitlilik içinde ortaklaşan amaç ise devletin kurtarılması idi (Cansever; Kiriş, 2019: 35). Kurtuluşun ise “yeni” de olduğu üzerinde ittifak vardır.

Öz olarak, 19. yüzyılda Osmanlı/Doğu açısından potansiyel kuvvetleri harekete geçmişti. Bu potansiyel Batı’nın kendi çekiminden daha fazla Osmanlı’yı Batı’ya itmeye çalışmaktaydı. Bilhassa Osmanlı/Türkiye özelinde çekilmeden ziyade bir Batı’ya doğru gidişten bahsedilebilir. Bunun zirvesini ise yeni Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ve Atatürk’ün devrimleri teşkil etmiştir. 1923 sonrasında ise Türkiye’nin Batı’ya doğru gitme potansiyelinin temel bağlamını “laiklik” oluşturmuştur.

4. Sonuç: Domenler, Potansiyeller ve Karşıt Kuvvetler

Bu çalışmada fizikten bir teörinin tarihsel olaylara uygulanabilirliği üzerinde bir tartışma açılması hedeflenmiştir. Batı, yüksek potansiyeli ile Batı-dışı dünyayı bir şekilde kendisine çekmiş ve sosyal olarak Batı-dışını dönüştürmüştür. Tabii değiştirmenin ve dönüştürmenin genel bakiyede kesinkes olumlu olduğu söylenemez. Diğer taraftan Batı, Batı-dışına yayılırken ve onları etkilerken bilimsel gelişmişliği sayesinde bunu yapabilmektedir. İşte bu çerçevede Osmanlı tecrübesi değerlendirildiğinde Batı ile komşu olan, uzun süre Batıya galebe çalan Osmanlı’nın 18. yüzyıldan itibaren Batı karşısındaki dramatik gerileyişi ve çöküşü, bu sürecin durdurulmasına dair ne yapılması gerektiği iki epistemik cemaatin potansiyel kuvvet ve karşıt-kuvvet gerilimini ve mücadelesini de belirlemiştir. Dünya tarihinde 17. yüzyıldan bu yana episteme alanındaki standartları bilim belirlemektedir (Demir, 2020a: 105). Bu ise Batı’nın ürettiği ve üretmeye devam ettiği bilim modelidir.

Sonuç olarak mezkûr epistemik gerilimde, potansiyel kuvvetlerin mi yoksa karşıt-kuvvetlerin mi başarılı olacağı temel sorunsaldır. Bu Osmanlı-Türk modernleşmesinin asal gerilimidir. Aynı zamanda bilimsellik ve bilim tarihi anlayışının tarih disiplininin standartlarını kurması ve tarih araştırmalarının bilimsellik düzeyini denetlemesinde önemli olduğunu da ifade etmek gerekir. Ayrıca Uluslararası İlişkileri organize etmek açısından da Batı ile ilişkilerde Doğu/İslam Dünyası/Osmanlı düzeylerinde Batı’nın neden ilerlediği ve Batı bilim zihniyeti değerlendirilmelidir. Buna bağlı olarak Doğu’nun neden

geri kaldığı/hatanın nerede olduğu tespit edilmelidir.¹⁰ Tespite yönelik çalışmalar ise ideolojiden uzak bir şekilde kuramsal tabana dayalı olarak gerçekleştirilmelidir.

Kaynakça

- Açıkgenç, A. (2011). Bilgi felsefesi. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Açıkgenç, A. (2016). İslam bilim geleneğinin Batı bilim geleneğinin doğuşundaki rolü: Bilim epistemolojisi ve sosyolojisi açısından tarihi bir değerlendirme. *Yeni Türkiye*, 88, 565-588.
- Altıntaş, H. (1996). Munkız'ın bilgileri ışığında Gazzali ve felsefe. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35(1), 91-116.
- Altun, V. K. (2014). İslam düşüncesini yeniden inşa çabası: Bilginin İslamileştirilmesi. *Birey ve Toplum*, 4(8), 163-191.
- Arabacı, F. (1999). Osmanlı modernleşmesinde 'Yeni Osmanlılar'ın din ve siyaset anlayışları. *Dini Araştırmalar*, 2(5), 51-90.
- Aydın, H. (2015, Ocak 1). Ortaçağ İslam dünyasında bilim ve felsefe neden geri kaldı? *Bilim ve Gelecek*, 131. Erişim adresi: <https://bilimvegelecek.com.tr/index.php/2015/01/01/ortacag-islam-dunyasinda-bilim-ve-felsefe-neden-geri-kaldi/> (Erişim tarihi: 26.02.2025).
- Aydın, H. (2021). Eleştirel aklın ışığında postmodernizm ve yansımaları. Ankara: Sentez Yayınları.
- Aydın, H. (t.y.). Klasik İslam düşüncesinde bilgi ve bilim karşısı bir düşünür: Gazzâlî. Erişim adresi: http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/hasan_aydin_gazzali_bilim_karsitlik.pdf (Erişim tarihi: 26.02.2025).
- Bilgin, A. (1995). Tasavvuf ve tekke edebiyatı. *İlmi Araştırmalar*, 1, 61-82.
- Cansever, N., & Kiriş, H. (2019). Osmanlı Devleti'nde son dönem siyasal hareketler, partileşme ve ideolojik arka plan. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 35, 29-51.
- Demir, R. (2015). Nerede hata yaptık? Antalya: Lotus Yayınevi.
- Demir, R. (2018). *Philosophia Ottomanica*. İstanbul: Lotus Yayınları.
- Demir, R. (2020a). Osmanlı epistemelerini anlamak: Çatışma kuramı. İstanbul: Muhayyel Yayınları.
- Demir, R. (2020b). İslam dünyası'nda bilim ve felsefe anlayışının dönüşümü. *Özne Dergisi, Bilim ve Toplum Çalışmaları*, 33, 63-84.
- Demir, R. (2024). Bilim ve din. Antalya: Otorite Yayınları.
- Doğan, İ. (2019). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'nin toplumsal yapısı. Ankara: Astana Yayınları.

¹⁰ Söz gelimi Fuat Sezgin İslam dünyası için kullanılan "geri kalmışlık" kavramsallaştırmasının doğru olmadığını savlamaktadır. En azından 16. yüzyıla kadar olan dönem için böyle bir tanımın doğru olmadığını Sezgin yaptığı çalışmalarla ortaya koymaktadır. 16. yüzyıldan sonra gerçekleşen gerilemeyi de "az gelişmişlik" veya "geri kalmışlık" olarak değil bu "donuklaşma" veya "duraklama" şeklinde kavramsallaştırmıştır. İkinci olarak Sezgin medeniyetlerin, zamanı geldiğinde bulundukları konumu, yüklenişlerini kendilerinin hazırladığı ardılı olan medeniyete vermek zorunda olduğunu ifade etmektedir. Bu yorum bir bakıma deterministik gibi görünse dahi gayet öznel bir şekilde Batı'yı İslam medeniyetinin hazırladığını ifade etmektedir. Bu doğru olsa da temeldeki İslam dünyasında neden "duraklama oldu" veya "donuklaşıldı" sorularına cevap vermemektedir.

- El-Attas, S. M. N. (2016). İslâm, sekülerizm ve geleceğin felsefesi. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Elibol, A. (2009). Yeniçeriler ve iktidar bağlamında Osmanlı sisteminin dönüşümü. *Gazi Akademik Bakış*, 3(5), 21-40.
- Faruki, İ. R. (2016). Bilginin İslamileştirilmesi. İstanbul: Risale Yayınları.
- Feyerabend, P. (1999). Özgür bir toplumda bilim. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Findley, C. V. (1994). Osmanlı devletinde bürokratik reform. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Gazzali. (t.y.). El Munkız Mined’-Dalal. Erişim adresi: <http://www.hakikatkitabevi.net/public/book.download.php?view=1&type=PDF&bookCode=132> (Erişim tarihi: 26.02.2025).
- Gribbin, J. (2014). Bilim tarihi. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Hazer, D. (2002). Osmanlı medreselerinde Arapça öğretimi ve okutulan ders kitapları. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 274-293.
- Henry, J. (2012). Bilimsel düşüncenin kısa tarihi. Ankara: Akılçelen Kitaplar.
- Hocaoglu, D. (2014). Laisizm’den milli sekülerizme. İstanbul: Kocav Yayınları.
- İhsanoğlu, E. (1998). Osmanlı İmparatorluğu’nda bilim ve sanayide modernleşme gayretleri. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 2, 1-22.
- İhsanoğlu, E. (2019). Medreseler neydi ne değildi? İstanbul: Kronik Yayınları.
- Kalaycıoğlu, E., & Sarıbay, A. Y. (t.y.). Tanzimat: Modernleşme arayışı ve siyasal değişim. İçinde E. Kalaycıoğlu & A. Y. Sarıbay (Ed.), *Türkiye’de siyaset: Süreklilik ve değişim* (ss. 23-44). İstanbul: Der Yayınları.
- Kılıçbay, M. A. (1983). Osmanlı Batılılaşması. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, 1, 147-152.
- Nor, W. M. (1993-1994). Al-Attas’ın eğitim felsefesi ve metodolojisi’nin genel hatları (Y. Ceylan, Çev.). *İslami Araştırmalar*, 7(1), 35-72.
- Özyılmaz, Ö. (1995). Medreselerin bozulma sebepleri ve bunların ıslahı yönünde yapılan çalışmalara kısa bir bakış. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(5), 133-150.
- Sarıkaya, Y. (1999). Osmanlı medreselerinin gerilemesi meselesi. *İslam Araştırmaları Dergisi*, 3, 23-39.
- Sayılı, A. (2018). Bilim ve öğretim dili olarak Türkçe (İ. Kalaycıoğulları, Ed.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
- Şatana, N. (2015). Uluslararası ilişkilerde bilimsellik, metodoloji ve yöntem. *Uluslararası İlişkiler*, 12(46), 11-33.
- White, H. (1999). *Literary theory and historical writing. Figural realism: Studies in the mimesis effect*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- White, H. (2008). *Metatarih: Ondokuzuncu yüzyıl Avrupası’nda tarihsel imgelem*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Yinilmez, S. (2009). Osmanlıların modernleşme sürecinde “yeni bilim anlayışının” etkisi: Doğa felsefesi mi? Fizik mi? [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- “Durmuş Hocaoglu ile mülakat.” (2018, Aralık 28). Eskişehir Türk Ocağı. Erişim adresi: <https://www.eskisehirturkocagi.org/makaleler/alintiyazilari/durmushocaoglu-ile-mulakat-dr-durmushocaoglu/> (Erişim tarihi: 26.02.2025).
- “Durmuş Hocaoglu öldü.” (2010, Ekim 25). Sabah.

Extended Abstract

The application of natural science methods in the social sciences has been discussed for a long time. It has led to ongoing debates about research methods and theoretical approaches in political science, international relations, and history. The paper examines Turkish modernization using Durmuş Hocaoglu's theoretical framework, outlined in his book *Laisizm'den Milli Sekülerizm'e* [From Laicism to National Secularism]. Hocaoglu's approach is rooted in a dualistic and conflict-based structure. Conflict-based approaches focus on the tensions between different groups in society that face inequalities. Hocaoglu uses the concepts of "influence-attraction" and "resistance" to analyze the clashes and struggles between civilizations and cultures. For example, moving toward or away from the West's high potential can be seen as either embracing or resisting its influence.

Applying this theory to history, political science, and international relations could offer fresh perspectives. It is also essential to develop theories that remain free from ideological bias, rooted instead in empirical and conceptual rigor. This study also generates a discussion about how ideas from physics might help us better understand historical events. Historically, the West's high potential has drawn in the non-Western world, sparking major social changes. However, it is not as simple as saying these changes were all beneficial. While Western influence has brought about significant shifts, the results have not always been positive or what people hoped for.

In non-Western societies, Western ideas and institutions often spread through scientific progress. It was shaped by a tug-of-war between the West's potential power and the resistance it faced from other forces at the time. One of the big questions today is what direction Türkiye will take after the fall of the Ottoman Empire, and which approach will work best. Since the 17th century, the West has set the standards for knowledge and science. The dominance of a particular way of thinking is determined by the relative success of competing forces—those advocating for change and those opposing it.

When we look at the Ottoman Empire, we see a story of decline and collapse starting in the 18th century. This study dives into one of the key tensions in Turkish-Ottoman modernization. For nearly 300 years, opposing forces resisted efforts to move toward the West. But by the 19th century, "new forces" pushing for change had grown strong enough to break through. During this time, new ideologies emerged in the Ottoman world that mirrored developments in Europe, and the influence of fresh intellectual movements was undeniable. This shift was not just about the West pulling the Ottoman Empire in; it was also about the West actively pushing the Ottoman Empire to modernize.

In the case of the Ottoman Empire/Republic of Türkiye, a clear movement toward the West can be observed rather than a retreat. This shift reached its peak with the founding of the Turkish Republic and the sweeping reforms led by Mustafa Kemal Atatürk. A key part of Türkiye's post-1923 move toward the West was the idea of "laicism". To fully grasp the dynamics, we must carefully analyze the relationship between the West and the East. Why did the West surge ahead? How did its scientific mindset develop? And why did the East fall behind?

Answering these questions means looking at the factors that caused this divide and identifying where things went wrong. But these analyses need to be grounded in theory, not ideology. They should be based on facts, not dogmas. The aforementioned debates have greatly influenced the methodologies for examining social

sciences. Key questions include how to integrate natural and social sciences, understand knowledge systems' inconsistencies, and investigate the relationship between the West and the East. These inquiries are key to a more profound understanding of history, politics, and international relations.

In this study, I seek to explore how a theory rooted in physics can be applied to understanding historical events. The West's ability to expand into and influence non-Western societies was largely driven by its advanced scientific achievements. Examining the Ottoman experience through this lens reveals a striking narrative: the empire, which once held dominance over the West, began a dramatic decline in the 18th century, eventually leading to its collapse. Meanwhile, tensions and struggles emerged between two epistemic communities—those advocating for change and those resisting it—over the best course of action. A critical question arises: in the past, which direction was the Ottoman Empire pulled in, and today, which path will Türkiye follow? Ultimately, which epistemic approach will prove successful?

Anadolu Halk Kültüründe Soğan ve Sarımsak: Tabu- Ritüel-Mistik Anlam

Mutlu ÖZGEN¹

ÖZ

Anadolu halk kültürü, manevi inançların ve ritüellerle örgülü bir toplumsal yapının zengin bir yansımasını sunar. Çalışmada soğan ve sarımsağın bu kültürel dokudaki özel yerini ortaya koyarak, bu bitkilerin bireysel ve toplumsal düzeydeki anlamlarını ve mistik folklor öğeleri arasındaki önemini vurgulamıştır. Soğan ve sarımsak, özellikle manevi koruma ve arındırma özellikleriyle halk inançlarında çok boyutlu bir yere sahiptir. Geçiş dönemleri ritüellerinde, kötü ruhların uzaklaştırılması ve nazardan korunma gibi çeşitli pratiklerde bu bitkiler çok yönlü kullanılmış; lohusalık ritüellerinde annenin ve bebeğin korunması amacıyla odalara yerleştirilmiştir. Bu uygulamalarda soğan ve sarımsak keskin kokuları, acı tatlarıyla manevi birer kalkan ve şifa aracı olarak değerlendirilmiştir. Halkın bu bitkilerin kabuklarına "üç harflilerin parası" olarak kutsiyet yüklemesi, soğanla sarımsağın halk kültürünün mistik inanç sistemlerinde tabulaştırılmasına neden olurken; kabuklarının gelişigüzel atılması veya yakılması, halk inançlarında kötü sonuçlara yol açabilecek bir durum olarak algılanmıştır. Ritüellerle büyütülen bu anlam dünyası, soğan ve sarımsağın halk bilimi literatürünün çok önemli öğeleri arasına girmesini sağlamıştır. Bu çalışma soğan ve sarımsağın Anadolu'nun manevi dünyasındaki rollerini detaylı bir biçimde ortaya koymuş; bireylerin manevi koruma, şifa ve arındırma ihtiyaçlarına cevap veren ritüellerle zenginleştirilmiş kültürel bir hafızayı çözümlemeye odaklanmıştır. Bu bitkilerin hem bireysel hem de toplumsal boyutta halk inançlarına olan etkisi, mistik folklorun vazgeçilmez bir parçası olduğunu gözler önüne sermektedir.

Anahtar Kelimeler: *Mistik Folklor, Soğan ve Sarımsak, Ritüeller, Tabu, Manevi Koruma*

¹ Öğr. Gör. Dr., İstanbul Medipol Üniversitesi, Rektörlük, Seçmeli Eğitim Merkezi, İstanbul/Türkiye, ORCID: 0000-0002-1174-8319, e-posta: mutlu.ozgen@medipol.edu.tr (Sorumlu Yazar)

Onion and Garlic in Anatolian Folk Culture: Taboo- Ritual-Mystical Meaning

Mutlu ÖZGEN¹

ABSTRACT

Anatolian folk culture offers a rich reflection of spiritual beliefs and a social structure woven with rituals. This study reveals the special place of onion and garlic in this cultural fabric, emphasizing the meanings of these plants at individual and social levels and their importance among mystical folklore elements. Onion and garlic have a multidimensional place in folk beliefs, especially with their spiritual protection and purification properties. These plants were used in various practices such as rituals of transition periods, removal of evil spirits and protection from the evil eye; they were placed in rooms to protect the mother and baby in puerperium rituals. In these practices, onions and garlic, with their pungent odor and bitter taste, were used as spiritual shields and healing tools. The people's attribution of sanctity to the peels of these plants as "the money of the three letters" caused onion and garlic to be tabooed in the mystical belief systems of folk culture, while random throwing or burning of the peels was perceived as a situation that could lead to bad consequences in folk beliefs. This world of meaning magnified through rituals has made onion and garlic a very important element of folklore literature. This study has revealed the roles of onion and garlic in the spiritual world of Anatolia in detail, focusing on analyzing a cultural memory enriched with rituals that respond to the spiritual protection, healing and purification needs of individuals. The impact of these plants on folk beliefs, both individual and social, reveals that they are an indispensable part of mystical folklore.

Keywords: *Mystical Folklore, Onion and Garlic, Rituals, Taboo, Spiritual Protection*

¹Lecturer. Dr., Istanbul Medipol University, Rectorate, Elective Education Centre, Istanbul/Türkiye, ORCID: 0000-0002-1174-8319, e-mail: mutlu.ozgen@medipol.edu.tr (Corresponding Author)

1. Giriş

Anadolu halk kültürü, yüzyıllar boyunca hem bireysel hem de toplumsal düzeyde birçok manevi inanç ve ritüeli içinde barındıran zengin bir miras sunmuştur. Bu mirasın önemli bir parçası olan mistik folklor uygulamaları, bireylerin manevi dünya ile olan bağlarını güçlendiren, toplumsal dayanışmayı sağlayan ve geçiş dönemi gibi hassas süreçlerde bireyleri destekleyen bir özelliğe sahiptir. Bu bağlamda, soğan ve sarımsak gibi görece sıradan görülen bitkilerin, manevi koruma, arındırma ve şifa sağlama gibi ritüelistik özellikler taşıyan unsurlar olarak halk inançlarında önemli bir yer tuttuğu gözlemlenmektedir. Bu çalışmanın temel amacı, soğan ve sarımsağın Anadolu'daki mistik folklor uygulamalarındaki çok boyutlu rollerini incelemek ve bu bitkilere atfedilen sembolik anlamları detaylı bir biçimde açıklamaktır. Halk inançlarında, bu bitkiler sadece fiziksel hastalıkları tedavi etmekle sınırlı kalmayıp, manevi tehditlerden korunma, nazardan sakınma ve ruhsal dengenin yeniden sağlanması gibi çeşitli alanlarda etkin bir şekilde kullanılmıştır. Özellikle lohusalık dönemi ritüellerinde annenin ve bebeğin korunması, bu bitkilerin manevi koruma amacıyla şifa nesneleri olarak görülmesini sağlamıştır. Geçiş dönemleri, kötü ruhlardan korunma ritüelleri, kurşun dökme ve nazardan korunma pratikleri gibi uygulamalar bu çalışmanın ana odak noktalarındandır. Metodolojik olarak, tarihsel ve etnografik verilerin birleştirilmesiyle derinlemesine bir analiz gerçekleştirilmiş, halk anlatıları ve memoratlar gibi sözlü kültür öğelerinden faydalanılmıştır. Bu çalışma ayrıca, soğan ve sarımsak kabuklarına yüklenmiş tabu ve kutsiyet unsurlarının halk inançlarındaki yeri ve etkilerini ele almaktadır. Kabukların üç harflilerle ilişkili olduğuna dair inanç, bu nesnelerin gelişigüzel atılması veya yanlış kullanılmasının olumsuz etkiler yaratacağına dair halk arasında derin bir korku yaratmıştır. Bu durum, soğan ve sarımsağın manevi koruma amacıyla ritüelistik bir değer kazanmasını sağlamıştır. Ritüeller ve manevi uygulamalar içindeki çok boyutlu anlamları, bu bitkilerin halk bilimi literatürünün önemli bir parçası olmasını sağlamıştır. Bu bağlamda, çalışma hem bireysel hem de toplumsal düzeyde manevi dengenin sağlanması için soğan ve sarımsağın nasıl bir işlev ürettiğini derinlemesine incelemektedir.

2. Anadolu'da Mistik Folklor Uygulamalarına Bakış

Mistik folklor, halk hekimliği ile manevi inançların harmanlandığı bir alandır ve hastalıkların tedavisi, sağlığın korunması ve ruhsal dengenin sağlanması amacıyla geleneksel yöntemlerin kullanıldığı çeşitli pratikleri kapsar. Bu tür folklor, yalnızca fizyolojik iyileşmeyi değil, aynı zamanda bireyin ve toplumun manevi iyiliğini de hedefler.

2.1. Mistik Folklorun Tanımı ve Kapsamı

Mistik folklor, hastalıkların manevi sebeplerle ortaya çıktığı ve buna uygun tedavi yöntemleri uygulanması gerektiğini incinca dayanır. Bu anlayışa göre, bazı hastalıklar kötü ruhlar, cinler, nazar veya doğaüstü varlıklar tarafından tetiklenir. Söz konusu inanış esasınca uygulanan tedavi yöntemleri arasında dualar, muskalar, büyüler ve ritüeller yer alır. Mistik folklor üzerine yapılan çalışmalarda

genellikle halk hekimliği, büyüsel ritüeller ve şifa pratikleri gibi konular ele alınır. Bu çalışmalar, halkın manevi inançlarının sağlık uygulamalarıyla nasıl iç içe geçtiğini gösterir.

2.2. Mistik Folklorun İşlevi ve Amacı

Mistik folklorun işlevi, yalnızca hastalıkların tedavisiyle sınırlı değildir; aynı zamanda toplumsal düzeni korumak, sosyal uyumu pekiştirmek ve bireylerin ruhsal dengelerini sağlamaktır. Bu tür pratikler, toplumun doğaüstü dünyayla olan bağını güçlendiren ve bireylerin manevi ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik önemli araçlar olarak kabul edilir (Ünver, 1938: 13,14). Örneğin, nazardan korunmak amacıyla nazar boncuğu takmak veya kötü enerjiden arınmak için kurşun dökmek gibi ritüeller hem bireysel hem de toplumsal düzeyde güvenlik hissi yaratır. Başar'ın (1972) araştırmalarında da görüldüğü gibi, hastalıklar sırasında yapılan bazı büyü ve ritüeller, halk arasında yaygın olarak kullanılan tedavi yöntemlerindendir ve bu ritüeller kişinin ruhsal ve fiziksel iyileşmesine katkı sağlar.

2.3. Mistik Folklorun Uygulanma Alanları

Mistik folklorun en yaygın uygulanma alanları arasında halk hekimliği, nazardan korunma, evlilik, doğum ve ölümle ilgili geçiş dönemi ritüelleri, doğa olaylarını kontrol etmeye yönelik uygulamalar (yağmur duaları gibi) ve kutsal mekânlarda yapılan ziyaretler akabinde gerçekleştirilen adaklar yer alır. Halk arasında kurşun dökme gibi ritüeller, kötü enerjiyi ve nazarı uzaklaştırma amacı taşır ve genellikle "nazarın çıkması" için uygulanır. Ayrıca, hastalıkları iyileştirmek için okunan dualar ve bazı dinsel törenler de yaygındır. Başar'ın (1972) eserinde, Erzurum'da nazardan korunmak için yapılan kurşun dökme ve hastalıklara karşı uygulanan duaların halkın mistik inançlarını yansıttığı vurgulanır. Öte yandan, doğum sırasında annenin sağlığını korumak için yapılan bazı ritüeller de mistik folklorun bir parçasıdır. Bu tür pratikler, annenin sağlıklı bir doğum yapması ve çocuğun iyi bir hayat sürmesi için manevi bir koruma sağlama amacını taşır. Örneğin, doğum sırasında okunan belirli dualar veya doğumdan sonra çocuğu "kötü gözlerden" korumak için uygulanan ritüeller, bu inanç sisteminin bir parçasıdır. Halk arasında "al basması" gibi inançlara karşı önlem olarak uygulanan bu ritüeller, kadim dönemlerden beri varlığını sürdürmüştür ve halen bazı yörelerde uygulanmaktadır.

2.4. Mistik Folklorun Önemi ve Modern Toplumdaki Yeri

Mistik folklor, geleneksel sağlık pratikleri ile manevi inançların bir araya geldiği ve hem bireysel hem de toplumsal iyilik halini güçlendirmeyi hedefleyen bir alandır. Bu tür pratikler, modern tıbbın sınırlı olduğu veya halkın geleneksel yöntemlere daha çok güvendiği bölgelerde daha yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu uygulamalar, kişinin ruhsal dengesini sağlama ve manevi dünyayla bağlantısını güçlendirme amacı taşır. Başar'ın (1972) çalışmasında, Anadolu'nun bazı bölgelerinde bu tür tedavi yöntemlerinin hala yaygın olduğu ve halkın günlük yaşamında önemli bir yere sahip olduğu vurgulanmaktadır. Modern toplumda da mistik folklorun izleri devam etmektedir.

Özellikle alternatif tıp yöntemleri ve doğal tedavi arayışları, bu tür pratiklerin modern yorumları olarak değerlendirilebilir. Geleneksel mistik yöntemler, günümüzde bile hastaların şifa arayışında

önemli bir rol oynar ve manevi tedavi yöntemleriyle birleşerek halk arasında varlığını sürdürür. Mistik folklor, halkın manevi dünyasına ve geleneksel sağlık anlayışına ışık tutar.

2.5. Mistik Folklor Üzerine Yapılan Çalışmalar

Mistik folklor üzerine yapılan araştırmalar, halkın geleneksel sağlık anlayışında manevi unsurların nasıl iç içe geçtiğini ve bu pratiklerin modern tıbbın sınırlı olduğu alanlarda hala geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. Bu konuda öne çıkan çalışmalar arasında, Zeki Başar'ın 1972 yılında yayımladığı “Erzurum’da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları” adlı eseri dikkat çeker. Erzurum ve çevresindeki halkın sağlık sorunlarına yaklaşımında hem modern tıbbın hem de geleneksel mistik yöntemlerin bir arada kullanıldığına dikkat çekilen çalışmada, halk arasında uygulanan bazı tedavi yöntemlerinin kökeninde, hastalıkların doğaüstü güçler tarafından gönderildiğine dair kadim inanışların izlerinin görüldüğü ortaya konulmuştur. Aynı zamanda bu eser, Erzurum yöresi ahalisinin doğum, evlilik ve ölüm gibi geçiş dönemlerine dair ritüelleri ile halk hekimliği uygulamalarını incelemektedir. Başar, bu ritüellerin toplumsal geçiş dönemlerinde önemli bir rol oynadığını ve sosyal uyumu sağlamak amacıyla kullanıldığını vurgular. Kitapta, nazar ve kötü ruhlardan korunmak için yapılan dualar, kurşun dökme gibi uygulamalar geniş bir şekilde ele alınmıştır. Zeki Başar'ın çalışmaları, bu alanın toplumsal ve bireysel sağlık üzerindeki etkilerini daha iyi anlamamızı sağlar ve bu tür pratiklerin hem tarihsel hem de güncel önemini ortaya koyar. Başlığında ve içeriğinde mistik folklor terimine yer verilmemekle birlikte mistik folklor kapsamındaki konulara odaklanan başka folklor ve antropoloji çalışmaları da mevcuttur. Bu çalışmanın konusu, sınırlılıkları ve amaçları doğrultusunda bu söz konusu araştırmalar ayrıca değerlendirilmemiştir.

3. Soğan ve Sarımsağın Mistik Folklor Uygulamalarındaki Yeri

Türk halk inançlarında soğan ve sarımsak, kötü olayları önleme veya olumsuz durumların gerçekleşmesini engelleme amacıyla çeşitli sembolik ve mistik anlamlarla donatılmıştır. Halk arasında “çivi çiviye söker” inancıyla, olumsuz durumlara karşı aynı güçte bir karşılık vermek gerektiğine inanılır. Bu iki bitkinin keskin kokularına yüklenen büyüsel etkilerden, kötü ruhlardan korunma ve manevi temizlik amaçlarla Anadolu halk inanışlarında sıklıkla yararlanıldığı görülür:

“Halk inançlarında soğan ve sarımsak, sadece hastalıkları tedavi eden unsurlar olarak değil, aynı zamanda keskin kokuları acımsı tatları ile kötü ruhlardan ve olumsuz enerjilerden korunmak için güçlü birer sembol olarak kullanılır. Bu bitkilerin halk arasında ruhani varlıklarla olan ilişkileri, onları manevi bir kalkan olarak görülmesini sağlamıştır. Bu bağlamda, soğan ve sarımsağa yüklenen anlamların kaynağında, bu iki bitkinin halk arasında ruhani varlıklarla olan ilişkisi, onları manevi bir kalkan olarak görülmesini sağlamıştır” (Başar, 1972: 223).

Soğan ve sarımsak gibi kokulu bitkilerin mistik folklor uygulamalarında sağaltıcı koruyucu işleviyle kullanılmadaki amaç, hastalığa sebep olan kötü unsurları keskin kokularıyla rahatsız ederek o bölgeden uzaklaştırmaktır (Tekel, 2021: 112-113). Özellikle bayılma ya da epilepsi nöbeti gibi durumlarda üç harflilerin (cinlerin) etkisini kırmak amacıyla hastaya soğan koklatılması yaygın bir uygulamadır. Bu

geleneksel pratik, soğan ve sarımsağın kötü ruhların etkilerini ortadan kaldırdığına dair bir inancı yansıtır. Halk arasında yaygın olan inanışa göre, bayılma gibi sinirsel rahatsızlıklar, üç harflilerin musallat olması sonucu ortaya çıkar ve bu varlıkların etkisini ortadan kaldırmak için yine "mistiği olan bir güç" ile karşı koymak gerekmektedir. Soğan kokusunun keskinliği, bu uygulamanın arkasındaki temel inancı güçlendiren bir unsurdur (Özgen, 2019a : 443).

Halk arasında soğan ve sarımsak geçiş dönemlerinde özellikle de doğum sonrası lohusa ve bebeği başta nazara ve al karısına karşı koruyan, kötü enerjiyi evden uzaklaştıran mistik folklor uygulamaları kapsamında koruyucu ve arındırıcı işleviyle öne çıkmaktadır.

3.1. Geçiş Dönemi Uygulamalarında Soğan ve Sarımsak

Türk halk kültüründe geçiş dönemleri, bireylerin yaşamındaki önemli değişim ve dönüşümleri ifade eden süreçlerdir. Özkul Çobanoğlu geçiş dönemlerini; *"Toplumsal yaşantı içinde bir bireyin yaşamında bir toplumsal statüden bir başkasına örneğin, bekâr bir genç kız statüsünden evli bir hanım olmaya veya çocuksuz evli bir hanım statüsünden anne olma statüsüne geçişi belirleyen törenler geçiş törenleri olarak tanımlamaktadır"* (Çobanoğlu, 2009: 1079). Aynı zamanda geçiş dönemleri, toplumsal yapı içinde bireyin statüsünde meydana gelen değişimleri belirginleştiren sembolik bir öneme sahiptir. Bu uygulamalar, eski inançların ve kültürel mirasın korunmasına katkıda bulunurken, aynı zamanda bireylerin bu dönemlerde karşılaşabilecekleri zorluklara yönelik mistik uygulamalarla manevi ve pratik bir destek sağlamaktadır. Özellikle de yeni başlangıçlar olarak kabul edilen, insan yaşamını doğrudan ilgilendiren geçiş dönemleri ve bu dönemlerde yoğunlaşan ritüel uygulamaların yapılaş amacı ve işlevini ise ünlü halkbilimci Sedat Veyis Örnek şöyle özetlemektedir: *"Bunların hepsinin amacı, kişinin bu geçiş dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır. Çünkü yaygın olan inanca göre, insan bu tür dönemler sırasında güçsüz ve zararlı etkilere açıktır"* (Örnek, 1977: 131). Bu düşünceden hareketle Lohusalık gibi hassas süreçler, yoğun şekilde uygulanan mistik ritüel uygulamalarla donatılmıştır. Böylece hem anneyi hem de bebeği nazar başta olmak üzere al karısı, görünür görünmez her tür kötü enerjiden üç harfli taifesinden korumak hedeflenmiştir.

Anadolu halk kültüründe; yeni doğurmuş olup, henüz yataktan kalkmamış kadına 'Lohusa'; geçirilen bu döneme ise, 'Lohusalık Dönemi' denilmektedir. (Çobanoğlu, 2009: 1082). Lohusalık dönemi³ doğum sonrası annenin hem fiziksel hem de manevi bir geçiş süreci olarak bilinmektedir. Bu dönemin belirgin özelliği, annenin ve bebeğin "korunmasız" ve "hassas" olarak kabul edilmesidir. Anne ve çocuğun sağlığını korumaya onu olumsuz durumlardan muhafaza etmeye yönelik uygulamaları kapsar.

³ Tıpta Lohusalık, doğum eylemi bittikten sonra plasenta ve zarlarının ayrılmasından sonraki 6-8 (42 gün) haftalık dönemi kapsar. Bu sürenin sonunda gebelikte meydana gelen tüm değişiklikler gebelik öncesine döner." (URL-1)

Özkul Çobanoğlu lohusalık gibi geçiş dönemlerinde sıklıkla başvuru alan halk bilgisine ait uygulamaların temel amacını şu şekilde özetler: *“Çünkü halk kültüründe yaygın olan inanca göre, kişi geçiş dönemleri sırasında güçsüz ve zararlı etkilere açıktır. Ancak bu etkilere de halk bilgisine ait uygulamalarla korunabilir”* (Çobanoğlu, 2009: 1079). Bu düşünceden hareketle lohusa gibi hassas süreçlerde uygulanan tılsımlar ve özel halk uygulamaları ile annenin ve bebeğin kötü ruhlardan ve nazardan korunması amaçlanır. Bu amaçla, lohusa ve çocuğun bulunduğu odalara, yatağın altına, baş ucuna soğan ve sarımsak yerleştirilmesi oldukça yaygın eski bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Acıpayamlı'ya (1974: 120) göre, soğan ve sarımsak, sahip oldukları koku ve diğer özellikler sayesinde mistik güçler taşıyan majik unsurlar olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, lohusalık döneminde "kırk basması" olarak adlandırılan olumsuz etkilere korunmak için bebeğin başucuna ya da yatağının altına soğan ve sarımsak asılması önerilir (Örnek, 1979: 231). Elâzığ İli Uluova yöresinde yeni doğum yapan kadının bulunduğu yere süpürge, soğan ve sarımsak asılır (Çetinkaya ve Karataş., 2021: 109). Kastamonu'da lohusayı korumak için, onun yorganına bir iğne saplanır, yan tarafına bir yumurta, bir baş soğan ve bir baş sarımsak asılır (Boratav, 1973: 121).

Kırıkkale'de al karısının gelmesini önleme işlemi sırasında ocaklı, bir poşetin içerisine küçük bir Kur'an-ı Kerim, bıçak, sarımsak ve soğan kabuğu ile çörek otunu koyup poşetin ağzını bağlamaktadır (Tekel, 2021: 201). Safranbolu'da ise, lohusayı kötü ruhlardan ve nazardan korumak için yanına bir örtünün içinde bir yumurta, soğan ve sarımsak asılır ve lohusanın yorganına iğne saplanmaktadır (Mazıcı, 2012: 163). Eğer çocuk uyumakta zorluk çekiyorsa veya geç uyuyorsa, bu durumda soğan suyu içirilerek manevi bir şifa sağlanmaya çalışılır (Örnek, 1979: 267). Lohusanın kırklama töreninde ise, başının üzerinde tutulan kalburun içerisinden soğan kabukları, altın ve tarak bulunan kesenin üzerinden su dökülerek ritüel tamamlanır. Cizre'de ise doğum yapan kadının başına, şişe geçirilmiş soğan ve sarımsak konulur. Bunun da cinleri uzak tuttuğuna inanılmaktadır (Zeyrek, 2023: 55). Erzurum'da ise lohusanın yatağının altına bir baş soğan konur. Ayrıca lohusanın uyumaması için de yün tarağının dişlerine bir baş soğan ve sarımsak geçirilerek başucuna konulur. Böylece soğanın ve sarımsağın acı-keskin kokusu al karısını uzak, lohusayı ise ayık tutacağına inanılmaktadır (Başar, 1972: 92).

Tokat Zile'de yaşayan Anşa Bacılı Beydili Sıraç Türkmenleri arasında, özellikle Acısu köyünde, lohusalık ve ev korumasına yönelik olarak; evlerin giriş kapısına kötü ruhları ve nazarı uzaklaştırmak amacıyla ak soğan ve sapları örülmüş üç ila beş baş sarımsak birlikte asılmaktadır. Lohusalık döneminde ise, anne ve bebeği “al karısından” korumak amacıyla lohusanın odasının kapısına kırmızı soğan asılır. Ayrıca, kırmızı soğan, lohusanın odasının kapısının girişine kırılarak yerleştirilmekte, böylece kötü iyelerin ve al karısının odaya girmesi engellenmektedir. Anşa Bacılı Türkmenleri'ne göre, kırmızı soğan kötü iyeleri ve al karısını simgelerken, ak soğan ise temiz ruhları ve evin sahibi olarak kabul edilen atanın ruhunu temsil etmektedir. Bu nedenle, ak soğan genellikle ocağın kenarına, giriş kapısının üzerine veya evin belirli köşelerine asılmaktadır. Ak soğanın ardından çoğu zaman sarımsak gelmektedir. Sarımsak, birer diş olarak kabuklarıyla birlikte evin eşliğinin altına ve çevresine yerleştirilmektedir. Bunun nedeni,

eşiğin ata ruhunu simgelemesi ve inanca göre eşiği çiğnemenin ata ruhunu çiğnemekle eşdeğer görülmesidir. Aynı zamanda eşik, Hz. Ali ile ilişkilendirilmekte ve bu mekân kutsal bir anlam taşımaktadır. Bu uygulamalar hem koruyucu hem de kültürel anlamda derin bir sembolizm taşımakta olup, topluluğun inanç sistemindeki dengeleri yansıtmaktadır. Soğan ve sarımsak gibi bitkilerin bu tür ritüellerde kullanımı, Türkmen halkının doğayla kurduğu bağın ve inançlarının somut bir ifadesi olarak değerlendirilebilir. Anşa Bacılılar'da görülen bu uygulama, soğanın mistik bir folklor unsuru olarak ocak, ateş ve ata kültürünün bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tür mistik uygulamalar, soğan ve sarımsağı yalnızca fiziksel bir şifa kaynağı olmaktan öteye taşıyarak, onları manevi bir kalkan ve tılsımlı bir koruyucu unsur olarak görülmesine olanak sağlamıştır. Keskin kokuları koruyucu ve sağaltıcı etki sağlarken kabukları ise tabu özelliği göstermektedir.

Balıkesir yöresinde doğumda sonra bebeğe meme verilmesi için üç ezan sesi beklenir. Bu esnada Lohusanın yanındaki ihtiyar kadınlar Kuran'dan bazı parçalar okurlar. Bu esnada çocuk terbiyeli ve sevimli olsun niyetiyle her sayfa başında şekere batırdıkları parmaklarını çocuğun ağzına sürerler. Bundan sonra kırılan soğan lohusanın arka tarafına atılıp üç kere besmele çekildikten sonra bebeğe ilk meme verilir. Ayrıca lohusanın sütü fazla gelirse sağılan süt soğan, sarımsak kabuğu, bir çivi, bir parça kemik, çörek otu ile beraber incir ağacının dibine dökülerek gömülür. Aksi halde şeytan karışacağına inanılır (Özer, 1957: 2).

Yine Balıkesir yöresinde Lohusanın sütünü artırmak için kırılan bir baş soğan lohusanın arkasına atılırken üç besmele çekilir. Biraz ekmek, peynir ve soğan alınıp sığırtmaca verilir. Sığırtmacı bunları sabahdan akşama kadar arkasında gezdirir. Akşam olunca getirip lohusa evine teslim eder. Ekmek, peynir ve soğan hayvanlar nasıl sabahleyin sütsüz gidip akşam sütlü gelirlerse lohusanın da böyle sütü gelsin denilerek lohusaya yedirilir (Aça, 2005: 37).

Anadolu'da lohusalık döneminin sonu olarak kabul edilen halk arasında; "kırklama", "kırk uçurma", "kırkını çıkarma" isimleriyle de anılan ve genelde kırk hamamı / lohusa hamamı adı verilen doğum sonrasına ait ritüelde, lohusanın, anne ve bebeğin hamamda hazırlanan kırklama suyu hazırlığında da önemli bir rol oynar. Lohusanın kırklama sırasında, kırklanacak kişinin başının üzerine tutulan kalburdan soğan kabukları, altın ve tarak gibi malzemeler içeren su dökülür. Bu uygulama, lohusanın ve bebeğin kötücül etkilerden korunması amacıyla yapılan ritüel işlemlerden biridir (Acıpayamlı, 1974: 95). Balıkesir yöresinde ise soğan, kırklama töreni sonrasında lohusaya verilen sembolik hediyelerden biridir. Kırklama sonrası gezmeye çıkarılan çocuğun koynuna birkaç yumurta konulur, yanaklarına da un veya pamuk sürülür, anneye de ekmek ve soğan hediye edilir. Yumurta vermek, çocuk büyüdüğü zaman çok çocuğu olmasını veya yumurta gibi toplu olmasını; yüzüne un veya pamuk sürmek, çocuğun ak sakallı (uzun ömürlü) olmasını; anneye ekmek ve soğan hediye etmek ise sütünün bolluğunu temenni etmektir (Aça, 2007: 393). Aynı şekilde, lohusanın göğsünde oluşan çatlakların tedavisinde soğan ve tuz karışımı kullanılır. Bu uygulamalar, soğan ve sarımsağın yalnızca fiziksel hastalıkların tedavisinde değil, aynı zamanda manevi korunma aracı olarak da önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır.

3.2. Soğan ve Sarımsağın Tılsım / Nazarlık Olarak Kullanımı

Anadolu'da Kurşun dökerek tedavi etme, belirli bir hastalık, kötü güçler veya geçiş dönemlerindeki koruma amacıyla yalnızca dökülen kurşunun şifa olacağı inanışına dayanır. Yörelere arasında kurşun döküldükten sonra suyun yahut kurşun dökülen suyun içine atılan birtakım malzemelerin tüketilmesi, gömülmesi veya yol ayrımlarına dökülmesi gibi varyantların varlığı da dikkati çeker (Polat, 2020: 12). Anadolu'da geleneksel sağaltma ve korunma amaçlı olarak uygulanan kurşun dökme ritüelinde, soğan ve sarımsak kötü enerjiyi uzaklaştırma, bireyleri koruma ve sağaltma amacıyla önemli işlevler üstlenmektedir. Kayseri'de kurşun dökme ritüelinde, su dolu kabın içine soğan ve tarak yerleştirildikten sonra işlem tamamlanmakta, ardından sudan çıkarılan soğan aile bireylerine şifa amacıyla sunulmaktadır (Doğan, 2010: 26). Niğde'de ise, kurşunun döküleceği su kabına iğne, para, soğan kabuğu, ekmek ve üzerlik gibi nesneler eklenmekte; ritüel sırasında kişinin başı bir örtü ile kapatılarak kurşun dökülme işlemi üç kez tekrarlanmaktadır. İşlem sonrasında, hastadan bu sudan tiksindenmeden içmesi talep edilmektedir (Çolak, 2015: 70).

Çankırı yöresinde sarımsak ve soğan nazara karşı sünnet yatağına asılır. İslam inancına sahip ailelerde erkek çocuklarının sünnet edilmesi kutlamalar eşliğinde yapılır. Sünnet yatağı süslemesinde kullanılan örtünün ucuna nazarlık, üstüne soğan, orta kısmına yumurta, en üste de sarımsak gelecek şekilde kurdeleler ile birbirine bağlanır ve sünnet yatağının ortasına takılır (Begiç ve Öz, 2018: 118). Hatay'da bir miktar zencefil, sarımsak, soğan ve tuz; Gaziantep'te soğan, sarımsak kabukları ile üzerlik otu bir bezin içinde sarılı olarak üstte taşınır (Çıblak, 2004: 115) Bazı yörelerde ise nazardan korunmak için, evin kapısından çıkarılan birkaç kıymık, beyaz soğan, sarımsak kabukları ve kurt tırnağı bir keseye konup elbisenin içine yerleştirilir (URL-2). Bir kimse cebinde yedi çörtük otu, sarımsak bası ve kahve çekirdeği taşırsa nazar değmez (Balkır 1935: 198).

Türkmenistan ve Türk dünyasının diğer bölgelerinde de benzer halk inanışlarıyla karşılaşmaktadır. Örneğin, Türkmen inanç sisteminde soğan; görünmeyen varlıklara, kara iyelere ve nazara karşı koruyucu bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte hem soğanın hem de sarımsağın büyü, nazar, al karısı, hortlak, vampir gibi zararlı varlıkları uzaklaştırıcı ve koruyucu bir etkiye sahip olduğuna inanılır. Bu örnekler, soğan ve sarımsağın yalnızca Anadolu'da değil, aynı zamanda Türk kültür coğrafyasının geniş bir bölümünde benzer koruyucu işlevlerle algılandığını ortaya koymaktadır (Kalafat, 2001: 85-91). Yaşar Kalafat'ın aktardığına göre, Türkmenistan'daki Göklen Türkmenleri arasında, bir kişi sık sık ölümlerle ilgili rüyalar görüyorsa ve bu rüyalar rahatsızlık duyuluyorsa, o kişinin sarımsak ve soğan yiyerek, ardından ayetler okuyarak uyuması gerektiğine inanılmaktadır. Bu bağlamda, soğan ve sarımsağın keskin kokularının görünmeyen varlıkları rahatsız ettiği ve onları uzaklaştırdığı düşünülmektedir (Kalafat, 2010: 434).

Bu tür koruyucu anlam yüklemeleri yalnızca Türk-İslam kültür sahasında değil, farklı coğrafya ve inanç sistemlerinde de benzer biçimde karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Orta Çağ Avrupa'sında, sarımsağın mistik tehditlere karşı bir savunma aracı olarak görülmesi dikkat çekicidir. Vampirlerin

sarımsağın keskin kokusundan tiksindiğine inanıldığından, vampirlerden korunmak amacıyla boyna sarımsak asma geleneği yaygınlaşmıştır. Bu inanca göre sarımsak, vampirleri uzak tutar ve bireyleri olası saldırılardan korur (Kırgı, 2018: 11; Yaltırık, 2013: 199). Sarımsağın bu biçimde koruyucu bir nesne olarak görülmesi, halk inançlarında ona atfedilen mistik özelliklerin kültürler arası ortak bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Bu türden uygulamaların Anadolu coğrafyasında da karşılıkları mevcuttur. Örneğin, Rize yöresindeki halk inanışlarında hortlaklarla ilgili ritüeller bu anlayışın yerel bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Rize’de bazı halk inanışlarına göre, kötü kişiler öldükten sonra hortlayarak mezarından çıkar, evlerinin karşısına gelir ve gürültü yapar; hatta tereklerdeki soğanları yere döker. Böyle bir durumla karşılaşıldığında, “yerine git, yerine git” denilerek hortlağın mezarına döneceğine inanılır. Ayrıca ondan tamamen kurtulmak için mezarına bir pelit kazığı çakılır ve üzerine bir sepet yerleştirilerek içine soğan, sarımsak, turp gibi kötü ruhlara karşı etkili, keskin kokulu ve yer altında yetişen sebzeler konulur. Bu uygulamanın, hortlak gibi zararlı ruhları uzaklaştıracağına inanılmıştır (Küçük, 2011: 133-134).

Sarımsak ve soğan yalnızca lohusalara değil aynı zamanda ahırdaki atlara da musallat olan al karısını ahırdan uzak tutmak için tütsü olarak kullanılmaktadır. Karaisalı köyünde soğan ve sarımsak kabuğu, üzerlik otu bir kap içinde yakılır, hayvanların içinde gezdirilir. Sonra gün batımında götürülüp kapatılır. Hayvanların üstüne üzerlik tütülür. İçine tuz, sarımsak ve soğan kabuğu atılır. (Köylü, 2020: 72). Balıkesir yöresinde nazardan korunmak için acı sarımsak başı kullanılır. Acıya nazar ermez diye sarımsağın en üst kısmı bıçak ile kazınır. Sonra ortasından iğneyle delinir ve yanına gök boncuk takılır. Bir mavi beze de kırk bir tane çörek otu çıkılınıp hepsi beraber çocuğun omzuna takılır (Yaşar, 2008: 151).

Doğu Karadenizli balıkçı ailelerin nazar, bereket ve uğur kapsamlı inanış ve uygulamalarında sarımsakla ilgili özgün örnekler mevcuttur. Mustafa Aça, Giresun ve Trabzon yöresi balıkçıların meslek folkloru odağında gerçekleştirdiği alan araştırmalarında her iki ilin idari sınırlarında bulunan kıyı yerleşimlerinde, özellikle de balıkçı aileleri arasında sarımsağın nazarlık olarak kullanımına yönelik çok sayıda bulguya ulaşmıştır. Örneğin balıkçı teknelerinin muhtelif yerlerine asılan nazar boncuğu, nal, çam çırası, çam kozalağı, tavuk dışkısı, yumurta kabuğu, gibi nazar savucuların yanı sıra sarımsak da sıklıkla tercih edilmektedir (Aça, 2020: 377-378). Sarımsağın çeşitli inanış ve düşünüş sistemleri içindeki yeri ile ilgili olarak sarımsak kokusunun kötü ruhları uzak tutacağına inanılmaktadır. Nazar ve kötü ruhlara karşı savunmada sarımsağın kullanımı dünya toplumları arasında son derece yaygın olup, kökenleri eski Mısır’a kadar gitmektedir (URL-3).

3.3. Soğan ve Sarımsak Kabuğu Etrafında Oluşan Tabu Uygulamaları

Soğan ve sarımsak, Türk halk kültüründe hem fiziksel hem de manevi anlamlarıyla önemli bir yer edinmiş; iyileştirici özelliklerinin yanı sıra mistik ve koruyucu nitelikleri de kabukları ile çoğu zaman tabu unsuru olarak öne çıkmıştır. Soğan ve sarımsağın halk arasında "doktor" unvanıyla anılması, bu

bitkilerin fiziki sağlık üzerindeki etkilerine duyulan güvenin bir ifadesiyken, kabuklarına ise "sahibi var" veya "tekin değil, çarpar" gibi söylemlerle mistik korkuyu yansıtır. Bu durum soğan ve sarımsak kabukları etrafında başlı başına bir tabu ve mistik folklor uygulama yanında önemli bir koruk (tabu) alanı oluşturmaktadır. Bu bitkilerin kabuklarının yakılması veya yaşam alanlarına yerleştirilmesi gibi pratikler, onlara atfedilen mistik gücün bir yansımasıdır. Anadolu halk inançlarında soğan ve sarımsak kabuklarının "üç harflilerin altını ya da parası" olarak görülmesi, bu nesnelere halk arasında saygı ve korku ile yaklaşılmasına yol açmıştır (Özgen, 2019a : 444). Aksaray İli Ortaköy İlçesi Kümbet köyünde halk arasında sarımsak ve soğan kabukları yakılırsa cinlerin insanları çarpacağına, çünkü sarımsak ve soğan kabuğunun cinlerin parası olduğuna inanılmaktadır. Aynı zamanda soğan sarımsak kabukları ateşe atıldığında, uğursuzluk getirdiğine bunları yapan kişinin başına ise kötü olaylar geleceğine inanılmaktadır (Öztapan, 2023: 91-94). Samsun yöresindeki inanışa göre soğan ve sarımsak kabuğu şeytan parasıdır. Bunların yakılması evdeki şeytanların çoğalmasına sebep olur (Şişman, 1994: 82). Erzurum Pehlivanlı köyünde de ateşe soğan ve sarımsak kabuğu atılmaz. Bunların cinlerin parası olduğuna inanılır. Sarımsak, soğan vb. gibi yiyecekler ateşe atılırsa o eve fakirlik gelir (Bedir, 2023: 181). Mardin’de ise Harmeli (Üzerlik) yakarken içine soğan ve sarımsak kabuklarını katmak sakıncalı görülmektedir. Katanlara da yarar yerine zarar getireceğine inanılmaktadır. (Mungan, 2023: 573).

Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Marifetname; adlı eserinde de soğan ve sarımsağa dair benzer inançlara yer verilir. Hakkı, soğan ve sarımsak kabuklarının yakılmasının "fakirlik sebebi" olarak kabul edildiğini belirtir; ayrıca, soğan ve sarımsağın tüketilip insan içine karışılmasının "fenalık" getireceğine inanıldığını aktarır. Bu açıklamalar, soğan ve sarımsağın halk arasında tabu niteliğinde kabul edilmesine dair inancın tarihsel kökenlerini ortaya koymaktadır (Doğan, 2023: 1377-1379). Böylece, halk arasında bu bitkilere gösterilen saygı ve çekince, onları yalnızca fiziksel değil, sosyal ve manevi anlamda da dokunulmaz hale getirmiştir.

Genel olarak soğan ve sarımsak kabuklarını ateşe atmak yakmak uğursuzluk ve tabu olarak görülse de Anadolu’da bazı yörelerdeki ocaklarda ise soğan ve sarımsak kabuğu tütsü olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Adana’da bulunan tütsü ocağında, köz olarak yanan ateşin üzerinde üzerlik otu, çörekotu, soğan ve sarımsak kabuğu, tuz, dört yol ağzından alınan çerçöp yakılarak hasta olan kişinin bu dumanla tütsülenmesi sağlanır. İnanca göre bu dumanı koklayan hasta nazardan kurtulacaktır (Ateş, 2019: 76).

“İğdir’da özel günlerde, sevinçli günlerimizde, yeni bir ev aldığımız zaman bebekler doğduğu zaman ya da bir nişan, sünnet, düğünde kötü enerjiden korunmak için kazalardan belalardan korunmak için soğan kabuğuyla sarımsak kabuğunu karıştırırız ve üzerine tuz dökeriz. Yakarak o dumanıyla ev halkı, bebekler ya da kişiler bunu solur. Kötü enerjiden korunmak için nazardan korunmak için biz bunu yaparız” (Erol, 2021: 56).

Özellikle akşam ezanından sonra soğan ve sarımsak kabuklarının atılmaması gerektiğine dair güçlü bir inanç vardır. Kabukların üç harflilerin uğrak yerlerine rastgele atılmasının çarpılma gibi olumsuz etkilerle sonuçlanabileceğine inanıldığından, bu kabukların yakılması veya üzerine su dökülmesi gibi

pratiklerle halk, bu bitkilerin koruyucu gücünü doğru şekilde kullanmayı amaçlar. Cinler için bu denli önemli olduğuna inanılan soğan sarımsak kabuklarına basmak, onlarla tuvalet-banyo gibi yerlere girmek veyahut onları yakmak cinlerin kızmasına ve insanları çarpmasına neden olmaktadır (Kolot, 2021: 152). Bu durum, soğan ve sarımsağın halk inançlarında tabuya dönüşerek kutsallık kazandığını göstermektedir. Gebe kadınların üç harflilerin olumsuz etkilerinden korunması gerektiği inancına göre, gebe kadınların akşam ezanından sonra çöp atmaması, soğan veya sarımsak kabuklarına basmaması gerektiği düşünülür. Bu tür pratikler, sadece anneyi değil, doğacak çocuğu da koruma amacı taşır ve toplumsal bellekte derin bir köke sahiptir. Bu uygulamalar, soğan ve sarımsağın koruk⁴ niteliğine dair inancın bir yansıması olarak değerlendirilebilir (Özgen, 2019a : 444). Bu nedenle, soğan ve sarımsak kabuklarının yakılması veya rastgele atılması olumsuz sonuçlar doğurabilir düşüncesiyle kaçınılır. Bu inanış, soğan ve sarımsağın yalnızca şifa kaynağı olarak değil, koruyucu ve "tabu" nesneleri olarak görülmesine yol açmıştır (Özgen, 2019a: 443).

Bu bitkilere yüklenen mistik anlamlar, halk arasında soğan ve sarımsağın "koruk" olarak kabul edildiği bir alana taşınmıştır. Çünkü koruk halk inançlarında dokunulmaz ve kutsal kabul edilen, belli ritüel kurallar çerçevesinde davranılması gereken nesne veya mekânlar için kullanılan bir kavramdır. Soğan ve sarımsağın koruk sayılmasında, üç harflilerle ilişkili olduğuna ve onların "altını" ya da "parası" olarak kabul edildiğine dair yaygın halk inancı söz konusudur. Cinler, gönüllerini hoş edecek yolda davrananları mükâfatlandırır. Mükâfatları içinde en çok sözü geçen nesne, bağışladıkları soğan, sarımsak kabuklarıdır; bunlar eve götürülünce altın ve gümüş para olurlar (Boratav,1973, s.76). Bu durum soğan ve sarımsakla ilgili olarak halkın gündelik yaşamında genel inançları çerçevesinde davranışlarının sınırlandırılmasına ve belirli bir çekince gösterilmesine neden olmuştur.

Halk anlatılarında ve memoralarda⁵, cinlerin kendilerine yardım eden insanları mükâfatlandırmak için soğan ve sarımsak kabuğu verdikleri bilinir. Bunlar, cinler tarafından para olarak kullanılır. Erzurum'da cinler tarafından bir doğuma götürülen kadın kendisine verilen soğan kabuklarını atar. Eve girdiği zaman eteğine yapışan bir kabuk altına döner (Seyidoğlu, 1985: 289). Elazığ'da anlatılan kurbağa efsanesinde bir kadının kapısına birkaç kişi gelir ve doğum yapmak üzere olan bir gelinin ebesi olması istenir. Kadın, doğum yaptırdıktan sonra bir gözünde soğan, diğer bir gözünde ise sarımsak kabukları

⁴ Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi adlı eserinde Eski Türklerde Tabu'ya Koruk denildiğinden bahseder: "Koruk, tabu demektir. Mana ile totemin doğurdukları bir hassa da bazı eşyaların koruk olmasıdır. Bir şey koruk olduğu zaman ona "tekin değil çarpar" deriz. Eski Türklerde ak unvanını alan şeyler tekindi, hiç kimseyi çarpmazdı. Yalnız kara unvanını alan şeyler tekin değildi, temas ettiği insanları ve hayvanları çarpardı. Böyle olan şeylere tabu manasına olarak koruk derlerdi. Mesela hakan vefat edince adı koruk olurdu (Gökalp, 2015:95).

⁵ Memorat, tabiatüstü ferdi bir tecrübenin yaşayan veya ondan dinlenmiş birisi tarafından anlatılan şahsa bağlı hikâye olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamada yer alan "tabiatüstü" ile kastedilen öncelikle "öteki dünya" ve farklı bir boyutta olmanın yansıması insanlarla beraber aynı mekanları paylaşan, cin, peri, şeytan, alkız, karabasan veya çeşitli ruhlardan oluşan ve sosyal bir hayat yaşadığına inanılan varlıklarla görme, konuşma, dokunma, hissetme, rüya veya bunlardan başka bir yolla kurulan bir iletişimdir. Memoratlar da bu şekilde kurulmuş bir iletişimle yaşayanların yaşayan veya ondan dinleyen birisi tarafından anlatılmasıdır (Çobanoğlu, 2003:25).

olan bir heybe verilir. Kadın, kabukları atınca kabuklar altına dönüşür (Alptekin, 1993: 135-136). Doğu Karadeniz Efsaneleri çalışmasında kadın gebe bir kurbağaya doğum yaptırır. Kadının eteği soğan kabuklarıyla doldurulur. Kadın, bunları yere döker. Eteğine yapışan bir kabuk altına döner (Işık, 1998: 114). Halk arasında anlatılan memoratlar soğan ve sarımsak kabuklarının üç harflilerle ilişkisine dair inancı pekiştirmektedir. Erzurum'da ebe okulundan mezun olduktan sonra görevine başlayan bir ebenin yaşadığı olay, halk arasında soğan ve sarımsak kabuklarının üç harflilerin altını veya parası olduğuna dair inancın güçlenmesine katkı sunmaktadır. Olay, şu şekilde anlatılmaktadır:

“Erzurum Ebe okulundan mezun olmuşum. İlk görev yerime gidecektim. Rahmetli babam pek çok nasihatle bulunurken karşılaşabileceğim durumlarla ilgili beni hem uyarılmış hem de bilgilendirmişti. Cin taifesinin doğumları için köy ebelerini alarak doğuma götürdüklerini, böyle bir durumla karşılaşsam korkmamam gerektiğini ve götürdükleri yerde iken besmele çekersen mahsur kalabileceğimi söylemişti. Ebe olarak göreve başladım. Uzunca bir süre sonra bir gece yarısı kapım çaldı. ‘Ebe Hanım, doğum için sizi götürmeye geldik’ dediler. Beni aldılar, yola koyulduk ama bu yol daha önce hiç görmediğim bir yere gidiyordu. Mağara gibi bir yere vardık. Ufak boylu, doğum yapacak bir kadın gördüm ve onun üç harfli taifesinden olduğunu anladım. ‘Bizden sana zarar gelmez. Sen doğumumuzu yaptır,’ dediler. Çocuğu doğurttum. Gün de yavaş yavaş ağarmaya başlamıştı. ‘Ebe Hanım, biz çıkmayalım’ diyerek bana yolu tarif ettiler. Bu arada çantama da bir şeyler koydular. Hem korku hem de telaştan ne koyduklarına bakmadım. Mağaradan çıktım, tarif ettikleri şekilde yolu takip ederek köy yoluna çıktım. Eve gelince çantamı açtım ve ağzına kadar sarımsak kabuğu ile dolu olduğunu gördüm. Kendi kendime, ‘Bunları niye verdiler ki?’ diyerek aldım, çöpe attım ve uyudum. Ertesi sabah çantamdan enjektörü almak istedim. Elime bir şeyler battı. Bir de baktım ki yaprak şeklinde altın parçaları vardı, birkaç tane. Sarımsak kabukları altına dönüşmüştü. Eyvah! diyerek çöpe attığım sarımsak kabuklarını aradım ama bulamadım. Babama gidip olanları anlattığımda rahmetli babam, ‘Sarımsak ve soğan kabuğu, cinlerin altını-parasıdır. Onları besmele çekmeden bıraktığın için üç harfli taifesi altınlarını geri almışlar. Eğer besmele ile bırakmış olsaydın alamayacaklardı,’ dedi.” (Özgen, 2019a : 445).

Bu olayda, ebeye verilen sarımsak kabuklarının daha sonra altına dönüşmesi ve besmele çekilmediği için geri alınması, halk arasında soğan ve sarımsak kabuklarının üç harflilerin altını-parası olduğuna dair yaygın inancı güçlendirmektedir. Bu tür deneyimler, halk hekimliği ve halk inançları perspektifinde önemli veriler sunmakta ve halk arasında üç harflilere yönelik mistik inanışların toplumdaki etkilerini yansıtmaktadır. Soğan ve sarımsak kabukları eve götürüldüğünde ya da gün ısıldığında altına dönüştüğü gibi bazen de tersi bir durumla da karşılaşılır. Altın olarak verilenler sabah vakti soğan, sarımsak kabuğuna dönüşebilir. Bu durum genellikle insanların yaşadıkları olayı başkalarına anlatması halinde ortaya çıkmaktadır. Soğan ve sarımsak kabuğu cinlerin parasıdır (Helimoğlu, 1993: 100; Alpaslan, 2010: 392, 393). Sevinen cinler ebenin eteğini soğan ve sarımsak doldururlar (Helimoğlu, 1993: 100). Soğan kabukları altına dönüşür (Balaban, 2013: 534, 535; Çobanoğlu, 2003: 115). Doğurduğu çocuğa altından bir beşik hediye ederler. Cine doğum yaptıran kadını cinler altınla ödüllendirir. Kadın, cinlerin çocuğunu doğum yaptıınca cinler ona hediye verirler (Işık, 1998: 111, 114, 115). Kendilerine yardım edenlere altın vermektedirler (Polat, 2019: 123). Yine gelin ve damada takılanların para ve altın yerine soğan kabuğu olması (Alpaslan, 2010: 392, 393), soğan kabuklarının altına dönüşmesi (Balaban, 2013: 534, 535; Sancak, 2008: 89-90), (Küçükyıldız, 2022: 731)

Bu sebeple soğan ve sarımsak kabuklarıyla ilgili halk inançları ve tabu uygulamaları, derin kültürel kökleri olan ve toplumun farklı kesimlerinde benzer şekillerde görülen önemli bir olgudur. Bu inançlar hem bireysel hem de toplumsal düzeyde önemli etkiler yaratmakta ve kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu bağlamda, soğan ve sarımsak kabuklarının halk hekimliği ve inanç sistemleri içindeki yerinin detaylı bir şekilde incelenmesi, kültürel çalışmalar ve halk bilimi açısından büyük önem taşımaktadır.

3.4.“Göçürme ve Devşirme” Yönteminin Adı: Soğan ve Sarımsak

Orhan Türkdoğan, konu hakkındaki fikrini; *“Halk tababetinde hastalık sebeplerini meydana getiren olay ve durumlar arasında muhtemel bir sebep-sonuç aranması yerine bir takım sibrî, tabiatüstü, açıklanmayan mistik anlayışlar rol oynarlar”* (Türkdoğan, 1974: 46) şeklinde izah etmektedir. Anadolu’da en yaygın mistik folklor uygulamalarından biri göçürme ve devşirme yöntemidir. Bu yöntemde kişi üzerinde yer alan kötü ruhlar canlı ya da cansız bir nesneye geçirilmektedir. Bu ilkeye göre insanın sırtında taşıdığı herhangi bir yükü başka bir insanın sırtına yükleyebilmesi gibi onun dertlerini, sıkıntılarını, acılarını, üzüntülerini de kendi yerine taşıyacak başka bir varlığa aktarabilmesi mümkündür. Bu nedenle de insanoglu ilkel dönemden günümüze kadar bunu gerçekleştirecek çeşitli yollara ve hilelere başvurmuştur (Frazer, 2004: 142, 143). Halk arasında “Lohusanın mezarı kırk gün açıktır” söyleminden hareketle Anadolu’nun bazı yörelerinde lohusanın sembolik anlamdaki açık mezarını kapatmak adına çeşitli uygulamalar söz konusudur. Tokat Zile’de yaşayan Anşa Bacılı Beydili Sıraç Türkmenleri bunlardan biridir. Anşa Bacılılarda toprağa soğan ve sarımsak gömme uygulaması dikkat çekmektedir. Bu ritüel hem kültürel anlamda hem de sembolik düzeyde önemli bir işlev görmektedir. Uygulama sırasında önce toprağa derin bir çukur kazılır ve bu çukura bir adet çuvaldız saplanmış kuru soğan ile yine çuvaldız saplanmış bir baş sarımsak yerleştirilir. Kuru soğan için, halk arasında "bir baş soğan", "kelle soğan", "bir baş sarımsak" gibi ifadeler yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bu isimlendirme, soğan ile insan başı arasında kurulan sembolik bir ilişkiye dayanmaktadır. Uygulamada, lohusa dönemiyle bağlantılı olarak ortaya çıkabilecek olumsuzlukları defetme amacı güdülmektedir. Ritüelin temelinde, “bizden alacağın kelle ancak bu soğan olsun” anlayışı yer alır. Bu ifade, lohusanın sağlığına veya yaşamına yönelik herhangi bir tehdidi bertaraf etme niyetini yansıtır. Soğanın toprağa gömülmesi, toprağın taleplerini yine kendi unsurlarıyla karşılayarak sembolik bir denge oluşturma çabasıdır. Aynı şekilde, sarımsak lohusa kadının bebeğini temsil etmekte ve bu iki bitkinin toprak altına yerleştirilmesiyle lohusanın “açık mezar” olarak kabul edilen durumu sembolik olarak kapatılmaktadır. Bu ritüel genellikle lohusalığın ilk günlerinde gerçekleştirilmekte ve “alacak-verecek hesabını” simgesel düzeyde kapatma amacı taşımaktadır. Kültürel olarak hem anne hem de bebeğin korunmasını sağlayan bu uygulama, Türkmen topluluklarında doğum sonrasında uygulanan birçok geleneksel ritüelin bir örneği olarak değerlendirilebilir. Bu tür pratiklerde belirgin şekilde görülmektedir ki soğan, sarımsak gibi toprağın altında yetişen acı tadı keskin kokulu yumru gövdeli bitkiler, acı acı ötüşü ile ölümün habercisi olarak algılanan baykuşa karşı bir tür mistik folklor unsuru olarak kullanılmıştır. “Bizden gelip alacağın ancak bu” ifadesi ve niyetiyle baykuşa fırlatılan bu bitkiler, keskin kokuları ve acı tatlarıyla ölüme yönelik bir karşı duruşu temsil etmektedir. Bu pratikte, toprağın altına

ait sebzeler üzerinden ölümle mücadele etme anlayışı ön plana çıkmakta; dolayısıyla sebzelere, ölümün önüne geçme gibi derin sembolik anlamlar yüklenmektedir. Anadolu'da göçürme ve devşirme yöntemi, ölüm gibi kaçınılmaz olayların etkisini hafifletmek ya da bu tür olayları uzak tutmak amacıyla kullanılmaktadır.

Aynı zamanda *"soğan ve sarımsağın toprağın altında yetişmesi bu bitkilerin "toprağın altına ait" olması, ölümün ve mezarın simgeleri olarak görülmelerine yol açar ve bu bağlamda ölümü uzak tutmak için bilinçli bir tercih olarak kullanılırlar. Bu pratik, halk arasında bu sebzelerin ölümle ilişkilendirilmiş semboller olduğunu ortaya koymaktadır"* (Özgen, 2023: 75). Soğan ve sarımsağın halk arasında "sahibi var!" denilerek onlara dokunulmazlık atfedilmesi, bu bitkilerin özel bir koruyucu işlev gördüğüne dair inancı güçlendirir. Bu sebzelerin kabuklarının ateşe atılmaması gerektiği inancı, soğan ve sarımsağa duyulan saygı ve korkunun bir yansımasıdır. Halk arasında acının ve gözyaşının sembolü olarak görülen bu bitkiler, baykuşun acı ötüşüne karşılık olarak atılarak, ölümü ve acıyı evden uzaklaştırma amacı taşır.

Soğan ve sarımsak gibi bitkilerin mistik folklor uygulamalarında üstlendiği sembolik roller, Anadolu'nun derin kültürel zenginliklerini ve bu kültürün ritüelistik doğasını anlamak için önemli bir kapı aralamaktadır. Bu pratikler, halkın yaşamını tehdit eden doğaüstü güçler karşısında hem manevi hem de pratik bir sığınak sağlamaktadır.

4. Sonuç

Bu çalışma, Anadolu'nun mistik folklor uygulamalarında soğan ve sarımsağın ritüellerdeki işlevini ve sembolik anlamlarını ayrıntılı bir şekilde ele almaktadır. Her iki bitkinin tamamlayıcı rollerini vurgulayarak mistik folklor literatürüne yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır. Öncelikle, soğan ve sarımsağın mistik folklor uygulamalarındaki kullanımları, bireylerin manevi açıdan sorunlarıyla başa çıkma ve ruhsal dengenin sağlanması ihtiyacına cevap veren çok yönlü bir pratik olarak karşımıza çıkmaktadır. Lohusalık döneminde annenin ve bebeğin kötü enerjilerden korunması için soğan ve sarımsağın odalara yerleştirilmesi, mistik folklor uygulamalarında koruyucu nesnelerin önemini göstermektedir. Bu ritüellerde soğan ve sarımsağın kök salan, dayanıklı ve keskin kokulu yapıları, manevi arındırma ve şifa bulma süreçlerinde sembolik bir anlam taşımıştır. Bunun yanında, bu bitkilerin kötü ruhlardan koruma amacıyla kullanılmaları, Anadolu'nun mistik folklor öğelerinde doğadan ilham alan çözümler ürettiğini gözler önüne sermektedir. Soğan ve sarımsağın kabuklarına yüklenmiş mistik anlamlar, bu uygulamalardaki derin anlam dünyasının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Özellikle kabukların üç harflilerle ilişkili kabul edilmesi, bu nesnelerin rastgele atılmaması veya yakılmaması gerektiği inançlarını pekiştirmektedir.

Bu inancın Anadolu'nun farklı coğrafi bölgelerinde ortak bir kültürel miras olarak devam etmesi, mistik folklor uygulamalarının süreklilik gösteren yapısının çarpıcı bir örneğidir. Erzurum ve Mardin gibi bölgelerde bu tabuları destekleyen halk hikayeleri, kültürel çeşitliliği vurgularken, ortak inanç sistemlerinin şekillendiği bir ağı gözler önüne sermektedir. Kurşun dökme, nazardan korunma ve

baykuşun ötüşüne karşı uygulanan ritüeller gibi geleneksel pratiklerde soğan ve sarımsağın rolü önemlidir. Bu ritüeller, bireylerin ruhsal dengesini yeniden kazanmasını amaçlayan bir arındırma sürecinin parçası olarak değerlendirilir. Soğan ve sarımsak, bu uygulamalarda fiziksel kokuları ve yapıları dolayısıyla manevi tehditleri uzaklaştıran birer metafor olarak öne çıkar.

Mistik folklor uygulamalarında bu bitkilerin şifa bulma ve koruma aracı olarak algılanması, halkın doğa ile olan sıkı bağlarının bir göstergesidir. Bu çalışmanın en önemli katkısı, soğan ve sarımsağın mistik folklor uygulamaları bağlamında birlikte ele alınmasıdır. Literatürde genellikle bireysel olarak incelenen bu bitkilerin, bu çalışmada bir arada değerlendirilmesi, mistik folklor öğelerine dair yeni bir çerçeve sunmaktadır. Bu yaklaşım, folklor literatüründe mevcut eksiklikleri gidermeye yönelik önemli bir adımdır. Ayrıca çalışma, modern toplumdaki yansımaları ele alarak bu geleneklerin yaşayan bir miras olduğunu vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma, soğan ve sarımsağın Anadolu mistik folklor uygulamalarındaki çok boyutlu önemi ve kullanımlarını kapsamlı bir şekilde ortaya koyarak literatüre özgün bir katkı sunmuştur. Bu bitkilerin mistik folklor uygulamalarındaki anlamı, sadece manevi bir araç olarak değil, aynı zamanda kültürel kimliğin sürekliliğini sağlayan bir köprü olarak değerlendirilebilir. Bulgular, gelecekteki halk bilimi ve antropoloji çalışmalarına yeni araştırma alanları sunmakta ve Anadolu'nun zengin folklorik mirasının daha derinlemesine incelenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Acıpayamlı O. (1974). Türkiye’de Doğumla İlgili Adet ve İnanmaların Etnolojik Etüdü, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Aça, M. (2005). Balıkesir Yöresi Doğum Sonrası İnanış ve Uygulamaları (Karşılaştırmalı Bir Bakış). İstanbul: Kum Saati Yayınları.
- Aça, M. (2007). “Doğum Sonrasında Hediyeleşme: Balıkesir örneği”, Hediye Kitabı, Ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, 391-395, İstanbul: Kitabevi.
- Aça, M. (2020). Denizin Çocukları: Giresun ve Trabzon Yöresi Balıkçılarının Meslek Folkloru, İstanbul: HiperYayın.
- Alpaslan, İ. (2010). Ağrı Efsaneleri. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Alptekin, A. B. (1993). Fırat Havzası Efsaneleri: Metinler. Antakya: Kültür Ofset Basımevi.
- Ateş, F. (2019). “Adana’da Bulunan Sağaltma Ocaklarında Tedavi Yöntemleri ve Bu Ocaklarda Tedavi Sırasında Kullanılan Malzemeler”. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 12(25), 71-90. <https://doi.org/10.12981/mahder.487101>
- Balaban, T. (2013). Amasya Efsane, Menkabe ve Memoratları (Derleme-İnceleme-Metin), Doktora Tezi, Erzurum.
- Balkır, A. O. (1935). Balıkesir ve Köylerinde Özel Görenek ve İnanmalar. Balıkesir: Balıkesir Halkevi Neşriyatı.
- Başar, Z. (1972). Erzurum’da Tıbbi ve Mistik Folklor Araştırmaları, Ankara: Sevinç Matbaası
- Bedir, M. M. (2023). Erzurum Pehlivanlı Köyü Folkloru, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

- Begic, H. N.; Öz, Ceren (Yaz 2018). “Çankırı Özel Gün Ritüellerindeki Elmas Taç Geleneği”, *Milli Folklor*, 30: 118, 114-129.
- Boratav, P. N. (1973). 100 Soruda Türk Folkloru, Ankara: Gerçek Yayınevi.
- Çetinkaya T.-Hüsamettin Karataş. (2021). “Elâzığ İli Uluova Yöresindeki Doğumla İlgili Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 30:101-126.
- Çıblak, N. (2004). “Halk Kültüründe Nazar ve Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”, *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 15: 103-125.
- Çobanoğlu, Ö. (2003). Türk Halk Kültüründe Memoratlar ve Halk İnançları. (1. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çobanoğlu, Ö. (2009). “Türk Halkbilimi Çalışmaları Kadrosuna Göre Atatürk Dönemi’nde Araştırma Eğilimleri ve Sonuçları Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk (1920-1938)*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi.
- Çolak, F. (2015). Yazılı ve Sözlü Belgeler Işığında Niğde Halk Hekimliği, Konya: Kömen Yayınları.
- Doğan, Ümüs (2010). Develi İlçesi, Zile Kasabası Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından Değerlendirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri.
- Doğan, E. (2023). Mârifetnâme Erzurumlu İbrahim Hakkı, İstanbul: Kapı Yay. (Alfa Yay Gr).
- Erol, S. (2021). Iğdır Halk Kültüründe Sünnet Geleneği, Yüksek Lisans Tezi, Iğdır.
- Frazer, S. J. G. (2004). Altın Dal Dinin ve Folklorun Kökleri, Çev.: Mehmet H. Doğan, 2. Baskı. İstanbul: Payel Yayınevi.
- Gökâlp, Z. (2015). Türk Medeniyeti Tarihi, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Helimoğlu Y., M. (1993). Diyarbakır Efsaneleri. Ankara: Doruk Yayınları.
- Işık, N. (1998). Doğu Karadeniz efsanelerini derleme ve araştırma (Trabzon, Rize ve Artvin Efsaneleri). Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Kalafat Y. (2010). Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri, İstanbul: Berikan Yayınları.
- Kalafat Y. (2001). “Türkmen Halk İnançlarında Sarımsak ve Soğanla İlgili Hususiyetler” Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar, Ankara: Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı.
- Kırgı, S.F. (2018). Osmanlı Vampirleri: Söylenceler, Etkiler, Tepkiler, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kolot, B. (2021). “Halk Anlatılarından Örneklerle ‘Cin Çarpması’ Vakaları” .*The Journal of Academic Social Science Studies*. Yıl: 14 Number : 86, 141-157.
- Köylü, B. (2020). Karaisalı Yöresi Halk Veteriner Hekimliği Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisans Tezi, Mersin.
- Küçük, A. (2011). “Doğu Karadeniz Yöresi Doğum Sonrası İnanış ve Uygulamalarında Cadı /Obur”, *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 12, 2011, s. 133-134.
- Küçükyıldız G. D. (2022). Türkiye Sahası Efsane ve Memoratlarında Cin Tasavvuru. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30: 719-757. <https://doi.org/10.56597/kausbed.1165458>
- Mazıcı, B. (2012). Safranbolu İlçesi Halk Edebiyatı ve Halkbilimi Ürünleri Üzerinde Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir.

- Mungan, H. S. (2023). Mardin’de Farklı Toplamların Ortak İnancında Büyüsel Nazar Uygulamaları ve İşlevleri, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 10: 67, 568-581.
- Örnek, S. V. (1977). Türk Halk Bilimi. Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Örnek, S. V. (1979) Geleneksel Kültürümüzde Çocuk, Ankara: İş Bankası Yayınları.
- Özer, Kemal. (1957). “Balıkesir ve Civar Köylerinde Derlenmiş ve Söylenen Doğum ve Çocuğa Ait İnanmalar, *Türk Dili*, s. 2.
- Özgen, M. (2023). “Anadolu’da Uğurlu-Uğursuz Sayılan Hayvan Sesleri”, Ses Kitabı, Ed. Emine Gürsoy Naskali, 65-97. Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınevi.
- Özgen, M. (2019a). “Türk Halk Kültürü Uygulamalarında Çöplük, Çöp, Atık” Gübre-Tezek-Çöp Kitabı, Ed. Emine Gürsoy Naskali .435-467, İstanbul: Kitabevi.
- Özgen M. (2019b). Anşa Bacılı Folkloru: Acısu, İstanbul: Libra.
- Öztapan, C. (2023). Aksaray İli Ortaköy İlçesi Kümbet Köyü Halk İnanışlarının Dinler Tarihi Açısından İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale.
- Polat, İ. (2019). Türkiye Sahası Masal ve Efsanelerinde Korku Kültü. Doktora Tezi, Erzurum.
- Polat, İ. (2020). Kurşun Dökme Geleneği ve Ateş Kültü ile İlişkisi. Akademik Matbuat, 4(1): 11-26.
- Sancak, N. (2008). Mardin Efsaneleri, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya.
- Seyidoğlu, B. (1985). Erzurum Efsaneleri (Erzurum’da Belli Yerlere Bağlı Olarak Derlenmiş Efsaneler Üzerine Bir İnceleme). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Başkanlığı Yayınları.
- Şişman, B. (1994). Samsun Yöresinde Yaşayan Halk İnançları Üzerine Bir İnceleme, Yüksek Lisan Tezi, Samsun.
- Tekel, F. (2021). Kırıkkale Halk Hekimliğinde Ocaklar ve Türbeler, Doktora Tezi, Erzurum.
- Türkdoğan O. (1974). “Bir Kasabada Geleneksel Tıp ve Modern Tıp Sürekliliği”, I. Uluslararası Türk Folkloru Semineri Bildirileri, Ankara: Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 9: 40-46.
- Ünver, A. S. (1938). Tıbbi Folklor ve İyi Telkinler, İstanbul: Burhaneddin Basımevi.
- Yaltırık. M. B. (2013). Türk Kültüründe Hortlak-Cadı İnanışları. *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı:16 : 187-232.
- Yaşar, H. (2008). Balıkesir ve Yöresinde Çocuk Folkloru Ürünleri Üzerine Derlemeler ve İncelemeler, Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir
- Zeyrek H. (2023). Şırnak İlinde Halk İnançları ve Uygulamaları, Yüksek Lisans Tezi, Mardin.
- URL-1: <https://yeditepehastaneleri.com/saglik-rehberi/anne-bebek-sagligi/lohusalik%20-donemi?> (Erişim Tarihi: 30.12. 2024)
- URL-2: <https://www.memurlar.net/album/10050/nazardan-koruduguna-inanilan-10-esya.html> (Erişim Tarihi: 30.12.2024)
- URL-3: http://americanfolklore.net/folklore/2010/10/garlic_superstitions_folklore.html (Erişim Tarihi: 30.12.2024)

Extended Abstract

This study aims to examine the place of onion and garlic among mystical folklore elements and their multidimensional uses in Anatolian folk culture. These two plants, which have a deep-rooted place in folk beliefs, play an active role in a wide range of rituals to taboos, from spiritual protection practices to the search for healing. The study presents an in-depth analysis of the special meanings of onion and garlic in Anatolian folk beliefs and the individual and social effects of these meanings. This research stands out as it deals with garlic and onion together in the context of mystical folklore and differs from the existing literature on folk belief practices. The main purpose of the research is to reveal what kind of symbolic meanings onions and garlic carry in rituals within mystical folklore practices in Anatolia and what social and spiritual needs these meanings respond to. In this context, practices such as puerperium rituals, protection from the evil eye, warding off evil spirits and spiritual purification are examined in detail. It has been revealed that seemingly simple plants such as onions and garlic have a special place in folk culture as objects of healing and protection. The fact that these plants, which are usually discussed individually in the literature, are examined together in this study offers a new perspective in understanding the multidimensional roles in folk beliefs.

The study was conducted with a blend of historical and ethnographic data. Analyses were made on oral and written sources compiled on folk narratives, memoirs, rituals and practices, and contemporary and historical examples were discussed together. The data collected from various regions of Anatolia reveals the cultural and social foundations of the meanings people attribute to onion and garlic. The study is also analyzed through related concepts and theories in folklore literature. In order to understand the place of onion and garlic in folk beliefs, the physical properties of these plants were taken as a starting point, and it was shown that pungent odor and bitter taste play an important role in protection from evil spirits and the evil eye. Especially in puerperium rituals, onions and garlic are used to protect the mother and the baby, while their skins are considered to be associated with the three evil spirits and are tabooed. It was observed that onions and garlic were placed in rooms for the spiritual protection of the mother and baby during a sensitive period such as puerperium. These practices are one of the measures taken by the people against bad energies. In these rituals, onions and garlic functioned as a means of healing and purification as well as providing spiritual protection. Rituals using onion peels during the puerperium also played an important role in protecting the mother and baby against spiritual threats.

The fact that the shells are regarded as the “money” of the three letters is an indication of the respect and fear of these objects. Rules such as not burning the shells and not throwing them randomly show that this taboo continues to have an impact even in contemporary life. In various regions of Anatolia, the mystical meanings and spiritual protective functions of the shells are deeply rooted. In regions such as Erzurum and Mardin, various folk tales supporting these taboos have been found and recorded in folklore literature. In lead pouring rituals to protect against spiritual threats, onions and garlic have played an important role in protecting and purifying individuals from the evil eye. These rituals show that these plants were used as a mystical healing tool. Detailed examples of these rituals have been found in regions such as Kayseri and Niğde. The bitter hoot of the owl was considered by the people as a harbinger of death, and onions and garlic were used as incense and protection against this hoot. In folk belief, the bitter smell and taste of these plants were perceived as repelling bad energy. These practices reveal the richness of the spiritual world of the people. This study provides an

important opening in Anatolian folk culture by addressing the multidimensional meanings of onion and garlic within the scope of mystical folklore in detail for the first time. While most studies in the literature deal with the properties of single plants within the scope of folk belief, this study offers a unique perspective by evaluating onion and garlic together. Especially the contribution of tabooed husks and rituals to folklore literature increases the importance of this study. At the same time, the effects of these traditions in modern society constitute another dimension of the study. It is thought that mystical uses based on the physical properties of onion and garlic will shed light on future research in fields such as folklore and anthropology. Finally, the findings of the study provide an important resource for understanding the diversity and richness of folk belief in Anatolia. The individual and social aspects of rituals, people's methods of coping with spiritual problems, and the projections of these characteristics in the modern period are among the important conclusions of this study.

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ
THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES RESEARCH

ARAŞTIRMA MAKALESİ

Sosyal Medya ve Popülizm: Bir Bilimsel Haritalama Çalışması

Atıf ÇİÇEKLİ¹

Öz

Sosyal medya, popülist aktörler için siyasal iletişimde merkezi bir araç hâline gelirken, bu platformların demokratik süreçler, kamuoyu oluşturma, siyasal mobilizasyon, dezenformasyon, yankı odaları, algoritmik manipülasyon, duygusal çerçeveleme ve kutuplaşma üzerindeki etkileri giderek daha fazla akademik ilgi çekmektedir. Bu çalışma, sosyal medya ve popülizmi konu edinen akademik literatürü bilimsel haritalama yöntemiyle incelemektedir. Çalışmada, Web of Science (WoS) veritabanında "social media and populism" anahtar kelimeleriyle yapılan tarama sonucunda elde edilen 761 akademik çalışma analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında yıllara göre yayın dağılımı, en üretken yazarlar, en fazla atıf alan çalışmalar, popülizm ve sosyal medya alanında en etkili akademik dergiler ve en sık kullanılan anahtar kelimeler belirlenmiştir. Bulgular, sosyal medya ve popülizm çalışmalarında en sık kullanılan kavramların medya, dezenformasyon, kutuplaşma, siyasal iletişim ve demokratik krizler etrafında yoğunlaştığını göstermektedir. 2017-2023 yılları arasında sosyal medya ve popülizm konulu akademik çalışmalar hızla artmış, ancak 2024 itibarıyla bu ivmenin azaldığı görülmüştür. Bununla birlikte, 2024 ABD Başkanlık seçimleri ve küresel popülist hareketlerin yeniden yükselişi, bu alandaki akademik üretimin 2025 ve sonrasında tekrar ivme kazanabileceğini göstermektedir. Sonuç olarak, bu çalışma sosyal medya ve popülizm ilişkisinin akademik literatürde nasıl şekillendiğini anlamak için kapsamlı bir bilimsel haritalama sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya, Popülizm, Bilimsel Haritalama, Gerçek Ötesi

¹ Dr. İçişleri Bakanlığı, Amasya Valiliği, Amasya/Türkiye, ORCID:0000-0002-3391-3805, e-posta: atifcicekli@gmail.com (Sorumlu Yazar)

SOSYAL BİLİMLER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

THE JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES RESEARCH

RESEARCH ARTICLE

Social Media and Populism: A Science Mapping Study

Atıf ÇİÇEKLİ¹

ABSTRACT

Social media has become a central tool for political communication for populist actors, while its impact on democratic processes, public opinion formation, political mobilization, disinformation, echo chambers, algorithmic manipulation, emotional framing, and polarization has increasingly attracted academic interest. This study examines the academic literature on social media and populism using the scientific mapping method. The study analyzes 761 academic studies retrieved from the Web of Science (WoS) database using the keyword search "social media and populism". The research identifies the distribution of publications over the years, the most productive authors, the most cited studies, the most influential academic journals in the field of populism and social media, and the most frequently used keywords. Findings indicate that the most commonly used concepts in social media and populism studies are media, disinformation, polarization, political communication, and democratic crises. Academic studies on social media and populism have rapidly increased between 2017 and 2023, but this momentum has declined as of 2024. However, the 2024 U.S. Presidential elections and the resurgence of global populist movements suggest that academic production in this field may gain momentum again in 2025 and beyond. In conclusion, this study provides a comprehensive scientific mapping to understand how the relationship between social media and populism has evolved in the academic literature.

Keywords: *Social Media, Populism, Science Mapping, Post Truth*

¹ PhD, Ministry of Internal Affairs, Amasya Governorate, Amasya/Türkiye, ORCID: 0000-0002-3391-3805, e-mail: atifcicekli@gmail.com (*Corresponding Author*)

1. Giriş

Sosyal medya ve popülizm, modern siyasal ve toplumsal düzenin dönüşümünde merkezi bir rol oynamaktadır. Sosyal medya, bireylerin ve grupların haber, enformasyon ve görüş paylaşmasına olanak tanıyan etkileşim odaklı dijital platformlar olarak tanımlanabilir (Castells, 2015). Popülizm ise, genellikle halkı elitlere karşı konumlandıran ve siyasal sistemde merkezi bir ayrım yaratmayı amaçlayan bir siyasal iletişim stratejisi veya ideoloji olarak ele alınmaktadır (Mudde & Kaltwasser, 2019). Özellikle 21. yüzyılda sosyal medyanın gücünü artırmasıyla birlikte popülist liderler ve hareketler bu platformları siyasal söylemlerini yaymak, seçmenlerle doğrudan etkileşime geçmek ve ana akım medyaya alternatif bir iletişim kanalı oluşturmak için yoğun bir şekilde kullanmaktadır (Engesser, Ernst, Esser & Büchel, 2017; Bobba, 2019; Postill, 2018). Popülist liderler, geleneksel medya araçlarını bypass ederek doğrudan halkla iletişim kurma imkânı sağlayan sosyal medyayı stratejik bir şekilde kullanmakta; bu durum, popülist söylemlerin yaygınlaşmasını ve kitlesel mobilizasyonu önemli ölçüde kolaylaştırmaktadır (Bavili, 2023). Bu durum, sosyal medya ve popülizm arasındaki ilişkinin akademik literatürde yoğun bir şekilde incelenmesini beraberinde getirmiştir.

Sosyal medya ve popülizm kavramları, farklı teorik çerçeveler içinde ele alınmış ve çeşitli akademik tartışmalara konu olmuştur. Popülizmin tanımı konusunda literatürde ciddi bir kavramsal belirsizlik söz konusudur. Laclau (2007, s. 15) popülizmi, halk ve elitler arasındaki antagonizmaya dayalı söylemsel bir yapı olarak tanımlarken, Mudde (2004, s. 543) popülizmi ‘ince merkezli bir ideoloji’ olarak ele almakta ve halkı ‘saf’ olarak idealize eden, elitleri ise yozlaşmış olarak tanımlayan bir çerçeve sunmaktadır. Freedman (1998, s. 750), ideolojilerin belirli bir tutarlılık ve geniş siyasi kavramlar setine dayanması gerektiğini savunarak popülizmi tam anlamıyla bir ideoloji olarak değerlendirme konusunda çekincelerini ortaya koymuştur. Bunun aksine, Canovan (2002, s. 5-8) popülizmin demokratik süreçlerin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve halkın siyasi süreçlere dahil edilmesi açısından önemli bir işlev gördüğünü iddia etmektedir. Öte yandan, Moffitt (2016, s. 146), popülizmin yalnızca bir siyasi tarz olduğunu ve liderin doğrudan halkla kurduğu iletişime dayandığını vurgulamaktadır. Tüm bu farklı yaklaşımlar, popülizmin tanımı ve niteliği konusunda akademik uzlaşıdan uzak bir tartışma alanı oluştururken, aynı zamanda popülizmin demokrasiye olan etkileri üzerine yapılan değerlendirmelerde de köklü ayrışmalara neden olmaktadır. Popülizmin liberal demokrasiyle ilişkisi noktasında ise, Mudde ve Kaltwasser (2019, s. 97-106), popülizmin demokratik temsiliyeti güçlendirebileceğini ancak çoğulculuk karşıtı doğası nedeniyle demokrasiyi tehdit edebileceğini savunmaktadır. Bu çerçevede, popülizmin bir ideoloji mi yoksa sadece bir söylem ve siyaset yapma tarzı mı olduğu sorusu, akademik camiada tartışmalı bir mesele olmaya devam etmektedir. Sosyal medya, Castells’in (2015) ağ toplumu kuramında belirttiği gibi, bireylerin ve kolektif hareketlerin enformasyon üretimi ve yayılımını yeniden yapılandıran bir araç olarak görülmektedir. Günümüzde popülizm ve sosyal medyanın kesişim noktası, özellikle demokratik süreçler ve siyasal iletişim üzerindeki etkileri açısından akademik tartışmaların merkezinde yer almaktadır.

Sosyal medya ve popülizmin önemi, bu kavramların toplumları nasıl şekillendirdiği ve demokratik süreçleri nasıl etkilediğiyle doğrudan ilişkilidir. Günümüzde sosyal medya platformları, yalnızca bireyler arasındaki iletişimi sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda kamuoyu oluşturma ve siyasi mobilizasyon süreçlerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Brexit referandumu sürecinde sosyal medya üzerinden yürütülen popülist kampanyalar (Corbu & Negrea-Busuioc, 2020; Hameleers & Vliegenthart, 2019) veya Donald Trump'ın 2016 ABD başkanlık seçimlerinde Twitter'ı (X) aktif olarak kullanarak seçmen mobilizasyonunu artırması (Bovet, Morone & Makse, 2016), sosyal medya ve popülizmin siyasal süreçler üzerindeki etkisini gösteren somut örneklerdir. Bu bağlamda, sosyal medya platformlarının popülist liderler için bir araç olarak kullanılması, geleneksel medya düzenini sorgulayan ve alternatif siyasal anlatılar oluşturan yeni bir iletişim ortamı yaratmaktadır.

Sosyal medya ve popülizm üzerine yapılan akademik çalışmaları değerlendirmek, bu alandaki temel eğilimleri, boşlukları ve gelişim süreçlerini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Sosyal medyanın popülist hareketler üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar, genellikle dijital medya ekosistemi içinde enformasyon akışının nasıl şekillendiğini, halkın bu duruma nasıl tepki verdiğini ve popülist liderlerin hangi stratejileri benimsediğini analiz etmektedir (Engesser et al., 2017; Waisbord, 2018). Özellikle sosyal medya algoritmalarının yankı odaları (echo chambers) oluşturarak bireylerin maruz kaldıkları verileri filtrelediği ve böylece popülist söylemlerin pekişmesine neden olduğu belirtilmektedir (Pariser, 2011; Dubois & Blank, 2018).

Sosyal medya ve popülizm ilişkisini değerlendiren çeşitli akademik çalışmalar, genel olarak sosyal medya platformlarının popülist aktörler tarafından nasıl kullanıldığına, dezenformasyon ve kutuplaşma süreçlerine nasıl katkıda bulunduğu ve demokratik süreçler üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır (Gerbaudo, 2018; Dubois & Blank, 2018; Corbu & Negrea-Busuioc, 2020; Tufekci, 2017). Ancak bu çalışmalar genellikle belirli bölgesel veya tematik bağlamlarla sınırlı kalmıştır. Bu çalışmanın diğer araştırmalardan farkı, konuyu bibliyometrik analiz ve bilimsel haritalama yöntemiyle sistematik olarak ele alarak, alandaki akademik üretimi geniş bir perspektifle değerlendirmesidir. Literatürde sosyal medya ve popülizmi konu edinen çalışmalar olmasına rağmen, bu çalışmada konunun tarihsel gelişimi, akademik yayınların trendleri, en etkili çalışmalar ve araştırma ağları detaylı bir şekilde analiz edilmektedir. Bu bağlamda, sosyal medya ve popülizm üzerine yapılan çalışmaların kapsamlı bir analizinin gerçekleştirilmesi, bu alandaki akademik yönelimleri ve trendleri anlamak açısından önemli katkılar sunacaktır.

Sosyal medya ve popülizm üzerine yapılan akademik çalışmaların değerlendirilmesi, konuya gösterilen önemin anlaşılması, konjektürel olarak sosyal medya ve popülizmin etkilerinin ve tehditlerin analizi ve nihai olarak araştırma sosyal medya ve popülizm ile ilişkili araştırma yapmayı planlayan ya da konu alanına ilişkin literatür ile ilgili fikir edinmek isteyen araştırmacılara genel bir bakış açısı sunması bakımından önemli görülmektedir. Bu önemden hareketle araştırmanın temel amacı sosyal medya ve

popülistmi konu edinen çalışmaların sistematik olarak çeşitli perspektiflerden incelenmesi ve değeriendirilmesidir. Bu temel amaca yönelik aşığıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Sosyal medya ve popülistm ile ilgili çalışmaların yıllara göre dağılımı nasıldır?
- Sosyal medya ve popülistm konusunda en fazla yayın yapan akademik dergiler hangileridir?
- Sosyal medya ve popülistm alanında en üretken araştırmacılar kimlerdir?
- Sosyal medya ve popülistm alanında en fazla atıf alan akademik çalışmalar hangileridir?
- Sosyal medya ve popülistm üzerine yapılan akademik çalışmalarda en sık kullanılan kelimeler ve bunların tekrar edilme sıklığı nedir?
- Sosyal medya ve popülistm alanındaki akademik çalışmalarda öne çıkan trend konuların yıllara göre dağılımı nedir?
- Sosyal medya ve popülistm sosyal medya ve popülistm alanındaki akademik çalışmaların odak noktaları nedir?
- Sosyal medya ve popülistm alanındaki akademik çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin kümeleme analizi nedir?

2. Yöntem

Bu araştırmada Web of Science (WoS) veritabanında indekslenen dergilerde yayımlanan sosyal medya ve popülistmi konu edinen araştırmaları analiz etmek için bilimsel haritalama yöntemi kullanılmıştır. Bilimsel haritalama yöntemi, belirli bir araştırma alanındaki literatürel gelişimi incelemek amacıyla bibliyometrik analiz teknikleri ve görselleştirme araçlarını kullanan keşifsel bir yaklaşımdır. Bu yöntem, akademik alandaki temel konuları, araştırma eğilimlerini ve bilimsel işbirliklerini belirlemek için atıf analizi, anahtar kelime analizleri ve ağ haritalama tekniklerinden faydalanır (Aria & Cuccurullo, 2017; Cobo vd., 2011).

3. Dokümanlar

Araştırma kapsamında WoS veritabanında indekslenen dergilerde yayımlanmış sosyal medya ve popülistm ile ilgili çalışmalar analiz edilmiştir. Araştırmada WoS veritabanından yararlanılmasının önemli gerekçelerinden birisi sunduğı bibliyografik verilerin, ağ analizi, konu modelleme ve diğeri bibliyometrik yöntemler için standartlaştırılmış, güvenilir ve doğru bilgiler sağlamasıdır (Hicks vd., 2015). Ayrıca en saygın ve tanınmış veritabanlarından birisi olan WoS, disiplinler arası kapsamının geniş olması ve uzun yıllardır kullanılan bir veritabanı olması nedeniyle, bilimsel üretimin zaman içindeki değışimlerini değeriendirmeyi ve araştırma performansını ölçmeyi kolaylaştırdığından bu araştırmada tercih edilmiştir (Mongeon & Paul-Hus, 2016). Araştırmada analiz edilen verilere ilişkin bilgiler Tablo 1’de gösterilmiştir.

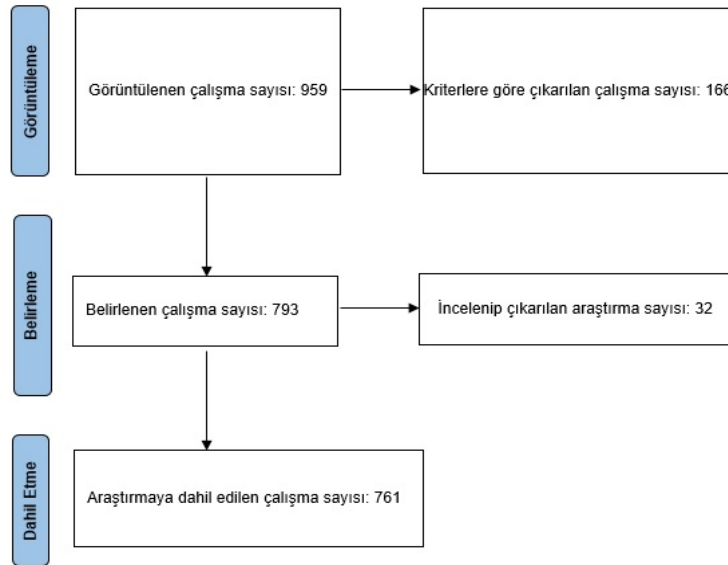
Tablo 1. Analiz Edilen Dökümanlar

Değişken	Sonuç
Zaman Aralığı	2013-2024
Dökümanlar	761
Kaynaklar (Dergiler, kitaplar, vs.)	350
Yazar	1260
Tek Yazarlı Çalışma	274
Çok Yazarlı Çalışma	487
Kaynakça	32,999
Anahtar Kelime (Keyword Plus)	1829
Yazarın Anahtar Kelimeleri	2208

Tablo 1’de görüldüğü gibi araştırmada 2013-2024 yılları arasındaki toplam 761 çalışma analiz edilmiştir. Bu çalışmalar toplam 350 kaynakta yayımlanmıştır. Çalışmaların 274’ü tek yazarlı, 487’si ise çok yazarlı gerçekleştirilmiştir. Çalışmalarda toplam 32999 referans bulunmaktadır. Başka bir deyişle araştırmada toplam 32999 referans verisi analiz edilmiştir. Ayrıca 1829 WoS veritabanında belirtilen anahtar kelime ve 2208 yazarların çalışmalarında belirttikleri anahtar kelimeler de analize dahil edilmiştir.

4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmaya dahil edilecek çalışmaları belirleyebilmek için PRISMA akış diyagramı kullanılmıştır. Araştırmada benimsenen PRISMA akış diyagramı Şekil 1’de gösterilmiştir.

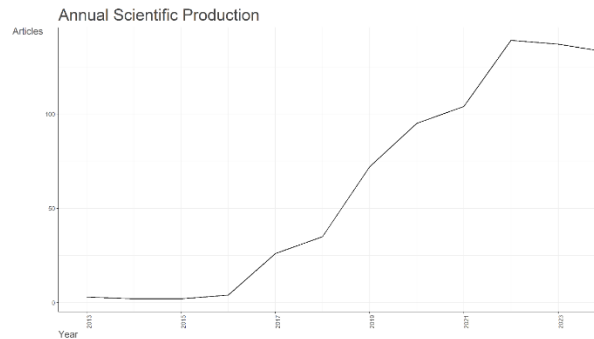
Şekil 1. Prizma Akış Diyagramı

Şekil 1'deki diyagramda görüldüğü üzere öncelikle WoS veritabanı arama motorundan “populism”(Topic) and “social media”(Topic)” arama terimiyle çalışmalar görüntülenmiştir. Görüntülenen çalışmalardan içinde bulunduğumuz yıl, 2025 yılında yayımlanmış olan, toplantı, durum raporu ve doğrulama doküman tiplerindeki çalışmalar görüntülenen çalışmalardan çıkarılmış ve 793 çalışma araştırma için belirlenmiştir. Belirlenen 793 araştırmanın tek tek başlıkları ve özetleri incelenmiş, sosyal medya ve popülizmi konu edinmemiş toplam 32 çalışma veri setinden çıkarılmıştır. Tüm bu incelemeler sonucunda geriye kalan 761 çalışma araştırmaya dahil edilmiştir.

Elde edilen 761 çalışmaya ilişkin tüm veriler plain text formatındaki dosya ile indirilmiştir. Verileri içeren dosya R programının bibliometrix paketi ile analiz edilmiştir. R programının bibliometrix paketi, WoS gibi büyük veritabanlarından elde edilen verileri işlemede, atıf analizi, işbirliği ağları ve konu haritalama gibi bibliyometrik analizleri uygulamada oldukça kullanışlı olduğu için araştırmada tercih edilmiştir (Aria & Cuccurullo, 2017; Cuccurullo vd., 2021). Araştırmanın verilerin analizi için bibliyometrik analiz tekniği uygulanmıştır. Bibliyometrik analiz, akademik çalışmaların nicel olarak incelenmesini sağlayan bir analiz tekniği olup, atıf sayıları, yazarlar arası işbirlikleri, anahtar kelime kullanımı ve bilimsel etkinin ölçümü gibi metriklerden yararlanır (Donthu et al., 2021). Bu analiz ile bilimsel alanların ilerleyişini, araştırmacılar arasındaki işbirliklerini ve literatürdeki genel eğilimler belirlenmeye çalışılır (Zupic & Čater, 2015). Bu araştırmada sosyal medya ve popülizmi konu edinen çalışmalardan oluşan literatürün genel eğilimi incelenmeye çalışıldığından verilerin analizinde bibliyometrik analiz kullanılmıştır.

5. Bulgular

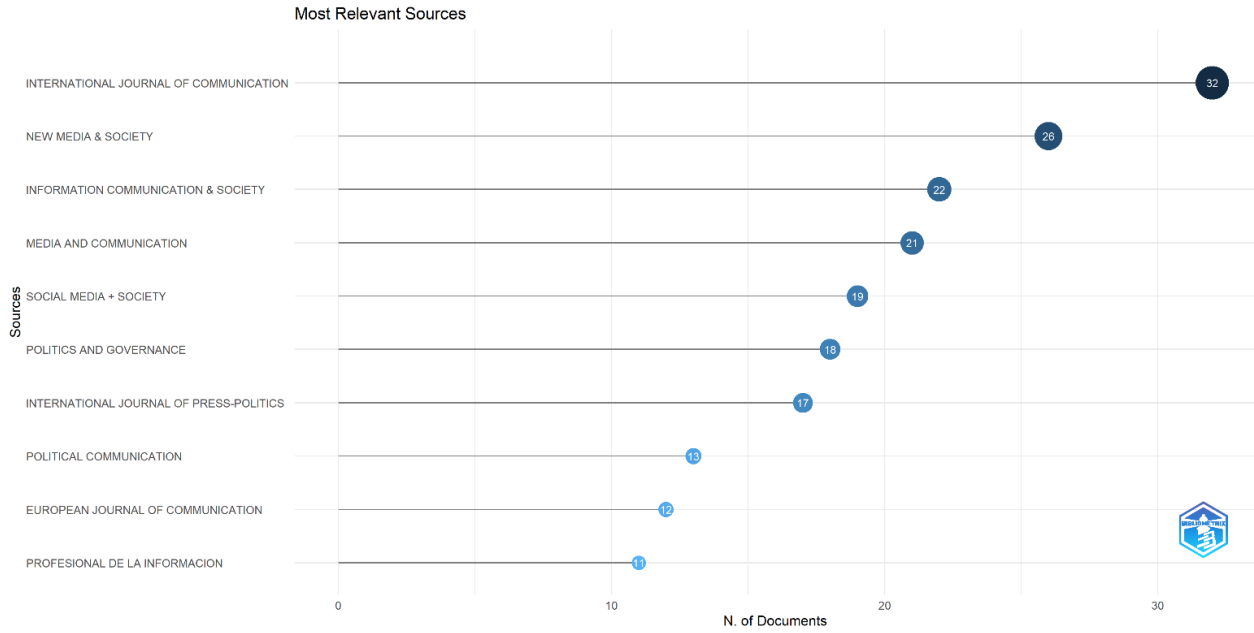
Bu bölümde araştırma kapsamında elde edilen verilerin analizi sonucunda ulaşılan bulgular sunulmuştur. Araştırmada ulaşılan bulgulardan biri sosyal medya ve popülizmi konu edinen araştırmaların yıllara göre dağılımıdır. Sosyal medya ve popülizmi konu edinen araştırmaların yıllara göre dağılımı Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1. 2013–2014 Sosyal Medya ve Popülizm Yıllık Akademik Yayın Dağılımı

Grafik 1 incelendiğinde, 2013-2024 yılları arasında sosyal medya ve popülizm alanında yayımlanan akademik çalışmaların yıllık dağılımını göstermektedir. 2013-2016 yılları arasında bilimsel üretim düşük seviyelerde kalmış, yılda yalnızca birkaç makale yayımlanmıştır. 2017 yılından itibaren artış eğilimi gözlemlenmiş ve 2019'a kadar üretim düzenli bir şekilde yükselmiştir. 2019-2021 döneminde artış ivmelenerek yıllık makale sayısı 50'nin üzerine çıkmış, 2021 yılında ise üretim artışı ivmesinde dramatik bir sıçrama gerçekleştiği görülmüştür. 2023 yılında üretim en yüksek seviyeye ulaşılmış ve yıllık makale üretimi sayısı 100'ün üzerine çıkmıştır. 2023 zirvesinin ardından 2024 yılında bilimsel üretimde bir azalma görülmüştür. Önceki yıllara kıyasla daha düşük seviyelerde seyreden makale sayısı, önceki yükseliş trendinden saparak göreceli olarak düşüş eğilimine girmiştir.

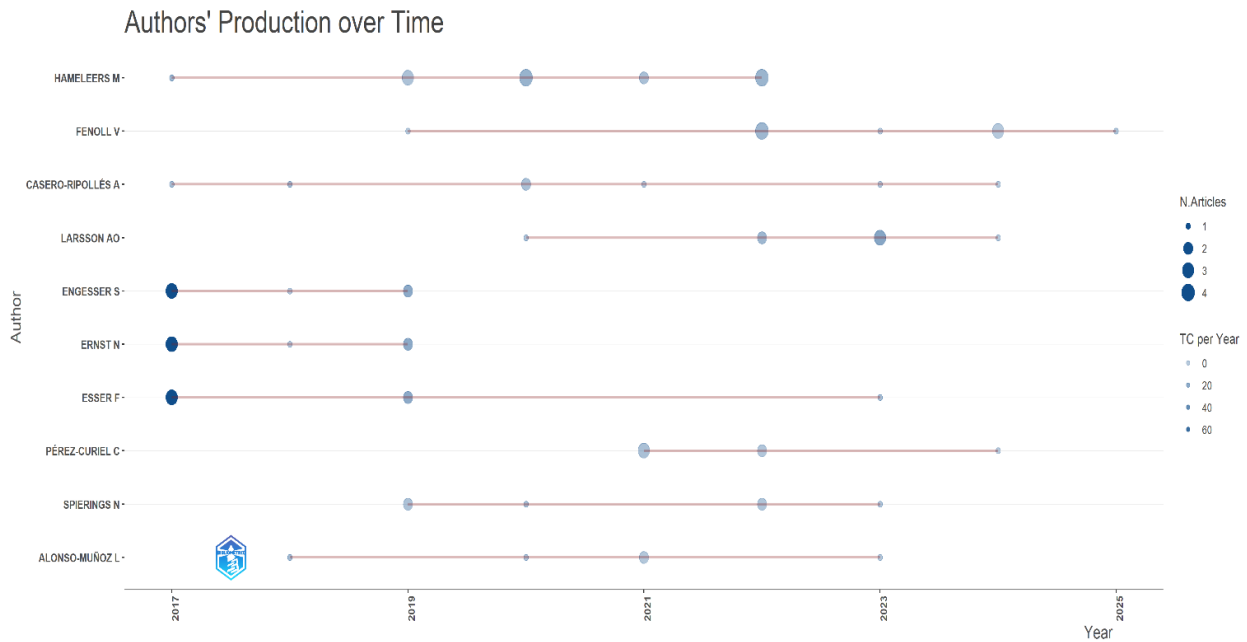
Araştırmada sosyal medya ve popülizmi konu edinen en fazla çalışmanın yayımlandığı dergilere ilişkin bulgulara da ulaşılmıştır. Sosyal medya ve popülizmi konu edinen çalışmaların en yoğun olduğu dergiler Grafik 2'de gösterilmiştir.

Grafik 2. Sosyal Medya ve Popülizm Konusunda En Fazla Yayın Yapan Dergiler

Grafik 2 sosyal medya ve popülizm konusundaki en fazla yayın yapan akademik dergileri göstermekte olup, alanın en etkili bilimsel platformlarını ortaya koymaktadır. International Journal of Communication, New Media & Society ve Information Communication & Society bu konuda en fazla akademik üretimi barındıran üç dergi olarak öne çıkmaktadır. Bu dergiler, genel olarak iletişim çalışmaları, dijital medya ve toplum arasındaki ilişkileri ele alan yüksek etki faktörüne sahip dergiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle International Journal of Communication, açık erişimli ve geniş bir akademik kitleye hitap eden bir dergi olup, bu alanın en çok tercih edilen kaynaklarından biri olarak görünmektedir.

Media and Communication ve Social Media + Society gibi dergiler, dijital medya ve toplumsal dinamikler arasındaki ilişkileri ele alan çalışmalara yoğunlaşmaktadır. Politics and Governance ve International Journal of Press-Politics bu alandaki akademik üretimin siyaset bilimiyle kesişen boyutunu yansıtmaktadır. Bu durum, sosyal medya ve popülizmin yalnızca iletişim çalışmaları alanında değil, siyaset bilimi ve kamu yönetimi perspektifinden de ele alındığını göstermektedir. Daha düşük ancak kayda değer sayıda makalenin yayımlandığı Political Communication, European Journal of Communication ve Profesional de la Información gibi dergilerde, farklı akademik geleneklerden gelen çalışmalar bulunmaktadır. Political Communication, siyasal iletişim perspektifinden konuyu ele alırken, European Journal of Communication, medya ve toplum arasındaki etkileşimi Avrupa merkezli çalışmalar bağlamında değerlendiren yayınları kapsamaktadır. Profesional de la Información, daha çok bilgi yönetimi, dijital medya ve iletişim teknolojileri konularına odaklanarak, sosyal medya ve popülizm eksenindeki bilimsel üretime teknik bir boyut kazandırmaktadır.

Grafik 3. 2017-2024 Sosyal Medya ve Popülizm Alanında En Üretken Yazarlar

Grafik 3 incelendiğinde, 2017-2024 yılları arasında sosyal medya ve popülizm alanında en üretken yazarlar görülmektedir. Yatay ekseninde yıllar, dikey ekseninde ise yazarların soyadları yer almaktadır. Her bir nokta, belirli bir yıl içinde bir yazar tarafından yayımlanan makaleyi temsil etmekte, noktanın büyüklüğü ise yayın sayısını göstermektedir.

Elde edilen verilerin analizi sonucunda Hameleers, sosyal medya ve popülizmi konu edinen çalışma gerçekleştiren en üretken yazarlar arasında öne çıkmakta ve 2017'den itibaren düzenli olarak yayın yapmaktadır. Hameleers, Fennol ve Casero Liporres uzun vadeli üretkenlik gösteren yazarlar

arasında yer almakta ve 2019-2023 yılları arasında yoğun bir şekilde akademik katkı sunmuşlardır. Bu yazarların yayınları belirli aralıklarla artış göstermekte ve özellikle 2021-2023 döneminde daha büyük ölçekli akademik üretime katkıda bulundukları gözlemlenmektedir.

Larsson, Engesser, Ernst ve Esser, belirli dönemlerde sosyal medya ve popülizmi ile ilgili yoğun akademik üretim yapmış, ancak uzun vadede bu konuya ilişkin yayın sıklıkları daha düşük bir seyir izlemiştir. Perez Curiel, Spierings ve Alonso Munoz ise daha sınırlı bir zaman diliminde sosyal medya ve popülizm ile ilgili akademik üretim gerçekleştirmiştir. Bu yazarların belirli yıllarda yüksek yayın sayısına sahip olduğu, ancak üretkenliklerinin zaman içinde değişkenlik gösterdiği görülmektedir.

Bunların yanında araştırmada sosyal medya ve popülizmi konu edinen çalışmalar arasında en fazla atıf alan çalışmalara ilişkin bulgulara da ulaşılmıştır. Sosyal medya ve popülizmi konu edinen en fazla atıf alan çalışmalara ilişkin bilgiler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. En fazla atıf alan 10 çalışma

Yayın Künyesi	TAS	OAS
Engesser, S., Ernst, N., Esser, F., & Büchel, F. (2017). Populism and social media: How politicians spread a fragmented ideology. <i>Information, Communication & Society</i> , 20(8), 1109–1126. https://doi.org/10.1080/1369118X.2016.1207697 .	481	53,44
Gerbaudo, P. (2018). Social media and populism: an elective affinity?. <i>Media, Culture & Society</i> , 40(5), 745–753. https://doi.org/10.1177/0163443718772192 .	272	34,00
Quandt, T. (2018). Dark participation. <i>Media and Communication</i> , 6(4), 36–48. https://doi.org/10.17645/mac.v6i4.1519 .	240	30,00
Ernst, N., Engesser, S., Büchel, F., Blassnig, S., & Esser, F. (2017). Extreme parties and populism: an analysis of Facebook and Twitter across six countries. <i>Information, Communication & Society</i> , 20(9), 1347–1364. https://doi.org/10.1080/1369118X.2017.1329334 .	217	24,11
Groshek, J., & Koc-Michalska, K. (2017). Helping populism win? Social media use, filter bubbles, and support for populist presidential candidates in the 2016 US election campaign. <i>Information, Communication & Society</i> , 20(9), 1389–1407. https://doi.org/10.1075/jlp.17032.kre .	147	16,33
Kreis, R. (2017). The “tweet politics” of President Trump. <i>Journal of Language and Politics</i> , 16(4), 607–618. https://doi.org/10.1075/jlp.17032.kre .	137	15,22
Guriev, S., & Papaioannou, E. (2022). The political economy of populism. <i>Journal of Economic Literature</i> , 60(3), 753–832. https://doi.org/10.1257/jel.20201595 .	135	33,75
Waisbord, S., & Amado, A. (2017). Populist communication by digital means: presidential Twitter in Latin America. <i>Information,</i>	134	14,89

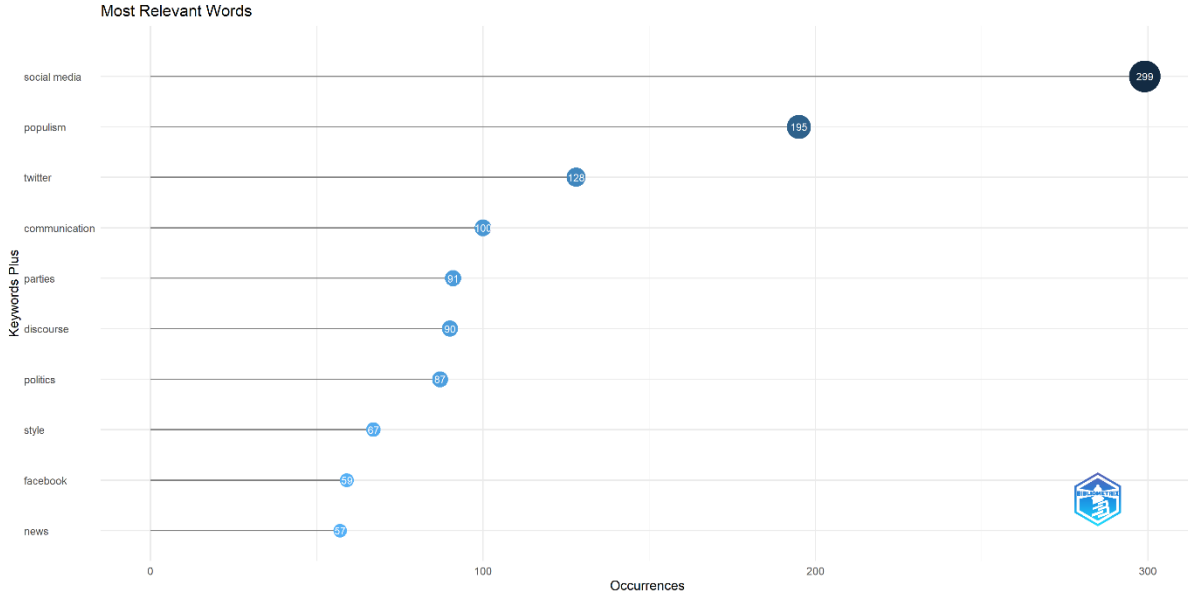
<i>Communication & Society</i> , 20(9), 1330-1346. https://doi.org/10.1080/1369118X.2017.1328521		
Ernst, N., Blassnig, S., Engesser, S., Büchel, F., & Esser, F. (2019). Populists prefer social media over talk shows: An analysis of populist messages and stylistic elements across six countries. <i>Social Media + Society</i> , 5(1), 1-14. https://doi.org/10.1177/2056305118823358 .	126	18,00
Stier, S., Posch, L., Bleier, A., & Strohmaier, M. (2017). When populists become popular: Comparing Facebook use by the right-wing movement Pegida and German political parties. <i>Information, Communication & Society</i> , 20(9), 1365-1388. https://doi.org/10.1080/1369118X.2017.1328519 .	110	12,22

TAS: Toplam atıf sayısı, OAS: Yıllara göre ortalama atıf sayısı

Tablo 2’de yer alan verilere göre, Engesser, Ernst, Esser ve Büchel (2017) çalışması 481 atıf ile sosyal medya ve popülizm konusunda en fazla atıf alan araştırmadır. Çalışma, popülist siyasetçilerin sosyal medya platformları aracılığıyla ideolojik söylemlerini nasıl yaydıklarını incelemektedir. Gerbaudo (2018) ve Quandt (2018) tarafından yapılan araştırmalar sırasıyla 272 ve 240 atıf alarak, sosyal medyanın popülist söylemler için nasıl bir araç haline geldiğini ve popülist aktörlerin dijital platformları nasıl kullandıklarını analiz etmektedir. Ernst, Engesser, Büchel, Blassnig ve Esser (2017) çalışması 217 atıf ile farklı ülkelerdeki aşırı uç partilerin sosyal medya stratejilerini karşılaştırarak bu alandaki önemli referanslardan biri olmuştur.

Daha düşük atıf alan çalışmalara bakıldığında, Groshek ve Koc-Michalska (2017) 147 atıf, Kreis (2017) 137 atıf, Guriev ve Papaioannou (2022) 135 atıf, Waisbord ve Amado (2017) 134 atıf, Ernst, Blassnig, Engesser, Büchel ve Esser (2019) 126 atıf ve Stier, Posch, Bleier ve Strohmaier (2017) 110 atıf almıştır. Bu çalışmalar, özellikle sosyal medya algoritmalarının popülist hareketleri nasıl desteklediğini, liderlerin dijital iletişim stratejilerini ve sosyal medya platformlarının sağ popülist hareketler için nasıl bir mobilizasyon alanı sunduğunu ele almaktadır. Tablo 2’deki verilere göre, en çok atıf alan çalışmalar 2017-2019 yılları arasında yayımlanmış olup, popülist aktörlerin sosyal medya platformlarını nasıl kullandığını ve bu platformların siyasi süreçlere etkilerini analiz etmektedir.

Araştırmada elde edilen bulgulara birisi de sosyal medya ve popülizmi konu edinen çalışmalarda en sık kullanılan kelimelere ilişkindir. Elde edilen bulgular Grafik 4'te gösterilmiştir.

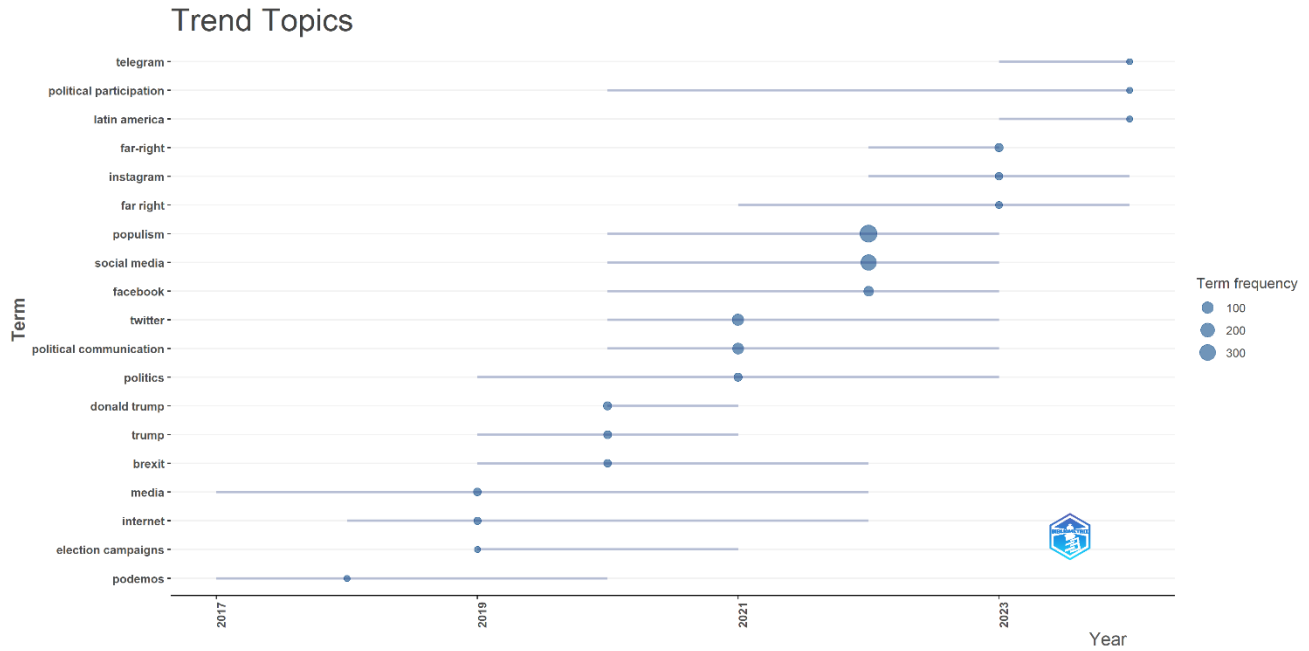

Grafik 4. Sosyal Medya ve Popülizm Çalışmalarında En Sık Kullanılan Kelimeler

Grafik 4 incelendiğinde, sosyal medya ve popülizm üzerine yapılan akademik çalışmalarda en sık kullanılan kelimeleri ve bunların tekrar edilme sıklığı görülmektedir. "Media" kelimesinin 290 kez geçmesi, çalışmalarda medya kavramının temel bir araştırma nesnesi olduğunu göstermektedir. Bunu takip eden "system" ve "communication" terimleri, sosyal medya ve popülizm araştırmalarının medya sistemleri, iletişim süreçleri ve dijital ekosistemler üzerine yoğunlaştığı söylenebilir. Bu üç terimin yüksek frekanslı kullanımı, çalışmaların çoğunlukla medya ortamlarının nasıl şekillendiği, iletişim pratiklerinin nasıl değiştiği ve dijital platformların toplumsal süreçleri nasıl etkilediği üzerine odaklandığını ortaya koymaktadır.

Diğer sık kullanılan kelimeler arasında "discourse", "news", "public", "social", "political" ve "Facebook" bulunmaktadır. "Discourse" ve "public" terimlerinin sıklıkla kullanılması, çalışmaların büyük ölçüde kamusal söylem, politik söylem analizi ve toplumsal etkileşim bağlamında şekillendiğini göstermektedir. "News" ve "political" kelimelerinin öne çıkması, araştırmaların medya ve siyaset arasındaki ilişkiye odaklandığını ve haber medyasının popülist söylemlerin yayılımında kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. "Facebook" kelimesinin listeye girmesi, platformun sosyal medya ve popülizm bağlamında önemli bir araştırma nesnesi olduğunu göstermekte ve özellikle Facebook'un siyasal iletişim, dezenformasyon ve popülist hareketler açısından akademik ilgiyi üzerine çektiğine işaret etmektedir.

Araştırmada elde edilen verilerin analizi sonucunda sosyal medya ve popülizmi konu eden çalışmalara ilişkin trend konular ile ilgili bulgulara da ulaşılmıştır. Bulgular Grafik 5'te sunulmuştur.

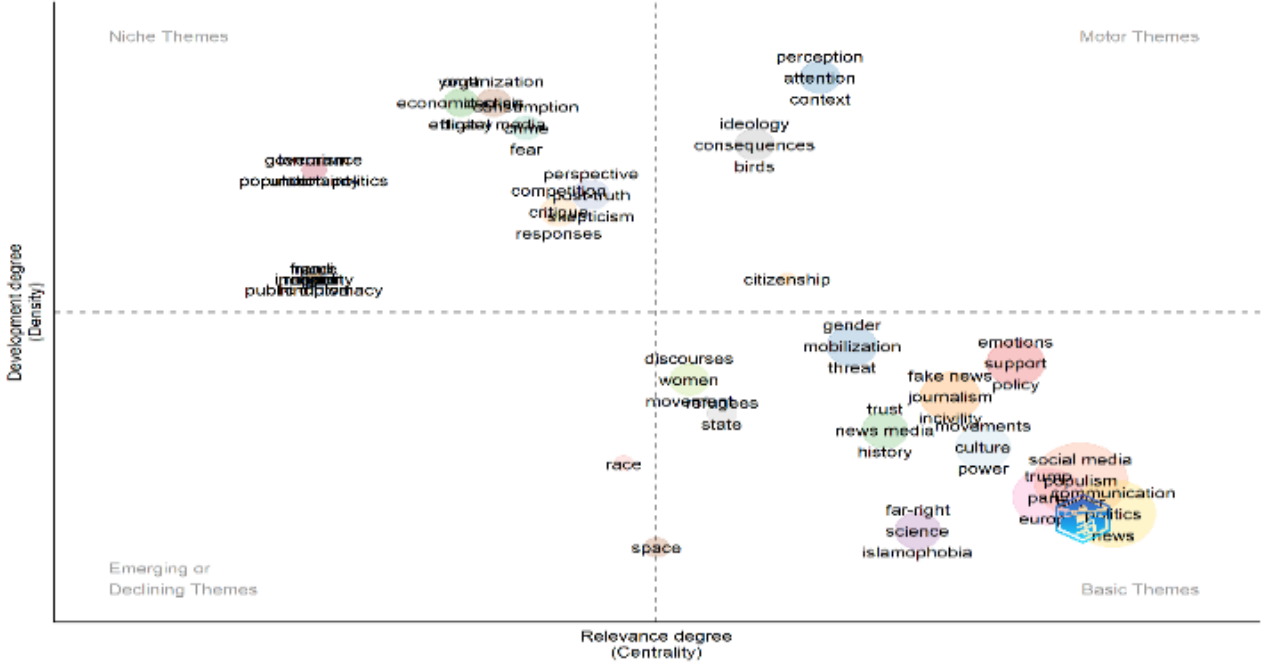

Grafik 5. Sosyal Medya ve Popülizm Çalışmalarında Öne Çıkan Trend Konular

Grafik 5 sosyal medya ve popülizm alanındaki akademik çalışmalarda öne çıkan trend konuların yıllara göre dağılımını göstermektedir. 2017 yılından itibaren belirli anahtar kelimelerin öne çıktığı, ancak 2020 sonrası dijital platformlara ve siyasal olaylara yönelik ilginin belirgin şekilde arttığı gözlemlenmektedir. 2017-2019 döneminde "Podemos", "campaigns", "internet", "media" ve "Brexit" gibi siyasal ve medya temalı anahtar kelimeler öne çıkarken, 2020 sonrası sosyal medya platformları ve popülist figürlerle ilgili araştırmaların arttığı görülmektedir.

Özellikle 2021 sonrası "populism", "social media", "Facebook", "Twitter (X)" ve "far-right" gibi kavramların yoğun biçimde akademik literatürde yer aldığı gözlemlenmektedir. 2023 yılı itibarıyla ise "Telegram", "participation" ve "Latin America" gibi konuların yükselişe geçtiği ve popülist siyasetin küresel bağlamda farklı platformlarda ve bölgesel düzeyde ele alınmaya başlandığı görülmektedir. "Trump" ve "Brexit" gibi 2019-2021 döneminde akademik ilgiyi çeken konuların, 2023 itibarıyla yerini daha geniş çaplı dijital platform analizlerine ve bölgesel araştırmalara bıraktığı dikkat çekmektedir.

Araştırmada sosyal medya ve popülizmi konu edinen çalışmalarda kullanılan kelimelerin tematik analizine ilişkin bulgulara da ulaşılmıştır. Bulgular Grafik 6'da gösterilmiştir.

Grafik 6. Sosyal Medya Popülizm Çalışmalarının Odak Noktaları

Grafik 6 sosyal medya ve popülizm alanındaki akademik çalışmaların odak noktalarını göstermektedir. Bu doğrultuda sosyal medya ve popülizm ile ilgili çalışmalara ilişkin temel temalarda, yüksek merkeziyete sahip ancak yoğunluğu daha düşük konular olarak öne çıkmaktadır. "Social media", "populism", "communication", "politics", "news", "Trump", "Europe" ve "journalism" gibi kavramlar, sosyal medya ve popülizm araştırmalarının temel eksenlerini belirlemektedir.

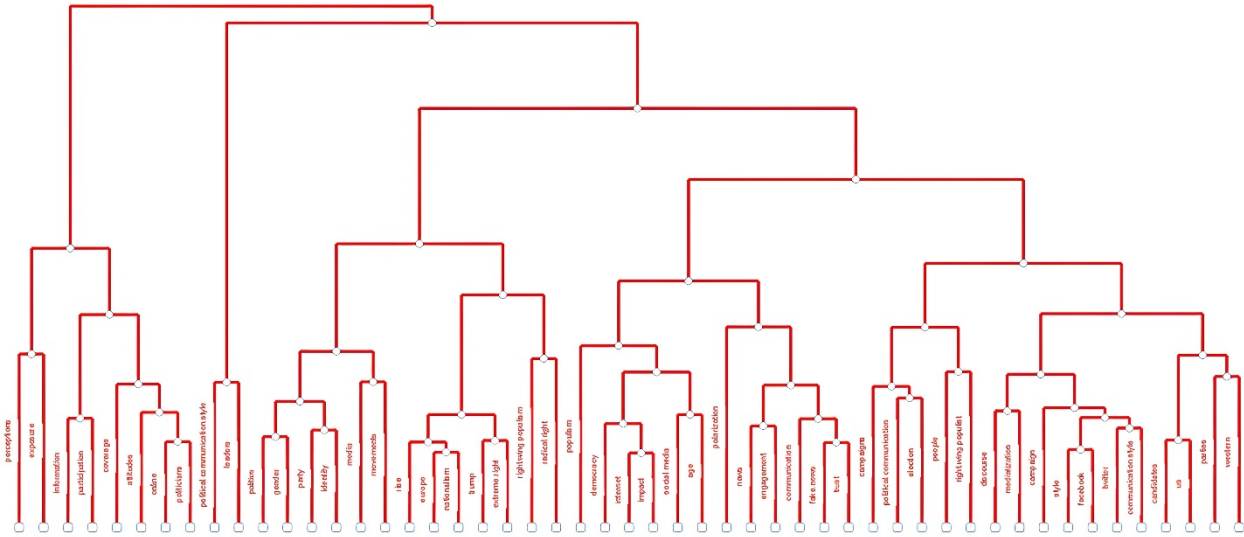
Motor temalar, alanın gelişimini yönlendiren, dinamik ve belirleyici konular olarak kabul edilmektedir. "Perception", "attention", "context", "ideology" ve "consequences" gibi kavramların bu kategoride bulunması, akademik çalışmaların popülist söylemlerin bireysel ve toplumsal algılar üzerindeki etkisini yoğun şekilde incelediğini göstermektedir.

Niş temalar, alan içinde daha spesifik, yoğun şekilde çalışılan ancak merkeziyeti daha düşük konular olarak görülmektedir. Özellikle "fear" (korku) ve "efficacy" (etkinlik) gibi kavramların varlığı, popülizmin siyasal iletişimde korku söylemi ve etki kapasitesi ile ilişkilendirildiğini göstermektedir.

Gelişmekte olan veya gerileyen temalar ise akademik ilgiyi yeni çekmeye başlayan veya zamanla önemini kaybeden konular olarak değerlendirilmektedir. Özellikle göçmenlik ve popülizm ilişkisi belirli dönemlerde önemli bir araştırma alanı olmasına rağmen, alan içindeki merkeziyetinin zamanla değişkenlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Genel olarak, bu tematik harita, sosyal medya ve popülizm alanındaki araştırmaların ana odak noktalarını, yükselen eğilimleri ve geri planda kalan konuları

belirlemeye olanak tanımaktadır. Motor temaların (algı, ideoloji, bağlam) ve temel temaların (sosyal medya, popülizm, haberler) akademik üretimde baskın olduğu, niş temaların ise ekonomik krizler, kamu diplomasisi ve elit karşıtlığı etrafında şekillendiği gözlemlenmektedir.

Tüm bunlarla birlikte araştırmada sosyal medya ve popülizmi konu edinen çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin gruplandırılmasına ilişkin bulgulara da ulaşılmıştır. Bulgular Grafik 7’de gösterilmektedir.

Grafik 7. Sosyal Medya ve Popülizm Çalışmalarında Kullanılan Anahtar Kelimeler

Grafik 7 sosyal medya ve popülizm alanındaki akademik çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin hiyerarşik kümeleme yoluyla gruplandırılmasını göstermektedir. Bu analiz, ilgili kavramların birbirleriyle nasıl ilişkilendiğini ve belirli tematik alt grupların nasıl şekillendiğini belirlemek için kullanılmaktadır.

Dendrogramda en üst seviyede yer alan dallar, geniş tematik alanları temsil ederken, daha alt seviyedeki dallar, belirli alt konuların nasıl kümelendiğini göstermektedir. Grafiğe göre, sosyal medya, popülizm ve siyasal iletişim gibi temel konular birbirine yakın kümelenmekte ve alt konulara ayrılmaktadır. "Political communication", "fake news", "social media platforms" ve "public opinion" gibi konuların aynı dallar altında yer alması, sosyal medya ile popülist söylemler arasındaki bağlantının akademik alanda sistematik bir şekilde ele alındığını göstermektedir.

Daha alt seviyedeki dallar, popülizmin medya ekosistemindeki farklı yönlerini içeren daha özelleşmiş konulara ayrılmaktadır. Örneğin, "far-right", "Trump", "Brexit" ve "elections" gibi kavramlar aynı kümeler içinde yer almakta, bu da sağ popülist hareketler ve seçim süreçleri arasındaki ilişkiye yönelik akademik ilginin yüksek olduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, "misinformation", "trust", "engagement" ve "citizenship" gibi kavramların belirli bir kümede toplanması, sosyal medyada

yayılan dezenformasyonun kamuoyuna etkilerinin önemli bir araştırma konusu olduğunu ortaya koymaktadır.

6. Tartışma ve Öneriler

Sosyal medya ve popülizmi konu edinen çalışmaların bibliyometrik analiz ile değerlendirilmesinin amaçlandığı bu çalışmada elde edilen verilerin analizi sonucunda birçok sonuca ulaşılmıştır. Elde edilen verilerin analizi sonucunda 2013-2024 yılları arasında sosyal medya ve popülizm alanında yayımlanan akademik çalışmaların yıllık dağılımı incelendiğinde, 2013-2016 yılları arasında düşük seviyelerde kalan bilimsel üretimin, 2017 itibarıyla belirgin bir artış eğilimi gösterdiği görülmektedir. 2019'dan sonra hızlanan bu artış, 2021-2023 döneminde zirve noktasına ulaşarak yıllık makale sayısını 100'ün üzerine çıkarmıştır. Bu durum, sosyal medya ve popülizm ilişkisinin akademik çevrede giderek daha fazla ilgi çektiğini ve bu alandaki çalışmaların belirgin bir şekilde arttığını göstermektedir. Bu artışın arkasındaki önemli faktörlerden biri, Donald Trump'ın 2017-2021 arasındaki başkanlık dönemi ve popülist siyaset anlayışı olduğu söylenebilir (World Values Survey, 2022). Trump'ın sosyal medya, özellikle X üzerinden yürüttüğü politikalar, popülist liderlerin dijital platformları nasıl etkili şekilde kullanabileceğini göstererek bu alandaki akademik ilgiyi artırmıştır (Engesser et al., 2017; Waisbord, 2018). Özellikle Trump'ın göçmen karşıtı söylemleri, geleneksel medyayı “yalan haber” (fake news) olarak nitelemesi ve kutuplaştırıcı politikaları, sosyal medya-popülizm ilişkisine dair bilimsel üretimi teşvik eden başlıca unsurlar arasında sayılabilir. Bu düşüşün iki temel nedeni olabilir: İlk olarak, sosyal medya ve popülizm alanındaki araştırmaların belirli bir doygunluğa ulaşması ve akademik ilginin farklı yönlere kayması ancak belki de bundan daha önemlisi 2021 yılında Trump'ın seçimleri kaybetmesi sonrasında popülist politikaların gündemden düşmesi bu azalmayı açıklayabilir. Trump'ın 2024 yılında ikinci sefer ABD Başkanı olarak seçilmesi ve özellikle Teknoloji, sosyal medya ve Tesla CEO'su ve popüler ikon olan Elon Musk ile yürüttüğü propaganda dönemi ve Trump'ın Başkan seçildikten sonra temsili demokrasi karşıtı, atanmış-seçilmiş ayrımını öne çıkartan popülist politikaları gösteriyor ki sosyal medya ve popülizme dair akademik çalışmalar 2025 ile beraber tekrar ciddi bir artışa geçecektir.

Sosyal medya ve popülizm konularında yapılan akademik çalışmaların analizi, bu alandaki bilimsel üretimin büyük ölçüde iletişim çalışmaları, siyasal iletişim ve kamu yönetimi gibi disiplinler arası perspektiflerden beslendiğini göstermektedir. Özellikle International Journal of Communication, New Media & Society ve Information Communication & Society gibi dergiler, sosyal medya ve popülizm ilişkisini dijital medya ve toplumsal dinamikler bağlamında ele alan prestijli yayınlar arasında yer almaktadır. Siyasal iletişim ve kamu yönetimi alanındaki Politics and Governance, International Journal of Press-Politics ve Political Communication gibi dergiler de bu araştırma alanının çok boyutlu yapısını desteklemektedir. Araştırmanın bu sonuçları, literatürdeki Gerbaudo (2018), Quandt et al. (2019) ve Kramer (2017) gibi araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen çalışmalarla paralellik göstermektedir. Gerbaudo (2018), popülist hareketlerin dijital platformlarla nasıl etkileşime girdiğini anlamak için siyaset bilimi ve iletişim çalışmalarının birlikte değerlendirilmesi gerektiğini vurgularken, Quandt et al.

(2019) ise sosyal medya ve dezenformasyon arasındaki ilişkinin akademik camiada giderek daha fazla araştırıldığını ortaya koymaktadır. Kramer (2017) ise çalışmasında internetin sağ popülist hareketler içindeki rolünü ve bu kullanımın siyasi iletişimde nasıl bir rol oynayarak dönüşüme yol açtığını analiz etmektedir. En fazla yayın yapan dergilerin iletişim çalışmaları ve siyasal iletişim alanında yoğunlaşması, mevcut literatürle uyumlu bir eğilimi yansıtmaktadır.

Sosyal medya ve popülizm alanında en üretken yazarların akademik üretim süreçleri incelendiğinde, belirli araştırmacıların sosyal medya ve popülizm alanında uzun vadeli ve düzenli olarak akademik katkı sunduğu, bazılarının ise belirli dönemlerde bu alana yoğunlaşan üretkenlik gösterdiği gözlemlenmektedir. Hameleers, Fennol ve Casero Liporres gibi araştırmacılar, 2017 yılından itibaren düzenli yayın yaparak alana sürekli katkı sağlamıştır. 2019-2023 döneminde bu yazarların üretkenliği belirgin şekilde artarken, Larsson, Engesser, Ernst ve Esser gibi isimler bu alanla ilgili belirli dönemlerde yoğun akademik üretim gerçekleştirmiş ancak uzun vadede daha sınırlı bir yayın sıklığı sergilemiştir. Literatürde, Engesser et al. (2017) popülist siyasetçilerin sosyal medya üzerindeki söylemlerini incelerken, Waisbord (2018) sosyal medyanın popülist iletişimi nasıl yeniden şekillendirdiğini ele alan çalışmaların giderek farklı akademik disiplinlerden gelen araştırmacılar tarafından yürütüldüğünü belirtmektedir.

En fazla küresel atıf alan akademik çalışmalar incelendiğinde, en çok referans verilen araştırmaların büyük ölçüde 2017-2019 yıllarında yayımlandığı gözlemlenmektedir. Engesser'in 2017 yılında "Information Communication & Society" dergisinde yayımlanan çalışması, en yüksek akademik etkiye sahip doküman olarak öne çıkmaktadır. Benzer şekilde, Gerbaudo'nun 2018'de "Media Culture & Society" dergisinde ve Quandt'ın 2018'de "Media Communication Lisbon" dergisinde yayımlanan çalışmaları da yüksek atıf almıştır. Bu durum, sosyal medya ve popülizm alanındaki akademik bilginin büyük ölçüde belirli yıllarda üretildiğini ve daha sonraki çalışmaların bu literatüre referans vermeye devam ettiğini ortaya koymaktadır. Waisbord (2018), post-truth döneminde sosyal medyanın popülist iletişim üzerindeki etkisini ele alan çalışmaların akademik ilgiyi giderek daha fazla çektiğini belirtirken, Engesser et al. (2017) de popülist siyasetçilerin sosyal medya platformlarını nasıl etkin bir şekilde kullandığını analiz eden çalışmaların özellikle bu dönemde yoğunlaştığını vurgulamaktadır.

Araştırmamızın bulgularından hareketle, sosyal medya ve popülizm alanındaki akademik çalışmaların belirli dönemlerde hızla arttığı ve özellikle siyasal gelişmelerin akademik üretimi şekillendirdiği sonucuna ulaşılmıştır. 2016 ABD Başkanlık seçimleri ve Brexit gibi büyük siyasal olaylar, sosyal medyanın popülist söylemler üzerindeki etkisini analiz eden çalışmalara akademik ilgiyi artırmıştır. 2017-2019 arasında yayımlanan çalışmaların yüksek atıf alması, bu alandaki bilimsel üretimin büyük ölçüde o dönemde yoğunlaştığını ortaya koymaktadır. Ancak, son yıllarda yayımlanan makalelerin görece daha düşük atıf alması, akademik ilginin yeni yönelimlere kaydığını ve farklı teorik ile metodolojik çerçevelerin ön plana çıkabileceğini göstermektedir. Böylece, sosyal medya ve popülizm

ilişkisinin, disiplinler arası yaklaşımlarla ele alınmaya devam eden, dinamik bir araştırma alanı olarak varlığını sürdürdüğü açık bir şekilde görülmektedir.

Sosyal medya ve popülizm üzerine yapılan akademik çalışmalarda en sık kullanılan kelimeler analiz edildiğinde, "media" (290 kez), "populism" (195 kez) ve "communication" (128 kez) gibi terimlerin oldukça fazla kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum, çalışmaların büyük ölçüde medya sistemleri, iletişim süreçleri ve dijital ekosistemler üzerine odaklandığını göstermektedir. Bu bağlamda, sosyal medya platformlarının politik söylemleri şekillendirmedeki rolü ve medya sistemlerinin popülist hareketlerle nasıl etkileşime geçtiği akademik ilgiyi çeken temel konular arasında yer aldığı söylenebilir. Araştırmanın bu sonucu ile benzer şekilde bazı araştırmalar sosyal medya platformlarının popülist siyasetçilerin söylemlerini yaymada nasıl bir araç olarak kullanıldığına dikkat çekmektedir. Örneğin, Tufekci (2017), sosyal medya platformlarının bireyler ve topluluklar için demokratik katılım mekanizmaları sağlarken, aynı zamanda otoriter ve popülist liderler için manipülasyon aracı haline geldiğini vurgulamaktadır. Waisbord (2018) ise post-truth çağında sosyal medyanın dezenformasyonu yayma potansiyelinin arttığını ve popülist aktörlerin bu özellikten sıklıkla yararlandığını belirtmektedir. Facebook ve X gibi platformların literatürde sıkça analiz edilmesi, dijital ekosistemlerin siyasal söylem üzerindeki etkisinin giderek daha önemli hale geldiğini göstermektedir. Bu sonuçlar, sosyal medya ve popülizm üzerine yapılan akademik çalışmaların, medya ve iletişim süreçlerini inceleyen disiplinler çerçevesinde şekillendiğini ve siyasal söylem analiziyle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Haber medyası ve sosyal medya platformları, popülist söylemlerin yayılmasında belirleyici bir rol oynamakta ve bu platformların toplumsal ve siyasal süreçleri nasıl etkilediği konusunda akademik ilgi giderek artmaktadır. Özellikle Facebook ve X'in popülist liderler tarafından etkin bir şekilde kullanılması, bu platformların siyasetin dijitalleşmesindeki rolüne dair literatürdeki çalışmaların yoğunlaşmasını sağlamıştır.

Sosyal medya ve popülizm alanındaki akademik çalışmalarda öne çıkan trend konular incelendiğinde, araştırma ilgisinin 2017-2019 döneminde daha çok belirli siyasal olaylar ve medya ekosistemi üzerine yoğunlaştığı, 2020 sonrasında ise dijital platformlar ve aşırı sağ hareketler gibi yeni dinamiklere kaydığı görülmektedir. 2017-2019 yıllarında "Podemos", "campaigns", "internet", "media" ve "Brexit" gibi anahtar kelimeler akademik literatürde öne çıkarken, 2020 sonrası "populism", "social media", "Facebook", "X" ve "far-right" gibi kavramların daha sık incelenmeye başlandığı gözlemlenmektedir. 2023 itibarıyla ise "Telegram", "participation" ve "Latin America" gibi konuların yükselişe geçtiği ve popülist siyasetin bölgesel bağlamda ele alınmaya başlandığı görülmektedir. Araştırmanın bu sonuçlarına benzer olarak literatürdeki bazı çalışmalar, akademik ilginin zaman içinde nasıl değiştiğini açıklamaktadır. Örneğin, Gerbaudo (2018), sosyal medya platformlarının siyasal hareketler üzerindeki etkisini analiz ederken, 2016 sonrası popülist siyasetin dijital medyada giderek daha fazla yer bulduğunu vurgulamaktadır. Tufekci (2017) ise sosyal medyanın siyasal katılım ve kolektif hareketler açısından kritik bir araç haline geldiğini ve bu durumun özellikle popülist liderler tarafından nasıl kullanıldığını detaylandırmaktadır. 2020 sonrası akademik ilginin aşırı sağ hareketler ve

dijital platformlar eksenine kayması, popülist aktörlerin sosyal medyayı nasıl kullandığını anlamaya yönelik çalışmaların arttığını göstermektedir. Tüm bu sonuçlar, sosyal medya ve popülist siyaset arasındaki ilişkinin bölgesel ve tematik olarak çeşitlenmeye başladığını göstermektedir. 2017-2019 yıllarında popülist figürler ve siyasal olaylar ön plandayken, 2020 sonrası akademik ilgi sosyal medya platformlarının işlevselliği, aşırı sağ söylemler ve küresel popülizmin farklı coğrafyalardaki yansımalarına kaymıştır (Freedman, 2021; Schnyder vd., 2023; Ragragio, 2020; Ekström vd., 2021) Bu eğilim, sosyal medya platformlarının siyasal katılımı nasıl etkilediğini, popülist hareketlerin bu dijital araçları nasıl kullandığını ve platform bazlı siyasal iletişimin nasıl dönüştüğünü anlamak için daha derinlemesine analizlere ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır.

Araştırmada elde edilen verilerin analizi sonucunda sosyal medya ve popülizm çalışmalarının siyasal iletişim, medya manipülasyonu ve kamu algısı üzerine yoğunlaştığı görülmüştür. Bu bağlamda, popülist siyasetçilerin sosyal medya platformlarını nasıl stratejik bir şekilde kullandıkları ve bu süreçlerin bireysel ve toplumsal algılar üzerindeki etkileri akademik ilginin odağında yer almaktadır. Araştırmada elde edilen bulgular popülist aktörlerin sosyal medya aracılığıyla kendi söylemlerini inşa etme, kitleleri mobilize etme ve siyasi rakiplerini marjinalleştirme stratejilerinin nasıl şekillendiğini göstermektedir. Özellikle X, Facebook ve Telegram gibi dijital platformların popülist hareketler tarafından nasıl benimsendiği ve propaganda aracı olarak nasıl kullanıldığı, son yıllarda daha fazla araştırılmaya başlanmıştır.

Bununla birlikte, sosyal medya ve popülizm ilişkisinde ekonomik krizler, kamu diplomasisi ve elit karşıtlığı gibi daha spesifik temaların önemli olduğu görülmektedir. Ekonomik kriz dönemlerinde popülist liderlerin söylemlerini nasıl şekillendirdiği ve ekonomik belirsizliklerin popülist politikalar için nasıl bir fırsat sunduğu giderek daha fazla araştırılmaktadır. Ayrıca, kamu diplomasisi bağlamında popülist aktörlerin uluslararası medya aracılığıyla nasıl küresel söylemler ürettiği, demokratik kurumları nasıl eleştirdiği ve seçmenleri uluslararası krizler üzerinden nasıl mobilize ettiği incelenmeye devam etmektedir. Elit karşıtlığı, popülist hareketlerin temel özelliklerinden biri olarak sosyal medya platformlarında geniş yankı bulmaktadır. Dijital ortamlar, popülist liderlerin geleneksel medya ve siyasal elitleri "halkın düşmanı" olarak sunmasını kolaylaştırırken, bu tür söylemlerin halk arasında nasıl karşılık bulduğu üzerine yapılan araştırmalar artmaktadır.

Araştırmada sosyal medya ve popülizm ekseninde gelişmekte olan veya zamanla önemini kaybeden temaların varlığına ilişkin bulgulara ulaşılmıştır. Ulaşılan bulgulardan hareketle bu alanda göç, ırk ve kadın hareketleri gibi konuların akademik literatürde yer almaya devam ettiği, ancak bu konuların popülizm bağlamında farklı dönemlerde farklı yoğunluklarla ele alındığı görülmektedir. Örneğin, Avrupa'da mülteci krizleri ve göçmen karşıtı söylemler 2015-2019 yılları arasında popülist hareketlerin temel argümanlarından biri haline gelirken, 2020 sonrası dönemde bu konuların yerini daha çok ekonomik sorunlar, dezenformasyon ve sosyal medya manipülasyonu gibi yeni temalara bıraktığı gözlemlenmektedir. Kadın hareketleri ve feminizm karşıtı popülist söylemler, belirli dönemlerde güçlü

bir akademik ilgi görse de, genel olarak alanın merkezi temalarından biri olmaktan uzak kalmaktadır. Bu tür değişimler, sosyal medya ve popülizm araştırmalarının küresel politik gelişmelere bağlı olarak yön değiştirdiğini ve akademik ilginin yeni dinamiklere kaydığını göstermektedir.

Sosyal medya ve popülizm alanındaki akademik çalışmalarda kullanılan anahtar kelimelerin hiyerarşik kümeleme analizi, bu kavramların nasıl gruplandığını ve belirli tematik alt başlıkların nasıl şekillendiğini göstermektedir. Dendrogram analizine göre, sosyal medya, popülizm ve siyasal iletişim gibi temel konular birbirine yakın kümelenmekte ve alt konulara ayrılmaktadır. Özellikle "political communication", "fake news", "social media platforms" ve "public opinion" gibi terimlerin aynı dallar altında toplanması, sosyal medya ile popülist söylemler arasındaki ilişkinin akademik olarak sistematik bir şekilde ele alındığını ortaya koymaktadır. Literatürde yapılan çalışmalar da benzer kümeleme yapıları sunmaktadır. Engesser et al. (2017), sosyal medya platformlarının popülist aktörler tarafından nasıl kullanıldığını analiz ederken, bu alanın büyük ölçüde siyasal iletişim stratejileri, kamuoyu algısı ve dezenformasyon süreçleriyle bağlantılı olduğunu belirtmektedir. Quandt et al. (2019) ise sosyal medya ortamlarında yayılan yanlış enformasyon (misinformation) halkın siyasal katılımı ve güven düzeyi üzerindeki etkisini incelemekte ve bu süreçlerin özellikle popülist söylemlerle nasıl kesiştiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, dendrogramda "misinformation", "trust", "engagement" ve "citizenship" gibi kavramların belirli kümeler içinde yer alması, dezenformasyon ve siyasal katılım arasındaki bağlantının literatürde önemli bir araştırma alanı olduğunu göstermektedir. Tüm bu sonuçlar, sosyal medya ve popülizm araştırmalarının belirgin tematik gruplara ayrıldığını ve akademik literatürde farklı alt konuların sistematik olarak sınıflandırıldığını ortaya koymaktadır. Popülist hareketlerin siyasal seçim süreçleriyle bağlantısını inceleyen çalışmalar, sağ popülizm ve seçim kampanyaları arasındaki ilişkiyi derinlemesine ele almaktadır. Özellikle "far-right", "Trump", "Brexit" ve "elections" gibi kavramların aynı kümeler içinde yer alması, sağ popülist hareketler ile seçim süreçleri arasındaki ilişkinin akademik camiada yoğun şekilde ele alındığını göstermektedir. Buna ek olarak, sosyal medya ortamlarının dezenformasyonun yayılmasını kolaylaştırdığı ve bu durumun siyasal söylemleri nasıl etkilediği, kamuoyunun siyasal güveni ve katılımı üzerindeki etkileri açısından önemli bir araştırma alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

Sosyal medya ve popülizm alanındaki akademik çalışmalarda en sık kullanılan anahtar kelimelerin analizi, bu iki kavramın literatürde merkezî bir konumda yer aldığını göstermektedir. Araştırmada "Media" ve "populism", en büyük alanı kaplayan terimler olup, popülist hareketlerin sosyal medya aracılığıyla nasıl yayıldığını ve şekillendiğini inceleyen çalışmaların geniş bir akademik ilgiyi üzerine çektiğini ortaya koymaktadır. "X", "communication", "discourse" ve "parties" gibi terimlerin de geniş bir alana yayılması, siyasal iletişim, popülist söylemler ve siyasal partiler bağlamında yürütülen araştırmaların önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. "Facebook", "news", "internet" ve "democracy" gibi terimlerin varlığı ise sosyal medya platformlarının demokratik süreçler, haber tüketimi ve dezenformasyon çalışmaları açısından kritik bir araştırma nesnesi olduğunu ortaya koymaktadır. Literatürde yapılan benzer çalışmalar, bu kelime gruplarının popülizm çalışmalarındaki

önemini desteklemektedir. Tufekci (2017), sosyal medya platformlarının popülist aktörler için nasıl güçlü bir araç hâline geldiğini ve bu platformların dezenformasyonun yayılımındaki rolünü ele alırken, Waisbord (2018) ise popülist siyasetin medya ekosistemine etkisini ve post-truth çağında enformasyon nasıl manipüle edildiğini incelemektedir. Gerbaudo (2018) ise popülist hareketlerin sosyal medya aracılığıyla mobilizasyon süreçlerini nasıl yönettiğini ve bu süreçlerin siyasal katılım üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Ayrıca, “fake news”, “identity”, “movements”, “trust” ve “perception” gibi daha küçük alanlara sahip terimler, popülist hareketlerin bireysel algılar, güven ilişkileri ve siyasal mobilizasyon üzerindeki etkisini akademik olarak ele alan çalışmaların önemine işaret etmektedir. Tüm bu sonuçlar, sosyal medya ve popülist söylemler arasındaki ilişkinin çok boyutlu bir çerçevede ele alındığını göstermektedir. Siyasal seçim süreçleri, toplumsal mobilizasyon ve bireysel algı yönetimi gibi unsurlar, popülist liderlerin sosyal medya stratejileriyle doğrudan bağlantılıdır. Özellikle “election”, “campaigns” ve “leaders” gibi terimlerin literatürde sıkça ele alınması, popülizmin sosyal medya üzerinden seçim süreçlerine nasıl etki ettiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, sosyal medya platformlarının yalnızca birer haber yayma aracı olarak değil, aynı zamanda siyasal angajman ve propaganda süreçlerini şekillendiren dinamikler olarak ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda, sosyal medya ve popülizm çalışmalarının disiplinler arası bir yapıya sahip olduğu ve siyaset bilimi, iletişim çalışmaları ve medya araştırmaları gibi alanlardan beslendiği söylenebilir. Tüm bu sonuç ve tartışmaların ışığında aşağıda birkaç maddede tartışmamızı sonuçlandırabiliriz:

7. Sonuç

Bu çalışma, sosyal medya ve popülizm üzerine yapılan akademik üretimin, siyasal gelişmelerle doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir. 2017 itibarıyla Donald Trump’ın başkanlık dönemi, Brexit süreci ve küresel popülist hareketlerin yükselişiyle birlikte akademik üretimde ciddi bir artış yaşanmıştır. 2021 sonrası bu ilginin azalmaya başlaması, popülist siyasetin gündemdeki yerini kaybetmesiyle ilişkilendirilebilir. Ancak, 2024 ABD seçimlerinde Trump’ın yeniden seçilmesiyle birlikte sosyal medya ve popülizm konulu akademik çalışmalarda yeni bir artış dalgası beklenmektedir. Bu durumun, siyasal olayların akademik araştırmaların yönelimlerini nasıl şekillendirdiğini ortaya koyması bakımından önemli bir sonuç olduğu düşünülmektedir.

Çalışmanın sonuçları, popülist aktörlerin sosyal medya platformlarını yalnızca propaganda amacıyla değil, siyasal mobilizasyon, dezenformasyon ve kamuoyunu yönlendirme aracı olarak nasıl etkili bir şekilde kullandıklarını göstermektedir. X, Facebook ve Telegram gibi platformların, popülist liderler için geleneksel medyaya kıyasla daha doğrudan ve manipülatif söylemler üretebilecekleri alanlar sunduğu tespit edilmiştir. Popülist siyasetçilerin sosyal medyayı ana akım medyaya karşı bir mücadele alanı olarak kullanmaları ve dezenformasyon süreçlerini bu platformlar aracılığıyla şekillendirmeleri, günümüz siyasal iletişiminde belirgin bir eğilim olarak karşımıza çıkmaktadır.

Modernizm ve Postmodernizm çatışması sonucu doğru ve hakikat kavramlarında yaşanan çoklu kabuller veya başka bir bakış açısı ile “erezyon” sonucunda tohumları atılan post truth dönemi hızlandıran ise popülist politikacılar ve iletişim yöntemi olarak kullandıkları sosyal medya olmuştur. Tersten bakıldığında ise sosyal medya ve popülizm arasındaki ilişkinin en belirgin unsurlarından biri, dezenformasyon ve post-truth siyasetin bu ekosistem içindeki rolüdür. Özellikle popülist liderlerin, gündemi değiştirme, haksız politikalarında haklı gözükmeye, siyasi manevra yapma vb. yanlış veya yanıltıcı bilgileri sistematik bir şekilde yayarak halkın algısını şekillendirme stratejileri üzerine yapılan analizler, akademik literatüre önemli katkılar sunmaktadır. Bu çalışma, dezenformasyonun siyasal katılım, güven mekanizmaları ve demokratik süreçler üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulayarak, sosyal medya ve popülizminin demokratik sistemler için nasıl bir meydan okuma oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu hususta özellikle son dönemde X (Twitter) içeriklerinde sıkça karşılaşılan, dünya yuvarlak mı düz mü tartışmaları, aya gidildi mi gidilmedi mi soruları veya ülkelere ve kültürlere göre değişen komplo teorileri ile bireylerin üzerinde oluşturulan gerçek ötesi yaklaşımların etkileri ayrıca tartışılması ve araştırılması gereken bir başka olgudur.

Bu çalışma, sosyal medya ve popülizm ilişkisini anlamak için disiplinlerarası bir yaklaşımın kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Siyasal iletişim, medya çalışmaları, kamu yönetimi ve sosyoloji gibi farklı alanların kesişiminde yer alan bu konu, yeni metodolojik açılımlar gerektirmektedir. Özellikle büyük veri analizi, söylem analizi ve sosyal ağ analizi gibi yeni nesil araştırma yöntemlerinin, popülist hareketlerin dijital alanlardaki etkilerini anlamak için giderek daha önemli hale geldiği tespit edilmiştir. Gelecekte, bu alanı daha derinlemesine incelemek için disiplinlerarası ve yöntemsel çeşitliliğe dayalı yaklaşımlar geliştirilmelidir. Popülizmle doğrudan ilişkili kelimelerin birlikte nasıl kullanıldığı ve hangi bağlamlarda yoğunlaştığı, popülist söylemlerin gelişimi ve sosyal medya üzerindeki etkileri hakkında önemli göstergeler sunsa da, "far-right" (aşırı sağ), "Trump" ve "popülizm" gibi kelimelerin sıkça bir arada kullanılması, popülizmin özellikle sağ kanatta nasıl bir iletişim stratejisiyle ilerlediğini ve belirli liderler üzerinden nasıl şekillendiğini göstermektedir.

Çalışmadaki grafiklerde "far-right" (aşırı sağ) ve "populism" kavramlarının yakın konumlanması, popülizmin özellikle aşırı sağ hareketlerle sıkça ilişkilendirildiğini göstermektedir. Son yıllarda akademik literatürde popülizmin sol kanattaki örnekleri incelenmiş olsa da, sağ popülizmin medya ve sosyal medya alanında daha fazla görünür olduğu ve daha fazla akademik ilgi çektiği açıkça görülmektedir. Bu durumun, Trump, Bolsonaro, Orban ve Le Pen gibi aşırı sağ liderlerin sosyal medya aracılığıyla popülist söylemleri nasıl yaygınlaştırdıklarıyla doğrudan bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Aşırı sağ popülist hareketlerin sosyal medyayı nasıl kullandığını ele alan literatür, bu aktörlerin dezenformasyon, komplo teorileri ve kimlik siyaseti gibi unsurlar üzerinden mobilizasyon sağladığını açıklamaktadır. Çalışmadaki grafiklerde "fake news" (yalan haber), "trust" (güven) ve "identity" (kimlik) gibi kavramların popülizmle kesişmesi, aşırı sağ popülist liderlerin kamuoyu manipülasyonunda medya ekosistemini nasıl etkili bir şekilde kullandığını göstermektedir.

Çalışmada yer alan sunulan grafiklerde "Trump", "elections" (seçimler) ve "campaigns" (kampanyalar) gibi kelimelerin kümelenmesi, popülist liderlerin seçim süreçlerinde sosyal medyayı nasıl bir araç olarak kullandığına dair önemli bir eğilim göstermektedir. Trump'ın 2016 ve 2020 seçim süreçlerinde Twitter'ı (X) aktif kullanarak kutuplaştırıcı söylemleri artırması ve seçim güvenliği konusunda manipülatif mesajlar vermesi, sosyal medya-popülizm ilişkisinde kritik bir dönemeç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda, "X (Twitter)", "Facebook", "news" (haber) ve "discourse" (söylem) gibi kavramların Trump ile aynı grupta yer alması, bu platformların popülist liderler için nasıl birer propaganda aracı haline geldiğini ve geleneksel medya ile olan çatışmayı nasıl körüklediğini ortaya koymaktadır. Özellikle "fake news" (yalan haber) ve "post-truth" (gerçek sonrası siyaset) gibi kavramların yoğunlaşması, Trump'ın ana akım medyayı düşmanlaştırarak alternatif medya kanallarını ve sosyal medya platformlarını kendi söylemlerini yaymak için nasıl kullandığını göstermektedir.

Çalışmadaki grafiklerde "Facebook", "X(Twitter)", "Telegram" ve "YouTube" gibi sosyal medya platformlarının popülizmle birlikte anılması, popülist liderlerin sadece bir veya iki platformla sınırlı kalmayıp farklı sosyal medya ekosistemlerine yayılma stratejisini benimsediğini göstermektedir. Facebook ve X'i daha geniş kitlelere ulaşmak ve ana akım medya ile rekabet etmek için kullanılırken, Telegram ve YouTube gibi platformlar, belirli grupları hedefleyerek daha radikal söylemlerin yayılmasına ve takipçilerin radikalleşmesine hizmet edebilmektedir. Bu noktada "misinformation" (yanlış enformasyon), "trust" (güven) ve "citizenship" (vatandaşlık) gibi kelimelerin sosyal medya platformlarıyla birlikte kümelenmesi, dezenformasyonun siyasal katılım ve demokratik süreçler üzerindeki olumsuz etkisini gözler önüne sermektedir.

Çalışmada popülizmle birlikte en sık kullanılan kelimelerden biri "democracy" (demokrasi). Ancak bu kelimenin yanında "crisis" (kriz), "institutions" (kurumlar) ve "elites" (elitler) gibi terimlerin de yoğunlaşması, popülist liderlerin demokratik süreçleri tehdit edici bir söylem geliştirdiğini göstermektedir. Sunulan grafiklerde "democracy" kelimesinin popülist söylemlerle nasıl kesiştiğini incelediğimizde şu eğilimleri görülmektedir:

Demokratik kurumların zayıflatılması: Popülist liderler, yargı, medya ve akademi gibi demokratik kurumları hedef alarak kamuoyunda güven kaybına neden olmaktadır. "Elites" (Elit) ve "corruption" (yolsuzluk) gibi kelimelerin birlikte kullanılması, popülist söylemin "halk vs. elitler" ikiliği üzerinden şekillendiğini göstermektedir. "Elections" (Seçim), "fraud" (hile) ve "trust" (Güven) kelimelerinin aynı bağlamda yer alması, seçimlerin meşruiyetine yönelik saldırıların popülist söylemde merkezi bir yer tuttuğunu göstermektedir.

Çalışmada sunulan grafiklerde 2017-2019 arasında "Brexit", "Podemos", "campaigns" ve "far-right" gibi kelimelerin daha yoğun olması, o dönemde Avrupa merkezli popülist hareketlere akademik ilginin daha fazla olduğunu göstermektedir. Ancak 2020 sonrası "Telegram", "participation", "Latin America" ve "identity" gibi kelimelerin daha sık görülmeye başlanması, küresel popülizm eğilimlerinin değiştiğini ve bölgesel popülizmin giderek daha fazla akademik ilgi çektiğini düşündürmektedir.

Özellikle Latin Amerika gibi bölgelerde, Bolsonaro ve AMLO gibi liderlerin sosyal medya kullanımına dair artan akademik ilgi, popülizmin bölgesel dinamiklerle nasıl şekillendiğini anlamamızı sağlamaktadır. Bu durum, popülist siyasetin yalnızca Batı demokrasileriyle sınırlı kalmadığını, küresel ölçekte dijitalleşme ile birlikte her bölgede farklı şekillerde ortaya çıkabileceğini ortaya koymaktadır.

Bunun yanı sıra, en sık kullanılan anahtar kelimeler (Grafik 4) ve trend konuların yıllara göre dağılımı (Grafik 5), sosyal medyanın popülist liderler için yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda siyasi bir araç olduğunu kanıtlamaktadır. Dijital platformlar, yankı odaları ve algoritmalar aracılığıyla belirli siyasi görüşleri güçlendirerek kutuplaşmayı artırmakta ve popülist liderlerin kitleleri mobilize etmesini kolaylaştırmaktadır. Tematik analiz (Grafik 6) ve dendrogram (Grafik 7) sonuçları, "fake news", "misinformation", "public opinion", "trust" gibi kavramların popülist liderlerin sosyal medya kullanımı ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, dijital platformların, kamuoyunu yönlendirme ve alternatif gerçeklikler oluşturma süreçlerinde popülist liderlere büyük bir avantaj sağladığı görülmektedir.

Sonuç olarak, elde edilen veriler ve analizler ışığında bu çalışmanın en önemli çıktılarından biri de sosyal medyanın popülist siyasetçilerin söylemlerini şekillendiren ve kitleleri harekete geçiren merkezi bir propaganda ve mobilizasyon aracı haline geldiğinin açıkça ortaya konulmasıdır. Popülist liderler, sosyal medyanın doğrudan ve filtrelenmemiş enformasyon aktarımına izin veren yapısından yararlanarak, geleneksel medya aracılığıyla sağlanamayan bir erişim gücüne kavuşmaktadır. Ayrıca, yalan haber, dezenformasyon ve kutuplaştırıcı dil gibi stratejiler kullanılarak kitlelerin yönlendirilmesi, dijital platformların popülist siyaset için temel araçlardan biri haline geldiğini göstermektedir. Çalışmamızın analizleri, bu dönüşümün siyasal süreçlere nasıl etki ettiğini detaylı biçimde ortaya koymaktadır.

8. Sınırlılıklar

Bu araştırma, yalnızca WoS veritabanında yer alan çalışmalar ve bu çalışmalara dair bilgilerle sınırlıdır. WoS'un tercih edilmesinin en önemli sebebi, bibliyometrik analiz için uygun veri setleri sunmasıdır. Bunun yanı sıra, WoS'un uluslararası akademik camiada en saygın veritabanlarından biri olarak kabul edilmesi, bu tercihi destekleyen bir diğer faktördür. Ayrıca, araştırma kapsamında yalnızca WoS veri tabanında "social media and populism" terimleriyle yapılan arama sonucunda ulaşılan çalışmalar analiz edilmiştir. Bu sınırlılıklara rağmen, incelenen çalışma sayısının dikkate değer olması, siyasal sosyalleşme konusundaki uluslararası literatür hakkında genel bir bakış açısı kazanmamıza önemli ölçüde katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Aria, M.;Cuccurullo, C. (2017), "Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis", *Journal of Informetrics*, 11(4): 959-975.
- Bavili, N. (2023). The impact of new social media technologies on the populist phenomenon. *European Journal of Humanities and Social Sciences*, 3(3)

- Bennett, W. L.; Segerberg, A. (2013), *The Logic of Connective Action: Digital Media and the Personalization of Contentious Politics*, Cambridge University Press.
- Bobba, G. (2019), "Social media populism: features and 'likeability' of Lega Nord communication on Facebook", *European Political Science*, 18: 11-23.
- Bovet, A.; Morone, F.; Makse, H.A. (2016), "Validation of Twitter opinion trends with national polling aggregates: Hillary Clinton vs Donald Trump", *Scientific Reports*, 8.
- Castells, M. (2015). *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*, Polity Press.
- Canovan, M. (2002). "Trust the people! Populism and the two faces of democracy", *Political Studies*, 47(1): 2-16. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00184>.
- Cobo, M. J.; López-Herrera, A. G.; Herrera-Viedma, E.; Herrera, F. (2011). "Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools", *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(7): 1382-1402.
- Corbu, N.; Negrea-Busioc, E. (2020), "Populism Meets Fake News: Social Media, Stereotypes and Emotions", *Perspectives on Populism and the Media*.
- Cuccurullo, C.; Aria, M.; Sarto, F. (2021), "Foundations and trends in performance management: A twenty-five years bibliometric analysis", *Omega*, 100: 102447.
- Donthu, N.; Kumar, S.; Mukherjee, D.; Pandey, N.; Lim, W. M. (2021), "How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines", *Journal of Business Research*, 133: 285-296.
- Dubois, E.; Blank, G. (2018), "The echo chamber is overstated: the moderating effect of political interest and diverse media", *Information, Communication & Society*, 21: 729 - 745.
- Engesser, S.; Ernst, N.; Esser, F.; Büchel, F. (2017), "Populism and social media: How politicians spread a fragmented ideology", *Information, Communication & Society*, 20(8): 1109-1126.
- Ernst, N.; Engesser, S.; Büchel, F.; Blassnig, S.; Esser, F. (2019), "Extreme parties and populism: An analysis of Facebook and Twitter across six countries", *Information, Communication & Society*, 22(7): 989-1016.
- Ersöz, F. (2009), "Avrupa inovasyon göstergeleri (EIS) ışığında Türkiye'nin konumu", *İTÜ Dergisi/b sosyal bilimler*, 6:1, 3-16
- Ekström, M.; Patrona, M.; Thornborrow, J. (2021), "Reporting the unsayable: Scandalous talk by right-wing populist politicians and the challenge for journalism", *Journalism*, 23: 955 - 972.
- Freedman, M. (1998), "Is nationalism a distinct ideology?", *Political Studies*, 46(4): 748-765. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00165>.
- Freedman, D. (2021), *Media policy failures and the emergence of right-wing populism*, The Routledge Companion to Media Disinformation and Populism.
- Gerbaudo, P. (2018), *The Digital Party: Political Organisation and Online Democracy*, Pluto Press.
- Göktaş, A.; İşçi, Ö. (2010), "Türkiye'de İşsizlik Oranının Temel Bileşenli Regresyon Analizi İle Belirlenmesi", *Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi -Selçuk Üniversitesi*, 14:20, 279-294.
- Groshek, J.; Kreis, R. (2020), "Beyond the 'echo chamber': The role of political media content in shaping online discussions", *Journal of Language and Politics*, 19(3): 368-395.
- Hameleers, M.; Vliegthart, R. (2019), "The Rise of a Populist Zeitgeist? A Content Analysis of Populist Media Coverage in Newspapers Published between 1990 and 2017", *Journalism Studies*, 21: 19 - 36.

- Hicks, D.; Wouters, P.; Waltman, L.; de Rijcke, S.; Rafols, I. (2015), “Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics”, *Nature*, 520: 429-431.
- Krämer, B. (2017), “Populist online practices: the function of the Internet in right-wing populism”, *Information, Communication & Society*, 20: 1293 - 1309.
- Laclau, E. (2007), *Popülist akıl üzerine* (N. B. Çelik, Çev.), Ankara: Epos Yayınları.
- Moffitt, B. (2016), *The global rise of populism: performance, political style and representation*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Mongeon, P.; Paul-Hus, A. (2016), “The journal coverage of Web of Science and Scopus: A comparative analysis”, *Scientometrics*, 106(1): 213-228.
- Mudde, C. (2004), “The Populist Zeitgeist”, *Government and Opposition*, 39(4): 542-563.
- Mudde, C.; Kaltwasser, C. R. (2019), *Popülizm, kısa bir giriş* (S. Erdem Türközü, Çev.), Ankara: Nika Yayınları.
- Pariser, E. (2011), *The Filter Bubble: What the Internet is Hiding from You*. Penguin Books.
- Postill, J. (2018), “Populism and social media: a global perspective”, *Media, Culture & Society*, 40: 754 - 765.
- Ragragio, J.L. (2020), “Framing media populism: The political role of news media editorials in Duterte’s Philippines”, *Journalism*, 23:1301 - 1318.
- Quandt, T.; Frischlich, L.; Boberg, S.; Schatto-Eckrodt, T. (2019), “Fake news in the context of social media and platformization”, *Media and Communication*, 7(1): 1-10.
- Schnyder, G.; Radl, M.; Tóth, F.; Kucukuzun, M.; Turnšek, T.; Çelik, B.; Pajnik, M. (2023), “Theorizing and mapping media ownership networks in authoritarian-populist contexts: a comparative analysis of Austria, Hungary, Slovenia, and Turkey”, *Media, Culture & Society*, 46: 38 - 59.
- Tufekci, Z. (2017), *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest*, Yale University Press.
- Waisbord, S. (2018), “The elective affinity between post-truth communication and populism”, *Communication Theory*, 28(4): 476-497.
- Waisbord, S. (2020), “Mob censorship: Online harassment of US journalists in times of digital hate and populism”, *Digital Journalism*, 8(8): 1030-1046.
- World Values Survey. (2022). *World Values Survey wave 7 (2017–2022): Official aggregate v5.0*. World Values Survey Association. <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>
- Zupic, I.; Čater, T. (2015), “Bibliometric methods in management and organization”, *Organizational Research Methods*, 18(3): 429-472.

Extended Abstract

Introduction

In recent years, social media has emerged as a critical tool for populist actors in shaping political discourse and mobilizing support. As interactive digital platforms, social media facilitate the rapid dissemination of information, opinions, and emotional narratives, thereby altering traditional models of political communication. Simultaneously, populism—often defined as a political approach that juxtaposes the 'pure people' against the 'corrupt elite'—has gained substantial momentum globally, especially through leaders who bypass traditional media to communicate directly with their audiences.

The convergence of social media and populism has become a focal point of academic interest due to its implications for democracy, public opinion, disinformation, echo chambers, algorithmic manipulation, and emotional framing. However, scholarly definitions of populism remain diverse and contested, ranging from a "thin-centered ideology" (Mudde, 2004) to a "discursive strategy" (Laclau, 2007), or even a "political style" (Moffitt, 2016). As populist leaders increasingly leverage social media to amplify their narratives, the intersection of these two domains warrants systematic scholarly investigation. This study aims to provide a comprehensive overview of academic literature on social media and populism by applying bibliometric analysis and science mapping methods to 761 publications indexed in the Web of Science (WoS) database.

Methodology

This study employs a bibliometric analysis approach supported by science mapping techniques to explore academic output on the topic of "social media and populism." Data were gathered through a keyword-based search ("populism" AND "social media") in the WoS database, covering publications from 2013 to 2024. After excluding conference papers, position statements, and irrelevant documents, 761 peer-reviewed articles were included in the final dataset.

The data were analyzed using the Bibliometrix package in R, which allows the processing of large bibliographic datasets. Key bibliometric indicators, such as annual scientific production, authorship patterns, most cited documents, journal productivity, keyword frequency, thematic evolution, and clustering, were used to assess the intellectual and conceptual structure of the field.

Findings

The bibliometric analysis revealed a sharp increase in scholarly interest in social media and populism between 2017 and 2023. While publication rates were low between 2013 and 2016, a significant upward trend began in 2017, peaking in 2023 with over 100 publications. A minor decline was observed in 2024, potentially due to topic saturation or shifting academic interests. Nevertheless, political developments such as the 2024 U.S. Presidential election are likely to reignite scholarly attention in the near future.

The most prolific academic journals in the field include International Journal of Communication, New Media & Society, and Information Communication & Society, reflecting the interdisciplinary nature of the topic. These journals focus not only on communication studies but also intersect with political science and digital

sociology. Notably, journals like *Politics and Governance* and *Political Communication* also played a significant role, indicating growing attention from political scholars.

Among the most influential authors, Hameleers, Fennol, and Casero Ripollés demonstrated consistent productivity from 2017 onward, contributing substantially to the field's development. Their work often addresses the psychological and communicative dynamics of populist messages. Conversely, scholars like Engesser and Esser contributed intensively in specific periods, reflecting thematic or event-driven academic engagement.

The analysis of citation impact highlighted seminal works by Engesser et al. (2017), Gerbaudo (2018), and Quandt (2018) as the most referenced publications. These studies examine how populist politicians utilize social media to construct fragmented ideologies, propagate misinformation, and mobilize supporters. The frequent use of keywords such as “media,” “communication,” “discourse,” “fake news,” “Trump,” and “Brexit” reflects thematic convergence around political campaigns, right-wing populism, and digital manipulation.

Keyword co-occurrence and clustering analysis revealed that dominant themes include political communication, public opinion, misinformation, and algorithmic personalization. Concepts like “fear,” “trust,” and “citizenship” emerged as niche but increasingly relevant focal points. Thematic evolution analysis indicated that while early studies focused on entities like “Podemos” and “Brexit,” more recent attention has shifted toward “Telegram,” “participation,” and “Latin America,” reflecting a geographic and platform diversification in populist communication strategies.

A dendrogram-based clustering of keywords revealed four main research streams: (1) social media as a political communication tool, (2) far-right populist discourse, (3) digital misinformation and algorithmic manipulation, and (4) public trust and political engagement. These clusters reflect an interdisciplinary synthesis of media studies, sociology, and political science.

Discussion and Conclusion

This study underscores that the relationship between social media and populism is a highly dynamic, event-driven, and interdisciplinary field. The surge in scholarly production, particularly following key political events like Trump's presidency and the Brexit referendum, illustrates how political phenomena can influence academic agendas. Populist leaders' use of social media platforms—especially Facebook, X (formerly Twitter), and Telegram—demonstrates a strategic adaptation to the affordances of digital media ecosystems, bypassing traditional gatekeepers and manipulating public perception in real time.

One of the most striking findings is the central role of misinformation and post-truth politics. Populist leaders frequently exploit algorithmically driven echo chambers to propagate narratives that delegitimize institutions and erode democratic norms. The thematic analysis confirms that populist strategies are increasingly designed to exploit distrust in mainstream media, often through emotionally charged rhetoric and identity politics.

The study also reveals that while right-wing populism remains a dominant theme, there is a growing interest in global and regional variations of populist movements. Recent studies have begun to explore the role of social media in Latin America and Asia, suggesting that future research may broaden beyond Western-centric paradigms.

Finally, the bibliometric mapping indicates that research on social media and populism benefits from methodological innovations such as big data analytics, sentiment analysis, and social network analysis. These tools allow for a more nuanced understanding of digital political behavior and the structural mechanisms underlying populist mobilization.

Implications

This study offers significant contributions for scholars, policymakers, and digital platform designers by highlighting the evolving nature of populist communication. The results suggest an urgent need for critical media literacy, platform accountability, and policy interventions aimed at mitigating the destabilizing effects of digital populism on democratic systems.

Üçüncü Yol Yaklaşımı Bağlamında Ak Parti Politikalarının Değerlendirilmesi

Burak KAVASLAR¹, Eray ACAR²

Öz

Üçüncü Yol Yaklaşımı, geleneksel sol ve sağ ideolojilerinin keskin ayrımlarını aşarak, piyasa ekonomisi ile sosyal adalet arasında denge kurmayı amaçlayan bir yönetim modelidir. 20. yüzyılın sonlarında, refah devleti anlayışının sürdürülebilirliğine dair tartışmaların arttığı Batı dünyasında ortaya çıkmış ve devletin ekonomik hayattaki rolünü yeniden tanımlamıştır. AK Parti, 2002 yılında iktidara geldikten sonra, özellikle ilk dönemlerinde neoliberal ekonomi politikaları ile sosyal refah uygulamalarını birleştirerek Üçüncü Yol'a yakın bir siyaset izlemiştir. Belirtmek gerekir ki AK Parti, Üçüncü Yol yaklaşımını kendisini tanımlarken kullanmamıştır. Bu çalışmada Ak Parti politikaları analiz edilirken Üçüncü Yol yaklaşımı perspektifinden değerlendirilmiştir. Ancak, 2010'lu yıllardan sonra, devletin ekonomiye müdahalesinin artması ve Avrupa Birliği ile ilişkilerdeki gerilimler, AK Parti'nin kendisini tanımlarken kullandığı bir söylem olmasa da AK Parti'nin başlangıçta Üçüncü Yol yaklaşımı ile uyumlu politikalarından sapmasına yol açmıştır. AK Parti'nin uygulamaları, Üçüncü Yol'un bazı ilkeleriyle örtüşse de küresel ve yerel koşullara göre zamanla değişen bir siyasal strateji izlemiştir. Bu çalışmada, Ak Parti politikalarını Üçüncü Yol Yaklaşımı bağlamında değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu kapsamda Ak Parti'nin ekonomi ve sosyal devlet politikaları partinin siyasi ve ideolojik duruşu çerçevesinde betimlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada AK Parti'nin, başlangıçta Üçüncü Yol yaklaşımıyla örtüşen politikaları olduğu, zamanla artan müdahalecilik ve muhafazakâr politikaların artması nedeniyle bu anlayıştan kademeli olarak uzaklaştığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ak Parti, Liberalizm, Muhafazakâr Demokrasi, Sosyal Devlet, Üçüncü Yol Yaklaşımı

¹ Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Hisarcık Meslek Yüksekokulu, Kütahya/Türkiye, ORCID:0000-0002-9061-7404, e-posta: burak.kavaslar@dpu.edu.tr (Sorumlu Yazar)

² Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kütahya/Türkiye, ORCID: 0000-0002-5375-7555, e-posta: eray.acar@dpu.edu.tr

Evaluation of AK Party Policies in the Context of the Third Way Approach

Burak KAVASLAR¹, Eray ACAR²

ABSTRACT

The Third Way Approach is a model of governance that aims to strike a balance between market economy and social justice, transcending the sharp divisions of traditional left and right ideologies. In the late 20th century, it emerged in the Western world where debates on the sustainability of the welfare state concept increased and redefined the role of the state in economic life. After coming to power in 2002, the AK Party, especially in its early years, pursued a policy close to the Third Way by combining neoliberal economic policies with social welfare practices. It should be noted that the AK Party did not use the Third Way approach to define itself. In this study, AK Party policies are analysed from the perspective of the Third Way approach. However, after the 2010s, increased state intervention in the economy and tensions in relations with the European Union led the AK Party to deviate from its policies that were initially in line with the Third Way approach even though it was not a discourse used by the AK Party to define itself. Although the AK Party's practices overlap with some of the principles of the Third Way, it has pursued a political strategy that has changed over time according to global and local conditions. This study aims to evaluate AK Party policies in the context of the Third Way Approach. In this context, the AK Party's economic and welfare state policies were attempted to be described within the framework of the party's political and ideological stance. The study concludes that the AK Party initially had policies that overlapped with the Third Way approach, but gradually moved away from this approach due to increasing interventionism and conservative policies over time.

Keywords: *Ak Party, Liberalism, Conservative Democracy, Social State, Third Way Approach*

¹ Lect., Kutahya Dumlupınar University, Hisarcık Vocational School, Kutahya/Türkiye, ORCID:0000-0002-9061-7404, e-mail: burak.kavaslar@dpu.edu.tr (*Corresponding Author*)

² Assoc. Prof. Dr., Kutahya Dumlupınar University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Kutahya/Türkiye, ORCID: 0000-0002-5375-7555, e-mail: eray.acar@dpu.edu.tr

1. Giriş

Siyaset bilimi literatüründe Üçüncü Yol Yaklaşımı, geleneksel sol ve sağ ideolojiler arasındaki keskin ayrımları aşarak, piyasa ekonomisi ile sosyal adalet arasındaki dengeyi sağlamayı amaçlayan bir yönetim modeli olarak tanımlanmaktadır. Bu yaklaşım, sosyal devlet anlayışını tamamen terk etmeden serbest piyasa reformlarını benimseyen ve küreselleşme ile yerel değerleri bağdaştıran bir politika çerçevesi sunar. Üçüncü Yol, 20. yüzyılın sonlarında, özellikle refah devletinin sürdürülebilirliğine yönelik tartışmaların arttığı Batı dünyasında ortaya çıkmış ve devletin ekonomik hayattaki rolünü yeniden tanımlayarak, girişimciliği teşvik eden, bireysel sorumlulukları ön planda tutan ve sosyal yardımları daha hedef odaklı hale getiren bir reform sürecini beraberinde getirmiştir. İngiltere’de Tony Blair’in liderliğindeki Yeni İşçi Partisi ve ABD’de Bill Clinton’ın Yeni Demokratlar hareketi, Üçüncü Yol’un en bilinen uygulayıcıları arasında yer almış ve bu modelin temel ilkelerini hayata geçirmişlerdir. Bu bağlamda Üçüncü Yol, katı devlet müdahaleciliği yerine regüle edilmiş bir piyasa ekonomisi, geleneksel refah devleti anlayışı yerine fırsat eşitliğine dayalı sosyal politikalar ve popülist söylemler yerine demokratik çoğulculuğu savunan bir siyasal duruş olarak öne çıkmaktadır.

Türkiye’de 2002 yılından itibaren iktidarda bulunan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti), özellikle ilk iki döneminde neoliberal ekonomi politikaları ile sosyal refah uygulamalarını bir arada yürüterek Üçüncü Yol’a yakın bir siyaset izlemiştir. Devletin ekonomideki rolünü azaltmayı amaçlayan özelleştirme hamleleri, yabancı yatırımları teşvik eden reformlar ve Avrupa Birliği (AB) uyum sürecinde atılan demokratikleşme adımları gibi politikalar, partinin Üçüncü Yol ile örtüşen yönleri olarak öne çıkmıştır. Aynı zamanda, düşük gelir gruplarına yönelik sosyal yardımların genişletilmesi, eğitim ve sağlık alanlarında kamu hizmetlerinin iyileştirilmesi gibi politikalar, piyasa ekonomisini sosyal adalet anlayışıyla birleştiren bir modelin parçası olarak değerlendirilmiştir. Ancak, 2010’lu yıllardan itibaren Türkiye’nin siyasal ve ekonomik dinamiklerinde yaşanan değişimler, AK Parti’nin Üçüncü Yol yaklaşımıyla olan uyumunu sorgulanabilir hale getirmiştir. Söz konusu dönem 2008 Dünya Finansal Krizi sonrasına denk gelmektedir. Kriz, dünyadaki tüm ülkelerin büyüme oranlarını negatif açıdan etkilemiştir. Ancak, önemli daralmalar özellikle Avrupa, gelişmiş ekonomiler ve Türkiye’de yaşanmıştır (Kaderli ve Küçükkaya, 2012: 88). Ekonominin içinde bulunduğu olumsuz koşullardan çıkışı sağlamak amacıyla, para ve maliye politikası araçları devreye alınmış; harcama ve gelir kalemlerine yönelik çeşitli önlemlerin yanı sıra, kredi ve garanti hacmini artırmaya yönelik tedbirler uygulanmıştır. Bu adımlarla birlikte, ekonomik büyümenin yeniden canlandırılması ve işsizliğin azaltılması ya da en azından artışının önlenmesi hedeflenmiştir (Işık ve Duman, 2012: 90). Bu önlemler devletin ekonomideki rolünü artırmaya yönelik hamlelerdir. Türkiye’nin Avrupa Birliği ile olan ilişkilerini de ülkede yaşanan bazı gelişmeler etkilemiştir (Güzel, 2015: 80; Kakışım ve Erdoğan, 2018: 409; Venedik Komisyonu Kararı, 2017). Bunlar 2013 yılında ülkede yaşanan Gezi Parkı olayları, 17-25 Aralık 2013 soruşturmaları, 15 Temmuz 2016 darbe girişimi ve 2017 Anayasa Değişikliği referandumu olarak örneklendirilebilir. Yaşanan kırılmalardan biri 15 Temmuz 2016 yılında yaşanan başarısız darbe girişimidir. Bu girişim, Türkiye ile AB arasındaki ilişkileri etkileyen bir gelişme olarak öne çıkmaktadır. Türkiye, darbe girişimi

sürecinde ve sonrasında genel olarak Batılı müttefiklerinden, özellikle de Avrupa Birliği üyesi ülkelerden beklediği düzeyde destek görmediğinden şikâyetçi olmuştur (Usluer, 2016: 38). Darbe girişiminin bastırılmasının ardından bazı Avrupa Birliği ülkelerine kaçan FETÖ mensuplarının Türkiye'ye iade edilmemesi, AB üyesi ülkelerle Türkiye arasındaki ilişkilerde sorun yaratan bir diğer unsur olmuştur (Kakışım ve Erdoğan, 2018: 414). Gezi Parkı olayları, 12-25 Aralık 2013 soruşturmaları, 15 Temmuz 2016 darbe girişimi gibi ağır sosyo-politik gelişmeler aynı zamanda muhafazakâr siyaset üzerinde de bir baskı oluşturmuştur. 2016 sonrasına uzanan bu siyaset dışı gelişmeler, siyasal alanın temel zeminini yeniden şekillendirmiş ve muhafazakâr siyasetin yerleşik denge ve anlayışlarını ciddi biçimde sarsmıştır. Bu durum, AK Parti'nin hem toplumla hem de İslami-muhafazakâr gruplarla kurduğu dinamik temsil ilişkisinin ritmini ve bu ilişkinin karşılıklı etkileşim yapısını zedelemiştir. Dolayısıyla, 2015'in ortalarından itibaren belirginleşen ve 2016'da somutlaşan süreçle birlikte, muhafazakâr siyasetin toplum ve norm temelli geleneksel siyaset tarzında bir dönüşüm yaşandığı ve siyaset yapma biçiminde yeni bir döneme girildiği söylenebilir (Karakoç, 2019: 217). 2016 sonrasını tanımlayan söz konusu dönemde, muhafazakâr siyasetin yukarıda belirtilen sosyo-politik gelişmelerin baskısı altında—ve bu gelişmelere bir tür tepki olarak—liderlik ve otorite merkezli bir siyaset anlayışına yöneldiği ileri sürülebilir. Bu bağlamda, 2016 sonrasında belirginleşen liderlik ve otorite odaklı yeni muhafazakâr siyaset tarzı zamanla üçüncü yol yaklaşımından ayrılan politikalar izlenmesine neden olmuştur. Örneğin; gücün liderlik makamı etrafında yoğunlaşması, kurumsal hegemonya kurulmaya çalışılması (Karakoç, 2019: 219-222). Özellikle 2008 Dünya Finansal Krizi'nden sonra devletin ekonomideki rolünün yeniden artması, Gezi Parkı olayları, 15 Temmuz 2016 darbe girişimi gibi gelişmelerin AB ile ilişkileri etkilemesi partinin Üçüncü Yol Yaklaşımı ile ayrılan politikalar izlemesine neden olmuştur. Söz konusu ayrışmalara neden olan gelişmeler ve politikalar makalede örneklendirilerek açıklanmıştır.

Bu makalede, Üçüncü Yol Yaklaşımının kuramsal çerçevesi tanıtılacak ve sonrasında AK Parti'nin ekonomi, sosyal politikalar ve demokratikleşme alanlarındaki uygulamaları, Üçüncü Yol'un temel prensipleri çerçevesinde değerlendirilecektir. Özellikle neoliberal reformlar, sosyal devlet uygulamaları ve Avrupa Birliği ile ilişkiler gibi konular ele alınarak, AK Parti'nin hangi yönleriyle Üçüncü Yol'a yaklaştığı ve hangi yönleriyle bu yaklaşımdan uzaklaştığı analiz edilecektir.

2. Üçüncü Yol Yaklaşımı: Kuramsal Çerçeve

Üçüncü Yol, modern liberalizm, muhafazakârlık ve sosyalizm gibi farklı ideolojik akımlardan esinlenen, ancak kapitalizme ve sosyalizme karşı bir alternatif geliştirmeyi hedefleyen bir düşünce yapısıdır. “Üçüncü Yol Yaklaşımının” kuramcısı olarak tanınan Anthony Giddens, bu kavramı, sol ile sağ arasındaki bir uzlaşma biçimi olarak tanımlamış ve solun sağa daha fazla yaklaştığı bir siyasi uyum süreci olarak değerlendirmiştir. Ayrıca, bu kurama ilişkin temel ilkeler de Giddens tarafından ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır (Giddens, 2001: 46-95). Giddens'in ortaya koyduğu yeni politikalar, devleti minimize etmeyi amaçlayan neo-liberal yaklaşımlar ile devletin daha geniş bir rol üstlenmesini savunan

sosyal demokrasi arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır. Ona göre, refah devleti anlayışı, bürokratik engeller nedeniyle asıl ihtiyaç sahiplerine yeterince ulaşamamıştır (Giddens, 2000a: 17).

Ondokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren Bernstein ve Kautsky ile anılan revizyonist sosyalizmin bir devamı olarak görülen Üçüncü Yol, liberalizm ile sosyalizm arasında yer alan ve devletin sınırlı müdahalesini kabul eden bir yaklaşım olarak değerlendirilmektedir. Üçüncü Yol'un ilk aşaması olan 19. yüzyıldaki Tarihsel Üçüncü Yol anlayışı, sosyalizm ile liberalizm arasında alternatif bir yol önererek klasik sosyal demokrasinin yönünü belirlemiştir. Ancak, reel sosyalizmin çöküşüyle birlikte ortaya çıkan modern Üçüncü Yol arayışları, klasik sosyal demokrasi ile yeni sağ arasında konumlanarak kapitalist sistem içinde reform çabalarına dönüşmüştür. Bu durum, reel sosyalizmin dağılmasının ardından Avrupa'daki birçok sosyal demokrat partide gözlemlenen sağa yönelmenin önemli bir örneğini teşkil etmektedir (Demircan, 2010: 202). Liberalizm ve sosyalizm gibi iki karşıt ideoloji arasında bir denge kurmayı hedefleyen ve bu nedenle "Üçüncü Yol" olarak adlandırılan yaklaşım, refah devletine yeni anlamlar kazandırarak neoliberal politikaların yol açtığı sorunları kapitalist sistem içinde çözmeyi amaçlayan sosyal devletçi bir perspektife sahiptir (Acar, 2017: 255).

Üçüncü yol anlayışıyla birlikte, geleneksel yönetim ve bütçe uygulamalarının yerine daha esnek örgütlenme ve finansman modellerinin getirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, 1990'ların sonlarında ortaya çıkan kamu yararı şirketleri, bu dönüşümün bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Kamu yönetimi içerisinde konumlanan bu yapılar, idarede yeni bir ussallık arayışının sonucu olarak görülmekle birlikte, bu ussallığın hukuki temellere dayanmaktan çok ekonomik ve işletmecici bir mantığa geçişi temsil ettiği söylenebilir (Karasu, 2009: 121).

Üçüncü Yol yaklaşımına göre ekonomik küreselleşme, geçmişin bir devamı ya da ona dönüş değil, günümüzün bir gerçeğidir. Küreselleşmeyi yalnızca ekonomik bir olgu olarak ele almak, yanıltıcı ve katı önyargılara yol açabilir. Bu sürecin sosyo-kültürel ve bilimsel etkileri de göz önünde bulundurulmalıdır (Giddens, 2000a: 36). Bu ifadeler, Üçüncü Yol yaklaşımının küreselleşmenin yalnızca ekonomik olumsuzluklarına odaklanmadığını, aynı zamanda dünya toplumlarının yakınlaşması, bilimsel ve teknolojik ilerlemenin yayılması ve refahın gelişmemiş ülkelere ulaşması gibi olumlu yönlerini de vurguladığını göstermektedir (Köse, 2010: 18).

20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın başlarında ABD'de Clinton, İngiltere'de ise Blair hükümetleri Üçüncü Yol yaklaşımının en belirgin uygulayıcıları olarak öne çıkmıştır. Bu anlayış, geleneksel sosyal demokrasiden ayrılarak onun modernleşmiş bir versiyonu olarak değerlendirilmiştir. Öte yandan, bazı eleştirmenler Üçüncü Yol'un, liberalizmin yalnızca kısmen değiştirilmiş bir formu olduğunu savunmaktadır. Giddens ise bu yaklaşımı, ABD modeli ile kıta Avrupası'nın en güçlü yönlerini bir araya getiren bir sentez olarak tanımlamaktadır (Giddens, 2000b: 9).

1980'lerde yaşanan seçim yenilgilerinin ardından, 1990'ların ortalarından itibaren Avrupa'daki siyasi dengeler sosyal demokrat partiler lehine değişmeye başladı. Bu çerçevede, Tony Blair'in liderliğini yaptığı İngiliz İşçi Partisi ve Gerhard Schröder'in başında bulunduğu Alman Sosyal Demokrat Partisi,

küreselleşme sürecine uyum sağlayarak neoliberal politikaları en istikrarlı şekilde uygulayan ve bu yaklaşım sayesinde seçim başarıları elde eden iki önemli sosyal demokrat parti olarak öne çıkmıştır (Emre vd., 2017: 115).

Giddens'a göre Üçüncü Yol anlayışının temel değerleri arasında eşitlik, ihtiyaç sahiplerinin korunması, özgürlük ve sorumluluk dengesi, demokrasi ile otorite arasında uyum, kozmopolit çoğulculuk ve felsefi muhafazakârlık yer almaktadır (Giddens, 2000b: 77). Bu model, ABD, İngiltere, Almanya, Hollanda, İtalya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde farklı şekillerde uygulanmış olsa da bazı ortak özellikler taşımaktadır. Sosyalizmin ve özellikle otoriter sosyalist uygulamaların sürdürülebilir olmadığı kabul edilmektedir. Üçüncü Yol, piyasa ekonomisini temel almakla birlikte devlet müdahalesine de açık bir yaklaşımı benimsemektedir. Bu anlayışın somut örneklerinden biri, İngiliz İşçi Partisi'nin 1995 yılında tüzüğünde yaptığı değişikliktir. Üçüncü Yol'un diğer ortak noktaları arasında küreselleşmenin kaçınılmaz bir gerçek olarak kabul edilmesi, uluslararası rekabet gücünün artırılması ve sivil toplumun güçlendirilmesi yer almaktadır. Ayrıca bu yaklaşım, sosyalist eşitlikçilikten uzaklaşarak, Clinton'ın "dağıtma, destek ol" anlayışında ifadesini bulan liberal fırsat eşitliğini esas almaktadır (Karadağ, 2014: 156).

Üçüncü Yol yaklaşımı, her yeni dönemin beraberinde farklı politikalar gerektirdiğini savunmaktadır. Bu çerçevede, refah devleti anlayışının ve sosyal politikaların güncellenmesi gerektiğini öne sürer. Ancak bu yeniliklerin, geçmişte kalmış ideolojilere dayanarak şekillendirilmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. Politikaların, değişen koşullara uygun olarak yeni veriler ve bulgular ışığında belirlenmesi gerektiği ifade edilmektedir. Bu nedenle, en iyi uygulamalar araştırmalar ve denemelerle tespit edilmelidir. Bu bakış açısı, esnek ve pragmatik bir politika anlayışını beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda şekillenen refah devleti, yalnızca sonuçlara odaklanmak yerine, sorunların kökenine inerek çözüm üretmeye çalışacaktır. Yoksullara doğrudan yardım etmek yerine, eğitim ve sağlık politikaları aracılığıyla bireylerin fırsatlarını artırarak yoksulluğun önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Sosyal politikalar açısından ise ekonomik verimlilik ve sosyal adalet, birbirini tamamlayan unsurlar olarak görülmektedir. Gelirin yeniden dağıtılması yerine, fırsat eşitliğinin sağlanması öncelikli hale getirilecek ve refah, insanlara doğrudan destek sunmaktan ziyade, onlara kendi geçimlerini sağlamayı öğretmekle artırılabilecektir (İpek, 2022: 291).

3. Ak Parti Politikaları

AK Parti, siyasi kimliğini “muhafazakâr demokrat” olarak tanımlasa da, uygulamalarının bu söylemle tam olarak örtüşmediği yönünde çeşitli görüşler mevcuttur. Bu bağlamda, partiye yönelik yapılan bir değerlendirme, AK Parti'nin siyasi duruşunu “adı İslam, politikaları liberal, tutumu demokrat ve yönelimi Batı” şeklinde tanımlamaktadır (Çakır, 2003: 1). Bu tanımlama, partinin ideolojik duruşunun farklı unsurları bir araya getirdiğini ve çeşitli açılardan değerlendirilebileceğini göstermektedir. Muhafazakâr demokrasi kavramı, geçmişte birçok siyasi parti tarafından benimsenmiş

ve farklı bağlamlarda dile getirilmiştir. Ancak AK Parti, bu iki kavramın birleşimine, seçim zaferinin ardından, parti kadrolarını, politika tercihlerinin yönünü, uzun vadeli hedeflerini ve bu hedeflere ulaşmak için izlediği stratejileri açıklayan bir anlam yükledi. Aynı zamanda bu kavram, halk nezdinde, Avrupa Birliği ile ilişkiler bağlamında ve merkezi siyasal aktörler açısından partinin meşruiyetini güçlendiren bir söylem aracı olarak kullanıldı. AK Parti, muhafazakâr demokrat kimliğini tanımlarken, aslında yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren sol politikalar çerçevesinde ortaya çıkan bazı kavramlardan da faydalandı. Bu kavramlar arasında katılımcılık, çokkültürlülük ve müzakere yer almaktaydı. Ancak, 'Türkiye'nin güncel siyasi dinamikleri göz önüne alındığında, AK Parti'nin bu kavramları yorumlama biçimi ile akademik literatürdeki anlamları arasında belirgin farklar olduğu söylenebilir (Doğanay, 2007: 66).

3.1. Ekonomi Politikaları

2002 seçimleri sonucunda tek başına iktidara gelen AK Parti, kendisinden önceki dönemde benimsenen Batı kaynaklı ekonomi politikalarını sürdürmüştür. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nı uygulamaya devam eden parti, IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarla yakın temas içinde kalarak neo-liberal iktisat politikalarını benimsemeye devam etmiştir (Boratav, 2013). Bu anlamda AK Parti'nin 2002 sonrası ekonomi politikaları, seleflerinin Batı kaynaklı yaklaşımlarını sürdürmesiyle şekillenmiştir. Neo-liberal politikalar ve IMF ile uyumlu adımlar, piyasa odaklı bir ekonomik yönelim göstermektedir. Ak Parti'nin iktidara geldikten sonra devletin ekonomideki rolünü azaltmak amacıyla uyguladığı özelleştirme politikaları, özellikle 2002-2010 arasında bağımsız kurumların güçlendirilmesi (BDDK, Merkez Bankası), faiz politikalarında serbestleşme, taşeron işçilik sisteminin yaygınlaştırılması, kamu maliyesinde yapılan reformlar, KDV-ÖTV gibi vergilerin artırılması, altyapı yatırımlarında Kamu-Özel İş Birliği uygulamaları Neo-liberal çizgide serbest piyasayı güçlendiren reformlar olarak sayılabilir.

3.2. Sosyal Devlet Politikaları

2002 seçimleri sonrası açıklanan "Acil Eylem Planı" ve 59. Hükümet Programı, sağlık sektöründe köklü değişiklikleri hedeflemiş, sağlık sistemini güçlendirmek için çeşitli reformlar öngörmüştür. Bu reformlar, sağlık hizmetlerine erişimi iyileştirmeyi, devletin sağlık yönetimini modernize etmeyi ve özel sektör yatırımlarını teşvik etmeyi amaçlamıştır. Sağlık Bakanlığı'nın 2003 yılının Mart ayında yayımladığı "Sağlıkta Dönüşüm Programı" Ak Parti'nin sağlık alanında ortaya koyduğu ilk reformdur. Bu sağlık reformları, 'Türkiye'nin sağlık sistemini dönüştürmeye yönelik önemli adımlar atmayı hedeflemiştir. Sağlık Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılması, sağlık sigortası kapsamının genişletilmesi ve hastanelerin özzerkliliğinin artırılması gibi temel değişikliklerle sağlık hizmetlerine daha geniş erişim ve daha verimli yönetim sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca aile hekimliği ve koruyucu sağlık hizmetlerinin yaygınlaştırılması, anne ve çocuk sağlığına odaklanması gibi toplumsal sağlık önceliklerinin artırılması, sağlık sektöründe daha etkili ve sürdürülebilir bir yapı oluşturulmasına yönelik adımlar olmuştur (Pekşen, 2012: 63). Bu reformun ikinci aşaması, tüm sosyal güvenlik kurumlarının Genel Sağlık

Sigortası (GSS) altında birleştirilmesiyle sağlık hizmetlerine erişimin daha eşit ve yaygın hale getirilmesi hedeflenmiştir. Üçüncü önemli adım ise birinci basamak sağlık hizmetlerinin aile hekimliği modeliyle sağlanmasıdır (Ataay, 2005: 78). Bu model, sağlık hizmetlerinin daha yerel ve kişiye özel sunulmasına olanak tanıyarak, bireylerin sağlık ihtiyaçlarına daha hızlı ve etkili bir şekilde cevap verilmesini amaçlamaktadır.

Eğitim alanında ise özellikle 2003-2004 eğitim-öğretim yılından itibaren, Milli Eğitim Bakanlığı'nın (MEB) ilköğretim öğrencilerine kitapları ücretsiz sağlamaya başlaması, ayrıca, maddi zorluk yaşayan aileler için ders kitabı dışında kalan kırtasiye malzemelerinin de ücretsiz olarak temin edilmesi ve öğrencilere destek sağlanması önemli bir sosyal yardımdır (Tiyek ve Doğan, 2018: 1051).

AK Parti, 2002 Genel Seçimleri öncesinde, nüfusun %15'inin aylık sınırının altında olduğu resmi verilerine dikkat çekerek, krizden etkilenen kesimlere yönelik sosyal yardım projeleri geliştirme vaadinde bulunmuştur. Ayrıca, sosyal yardım kurumlarının yeniden yapılandırılması da partinin seçim vaatleri arasında yer almıştır. Takip eden genel seçimlerde ise sosyal güvenlik, sosyal yardım ve sosyal hizmetlerin merkezi bir yapı altında birleştirilmesinin hedeflendiği görülmektedir (Tiyek ve Doğan, 2018: 1049).

AK Parti, iktidara geldikten sonra sosyal yardımlarda önceliği, Şartlı Nakit Transferi (ŞNT) programına vermiştir. Bu tercihin en önemli nedeni, 2001 ekonomik krizinin ardından toplumun yaklaşık üçte birinin yoksulluk sınırının altına düşmesidir. ŞNT uygulamaları, sağlanan yardımların belirli koşullara bağlanmasıyla, yoksulluğun olumsuz etkilerini azaltacak davranış değişikliklerini teşvik etmektedir. Bu yönüyle, yoksullukla mücadelede diğer sosyal yardımlara kıyasla daha etkili bir araç olarak görülmektedir (Sayan Koytak, 2014: 80).

Ak Parti hükümetlerinin önemli sosyal politika uygulamalarından biri de toplu konut yapımıdır. Ak Parti Toplu Konut İdaresi (TOKİ) aracılığıyla bu uygulamaları gerçekleştirmiştir. Bu çerçevede TOKİ, ülke genelinde konut ihtiyacının en acil olduğu bölgeleri belirleyerek, toplu konut yatırımları için uzun vadeli bir strateji geliştirmektedir. Özellikle ekonomik olarak geri kalmış doğu illeri ve kırsal göçün yoğunlaştığı büyük şehirlerde, dar gelirli ailelere yönelik sosyal konut projeleriyle barınma sorununa çözüm üretmeyi amaçlamaktadır (Akalın, 2016: 118).

3.3. Siyasi ve İdeolojik Duruşu

Ak Parti, kuruluş aşamasında belirgin, açık ve kesin bir siyasi kimlik tanımlamasından kaçınmıştır. Söylemlerinde birçok kavramın yanı sıra muhafazakârlık ve demokratlık da yer almıştır. Partinin teorik çerçevesi ve siyasi kimliği, seçimlerin ardından 2003 yılında yayımlanan Muhafazakâr Demokrasi kitabı ile daha net bir şekilde ifade edilmiştir. Bu eser, Recep Tayyip Erdoğan'ın danışmanlarından Dr. Yalçın Akdoğan tarafından kaleme alınmıştır (Fedayi, 2004: 151). Bu kimlik Ak Parti'nin pragmatik bir merkez-sağ pozisyonunu yansıtmaktadır. Bu kapsamda gerçekleştirilen Avrupa Birliği Reformları en

güzel örneklerdir. Ak Parti ilk yıllarında özellikle 2002-2010 yılları arası AB uyum süreci yürütmüş ve çeşitli demokratikleşme reformları gerçekleştirmiştir.

AK Parti programları incelendiğinde, partinin geleneksel ve modern değerleri harmanlayan bir kimlik benimsediği görülmektedir. Parti, laik, demokratik ve sosyal bir hukuk devletini, sivilleşmeyi, demokratikleşmeyi, inanç özgürlüğünü ve fırsat eşitliğini temel aldığı bir zemin olarak sunmaktadır. Ayrıca, etnik, dinsel ve kültürel çeşitliliği siyasal zenginliğe katkı sağlayan bir unsur olarak değerlendirerek, demokrat bir kimlik anlayışını benimsemektedir (Çaha, 2006: 17). Bu anlamda, Ak Parti'nin kendinden önceki merkez sağ partiler gibi geniş kitlelere hitap etme stratejisini benimsediği anlaşılmaktadır.

4. Ak Parti'nin Üçüncü Yol Yaklaşımına Uyumlu Politikaları

2002 yılının Kasım ayında gerçekleştirilen genel seçimlerden sonra tek başına iktidara gelen Ak Parti'nin özellikle ilk on yıllık sürecinde neo-liberal politikalar izlediği görülmektedir. Bunun yanında sosyal devlet ilkesini de göz ardı etmemiştir. Bu anlamda üçüncü yol anlayışı ile uyumlu politikalar olarak adlandırılacak uygulamalarına aşağıda yer verilecektir.

Özelleştirmeler: Devletin ekonomi içindeki doğrudan rolünü azaltarak özel sektöre alan açan politikalardan olan özelleştirmeler Ak Parti iktidarının özellikle ilk on yılında gerçekleştirilen uygulamalar olarak öne çıkmaktadır. Bunlardan bazıları, Türk Telekom, Tüpraş, Petkim, Elektrik Dağıtım Şirketleri, Mersin Limanı, Tekel, Şeker Fabrikaları, Erdemir gibi teşebbüslerdir (İnam, 2013: 71-81).

Kamu Özel İş Birliği: Küreselleşme ve liberalleşmenin gelişimiyle birlikte, geleneksel kamu hizmetlerinin sunumu ve yönetimi değişim göstermektedir. Başlangıçta tamamen devletin kontrolünde olan bu hizmetler, zamanla çeşitlenmiş ve teknolojik ilerlemelerle farklı bir boyut kazanmıştır. Teknoloji, kamu hizmetlerinin sunumunu kolaylaştırırken, hizmetlerin çeşitlenmesi yeni zorluklar da yaratmaktadır. Bu durum karşısında, devletin kamu hizmetlerini tek başına yürütmesi giderek güçleşmektedir. Sosyal devlet anlayışı çerçevesinde, mali kaynaklar doğrultusunda hizmet sunma yükümlülüğü, devleti bütçe dışı özel hukuk kişilerini de bu sürece dahil etmeye yönlendirmektedir. Bu çerçevede, kamu hizmetlerini sürdürebilmek adına devlet, özel hukuk kişileriyle sözleşmeler yaparak hizmet sunumunda iş birliği yoluna gitmektedir (Boz, 2013: 278). Bu anlamda Ak Parti'nin de sıklıkla söz konusu yönetime başvurduğu görülmektedir. Kamu Özel İş birliği olarak adlandırılan bu yöntem ile şehir hastaneleri, otoyollar ve köprü projeleri gibi uygulamalar gerçekleştirilmiştir.

Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu: 17.06.2003 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanan “4875 Sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu”nun amacı ilgili kanunda şu şekilde ifade edilmektedir (DYYK, 2003: m.1): “doğrudan yatırımların özendirilmesine, yabancı yatırımcıların hakların korunması ile yatırım ve yatırımcı tanımlarında uluslararası standartlara uyulmasına, doğrudan yabancı yatırımların gerçekleştirilmesinde izin ve onay sisteminin bilgilendirme sistemine dönüştürülmesine ve tespit edilen

politikalar yoluyla doğrudan yabancı yatırımların artırılmasına ilişkin esasları düzenlemektir.” Özetle, Kanun ile yabancı yatırımcılara önceki dönemlere kıyasla daha avantajlı haklar ve imkanlar sunmak, yerli ve yabancı yatırımcılar arasındaki farkı en aza indirmek, bürokratik süreçleri azaltarak yabancı yatırımcıları Türkiye’de yatırım yapmaya teşvik etmek hedeflenmiştir (Demir Gökyayla ve Süral, 2004: 135).

Sosyal Yardım Programlarının Yaygınlaştırılması: Ak Parti serbest piyasa ekonomisini benimserken bir yandan da uyguladığı sosyal yardım programları ile sosyal devleti güçlendirmiştir. Özellikle sosyal toplu konut projeleri, eğitim yardımları ve nakit destek programları bu konuda gerçekleştirdiği uygulamalardır. Düşük gelirli ailelere yapılan ücretsiz kömür yardımları, TOKİ vasıtası ile gerçekleştirilen uygun fiyatlı konut sağlanması, ücretsiz ders kitabı dağıtımı, üniversitelerde normal öğretim harçlarının kaldırılması gibi uygulamalar örnek olarak gösterilebilmektedir.

Yerel Yönetimler ile İlgili Yapılan Düzenlemeler: 2002 yılında AK Parti’nin tek başına iktidara gelmesiyle birlikte, kamu yönetiminde reform süreci hız kazanmış ve bu sürecin en temel unsurlarından biri olan yerleşme politikaları ön plana çıkmaya başlamıştır (Sezer ve Büyükpınar, 2021: 97). Yerel yönetimler ile ilgili çıkarılan bazı kanunlar ise şu şekildedir:

- 5302 Sayılı İl Özel İdaresi Kanunu
- 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu
- 5393 Sayılı Belediye Kanunu
- 6360 Sayılı On Dört İlde Büyükşehir Belediyesi ve Yirmi Yedi İlçe Kurulması ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

Söz konusu düzenlemeler ile ilgili değerlendirme aşağıda yapılmıştır.

Askeri Vesayeti Azaltan Reformlar: AK Parti, Türkiye’de sivil-asker ilişkilerini daha demokratik bir yapıya kavuşturmak ve sivillerin karar alma süreçlerindeki etkisini artırmak amacıyla kapsamlı reformlar hayata geçirmiştir. Bu düzenlemelerle, Milli Güvenlik Kurulu’nun orduya ait bir yapı olarak görülmesinin önüne geçilmesi ve icra yetkilerinin sınırlandırılması hedeflenmiştir (Bayramoğlu, 2004: 109-110). Yapılan düzenlemeler ile MGK’nın yetkileri, milli güvenlik siyasetinin belirlenmesi ve uygulanmasına yönelik tavsiye kararları almakla sınırlandırılmıştır. Bu değişikliklerle, Başbakan ve Bakanlar Kurulu’na MGK kararlarını uygulama konusunda geniş bir inisiyatif tanınmış ve Bakanlar Kurulu’nun bu kararları hayata geçirme konusunda gerçek bir takdir yetkisine sahip olduğu açıkça ifade edilmiştir. Böylece MGK, hukuki açıdan bir danışma organı kimliğine kavuşmuştur (Yıldız, 2010: 94). Bunun yanında 2010 yılında gerçekleştirilen anayasa değişikliği ile askeri mahkemelerin savaş hali dışında sivilleri yargılama yetkisi kaldırılırken 2017 yılında yapılan anayasa değişikliği ile de askeri yargı makamları tamamen kaldırılmıştır (Uzun, 2018: 426). Gerçekleştirilen bu reformlar Ak Parti’nin üçüncü yol yaklaşımı çerçevesinde güçlü demokrasi vurgusunun bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.

AK Parti'nin yukarıda bahsedilen ekonomi ve sosyal politikaları, siyaset biliminde üçüncü yol yaklaşımıyla büyük ölçüde örtüşmektedir. Neoliberal ekonomik reformlar ile sosyal devlet politikalarını dengeleyen parti, serbest piyasa ekonomisini benimserken sosyal yardımları genişleterek toplumun farklı kesimlerine hitap etmiştir. Özelleştirme politikaları gibi üçüncü yolu destekleyen uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımların teşviki ve ülkede gerçekleşen söz konusu yatırımlar, Kadiroğlu (2024), Balkanlı (2019), Ayaz (2018) ve Akman (2019)'ın çalışmalarında ekonomik büyümeyi desteklediği, istihdamı artırdığı, ülkenin ihracatına katkı sağladığı ve genel olarak makroekonomik göstergeler üzerinde olumlu etkiler yarattığı yönünde değerlendirilmektedir. Örneğin; Kadiroğlu 2024 yılında yaptığı çalışmasında doğrudan yabancı yatırım girişlerinin Türkiye'de ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğunu belirlemiştir (Kadiroğlu, 2024: 263). TOKİ tarafından gerçekleştirilen sosyal konut projeleri ve ücretsiz ders kitapları dağıtımı gibi uygulamalar ile de sosyal adaleti sağlamaya yönelik adımlar atmıştır. Askeri vesayetin zayıflatılması ve demokratikleşme reformları, sivil siyaseti güçlendirmiştir. Avrupa Birliği üyelik sürecinde gerçekleştirilen reformlar da bu çerçevede değerlendirilebilir. AK Parti'nin politikaları, serbest piyasa ile sosyal sorumluluk dengesini koruma hedefi taşıyan üçüncü yol anlayışına büyük ölçüde uyum göstermektedir. Ancak, zamanla bazı politikaların otoriterleşme eleştirilerine maruz kalması, bu uyumun sürekli değişen bir dinamik içinde olduğunu göstermektedir. Ak Parti'nin üçüncü yol yaklaşımından ayrılan veya çelişen politikalarından ise aşağıda bahsedilmektedir.

5. Ak Parti'nin Üçüncü Yol Yaklaşımından Ayrışan Politikaları

AK Parti'nin üçüncü yol yaklaşımı ile örtüşen birçok politikası olsa da zaman içinde bu yaklaşımdan ayrışan ve çelişen uygulamaları da olduğu görülmektedir. AK Parti, iktidarının başlangıcında üçüncü yol yaklaşımına uygun olarak serbest piyasa ekonomisi, sosyal devlet ve demokratikleşme arasında bir denge kurmaya çalışmış, ancak zamanla bu çizgiden önemli ölçüde sapmıştır. Muhafazakâr kimliğinin güçlenmesi, devletin ekonomik ve toplumsal alandaki rolünün artması, AK Parti'yi üçüncü yolun bireysel özgürlükçü ve piyasa dostu yapısından uzaklaştırmıştır. Özellikle devletin ekonomideki rolünün artması ve Batı ile ilişkilerin gerilemesi, üçüncü yolun temel ilkeleriyle çelişen politikaların öne çıkmasına neden olmuştur. Bu noktalar, AK Parti'nin başlangıçta benimsediği Üçüncü Yol çizgisinden nasıl uzaklaştığını ve alternatif bir muhafazakâr yönelime kaydığını göstermektedir. Bu uygulamalara aşağıda yer verilecektir.

Devletin Ekonomideki Müdahaleci Politikalar: Ak Parti iktidar olduğu 2002 yılından itibaren özellikle ilk on yıllık süreçte serbest piyasa ekonomisini destekleyen ve neo-liberal politikaları benimseyen uygulamalar gerçekleştirmiştir. Ancak çeşitli nedenlerle bu politikalardan taviz verdiği uygulamalarına son on yıllık iktidarı sürecinde rastlanmaktadır. Bunlara verilebilecek ilk örnek Merkez Bankası Başkanlarının daha sık değiştirilmesi ve faiz politikalarına hükümet müdahaleleridir.

Türkiye’de kamu bankaları üzerinden özellikle Covid-19 Pandemisi sürecinde düşük faizli kredi dağıtım politikaları da ekonomide devletin rolünü artırıcı uygulamalardır. Ayrıca kamu bankalarının piyasada döviz satışı yaparak kuru baskılama amacı uygulamalar gerçekleştirmesi de serbest piyasa ekonomisi kurallarına aykırı uygulamalar arasında gösterilmektedir.

İstanbul Sözleşmesinden Çekilme: Kamuoyunda İstanbul Sözleşmesi olarak bilinen resmi adı “Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi”nin Türkiye Cumhuriyeti bakımından feshedilmesine dair Cumhurbaşkanı Kararı 20 Mart 2021 tarihinde Resmi Gazete’de ilan edilmiştir (Resmi Gazete, 2021: 31429). Söz konusu karar Ak Parti’nin üçüncü yol anlayışıyla çelişen önemli politikalarından biri olarak değerlendirilebilir. Bu karar, partinin muhafazakâr ve milliyetçi bir yönelime daha fazla ağırlık verdiği yönünde değerlendirilmektedir.

Avrupa Birliği Uyum Sürecinden Uzaklaşma: Ak Parti iktidara gelmesinin ardından Avrupa Birliği’ne tam üyelik hedefi doğrultusunda önemli reformlar gerçekleştirmiştir. Bu süreçte demokratikleşme anlamında, insan hakları konusunda ve ekonomik, hukuki uyum çerçevesinde atılan önemli adımlar gerçekleştirilmiştir. Ancak belirli konular bakımından bu uyum sürecinin sekteye uğradığı görülmektedir. AB uyum sürecini aksatan gelişmelere bakıldığında Almanya’nın ve Fransa’nın Türkiye’ye karşı tutumları örnek gösterilebilir. Süreç içinde Almanya Başbakanı olan Angela Merkel’in iktidarı boyunca Türkiye’nin AB’ye tam üyeliğine karşı olduğu, tam üyelikten ziyade ilişkilerin imtiyazlı ortaklık çerçevesinde yürütülmesi gerektiği kendisi tarafından sıklıkla vurgulanmıştır (Ayaz Avan, 2024: 61). Benzer şekilde Fransa da Türkiye’nin üyelik müzakereleri ile ilgili 35 fasıldan Gümrük Birliği açısından sekizinin açılışını engellemiştir (Vatandaş, 2019: 2). Söz konusu gelişmeler Türkiye’nin AB katılım sürecini durdurma noktasına getiren nedenler olarak değerlendirilebilir.

6. Üçüncü Yol Yaklaşımı Açısından Değerlendirme

Özelleştirmeler ve Serbest Piyasa Ekonomisi: Üçüncü Yolcu hükümetler, küreselleşen dünyaya uyum sağlama hedefi doğrultusunda, ekonomide özelleştirme, ticaretin serbestleştirilmesi, rekabetin artırılması ve liberalleşme gibi politikaları hayata geçirmiştir. Bu süreçte, yeni sağın ya da liberalizmin seçmen tepkisi nedeniyle uygulamakta zorlandığı ekonomik reformların daha da kalıcı hale gelmesine zemin hazırlamışlardır (Demircan, 2010: 219).

Ak Parti de iktidarının özellikle ilk on yıllık sürecinde gerçekleştirdiği özelleştirme uygulamaları (Türk Telekom, Tüpraş, Petkim, Elektrik Dağıtım Şirketleri, Mersin Limanı, Tekel, Şeker Fabrikaları, Erdemir) üçüncü yol yaklaşımına uyumlu uygulamalar olarak öne çıkmaktadır (İnam, 2013: 71-81). İngiltere’de de Tony Blair döneminde Yeni İşçi Partisi, özelleştirme politikalarını devam ettirerek, geleneksel solun kamu işletmelerini devletçilik anlayışı çerçevesinde yürütme yaklaşımını reddetmiştir. Bunun yerine, kamu hizmetlerinin daha verimli sunulmasına odaklanmış ve hizmet etkinliği ile vatandaş memnuniyeti arasında bir bağ kurma çabası içinde olmuştur (Ateş ve Demirel, 2014: 15). Bu açıdan Ak

Parti'nin özelleştirme uygulamaları devletin ekonomideki rolünü azaltma eğilimi olarak değerlendirilmektedir.

Buna karşılık Ak Parti'nin ekonomide devlet müdahalesini artırdığı bazı uygulamaları olmuştur. 2008 Dünya Finansal Krizi sonrasında gelişen süreç Türkiye'yi de etkilemiştir. Türkiye, bu süreçten ciddi daralmalarla etkilenmiştir (Kaderli ve Küçükkaya, 2012: 88). Ekonomideki bu olumsuz tabloyu tersine çevirmek amacıyla, para ve maliye politikaları devreye sokulmuş; harcama ve gelir politikalarına ilişkin çeşitli tedbirlerin yanı sıra, kredi ve garanti mekanizmalarının genişletilmesine yönelik önlemler alınmıştır. Bu politikalarla, ekonomik büyümenin yeniden canlandırılması ve işsizlik oranlarının azaltılması ya da en azından artışının durdurulması hedeflenmiştir (Işık ve Duman, 2012: 90).

Türkiye, 2020 yılında Yeni Ekonomi Programı'nı (YEP) kamuoyuna duyurmuştur. Aynı dönemde, Cumhurbaşkanı tarafından Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) Başkanı görevden alınarak yerine yeni bir atama gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte uygulamaya konulan politika değişiklikleri ve siyasi otoritenin faiz oranları üzerinde kurduğu baskı neticesinde gerçekleştirilen faiz indirimleri, enflasyonun düşürülmesi hedefinin aksine, son yirmi yılın en yüksek enflasyon oranlarının görülmesine yol açmıştır. Bu gelişmeler, Merkez Bankası'nın kurumsal bağımsızlığının kamuoyunda ve akademik çevrelerde yoğun biçimde tartışılmasına neden olmuştur (Çiğdem, 2023: 906). Merkez Bankası bağımsızlığının tartışılacak düzeye gelmesi ve yukarıda açıklanmaya çalışılan ekonomiye müdahale uygulamaları üçüncü yol yaklaşımına uymayan politikalar olarak değerlendirilmektedir.

Kamu Özel İş Birliği: Kamu-özel işbirliği, kamu hizmetlerinin sunumu ve finansmanına ilişkin modeller arasında, bir yanda kamu mülkiyeti altında gerçekleştirilen geleneksel hizmet tedarikinden, diğer yanda ise tamamen özel sektör tarafından üstlenilen ve finanse edilen özelleştirme uygulamalarına kadar uzanan geniş bir yelpazede yer alan alternatif bir yöntem olarak değerlendirilmektedir. Bu yönüyle, kamu ve özel sektörün birlikte yer aldığı tüm mal ve hizmet üretim biçimlerini kapsayan üst bir çerçeve kavramı niteliğindedir (Tokatlıoğlu ve Şen, 2019: 215).

Türkiye'de özellikle enerji ve ulaşım sektörlerinde—havaalanı, köprü, otoyol ve karayolları gibi alanlarda—Kamu-Özel İşbirliği (KÖİ) modelleriyle büyük ölçekli projeler hayata geçirilmiştir (Uysal, 2018: 75-76). 2013 yılı, hem proje sayısı hem de yatırım tutarı açısından dikkat çekici bir artışın yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu artışta, İstanbul Havalimanı projesinin aynı yıl içinde gerçekleştirilmesi önemli bir etken olarak öne çıkmaktadır. Öte yandan, 2021 yılına gelindiğinde toplam yatırım tutarı 3.436 milyon dolar olarak gerçekleşmiş; bu yıl içerisinde 9 adet proje için sözleşme imzalanmıştır (Tuna ve Aksoy, 2023: 471).

Üçüncü Yol yaklaşımının kamu hizmeti sunumuna ilişkin çözüm önerisi, hizmetlerin doğrudan devlet eliyle değil, devletin düzenleyici ve garantör rolü çerçevesinde özel sektör tarafından yürütülmesini öngörmektedir. Bu bağlamda önerilen temel model, kamu ile özel sektörün iş birliğine dayanan bir yapıdır (Demircan, 2010: 217). Türkiye'de özellikle AK Parti iktidarları döneminde benimsenen Kamu-Özel İşbirliği (KÖİ) politikaları, bu yaklaşımla büyük ölçüde örtüşmektedir. Bu

uygulamalar, devletin hizmet sunumundaki yükünü azaltmakla birlikte, özel sektörün dinamizmiyle kamu yararını birleştirme hedefini de yansıtmaktadır. Bu yönüyle AK Parti'nin izlediği KÖİ politikaları, Üçüncü Yol'un kamu hizmetlerine dair yaklaşımının pratikteki yansımaları olarak değerlendirilmektedir.

Sosyal Yardım Programları: Sosyal politika, temelde devletin toplumsal düzeyde eşitlik ve adaleti sağlama sorumluluğundan kaynaklansa da, pratikte çoğunlukla farklı toplumsal sınıflar ve çıkar grupları arasında denge ve uzlaşma sağlamayı amaçlayan bir devlet politikası olarak şekillenmektedir (Koray, 2007: 27).

Ak Parti döneminde Türkiye'de ilk defa ders kitaplarının öğrencilere ücretsiz dağıtılması, SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı'nın birleştirilip sevk alınmadan tüm devlet hastanelerine doğrudan gitmenin önünün açılması, TOKİ tarafından konutlar yapılması gibi uygulamalar gerçekleştirilmiştir (Turan, 2013: 32-33).

Üçüncü Yol yaklaşımı, klasik sosyal devletin yeniden yorumlandığı ve piyasa mekanizmasıyla sosyal adaletin dengelenmeye çalışıldığı bir siyasal yönelim olarak, sosyal politikalarda da yenilikçi açılımlar sunmaktadır. Bu çerçevede, “insan sermayesine yatırım” temel bir strateji olarak öne çıkar. Sosyal yardım programları, yalnızca yoksulluğu hafifletmeye değil, bireyleri ekonomik ve toplumsal hayata entegre etmeye yönelik olarak tasarlanır. Serbest piyasa koşullarında fırsat eşitliğini sağlama, dışlanmayı ve ayrımcılığı önleme amacı taşıyan bu politikalar, özellikle dezavantajlı grupların toplumla bütünleşmesini kolaylaştırmakta ve onların üretken bireyler olarak ekonomik yaşama katılımını teşvik etmektedir. Bu yönüyle, hem toplumsal kapsayıcılığı hem de bireysel sorumluluğu esas alan Üçüncü Yol yaklaşımı, daha adil ve dengeli bir toplum inşa etme hedefiyle uyum içindedir (Gül, 2007: 203).

Bu perspektiften bakıldığında, AK Parti'nin sosyal politika uygulamalarının da benzer bir doğrultuda şekillendiği görülmektedir. Parti, iktidara geldiği 2000'li yılların başından itibaren yoksullukla mücadele, sosyal yardımların kurumsallaştırılması ve sosyal dışlanmanın azaltılması konularına özel önem vermiştir. Özellikle Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı çatısı altında yürütülen nakdi yardımlar, şartlı eğitim ve sağlık yardımları gibi programlarla insan sermayesine yatırım yapılmış; dezavantajlı grupların eğitim, sağlık ve istihdam gibi temel alanlara erişimi artırılmaya çalışılmıştır (Sayan Koçtak, 2014: 78-85). Bununla birlikte, yardımların bireyleri pasifleştiren değil, sosyal ve ekonomik hayata dâhil eden biçimde kurgulanması, Üçüncü Yol'un “aktif refah devleti” anlayışıyla benzerlik göstermektedir. Bu bağlamda AK Parti'nin sosyal politika yaklaşımı, piyasa mekanizmasını dışlamadan sosyal bütünleşmeyi hedefleyen hibrit bir model olarak değerlendirilebilir.

Yerel Yönetimler: 2004 yılında 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu yürürlüğe girmiştir. Kanun, Türkiye'de yerel yönetimlerin yeniden yapılandırılması sürecinde önemli bir dönüm noktasıdır. Aynı dönemlerde İl Özel İdaresi Kanunu ve Belediye Kanunu da yürürlüğe girmiştir.

Yapılan düzenlemelerde, merkezî yönetim ile yerel yönetimler birbirinin alternatifi değil, tamamlayıcısı olarak değerlendirilmekte; bu doğrultuda aralarındaki görev paylaşımı ve yetki dağılımı ön plana çıkarılmaktadır. Bu yaklaşım, Avrupa'daki güçlü yerel yönetim geleneklerinde görülen ortaklık modeli ile uyumlu olup, genel yetki ilkesine de dayanmaktadır. Bu ilkeye göre, yerel yönetimler, yasalarla başka kurumlara açıkça devredilmemiş her türlü yerel hizmet ve görevi üstlenme yetkisine sahiptir. Bu bağlamda gerçekleştirilen düzenlemelerin, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı'nda belirtilen esaslarla ve Maastricht Antlaşması'nın temel ilkelerinden biri olan yerindelik (subsidiarite) ilkesiyle örtüştüğü söylenebilir (Kayan, 2015: 204-205).

2012 yılına gelindiğinde 6360 sayılı kanun yürürlüğe girmiştir. Büyükşehir belediyelerinin sınırları il sınırlarıyla eşitlenmiş ve köyler mahalleye dönüştürülmüştür. Bu düzenlemeyle, yerel hizmetlerin daha etkin sunulması ve kaynakların daha verimli kullanılması hedeflenmiştir. Ancak kırsal alanların yerel kimliklerinin zayıflaması ve katılım mekanizmalarının azalması gibi riskler taşıdığı için üçüncü yol yaklaşımının çoğulculuk ve katılımcılık ilkeleriyle çeliştiği değerlendirilmektedir. Dik (2014) “6360 Sayılı Kanun Bağlamında Köylerin Mahalleye Çevrilmesi Sorunu” adlı makalesinde köylerin, tarihsel birikimi ile geliştirdikleri yaşam pratikleri ve ortaklık duygusunun, demokratik katılım mekanizması açısından yüksek önem taşıdığını belirtmiştir. Bu anlamda köylerin mahalleye dönüşmesinin hukuk tekniği ve anayasal haklar açısından sorunlu olduğunu iddia etmektedir (Dik, 2014: 75).

7. Sonuç

Üçüncü Yol yaklaşımının temel ilkeleri çerçevesinde AK Parti'nin ekonomi, sosyal devlet ve siyasette uyguladığı politikaların değerlendirilmesi amacı ile yapılan bu çalışmada Ak Parti'nin bazı politikalarının Üçüncü Yol Yaklaşımı ile uyumlu bazı politikalarının ise Üçüncü yol Yaklaşımı'ndan ayrıştığı sonucuna varılmıştır. Üçüncü Yol, geleneksel sosyal demokrasi ile neoliberal politikalar arasında bir denge kurmayı amaçlayan bir anlayış olup, piyasa ekonomisini benimserken devletin düzenleyici ve sosyal dengeyi sağlayıcı rolünü de vurgulamaktadır. AK Parti'nin özellikle iktidara geldiği ilk yıllarda izlediği bazı politikalar, bu yaklaşımla önemli ölçüde örtüşmektedir.

Ekonomi alanında, AK Parti'nin özelleştirmeleri hızlandırması, kamu-özel iş birliği projelerini teşvik etmesi ve doğrudan yabancı yatırımları artırmaya yönelik yasal düzenlemeler yapması Üçüncü Yol'un piyasa dostu yaklaşımıyla paralellik göstermektedir.

Sosyal devlet politikalarında ise sosyal yardımların kurumsallaştırılması ve genişletilmesi, Genel Sağlık Sigortası'nın hayata geçirilmesi gibi uygulamalar, Üçüncü Yol'un bireylere fırsat eşitliği sağlama ve sosyal korumayı piyasa mekanizmalarıyla uyumlu hale getirme anlayışına uygun düşmektedir.

Siyasi ve ideolojik açıdan ise AK Parti'nin askeri vesayeti geriletmesi ve demokratikleşme adımları Üçüncü Yol'un sivil toplum ve demokratik katılımı önceleyen değerleriyle örtüşmektedir. Ancak zamanla, parti politikalarında Üçüncü Yol'un temel ilkeleriyle çelişen bazı uygulamalar da öne çıkmıştır. Devletin ekonomiye giderek daha fazla müdahale etmesi, İstanbul Sözleşmesi'nden çekilme kararı ve

Avrupa Birliği uyum sürecinden uzaklaşma gibi gelişmeler, AK Parti'nin başlangıçta benimsediği reformist ve çoğulcu çizgiden belirli ölçüde sapmasına yol açmıştır.

Sonuç olarak, AK Parti'nin politikaları Üçüncü Yol'un bazı temel ilkeleriyle örtüşse de, uzun vadede belirli noktalarda bu anlayıştan farklı yönelimler izlediği görülmektedir. Özellikle küresel ve yerel siyasi koşulların değişmesi, parti politikalarının zaman içinde evrilmesine neden olmuştur. Küresel düzeyde, 2008 küresel finans krizi, 2010'lu yıllarda artan korumacı politikalar, COVID-19 pandemisi ve sonrasında yaşanan tedarik zinciri krizleri gibi gelişmeler, devletin ekonomiye daha fazla müdahale etmesini zorunlu kılmıştır (Gül vd., 2018: 99; Pehlivan vd., 2021: 125). Bu durum, AK Parti'nin de piyasa dostu reformlardan zaman zaman uzaklaşarak devletçi uygulamalara yönelmesine yol açmıştır. Benzer şekilde, pandemi sürecinde devletin sosyal yardım politikalarının genişlemesi, Üçüncü Yol'un fırsat eşitliğine dayalı yaklaşımından ziyade doğrudan yardım odaklı bir modele yönelmesine neden olmuştur.

Yerel siyasi koşullar açısından değerlendirildiğinde ise, 2013 Gezi Parkı olayları ve 2016 darbe girişimi gibi gelişmeler sonrasında Türkiye'de muhafazakâr kimliğin giderek daha belirgin hale gelmesi, Ak Parti'nin liderlik ve otorite odaklı yeni muhafazakâr siyaset tarzı benimsemesini gerektirmiştir. Başlangıçta Avrupa Birliği reformlarını ve demokratikleşmeyi öncelik haline getiren parti, zamanla toplumsal muhafazakârlığı pekiştiren politikaları benimsemiş, İstanbul Sözleşmesi'nden çekilmesi gibi kararlarla Üçüncü Yol'un çoğulculuk ve kapsayıcılık ilkelerinden uzaklaşmıştır (Karakoç, 2019: 220). Bunun yanı sıra, Türkiye'de güçlü merkezîyetçi yönetim anlayışının ve devlet geleneğinin devam etmesi, yerleşme politikalarının sınırlı kalmasına neden olmuş, merkezi yönetimin yetkileri yerel yönetimlere devretme noktasında daha temkinli hareket etmesine sebep olmuştur.

Bu bağlamda, AK Parti'nin Üçüncü Yol'a ne derece bağlı kaldığı, dönemsel koşullarla ve parti içi önceliklerle şekillenen dinamik bir süreç olarak değerlendirilmelidir. AK Parti politikaları, başlangıçta sosyal adaletle piyasa ekonomisini uzlaştırmayı hedefleyen Üçüncü Yol yaklaşımıyla önemli ölçüde örtüşmüştü; sosyal yardımların genişletilmesi, sağlık ve eğitim alanındaki yatırımlar ile Avrupa Birliği reformları bu uyumun somut örneklerini oluşturmuştur. Ancak zamanla, çalışmada nedenleriyle verilen artan devlet müdahalesi, toplumsal muhafazakârlığın kurumsallaşması ve çoğulculuk ilkesinden uzaklaşan uygulamalar, partinin Üçüncü Yol anlayışıyla olan ilişkisini zayıflatmış ve bu yaklaşımın temel değerlerinden kademeli bir kopuş yaşanmasına neden olmuştur.

Kaynakça

- Acar, E. (2017). Neoliberalizm ve sosyal refah devleti ekseninde üçüncü yol yaklaşımı. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), 248-263.
- Akalın, M. (2016). Sosyal konutların Türkiye'nin konut politikaları içerisindeki yeri ve TOKİ'nin sosyal konut uygulamaları. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 107-123.

- Akman, A.S. (2019). Doğrudan yabancı yatırımların Türkiye'nin ihracat performansı üzerindeki etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Ataay, F. (2005). Kamu reformu incelemeleri. Ankara: Tabip Odası Yayınları.
- Ateş, H., & Demirel, D. (2014). Üçüncü yol ve İngiltere'de Blair dönemi kamu reformları. *Amme İdaresi Dergisi*, 47(3), 1-18.
- Ayaz Avan, E. (2024). Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde Almanya'nın tutumu ve etkisi: Merkez dönemi (2005-2021). *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 23(1), 33-66.
- Ayaz, N. (2018). Doğrudan yabancı yatırımlar istihdam ilişkisi: Türkiye örneği. Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Balkanlı, A.O. (2019). Türkiye'de doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi ve ekonomik büyümeye etkisinin ekonometrik analizi (1985-2017). *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 22(1), 175-186.
- Bayramoğlu, A. (2004). Asker ve siyaset, Ahmet İnsel ve Ali Bayramoğlu (Der.), Bir zümre, bir parti Türkiye'de ordu içinde, İstanbul: Birikim Yayınları.
- Boratav, K. (2013). Türkiye iktisat tarihi 1908-2009. Ankara: İmge Kitabevi.
- Boz, S. S. (2013). Kamu özel işbirliği (PPP) modeli. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(2), 277-332.
- Coşkun Tuna, P., & Aksoy, A. (2023). Yeni kamu yönetimi perspektifinden kamu özel işbirliği: Dünya ve Türkiye uygulamaları. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 8(21), 460-475.
- Çaha, Ö. (2006). Merkez sağın diğer aktörleri ve Akp. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 2(9-10), 9-21.
- Çakır, R. (2003, 12 Ekim). AKP kimliksizliğe mahkum. *Gazete Vatan*. <https://www.gazetevatan.com/gundem/akp-kimliksizlige-mahkum-15666>
- Çiğdem, G. (2023). Cumhuriyet'ten bugüne Türkiye'de para politikası: dalgalanan suları yönet(eme)mek. *Akademik Hassasiyetler*, 10, 890-926.
- Demir Gökyayla, C., & Süral, C. (2004). 4875 sayılı doğrudan yabancı yatırımlar kanunu ve getirdiği yenilikler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(2), 131-167.
- Demircan, Ç. (2010). Üçüncü yol ve yolun sonu. *Memleket Siyaset Yönetim*, 5(12), 201-227.
- Dik, E. (2014). 6360 sayılı kanun bağlamında köylerin mahalleye çevrilmesi sorunu. *Mülkiye Dergisi*, 38(1), 75-102.
- Doğanay, Ü. (2007). AKP'nin demokrasi söylemi ve muhafazakarlık: muhafazakar demokrasiye eleştirel bir bakış. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62(1), 65-88.
- Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu, 17.06.2003, resmigazete.gov.tr.
- Emre, Y., Cop, B., Arslantaş, Ş., & Aladağ, A. (2017). Küreselleşme karşısında sosyal demokrasi'nin konumu: CHP örneği üzerine bir alan araştırması. *Uluslararası İlişkiler*, 14(53), 111-128.
- Fedayi, C. (2004). AKP'nin siyasal kimliği üzerine: Kimlik arkadan gelsin. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 1(1), 149-163.
- Giddens, A. (2000a). The third way and its critics. Cambridge and Oxford: Polity Press and Blackwell Publishers.
- Giddens, A. (2000b). Üçüncü yol: sosyal demokrasinin yeniden dirilişi (çev. Mehmet Özey). Ankara: Birey Yayıncılık.
- Giddens, A. (2001). Üçüncü yol ve eleştirileri, tartışmaya önemli bir katkı: Tony Blair (çev. Nihat Şad). Ankara: Phoenix Yayınevi.

- Gül, E., Akpolat, A.G., & Kaya, R. (2018). 2008 küresel finans krizi sonrası Türkiye’de uygulanan kamu harcama politikalarının istihdam oranları üzerine etkisi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(1), 92-109.
- Gül, H. (2007). ABD örneği’nde üçüncü yol: yoksulluğa ve eşitsizliğe yaklaşımı ve yeni sağ ile bir karşılaştırma. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 34, 195-215.
- Güzel, S.Ç. (2015). 2002 sonrası dönemde Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 69-85.
- Işık, N., & Duman, E. (2012). 1929 ekonomik buhranı ve 2008 küresel krizi’nin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 73-101.
- İnam, B. (2013). Türkiye’de özelleştirme uygulamalarının maliye politikası araçları ile ilişkisi. Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- İpek, E. (2022). Sosyal politikayı şekillendiren temel perspektifler: refah devletinin kodları. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 286-295.
- Kaderli, Y., & Küçükkuş, H. (2012). 2008 dünya finansal krizi sonrası Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelerin bazı ülkelerle karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 85-96.
- Kadiroğlu, A. (2024). Doğrudan yabancı yatırım ve uluslararası ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye’den ampirik kanıtlar. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 249-269.
- Kakışım, C., & Erdoğan, S. (2018). Türkiye-Avrupa Birliği ilişkileri ve 15 temmuz darbe girişiminin ardından yaşanan gelişmeler. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(18), 399-420.
- Karadağ, A. (2014). Siyasal İdeolojiler, Önder Kutlu (Ed.). Siyaset bilimine giriş içinde (s. 137-168). İstanbul: Lisans Yayıncılık.
- Karakoç, Ş.M. (2019). Yerel seçimlerin ardından: total siyaset çağında muhafazakar siyaset ve geleceği. *Liberal Düşünce Dergisi*, 24(95), 213-225.
- Karasu, K. (2009). Yeni kamusal örgütler: kamu yararı şirketleri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64(3), 117-147.
- Kayan, K. (2015). Görev, yetki ve sorumluluklar açısından 5216 sayılı büyükşehir belediye kanunu’nun getirdiği yenilikler ve Kocaeli Büyükşehir Belediyesi’nin uygulamaları. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(9), 199-224.
- Koray, M. (2007). Sosyal politikanın anlamı ve işlevini tartışmak. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 15, 19-55.
- Köse, T. (2010). Sosyal güvenlik kavramına üçüncü yol yaklaşımı çerçevesinde bir bakış. Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Pehlivan, M., Kaya, A., & Keleş, S.S. (2021). Covid-19’un makroekonomik etkileri ve seçilmiş ülkelere covid-19 döneminde uygulanan maliye ve para politikaları. *Akademik Hassasiyetler*, 8(17), 105-135.
- Pekşen, E. (2012). Kamu yönetimi reformu bağlamında sağlıkta dönüşüm programı. Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- Resmi Gazete. (2021). 3718 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı (RG Sayı. 31429). Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Resmi Gazete.
- Sayan Koytak, A.H. (2014). Türkiye’de sosyal yardım ve sosyal politikadaki dönüşüm: Ak Parti modeli. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 3(5), 70-89.

- Sezer, Ö., & Büyükpınar, R. (2021). Yeni kamu yönetimi anlayışı ve Türkiye’de yerelleşme politikaları. *Uluslararası Batı Karadeniz Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 80-105.
- Tiyek, R., & Doğan, M. (2018). Ak parti döneminde (2002-2015) sosyal yardım uygulamaları. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 1045-1059.
- Tokatlıoğlu, M., & Şen, S. (2019). Kamu hizmetlerinin sunum ve finansmanında kamu özel işbirliği modeli: Avrupa Birliği ve Türkiye. *International Journal of Public Finance*, 4(2), 205-235.
- Turan, B. (2013). Ak Parti ve yoksul yardımları: sosyal hizmet mi rıza üretimi aracı mı?. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 23-38.
- Usluer, A.S. (2016). The july 15 failed coup attempt and its implications for Turkish foreign policy. *Bilig: Journal of Social Sciences of the Turkish World*, 79, 23-44.
- Uysal, Y. (2018). Kamu-özel işbirliği literatürü üzerine bir içerik analizi: 1979-2017 dönemi. Doktora Tezi, Bursa.
- Uzun, C.D. (2018). 6771 sayılı kanunla anayasada yargıyla ilgili yapılan düzenlemeler. *Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi*, 11, 409-433.
- Vatandaş, S. (2019, 1 Nisan). Bir müzmin seyrüsefer: Türkiye’nin Avrupa Birliği hikayesi üzerine. INSAMER. Erişim adresi: https://www.insamer.com/tr/bir-muzmin-seyrusefer-turkiyenin-avrupa-birligi-hikayesi-uzerine_2091.html/
- Venedik Komisyonu. (2017). Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 21 Ocak 2017 tarihinde kabul edilen ve 16 Nisan 2017 tarihinde referanduma sunulacak olan anayasa değişikliği teklifi hakkında görüş (875/2017). Venedik: 110. Genel Kurul Toplantısı.
- Yıldız, U.B. (2010). Avrupa Birliği sürecinde Türkiye’de sivil-asker ilişkileri: adalet ve kalkınma partisi dönemi. Doktora Tezi, İzmir.

Extended Abstract

The Third Way Approach is defined as a model of governance that aims to strike a balance between the market economy and social justice, transcending the sharp divisions between traditional left and right ideologies in politics. This approach aims to adopt free market reforms and reconcile globalisation with local values without completely abandoning the welfare state. In the late 20th century, this model emerged in the Western world, where debates on the sustainability of the welfare state increased, and initiated a reform process that redefined the role of the state in economic life, encouraged entrepreneurship, emphasised individual responsibility and made social assistance more targeted. The New Labour Party led by Tony Blair in the UK and Bill Clinton's New Democrats movement in the US have been among the best known practitioners of the Third Way. The Third Way has come to the fore as a political stance that advocates a regulated market economy instead of rigid state intervention, social policies based on equal opportunities instead of the traditional welfare state approach, and democratic pluralism instead of populist discourses.

In Türkiye, the Justice and Development Party (AK Party), which came to power in 2002, pursued a policy close to the Third Way by combining neoliberal economic policies with social welfare practices, especially in its first two terms. The AK Party's privatisation moves, reforms encouraging foreign investments and democratisation steps in the process of harmonisation with the European Union (EU) are considered to be overlapping aspects of the Third Way. On the other hand, the expansion of social assistance for low-income groups and the improvement of public services can be seen as part of a model that combines social justice and market economy. However, changes in Türkiye's political and economic dynamics since the 2010s have begun to question the AK Party's commitment to the Third Way approach. In particular, the increased role of the state in the economy, the ruptures in relations with the EU and the changing expectations of the society have led the AK Party to deviate from this approach over time.

In this article, the theoretical framework of the Third Way approach were introduced and AK Party's practices in the fields of economy, social policies and democratisation were analysed in line with the basic principles of the Third Way. The AK Party's policies on neoliberal reforms, welfare state practices and relations with the EU were analysed in terms of their overlap with and divergence from the Third Way approach. The Third Way strikes a balance between traditional social democracy and neoliberalism, accepting the market economy while emphasising the regulatory and social stabilising role of the state.

Although the AK Party has adopted the identity of 'conservative democrat', incompatibilities between this identity and party policies have been observed from time to time. The AK Party's policies have been described as 'Islam in name, liberal in policy, democratic in attitude and Western in orientation'. This definition reveals that the party's ideological stance combines many elements and can be analysed from various angles. Initially, the party prioritised European Union reforms and democratisation, but over time it adopted policies that reinforced social conservatism and took steps such as withdrawing from the Istanbul Convention.

In this study, the policies implemented by the AK Party within the framework of the basic principles of the Third Way approach were analysed in detail. In the field of economy, AK Party's privatisation policies, public-private partnership projects and regulations to increase foreign investments are in line with the market-friendly approach of the Third Way. As for welfare state policies, practices such as expanding social assistance,

extending health insurance and strengthening local governments are in line with the Third Way's principles of providing equal opportunities and harmonising social justice with the market economy. In the political sphere, the AK Party's withdrawal of military tutelage and democratisation steps are in line with the Third Way's values advocating civil society and democratic participation.

However, over time, the AK Party's policies began to deviate from the basic principles of the Third Way. Increased state intervention in the economy, tensions in relations with the EU and decisions such as withdrawal from the Istanbul Convention caused the AK Party to move away from the reformist line. Changing global and local political conditions led to the evolution of party policies, and events such as the pandemic made the state's social assistance policies more direct aid-oriented.

As a result, although the AK Party's policies overlap with some of the principles of the Third Way, they have deviated from this approach at certain points in time. Global crises and local political dynamics have reshaped the party's economic and social policies. The AK Party's commitment to the Third Way can be evaluated as a dynamic process shaped by periodic conditions. The study concludes that the AK Party initially had policies that overlapped with the Third Way approach, but gradually moved away from this approach due to increasing interventionism and conservative policies over time.

ARAŞTIRMA MAKALESİ

BRICS-T Ülkelerinde Beşeri Sermaye, Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Analizi

Mücahit ÜLGER¹

Öz

Küresel ölçekte sürdürülebilir büyüme hedeflerine ulaşmada ekonomik büyüme, beşeri sermaye ve yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki etkileşimlerin anlaşılması giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu çalışma, BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyüme, beşeri sermaye ve yenilenebilir enerji tüketimi değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisini incelemektedir. Beşeri sermaye, ekonomik büyümenin önemli belirleyicilerinden biri olarak değerlendirilirken, yenilenebilir enerji tüketimi sürdürülebilir ekonomik büyüme için kritik bir role sahiptir. Çalışmada, 1990-2019 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak bu değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ve yönü analiz edilmiştir. Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi yöntemiyle gerçekleştirilen analizler, büyüme stratejileri ve sürdürülebilir kalkınma politikalarının şekillendirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular, ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Benzer şekilde, ekonomik büyüme ile beşeri sermaye arasında da çift yönlü nedensellik gözlenmiştir. Ayrıca, beşeri sermaye ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyüme, beşeri sermaye ve yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki karmaşık ilişkilere ışık tutmakta ve ilgili politikaların şekillendirilmesi için önemli bulgular sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Ekonomik Büyüme, Beşeri Sermaye, Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi*

¹ Öğr. Gör. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Mucur Meslek Yüksekokulu, Kırşehir, Türkiye, ORCID: 0000-0003-0300-099X, e-posta: mucahit.ulger@ahievran.edu.tr (Sorumlu Yazar)

RESEARCH ARTICLE

Causality Analysis Between Human Capital, Renewable Energy Consumption, and Economic Growth in BRICS-T Countries

Mücahit ÜLGER¹

ABSTRACT

Understanding the interactions between economic growth, human capital and renewable energy consumption is becoming increasingly important in achieving sustainable growth targets on a global scale. This study analyses the causality relationship between economic growth, human capital, and renewable energy consumption variables in BRICS-T countries. While human capital is considered one of the important determinants of economic growth, renewable energy consumption plays a critical role in sustainable economic growth. The study analyses the causality relationship between these variables and their direction using annual data for the period 1990-2019. The analyses conducted with the Dumitrescu-Hurlin panel causality test method aim to contribute to the shaping of growth strategies and sustainable development policies. The findings revealed that there is a bidirectional causality relationship between economic growth and renewable energy consumption. Similarly, bidirectional causality is also observed between economic growth and human capital. Moreover, a reciprocal causality relationship was found between human capital and renewable energy consumption. These results shed light on the complex relationships between economic growth, human capital, and renewable energy consumption in BRICS-T countries and provide important findings for shaping relevant policies.

Keywords: *Economic Growth, Human Capital, Renewable Energy Consumption, Dumitrescu-Hurlin Panel Causality Test*

¹ Lect. Dr. Kırşehir Ahi Evran University, Mucur Vocational School, Kırşehir, Türkiye, ORCID: 0000-0003-0300-099X, e-mail: mucahit.ulger@ahievran.edu.tr (*Corresponding Author*)

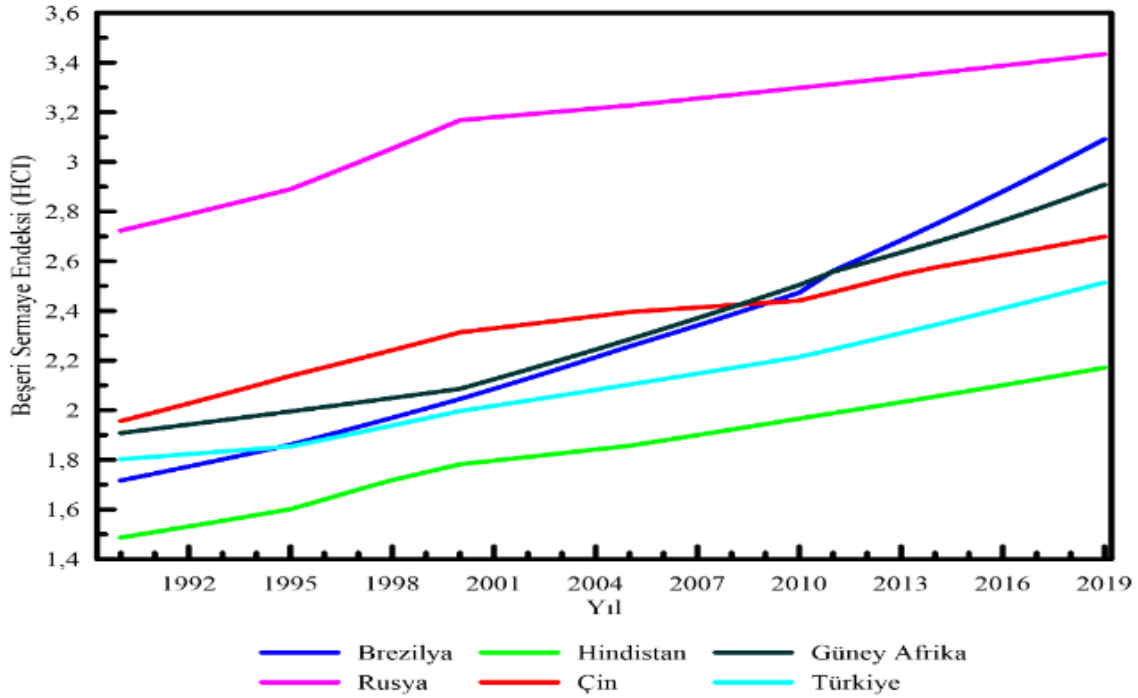
1. Giriş

Günümüz küresel ekonomisinde, ekonomik büyüme, yalnızca fiziksel ve doğal sermaye birikimine değil, aynı zamanda beşeri sermayenin geliştirilmesine de dayanmaktadır. Beşeri sermaye, işgücünün üretim kapasitesini ve kazancını etkileyen beceri, eğitim, kapasite ve niteliklerin bir ölçüsü olarak tanımlanır (Serrat, 2017). İçsel büyüme teorileri de beşeri sermayenin önceliğine vurgu yaparak, bu unsurun ekonomik kalkınmanın itici gücü olduğunu ortaya koymaktadır (Lucas, 1988; Mankiw vd., 1992; Romer, 1986). Beşeri sermaye, yalnızca diğer üretim faktörlerini yönetme yeteneği sağlamakla kalmaz, aynı zamanda daha yüksek emek verimliliğine katkıda bulunarak ekonomik büyümenin hızlanmasına olanak tanır (Osiobe, 2019; Schultz, 1961). Beşeri sermaye ekonomik büyümeye hayati bir katkıda bulunur ve ekonomik ilerleme üzerinde büyük bir etkiye sahiptir (Zafar vd., 2019). Ters durumda, beşeri sermayeye yatırım eksikliği ise ekonomik büyümeyi engelleyebilecek bir faktör olarak ön plana çıkmaktadır (Ahmed vd., 2020). Bu yüzden ekonomilerin sürdürülebilir büyümeyi sağlama çabalarında, beşeri sermayeye yapılan yatırımların etkisi göz ardı edilemez. İşletmeler açısından da sürdürülebilir büyüme, insan kaynaklarının yetenekleri ve becerileriyle doğrudan ilişkilidir (Adelakun, 2011; Xu ve Liu, 2019). Daha eğitilmiş ve yetkin bireyler, teknolojiyi daha etkin kullanabilir, yenilikçi süreçlere katkıda bulunabilir ve üretkenliği artırabilir. Bu çerçevede, beşeri sermaye, ekonomik büyümenin temel belirleyicilerinden biri olarak görülmektedir.

Son yıllarda, beşeri sermayenin daha somut bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanıyan Beşeri Sermaye Endeksi (HCI-Human Capital Index), ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisinin incelenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bu endeks, ülkelerin insan sermayesi potansiyelini nesnel bir şekilde değerlendirme ve karşılaştırma fırsatı sunmaktadır. Penn World Table tarafından hesaplanan HCI, ortalama okullaşma yılı ile eğitimden elde edilen ekonomik getiriler oranı temel alınarak tasarlanmıştır. Bu gösterge, ülkelerin beşeri sermaye düzeylerini değerlendirmek amacıyla kullanılmaktadır. HCI, bireylerin yaşam boyu üretkenlik potansiyelini değerlendiren kapsamlı bir ölçüt sunmaktadır. Örneğin, yüksek bir HCI değeri, iyi eğitilmiş ve yüksek becerilere sahip bir iş gücü anlamına gelirken, düşük bir HCI, beşeri sermayenin ekonomik büyümeye olan katkısının sınırlı olduğunu gösterebilir. Beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, teorik temellerini içsel büyüme modellerinde bulmaktadır. Bu bağlamda, Lucas (1988), ekonomik büyümede beşeri sermayenin rolünü açıklayarak ve beşeri sermaye birikiminin mekanizmasına odaklanarak içsel büyüme literatürüne önemli bir katkıda bulunur.

Grafik 1, 1990-2019 dönemi itibarıyla BRICS-T ülkelerinde (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye) Beşeri Sermaye Endeksi'nin seyrini göstermektedir. Referans döneminde, tüm ülkelerde HCI'nin düzenli bir artış eğilimi sergilediği gözlemlenmektedir. Dönem boyunca HCI değeri en yüksek olan ülke Rusya, en düşük olan ise Hindistan olarak belirlenmiştir. Endekste bu artış, eğitim süresinin uzadığına ve eğitimin ekonomik getirilerinin iyileştiğine işaret etmektedir. HCI'nin sürekli yükselişi, BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyüme potansiyelini artıran insan kaynağı

altyapısının güçlendiğini göstermektedir. Bu durum, ülkelerin ekonomik rekabetçiliklerini artırmaları açısından beşeri sermayeye yapılan yatırımların önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, HCI'yi daha da ileri taşımak ve uzun vadeli ekonomik büyümeyi desteklemek adına, eğitim kalitesinin yükseltilmesi ve iş gücünün yetkinliklerinin geliştirilmesine yönelik politika önceliklerinin belirlenmesi kritik bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Türkiye'nin HCI değerleri, önceki yıllara göre sürekli bir artış göstermektedir. Özellikle 1990 yılında bu değer 1.8 iken, 2019 yılında 2.51'e yükselmiştir.

Kaynak: Feenstra vd. (2015) tarafından geliştirilen Penn World Table sürüm 10.01

Grafik 1: BRICS-T Ülkelerinde Beşeri Sermaye Endeksi (1990–2019)

Ekonomik büyüme sürecinde beşeri sermayenin yanı sıra yenilenebilir enerji tüketiminin rolü de önemlidir. Yenilenebilir enerji kaynakları; biyokütle, dalga enerjisi, güneş enerjisi, hidroelektrik enerji, jeotermal enerji ve rüzgâr enerjisinden oluşmaktadır (Ülger vd., 2024). Enerji, bir ülkenin ekonomik büyümesinde önemli bir faktör olarak değerlendirilirken (Baz vd., 2021; Khan vd., 2021), yenilenebilir enerji tüketimi ise ekonomik büyümenin itici güçlerinden biri olarak belirlenmiştir (Q. Wang ve Wang, 2020). Yenilenebilir enerji tüketimi, özellikle enerji talebinin yüksek olduğu sektörlerde verimliliği artırarak ekonomik büyümeye yönelik önemli bir kaynak sağlamaktadır. Yenilenebilir enerjinin önemi ve büyümesi dikkate alındığında, enerji ekonomisi literatürüne katkıda bulunmak için yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki dinamik bağlantıların anlaşılması kritik bir gerekliliktir (Rahman ve Velayutham, 2020).

Beşeri sermaye ile yenilenebilir enerji tüketimi ilişkisinde önemli bağlantı bulunmaktadır. Eğitim düzeyi yüksek ve bilgi birikimi güçlü bir iş gücü, yenilenebilir enerji teknolojilerinin ilerlemesi,

uygulanması ve etkili kullanılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Beşeri sermaye, araştırma ve geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerini destekleyerek yenilenebilir enerji kaynaklarının daha verimli ve yenilikçi yöntemlerle kullanılmasını sağlar. Sonuç olarak, yüksek beşeri sermaye düzeyi, yenilenebilir enerjiye geçiş süreçlerini hızlandırabilir ve ekonomik büyümeye katkıda bulunabilir.

Bu çalışmanın motivasyonu, BRICS-T ülkelerinin küresel ekonomideki artan önemi ve bu ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirme konusundaki zorlukları ve fırsatları üzerine odaklanmaktadır. Beşeri sermaye, yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin bu ülkelerdeki dinamiklerini anlamak, hem teorik bilgi birikimine katkı sağlayacak hem de politika yapıcılar için rehberlik edecektir. Bu çalışma, 1990-2019 döneminde BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyüme, beşeri sermaye ve yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmada BRICS-T ülkelerinin seçilmesinin nedeni, güçlü büyüme dinamikleri, geniş nüfusları ve küresel ekonomideki önemli rolleri nedeniyle beşeri sermaye, yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin incelenmesi için ideal bir örneklem sunmasıdır. Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'dan oluşan BRICS, hızla gelişen ve yükselen ekonomilere sahip ülkeler grubudur. Bu ülkeler, son yıllarda sergiledikleri güçlü ekonomik performansla, dünya nüfusunun %40'ından fazlasını ve küresel ekonominin %25'inden fazlasını temsil etmektedir (Adebayo & Samour, 2023). 2023 yılı itibarıyla BRICS-T ülkeleri, toplamda yaklaşık 3,3 milyar insanı barındırmakta olup, bu da dünya nüfusunun yaklaşık %41,5'ine karşılık gelmektedir (World Bank, 2024). Türkiye ise BRICS üyesi olmamakla birlikte, son yıllarda BRICS+ platformu kapsamında ortak ülke olarak iş birliği geliştirme yönünde davet almış ve bazı zirvelere de katılım sağlamıştır. Çünkü Türkiye son dönemdeki ekonomik atılımlarıyla BRICS'e katılma potansiyeline sahip olduğunu ortaya koymuştur. Son yıllarda Türkiye, ekonomik ve diplomatik atılımlarıyla BRICS ülkeleriyle ilişkilerini geliştirme yönünde önemli adımlar atmıştır. Bu durum, Türkiye'nin BRICS ülkeleriyle potansiyel iş birliği alanlarını genişletme arzusu ve bu grubun bir parçası olabileceği yönündeki değerlendirmeleri gündeme getirmiştir. Bu nedenle çalışmada, geleneksel BRICS ülkelerine ek olarak Türkiye de analiz kapsamına dâhil edilmiştir. Literatürde, Türkiye'yi BRICS ülkeleriyle birlikte ele alan ve bu ülke grubunu "BRICS-T" olarak tanımlayan çeşitli çalışmalar bulunmaktadır (Bayraktar vd., 2022; Samour vd., 2023; Kasap, 2025). Bu ülkeler, ekonomik büyümeyi sağlamaya çalışırken, beşeri sermayelerini geliştirme ve yenilenebilir enerji kullanımını artırma çabalarıyla öne çıkmaktadır. Ayrıca, farklı coğrafi, ekonomik ve politik yapıları, bu ilişkilerin çeşitli bağlamlarda nasıl şekillendiğini anlamak için fırsat sağlamaktadır. Bu nedenle, BRICS-T ülkelerinin ekonomik büyüme rakamları üzerinde beşeri sermaye ve yenilenebilir enerji tüketiminin rollerini değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu yüzden çalışma, BRICS-T ülkeleri bağlamında aşağıdaki soruları ele almaya çalışmaktadır:

1. Ekonomik büyüme ile beşeri sermaye arasında herhangi bir nedensel ilişki var mıdır?

2. Ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji tüketimi arasında herhangi bir nedensel ilişki var mıdır?

Bu çalışma, beşeri sermaye, yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilere odaklanarak literatüre birkaç önemli katkı sunmaktadır. İlk olarak, BRICS-T ülkeleri gibi farklı ekonomik yapıya ve sürdürülebilirlik dinamiklerine sahip ülkeler üzerinde bu ilişkilerin incelenmesi, karşılaştırmalı analizler için zengin bir perspektif sunmaktadır. İkinci olarak, çalışmada BRICS-T ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketimi, beşeri sermaye ve ekonomik büyümenin karşılıklı etkileri birlikte ele alınarak, bu değişkenlerin etkileşimlerinin analiz edilmesi yoluyla literatüre özgün bir katkı sunulmuştur. Üçüncü olarak, BRICS-T ülkelerine odaklanılması, gelişmekte olan ekonomiler için özgün bir model sunarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik politika tasarımlarına katkıda bulunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, mevcut literatürdeki boşlukları doldurmayı ve yeni bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın devamı olan bölüm 2’de birbiriyle ilişkili literatür ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Bölüm 3’te araştırmanın ekonometrik modeli ve veri tanımlaması, yöntemi kapsamlı bir şekilde açıklanarak bulgular ortaya konmuştur. Son olarak, bölüm 4’te sonuç ve politika önerileri verilmiştir.

2. Literatür

Çalışmanın literatür bölümü, daha iyi bir anlaşılabilirlik sağlamak amacıyla üç alt başlık altında ele alınmıştır: (i) beşeri sermaye (BS) ile ekonomik büyüme (EB) arasındaki nedensel bağlatılar, (ii) yenilenebilir enerji tüketimi (YE) ile ekonomik büyüme (EB) arasındaki nedensel bağlantılar ve (iii) beşeri sermaye ile yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki nedensel bağlantılar. Bu ayrım, araştırma konusu üzerindeki bulguların daha net bir şekilde ortaya konulmasını ve alandaki bilgi birikimine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

2.1. Beşeri Sermaye ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel Bağlantılar

BS ile EB arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında, genel olarak panel veri analizine dayalı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmalarda farklı nedensellik testleri uygulanmış olup, çoğunluğunda BS ile EB arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Bununla birlikte, sınırlı sayıda çalışmada tek yönlü nedensellik ya da herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı belirtilmiştir.

BS ile EB arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulan çalışmalardan Nathaniel, Yalçiner, vd. (2021), 1992-2016 döneminde BRICS ülkeleri üzerinde Dumitrescu ve Hurlin nedensellik testi kullanarak yaptıkları analiz sonucunda, EB’den BS’ye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu bulmuşlardır. Ahmad vd. (2021), 2011-2018 döneminde Çin’in bölgesel verilerini Granger nedensellik testi ile analiz etmişler ve BS ile EB arasında tek yönlü bir nedensellik bulunduğunu belirlemişlerdir. Sheraz vd. (2021), 1986-2018 döneminde G20 ülkelerini (Avrupa Birliği hariç) ele alarak Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testi kullanarak ve benzer şekilde Shahbaz vd. (2022), 1971-2018

döneminde Çin ekonomisine ait verileri kullanarak VECM Granger nedensellik testi ile gerçekleştirdikleri çalışmada, BS'den EB'ye doğru bir nedensellik ilişkisi olduğunu belirlemişlerdir.

BS ile EB arasındaki ilişkinin çift yönlü olduğunu belirten çalışmalar, bu iki değişkenin birbirini karşılıklı olarak etkilediğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Fahimi vd. (2018) 1995-2015 döneminde mikro eyaletler üzerinde Dumitrescu ve Hurlin tarafından tanıtılan Granger nedensellik testiyle; Ahmed, Zafar, vd. (2020) 1971-2014 döneminde G7 ülkelerinde Dumitrescu ve Hurlin kısa vadeli panel nedensellik yöntemiyle; Abdouli ve Omri (2021) 1990-2013 döneminde 15 Akdeniz ülkesini (Avrupa, Asya ve Afrika Akdeniz ülkeleri) FMOLS ve DOLS tahmin edicileriyle; Qamruzzaman vd. (2021) 1981:Q1–2016:Q4 döneminde Bangladeş, Hindistan, Pakistan, Sri Lanka, Nepal ve Butan'ı kapsayan çalışmada, Granger nedensellik testini kullanılarak; Rahim vd. (2021) 1990-2019 döneminde N-11 ülkelerini Granger nedensellik testiyle; Nathaniel (2021) 1990-2016 döneminde 10 ASEAN ülkesinden (Myanmar ve Kamboçya hariç) sekizi için Dumitrescu ve Hurlin testiyle; Ahmed vd. (2021) 1995-2017 döneminde 15 Latin Amerika ve Karayipler (LCA) ülkesi üzerinde panel nedensellik analizini kullanarak; Nathaniel, Nwulu, vd. (2021) 1990-2017 döneminde 18 LACC ülkesini Dumitrescu ve Hurlin testiyle analiz ederek ve son olarak Ahmad vd. (2022) 1984-2017 döneminde 17 gelişmekte olan ülkeyi panel Granger nedensellik testiyle analiz etmişler ve BS ile EB arasında karşılıklı nedensellik olduğunu belirlemiştir.

Bazı çalışmalar, BS ile EB arasında herhangi bir nedensellik olmadığını göstermektedir. Örneğin Ahmed, Asghar, vd. (2020) 1970-2016 döneminde Çin ekonomisi üzerinde bootstrap nedensellik testini; Iorember vd. (2021) ise 1990-2016 döneminde Güney Afrika'da VECM Granger nedensellik testini kullanarak yaptıkları çalışmada, BS ile EB arasında nedensellik olmadığını belirlemiştir.

Son olarak Türkiye ekonomisi üzerine yapılan bazı ampirik çalışmalar, beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü konusunda farklı sonuçlara ulaşmıştır. Taban ve Kar (2006), 1969–2001 dönemi verilerini kullanarak gerçekleştirdikleri analizde, BS ile EB arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Şimşek ve Kadılar (2010), 1960–2004 dönemini kapsayan çalışmalarında Granger nedensellik testi ile BS'den EB'ye doğru tek yönlü bir nedensellik tespit etmiştir. Buna karşılık, Serel ve Masatçı (2005), 1950–2000 dönemi için yaptıkları analizde, EB'den BS'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisinin var olduğunu belirtmişlerdir.

2.2. Yenilenebilir Enerji Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensel Bağlantılar

YE ile EB arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara bakıldığında, genellikle panel veri analizine dayalı araştırmaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu çalışmalarda farklı nedensellik testleri uygulanmış olup, çoğunlukla YE ile EB arasında çift yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Ayrıca, sınırlı sayıda çalışmada tek yönlü nedensellik ya da herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığı ifade edilmiştir.

YE ile EB arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi bulan çalışmalardan Rahman ve Velayutham (2020) 1990-2014 yılları arasında beş Güney Asya ülkesini kapsayan panel veriler üzerinde Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testini uygulamış ve EB'den YE'ye doğru bir nedensellik bulunduğunu ortaya koymuşlardır. J. Wang vd. (2021) 1997-2017 yılları arasından Çin'in ulusal ve bölgesel düzeydeki panel verilerini analiz ederek Granger nedensellik testi uygulamışlardır. Bulgular, EB'nin hem ulusal düzeyde hem de doğu ve batı Çin bölgelerinde YE'yi tek yönlü olarak etkilediğini göstermiştir. Awosusi vd. (2022) 1970-2017 döneminde Kolombiya ekonomisini incelemek amacıyla Gradual Shift nedensellik testini kullanmış ve EB'den YE'ye doğru nedensellik ilişkisi tespit etmişlerdir.

YE ile EB arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit eden çalışmalar, bu iki değişkenin karşılıklı etkileşim içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, Lin ve Moubarak (2014) 1977-2011 döneminde Çin ekonomisine yönelik gerçekleştirdikleri analizde, Granger nedensellik testini kullanarak; Sebri ve Ben-Salha (2014) 1971-2010 döneminde BRICS ülkelerinde VECM Granger nedensellik analiziyle; Saidi ve Omri (2020) 1990-2014 döneminde yenilenebilir enerji tüketimi yüksek olan 15 ülke için gerçekleştirdikleri analizde, VECM Granger nedensellik testiyle; Shahbaz vd. (2020) 1990-2018 döneminde 38 yenilenebilir enerji tüketen ülkede heterojen panel nedensellik yöntemlerini uygulayarak; Asiedu vd. (2021) 1990-2018 döneminde 26 Avrupa ülkesini kapsayan çalışmalarında Granger nedensellik testiyle; Nathaniel, Yalçiner, vd. (2021) 1992-2016 döneminde BRICS ülkeleri üzerinde gerçekleştirdikleri analizde Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testini kullanarak; Akram vd. (2021) 1990-2014 döneminde BRICS ülkelerinde yaptıkları çalışmada, Dumitrescu ve Hurlin panel nedensellik testiyle; Gyimah vd. (2022) 1990-2015 döneminde Gana ekonomisine ilişkin analizlerinde Granger nedensellik testiyle; Raihan vd. (2022) 1990-2019 döneminde Bangladeş ekonomisini incelemiş ve Granger nedensellik testini kullanarak ve son olarak, Q. Wang vd. (2023) 2001-2020 döneminde nükleer enerjiye sahip 24 ülkeden alınan panel verilerine Dumitrescu ve Hurlin Panel nedenselliğini kullanarak YE ile EB arasından karşılıklı bir nedensellik olduğunu belirlemişlerdir.

Türkiye ekonomisi üzerine yapılan çalışmalarda yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik yönü konusunda fikir birliği bulunmamaktadır. Büyükyılmaz ve Mert (2015), 1960–2010 dönemi için MS-VAR yöntemiyle çift yönlü nedensellik bulmuştur. Durğun ve Durğun (2018), 1980–2015 döneminde Toda-Yamamoto testi ile YE'den EB'ye tek yönlü nedensellik tespit etmiştir. Demirgil ve Birol (2019), 1980–2018 dönemine ait Toda-Yamamoto testiyle benzer sonucu bulmuştur. Öcal ve Aslan (2013) 1990–2010 döneminde ve Alper (2018) 1990–2017 dönemlerinde Toda-Yamamoto nedensellik testi ile EB'den YE'ye doğru tek yönlü bir nedensellik olduğunu tespit etmişlerdir. Bulut ve Muratoğlu (2018), 1990–2015 verileriyle Hacker ve Hatemi-J Granger testi uygulayarak EB ve YE arasından nedensellik bulamamıştır.

2.3. Beşeri Sermaye ile Yenilenebilir Enerji Tüketimi Arasındaki Nedensel Bağlantılar

BS ile YE arasındaki nedensel ilişkiyi inceleyen çalışmalar son yıllarda artış göstermiştir. Radmehr vd. (2022), 1990-2018 dönemine ait G7 ülkeleri verileriyle gerçekleştirdikleri panel analizde, Dumitrescu-Hurlin (2012) nedensellik testini kullanarak BS ile YE arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Benzer şekilde, Shabani (2024), 1999-2019 dönemini kapsayan ve hem gelişmiş hem de gelişmekte olan 67 ülkeyi içeren çalışmasında aynı test yöntemini kullanarak iki değişken arasında çift yönlü nedensellik olduğunu ortaya koymuştur. Xu vd. (2024) ise 1990-2019 döneminde 35 OECD ülkesine yönelik analizinde BS ve YE arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu belirtmiştir. Diğer yandan, bazı ülke odaklı çalışmalarda farklı nedensellik yönleri tespit edilmiştir. Örneğin, Iorember vd. (2021), 1990-2016 dönemine ait Güney Afrika verilerini kullanarak gerçekleştirdiği VECM Granger nedensellik testinde, BS'den YE'ye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuştur. Benzer şekilde, Osei-Gyebi ve Ajayi (2025), 1980-2022 dönemi için Nijerya'da gerçekleştirdikleri analizde, YE'den BS'ye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine ulaşmıştır. Mahmood vd. (2019) ise 1980-2014 dönemini kapsayan Pakistan örneğinde yürüttükleri çalışmada, BS ile YE arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlamamıştır. Bu çalışmalar, ülkelerin yapısal farklılıklarının ve gelişmişlik düzeylerinin, beşeri sermaye ile yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi etkileyebileceğini göstermektedir.

3. Ekonometrik Model ve Veri Tanımlama, Yöntem, Bulgular

3.1. Ekonometrik Model ve Veri Tanımlama

Çalışmada BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyüme, beşeri sermaye ve yenilenebilir enerji tüketimi değişkenleri arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmaktadır. Beşeri sermaye, ekonomik büyümenin önemli belirleyicilerinden biridir. Yenilenebilir enerji tüketimi de sürdürülebilir ekonomik büyüme için etkin bir rol oynamaktadır. Dolayısı ile bu değişkenler arasındaki hem nedenselliğin varlığı hem de bu nedenselliğin yönünün belirlenmesi ekonomik büyümenin belirlenmesinde gerekli olacak olan politikaların belirlenmesine yardımcı olacaktır. Bu nedensellik ilişkisi 1990-2019 dönemleri arası yıllık verileri ile incelenmiştir. Belirlenen çalışma dönemi bazı verilerin eksikliğinden dolayı aynı zamanda çalışmanın kısıtını da oluşturmaktadır. Ekonomik büyümeyi ($\log EG$) temsilen, kişi başına GSYH (sabit 2015 ABD doları), yenilenebilir enerji tüketimini ($\log YE$) temsilen, yenilenebilir enerji tüketimi (% toplam nihai enerji tüketimi), beşeri sermayeyi ($\log BS$) temsilen Beşeri Sermaye Endeksi (HCI) kullanılmıştır. Ekonomik büyüme ile yenilenebilir enerji tüketimi verileri Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından (World Bank, 2024), HCI verileri ise Feenstra vd. (2015) tarafından geliştirilen Penn World Table sürüm 10.01'den elde edilmiştir. Değişkenlerin tamamının doğal logaritmik dönüşümleri ile tahmin yapılmıştır. Tahmin edilecek modeller şöyledir;

$$\log EB_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \log BS_{i,t} + u_{i,t} \quad (1)$$

$$\log BS_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \ln EG_{i,t} + u_{i,t} \quad (2)$$

$$\log EB_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \log YE_{i,t} + u_{i,t} \quad (3)$$

$$\log YE_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \log EB_{i,t} + u_{i,t} \quad (4)$$

$$\log BS_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \log YE_{i,t} + u_{i,t} \quad (5)$$

$$\log YE_{i,t} = \beta_0 + \beta_1 \log BS_{i,t} + u_{i,t} \quad (6)$$

3.2. Yöntem ve Bulgular

Tablo 1, değişkenlerin özet istatistiklerini ve aynı zamanda korelasyon ilişkisini göstermektedir.

Tablo 1: Değişkenlere Ait Özet İstatistikler ve Korelasyon İlişkisi

Özet İstatistikler					
Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama	Std Sap.*	Min.	Mak.
logEB	180	3.637	0.362	2.723	4.084
logBS	180	0.361	0.087	0.172	0.535
logYE	180	1.234	0.389	0.505	1.724
Korelasyon Matrisi					
Değişkenler		logEB	logBS	logYE	
logEB		1			
logBS		-0.648	1		
logYE		0.305	0.037	1	

*Std. Sap.: Standart Sapma

Tablo 1'in ilk kısmına bakıldığında gözlem sayısının 180 olduğu görülmektedir. Buradaki gözlem sayısının panel veri analizi için yeterli olduğu kabul edilmiştir. Maksimum değer 4.084 ile ekonomik büyüme değişkenine aitken minimum değer 0.535 ile beşeri sermaye değişkenine aittir. Korelasyon matrisine bakıldığında ise değişkenler arasında ekonometrik analiz yapılmasına engel teşkil edecek düzeyde bir korelasyon ilişkisine rastlanmamıştır. Breusch ve Pagan (1980) LM testi, panel veri modellerinde yatay kesit bağımlılığını (cross-sectional dependence) test etmek amacıyla kullanılan yöntemlerden biridir. Bu test, özellikle panel veri setlerinde birimlerin birbirlerinden bağımsız olmadığı durumları belirlemek amacıyla uygulanır. Başka bir ifade ile küresel düzeyde entegre olmuş ülkelerin herhangi birinde meydana gelen olayların diğer ülke ekonomilerini de etkilediğini ülkelerin birbirine her açıdan bağımlı olduğu anlamına gelmektedir. Bu bağlamda yatay kesitte bulunan ülkelerin birbiri ile bağımlılığını araştıran testin eşitliği şu şekildedir;

$$y_{it} = \alpha_i + \beta x_{it} + \varepsilon_{it} \quad (7)$$

Eşitlikte yer alan y_{it} ; i 'ninci birim ve t 'ninci zaman dilimi için bağımlı değişken, x_{it} ; bağımsız değişkenleri, α_i birimlere özgü sabit etkiler ve ε_{it} ise hata terimini temsilen kullanılmıştır. Test istatistiği ise şöyledir;

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{p}_{ij}^2 \quad (8)$$

Burada T; zaman serisini, N; yatay kesit birimlerinin sayısını, $\hat{p}_{ij}$; ise tahmin edilen hata terimleri arasındaki korelasyon katsayısını ifade etmektedir. $\hat{p}_{ij}$, hata terimlerinin tahmini korelasyon katsayısı ise şu şekilde hesaplanır;

$$\hat{p}_{ij} = \frac{\sum_{t=1}^T \hat{\varepsilon}_{it} \hat{\varepsilon}_{jt}}{\sqrt{\sum_{t=1}^T \hat{\varepsilon}_{it}^2 \sum_{t=1}^T \hat{\varepsilon}_{jt}^2}} \quad (9)$$

Testin boş ve alternatif hipotezi ise şöyledir;

H₀: Hata terimleri arasında yatay kesit bağımsızlığı vardır *i ≠ j için* $\sigma_{ij} = 0$).

H_A: Hata terimleri arasında yatay kesit bağımlılığı vardır *bazı i ≠ j, $\sigma_{ij} \neq 0$*).

Delta testi, panel veri modellerinde katsayıların homojen olup olmadığını test etmek için kullanılan bir yöntemdir. Özellikle panel veri analizinde bireyler (kesitler) arasında farklılıklar olabileceği durumlarda katsayıların homojenlik varsayımının geçerliliğini değerlendirmek için uygulanır. Homojenlik testi için şu eşitlik kullanılmaktadır.

$$y_{it} = \beta_i x_{it} + \varepsilon_{it} \quad (10)$$

Testin amacı, tüm birimlerin aynı katsayıya (β) sahip olup olmadığını kontrol etmektir. Delta testinin hipotezleri şöyledir;

Boş Hipotez: Tüm birimler arasında katsayılar homojendir $\beta_i \neq \beta$ tüm *i için*).

Alternatif Hipotez: En az bir birim için katsayılar farklıdır $\beta_i \neq \beta$ tüm *i için*).

Delta test istatistiği, Swamy (1970) tarafından önerilen tahmin edicilere dayanır ve panel veri modelinde heterojenliği test etmek amacıyla Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilmiştir. Test istatistiği şu şekilde ifade edilir:

$$\Delta = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N (\hat{\beta}_i - \bar{\beta})^2 \quad (11)$$

$\hat{\beta}_i$; kesit birimi *i* için tahmin edilen katsayıyı, $\bar{\beta}$ ise tüm kesit birimleri için katsayıların ağırlıklı ortalamasını göstermektedir. Tablo 2, panel veri analizleri için önemli olan tanısal test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi ve Heterojenlik Testi Sonuçları

Panel Yatay Kesit Sonuçları		
Test	İstatistik	p-değeri
LM	49.09	0.000***
LMadj	17.54	0.000***
LMCD	2.886	0.000***
Homojenlik Tesi		
	İstatistik	p-değeri
Delta	21.937	0.000***
Delta-adj.	23.564	0.000***

Not: *, **, ve *** %10, %5 ve %1 önem düzeyindeki anlamlılığı temsil etmektedir.

Yatay kesit bağımlılığı test istatistiklerinde LM test istatistiği dikkate alınmıştır (T>N olduğundan). Olasılık değerine göre sıfır hipotezi reddedilmiştir ve yatay kesit bağımlılığının varlığı kabul edilmiştir. Tablonun ikinci kısmında yer alan Delta test sonuçlarına göre eğim katsayılarının heterojen olduğuna karar verilmiştir. Yatay kesit bağımlılığının varlığı belirlendikten sonra ikinci nesil birim kök testinin kullanılmasına karar verilmiştir.

Çalışmada Pesaran (2007) tarafından geliştirilen ve ikinci nesil birim kök testleri arasında yer alan CADF (Cross-sectionally Augmented Dickey-Fuller) testi kullanılmıştır. Bu test, panel veri setlerinde yatay kesit bağımlılığı durumunda birim kök testi uygulamak için geliştirilmiştir. Geleneksel birim kök testlerinin, yatay kesit bağımlılığını göz ardı ettiği durumlarda yanıltıcı sonuçlar verebileceği düşünüldüğünde, CADF testi bu bağımlılığı dikkate alarak daha güvenilir sonuçlar sağlamaktadır. CADF testinin hesaplanmasında kullanılan eşitlik şöyledir;

$$y_{it} = p_i y_{i,t-1} + \beta_i x_{it} + \varepsilon_{it} \quad (12)$$

Burada y_{it} ; i 'ninci birim ve t 'ninci zaman dilimi için bağımlı değişken, x_{it} ; bağımsız değişkenler (birim kökün varlığını kontrol etmek için gecikmeli ve çapraz kesit bilgisi içeren bileşenler), p_i panel birimleri için otoregresif parametre, ε_{it} ise hata terimini temsilen kullanılmıştır.

Testin amacı $p_i = 1$; hipotezini test etmektir. Yani serinin birim kök içerip içermediğini araştırmaktadır. Testin boş hipotezi ise “*seri birim kök içerir*” şeklindedir.

Tablo 3, analiz kapsamında ele alınan değişkenler için gerçekleştirilen birim kök test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 3: İkinci Nesil Birim Kök Testi

Değişkenler	Sabit		Sabit+Trend	
	t-bar/ Z[t-bar]	p-değeri	t-bar/ Z[t-bar]	p-değeri
LogEB	-3.178/-3.581	0.000***	-2.640/-0.870	0.192
LogBS	-2.543/-1.976	0.024**	-2.052/0.680	0.752
LogYE	-2.775/-2.562	0.005***	-3.106/-2.097	0.018**

Not: *, **, ve *** %10, %5 ve %1 önem düzeyindeki anlamlılığı temsil etmektedir. Gecikme uzunluğu 1'dir.

Tablo 3'te değişkenlerin tamamının seviyede ve sabitli seçenekte durağan hale geldiği görülmektedir. Bununla birlikte çalışmada D-H panel nedensellik testinden faydalanılmıştır. Dumitrescu ve Hurlin (2012) tarafından geliştirilen bu test, panel veri setlerinde değişkenler arasında nedensellik ilişkisini incelemek için kullanılan bir yöntemdir. Geleneksel Granger nedensellik testinin panel veri analizi için genişletilmiş bir yeni halidir. Bu test, özellikle bireyler (kesitler) arasında heterojenlik ve yatay kesit bağımlılığı durumlarında güvenilir sonuçlar sunmaktadır. Dumitrescu-Hurlin testi, dinamik panel veri modeli üzerinden geliştirilmiştir ve kullanılan eşitlik şöyledir;

$$y_{i,t} = \alpha_i + \sum_{k=1}^K \beta_{i,k} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^K \gamma_{i,k} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (13)$$

Eşitlikte yer alan $y_{i,t}$; kesit i ve zaman t için bağımlı değişkeni, $x_{i,t}$; kesit i ve zaman t için bağımsız değişkeni, K gecikme sayısını, α_i ; kesite özgü sabit terimi, $\beta_{i,k}$; bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarını, $\gamma_{i,k}$; bağımsız değişkenin gecikmeli değerlerinin katsayılarını ve son olarak $\varepsilon_{i,t}$ ise hata terimini ifade etmektedir. Testin boş hipotezi x değişkeni y değişkeninin Granger nedeni değildir şeklindedir.

Dumitrescu-Hurlin testi, bireysel Granger nedensellik testlerini her kesit için uygular ve bu sonuçları birleştirerek panel düzeyinde bir test istatistiği elde etmektedir. Her kesit birim için Wald istatistiğini hesaplamaktadır;

$$W_i = \frac{\hat{y}'_{i,k}}{\sigma^2} \quad (14)$$

Burada $\hat{y}'_{i,k}$ bağımsız değişkenlerin katsayı tahminleri ve σ^2 ise hata teriminin varyansını göstermektedir. Panel düzeyindeki test istatistiği ise bireysel Wald istatistiklerinin ortalamasını esas almaktadır;

$$\bar{W} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N W_i \quad (15)$$

Bu bağlamda tablo 4'te değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisini araştıran D-H test sonuçlarını göstermektedir.

Tablo 4: Dumitrescu-Hurlin Panel Nedensellik Testi Bulguları

H ₀ : X, Y'nin nedeni değildir	W-bar	Z-bar	P değeri	Gecikme Uzunluğu	Karar
logEB→logYE	25.690	10.833	0.000***	8	H ₀ : Red
logYE→logEB	12.7420	2.903	0.003***	8	H ₀ : Red
logEB→logBS	11.408	2.087	0.036***	8	H ₀ : Red
logBS→logEB	22.191	8.690	0.000***	8	H ₀ : Red
logBS→logYE	16.627	5.283	0.000***	8	H ₀ : Red
logYE→logBS	11.456	2.116	0.034**	8	H ₀ : Red

Not: *, **, ve *** sırasıyla %10, %5 ve %1 önem düzeyini göstermektedir. Gecikme uzunlukları otomatik olarak belirlenmiştir.

Nedensellik testinden elde edilen bulgulara göre ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji tüketimine doğru kurulan hipotez reddedilmiştir. Aynı şekilde yenilenebilir enerji tüketiminden ekonomik büyümeye doğru kurulan hipotezde olasılık değerine göre reddedilmiştir. Bu sonuçlar, bu iki değişken arasında çift yönlü nedenselliğin varlığını ortaya koymuştur. Bu bulgular literatür bölümünde bahsedilen Lin ve Moubarak (2014), Sebri ve Ben-Salha (2014), Saidi ve Omri (2020), Shahbaz vd. (2020), Asiedu vd. (2021), Nathaniel, Yalçiner, vd. (2021), Akram vd. (2021), Gyimah vd. (2022), Raihan vd. (2022) ve Q. Wang vd. (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarla tutarlıdır. Ekonomik büyüme ve beşeri sermaye değişkenleri arasında kurulan hipotezlerin her ikisi de reddedilmiştir. Dolayısı ile bu değişkenler arasında çift yönlü nedensellik gözlenmiştir. Bu bulgular literatür bölümünde bahsedilen Fahimi vd. (2018), Ahmed, Zafar, vd. (2020), Abdouli ve Omri (2021), Qamruzzaman vd. (2021), Rahim vd. (2021), Nathaniel (2021), Ahmed vd. (2021), Nathaniel, Nwulu, vd. (2021) ve Ahmad vd. (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmalarla tutarlıdır. Son olarak beşeri sermaye yenilenebilir enerji tüketiminin nedeni değildir şeklindeki boş hipotez reddedilmiştir. Bu değişkenler arasında kurulan yenilenebilir enerji tüketimi beşeri sermaye endeksinin nedeni değildir hipotezi reddedilmiştir. Sonuç olarak bu değişkenler arasında da çift yönlü nedensellik ilişkisinin varlığı kabul edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Radmehr vd. (2022), Shabani (2024) ve Xu vd. (2024) tarafından yapılan çalışmanın sonuçlarıyla uyumludur.

4. Sonuç ve Politika Çıkarımları

Bu çalışmada, BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyüme, beşeri sermaye ve yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisi ele alınmıştır. Beşeri sermayenin ekonomik büyümenin temel dinamiklerinden biri olduğu ve yenilenebilir enerji tüketiminin sürdürülebilir büyüme üzerindeki kritik rolü göz önüne alındığında, bu değişkenler arasındaki etkileşimlerin incelenmesi büyük önem taşımaktadır. D-H panel nedensellik testi kullanılarak gerçekleştirilen analiz, bu değişkenler arasındaki nedensel yönünün belirlenmesi yoluyla, büyüme stratejileri ve sürdürülebilir kalkınma politikalarının şekillendirilmesine ışık tutmaktadır. Nedensellik testinden elde edilen bulgular beklendiği yönde çıkmıştır. Bu bağlamda ulaşılan sonuçlar ışığında değerlendirme yapılacak olursa; ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve beşeri sermaye arasında güçlü bir karşılıklı etkileşim olduğuna dikkat çekmektedir.

Yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik olduğu tespit edildiğinden, bu alanda yapılan yatırımların büyümeyi destekleyeceğine işaret etmektedir. BRICS-T ülkeleri, yenilenebilir enerji projelerini teşvik eden finansal mekanizmalar (örneğin, düşük faizli krediler veya vergi indirimleri) geliştirerek ekonomik büyümeyi desteklerken aynı zamanda sürdürülebilir büyüme için önemli bir destek vermiş olacaktırlar. Ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi arasında gözlemlenen çift yönlü nedensellik dikkate alınarak, enerji politikalarının yalnızca ekonomik faydayı değil, çevresel sürdürülebilirliği de içerecek şekilde tasarlanması gerekmektedir. Bu şekilde

sürdürülebilir kalkınma hedefinde örneklem grubu ülkeleri ekonomik gelişimlerini devam ettireceklerdir. Türkiye’de yenilenebilir enerji altyapısına yapılan yatırımların artırılması, uzun vadeli ekonomik büyüme stratejilerinin ayrılmaz bir parçası olmalıdır. Enerji sektöründe özel yatırımları teşvik eden vergi indirimleri, yeşil tahvil piyasalarının geliştirilmesi ve kamu-özel iş birlikleri ile güneş, rüzgâr ve biyokütle gibi kaynakların daha etkin kullanımı sağlanmalıdır.

Beşeri sermaye ile ekonomik büyüme arasındaki çift yönlü nedensellik, eğitimin ve yetenek geliştirme programlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini vurgulamaktadır. Bu nedenle, eğitim sistemlerini yenilikçi teknolojilere adapte etmek, mesleki eğitim programlarını artırmak ve yüksek nitelikli iş gücü yetiştirmek öncelikli olmalıdır. Ekonomik büyüme beşeri sermayenin niteliğini artırırken beşeri sermayenin gelişmesi de ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Bu bağlamda aralarındaki bu sıkı ilişkiyi artırmak adına ekonomik büyüme ile birlikte beşeri sermayeye olan yatırımlar da artırılmalıdır. Türkiye’nin uzun vadeli kalkınma hedefleri kapsamında eğitimin niteliğinin artırılması öncelik haline getirilmelidir. Mesleki ve teknik eğitim reformları ile dijital becerilerin geliştirilmesi desteklenmelidir. Aynı zamanda, yaşam boyu öğrenme programları yaygınlaştırılarak iş gücünün değişen ekonomik koşullara uyumu artırılmalıdır.

Yenilenebilir enerji tüketimi ve beşeri sermaye arasındaki çift yönlü nedensellik, sürdürülebilir enerji alanında uzmanlaşmış bir iş gücünün gerekliliğine işaret etmektedir. Yenilenebilir enerji teknolojilerine odaklanan eğitim ve öğretim programlarının artırılması, bu iki değişken arasındaki olumlu etkileşimi güçlendirecektir. Çift yönlü nedensellikler, büyümeyi teşvik eden politikaların yalnızca bir boyutla sınırlı kalmaması gerektiğini ortaya koymaktadır. Yenilenebilir enerji altyapısının genişletilmesi, enerji verimliliği artırıcı düzenlemeler ve iş gücü verimliliğini artırmaya yönelik projeler, sürdürülebilir büyümeyi destekleyecektir. BRICS-T ülkeleri, yenilenebilir enerji ve beşeri sermaye geliştirme konularında uluslararası iş birliklerini güçlendirmelidir. Teknoloji transferi ve bilgi paylaşımı, ülkelerin birbirlerinin deneyimlerinden yararlanarak büyümeyi desteklemesine katkıda bulunabilir. Türkiye’de yenilenebilir enerji alanında uzman insan kaynağı yetiştirmeye yönelik üniversite-sanayi iş birlikleri desteklenmeli, mühendislik ve enerji politikaları alanında lisansüstü burs programları yaygınlaştırılmalıdır. Ayrıca, enerji teknolojileri üzerine Ar-Ge merkezlerinin desteklenmesi hem beşeri sermayeyi güçlendirecek hem de sektörel inovasyonu hızlandıracaktır.

Kaynakça

- Abdouli, M., & Omri, A. (2021). Exploring the nexus among FDI inflows, environmental quality, human capital, and economic growth in the Mediterranean region. *Journal of the Knowledge Economy*, 12, 788-810.
- Adebayo, T. S., & Samour, A. (2023). Renewable Energy, Fiscal Policy and Load Capacity Factor in BRICS Countries: Novel Findings from Panel Nonlinear ARDL Model. *Environment, Development and Sustainability*, 1-25.
- Adelakun, O. J. (2011). Human capital development and economic growth in Nigeria. *European journal of business and management*, 3(9), 29-38.

- Ahmad, M., Ahmed, Z., Yang, X., Hussain, N., & Sinha, A. (2022). Financial development and environmental degradation: do human capital and institutional quality make a difference? *Gondwana Research*, 105, 299-310.
- Ahmad, M., Majeed, A., Khan, M. A., Sohaib, M., & Shehzad, K. (2021). Digital financial inclusion and economic growth: Provincial data analysis of China. *China Economic Journal*, 14(3), 291-310.
- Ahmed, Z., Asghar, M. M., Malik, M. N., & Nawaz, K. (2020). Moving towards a sustainable environment: the dynamic linkage between natural resources, human capital, urbanization, economic growth, and ecological footprint in China. *Resources Policy*, 67, 101677.
- Ahmed, Z., Nathaniel, S. P., & Shahbaz, M. (2021). The criticality of information and communication technology and human capital in environmental sustainability: evidence from Latin American and Caribbean countries. *Journal of Cleaner Production*, 286, 125529.
- Ahmed, Z., Zafar, M. W., & Ali, S. (2020). Linking urbanization, human capital, and the ecological footprint in G7 countries: an empirical analysis. *Sustainable cities and society*, 55, 102064.
- Akram, R., Chen, F., Khalid, F., Huang, G., & Irfan, M. (2021). Heterogeneous effects of energy efficiency and renewable energy on economic growth of BRICS countries: a fixed effect panel quantile regression analysis. *Energy*, 215, 119019.
- Alper, F. Ö. (2018). Yenilenebilir Enerji ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: 1990-2017 Türkiye Örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 223-242.
- Asiedu, B. A., Hassan, A. A., & Bein, M. A. (2021). Renewable energy, non-renewable energy, and economic growth: Evidence from 26 European countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 11119-11128.
- Awosusi, A. A., Mata, M. N., Ahmed, Z., Coelho, M. F., Altuntaş, M., Martins, J. M., . . . Onifade, S. T. (2022). How do renewable energy, economic growth and natural resources rent affect environmental sustainability in a globalized economy? Evidence from Colombia based on the gradual shift causality approach. *Frontiers in Energy Research*, 9, 739721.
- Bayraktar, Y., Dündar, N., & Özyılmaz, A. (2022). The relationship between R&D expenditures and economic growth in BRICS-T countries. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 17(3), 893-910.
- Baz, K., Cheng, J., Xu, D., Abbas, K., Ali, I., Ali, H., & Fang, C. (2021). Asymmetric impact of fossil fuel and renewable energy consumption on economic growth: A nonlinear technique. *Energy*, 226, 120357.
- Breusch, T. S., & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange multiplier test and its applications to model specification in econometrics. *The review of economic studies*, 47(1), 239-253.
- Bulut, U., & Muratoglu, G. (2018). Renewable energy in Turkey: Great potential, low but increasing utilization, and an empirical analysis on renewable energy-growth nexus. *Energy policy*, 123, 240-250.
- Büyükyılmaz, A., & Mert, M. (2015). CO2 Emisyonu, Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkinin MS-VAR Yaklaşımı ile Modellenmesi: Türkiye Örneği. *Zeitschrift für die Welt der Türken (Journal of World of Turks)*, 7(3), 103-117.
- Demirgil, B., & Birol, Y. E. (2020). Yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye için bir Toda-Yamamoto nedensellik analizi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 68-83.
- Dumitrescu, E.-I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic modelling*, 29(4), 1450-1460.

- Durğun, B., & Durğun, F. (2018). Yenilenebilir Enerji Tüketimi ile Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi: Türkiye Örneği. *International Review of Economics and Management*, 6(1), 1-27
- Fahimi, A., Saint Akadiri, S., Seraj, M., & Akadiri, A. C. (2018). Testing the role of tourism and human capital development in economic growth. A panel causality study of micro states. *Tourism management perspectives*, 28, 62-70.
- Feenstra, R. C., Inklaar, R., & Timmer, M. P. (2015). The next generation of the Penn World Table. *American economic review*, 105(10), 3150-3182.
- Gyimah, J., Yao, X., Tachega, M. A., Hayford, I. S., & Opoku-Mensah, E. (2022). Renewable energy consumption and economic growth: New evidence from Ghana. *Energy*, 248, 123559.
- Iorember, P. T., Jelilov, G., Usman, O., Işık, A., & Celik, B. (2021). The influence of renewable energy use, human capital, and trade on environmental quality in South Africa: multiple structural breaks cointegration approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 13162-13174.
- Kasap, A. (2025). The Effects of Digitalization on Economic Growth: A Comparative Panel Data Analysis of EU and BRICS-T Countries. *Dynamics in Social Sciences and Humanities*, 6(1), 10-24.
- Khan, I., Hou, F., Zakari, A., & Tawiah, V. K. (2021). The dynamic links among energy transitions, energy consumption, and sustainable economic growth: A novel framework for IEA countries. *Energy*, 222, 119935.
- Lin, B., & Moubarak, M. (2014). Renewable energy consumption–economic growth nexus for China. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 40, 111-117.
- Lucas, R. E. (1988). On the mechanics of economic development. *Journal of monetary economics*, 22(1), 3-42.
- Mahmood, N., Wang, Z., & Hassan, S. T. (2019). Renewable energy, economic growth, human capital, and CO₂ emission: an empirical analysis. *Environmental Science and Pollution Research*, 26, 20619-20630.
- Mankiw, N. G., Romer, D., & Weil, D. N. (1992). A contribution to the empirics of economic growth. *The quarterly journal of economics*, 107(2), 407-437.
- Nathaniel, S. P. (2021). Environmental degradation in ASEAN: assessing the criticality of natural resources abundance, economic growth and human capital. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(17), 21766-21778.
- Nathaniel, S. P., Nwulu, N., & Bekun, F. (2021). Natural resource, globalization, urbanization, human capital, and environmental degradation in Latin American and Caribbean countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 6207-6221.
- Nathaniel, S. P., Yalçiner, K., & Bekun, F. V. (2021). Assessing the environmental sustainability corridor: Linking natural resources, renewable energy, human capital, and ecological footprint in BRICS. *Resources Policy*, 70, 101924.
- Osei-Gyebi, S., & Ajayi, P. (2025). Effect of renewable energy consumption and public debt on human capital in Nigeria. *SN Business & Economics*, 5(3), 26.
- Osiobe, E. U. (2019). A literature review of human capital and economic growth. *Business and Economic Research*, 9(4), 179-196.
- Öcal, O., & Aslan, A. (2013). Renewable Energy Consumption-Economic Growth Nexus in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 28, 494-499

- Pesaran, M. H. (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of applied econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, M. H., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of econometrics*, 142(1), 50-93.
- Qamruzzaman, M., Jianguo, W., Jahan, S., & Yingjun, Z. (2021). Financial innovation, human capital development, and economic growth of selected South Asian countries: An application of ARDL approach. *International Journal of Finance & Economics*, 26(3), 4032-4053.
- Radmehr, R., Shayanmehr, S., Ali, E. B., Ofori, E. K., Jasińska, E., & Jasiński, M. (2022). Exploring the nexus of renewable energy, ecological footprint, and economic growth through globalization and human capital in G7 economics. *Sustainability*, 14(19), 12227.
- Rahim, S., Murshed, M., Umarbeyli, S., Kirikkaleli, D., Ahmad, M., Tufail, M., & Wahab, S. (2021). Do natural resources abundance and human capital development promote economic growth? A study on the resource curse hypothesis in Next Eleven countries. *Resources, Environment and Sustainability*, 4, 100018.
- Rahman, M. M., & Velayutham, E. (2020). Renewable and non-renewable energy consumption-economic growth nexus: new evidence from South Asia. *Renewable Energy*, 147, 399-408.
- Raihan, A., Muhtasim, D. A., Farhana, S., Pavel, M. I., Faruk, O., Rahman, M., & Mahmood, A. (2022). Nexus between carbon emissions, economic growth, renewable energy use, urbanization, industrialization, technological innovation, and forest area towards achieving environmental sustainability in Bangladesh. *Energy and Climate Change*, 3, 100080.
- Romer, P. M. (1986). Increasing returns and long-run growth. *Journal of political economy*, 94(5), 1002-1037.
- Saidi, K., & Omri, A. (2020). The impact of renewable energy on carbon emissions and economic growth in 15 major renewable energy-consuming countries. *Environmental research*, 186, 109567.
- Samour, A., Adebayo, T. S., Agyekum, E. B., Khan, B., & Kamel, S. (2023). Insights from BRICS-T economies on the impact of human capital and renewable electricity consumption on environmental quality. *Scientific Reports*, 13(1), 5245.
- Schultz, T. W. (1961). Investment in human capital. *The American economic review*, 51(1), 1-17.
- Sebri, M., & Ben-Salha, O. (2014). On the causal dynamics between economic growth, renewable energy consumption, CO2 emissions and trade openness: Fresh evidence from BRICS countries. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 39, 14-23.
- Serel, H., & Masatçı, K. (2005). Türkiye'de beşeri sermaye ve iktisadi büyüme ilişkisi: Ko-Entegrasyon analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 49-58.
- Serrat, O. (2017). *Knowledge Solutions: Tools, Methods, and Approaches to Drive Organizational Performance*. London: Springer Nature.
- Shabani, Z. D. (2024). Renewable energy and CO2 emissions: Does human capital matter? *Energy Reports*, 11, 3474-3491.
- Shahbaz, M., Raghutla, C., Chittedi, K. R., Jiao, Z., & Vo, X. V. (2020). The effect of renewable energy consumption on economic growth: Evidence from the renewable energy country attractive index. *Energy*, 207, 118162.
- Shahbaz, M., Song, M., Ahmad, S., & Vo, X. V. (2022). Does economic growth stimulate energy consumption? The role of human capital and R&D expenditures in China. *Energy Economics*, 105, 105662.

- Sheraz, M., Deyi, X., Ahmed, J., Ullah, S., & Ullah, A. (2021). Moderating the effect of globalization on financial development, energy consumption, human capital, and carbon emissions: evidence from G20 countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 35126-35144.
- Swamy, P. A. (1970). Efficient inference in a random coefficient regression model. *Econometrica*, 38(2), 311-323.
- Şimşek, M., & Kadılar, C. (2010). Türkiye'de beşeri sermaye, ihracat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin nedensellik analizi. *Cumhuriyet University Journal of Economics & Administrative Sciences/Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 11(1), 115-140.
- Taban, S., & Kar, M. (2006). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: Nedensellik analizi, 1969-2001. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 159-182.
- Ülger, M., Uçar, M., Atamer, M. A., & Apaydın, Ş. (2024). Kentleşme, Yenilenebilir Enerji ve İnovasyon ile Ekonomik Büyüme ve Ekolojik Ayak İzi Arasındaki Nedensellik İlişkileri: Çok Yüksek İnsani Gelişme Düzeyindeki Ülkeler Örneği. *Politik Ekonomik Kuram*, 8(2), 449-462.
- Wang, J., Zhang, S., & Zhang, Q. (2021). The relationship of renewable energy consumption to financial development and economic growth in China. *Renewable Energy*, 170, 897-904.
- Wang, Q., Guo, J., Li, R., & Jiang, X.-t. (2023). Exploring the role of nuclear energy in the energy transition: A comparative perspective of the effects of coal, oil, natural gas, renewable energy, and nuclear power on economic growth and carbon emissions. *Environmental research*, 221, 115290.
- Wang, Q., & Wang, L. (2020). Renewable energy consumption and economic growth in OECD countries: A nonlinear panel data analysis. *Energy*, 207, 118200.
- World Bank. (2024). *World Development Indicators*. [Erişim Tarihi: 01 Ekim 2024] <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- Xu, H., Ahmad, M., Aziz, A. L., Uddin, I., Aljuaid, M., & Gu, X. (2024). The linkages between energy efficiency, renewable electricity, human capital and inclusive growth: The role of technological development. *Energy Strategy Reviews*, 53, 101414.
- Xu, X.-l., & Liu, C. K. (2019). How to keep renewable energy enterprises to reach economic sustainable performance: from the views of intellectual capital and life cycle. *Energy, Sustainability and Society*, 9, 1-10.
- Zafar, M. W., Zaidi, S. A. H., Khan, N. R., Mirza, F. M., Hou, F., & Kirmani, S. A. A. (2019). The impact of natural resources, human capital, and foreign direct investment on the ecological footprint: the case of the United States. *Resources Policy*, 63, 101428.

Extended Abstract

In today's global economy, economic growth is based not only on the accumulation of physical and natural capital, but also on the development of human capital. Human capital is defined as a measure of the skills, education, capacity and qualifications that affect the productive capacity and earnings of the workforce (Serrat, 2017). Endogenous growth theories also emphasize the priority of human capital, revealing that this element is the driving force of economic development (Lucas, 1988; Mankiw et al., 1992; Romer, 1986). Human capital not only provides the ability to manage other factors of production, but also contributes to higher labor productivity, allowing economic growth to accelerate (Osiope, 2019; Schultz, 1961). Human capital makes a vital contribution to economic growth and has a great impact on economic progress (Zafar et al., 2019). In the opposite case, lack of investment in human capital stands out as a factor that can hinder economic growth (Ahmed et al., 2020). Therefore, the impact of investments in human capital cannot be ignored in the efforts of economies to achieve sustainable growth. Sustainable growth for businesses is also directly related to the talents and skills of human resources (Adelakun, 2011; Xu & Liu, 2019). More educated and competent individuals can use technology more effectively, contribute to innovative processes, and increase productivity. In this context, human capital is seen as one of the main determinants of economic growth.

In addition to human capital, the role of renewable energy consumption is also important in the economic growth process. While energy is considered an important factor in the economic growth of a country (Baz et al., 2021; Khan et al., 2021), renewable energy consumption has been identified as one of the driving forces of economic growth (Q. Wang & Wang, 2020). There is a significant link between human capital and renewable energy consumption. A workforce with a high level of education and knowledge plays a critical role in the development, implementation, and effective use of renewable energy technologies. Human capital supports research and development (R&D) activities, enabling renewable energy resources to be used in more efficient and innovative ways. As a result, a high level of human capital can accelerate the transition to renewable energy and contribute to economic growth.

The motivation for this study focuses on the increasing importance of BRICS-T countries in the global economy, and the challenges and opportunities these countries are facing in achieving their sustainable development goals. Understanding the dynamics of the relationships between human capital, renewable energy consumption, and economic growth in these countries will both contribute to theoretical knowledge and guide policymakers. This study aims to analyze the causal relationship between economic growth, human capital, and renewable energy consumption in BRICS-T countries during the period 1990-2019. The reason for choosing BRICS-T countries in this study is that they provide an ideal sample for examining the relationships between human capital, renewable energy consumption, and economic growth due to their strong growth dynamics, large populations, and important roles in the global economy. These countries stand out with their efforts to develop their human capital and increase the use of renewable energy while trying to achieve economic growth. In addition, their different geographical, economic, and political structures provide an opportunity to understand how these relationships are shaped in various contexts.

As a result, it can be assumed that human capital and renewable energy consumption affect economic growth in BRICS-T countries. Therefore, it would be appropriate to evaluate the roles of human capital and renewable energy consumption on the economic growth figures of BRICS-T countries. Therefore, the study tries to address the following questions in the context of BRICS-T countries:

1. Is there any causal relationship between economic growth and human capital?
2. Is there any causal relationship between economic growth and renewable energy consumption?

This study offers several important contributions to the literature by focusing on the relationships between human capital, renewable energy consumption, and economic growth. First, examining these relationships on countries with different economic structures and sustainability dynamics, such as BRICS-T countries, provides a rich perspective for comparative analyses. Second, by considering the mutual effects of renewable energy consumption, human capital, and economic growth together, a more comprehensive understanding of how these factors complement each other has been determined. Third, focusing on BRICS-T countries contributes to policy designs for sustainable development goals by providing an original model for developing economies. In this respect, the study aims to fill the gaps in the existing literature and offer a new perspective.

In the study, the causality relationship and direction between these variables were analyzed using annual data for the period 1990-2019. According to the analysis results carried out with the Dumitrescu-Hurlin panel causality test method, since a bidirectional causality was determined between renewable energy consumption and economic growth, it indicates that investments made in this area will support growth. The bidirectional causality between human capital and economic growth highlights the impact of education and talent development programs on economic growth. The bidirectional causality between renewable energy consumption and human capital points to the need for a workforce specialized in sustainable energy.